

THE PALIVERSE PROJECT

Το σύμπαν της σοφίας του Βούδα

Σχόλια (Aṭṭhakathā)

Ο Κανόνας των Ομιλιών - Σχόλια (Sutta Piṭaka -
Aṭṭhakathā)

5. Η συλλογή των μικρών κειμένων (5. Khuddaka Nikāya -
Aṭṭhakathā)

18. Σχόλια για την οδό της αναλυτικής γνώσης
(18. Paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathā)

1. Το μεγάλο κεφάλαιο (1. Mahāvaggo)

PaliVerse

5. Η συλλογή των μικρών κειμένων

18. Σχόλια για την οδό της αναλυτικής γνώσης

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Yo sabbalokātigasabbasobhā -
Yuttehi sabbehi guṇehi yutto;
Dosehi sabbehi savāsanehi,
Mutto vimuttiṃ paramañca dātā.

Niccaṃ dayācandanasītacitto,
Paññāravijjotitasabbaneyyo;
Sabbesu bhūtesu tamaggabhūtaṃ,
Bhūtatthanāthaṃ sirasā namitvā.

Yo sabbabhūtesu munīva aggo, anantasaṅkhesu jinattajesu;
Ahū dayāñāṇaguṇehi satthulīlānukārī janatāhitesu.

Taṃ sārīputtaṃ munirājaputtaṃ, therāṃ thirānekaguṇābhirāmaṃ;
Paññāpabhāvuggatacārūkittiṃ, susantavuttiñca atho namitvā.

Saddhammacakkānupavattakena, saddhammasenāpatisāvakena;
Suttesu vuttesu tathāgatena, bhūtatthavedittamupāgatena.

Yo bhāsito bhāsitaovidena, dhammappadīpujjalanāyakena;
Pāṭho visiṭṭho paṭisambhidānaṃ, maggoti tannāmavisesito ca.

Vicittanānattanayopagūlho, gambhīrapaññehi sadāvagālho;
Attatthalokatthaparāyaṇehi, saṃsevanīyo sujanehi niccaṃ.

Ñāṇappabhedāvahanassa tassa, yogīhinekehi nisevitassa;
Atthaṃ apubbaṃ anuvaṇṇayanto, suttañca yuttiñca anukkamanto.

Avokkamanto samayā sakā ca, anāmasanto samayaṃ parañca;
Pubbopadesaṭṭhakathānayañca, yathānurūpaṃ upasaṃharanto.

Vakkhāmahaṃ aṭṭhakathaṃ janassa, hitāya saddhammaciraṭṭhitatthaṃ;
Sakkacca saddhammapakāsiniṃ taṃ, suṇātha dhāretha ca sādhu santoti.

Tattha paṭisambhidānaṃ maggoti tannānavisesito cāti vuttattā paṭisambhidāmaggassa paṭisambhidāmaggatā tāva vattabbā. Catasso hi paṭisambhidā - atthapaṭisambhidā, dhammapaṭisambhidā, niruttipaṭisambhidā, paṭibhānapaṭisambhidāti. Tāsaṃ paṭisambhidānaṃ maggo adhigamūpāyoti paṭisambhidāmaggo, paṭisambhidāpaṭilābhahetūti vuttaṃ hoti. Kathamayaṃ tāsaṃ maggo hotīti ce? Pabhedato desitāya desanāya paṭisambhidāññānavahattā. Nānābhedabhinnānañhi dhammānaṃ nānābhedabhinnā desanā sotūnaṃ ariyapuggalānaṃ paṭisambhidāññānapabbhedāñca sañjaneti, puthujjanānaṃ āyatinaṃ paṭisambhidāññānapabbhedāya ca paccayo hoti. Vuttañca - “pabhedato hi desanā ghanavinibbhogapaṭisambhidāññānavahā hoti”ti. Ayañca nānābhedabhinnā desanā, tenassā paṭisambhidānaṃ maggattasiddhi.

Tattha catassoti gaṇanaparicchedo. Paṭisambhidāti pabbhedā. “Atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, dhamme ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā, ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā”ti vuttattā na aññassa kassaci pabbhedā, ñāṇasseva pabbhedā. Tasmā “catasso paṭisambhidā”ti cattāro ñāṇappabbhedāti attho. Atthappabbhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ atthe pabbhedagataṃ ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Dhammapabbhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ dhamme pabbhedagataṃ ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Niruttippabbhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabbhedagataṃ ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā. Paṭibhānapabbhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ paṭibhāne pabbhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā.

Tattha atthoti saṅkhepato hetuphalaṃ. Tañhi yasmā hetuanusārena arīyati adhigamīyati pāpuṇīyati, tasmā atthoti vuccati. Pabhedato pana yaṃkiñci paccayasamuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā atthoti veditabbā. Taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmim atthe pabbhedagataṃ ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā.

Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalanti ime pañca dhammā dhammoti veditabbā. Taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmim dhamme pabbhedagataṃ ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Ayameva hi attho abhidhamme -

“Dukkhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, dukkhasamudaye ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, dukkhanirodhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā.

“Ye dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, imesu dhammesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, yamhā dhammā te dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, tesu dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā.

“Jarāmarāṇe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, jarāmarāṇasamudaye ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, jarāmarāṇanirodhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā,

jarāmarañanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā.

“Jātiyā ñāṇaṃ...pe... bhava ñāṇaṃ...pe... upādāne ñāṇaṃ...pe... taṇhāya ñāṇaṃ...pe... vedanāya ñāṇaṃ...pe... phasse ñāṇaṃ...pe... saḷāyatane ñāṇaṃ...pe... nāmarūpe ñāṇaṃ...pe... viññāṇe ñāṇaṃ...pe... saṅkhāresu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, saṅkhārasamudaye ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, saṅkhāranirodhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, saṅkhāranirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā.

“Idha bhikkhu dhammaṃ jānāti - suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ. Ayaṃ vuccati dhammapaṭisambhidā. So tassa tasseva bhāsitaṃ atthaṃ jānāti ‘ayaṃ imassa bhāsitaṃ attho, ayaṃ imassa bhāsitaṃ attho’ti. Ayaṃ vuccati atthapaṭisambhidā.

“Katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā...pe... dhammārammaṇaṃ vā yaṃ yaṃ vā panārabbha tasmiṃ samaye phasso hoti...pe... avikkhepo hoti. Ime dhammā kusalā. Imesu dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, tesam vipāke ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”tiādinaṃ nayena vibhajitvā vibhajitvā dassito.

Tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇanti tasmiṃ atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti abyabhicārivohāro, tassa abhilāpe bhāsane udīraṇe taṃ lapitaṃ bhāsitaṃ udīritaṃ sabhāvaniruttisaddaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmiṃ sabhāvaniruttābhilāpe “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvanirutti”ti evaṃ tassā dhammaniruttisaññitāya sabhāvaniruttiyā māgadhikāya sabbasattānaṃ mūlabhāsāya pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttiṭṭapaṭisambhidā. Evamayaṃ niruttiṭṭapaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññattiārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvanirutti”ti jānāti. Paṭisambhidāppatto hi “phasso”ti vutte “ayaṃ sabhāvanirutti”ti jānāti, “phassā”ti vā “phassa”nti vā vutte pana “ayaṃ na sabhāvanirutti”ti jānāti. Vedanādīsopi eseṃ nayo. Aññaṃ panesa nāmākhyātaupasagganipātabyañjanasaddaṃ jānāti na jānātīti? Yadaggena saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvanirutti”ti jānāti, tadaggena tampi jānissati. Taṃ pana nayidaṃ paṭisambhidākiccanti paṭikkhipitvā “bhāsaṃ nāma satta uggaṇhanti”ti vatvā idaṃ kathitaṃ - mātāpitāro hi daharakāle kumārake mañce vā pīthe vā nipajjāpetvā taṃ taṃ kathayamānā tāni tāni kiccāni karonti, dāraṇā tesam taṃ taṃ bhāsaṃ vavatthāpentī “iminā idaṃ vuttaṃ, iminā idaṃ vutta”nti. Gacchante gacchante kāle sabbampi bhāsaṃ jānanti. Mātā damilī, pitā andhako. Tesam jātadāraṇaṃ sace mātā kathaṃ paṭhamam suṇāti, damilābhāsaṃ bhāsisati. Sace pitā kathaṃ paṭhamam suṇāti, andhakabhāsaṃ bhāsisati. Ubhinnampi pana kathaṃ asuṇanto māgadhiṇībhāsaṃ bhāsisati.

Yopi agāmake mahāarañṇe nibbatto, tattha añño kathento nāma natthi, sopi attano dhammatāya vacanaṃ samuṭṭhāpentī māgadhiṇībhāsaṃ bhāsisati. Niraye tiracchānāyoniyaṃ pettivisaye manussaloke devaloketi sabbattha māgadhiṇībhāsaṃ bhāsisati. Tattha sesā oṭṭakirātaandhakayonakadamilābhāsādikā bhāsā parivattanti. Ayamevekā yathābhuccabrahmavohāraariyavohārasaṅkhātā māgadhiṇībhāsaṃ na parivattati. Sammāsambuddhopi tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ tantim āropento

māgadhikabhāsāya eva āropesi. Kasmā? Evañhi atthaṃ āharitum sukhaṃ hoti. Māgadhikabhāsāya hi tantim āruḷhassa buddhavadanassa paṭisambhidāppattānaṃ sotapathāgamanameva papañco. Sote pana saṅghaṭṭitamatteyeva nayasatena nayasahassena attho upaṭṭhāti. Aññāya pana bhāsāya tantim āruḷhakaṃ pothetvā pothetvā uggahetabbaṃ hoti. Bahumpi uggahetvā pana puthujjanassa paṭisambhidāppatti nāma natthi, ariyasāvako no paṭisambhidāppatto nāma natthi.

Ñāṇesu ñāṇanti sabbatthakaññāṇamārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmim ñāṇe pabhedagataṃ ñāṇaṃ, yathāvuttesu vā tesu tisu ñāṇesu gocarakiccādivasena vitthāragataṃ ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā.

Imā pana catasso paṭisambhidā dvīsu ṭhānesu pabhedaṃ gacchanti, pañcahi kāraṇehi visadā hontīti veditabbā. Katamesu dvīsu ṭhānesu pabhedaṃ gacchanti? Sekkhabhūmiyañca asekkhabhūmiyañca. Tattha sārīputtattherassa mahāmoggallānattherassa mahākassapattherassa mahākaccāyanattherassa mahākoṭṭhitattherassāti evamādīnaṃ asītiyāpi mahātherānaṃ paṭisambhidā asekkhabhūmiyaṃ pabhedaṃ gatā, ānandattherassa, cittassa gahapatino, dhammikassa upāsakassa, upālissa gahapatino, khujjuttarāya upāsikāyātievamādīnaṃ paṭisambhidā sekkhabhūmiyaṃ pabhedaṃ gatāti imāsu dvīsu bhūmīsu pabhedaṃ gacchanti.

Katamehi pañcahi kāraṇehi visadā honti? Adhigamena, pariyattiyā, savanena, paripucchāya, pubbayogena. Tattha adhigamo nāma arahattappatti. Arahattañhi pattassa paṭisambhidā visadā honti. Pariyatti nāma buddhavadanaṃ. Tañhi uggaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti. Savanaṃ nāma saddhammassavanaṃ. Sakkaccaṃ aṭṭhim katvā dhammaṃ suṇantassa hi paṭisambhidā visadā honti. Paripucchā nāma pāḷiattakathādīsu gaṇṭhipadaatthapadavinicchayakathā. Uggahitapāḷiādīsu hi atthaṃ paripucchantassa paṭisambhidā visadā honti. Pubbayogo nāma pubbabuddhānaṃ sāsane yogāvacaratā gatapaccāgatikabhāvena yāva anulomagotrābhusamīpaṃ pattavipassanānuyogo. Pubbayogāvacarassa hi paṭisambhidā visadā honti. Imehi pañcahi kāraṇehi visadā hontīti.

Etesu pana kāraṇesu pariyatti savanaṃ paripucchāti imāni tīni pabhedasseva balavakāraṇāni. Pubbayogo adhigamassa balavapaccayo, pabhedassa hoti na hotīti? Hoti, na pana tathā. Pariyattisavanaparipucchā hi pubbe hontu vā mā vā, pubbayogena pana pubbe ceva etarāhi ca saṅkhārasammasanaṃ vinā paṭisambhidā nāma natthi. Ime pana dvepi ekato hutvā paṭisambhidā upatthambhetvā visadā karontīti. Apare āhu -

“Pubbayogo bāhusaccaṃ, desabhāsā ca āgamo;
Paripucchā adhigamo, garusannissayo tathā;
Mittasampatti cevāti, paṭisambhidapaccayā”ti.

Tattha pubbayogo vuttanayova. Bāhusaccaṃ nāma tesu tesu satthesu ca sippāyatanesu ca kusalatā. Desabhāsā nāma ekasatavohārakusalatā, visesena pana māgadhike kosallaṃ. Āgamo nāma antamaso opammavaggamattassapi buddhavadanassa pariyāpuṇaṇaṃ. Paripucchā nāma ekagāthāyapi atthavinicchayapucchanaṃ. Adhigamo nāma sotāpannatā vā sakadāgāmitā vā anāgāmitā vā arahattaṃ vā. Garusannissayo nāma sutapaṭibhānabahulānaṃ garūnaṃ santike vāso. Mittasampatti nāma tathārūpānaṃyeva mittānaṃ paṭilābhoti.

Tattha buddhā ca paccekabuddhā ca pubbayogañceva adhigamañca nissāya paṭisambhidā pāpuṇanti, sāvaka sabbānīpi etāni kāraṇāni. Paṭisambhidāppattiya ca pāṭiyekko kammaṭṭhānabhāvanānuyogo nāma natthi, sekkhānaṃ pana sekkhaphalavimokkhaṇṭikā, asekkhānaṃ asekkhaphalavimokkhaṇṭikā ca paṭisambhidāppatti hoti. Tathāgatānañhi dasa balāni viya ariyānaṃ ariyaphaleheva paṭisambhidā ijjhantīti. Imāsaṃ catassannaṃ paṭisambhidānaṃ maggoti paṭisambhidāmaggo, paṭisambhidāmaggo eva pakaraṇaṃ paṭisambhidāmaggappakaraṇaṃ, pakārena karīyante vuccante ettha nānābheda bhinnā gambhīrā atthā iti pakaraṇaṃ.

Tadetaṃ paṭisambhidāmaggappakaraṇaṃ atthasampannaṃ byañjanasampannaṃ gambhīraṃ gambhīratthaṃ lokuttarappakāsaṇaṃ suññatāpaṭisaññuttaṃ paṭipatti phalavisesasādhanaṃ paṭipatti paṭipakkhapaṭisedhanaṃ yogāvacarānaṃ ñāṇavararatanākara bhūtaṃ dhammakathikānaṃ dhammakathāvilāsavisesa hetubhūtaṃ saṃsāra bhīrukānaṃ dukkha nissaraṇaṃ tadupāyadassanena assāsa janana tthaṃ tappaṭipakkha nāsa natthañca gambhīratthānañca anekesaṃ suttanta padānaṃ atthavivaraṇena sujana hadaya paritosa janana tthaṃ tathāgatena arahatā sammāsa mbuddhena sabbattha appaṭi hasabbaññūtaññāna mahāpadīpā vabhāseṇa sakala janavitha tamahāka ruṇāsine hasiniddha hadayaena veneyya janahadaya gata kilesa ndhakāra vidha manattha mujjalitassa saddha mmamahāpadīpassa tadadhippāyavikāsa na sine ha pa risekena pañcavassasa ha ssa ma vi ra ta mujjala na micchatā lokānu ka mpa ke na sattha ku appe na dhamma rāja ssa dhamma se nāpa tinā āya sma tā sāri pu ta ttha re na bhāsi taṃ su tvā āya sma tā āna dena paṭha ma ma ha sāṅgīti kāle ya tha su ta me va sāṅgītiṃ āro pi taṃ.

Tadetaṃ viṇaya piṭakaṃ suttanta piṭakaṃ abhidhamma piṭakaṃ ti su piṭake su suttanta piṭaka pa ri yaṇ naṃ. Dīgha ni kāyo majjhi ma ni kāyo saṃyu tta ni kāyo aṅgu tta ra ni kāyo ku dda ka ni kāyo ti pañca su ma ha ni kāye su ku dda ka ma ha ni kāya pa ri yaṇ naṃ. Suttaṃ ge yyaṃ ve yya kāra ṇaṃ gāthā udānaṃ itivutta kaṃ jāta kaṃ abbhuta dhammaṃ ve da lla nti na va sa sattha sāsa naṅge su ya tha sāmbha vaṃ ge yya ve yya kāra ṇaṅga dya ya sāṅga hitaṃ.

“Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve sahaṣṣāni bhikkhuto;
Caturāsīti sahaṣṣāni, ye me dhammā pavattino”ti. -

Dhamma bhaṇḍāgāri ka ttha re na pa na pañca su ṭhāne su e ta da ggaṃ āro pi te na paṭiññātānaṃ ca tu rāsi ti ya dhamma kka ndha sa haṣṣānaṃ bhikkhuto ga hi te su dvi su dhamma kka ndha sa haṣṣe su a ne ka sa ta dhamma kka ndha sāṅga hitaṃ. Ta sa ta yo vaggā - ma hā va ggo, ma jji ha ma va ggo, cūḷa va ggo ti. E ke ka sma iṃ va gga sma iṃ da sa da sa kaṃ ka tvā ñāṇa ka thā di kā mā ti kākā thā pa ri yo sānā sa ma tiṃ sa ka thā. E va ma ne ka dhā va va ttha ṭha pi ta ssa i ma ssa paṭi sa mbhi da mā gga pa ka ra ṇa ssa a nu pu bbaṃ a pu bba pa da ttha va ṇṇa naṃ ka ri ssa mā. I mañhi pa ka ra ṇaṃ pāṭha to attha to u ddi san te na ca ni ddi san te na ca sak ka ccaṃ u ddi si ta bbaṃ ni ddi si ta bbañca, ug ga ṇha tenāpi sak ka ccaṃ ug ga he ta bbaṃ dhā re ta bbañca. Taṃ ki ssa he tu? Ga mbhī ra tta i ma ssa pa ka ra ṇa ssa lo ka hi tā ya lo ke ci ra ṭṭhi ta tthaṃ.

Tattha sa ma tiṃ sā ya ka thā su ñāṇa ka thā ka sma ā di to ka thī tā ti ce? Ñāṇa ssa paṭi pa tti ma la vi so dha ka tte na paṭi pa tti ya ā di bhū ta tta. Vut tañhi bhā ga va tā -

“Tasmātiha tvaṃ bhikkhu, ādimeva visodhehi kusalānaṃ dhammānaṃ. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ, sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā”ti?

Ujukā diṭṭhīti hi sammādiṭṭhisāṅkhātāṃ ñāṇaṃ vuttaṃ. Tasmāpi ñāṇakathā ādito kathitā.

Aparampi vuttaṃ -

“Tatra, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti. Kathañca, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti? Sammādiṭṭhiṃ ‘sammādiṭṭhī’ti pajānāti, micchādiṭṭhiṃ ‘micchādiṭṭhī’ti pajānāti. Sāssa hoti sammādiṭṭhi. Sammāsaṅkappaṃ ‘sammāsaṅkappo’ti pajānāti, micchāsaṅkappaṃ ‘micchāsaṅkappo’ti pajānāti. Sammāvācaṃ ‘sammāvācā’ti pajānāti, micchāvācaṃ ‘micchāvācā’ti pajānāti. Sammākammantaṃ ‘sammākammanto’ti pajānāti, micchākammantaṃ ‘micchākammanto’ti pajānāti. Sammāājīvaṃ ‘sammāājīvo’ti pajānāti, micchāājīvaṃ ‘micchāājīvo’ti pajānāti. Sammāvāyāmaṃ ‘sammāvāyāmo’ti pajānāti, micchāvāyāmaṃ ‘micchāvāyāmo’ti pajānāti. Sammāsatīṃ ‘sammāsatī’ti pajānāti, micchāsatīṃ ‘micchāsatī’ti pajānāti. Sammāsamādhīṃ ‘sammāsamādhī’ti pajānāti, micchāsamādhīṃ ‘micchāsamādhī’ti pajānāti. Sāssa hoti sammādiṭṭhī”ti.

Pubbaṅgamabhūtāya hi sammādiṭṭhiyā siddhāya micchādiṭṭhīnampi micchādiṭṭhibhāvaṃ jānissatīti sammādiṭṭhisāṅkhātāṃ ñāṇaṃ tāva sodhetuṃ ñāṇakathā ādito kathitā.

“Apicudāyi, tiṭṭhatu pubbanto, tiṭṭhatu aparanto, dhammaṃ te desessāmi - imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati, imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati”ti ca -

Pubbantāparantadiṭṭhiyo ṭhapetvā ñāṇasseva vuttattā ñāṇakathā ādito kathitā.

“Alaṃ, subhadda, tiṭṭhatetaṃ ‘sabbe te sakāya paṭiññāya abbhaññiṃsu, sabbeva na abbhaññiṃsu, udāhu ekacce abbhaññiṃsu, ekacce na abbhaññiṃsū’ti. Dhammaṃ te, subhadda, desessāmi, taṃ suṇāhi sādhu kaṃ manasikarohi, bhāsissāmi”ti ca -

Puthusamaṇabrāhmaṇaparappavādānaṃ vāde ṭhapetvā ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa desitattā, aṭṭhaṅgike ca magge sammādiṭṭhisāṅkhātassa ñāṇassa padhānattā ñāṇakathā ādito kathitā.

“Cattārimāni, bhikkhave, sotāpattiyaṅgāni sappurisasamsevo, saddhammassavanaṃ, yoniso manasikāro, dhammānudhammapaṭipattī”ti ca -

“Saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotaṃ odahati, ohitasoto dhammaṃ suṇāti, sutvā dhammaṃ dhāreti, dhātānaṃ dhammānaṃ paññāya atthaṃ upaparikkhati, atthaṃ upaparikkhato dhammā nijjhānaṃ khamanti, dhammanijjhānakkhantiyā chando jāyati, chandajāto ussahati, ussahitvā tuletī, tulayitvā padahati, pahitatto kāyena ceva paramatthasaccaṃ sacchikaroti, paññāya ca naṃ paṭivijjha passatī”ti ca -

“Idha tathāgato loke uppajjati...pe... so dhammaṃ deseti ādikalyāṇa”nti ādīni
ca -

Anekāni suttantapadāni anulomentena sutamaye ñāṇaṃ ādiṃ katvā yathākkamena
ñāṇakathā ādito kathitā.

Sā panāyaṃ ñāṇakathā uddesaniddesavasena dvidhā t̥hitā. Uddese “sotāvadhāne
paññā sutamaye ñāṇa”ntiādinā nayena tesattati ñāṇāni mātikāvasena uddiṭṭhāni.
Niddese “kathaṃ sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇaṃ. ‘Ime dhammā abhiññeyyā’ti
sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇa”ntiādinā nayena tāniyeva
tesattati ñāṇāni vitthāravasena niddiṭṭhānīti.

Ganthārambhakathā niṭṭhitā.

(1) Mahāvaggo

1. Nāṇakathā

Mātikāvaṇṇanā

1. Tattha uddese tāva sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇanti ettha sotasaddo
anekatthappabhedo. Tathā hesa -

Maṃsaviññāṇañāṇesu, taṇhādīsu ca dissati;
Dhārāyaṃ ariyamagge, cittasantatiyampi ca.

“Sotāyatanaṃ sotadhātu sotindriya”ntiādīsu hi ayaṃ sotasaddo maṃsasote dissati.
“Sotena saddaṃ sutvā”tiādīsu sotaviññāṇe. “Dibbāya sotadhātuyā”tiādīsu ñāṇasote.
“Yāni sotāni lokasminti yāni etāni sotāni mayā kittitāni pakittitāni ācikkhitāni desitāni
paññāpitāni paṭṭhapitāni vivaritāni vibhattāni uttānīkatāni pakāsītāni. Seyyathidaṃ -
taṇhāsoto diṭṭhisoto kilesasoto duccharitasoto avijjāsoto”tiādīsu taṇhādīsu pañcasu
dhammesu. “Addasā kho bhagavā mahantaṃ dārukhandhaṃ gaṅgāya nadiyā
sotena vuyhamāna”ntiādīsu udakadhārāyaṃ. “Ariyassettaṃ, āvuso, aṭṭhaṅgikassa
maggassa adhivacanaṃ, yadidaṃ soto”tiādīsu ariyamagge. “Purisassa ca
viññāṇasotaṃ pajānāti ubhayato abbocchinnaṃ idha loke patitṭhitañca paraloke
patitṭhitañcā”tiādīsu cittasantatiyaṃ. Idha panāyaṃ maṃsasote daṭṭhabbo. Tena
sotena hetubhūtena, karaṇabhūtena vā avadhīyati avatthāpiyati appīyatīti
sotāvadhānaṃ. Kiṃ taṃ? Sutaṃ. Sutañca nāma “bahussuto hoti sutadharo
sutasannicayo”tiādīsu viya sotadvārānusārena viññātaṃ avadhāritaṃ dhammajātaṃ,
taṃ idha sotāvadhānanti vuttaṃ. Tasmīṃ sotāvadhānasaṅkhāte sute pavattā paññā
sotāvadhāne paññā. Paññāti ca tassa tassa atthassa pākāṭakaraṇasaṅkhātena
paññāpanaṭṭhena paññā, tena tena vā aniccādinā pakārena dhamme jānātīti pi paññā.

Sutamaye ñāṇanti ettha sotasaddo tāva saupasaggo anupasaggo ca -

Gamane vissute tintenuyogopacitepi ca;
Sadde ca sotadvārānusāraṇāte ca dissati.

Tathā hissa “senāya pasuto”tiādīsu gacchantoti attho. “Sutadhammassa
passato”tiādīsu vissutadhammassāti attho. “Avassutā avassutassa
purisapuggalassā”tiādīsu tintā tintassāti attho. “Ye jhānapasutā dhīrā”tiādīsu

anuyuttāti attho. “Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappaka”ntiādīsu upacitanti attho. “Diṭṭhaṃ sutam mutam viññāta”ntiādīsu saddoti attho. “Bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo”tiādīsu sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha panassa sotadvārānusārena viññātaṃ upadhāritanti attho. Sutamaye ñāṇanti yā esā etaṃ sutam viññātaṃ avadhāritaṃ saddhammaṃ ārabha ārammaṇaṃ katvā sabbapaṭhamañca aparāparañca pavattā paññā, taṃ “sutamaye ñāṇa”nti vuttaṃ hoti, sutamayaṃ ñāṇanti attho. Sutamayeti ca paccattavacanametam, yathā “na hevaṃ vattabbe”. “Vanappagumbe yathā phussitagge”. “Natthi attakāre natthi parakāre natthi purisakāre”tiādīsu paccattavacanaṃ, evamidhāpi daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ - “sutamayaṃ ñāṇanti attho”ti.

Atha vā sutena pakato phassādiko dhammapuñjo sutamayo, tasmim sutamaye dhammapuñje pavattaṃ taṃsampayuttaṃ ñāṇaṃ sutamaye ñāṇaṃ. Sabhāvasāmaññalakkhaṇavasena dhamme jānātīti ñāṇaṃ. Taṃyeva ñāṇaṃ pariāyavacanena adhippāyapakāsanatthaṃ aniyamena “paññā”ti vatvā pacchā adhippetam “ñāṇa”nti niyametvā vuttanti veditabbaṃ. Ñāṇaṃ nāma sabhāvapaṭivedhalakkhaṇaṃ, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇaṃ vā kusaliṣāsakhittausupaṭivedho viya, viyayobhāsanarasaṃ padīpo viya, asammohapaccupaṭṭhānaṃ araññagatasudesako viya. “Samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānātī”ti vacanato samādhipadaṭṭhānaṃ. Lakkhaṇādīsu hi sabhāvo vā sāmāññaṃ vā lakkhaṇaṃ nāma, kiccaṃ vā sampatti vā raso nāma, upaṭṭhānākāro vā phalaṃ vā paccupaṭṭhānaṃ nāma, āsannaṇaṃ padaṭṭhānaṃ nāmāti veditabbaṃ.

2. Sutvāna saṃvare paññāti -

Pātimokkho satī ceva, ñāṇaṃ khanti tattheva ca;
Vīriyaṃ pañcime dhammā, saṃvarāti pakāsitā.

“Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno sampanno samannāgato”ti āgato pātimokkhasaṃvaro. “Cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittagāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yadvādhikaraṇaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhiññādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati”tiādīnā nayena āgato satisaṃvaro.

“Yāni sotāni lokasmim,
Sati tesam nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhīyare”ti. -

Āgato ñāṇasaṃvaro. “Katame ca, bhikkhave, āsavā paṭisevanā pahātābā? Idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevatī”tiādīnā nayena āgato paccayaṇapaṭisevanāsaṃvaro, sopi ñāṇasaṃvareneva saṅgahito. “Khamo hoti sītassa uṇhassa jighacchāya pipāsāya ḍaṃsamakasavātātapasarisapasamphassānaṃ duruttānaṃ durāgatānaṃ vacanapathānaṃ uppannānaṃ sārīrikānaṃ vedanānaṃ dukkhānaṃ tibbānaṃ kharānaṃ kaṭukānaṃ asātānaṃ amanāpānaṃ paṇaharānaṃ adhivāsakajātiko hotī”ti āgato khantisāṃvaro. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti pajahati vinodeti byantikaroti anabhāvaṃ gametī”tiādīnā nayena āgato vīriyasaṃvaro. “Idha ariyasāvako micchāājīvaṃ pahāya sammāājīvena jīvikaṃ kappetī”ti āgato ājīvapārisuddhisāṃvaro, sopi vīriyasaṃvareneva saṅgahito. Tesu

sattasu saṃvaresu

pātimokkhasaṃvaraindriyasamvaraājīvapārisuddhipaccayapaṭisevanasaṅkhātā cattāro saṃvarā idhādhippetā, tesu ca visesena pātimokkhasaṃvaro. Sabbopi cāyaṃ saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ kāyaduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato saṃvaroti vuccati. Sutamayañāṇe vuttaṃ dhammaṃ sutvā saṃvarantassa saṃvaram karontassa tasmim saṃvare pavattā taṃsampayuttā paññā “sutvāna saṃvare paññā”ti vuttā. Atha vā hetuatthe sutvāti vacanassa sambhavato sutahetunā saṃvare paññāti attho.

Sīlamaye ñāṇanti ettha sīlanti sīlaṇaṭṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlaṇaṃ nāma? Samādhānaṃ vā, kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Upadhāraṇaṃ vā, kusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhāvasena ādhārabhāvoti attho. Etadeva hi ettha atthadvayaṃ saddalakkhaṇavidū anujānanti. Aññe pana “adhisevanaṭṭhena ācāraṭṭhena tassīlaṭṭhena siratṭhena sīlaṭṭhena sivaṭṭhena sīla”nti vaṇṇayanti.

Sīlaṇaṃ lakkhaṇaṃ tassa, bhinnassāpi anekadhā;
Sanidassanattaṃ rūpassa, yathā bhinnassa nekadhā.

Yathā hi nīlapītādibhedena anekadhā bhinnassāpi rūpāyatanassa sanidassanattaṃ lakkhaṇaṃ nīlādibhedena bhinnassāpi sanidassanabhāvānatikkamanato, tathā sīlassa cetanādibhedena anekadhā bhinnassāpi yadetaṃ kāyakammādīnaṃ samādhānavasena kusalānañca dhammānaṃ patiṭṭhānavasena vuttaṃ sīlaṇaṃ, tadeva lakkhaṇaṃ cetanādibhedena bhinnassāpi samādhānapatiṭṭhānabhāvānatikkamanato. Evaṃlakkhaṇassa panassa -

“Dussīlyaviddhaṃsanatā, anavajjaguṇo tathā;
Kiccasampatti atthena, raso nāma pavuccati”.

Tasmā idaṃ sīlaṃ nāma kiccaṭṭhena rasena dussīlyaviddhaṃsanarasam, sampattiatthena rasena anavajjarasanti veditabbaṃ.

Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, tayidaṃ tassa viññuhi;
Ottappañca hirī ceva, padaṭṭhānanti vaṇṇitaṃ. -

Tayidaṃ sīlaṃ “kāyasoceyyaṃ vacīsoceyyaṃ manosoceyya”nti evaṃ vuttasoceyyapaccupaṭṭhānaṃ, sucibhāvena paccupaṭṭhāti gahaṇabhāvaṃ gacchati. Hirottappañca pana tassa viññuhi padaṭṭhānanti vaṇṇitaṃ, āsannakāraṇanti attho. Hirottappe hi sati sīlaṃ uppajjati ceva tiṭṭhati ca, asati neva uppajjati na tiṭṭhatīti evaṃvidhena sīlena sahagataṃ taṃsampayuttaṃ ñāṇaṃ sīlamaye ñāṇaṃ. Atha vā sīlameva pakataṃ sīlamayaṃ, tasmim sīlamaye taṃsampayuttaṃ ñāṇaṃ. Asaṃvare ādīnavapaccavekkhaṇā ca, saṃvare ānisaṃsapaccavekkhaṇā ca, saṃvarapārisuddhipaccavekkhaṇā ca, saṃvarasaṃkilesavodānapaccavekkhaṇā ca sīlamayañāṇeneva saṅgahitā.

3. Saṃvaritvā samādahane paññāti sīlamayañāṇe vuttasīlasaṃvarena saṃvaritvā saṃvaram katvā sīle patiṭṭhāya samādahantassa upacārappanāvasena cittekaggataṃ karontassa tasmim samādahane pavattā taṃsampayuttā paññā. Samaṃ sammā ca ādahanam ṭhapananti ca samādahanam, samādhissevetam pariyāyavacanam.

Samādhībhāvanāmāye ñāṇanti ettha kusalacittakaggatā samādhi. Kenaṭṭhena samādhi? Samādhānaṭṭhena samādhi. Kimidaṃ samādhānaṃ nāma? Ekārammaṇe cittacetāsikānaṃ samaṃ sammā ca ādhānaṃ, ṭhapananti vuttaṃ hoti. Tasmā yassa dhammassānubhāvena ekārammaṇe cittacetāsikā samaṃ sammā ca avikkhipamānā avippakiṇṇā ca hutvā tiṭṭhanti, idaṃ samādhānanti veditabbaṃ. Tassa kho pana samādhissa -

Lakkhaṇaṃ tu avikkhepo, vikkhepaviddhaṃsanaṃ raso;
Akampanamupaṭṭhānaṃ, padaṭṭhānaṃ sukhaṃ pana.

Bhāvīyati vaḍḍhīyatīti bhāvanā, samādhi eva bhāvanā samādhībhāvanā, samādhissa vā bhāvanā vaḍḍhanā samādhībhāvanā. Samādhībhāvanāvacanena aññaṃ bhāvanaṃ paṭikkhipati. Pubbe viya upacārappanāvasena samādhībhāvanāmāye ñāṇaṃ.

4. Paccayapariggahe paññāti ettha paṭicca phalameṭīti paccayo. Paṭiccāti na vinā tena, apaccakkhitvāti attho. Etīti uppajjati ceva pavattati cāti attho. Apica upakāraṭṭho paccayattho, tassa paccayassa bahuviddhattā paccayānaṃ pariggahe vavatthāpane ca paññā paccayapariggahe paññā.

Dhammaṭṭhitiñāṇanti ettha dhammasaddo tāva sabhāvapaññāpuññapaññātiāpattipariyattinissattatāvīkāraguṇapaccayapaccayuppan nādīsu dissati. Ayañhi “kusalā dhammā akusalā dhammā abyākatā dhammā”tiādīsu sabhāve dissati.

“Yassete caturo dhammā, saddhassa ghāmesino;
Saccaṃ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socatī”ti. -

Ādīsu paññāyaṃ.

“Na hi dhammo adhammo ca, ubho samavipākino;
Adhammo nirayaṃ neti, dhammo pāpeti suggatī”nti. -

Ādīsu puññe. “Paññattidhammā niruttidhammā adhivacanadhammā”tiādīsu paññattiyaṃ. “Pārājikā dhammā saṅghādisesā dhammā”tiādīsu āpattiyaṃ. “Idha bhikkhu dhammaṃ jānāti suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇa”ntiādīsu pariyattiyaṃ. “Tasmiṃ kho pana samaye dhammā honti. Dhammesu dhammānupassī viharatī”tiādīsu nissattatāyaṃ. “Jātidhammā jarādhammā maraṇadhammā”tiādīsu vikāre. “Channaṃ buddhadhammāna”ntiādīsu guṇe. “Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”tiādīsu paccaye. “Ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā”tiādīsu paccayuppanne. Svāyamidhāpi paccayuppanne daṭṭhabbo. Atthato pana attano sabhāvaṃ dhārentīti vā, paccayehi dhārīyantīti vā, attano phalaṃ dhārentīti vā, attano paripūrakaṃ apāyesu apatamānaṃ dhārentīti vā, sakasakalakkhaṇe dhārentīti vā, cittena avadhārīyantīti vā yathāyogaṃ dhammāti vuccanti. Idha pana attano paccayehi dhārīyantīti dhammā, paccayasamuppannā dhammā tiṭṭhanti uppajjanti ceva pavattanti ca etāyāti dhammaṭṭhiti, paccayadhammānametaṃ adhivacanaṃ. Tassaṃ dhammaṭṭhitiyaṃ ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Idañhi samādhībhāvanāmāyañāṇe vuttasamādhinā samāhitena cittena yathābhūtañāṇadassanattāya yogamārabhitvā vavatthāpitanāmarūpassa tesāṃ nāmarūpānaṃ paccayapariggahapariyāyaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ uppajjati. “Nāmarūpavavatthāne ñāṇa”nti avatvā eva kasmā “dhammaṭṭhitiñāṇa”nti vuttanti

ce? Paccayapariggaheneva paccayasamuppannapariggahassa siddhattā.
Paccayasamuppanne hi apariggahite paccayapariggaho na sakkā hoti kātuṃ. Tasmā
dhammaṭṭhitiñāṇagahaṇeneva tassa hetubhūtaṃ pubbe siddhaṃ
nāmarūpavavatthānañāṇaṃ vuttameva hotīti veditabbaṃ. Kasmā dutiyatatiyañāṇaṃ
viya “samādahitvā paccayapariggahe paññā”ti na vuttanti ce?
Samathavipassanānaṃ yuganaddhattā.

“Samādahitvā yathā ce vipassati, vipassamāno tathā ce samādahe;
Vipassanā ca samatho tadā ahu, samānabhāgā yuganaddhā vattare”ti. -

Hi vuttaṃ. Tasmā samādhiṃ avissajjetvā samādhiñca ñāṇaṇca yuganaddhaṃ katvā
yāva ariyamaggo, tāva ussukkāpetabbanti ñāpanatthaṃ “paccayapariggahe paññā
dhammaṭṭhitiñāṇa”micceva vuttanti veditabbaṃ.

5. Atītānāgatapaccuppannānaṃ dhammānaṃ saṅkhipitvā vavatthāne paññāti ettha
attano sabhāvaṃ, uppādādikkhaṇaṃ vā patvā ati itā atikkantāti atītā, tadubhayampi
na āgatā na sampattāti anāgatā, taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca uppādādiuddhaṃ panna
gatā pavattāti paccuppannā. Addhā santatikhaṇapaccuppannesu
santatipaccuppannaṃ idhādhippetā. Tesāṃ atītānāgatapaccuppannānaṃ
pañcakkhandhadhammānaṃ ekekakkhandhalakkaṇe saṅkhipitvā kalāpavasena
rāsiṃ katvā vavatthāne nicchayane sannitṭhāpane paññā.

Sammasane ñāṇanti sammā āmasane anumajjane pekkhaṇe ñāṇaṃ,
kalāpasammasanañāṇanti attho. Idañhi nāmarūpavavatthānañāṇānantaraṃ
nāmarūpapaccayapariggahe dhammaṭṭhitiñāṇe tṭhitassa “yaṃkiñci rūpaṃ
atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā
hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ taṃ rūpaṃ aniccato vavatthapeti,
ekaṃ sammasanaṃ, dukkhato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ, anattato
vavatthapeti, ekaṃ sammasana”ntiadinā nayena vuttasammasanavasena pubbe
vavatthāpīte ekekasmīṃ khandhe tilakkhaṇaṃ āropetvā aniccato dukkhato anattato
vipassantassa kalāpasammasanañāṇaṃ uppajjati.

6. Paccuppannānaṃ dhammānaṃ vipariṇāmānupassane paññāti santativasena
paccuppannānaṃ ajjhattaṃ pañcakkhandhadhammānaṃ vipariṇāmadassane
bhaṅgadassane paññā. Yasmā “ime dhammā uppajjitvā bhijjantī”ti udayaṃ
gahetvāpi bhedeyeva cittaṃ tṭhapeti, tasmā avuttopi udayo vuttoyeva hotīti
veditabbo. Paccuppannānaṃ dhammānaṃ dassanena vā udayadassanassa siddhattā
udayo vuttoyeva hoti. Na hi udayaṃ vinā dhammānaṃ uppannattaṃ sijjhati, tasmā
“paccuppannānaṃ dhammānaṃ uppādavipariṇāmānupassane paññā”ti avuttepi
vuttameva hotīti veditabbaṃ. “Udayabbayānupassane ñāṇa”nti niyamitattā ca
udayadassanaṃ siddhameva hotīti anantaraṃ vuttassa sammasanañāṇassa pāraṃ
gantvā taṃsammasaneyeva pākaṭibhūte udayabbaye pariggaṇhitvā saṅkhārānaṃ
paricchedakaraṇatthaṃ udayabbayānupassanaṃ ārabhantassa uppajjati
udayabbayānupassanāñāṇaṃ. Tañhi udayabbaye anupassanato
udayabbayānupassanāti vuccati.

7. Ārammaṇaṃ paṭisaṅkhāti rūpakkhandhādiārammaṇaṃ bhaṅgato paṭisaṅkhāya
jānitvā passitvā. Bhaṅgānupassane paññā vipassane ñāṇanti tassa ārammaṇaṃ
bhaṅgato paṭisaṅkhāya uppannassa ñāṇassa bhaṅgaṃ anupassane yā paññā, taṃ
“vipassane ñāṇa”nti vuttaṃ hoti. Vipassanāti ca vividhā passanā vipassanā.

Ārammaṇapaṭisaṅkhātīpi pāṭho. Tassattho - ārammaṇassa paṭisaṅkhā jānanā passanāti vuttanayeneva ārammaṇapaṭisaṅkhā “bhaṅgānupassane paññā vipassane ñāṇa”nti vuttaṃ hoti. Yasmā pana bhaṅgānupassanāya eva vipassanā sikhaṃ pāpuṇāti, tasmā visesetvā idameva “vipassane ñāṇa”nti vuttaṃ. Yasmā udayabbayānupassanāya tṭhassa maggāmaggañāṇadassanaṃ uppajjati, tasmā tassā siddhāya taṃ siddhameva hotīti taṃ avatvāva bhaṅgānupassanāya eva vipassanāsikhaṃ ñāṇaṃ vuttanti veditabbaṃ. Udayabbayānupassanāya superidiṭṭhaudayabbayassa supericchinesu saṅkhāresu lahuṃ lahuṃ upaṭṭhahantesu ñāṇe tikkhe vahante udayaṃ pahāya bhaṅge eva sati santiṭṭhati, tassa “evaṃ uppajjitvā evaṃ nāma saṅkhārā bhijjantī”ti passato etasmiṃ tṭhāne bhaṅgānupassanāñāṇaṃ uppajjati.

8. Bhayatupaṭṭhāne paññāti uppādapavattanimittaāyūhanāpaṭisandhīnaṃ bhayato upaṭṭhāne pīlāyogato sappāṭibhayavasena gahaṇūpagamane paññāti attho. Bhayato upaṭṭhātīti bhayatupaṭṭhānaṃ ārammaṇaṃ, tasmim bhayatupaṭṭhāne. Atha vā bhayato upaṭṭhātīti bhayatupaṭṭhānaṃ, paññā, taṃ “bhayatupaṭṭhāna”nti vuttaṃ hoti.

Ādīnave ñāṇanti bhumma vacanameva. “Yā ca bhayatupaṭṭhāne paññā, yañca ādīnave ñāṇaṃ, yā ca nibbidā, ime dhammā ekaṭṭhā, byañjana meva nāna”nti vuttattā ekamiva vuccamānampi avatthābhedenā muñcitukamyatādi viya tividhameva hoti. Tasmā bhayatupaṭṭhānāādīnavānupassanāsu siddhāsu nibbidānupassanā siddhā hotīti katvā avuttāpi vuttāva hotīti veditabbā.

Sabbasaṅkhārānaṃ bhaṅgārammaṇaṃ bhaṅgānupassanaṃ āsevantassa bhāventassa bahulīkarontassa tibhavacatuyonipaṇcagatisattaviññāṇaṭṭhitinavasattāvāsesu pabhedakā saṅkhārā sukhena jīvitukāmassa bhīrukapurisassa sīhabyagghadīpiacchataracchayakkharakkhasacaṇḍaṇḍakukkurapabhinna-madaṇḍahatthighoraāsivisaasanivicakkasusānaraṇabhūmijalitaāṅgārakāsuādayo viya mahābhayaṃ hutvā upaṭṭhahanti, tassa “atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgatāpi evameva nirujjhissanti”ti passato etasmiṃ tṭhāne bhayatupaṭṭhānaṃ ñāṇaṃ uppajjati. Tassa taṃ bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ āsevantassa bhāventassa bahulīkarontassa sabbabhavayonigatiṭṭhitisattāvāsesu neva tānaṃ na leṇaṃ na gati na paṭisaraṇaṃ paññāyati, sabbabhavayonigatiṭṭhitinivāsagatesu saṅkhāresu ekasaṅkhārepi patthanā vā parāmāso vā na hoti, tayo bhavā vītaccitaṅgārapuṇṇā aṅgārakāsuyo viya, cattāro mahābhūtā ghoravisā āsivisā viya, pañcakkhandhā ukkhittāsikā vadhakā viya, cha ajjhakkāyatanāni suññagāmo viya, cha bāhirāyatanāni gāmaghātakacorā viya, sattaviññāṇaṭṭhitiyo nava ca sattāvāsā ekādasahi aggīhi ādittā sampajjalitā sajotibhūtā viya ca, sabbe saṅkhārā gaṇḍabhūtā rogabhūtā sallabhūtā aghabhūtā ābādhabhūtā viya ca nirassādā nirasā mahāādīnavarāsibhūtā hutvā upaṭṭhahanti, sukhena jīvitukāmassa bhīrukapurisassa ramaṇīyākārasaṇṭhitampi savāḷakamiva vanagahanaṃ, sasaddulā viya guhā, sagāharakkhasaṃ viya udakaṃ, samussitakhaggā viya paccatthikā, savisaṃ viya bhojanaṃ, sacoro viya maggo, ādittamiva agāraṃ, uyyuttasenā viya raṇabhūmi. Yathā hi so puriso etāni savāḷakavanagahanādīni āgama bhīto saṃviggo lomahaṭṭhajāto samantato ādīnavameva passati, evameva so yogāvacaro

bhaṅgānupassanāvasena sabbasaṅkhāresu bhayato upaṭṭhitesu samantato niraṣaṃ nirassādaṃ ādīnavameva passati. Tassevaṃ passato ādīnavānupassanāññaṃ uppajjati.

So evaṃ sabbasaṅkhāre ādīnavato sampassanto sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsagate sabhedake saṅkhāragate nibbindati ukkaṇṭhati nābhiramati. Seyyathāpi nāma cittakūṭapabbatapādābhirato suvaṇṇarājahaṃso asucimhi caṇḍālagāmadvāraāvāṭe nābhiramati, sattasu mahāsaṇḍeṣe abhiramati, evameva ayaṃ yogirājahaṃso suparidiṭṭhādīnave sabhedake saṅkhāragate nābhiramati, bhāvanārāmatāya pana bhāvanāratīyā samannāgatattā sattasu anupassanāṣeṣe abhiramati. Yathā ca suvaṇṇapañjarepi pakkhitto sīho migarājā nābhiramati, tiyojanasahassavitthate pana himavanteyeva ramati, evamayampi yogīsīho tividhe sugatibhavepi nābhiramati, tīsu anupassanāṣeṣe ramati. Yathā ca sabbaseto sattappaṭiṭṭho iddhimā vehāsaṅgamo chaddanto nāgarājā nagaramajjhe nābhiramati, himavati chaddantarahadeyeva ramati, evamayaṃ yogivaravāraṇo sabbasmimpi saṅkhāragate nābhiramati, “anuppādo khema”ntiādīnā nayaṇa niddiṭṭhe santipadeyeva ramati, tanninnatappaṇatappabbhāramāṇaso hoti. Ettāvataṃ tassa nibbidānupassanāññaṃ uppannaṃ hotīti.

9. Muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇanti muñcitum cajitum kāmeti icchatīti muñcitukāmo, muñcitukāmassa bhāvo muñcitukamyatā. Paṭisaṅkhāti upaparikkhatīti paṭisaṅkhā, paṭisaṅkhānaṃ vā paṭisaṅkhā. Santiṭṭhati ajjhupekkhatīti santiṭṭhanā, santiṭṭhanaṃ vā santiṭṭhanā. Muñcitukamyatā ca sā paṭisaṅkhā ca santiṭṭhanā cāti muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā. Iti pubbabhāge nibbidāññaṇena nibbinnassa uppādādīni pariccajitukāmatā muñcitukamyatā. Muñcanassa upāyakaraṇatthaṃ majjhe paṭisaṅkhānaṃ paṭisaṅkhā. Muñcitvā avasāne ajjhupekkhanaṃ santiṭṭhanā. Evaṃ avatthābhedenā tippakārā paññā saṅkhārānaṃ ajjhupekkhanāsu ñāṇaṃ, muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanāsaṅkhātānaṃ avatthābhedenā bhinnānaṃ tissannampi paññānaṃ saṅkhārupekkhataṃ icchantena pana “paññā”ti ca “saṅkhārupekkhāsū”ti ca bahuvacanaṃ kataṃ, avatthābhedenā bhinnassāpi ekattā “ñāṇa”nti ekavacanaṃ katanti veditabbaṃ. Vuttañca - “yā ca muñcitukamyatā yā ca paṭisaṅkhānupassanā yā ca saṅkhārupekkhā, ime dhammā ekaṭṭhā, byañjanaṃ nāna”nti. Keci pana “saṅkhārupekkhāsūti bahuvacanaṃ samathavipassanāvasena saṅkhārupekkhānaṃ bahuttā”tipi vadanti. Saṅkhārupekkhāsūti ca kiriyāpekkhanti veditabbaṃ. Avatthābhedenā pana tena nibbidāññaṇena nibbindantassa ukkaṇṭhantassa sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsagatesu sabhedakesu saṅkhāresu cittaṃ na sajjati na laggati na bajjhati, sabbasaṅkhāragataṃ muñcitukāmaṃ chaḍḍetukāmaṃ hoti.

Atha vā yathā jālabbhantaragato maccho, sappamukhagato maṇḍūko, pañjarapakkhito vanakukkuṭo, daḷhapāsavaṣaṃgato migo, ahituṇḍikahatthagato sappo, mahāpaṅkapakkhando kuñjaro, supaṇṇamukhagato nāgarājā, rāhumukhapaviṭṭho cando, sapattaparikkhitto purisotievamādayo tato tato muccitukāmā nissaritukāmāva honti, evaṃ tassa yogino cittaṃ sabbasmā saṅkhāragatā muccitukāmaṃ nissaritukāmaṃ hoti. Evañhi vuccamāne “muccitukāmassa muccitukamyatā”ti pāṭho yujjati. Evañca sati “uppādaṃ muñcitukamyatā”tiādīsu “uppādā muccitukamyatā”tiādi vattabbaṃ hoti, tasmā

purimo eva attho sundarataro. Athassa sabbasaṅkhāresu vigatālayassa sabbasaṅkhāragataṃ muñcitukāmassa muñcitukamyatāññaṃ uppajjati. So evaṃ sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsagate sabhedake saṅkhāre muñcitukāmo muñcanassa upāyasampādanatthaṃ puna te eva saṅkhāre paṭisaṅkhānupassanāññaṇena tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassati. Evañhi vipassato cassa aniccavasena nimittaṃ paṭisaṅkhāññaṃ uppajjati, dukkhavasena pavattaṃ paṭisaṅkhāññaṃ uppajjati, anattavasena nimittaṇca pavattaṇca paṭisaṅkhāññaṃ uppajjati. So paṭisaṅkhānupassanāññaṇena “sabbe saṅkhārā suññā”ti disvā tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre pariggaṇhanto bhayaṇca nandiṇca vippahāya bhariyāya dosaṃ disvā vissatṭhabhariyo viya puriso tassā bhariyāya saṅkhāresu udāsīno hoti majjhatto, “aha”nti vā “mama”nti vā na gaṇhāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato tīsu bhavesu cittaṃ patilīyati paṭikuṭati paṭivattati na sampasāriyati. Seyyathāpi nāma padumapālāse īsakaṃ poṇe udakaphusitāni patilīyanti paṭikuṭanti paṭivattanti na sampasāriyanti. Seyyathāpi vā pana kukkuṭapattaṃ vā nhārudaddulaṃ vā aggimhi pakkhittaṃ patilīyati paṭikuṭati paṭivattati na sampasāriyati, evaṃ tassa tīsu bhavesu cittaṃ patilīyati paṭikuṭati paṭivattati na sampasāriyati, upekkhā saṇṭhāti. Evamassa saṅkhārupekkhāññaṃ uppannaṃ hoti. Iminā saṅkhārupekkhāññaṇena saddhiṃ upari gotrabhuññaṇassa sādhaṃ anulomaññaṃ pubbāparaññaṇehi avuttampi vuttameva hotīti veditabbaṃ. Vuttañhi bhagavatā -

“So vata, bhikkhave, bhikkhu kañci saṅkhāraṃ niccato samanupassanto anulomikāya khantiyā samannāgato bhavissatīti netam ṭhānaṃ vijjati, anulomikāya khantiyā asamannāgato sammattaniyāmaṃ okkamissatīti netam ṭhānaṃ vijjati, sammattaniyāmaṃ anokkamamāno sotāpattiphalaṃ vā sakadāgāmiphalaṃ vā anāgāmiphalaṃ vā arahattaphalaṃ vā sacchikarissatīti netam ṭhānaṃ vijjati”tiādi.

Vuttañca dhammasenāpatinā -

“Katihākārehi anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati? Katihākārehi sammattaniyāmaṃ okkamati? Cattālīsāya ākārehi anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati, cattālīsāya ākārehi sammattaniyāmaṃ okkamati”tiādi.

Paṭṭhāne cetam vuttaṃ bhagavatā -

“Anulomaṃ gotrabhussa anantarapaccayena paccayo. Anulomaṃ vodānassa anantarapaccayena paccayo”tiādi.

Tassa hi taṃ saṅkhārupekkhāññaṃ āsevantassa bhāventassa bahulīkarontassa adhimokkhasaddhā balavatarā hoti, vīriyaṃ supaggahitaṃ, sati sūpaṭṭhitā, cittaṃ susamāhitaṃ, saṅkhārupekkhāññaṃ tikkhataraṃ pavattati. Tassa idāni maggo uppajjissatīti saṅkhārupekkhāya saṅkhāre “aniccā”ti vā “dukkhā”ti vā “anattā”ti vā sammasitvā bhavaṅgaṃ otarati. Bhavaṅgānantaraṃ saṅkhārupekkhāya katanayeneva saṅkhāre “aniccā”ti vā “dukkhā”ti vā “anattā”ti vā ārammaṇaṃ kurumānaṃ uppajjati manodvārāvajjanaṃ. Tadanantaraṃ tatheva saṅkhāre ārammaṇaṃ katvā dve tīni cattāri vā javanacittāni uppajjanti. Taṃsampayuttaṃ ññaṃ anulomaññaṃ. Tañhi purimānaṇca aṭṭhannaṃ vipassanāññaṇaṃ tathakiccatāya anulometi, upari ca pattabbānaṃ sattatimsāya bodhipakkhiyadhammānaṃ anulometi. Yathā hi dhammiko rājā vinicchayaṭṭhāne

nisinno aṭṭhannaṃ vohārikamahāmattānaṃ vinicchayaṃ sutvā agatigamaṇaṃ pahāya majjhatto hutvā “evaṃ hotū”ti anumodamāno tesañca vinicchayassa anulometi, porāṇassa ca rājadhammassa. Tattha rājā viya anulomaññaṇaṃ, aṭṭha vohārikamahāmattā viya aṭṭha vipassanāññaṇāni, porāṇarājadhammo viya sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā, yathā rājā “evaṃ hotū”ti anumodamāno vohārikānañca vinicchayassa rājadhammassa ca anulometi, evamidaṃ aniccādivasena saṅkhāre ārabba uppajjamānaṃ aṭṭhannañca vipassanāññaṇaṃ tathakiccatāya anulometi, upari ca pattabbānaṃ sattatiṃsāya bodhipakkhiyadhammānaṃ. Tasmā anulomaññaṇanti vuccati.

10. Bahiddhā vuṭṭhānavivaṭṭane paññā gotrabhuññaṇanti ettha bahiddhāti saṅkhāranimittaṃ. Tañhi ajjhatacittasantāne akusalakkhandhe upādāya bahiddhāti vuttaṃ. Tasmā bahiddhā saṅkhāranimittamhā vuṭṭhāti vigataṃ hutvā uddhaṃ tiṭṭhatīti vuṭṭhānaṃ, vivaṭṭati parāvaṭṭati parammukhaṃ hotīti vivaṭṭanaṃ, vuṭṭhānañca taṃ vivaṭṭanañcāti vuṭṭhānavivaṭṭanaṃ. Tenevāha -

“Gotrabhuññaṇaṃ samudayassa asamucchindanato pavattā na vuṭṭhāti, nibbānārammaṇato pana nimittā vuṭṭhātīti ekato vuṭṭhānaṃ hotī”ti.

Puthujjanagottābhibhavanato ariyagottabhāvanato gotrabhu. Idañhi anulomaññaṇehi padumapalāsato udakamiva sabbasaṅkhārato patilīyamānacittassa anulomaññaṇassa āsevanante animittaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ kurumānaṃ puthujjanagottaṃ puthujjanasaṅkhaṃ puthujjanabhūmiṃ atikkamamānaṃ ariyagottaṃ ariyasaṅkhaṃ ariyabhūmiṃ okkamamānaṃ nibbānārammaṇe paṭhamāvattanapaṭhamābhogapaṭhamasamannāhārabhūtaṃ maggassa anantarasamanantarāsevānaupanissayanatthivigatavasena chahi ākārehi paccayabhāvaṃ sādhayamānaṃ sikhāppattaṃ vipassanāya muddhabhūtaṃ apunarāvattakaṃ uppajjati.

11. Dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇanti ettha dubhatoti ubhato, dvayatoti vā vuttaṃ hoti. Kilesānaṃ samucchindanato kilesehi ca tadanuvattakakkhandhehi ca nibbānārammaṇakaraṇato bahiddhā sabbasaṅkhāranimittēhi ca vuṭṭhāti vivaṭṭatīti dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā. Tenevāha -

“Cattāripi maggaññaṇāni animittārammaṇattā nimittato vuṭṭhahanti, samudayassa samucchindanato pavattā vuṭṭhahantīti dubhato vuṭṭhānāni hontī”ti.

Magge ñāṇanti nibbānaṃ maggati pekkhati, nibbānatthikehi vā maggīyati anvesīyati, kilese vā mārento gacchati pavattatīti maggo, tasmiṃ magge ñāṇaṃ. Jātiggahaṇena ekavacanaṃ kataṃ. Tañhi gotrabhuññaṇassa anantaraṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ kurumānaṃ sayamvajjhe kilese niravasesaṃ samucchindamānaṃ anamataggasaṃsāraṇaṃ dukkhasamuddaṃ sosayamānaṃ sabbāpāyadvārāni pidhamānaṃ sattaariyadhanasammukhībhāvaṃ kurumānaṃ aṭṭhaṅgikaṃ micchāmaggaṃ pajhamānaṃ sabbaverabhayāni vūpasamayamānaṃ sammāsambuddhassa orasaputtabhāvamupanayamānaṃ aññaṇi ca anekāni ānisaṃsasatāni paṭilābhayamānaṃ maggaññaṇaṃ uppajjati.

Ṭhātuṃ icchaṃ puriso, laṅghitvā mātikāya paratīre;
Vegenāgamma yathā, gaṇhitvā orimatiratarubaddhaṃ.

Rajjuṃ vā daṇḍaṃ vā, ullaṅghitvāna pāraninnatanu;
Pārāpanno pana taṃ, muñciya vedhaṃ patiṭṭhahati pāre.

Evaṃ yogāvacaro, sakkāyamayaṃhi orime tīre;
Diṭṭhabhaya abhaye pana, ṭhātuṃ icchaṃ amatapāre.

Udayabbayānupassa, pabhutikavegena āgato rajjuṃ;
Rūpāvhaṃ daṇḍaṃ vā, taditarakhandhāvhaṃ sammā.

Gaṇhitvā āvajjana, cittaṃ hi pubbavuttanayatova;
Anulomehullaṅghiya, nibbutininno tadāsanopagato.

Taṃ muñciya gotrabhunā, aladdhaāsevanena tu pavedhaṃ;
Patito saṅkhatapāre, tato patiṭṭhāti maggañāṇena.

Passitukāmo candaṃ, cande channaṃhi abbhapaṭalehi;
Thulakasukhumasukhumesu, abbesu haṭesu vāyunā kamato.

Candaṃ passeyya naro, yathā tathevānulomañāṇehi kamā;
Saccacchādakamohe, vināsīte pekkhate hi gotrabhu amataṃ.

Vātā viya te candaṃ, amataṃ na hi pekkharenulomāni;
Puriso abbhāni yathā, gotrabhu na tamaṃ vinodeti.

Bhamitamhi cakkayante, ṭhito naro aññadinnasaññāya;
Usupāte phalakasataṃ, apekkhamāno yathā vijjhe.

Evamidha maggañāṇaṃ, gotrabhunā dinnasaññamavivāya;
Nibbāne vattantaṃ, lobhakkhandhādike padāleti.

Saṃsāradukkhajaladhiṃ, sosayati pidahati duggatidvāraṃ;
Kurute ca ariyadhaninaṃ, micchāmaggañca pajahāti.

Verabhayāni samayate, karoti nāthassa orasasutattaṃ;
Aññe ca anekasate, ānisaṃse dadāti ñāṇamidanti.

12. Payogappaṭippassaddhipaññā phale ñāṇanti ettha payogoti bhuso yogo, phalasacchikiriyaṃ maggabhāvanāya ubhato vuṭṭhānapayogo, tassa payogassa paṭippassambhanaṃ niṭṭhānaṃ payogapaṭippassaddhi. Kiṃ taṃ? Catummaggakiccapariyosānaṃ. Tassā payogapaṭippassaddhiyā hetubhūtāya pavattā phale paññā payogappaṭippassaddhipaññā. Phalati vipaccatīti phalaṃ, tasmīṃ phale taṃsāmpayuttaṃ ñāṇaṃ. Ekekassa hi maggañāṇassa anantarā tassa tasseeva vipākabhūtāni nibbānārammaṇāni tīṇi vā dve vā ekaṃ vā phalacittāni uppajjanti. Anantaravipākattāyeva lokuttarakusalānaṃ “samādhimānantarikaññamāhū”ti ca, “dandaṃ ānantarikaṃ pāpuṇāti āsavānaṃ khayāyā”ti ca ādi vuttaṃ. Yassa dve anulomāni, tassa tatiyaṃ gotrabhu, catutthaṃ maggacittaṃ, tīṇi phalacittāni honti. Yassa tīṇi anulomāni, tassa catutthaṃ gotrabhu, pañcamaṃ maggacittaṃ, dve phalacittāni honti. Yassa cattāri anulomāni, tassa pañcamaṃ gotrabhu, chaṭṭhaṃ

maggacittam, ekaṃ phalacittam hoti. Idaṃ maggavīthiyam phalam. Kālantaraphalam pana samāpattivāsena uppajjamānaṃ nirodhā vuṭṭhahantassa uppajjamānañca eteneva saṅgahitam.

13. Chinnavatūmanupassane paññāti tena tena ariyamaggena samucchinnaṃ taṃ taṃ upakkilesaṃ pacchā passane paññā. Vimuttiñāṇanti vimuttiyā ñāṇaṃ. Vimuttīti ca upakkilesehi vimuttaṃ parisuddhaṃ cittaṃ, vimuttabhāvo vā. Tassā vimuttiyā jānaṃ ñāṇaṃ vimuttiñāṇaṃ. Kilesehi vimuttaṃ cittasantatimpi kilesehi vimuttabhāvampi paccavekkhanto kilesehi na vinā paccavekkhatīti etena pahīnakilesapaccavekkhaṇaṃ vuttaṃ hoti. “Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotī”ti hi idameva sandhāya vuttaṃ. Avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇaṃ pana avuttampi imināva vuttaṃ hotīti gahetabbaṃ. Vuttañca -

“Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā tena;
Vuttā bhavanti sabbe, iti vutto lakkhaṇo hāro”ti.

Atha vā arahato avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇābhāvā catunnaṃ ariyānaṃ labbhamānaṃ pahīnakilesapaccavekkhaṇameva vuttanti veditabbaṃ.

14. Tadā samudāgate dhamme passane paññāti tadā maggakkhaṇe phalakkhaṇe ca samudāgate paṭilābhavasena ca paṭivedhavasena ca samāgate sampatte samaṅgibhūte maggaphaladhamme catusaccadhamme ca passanā pekkhaṇā pajānaṃ paññā. Paccavekkhaṇe ñāṇanti nivattitvā bhusaṃ passanaṃ jānaṃ ñāṇaṃ. Iminā ca ñāṇadvayena paccavekkhaṇañāṇāni vuttāni honti. Sotāpannassa hi maggavīthiyam sotāpatti phalapariyosāne cittaṃ bhavaṅgaṃ otarati, tato bhavaṅgaṃ upacchinditvā maggapaccavekkhaṇatthāya manodvārāvajjanaṃ uppajjati, tasmimṃ niruddhe paṭipāṭiyā satta maggapaccavekkhaṇajavanānīti. Puna bhavaṅgaṃ otaritvā teneva nayena phalādīnaṃ paccavekkhaṇatthāya āvajjanādīni uppajjanti. Yesaṃ uppattiyā esa maggaṃ paccavekkhati, phalaṃ paccavekkhati, pahīnakilese paccavekkhati, avasiṭṭhakilese paccavekkhati, nibbānaṃ paccavekkhati. So hi “iminā vatāhaṃ maggena āgato”ti maggaṃ paccavekkhati, tato “ayaṃ me ānisaṃso laddho”ti phalaṃ paccavekkhati, tato “ime nāma me kilesā pahīnā”ti pahīnakilese paccavekkhati, tato “ime nāma me kilesā avasiṭṭhā”ti uparimaggavajjhe kilese paccavekkhati, avasāne “ayaṃ me dhammo ārammaṇato paṭiladdho”ti amataṃ nibbānaṃ paccavekkhati. Iti sotāpannassa ariyasāvakassa pañca paccavekkhaṇāni honti. Yathā ca sotāpannassa, evaṃ sakadāgāmianāgāmīnampi. Arahato pana avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇaṃ nāma natthīti cattāriyeva paccavekkhaṇāni. Evaṃ sabbāni ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni. Ukkaṭṭhaparicchedoyeva ceso. Pahīnavasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇaṃ sekkhānaṃ hoti vā na vā. Tassa hi abhāvatoyeva mahānāmo sakko bhagavantaṃ pucchi “kosu nāma me dhammo ajjhataṃ appahīno, yena me ekadā lobhadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantī”tiādi.

Ettha dhammatṭhitiñāṇādīnaṃ ekādasannaṃ ñāṇānaṃ vibhāvanatthāya ayaṃ upamā veditabbā - yathā puriso “macche gahessāmī”ti macchakhippaṃ gahetvā tadanurūpe udaye osāretvā khippamukhena hatthaṃ otāretvā antoudake kaṇhasappaṃ macchasaññāya gīvāya daḷhaṃ gahetvā “mahā vata mayā maccho laddho”ti tuṭṭho ukkhipitvā passanto sovatthikattayadassanena “sappo”ti sañjānitvā bhīto ādīnaṃ disvā gahaṇe nibbinno muñcitukāmo hutvā muñcanassa upāyaṃ karonto agganaṅguṭṭhato paṭṭhāya hatthaṃ nibbeṭhetvā bāhaṃ ukkhipitvā upariśīse

dve tayo vāre paribbhametvā sappam dubbalam katvā “gaccha re duṭṭhasappā”ti nissajjitvā vegena thalam āruyha ṭhitova “mahantassa vata bho sappassa mukhato muttomhi”ti haṭṭho āgatamaggaṃ olokeyya.

Tattha tassa purisassa macchasaññāya kaṇhasappam daḷham gahetvā tussanam viya imassa yogino ādito bālaputhujjanassa aniccatādivasena bhayānakam khandhapañcakam niccādisaññāya “aham mamā”ti diṭṭhitaṇhāhi daḷham gahetvā tussanam, tassa khippamukhato sappam nīharitvā sovatthikattayaṃ disvā “sappo”ti sañjānanam viya sappaccayanāmarūpapariggahena ghanavinibbhogaṃ katvā kalāpasammasanādīhi ñāṇehi khandhapañcakassa aniccatādilakkhaṇattayaṃ disvā “aniccam dukkhamanattā”ti tassa vavatthāpanam, tassa bhāyanam viya imassa bhayatupaṭṭhānaññam, sappe ādīnavadassanam viya ādīnavānupassanāññam, sappagahaṇe nibbindanam viya nibbidānupassanāññam, sappam muñcitukāmatā viya muñcitukamyatāññam, muñcanassa upāyakaraṇam viya paṭisaṅkhānupassanāññam, sappam paribbhametvā dubbalam katvā nivattitvā ḍaṃsitum asamatthabhāvapāpanam viya tilakkhaṇāropanena saṅkhārupekkhānulomaññehi saṅkhāre paribbhametvā dubbalam katvā puna nicasukhattākārena upaṭṭhātum asamatthatāpāpanam, sappavissajjanam viya gotrabhuññam, sappam vissajjetvā thalam āruyha ṭhānam viya nibbānathalam āruyha ṭhitam maggaphalaññam, haṭṭhassa āgatamaggolokanam viya maggādipaccavekkhaṇaññanti.

Imesañca sutamayaññādīnam cuddasannaṃ ñāṇānam uppattikkamena paṭipattikkamena ca desanakkamassa katattā paccavekkhaṇesu paṭhamam kilesapaccavekkhaṇam hoti, tato maggaphalanibbānapaccavekkhaṇānīti veditabbaṃ.

“Lokuttaram jhānam bhāveti niyyānikam apacayagāmiṃ diṭṭhigatānam pahānāya, kāmarāgabyāpādānam tanubhāvāya, kāmarāgabyāpādānam anavasesappahānāya, rūparāgaarūparāgamānauddhaccaavijjānam anavasesappahānāyā”ti ca kilesappahānamyeva adhiḃam katvā maggapaṭipattiyā vuttattā paṭipattānurūpeneva kilesapaccavekkhaṇassa ādibhāvo yujjati, aṭṭhakathāyaṃ vuttakkamo pana dassitoyeva. So pana kamo pañcavidho uppattikkamo pahānakkamo paṭipattikkamo bhūmikkamo desanakkamoti.

“Paṭhamam kalalam hoti, kalalā hoti abbudam;
Abbudā jāyate pesi, pesi nibbattatī ghano”ti. -

Evamādi uppattikkamo. “Dassanena pahātabbā dhammā, bhāvanāya pahātabbā dhammā”ti evamādi pahānakkamo. “Sīlavisuddhi cittavisuddhi diṭṭhivisuddhi kaṅkhāvitaraṇavisuddhi maggāmaggaññadassanavisuddhi paṭipadāññadassanavisuddhi ñāṇadassanavisuddhī”ti evamādi paṭipattikkamo. “Kāmāvacarā dhammā, rūpāvacarā dhammā, arūpāvacarā dhammā”ti evamādi bhūmikkamo. “Cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcīndriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti vā, “anupubbikatham katesi. Seyyathidaṃ - dānakatham sīlakatham saggakatham kāmānam ādīnavam okāram saṃkilesam nekkhamme ānisaṃsam pakāsesī”ti vā evamādi desanakkamo. Idha pana cuddasannaṃ ñāṇānam uppattikkamo paṭipattikkamo ca tadubhayavasena paṭipāṭiyā desitattā desanakkamo cāti tayo kamā veditabbā.

15. Idāni yasmā heṭṭhā sarūpena nāmarūpavavattānaññaṃ na vuttaṃ, tasmā pañcadhā nāmarūpappabhedaṃ dassetuṃ ajjhattavavattāne paññā vatthunānatte ñāṇantiādīni pañca ñāṇāni uddiṭṭhāni. Sakale hi nāmarūpe vutte yaṃ pariggahetuṃ sakkā, yañca pariggahetabbāṃ, taṃ pariggahessati. Lokuttaranāmañhi pariggahetuñca na sakkā anadhigatattā, na ca pariggahetabbāṃ avipassanūpagattā. Tattha ajjhattavavattāneti “evaṃ pavattamānā mayaṃ attāti gahaṇaṃ gamissāmā”ti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikāraṃ katvā pavattāti ajjhattā. Ajjhattasaddo panāyaṃ gocarajjhatte niyakajjhatte ajjhattajjhatte visayajjhatteti catūsu atthesu dissati. “Tena, ānanda, bhikkhunā tasmimyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapetabbāṃ, ajjhattarato samāhito”tiādīsu hi ayaṃ gocarajjhatte dissati. “Ajjhattaṃ sampasādanaṃ, ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharatī”tiādīsu niyakajjhatte. “Cha ajjhattikāni āyatanāni, ajjhattikā dhammā”tiādīsu ajjhattajjhatte. “Ayaṃ kho, panānanda, vihāro tathāgatena abhisambuddho yadidaṃ sabbanimittānaṃ amanasikārā ajjhattaṃ suññataṃ upasampajja viharatī”tiādīsu visayajjhatte, issariyaṭṭhāneti attho. Phalasamāpatti hi buddhānaṃ issariyaṭṭhānaṃ nāma. Idha pana ajjhattajjhatte daṭṭhabbo. Tesāṃ ajjhattānaṃ vavattāne ajjhattavavattāne. Vatthunānatteti vatthūnaṃ nānābhāve, nānāvattāhūti attho. Ettha javanamanoviññāṇassa paccayabhūto bhavaṅgamanopi cakkhādipañcakaṃ viya uppattiṭṭhānattā vatthūti vutto. Āvajjanampi tannissitameva kātābbaṃ.

16. Bahiddhāti chahi ajjhattajjhattehi bahibhūtesu tesāṃ visayesu. Gocaranānatteti visayanānatte.

17. Cariyāvavattāneti viññāṇacariyāaññāṇacariyāaññāṇacariyāvasena cariyānaṃ vavattāne. “Cariyāvavattāne”ti rassaṃ katvāpi paṭhanti.

18. Catudhammavavattāneti kāmāvacarabhūmiādīnaṃ cuddasannaṃ catukkānaṃ vasena catunnaṃ catunnaṃ dhammānaṃ vavattāne. Bhūmīti ca “bhūmigatañca vehāsaṭṭhañcā”tiādīsu pathaviyaṃ vattati. “Abhūmiṃ tāta, mā sevā”tiādīsu visaye. “Sukhabhūmiyaṃ kāmāvacare”tiādīsu uppajjanaṭṭhāne. Idha pana koṭṭhāse vattati. Paricchedetipi vadanti.

19. Navadhammavavattāneti kāmāvacarakusalādivasena pāmojjaṃlakavasena yoniso manasikāramūlakavasena ca navannaṃ navannaṃ dhammānaṃ vavattāne. Imesu ca pañcasu ñāṇesu paṭhamāṃ ajjhattadhammā vavattāpetabbāti vatthunānatte ñāṇaṃ paṭhamāṃ vuttaṃ, tato tesāṃ visayā vavattāpetabbāti tadanantaraṃ gocaranānatte ñāṇaṃ vuttaṃ, tato parāni tīṇi ñāṇāni tiṇṇaṃ catunnaṃ navannaṃ vasena gaṇanānulomena vuttāni.

20. Idāni yasmā nāmarūpasseva pabhedato vavattāpanaññaṃ ñātapariññā, tadanantaraṃ tīraṇapariññā, tadanantaraṃ pahānapariññāti tisso pariññā. Taṃsambandhā ca bhāvanāsacchikiriyaṃ honti, tasmā dhammanānattaññānantaraṃ ñātaṭṭhe ñāṇādīni pañca ñāṇāni uddiṭṭhāni. Tisso hi pariññā ñātapariññā tīraṇapariññā pahānapariññā ca. Tattha “ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ, vedayitalakkhaṇā vedanā”ti evaṃ tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ paccattalakkhaṇasallakkhaṇavasena pavattā paññā ñātapariññā nāma. “Rūpaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, vedanā aniccā dukkhā anattā”tiādīnaṃ nayena tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ sāmāññalakkhaṇaṃ āropetvā pavattā

lakkhaṇārammaṇikavipassanāpaññā tīraṇapariññā nāma. Tesuyeva pana dhammesu niccasaññā dipajahanavasena pavattā lakkhaṇārammaṇikavipassanāva pahānapariññā nāma.

Tattha saṅkhāraparicchedato paṭṭhāya yāva paccayapariggahā ñātapariññāya bhūmi. Etasmiñhi antare dhammānaṃ paccattalakkhaṇapaṭivedhasseva ādhipaccaṃ hoti. Kalāpasammasanato paṭṭhāya yāva udayabbayānupassanā tīraṇapariññāya bhūmi. Etasmiñhi antare sāmāññalakkhaṇapaṭivedhasseva ādhipaccaṃ hoti. Bhaṅgānupassanaṃ ādiṃ katvā upari pahānapariññāya bhūmi. Tato paṭṭhāya hi “aniccato anupassanto niccasaññāṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññāṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññāṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatī”ti evaṃ niccasaññā dipahānasādhikānaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ ādhipaccaṃ hoti.

Tattha abhiññāpaññāti dhammānaṃ ruppanādisabhāvena jānanapaññā. Sā hi sobhanaṭṭhena abhisaddena “tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ sabhāvajānanavasena sobhanaṃ jānana”nti katvā abhiññāti vuccati. Ñātaṭṭhe ñāṇanti jānanasabhāvaṃ ñāṇaṃ.

21. Pariññāpaññāti jānanapaññā. Sā hi byāpanaṭṭhena parisaddena “aniccādisāmāññalakkhaṇavasena sakiccasamāpanavasena vā byāpitaṃ jānana”nti katvā pariññāti vuccati. Tīraṇaṭṭhe ñāṇanti upaparikkhaṇasabhāvaṃ, sammasanasabhāvaṃ vā ñāṇaṃ.

22. Pahāne paññāti niccasaññā dīnaṃ pajahanā paññā, pajahatīti vā, pajahanti etenāti vā pahānaṃ. Pariccāgaṭṭhe ñāṇanti pariccajanasabhāvaṃ ñāṇaṃ.

23. Bhāvanāpaññāti vaḍḍhanapaññā. Ekarasaṭṭhe ñāṇanti ekakiccasabhāvaṃ ñāṇaṃ, vimuttirasena vā ekarasasabhāvaṃ ñāṇaṃ.

24. Sacchikiriypaññāti paṭivedhavasena paṭilābhavasena vā paccakkhakaṇapaññā. Phassanaṭṭhe ñāṇanti tadubhayavaseneva vindanasabhāvaṃ ñāṇaṃ.

25-28. Idāni yasmā pahānabhāvanāsacchikiriyañāṇāni ariyamaggaphalasampayuttānīpi hontī, tasmā tadanantaraṃ ariyapuggalānaṃyeva labbhamānāni cattāri paṭisambhidāñāṇāni uddiṭṭhāni. Tatthāpi paccayuppanno attho dukkhasaccaṃ viya pākaṭo suviññeyyo cāti paṭhamāṃ atthapaṭisambhidāñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, tassa atthassa hetudhammavisayattā tadanantaraṃ dhammapaṭisambhidāñāṇaṃ, tadubhayassa niruttivisayattā tadanantaraṃ niruttiapaṭisambhidāñāṇaṃ, tesu tīsupi ñāṇesu pavattanato tadanantaraṃ paṭibhānapaṭisambhidāñāṇaṃ. Pa-kāraṃ dīghaṃ katvā ca paṭhanti.

29-31. Ito parāni vihāraṭṭhe ñāṇādīni tīṇi ñāṇāni ariyānaṃyeva sambhavato paṭisambhidāpabhedato ca paṭisambhidāñāṇānantaraṃ uddiṭṭhāni. Vihāraṭṭhe ñāṇaṃhi dhammapaṭisambhidā hoti, samāpattaṭṭhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Dhammasabhāve ñāṇaṃhi paṭisambhidākathāyaṃ dhammapaṭisambhidāti vuttaṃ. Nibbāne ñāṇaṃ pana atthapaṭisambhidā eva. Tattha vihāranānatteti aniccānupassanādivasena nānāvīpassanāvīhāre. Vihāraṭṭheti vipassanāvīhārasabhāve. Vihāroti ca sasampayuttā vipassanā eva. Samāpattinānatteti animittādivasena nānāphalasamāpattiyaṃ. Samāpattīti ca

lokuttaraphalabhūtā cittacetasikadhammā. Vihārasamāpattinānatteti ubhayavasena vuttaṃ.

32. Tato vihārasamāpattiñāṇasādhakassa “dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā”ti pubbe vuttassāpi maggañāṇassa āsavasamucchedasamatthataṃ anantaraphaladāyakattañca kāraṇena visesetvā aparenākārena vattukāmena tadeva “ānantarikasamādhimhi ñāṇa”nti uddiṭṭhaṃ. Tattha avikkhepaparisuddhattāti vikkhipati tena cittanti vikkhepo, uddhaccasettaṃ nāmaṃ. Na vikkhepo avikkhepo, uddhaccapaṭipakkhassa samādhissettaṃ nāmaṃ. Parisuddhassa bhāvo parisuddhattaṃ, avikkhepassa parisuddhattaṃ avikkhepaparisuddhattaṃ, tasmā avikkhepaparisuddhattā samādhissa parisuddhabhāvenāti attho. Idañhi āsavasamucchedassa anantaraphaladāyakattassa ca kāraṇavacanāṃ. Āsavasamucchedeti ettha āsavantīti āsavā, cakkhutopi...pe... manatopi sandanti pavattantīti vuttaṃ hoti. Dhammato yāva gotrabhuṃ, okāśato yāva bhavaggaṃ savantīti vā āsavā, etaṃ dhammaṃ etañca okāsaṃ antokarivā pavattantīti attho. Antokaraṇattho hi ayaṃ ā-kāro. Cirapārīvāsikaṭṭhena madirādayo āsavā viyātipi āsavā. Lokasmiñhi cirapārīvāsikā madirādayo āsavāti vuccanti. Yadi ca cirapārīvāsikaṭṭhena āsavā, eteyeva bhavitumarahanti. Vuttañhettaṃ -

“Purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī”tiādi.

Āyataṃ vā saṃsāradukkhaṃ savanti pasavantītipi āsavā, samucchiṇṇatīti etenāti samucchedo. Paññāti kāmāsavādīnaṃ catunnaṃ āsavānaṃ samucchede paññā.

Ānantarikasamādhimhi ñāṇanti attano pavattisamanantaraṃ niyameneva phalappadānato ānantarikoti laddhanāmo maggasamādhī. Na hi maggasamādhimhi uppanne tassa phaluppattinisedhako koci antarāyo atthi. Yathāha -

“Ayañca puggalo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno assa, kappassa ca uḍḍayhanavelā assa, neva tāva kappo uḍḍayheyya, yāvāyaṃ puggalo na sotāpattiphalāṃ sacchikaroti, ayaṃ vuccati puggalo ṭhitakappī. Sabbepi maggasamaṅgino puggalā ṭhitakappino”ti.

Idaṃ tena ānantarikasamādhinā sampayuttaṃ ñāṇaṃ.

33. Iminā maggañāṇena phalappattānaṃ ariyānaṃyeva sambhavato imassa ñāṇassa anantaraṃ araṇavihārañāṇādīni cattāri ñāṇāni uddiṭṭhāni. Tatrāpi ca arahatoyeva satatameva ca sambhavato araṇavihāre ñāṇaṃ paṭhamaṃ uddiṭṭhaṃ, tadanantaraṃ nirodhassa anāgāmiarahantānaṃ sambhavepi bahusambhārattā visesena ca nirodhassa nibbānasammatattā ca nirodhasamāpattiyā ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, tadanantaraṃ parinibbānassa kālantare parinibbānakālaṃ āhacca ṭhitattā dīghakālikanti parinibbāne ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, tadanantaraṃ samasīsaṭṭhassa sabbakilesakhayānantaraṃ parinibbānakālaṃ āhacca ṭhitattā rassakālikanti samasīsaṭṭhe ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha santo cāti ca-kāro dassanādhīpateyyaṃca santo vihārādhigamo ca paṇītādhimuttatā cāti tīhipi padehi sambandhitabbo. Dassananti vipassanāñāṇaṃ, adhipatiyeva ādhīpateyyaṃ, adhipatito vā āgatattā ādhīpateyyaṃ, dassanañca taṃ ādhīpateyyaṃcāti dassanādhīpateyyaṃ. Viharatīti vihāro, viharanti tena vāti vihāro, adhigammati pāpuṇīyatīti adhigamo, vihāro eva adhigamo vihārādhigamo. So ca kilesapariḷāhavirahitattā nibbutoti santo. So ca arahattaphalasamāpattipaññā. Uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena ca paṇīto,

padhānabhāvaṃ nītoti vā paṇīto, paṇīte adhimutto visaṭṭhacitto tapparamo paṇītādhimutto, tassa bhāvo paṇītādhimuttatā. Sā ca phalasamāpattādhimuttā pubbabhāgapañña eva.

Araṇavihāreti nikkilesavihāre. Rāgādayo hi raṇanti satte cuṇṇenti pīlentīti raṇā, raṇanti etehi sattā kandanti paridevantīti vā raṇā. Vutto tividhopi vihāro. Natthi etassa raṇāti araṇo. Vividhe paccaṇīkadhamme haranti etenāti vihāro. Tasmim araṇe vihāre. Niddesavāre vuttapaṭhamajjhānādīni ca paṇītādhimuttatāya eva saṅgahitāni. Phalasamāpattim samāpajjitukāmatāya hi paṭhamajjhānādim samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttadhamme vipassati, yā ca araṇavibhaṅgasuttante bhagavatā desitā araṇapaṭipadā, sāpi imināva saṅgahitāti veditabbā. Vuttañhi tattha bhagavatā -

“Araṇavibhaṅgaṃ vo, bhikkhave, desessāmi...pe... na kāmasukhaṃ anuyuñjeyya hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anattasaṃhitaṃ, na ca attakilamathānuyogaṃ anuyuñjeyya dukkhaṃ anariyaṃ anattasaṃhitaṃ. Ete kho, bhikkhave, ubho ante anupagamma majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Ussādanañca jaññā, apasādanañca jaññā, ussādanañca ñatvā apasādanañca ñatvā nevussādeyya na apasādeyya, dhammameva deseyya. Sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhattaṃ sukhamanuyuñjeyya, rahovādaṃ na bhāseyya, sammukhā na khīṇaṃ bhaṇe, ataramānova bhāseyya no taramāno, janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāveyyāti. Ayamuddeso araṇavibhaṅgassa ...pe... tatra, bhikkhave, yo kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogaṃ ananuyogo hīnaṃ...pe... anattasaṃhitaṃ, adukkho eso dhammo avighāto anupāyāso aparilāho sammāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo araṇo...pe... tatra, bhikkhave, yo attakilamathānuyogaṃ ananuyogo dukkhaṃ anariyaṃ anattasaṃhitaṃ. Adukkho eso dhammo ...pe... tasmā eso dhammo araṇo. Tatra, bhikkhave, yāyaṃ majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā...pe... adukkho eso dhammo...pe... tasmā eso dhammo araṇo...pe... tatra, bhikkhave, yāyaṃ nevussādanā na apasādanā dhammadesanā ca, adukkho eso dhammo...pe... tasmā eso dhammo araṇo...pe... tatra, bhikkhave, yadidaṃ nekkhammasukhaṃ pavivekasukhaṃ upasamasukhaṃ sambodhisukhaṃ, adukkho eso dhammo...pe... tasmā eso dhammo araṇo...pe... tatra, bhikkhave, yvāyaṃ rahovādo bhūto taccho atthasaṃhito, adukkho eso dhammo...pe... tasmā eso dhammo araṇo ...pe... tatra, bhikkhave, yvāyaṃ sammukhā khīṇavādo bhūto taccho atthasaṃhito, adukkho eso dhammo...pe... tasmā eso dhammo araṇo...pe... tatra, bhikkhave, yadidaṃ ataramānassa bhāsitaṃ, adukkho eso dhammo...pe... tasmā eso dhammo araṇo...pe... tatra, bhikkhave, yvāyaṃ janapadaniruttiyā ca anabhiniveso samaññāya ca anatisāro, adukkho eso dhammo...pe... tasmā eso dhammo araṇoti. Tasmātiha, bhikkhave, saraṇaṇca dhammaṃ jānissāma, araṇaṇca dhammaṃ jānissāma. Saraṇaṇca dhammaṃ ñatvā araṇaṇca dhammaṃ ñatvā araṇaṃ paṭipadaṃ paṭipajjissāmāti evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ. Subhūti ca pana, bhikkhave, kulaputto araṇapaṭipadaṃ paṭipanno”ti.

Tattha majjhimā paṭipadā dassanādhipeyyena ca santena vihārādhigamena ca saṅgahitā. Kāmasukhaṃ attakilamathaṃ ananuyogo majjhimā paṭipadā eva. Arahato hi vipassanāpubbabhāgamajjhimā paṭipadā hoti, arahattaphalasamāpatti

aṭṭhaṅgamaggavasena majjhimā paṭipadā ca. Sesā pana paṇītādhimuttatāya eva saṅgahitāti veditabbā. Kiñcāpi sabbepi arahanto araṇavihārino, aññe arahanto dhammaṃ desentā “sammāpaṭipanne sammāpaṭipannā”ti “micchāpaṭipanne micchāpaṭipannā”ti puggalavasenāpi ussādanāpasādanāni katvā dhammaṃ desenti. Subhūtitthero pana “ayaṃ micchāpaṭipadā, ayaṃ sammāpaṭipadā”ti dhammavaseneva dhammaṃ desesi. Teneva bhagavā taṃyeva araṇapaṭipadaṃ paṭipannoti ca vaṇṇesi, “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ araṇavihārīnaṃ yadidaṃ subhūti”ti ca araṇavihārīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesīti.

34. Dvīhi balehīti samathabalavipassanābalehi. Samannāgatattāti yuttattā paripuṇṇattā vā. Tayo cāti vibhattivipallāso, tiṇṇaṅcāti vuttaṃ hoti. Saṅkhārānanti vacīsaṅkhārakāyasaṅkhāraccittasaṅkhārānaṃ. Paṭippassaddhiyāti paṭippassaddhatthaṃ nirodhatthaṃ, appavattatthanti vuttaṃ hoti. Soḷasaḥīti aniccānupassanādīni aṭṭha, maggaphalāni aṭṭhāti soḷasahi. Ñāṇacariyāhīti ñāṇappavattīhi. Navahīti rūpārūpāvacarasamādhī tadupacāro cāti navahi. Vasibhāvatā paññāti lahutā, yathāsukhavattanaṃ issariyaṃ vaso, so assa atthīti vasī, vasino bhāvo vasibhāvo, vasibhāvo eva vasibhāvatā, yathā pāṭikulyameva pāṭikulyatā. Evaṃvidhā paññā vasibhāvatāya paññāti vā attho. Si-kāraṃ dīghaṃ katvā ca paṭhanti. Samannāgatattā ca paṭippassaddhiyā ca ñāṇacariyāhi ca samādhicariyāhi cāti ca-kāro sambandhitabbo.

Nirodhasamāpattiyā ñāṇanti anāgāmiarahantānaṃ nirodhasamāpattinimittaṃ ñāṇaṃ, yathā ajinaṃhi haññate dīpīti. Nirodhasamāpattīti ca nevasaññānāsaññāyanassa abhāvamattaṃ, na koci dhammo, paññattimattaṃ abhāvamattattā nirodhoti ca. Samāpajjantena samāpajjīyati nāmāti samāpattīti ca vuccati.

35. Sampajānassāti sammā pakārehi jānātīti sampajāno. Tassa sampajānassa. Pavattapariyādāneti pavattanaṃ pavattaṃ, samudācāroti attho. Kilesapavattaṃ khandhapavattañca. Tassa pavattassa pariyādānaṃ parikkhayaṃ appavatti pavattapariyādānaṃ. Tasmīṃ pavattapariyādāne. Parinibbāne ñāṇanti arahato kāmaccchandādīnaṃ parinibbānaṃ appavattaṃ anupādisesaparinibbānañca paccavekkhantassa tasmīṃ kilesaparinibbāne khandhaparinibbāne ca pavattaṃ ñāṇaṃ.

36. Sabbadhammānanti sabbesaṃ tebhūmakadhammānaṃ. Sammā samucchedeti santatisamucchedavasena suṭṭhu nirodhe. Nirodhe ca anupaṭṭhānatāti nirodhe gate puna na upaṭṭhānatāya, puna anuppattiyanti attho. Sammāsamucchede ca nirodhe ca anupaṭṭhānatā cāti ca-kāro sambandhitabbo.

Samasīsaṭṭhe ñāṇanti nekkhammādīni sattatiṃsa samāni, taṇhādīni terasa sīsāni. Paccaṇīkadhammānaṃ samitattā samāni, yathāyogaṃ padhānattā ca koṭittā ca sīsāni. Ekasmīṃ iriyāpathe vā ekasmīṃ roge vā sabhāgasantativasena ekasmīṃ jīvitindriye vā nekkhammādīni samāni ca saddhādīni sīsāni ca assa santīti samasīsī, samasīsissa attho samasīsaṭṭho. Tasmīṃ samasīsaṭṭhe, samasīsibhāveti attho. Ekasmīṃ iriyāpathe roge vā sabhāgasantativasena jīvite vā vipassanaṃ ārabhitvā tasmīṃyeva iriyāpathe roge sabhāgajīvite vā cattāri maggaphalāni patvā, tasmīṃyeva parinibbāyantassa arahatoyeva samasīsibhāvo hotīti tasmīṃ samasīsibhāve ñāṇanti vuttaṃ hoti. Vuttañca puggalapaññattiyā, tassā ca aṭṭhakathāyaṃ -

“Katamo ca puggalo samasīsī? Yassa puggalassa apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañca. Ayaṃ vuccati puggalo samasīsī”ti.

“Samasīsiniddese apubbaṃ acarimanti apure apacchā, santatipaccuppannavasena ekavāraṃyeva, ekakālaṃyevāti attho. Pariyādānanti parikkhayo. Ayanti ayaṃ puggalo samasīsī nāma vuccati. So panesa tividho hoti iriyāpathasamasīsī rogasamasīsī jīvitasamasīsīti. Tattha yo caṅkamantova vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ patvā caṅkamantova parinibbāti, yo ʈhitakova vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ patvā ʈhitakova parinibbāti, yo nisinnova vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ patvā nisinnova parinibbāti, yo nipannova vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ patvā nipannova parinibbāti, ayaṃ iriyāpathasamasīsī nāma. Yo pana ekaṃ rogaṃ patvā antorogeyeva vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ patvā teneva rogena parinibbāti, ayaṃ rogasamasīsī nāma. Kataro jīvitasamasīsī? Terasa sīsāni. Tattha kilesasīsāṃ avijjaṃ arahattamaggo pariyādiyati, pavattasīsāṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyati, avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ jīvitindriyaṃ pariyādātuṃ na sakkoti, jīvitindriyapariyādāyakaṃ cittaṃ avijjaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ aññaṃ, jīvitindriyapariyādāyakaṃ cittaṃ aññaṃ. Yassa cetaṃ sīsadvayaṃ samaṃ pariyādānaṃ gacchati, so jīvitasamasīsī nāma. Kathamidaṃ samaṃ hotīti? Vārasamatāya. Yasmiñhi vāre maggavutṭhānaṃ hoti. Sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmagge pañca, anāgāmagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatiṃ paccavekkhaṇāṇaṃ patitṭhāya bhavaṅgaṃ otarivā parinibbāyati. Imāya vārasamatāya eva ubhayasīsapariyādānampi samaṃ hoti nāma. Tenāyaṃ puggalo ‘jīvitasamasīsī’ti vuccati. Ayameva ca idha adhippeto”ti.

37. Idāni yasmā sutamayasilamayabhāvanāmayañāṇāni vaṭṭapādakāni sallekhā nāma na honti, lokuttarapādakāneva etāni ca aññāni ca ñāṇāni sallekhāti vuccanti, tasmā paccanīkasallekhanākārena pavattāni ñāṇāni dassetuṃ samasīsattṭhe ñāṇānantaraṃ sallekhatṭṭhe ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha puthunānattatejapariyādāne paññāti lokuttarehi asammissattṭhena puthūnaṃ rāgādīnañca nānattānaṃ nānāsabhāvānaṃ kāmaccchandādīnañca santāpanattṭhena “tejā”ti laddhanāmānaṃ dussīlyādīnañca pariyādāne khepane paññā, nekkhammādimhi sattatiṃsabhede dhamme paññāti vuttaṃ hoti. Atha vā puthubhūtā nānattabhūtā ca tejā eva tesāṃ puthubhūtānaṃ nānattabhūtānaṃ dussīlyādīnaṃ pañcannaṃ tejānaṃ pariyādāne paññāti attho. Tejehiyeva puthūnaṃ nānattānañca saṅghaṃ niddesavāre pakāsayissāma.

Sallekhatṭṭhe ñāṇanti paccanīkadhamme sallekhati samucchindatīti sallekho, tasmim nekkhammādiṃ sattatiṃsappabhede sallekhasabhāve ñāṇaṃ. “Pare vihiṃsakā bhavissanti, mayamettha avihiṃsakā bhavissāmāti sallekho karaṇīyo”tiadinā nayena bhagavatā sallekhasuttante vutto catucattālīsabhedopi sallekho iminā saṅghatoyevāti veditabbo.

38. Idāni sallekhe ʈhitena kattabbaṃ sammappadhānavīriyaṃ dassetuṃ tadanantaraṃ vīriyārambhe ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha asallīnattapahitattapaggahaṭṭheti kosajjasena asallīno asaṅkucito attā assāti asallīnatto. Attāti cittaṃ. Yathāha -

“Udakañhi nayanti nettikā, usukārā namayanti tejanaṃ;

Dāruṃ namayanti tacchakā, attānaṃ damayanti paṇḍitā''ti. ādi -

Kāye ca jīvite ca anapekkhatāya pahito pesito vissatṭho attā etenāti pahitatto. Attāti attabhāvo. Yathāha - ''yā pana bhikkhunī attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodeyyā''tiādi. Asallīnatto ca so pahitatto cāti asallīnattapahitatto. Sahajātadhamme paggaṇhāti upatthambhetīti paggaho, paggaho eva attho paggahaṭṭho, paggahasabhāvoti attho. Asallīnattapahitattassa paggahaṭṭho asallīnattapahitattapaggahaṭṭho. Tasmim asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe. ''Tasmātiha, bhikkhave, tumhepi appaṭivānaṃ padaheyyātha. Kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu, upasussatu sarīre maṃsalohitaṃ. Yaṃ taṃ purisathāmena purisavīriyena purisaparakkamena pattabbaṃ, na taṃ apāpuṇitvā vīriyassa saṇṭhānaṃ bhavissati''ti vuttatā asallīnattapahitattavacanena padhānasmim appaṭivānitā anivattanatā vuttā. Paggahaṭṭhavacanena pana kosajjuddhaccavimuttaṃ samappavattaṃ vīriyaṃ vuttaṃ.

Vīriyārambhe ñāṇanti vīrabhāvo vīriyaṃ, vīraṇaṃ vā kammaṃ, vidhinā vā nayena upāyena īrayitabbaṃ pavattayitabbanti vīriyaṃ. Tadevaṃ ussāhalakkhaṇaṃ, sahaajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanarasam, asaṃsīdanabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, ''saṃviggo yoniso padahatī''ti vacanato saṃvegapadaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavattupadaṭṭhānaṃ vā. Sammā āraddhaṃ sabbasampattīnaṃ mūlaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. Vīriyasaṅkhāto ārambho vīriyārambho. Iminā sesārambhe paṭikkhipati. Ayañhi ārambhasaddo kamme āpattiyaṃ kiriyāyaṃ vīriye hiṃsāyaṃ vikopaneti anekesu atthesu āgato.

''Yaṃkiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbam ārambhapaccayā;
Ārambhānaṃ nirodhena, natthi dukkhassa sambhavo''ti. -

Ettha hi kammaṃ ārambhoti āgataṃ. ''Ārambhati ca vippaṭisārī ca hotī''ti ettha āpatti. ''Mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphalā''ti ettha yūpussāpanādikiriya. ''Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane''ti ettha vīriyaṃ. ''Samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārambhanti''ti ettha hiṃsā. ''Bījagāma bhūtagāmasamārambhā paṭivirato hotī''ti ettha chedanabhañjanādikaṃ vikopanaṃ. Idha pana vīriyameva adhippettaṃ. Tena vuttaṃ ''vīriyasaṅkhāto ārambho vīriyārambho''ti. Vīriyañhi ārabhanakavasena ārambhoti vuccati. Tasmim vīriyārambhe ñāṇaṃ. Asallīnattā pahitattātipi paṭhanti, asallīnabhāvena pahitabhāvenāti attho. Purimapāṭhoyeva sundaro. Keci pana ''satidhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgānaṃ samatā asallīnattatā, satisamādhīpassaddhiupekkhāsambojjhaṅgānaṃ samatā pahitattatā, sattannaṃ sambojjhaṅgānaṃ samatā paggahaṭṭho''ti vaṇṇayanti.

39. Idāni sammāvāyāmasiddhaṃ maggaphalaṃ pattena lokahitattaṃ dhammadesanā kātabbāti dassetuṃ tadanantaraṃ atthasandassane ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha nānādharmappakāsanatāti sabbasaṅkhatāsaṅkhatavasena nānādharmānaṃ pakāsanatā dīpanatā desanatā. Pakāsanatāti ca pakāsanā eva. Atthasandassaneti nānāatthānaṃ paresaṃ sandassane. Dhammā ca atthā ca te eva.

40. Idāni paresaṃ dhammiyā kathāya sandassentassa tassa ariyapuggalassa yathāsabhāvadhammadesanākāraṇaṃ dassanavisuddhiṃ dassetuṃ tadanantaraṃ dassanavisuddhiñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha sabbadhammānaṃ ekasaṅgahatā nānattekattapaṭivedheti sabbesaṃ saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṃ ekasaṅgahatāya

ca kāmaccchandādīnaṃ nānattassa ca nekkhammādīnaṃ ekattassa ca paṭivedho, abhisamayoti attho. So pana maggapaññā phalapaññā ca. Maggapaññā saccābhisamayakkhaṇe saccābhisamayavasena paṭivijjhatīti paṭivedho, phalapaññā paṭividdhattā paṭivedho. Ekasaṅgahatāti ettha jātisaṅgaho, sañjātisaṅgaho, kiriyāsaṅgaho, gaṇanasaṅgahoti catubbidho saṅgaho. Tattha “sabbe khattiyā āgacchantu, sabbe brāhmaṇā, sabbe vessā, sabbe suddā āgacchantu”, “yā, cāvuso visākha, sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammāājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā”ti ayaṃ jātisaṅgaho nāma. “Ekajātikā āgacchantū”ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbe jātiyā ekasaṅgahitā. “Sabbe kosalakā āgacchantu, sabbe māgadhiḥ, sabbe bhārukacchakā āgacchantu”, “yo, cāvuso visākha, sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhī, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā”ti ayaṃ sañjātisaṅgaho nāma. “Ekaṭṭhāne jātā saṃvaḍḍhā āgacchantū”ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbe jātiṭṭhānena nivutthokāsenā ekasaṅgahitā. “Sabbe hatthārohā āgacchantu, sabbe assārohā āgacchantu, sabbe rathikā āgacchantu”, “yā, cāvuso visākha, sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti ayaṃ kiriyāsaṅgaho nāma. Sabbeva hi te attano kiriyākaraṇena ekasaṅgahitā. “Cakkhāyatanaṃ katamaṃ khandhagaṇanaṃ gacchati, cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati. Hañci cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati, tena vata re vattabbe cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhena saṅgahita”nti ayaṃ gaṇanasaṅgaho nāma. Ayamidha adhippeto. Tathaṭṭhādīsu dvādasasu ākāresu visuṃ visuṃ ekena saṅgaho gaṇanaparicchedo etesanti ekasaṅgahā, ekasaṅgahānaṃ bhāvo ekasaṅgahatā.

Dassanavisuddhiñāṇanti maggaphalañāṇaṃ dassanaṃ. Dassanameva visuddhi dassanavisuddhi, dassanavisuddhi eva ñāṇaṃ dassanavisuddhiñāṇaṃ. Maggañāṇaṃ visujjhatīti dassanavisuddhi, phalañāṇaṃ visuddhattā dassanavisuddhi.

41. Idāni dassanavisuddhisādhakāni vipassanāñāṇāni dvidhā dassetuṃ tadanantaraṃ khantiñāṇapariyogāhaṇañāṇāni uddiṭṭhāni. Tattha viditattā paññāti rūpakkhandhādīnaṃ aniccādito viditattā pavattā paññā. Khantiñāṇanti viditameva khamatīti khanti, khanti eva ñāṇaṃ khantiñāṇaṃ. Etena adhivāsanakhantiṃ paṭikkhipati. Etaṃ kalāpasammasanādivasena pavattaṃ taruṇavipassanāñāṇaṃ.

42. Phuṭṭhattā paññāti rūpakkhandhādīnaṃ aniccādivasena ñāṇaphassena phuṭṭhattā pavattā paññā. Pariyogāhaṇe ñāṇanti phuṭṭhameva pariyogāhati pavisatīti pariyogāhaṇaṃ ñāṇaṃ. Gā-kāraṃ rassaṃ katvāpi paṭhanti. Etaṃ bhaṅgānupassanādivasena pavattaṃ tikkhavipassanāñāṇaṃ. Keci pana “vipassanāñāṇameva saddhāvāhissa khantiñāṇaṃ, paññāvāhissa pariyogāhaṇañāṇa”nti vadanti. Evaṃ sante etāni dve ñāṇāni ekassa na sambhavanti, tadasambhave ekassa sāvakassa sattasaṭṭhi sāvakasādhāraṇañāṇāni na sambhavanti, tasmā taṃ na yujjati.

43. Idāni yasmā puthujjanā sekkhā ca vipassanūpage khandhādayo dhamme sakale eva sammāsanti, na tesāṃ ekadesaṃ, tasmā tesāṃ padesavihāro na labbhati, arahatoyeva yathāruci padesavihāro labbhatīti dassanavisuddhisādhakāni ñāṇāni vatvā tadanantaraṃ arahato dassanavisuddhisiddhaṃ padesavihārañāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha samodahane paññāti khandhādīnaṃ ekadesassa vedanādhammassa samodahanapaññā, sampiṇḍanapaññā rāsikaraṇapaññā. Samodhāne paññatīpi pāṭho, soyeva attho.

Padesavihāre ñāṇanti khandhādīnaṃ padesena ekadesena avayavena vihāro padesavihāro, tasmīṃ padesavihāre ñāṇaṃ. Tattha padeso nāma khandhapadeso āyatanadhātusaccaindriyapaccayākārasatipaṭṭhānājhānanāmarūpadhammapadesoti nānāvidho. Evaṃ nānāvidho cesa vedanā eva. Kathaṃ? Pañcannaṃ khandhānaṃ vedanākkhandhavasena khandhekadeso, dvādasannaṃ āyatanānaṃ vedanāvasena dhammāyatanekadeso, aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ vedanāvasena dhammadhātekkadeso, catunnaṃ saccānaṃ vedanāvasena dukkhasaccekkadeso, bāvisatiyā indriyānaṃ pañcavedanindriyavasena indriyekadeso, dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ phassapaccayā vedanāvasena paccayākārekadeso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ vedanānupassanāvasena satipaṭṭhānekadeso, catunnaṃ jhānānaṃ sukhaupekkhāvasena jhānekadeso, nāmarūpānaṃ vedanāvasena nāmarūpekadeso, kusalādīnaṃ sabbadhammānaṃ vedanāvasena dhammekadesoti evaṃ vedanā eva khandhādīnaṃ padeso, tassā vedanāya eva paccavekkhaṇavasena padesavihāro.

44. Idāni yasmā samādhībhāvanāmayañāṇādīni bhāventā puthujjanā sekkhā ca te te bhāvetabbabhāvanādhamme adhipatī jeṭṭhake katvā tena tena pahātabbe tappaccanīke nānāsabhāve dhamme anekādīnave ādīnavato paccavekkhitvā tassa tassa bhāvanādhammassa vasena cittaṃ patiṭṭhapetvā te te paccanīkadhamme pajahanti. Pajahantā vipassanākāle sabbasaṅkhāre suññato disvā pacchā samucchedena pajahanti, tathā pajahantā ca ekābhisamayavasena saccāni paṭivijjhantā pajahanti. Yathāvutteheva ākārehi sabbepi ariyā yathāyogaṃ paṭipajjanti, tasmā padesavihārañāṇānantaraṃ saññāvivaṭṭaṇāṇādīni cha ñāṇāni yathākkamena uddiṭṭhāni. Tattha adhipatattā paññāti nekkhammādīnaṃ adhipatibhāvena nekkhammādīni adhikāni katvā tadadhikabhāvena pavattā paññāti attho. Saññāvivaṭṭe ñāṇanti saññāya vivaṭṭanaṃ parāvivaṭṭanaṃ parammukhabhāvoti saññāvivaṭṭo, yāya saññāya te te bhāvanādhamme adhipatīṃ karoti, tāya saññāya hetubhūtāya, karaṇabhūtāya vā tato tato kāmacchandādito vivaṭṭane ñāṇanti vuttaṃ hoti. Etto vivaṭṭoti avuttepi yato vivaṭṭati, tato eva vivaṭṭoti gayhati yathā vivaṭṭanānupassanāya. Sā pana saññā sañjānanalakkhaṇā, tadevetanti puna sañjānanapaccayanimittakaraṇarasā dāruādīsu tacchakādayo viya, yathāgahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupaṭṭhānā hatthidassakaandhā viya, ārammaṇe anogāḷhavuttitāya aciraṭṭhānapaccupaṭṭhānā vā vijju viya, yathāupaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā tiṇapurisakesu migapotakānaṃ purisāti uppannasaññā viya.

45. Nānatte paññāti nānāsabhāve bhāvetabbato aññasabhāve kāmacchandādike ādīnavadassanena pavattā paññā. Nānatteti ca nimittatthe bhumavacanaṃ. Nānattappahānaṃ vā nānattaṃ, nānattappahānanimittaṃ nānattappahānaheṭu nekkhammādīsu paññāti adhippāyo. Cetovivaṭṭe ñāṇanti cetaso kāmacchandādito vivaṭṭanaṃ nekkhammādīsu ñāṇaṃ. Cetoti cettha cetanā adhippetā. Sā cetanābhāvalakkhaṇā, abhisandahanalakkhaṇā vā, āyūhanarasā, saṃvidahanapaccupaṭṭhānā sakiccaparakiccasādhakā jeṭṭhasissamahāvaḍḍhakiādayo viya. Accāyikakammānussaraṇādīsu ca panāyaṃ sampayuttānaṃ ussāhanabhāvena pākaṭā hoti.

46. Adhiṭṭhāne paññāti nekkhammādivasena cittassa patiṭṭhāpane paññā. Cittavivaṭṭe ñāṇanti kāmacchandādipahānavasena cittassa vivaṭṭane ñāṇaṃ. Cittañcettha vijānanalakkhaṇaṃ, pubbaṅgamarasaṃ, sandhānapaccupaṭṭhānaṃ,

nāmarūpapadaṭṭhānaṃ.

47. Suññate paññāti attattaniyasuññatāya anattānattaniye pavattā anattānupassanā paññā. Ñāṇavivaṭṭe ñāṇanti ñāṇameva abhinivesato vivaṭṭatīti vivaṭṭo, taṃ ñāṇavivaṭṭabhūtaṃ ñāṇaṃ.

48. Vosagge paññāti ettha vosajjatīti vosaggo, kāmacchandādīnaṃ vosaggo nekkhammādimhi paññā. Vimokkhavivaṭṭe ñāṇanti kāmacchandādikehi vimuccatīti vimokkho, vimokkho eva vivaṭṭo vimokkhavivaṭṭo, so eva ñāṇaṃ.

49. Tathaṭṭhe paññāti ekekassa saccassa catubbidhe catubbidhe aviparītasabhāve kiccavasena asammohato pavattā paññā. Saccavivaṭṭe ñāṇanti catūsu saccesu dubhato vuṭṭhānavasena vivaṭṭatīti saccavivaṭṭo, so eva ñāṇaṃ. Ekameva ñāṇaṃ adhipatikataḍḍhamavasena saññāvivaṭṭoti, pahātabbadhamavasena cetovivaṭṭoti, cittapaṭiṭṭhāpanavasena cittavivaṭṭoti, paccanīkapahānavasena vimokkhavivaṭṭoti evaṃ catudhā vuttaṃ. Anattānupassanāva suññatākāravasena “ñāṇavivaṭṭe ñāṇa”nti vuttā. Maggañāṇameva heṭṭhā “magge ñāṇa”nti ca, “ānantarikasamādhimhi ñāṇa”nti ca dvidhā vuttaṃ, vivaṭṭanākāravasena “saccavivaṭṭe ñāṇa”nti vuttaṃ.

50. Idāni tassa saccavivaṭṭañāṇavasena pavattassa āsavānaṃ khaye ñāṇassa vasena pavattāni kamato cha abhiññāñāṇāni uddiṭṭhāni. Tatthāpi lokapākaṭānubhāvattā ativimhāpananti paṭhamam iddhiḍḍhañāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, cetopariyañāṇassa visayato dibbasotañāṇaṃ oḷārikavisayanti dutiyam dibbasotañāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, sukhumavisayattā tatiyam cetopariyañāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tīsu vijjāsu pubbenivāsacchāḍakātītataṃavinodakattā paṭhamam pubbenivāsānussatiñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, paccuppannānāgatataṃavinodakattā dutiyam dibbacakkhuñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, sabbatamasamucchedakattā tatiyam āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha kāyampīti rūpakāyampi. Cittampīti pāḍakajjhānacittampi. Ekavavatthānatāti parikkammacittena ekato ṭhapanatāya ca dissamānakāyena, adissamānakāyena vā gantukāmakāle yathāyogaṃ kāyassapi cittassapi missīkaraṇatāya cāti vuttaṃ hoti. Kāyoti cettha sarīraṃ. Sarīrañhi asucisañcayato kucchitānaṃ kesādīnañceva cakkhurogādīnaṃ rogasatānañca āyabhūtato kāyoti vuccati. Sukhasaññañca lahusaññañcāti ettha catutthajjhānasampayuttaṃ ekaṃyeva saññaṃ ākāraṇānattato dvidhā katvā samuccayattho ca-saddo payutto. Catutthajjhānasmiñhi upekkhā santattā sukhanti vuttā, taṃsāmpayuttā saññā sukhasaññā. Sāyeva nīvaraṇehi ceva vitakkādipaccanīkehi ca vimuttattā lahusaññā. Adhiṭṭhānavasenāti adhikaṃ katvā ṭhānavasena, pavisanavasenāti adhippāyo. Adhiṭṭhānavasena cāti ca-saddo sambandhitabbo. Ettāvatā sabbappakāraṇassa iddhiḍḍhassa yathāyogaṃ kāraṇaṃ vuttaṃ.

Ijjhanaṭṭhe paññāti ijghanasabhāve paññā. Iddhiḍḍhe ñāṇanti ijjanaṭṭhena iddhi, nipphattiatthena paṭilābhaṭṭhena cāti vuttaṃ hoti. Yañhi nipphajjati paṭilābbhati ca, taṃ ijhatīti vuccati. Yathāha - “kāmaṃ kāmayamānassa, tassa cetam samijjhatī”ti. Tathā “nekkhammaṃ ijhatīti iddhi, paṭiharatīti pāṭihāriyam, arahattamaggo ijhatīti iddhi, paṭiharatīti pāṭihāriya”nti. Aparo nayo - ijjanaṭṭhena iddhi, upāyasampadāyetaṃ adhivacanaṃ. Upāyasampadā hi ijjhati adhippetaphalappasavanato. Yathāha - “ayaṃ kho citto gahapati sīlavā kalyāṇadhammo, sace paṇidahissati, anāgatamaddhānaṃ rājā assaṃ cakkavattīti. Ijjhissati hi sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā”ti. Aparo nayo - etāya sattā ijjhantīti

iddhi, ijjhantīti iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti vuttaṃ hoti. Iddhi eva vidhaṃ iddhividhaṃ, iddhikoṭṭhāso iddhivikappoti attho. Taṃ iddhividhaṃ ñāṇanti vuttaṃ hoti.

51. Vitakkavipphāravasenāti dibbasotadhātuuppadanattamaṃ parikammakaraṇakāle saddanimittesu attano vitakkavipphāravasena vitakkavegavasena. Vitakkoti cettha vitakketīti vitakko, vitakkanaṃ vā vitakko, ūhananti vuttaṃ hoti. Svāyaṃ ārammaṇe cittassa abhiniropanalakkhaṇo, āhananapariyāhananaraso. Tathā hi tena yogāvacaro ārammaṇaṃ vitakkāhataṃ vitakkapariyāhataṃ karotīti vuccati. Ārammaṇe cittassa ānayanapaccupaṭṭhāno, tajjāsamannāhārena pana indriyena ca parikkhitte visaye anantarāyena uppajjanato āpāthagatavisayapadaṭṭhānoti vuccati. Nānattekattasaddanimittānanti nānāsabhāvānaṃ ekasabhāvānaṃ saddanimittānaṃ. Saddā eva cettha vitakkupattikāraṇattā saṅkhāranimittattā ca nimittāni. Bherisaddādivasena ekaggaṇibhūtā, anekā vā saddā, nānādisāsu vā saddā, nānāsattānaṃ vā saddā nānattasaddā, ekadisāya saddā, ekasattassa vā saddā, bherisaddādivasena ekekasaddā vā ekattasaddā. Saddoti cettha sappatīti saddo, kathīyatīti attho. Pariyogāhaṇe paññāti pavisanapaññā, pajānanapaññāti attho. Sotadhātuvisuddhiñāṇanti savanaṭṭhena ca nijjīvaṭṭhena ca sotadhātu, sotadhātukiccakaraṇavasena ca sotadhātu viyātipi sotadhātu, parisuddhattā nirupakkilesattā visuddhi, sotadhātu eva visuddhi sotadhātuvisuddhi, sotadhātuvisuddhi eva ñāṇaṃ sotadhātuvisuddhiñāṇaṃ.

52. Tiṇṇannaṃ cittānanti somanassasahagatadomanassasahagataupekkhāsahagatavasena tiṇṇannaṃ cittānaṃ. Vipphāratīti vipphārabhāvena vegenāti attho. Hetuatthe nissakkavacanaṃ, cetopariyañāṇuppadanattamaṃ parikammakaraṇakāle paresaṃ tiṇṇannaṃ cittānaṃ vipphārahetunā. Indriyānaṃ pasādavasenāti cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ pasādavasena, indriyānaṃ patiṭṭhitokāsā cettha phalūpacārena indriyānanti vuttā yathā “vippasannāni kho te, āvuso, indriyāni parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto”ti. Indriyapatiṭṭhitokāsesupi hadayavatthu eva idhāhippetamaṃ. Pasādavasenāti ca anāvilabhāvavasena. “Pasādappasādavasenā”ti vattabbe appasādasaddassa lopo katoti veditabbaṃ. Atha vā idamappasannanti gahaṇassa pasādamapekkhitvā eva sambhavato “pasādavasenā”ti vacaneneva appasādopi vuttova hotīti veditabbaṃ. Nānattekattaviññāṇacariyā pariyogāhaṇe paññāti yathāsambhavaṃ nānāsabhāvaekasabhāvaekūnanavutiviññāṇapavattivijānanapaññā. Ettha asamāhitassa viññāṇacariyā nānattā, samāhitassa viññāṇacariyā ekattā. Sarāgādicittaṃ vā nānattaṃ, vītarāgādicittaṃ ekattaṃ. Cetopariyañāṇanti ettha pariyātīti pariyaṃ, paricchindatīti attho. Cetaso pariyaṃ cetopariyaṃ, cetopariyaṇca taṃ ñāṇaṇcāti cetopariyañāṇaṃ. Vipphāratīti pāṭho, vipphāratāyāti attho.

53. Paccayappavattānaṃ dhammānanti paṭiccasamuppādavaseṇa paccayato pavattānaṃ paccayuppannadhammānaṃ. Nānattekattakammavipphāravasenāti ettha akusalaṃ kammaṃ nānattaṃ, kusalaṃ kammaṃ ekattaṃ. Kāmāvacaraṃ vā kammaṃ nānattaṃ, rūpāvacarārūpāvacaraṃ kammaṃ ekattaṃ. Nānattekattakammavipphāravaseṇa paccayapavattānaṃ dhammānaṃ pariyogāhaṇe paññāti sambandho. Pubbenivāsānussatiñāṇanti pubbe atītajātīsu nivutthakhandhā pubbenivāso. Nivutthāti ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā. Pubbe atītajātīsu nivutthadhammā vā pubbenivāso. Nivutthāti gocaranivāseṇa

nivutthā attano viññāṇena viññātā paricchinna, paraviññāṇena viññātāpi vā.
Chinnavaṭumakānussaraṇādīsu te buddhānaṃyeva labbhanti. Pubbenivāsānussatīti
yāya satiyā pubbenivāsaṃ anussarati, sā pubbenivāsānussati, ñāṇanti tāya satiyā
sampayuttaṃ ñāṇaṃ.

54. Obhāsavasenāti dibbena cakkhunā rūpadassanattamaṃ pasāritassa
tejokasiṇaodātakasiṇaālokakasiṇānaṃ aññatarassa catutthajjhānārammaṇassa
kasiṇobhāsassa vasena. Nānattekattarūpanimittānanti nānāsattānaṃ rūpāni,
nānattakāyaṃ upapannānaṃ vā sattānaṃ rūpāni, nānādisāsu vā rūpāni,
asammissāni vā rūpāni nānattarūpāni, ekasattassa rūpāni, ekattakāyaṃ upapannassa
vā rūpāni, ekadisāya vā rūpāni, nānādisādīnaṃ sammissībhūtāni vā rūpāni
ekattarūpāni. Rūpanti cettha vaṇṇāyatanaṃeva. Tañhi rūpayatīti rūpaṃ,
vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti attho. Rūpameva
rūpanimittaṃ. Tesāṃ nānattekattarūpanimittānaṃ. Dassanaṭṭhe paññāti
dassanasabhāve paññā.

Dibbacakkhuñāṇanti dibbasadisattā dibbaṃ. Devānañhi sucaritakammanibbattaṃ
pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ upakkilesavimuttatāya dūrepi
ārammaṇasamapācchanaṃamatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idañcāpi
vīriyabhāvanābalanibbattaṃ ñāṇacakkhu tādisamevāti dibbasadisattā dibbaṃ,
dibbavihārasena paṭiladdhattā attanā dibbavihārasannissitattāpi dibbaṃ,
ālokapariggahena mahājutikattāpi dibbaṃ, tirokuṭṭādigatarūpadassanena
mahāgatikattāpi dibbaṃ. Taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena veditabbaṃ.
Dassanaṭṭhena cakkhu, cakkhukiccarāṇena cakkhumivātipi cakkhu, dibbañca taṃ
cakkhu cāti dibbacakkhu, dibbacakkhu ca taṃ ñāṇañcāti dibbacakkhuñāṇaṃ.

55. Catusaṭṭhiyā ākārehi atthasu maggaṃphalesu ekekaṃmiṃ atthannaṃ atthannaṃ
indriyānaṃ vasena catusaṭṭhiyā ākārehi. Tiṇṇannaṃ indriyānanti
anaññātāññassāmītiindriyaṃ aññindriyaṃ aññātāvindriyanti, imesaṃ tiṇṇannaṃ
indriyānaṃ. Vasibhāvatā paññāti vasibhāvatāya pavattā paññā, arahattaphale
atthannaṃ indriyānaṃ vasena atthahi ākārehi aññātāvindriyasēva vasibhāvatāya
arahattamaggakkhaṇe abhāvepi kāraṇasiddhivasena tadatthasādhanaṃtāya vuttanti
veditabbaṃ. Āsavānaṃ khaye ñāṇanti attanā vajjhānaṃ āsavānaṃ khayakaraṃ
arahattamaggañāṇaṃ.

56-59. Idāni āsavānaṃ khayañāṇasaṅkhātāarahattamaggañāṇasambandhe
catunnampi maggañāṇaṃ ekekassa maggañāṇassa ekābhisamayataṃ dassetaṃ
“pariññatṭhe paññā”tiādīni cattāri ñāṇāni uddiṭṭhāni. Tatthāpi olārikattā
sabbasattasādhāraṇattā ca suviññeyyanti dukkhasaccaṃ paṭhamāṃ vuttaṃ, tasseva
hetudassanattamaṃ tadanantaraṃ samudayasaccaṃ, hetunirodhā phalaṇirodhoti
ñāpanattamaṃ tadanantaraṃ nirodhasaccaṃ, tadadhigamūpāyadassanattamaṃ ante
maggasaccaṃ. Bhavasukhassādagadhitānaṃ vā sattānaṃ saṃvegajananattamaṃ
paṭhamāṃ dukkhamāha, taṃ neva akataṃ āgacchati, na issaranimmānādito hoti, ito
pana hotīti ñāpanattamaṃ tadanantaraṃ samudayasaccaṃ, tato sahetukena dukkhena
abhibhūtattā saṃviggamānasānaṃ dukkhanissaraṇagavesīnaṃ nissaraṇadassanena
assāsajananaṃtamaṃ nirodhaṃ, tato nirodhādhigamattamaṃ nirodhasampāpakaṃ
magganti. Idāni tabbisayāni ñāṇāni teneva kamena uddiṭṭhāni. Tattha pariññatṭheti
dukkhassa pīḷanaṭṭhādike catubbidhe parijānitabbasabhāve. Pahānaṭṭheti
samudayassa āyūhanaṭṭhādike catubbidhe pahātabbasabhāve. Sacchikiriyaṭṭheti
nirodhassa nissaraṇaṭṭhādike catubbidhe sacchikātabbasabhāve. Bhāvanaṭṭheti

maggassa niyyānatthādi ke catubbidhe bhāvetabbasabhāve.

60-63. Idāni bhāvitamaggassa paccavekkhaṇavasena vā abhāvitamaggassa anussavavasena vā visum visum saccañāṇāni dassetum dukkhe ñāṇādīni cattāri ñāṇāni uddiṭṭhāni. Tattha dukkheti ettha du-iti ayaṃ saddo kucchite dissati. Kucchitañhi puttam duputtoti vadanti. Kham-saddo pana tucche. Tucchañhi ākāsaṃ 'kha'nti vuccati. Idañca paṭhamasaccaṃ kucchitam anekupaddavādhiṭṭhānato, tuccham bāla janaparikappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahitato. Tasmā kucchitattā tucchattā ca "dukkha"nti vuccati.

Dukkhasamudayeti ettha sam-iti ayaṃ saddo "samāgamo sameta"ntiādīsu viya samyogaṃ dīpeti. U-iti ayaṃ saddo "uppannam udita"ntiādīsu viya uppattim. Aya-saddo pana kāraṇam dīpeti. Idañcāpi dutiyasaccaṃ avasesapaccayasamāyoge sati dukkhassa uppattikāraṇam. Iti dukkhassa samyoge uppattikāraṇattā "dukkhasamudaya"nti vuccati.

Dukkhanirodheti ettha ni-saddo abhāvam, rodha-saddo ca cāraṇam dīpeti. Tasmā abhāvo ettha saṃsāracāraṇasaṅkhātassa dukkharodhassa sabbagatisuññattā, samadhi gate vā tasmim saṃsāracāraṇassa dukkharodhassa abhāvo hoti tappātipakkhattātipi "dukkhanirodha"nti vuccati. Dukkhasa vā anuppattinirodhapaccayattā dukkhanirodhanti vuccati.

Dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyāti ettha yasmā ayaṃ etaṃ dukkhanirodham gacchati ārammaṇakaraṇavasena tadabhimukhībhūtattā, paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyā, tasmā dukkhanirodhagāminipaṭipadāti vuccati. Cattāri maggañāṇāneva heṭṭhā vuṭṭhānākāradīpanavasena "magge ñāṇa"nti vuttāni, anantaraphaladāyakattassa kāraṇaparidīpanavasena "ānantarikasamādhimhi ñāṇa"nti vuttāni, vivaṭṭanākāradīpanavasena "saccavivaṭṭe ñāṇa"nti vuttāni, maggapaṭipāṭikkameneva arahattamaggañāṇuppattim, tassa ca ñāṇassa abhiññābhāvam dīpetum arahattamaggañāṇameva "āsavānaṃ khaye ñāṇa"nti vuttam. Puna catunnampi maggañāṇānaṃ ekābhisamayataṃ dīpetum "pariññatthe paññā dukkhe ñāṇa"ntiādīni cattāri ñāṇāni vuttāni. Puna ekekasmim sacce visum visum uppattidīpanavasena "dukkhe ñāṇa"ntiādīni cattāri ñāṇāni uddiṭṭhānīti evaṃ pubbāparaviseso veditabboti.

64-67. Idāni sabbesam ariyapuggalānaṃ ariyamaggānubhāveneva paṭisambhidāñāṇāni siddhānīti dassetum atthapaṭisambhida ñāṇantiādīni puna cattāri paṭisambhidāñāṇāni uddiṭṭhāni. Imāni hi paṭisambhidāpabhedābhāvepi sabbaariyapuggalasādhāraṇāni suddhika paṭisambhidāñāṇāni, heṭṭhā uddiṭṭhāni pana pabhinna paṭisambhidānaṃ pabhedappattāni paṭisambhidāñāṇānīti veditabbānīti ayametesam ubhayatthavacane viseso. Yasmā vā anantaram uddiṭṭham dukkhārammaṇam nirodhārammaṇañca ñāṇam atthapaṭisambhidā hoti, samudayārammaṇam maggārammaṇañca ñāṇam dhammapaṭisambhidā, tadabhilāpe ñāṇam niruttapaṭisambhidā, tesu ñāṇesu ñāṇam paṭibhānapaṭisambhidā, tasmā tampi atthavisesam dassetum suddhika paṭisambhidāñāṇāni uddiṭṭhānīti veditabbāni. Tasmāyeva ca heṭṭhā nānattasaddena visesetvā vuttāni. Idha tathā avisesetvā vuttānīti.

68. Evaṃ paṭipāṭiyā sattasatṭhi sāvakasādhāraṇañāṇāni uddisitvā idāni sāvakehi asādhāraṇāni tathāgatānaṃyeva āveṇikāni ñāṇāni dassetum indriyaparopariyattañāṇādīni cha asādhāraṇañāṇāni uddiṭṭhāni. Tatthapi yasmā

tathāgatā sattānaṃ dhammadesanāya bhājanābhājanattaṃ oloketā
buddhacakkhunā oloketi. Buddhacakkhu nāma
indriyaparopariyattāsayānusayañāṇadvayameva. Yathāha -

“Addasā kho bhagavā buddhacakkhunā lokaṃ volokento satte apparajakkhe
mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye”tiādi.

Sattasantāne ca oloketā paṭhamam indriyaparipākāparipākam oloketi,
indriyaparipākāñca ṇatvā āsayādīnaṃ anurūpena dhammadesanattaṃ tato
āsayānusayacaritāni oloketi, tasmāpi paṭhamam indriyaparopariyattañāṇam
uddiṭṭham, tadanantaram āsayānusayañāṇam. Dhammam desentā ca yasmā
pāṭihāriyena vinetabbānaṃ pāṭihāriyam karonti, tasmā āsayānusayañāṇanantaram
yamakapāṭihāriye ñāṇam uddiṭṭham. Imesaṃ tiṇṇaṃ ñāṇānaṃ hetuparidīpanattham
tadanantaram mahākaruṇāñāṇam uddiṭṭham. Mahākaruṇāñāṇassa
parisuddhabhāvapariḍāpanattham tadanantaram sabbaññutaññāṇam uddiṭṭham.
Sabbaññussāpi sabbadhammānaṃ āvajjanapaṭibaddhabhāvapariḍāpanattham
sabbaññutaññāṇassa anāvariyaabhāvapariḍāpanatthañca tadanantaram
anāvaraṇañāṇam uddiṭṭhanti veditabbaṃ.

Indriyaparopariyattañāṇanti ettha upari “sattāna”nti padaṃ idheva āharitvā
“sattānaṃ indriyaparopariyattañāṇa”nti yojetabbaṃ. Parāni ca aparāni ca
parāparānīti vattabbe sandhivasena ro-kāram katvā paroparānīti vuccati.
Paroparānaṃ bhāvo paropariyam, paropariyameva paropariyattaṃ,
veneyyasattānaṃ saddhādīnaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ
indriyaparopariyattaṃ, indriyaparopariyattassa ñāṇam indriyaparopariyattañāṇam,
indriyānaṃ uttamānuttamabhāvañāṇanti attho. “Indriyavaropariyattañāṇa”ntipi
pāṭho. Varāni ca avariyaṇi ca varopariyaṇi, varopariyānaṃ bhāvo varopariyattanti
yojetabbaṃ. Avariyaṇīti ca na uttamānīti attho. Atha vā parāni ca oparāni ca
paroparāni, tesam bhāvo paropariyattanti yojetabbaṃ. Oparānīti ca orānīti vuttaṃ
hoti, lāmakānīti attho, “paroparā yassa samecca dhammā”tiādīsu viya.
“Indriyaparopariyatte ñāṇa”nti bhumavacanenāpi pāṭho.

69. Sattānaṃ āsayānusaye ñāṇanti ettha rūpādīsu khandhesu chandarāgena sattā
visattāti sattā. Vuttañhetam bhagavatā -

“Rūpe kho, rādha, yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto tatra
visatto, tasmā ‘satto’ti vuccati. Vedanāya saññāya saṅkhāresu viññāṇe yo
chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto tatra visatto, tasmā ‘satto’ti
vuccatī”ti.

Akkharacintakā pana attham avicāretvā “nāmamattameta”nti icchanti. Yepi attham
vicārenti, te satvayogena sattāti icchanti, tesam sattānaṃ. Āsayanti nissayanti etaṃ
iti āsayo, micchādiṭṭhiyā, sammādiṭṭhiyā vā kāmādīhi, nekkhammādīhi vā
paribhāvitassa santānassetam adhivacanaṃ. Sattasantāne anusenti anupavattantīti
anusayā, thāmagatānaṃ kāmārāgādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Āsayo ca anusayo ca
āsayānusayo. Jātiggahaṇena ca dvandasamāsavasena ca ekavacanaṃ veditabbaṃ.
Yasmā caritādhimuttiyo āsayānusayasaṅgahitā, tasmā uddese caritādhimuttīsu
ñāṇāni āsayānusayañāṇeneva saṅgahetvā “āsayānusaye ñāṇa”nti vuttaṃ. Yeneva hi
adhippāyena uddeso kato, teneva adhippāyena niddeso katoti.

70. Yamakapāṭihīre ñāṇanti ettha aggikkhandhaudakadhārādīnaṃ apubbaṃ acarimaṃ sakimpeva pavattito yamakaṃ, assaddhiyādīnaṃ paṭipakkhadhammaṃ haraṇato pāṭihīraṃ, yamakañca taṃ pāṭihīrañcāti yamakapāṭihīraṃ.

71. Mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇanti ettha paradukkhe sati sādhūnaṃ hadayakampanaṃ karotīti karuṇā, kināti vā paradukkhaṃ hiṃsati vināsetīti karuṇā, kiriyati vā dukkhitesu pharaṇavasena pasārīyatīti karuṇā, pharaṇakammavasena kammaguṇavasena ca mahatī karuṇā mahākaruṇā, samāpajjanti etaṃ mahākāruṇikāti samāpatti, mahākaruṇā ca sā samāpatti cāti mahākaruṇāsamāpatti. Tassaṃ mahākaruṇāsamāpattiyaṃ, taṃsampayuttaṃ ñāṇaṃ.

72-73. Sabbaññūtaññāṇaṃ anāvaraṇaṇāṇanti ettha pañcaneyyapathappabhedam sabbaṃ aññāsīti sabbaññū, sabbaññussa bhāvo sabbaññutā, sā eva ñāṇaṃ “sabbaññutāññāṇa”nti vattabbe “sabbaññūtaññāṇa”nti vuttaṃ. Saṅkhatāsaṅkhatādibhedā sabbadhammā hi saṅkhāro vikāro lakkaṇaṃ nibbānaṃ paññattīti pañceva neyyapathā honti. Sabbaññūti ca kamasabbaññū, sakimsabbaññū, satatasabbaññū, sattisabbaññū, ñātasabbaññūti pañcavidhā sabbaññūno siyumaṃ. Kamena sabbajānanakālāsambhavato kamasabbaññutā na hoti, sakim sabbārammaṇagahaṇābhāvato sakimsabbaññutā na hoti, cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārammaṇacittasambhavato bhavaṅgacittavirodhato yuttiabhāvato ca satatasabbaññutā na hoti, parisesato sabbajānanasamatthattā sattisabbaññutā vā siyā, viditasabbadhammattā ñātasabbaññutā vā siyā. Sattisabbaññūno sabbajānanattaṃ natthīti tampi na yujjati.

“Na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci, atho aviññātamajānitabbaṃ;
Sabbam abhiññāsi yadatthi neyyam, tathāgato tena samantacakkhū”ti. -

Vuttattā ñātasabbaññuttameva yujjati. Evañhi sati kiccato asammohato kāraṇasiddhito āvajjanapaṭibaddhato sabbaññuttameva hotīti. Āvajjanapaṭibaddhattā eva hi natthi etassa āvaraṇanti anāvaraṇaṃ, tadeva anāvaraṇaṇāṇanti vuccatīti.

Imāni tesattati ñāṇānīti sāvakehi sādhāraṇāsādhāraṇavasena uddiṭṭhāni imāni tesattati ñāṇāni. Imesaṃ tesattatiyā ñāṇānanti ādito paṭṭhāya vuttānaṃ imesaṃ tesattatiñāṇaṃ. Ubbāhanatthe cetaṃ sāmivacanaṃ. Tesattatīnantipi pāṭho. “Tesattatiyā”ti vattabbe ekasmiṃ bahuvacanaṃ veditabbaṃ. Sattasatṭhi ñāṇānītiādito paṭṭhāya sattasatṭhi ñāṇāni. Sāvakasādhāraṇānīti savanante ariyāya jātīyā jātattā sāvakā, samānaṃ dhāraṇametesanti sādhāraṇāni, tathāgatānaṃ sāvakehi sādhāraṇāni sāvakasādhāraṇāni. Cha ñāṇānīti ante uddiṭṭhāni cha ñāṇāni. Asādhāraṇāni sāvakehīti sāvakehi asādhāraṇāni tathāgatānaṃyeva ñāṇānīti.

Saddhammappakāsinīyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Ñāṇakathāmātikuddesavāraṇaṇā niṭṭhitā.

1. Sutamayañāṇaniddesavaṇṇanā

Vissajjanuddesavaṇṇanā

1. Idāni yathānikkhittena uddesena saṅgahite dhamme pabhedato dassetuṃ kathaṃ sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇantiādi niddesavāro āraddho. Tattha yaṃ vuttaṃ, “sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇa”nti, taṃ kathaṃ hotīti? Ayaṃ

kathetukamyatāpucchā. Pañcavidhā hi pucchā - adiṭṭhajotanāpucchā, diṭṭhasaṃsandanāpucchā, vimaticchedanāpucchā, anumatipucchā, kathetukamyatāpucchāti. Tāsaṃ idaṃ nānattaṃ -

Katamā adiṭṭhajotanāpucchā? pakatiyā lakkhaṇaṃ aññātaṃ hoti adiṭṭhaṃ atulitaṃ atīritaṃ avibhūtaṃ avibhāvitaṃ, tassa ñāṇāya dassanāya tulanāya tīraṇāya vibhūtāya vibhāvanatthāya pañhaṃ pucchati, ayaṃ adiṭṭhajotanāpucchā.

Katamā diṭṭhasaṃsandanāpucchā? pakatiyā lakkhaṇaṃ ñātaṃ hoti diṭṭhaṃ tulitaṃ tīritaṃ vibhūtaṃ vibhāvitaṃ, so aññehi paṇḍitehi saddhiṃ saṃsandanatthāya pañhaṃ pucchati, ayaṃ diṭṭhasaṃsandanāpucchā.

Katamā vimaticchedanāpucchā? pakatiyā saṃsayapakkhando hoti vimatipakkhando dvelhakajāto “evaṃ nu kho, nanu kho, kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho”ti? So vimaticchedanatthāya pañhaṃ pucchati, ayaṃ vimaticchedanāpucchā.

Katamā anumatipucchā? Bhagavā bhikkhūnaṃ anumatiyā pañhaṃ pucchati - “taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā”ti? “Aniccaṃ, bhante”. “Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā”ti? “Dukkhaṃ, bhante”. “Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti? “No hetuṃ, bhante”ti, ayaṃ anumatipucchā.

Katamā kathetukamyatāpucchā? Bhagavā bhikkhūnaṃ kathetukamyatāya pañhaṃ pucchati - “cattārome, bhikkhave, satipaṭṭhānā. Katame cattāro”ti? Ayaṃ kathetukamyatāpucchāti. Tāsu ayaṃ therassa kathetukamyatāpucchāti veditabbā.

Idāni samātikuddesāya kathetukamyatāpucchāya “ime dhammā abhiññeyyāti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇa”ntiādayo soḷasa vissajjanuddesā. Tattha ime dhammā abhiññeyyāti “desayantassā”ti pāṭhaseso. Ime dhammā abhijānitabbāti satthuno, aññatarassa vā garuṭṭhāniyassa sabrahmacāriassa dhammaṃ desayantassa pubbe vuttanayena sotāvadhānaṃ sutam sotāvadhānaṃ nāma. Taṃpajānanā paññā tassa sutassa pajānanā pariyāyaparicchindakapaññā sutamaye ñāṇaṃ nāmāti attho. Tassa pajānanā taṃpajānanāti sāmivacanasamāso. Taṃ pajānanāti vibhattivipallāsavasena upayogavacanaṃ vā. Abhiññeyyāti ca sabhāvalakkhaṇāvabodhavasena sobhanenākārena jānitabbā. Pariññeyyāti sāmāññalakkhaṇāvabodhavasena kiccasamāpanavasena ca byāpitvā jānitabbā. Bhāvetabbāti vaḍḍhetabbā. Sacchikātabbāti paccakkhaṃ kātabbā. Duvidhā hi sacchikiriyā paṭilābhasacchikiriyā ārammaṇasacchikiriyā ca. Paccanīkasamudācāravasena parihāniyasaṅkhātāṃ hānaṃ bhajantīti hānabhāgiyā. Tadanudhammatāya satiyā saṅṭhānavasena ṭhānasaṅkhātāṃ ṭhitiṃ bhajantīti ṭhitibhāgiyā. Uparivisesādhigamavasena visesaṃ bhajantīti visesabhāgiyā. Anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ dosakkhandhaṃ mohakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti ariyamaggo nibbedho nāma, nibbidāsahagatānaṃ saññāmanasikārānaṃ samudācāravasena taṃ nibbedhaṃ bhajantīti nibbedhabhāgiyā.

Sabbe saṅkhārāti sabbe sappaccayā dhammā. Te hi saṅkhatasaṅkhārā nāma. Paccayehi saṅgamma karīyantīti saṅkhārā, te eva paccayehi saṅgamma katattā saṅkhatāti visesetvā vuttā. Kammanibbattā tebhūmakarūpārūpadhammā abhisāṅkhatasaṅkhārāti aṭṭhakathāsu vuttā. Tepi “aniccā va saṅkhārā”tiādīsu saṅkhatasaṅkhāresu saṅgahaṃ gacchanti. “Avijjāgato ayaṃ, bhikkhave,

purisapuggalo puññañceva saṅkhāraṃ abhisāṅkharotī”tiādīsu avijjāpaccayā saṅkhārāva āgatā tebhūmikakusalākusalacetanā abhisāṅkharaṇakasaṅkhārā nāma. “Yāvatikā abhisāṅkhārassa gati, tāvatikaṃ gantvā akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsī”tiādīsu āgataṃ kāyikaṃ cetasikaṃ vīriyaṃ payogābhisāṅkhāro nāma. “Saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa kho, āvuso visākha, bhikkhuno paṭhamam nirujjhati vacīsaṅkhāro, tato kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro”tiādīsu āgatā vitakkavicārā. Vācam saṅkharontīti vacīsaṅkhārā. Assāsapassāsā kāyena saṅkharīyantīti kāyasaṅkhārā. Saññā ca vedanā ca cittaena saṅkharīyantīti cittasaṅkhārā. Idha pana saṅkhatasaṅkhārā adhippetā.

Aniccāti hutvā abhāvaṭṭhena. Dukkhati pīlanaṭṭhena. Sabbe dhammāti nibbānampi antokatvā vuttā. Anattāti avasavattanaṭṭhena. Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccantiādīsu “dukkhasamudayo dukkhanirodho”ti vattabbe “dukkhasamudayaṃ dukkhanirodha”nti liṅgavipallāso kato. Yasmā pana buddhādayo ariyā paṭivijjhanti, tasmā ariyasaccānīti vuccanti. Yathāha “cattārimāni, bhikkhave, ariyasaccāni...pe... imāni kho, bhikkhave, cattāri ariyasaccāni. Ariyā imāni paṭivijjhanti, tasmā ariyasaccānīti vuccantī”ti. Ariyassa saccānītipi ariyasaccāni. Yathāha “sadevake loke...pe... sadevamanussāya tathāgato ariyo, tasmā ariyasaccānīti vuccantī”ti. Etesaṃ abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhitopi ariyasaccāni. Yathāha “imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisambuddhattā tathāgato araham sammāsambuddho ariyoti vuccatī”ti. Ariyāni saccānītipi ariyasaccāni. Ariyānīti avitathāni, avisaṃvādakānīti attho. Yathāha “imāni kho, bhikkhave, cattāri ariyasaccāni tathāni avitathāni anaññathāni, tasmā ariyasaccānīti vuccantī”ti. Saccānīti ko saccaṭṭhoti ce? Yo paññācakkhunā upaparikkhamānānaṃ māyāva viparīto, marīcīva viṣaṃvādako, titthiyānaṃ parikappitaattāva anupalabbhasabhāvo ca na hoti, atha kho bāddhanapabhavasantiniyyānappakārena tacchāviparītabhūtabhāvena ariyāñāssa gocaro hotiyeva. Esa aggilakkhaṇaṃ viya lokapakati viya ca tacchāviparītabhūtabhāvo saccaṭṭhoti veditabbo. Yathāha “idaṃ dukkhanti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathameta”nti vitthāro.

Apica -

Nābādhakaṃ yato dukkhaṃ, dukkhā aññaṃ na bādhakaṃ;
Bādhakattaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Taṃ vinā nāññato dukkhaṃ, na hoti na ca taṃ tato;
Dukkhaheṭu niyāmena, iti saccaṃ visattikā.

Nāññā nibbānato santi, santaṃ na ca na taṃ yato;
Santabhāvanīyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Maggā aññaṃ na niyyānaṃ, aniyyāno na cāpi so;
Tacchaniyyānabhāvena, iti so saccasammato.

Iti tacchāvipallāsa-bhūtabhāvaṃ catūsvapi;
Dukkhadīsvavisesena, saccaṭṭhaṃ āhu paṇḍitāti.

So panāyaṃ saccasaddo anekesu atthesu dissati. Seyyathidaṃ - “saccaṃ bhaṇe na kujjheyyā”tiādīsu vācāsacce. “Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā”tiādīsu viratisacce. “Kasmā nu saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalāvadānā”tiādīsu diṭṭhisacce.

“Ekañhi saccam na dutīyamatthi, yasmim pajā no vivade pajāna”ntiādīsu paramatthasacce nibbāne ceva magge ca. “Catunnam saccānam kati kusalā kati akusalā”tiādīsu ariyasacce. Svāyamidhāpi ariyasacce pavattatīti.

Niddesavārasaṅgahitassa vissajjanuddesassa

Atthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Abhiññeyyaniddesavaṇṇanā

2. Idāni vissajjanuddesasaṅgahite dhamme pabhedato dassetum katham ime dhammā abhiññeyyātiādī niddesavāro āraddho. Tattha abhiññeyyaniddesādīsu pañcasu ādito ekakādivasena dasa dasa vissajjanāni dasuttarapariyāyena saṃsandetvā uddiṭṭhāni. Tesu abhiññeyyaniddese tāva sabbe sattāti kāmabhavādīsu saññābhavādīsu ekavokārabhavādīsu ca sabbabhavesu sabbe sattā. Āhāraṭṭhitikāti āhārato ṭhiti etesanti āhāraṭṭhitikā. Ṭhitīti cettha sakakkhaṇe atthitā adhippetā. Iti sabbasattānam ṭhitihetu āhāro nā eko dhammo adhikena ñāṇena jānitabbo. Paccaye hi abhiññāte paccayuppannāpi abhiññātā honti ubhinnaṃpi aññamaññāpekkhattā. Etena ñātapariññā vuttā hoti. Nanu ca evaṃ sante yaṃ vuttam “asaññasattā devā ahetukā anāhārā aphasakā”tiādī, tam virujjhatīti. Tañca na virujjhati. Tesañhi jhānam āhāroti. Evaṃ santepi “cattārome, bhikkhave, āhārā bhūtānam vā sattānam ṭhitiyā, sambhavesīnam vā anuggahāya. Katame cattāro? Kabaḷikāro āhāro oḷāriko vā sukhumo vā, phasso dutiyo, manosañcetanā tatiyā, viññāṇam catuttha”nti idaṃ virujjhatīti. Idampi na virujjhati. Etasmiñhi sutte nippariyāyena āhāralakkhaṇāva dhammā āhārāti vuttā. Idha pana pariyāyena paccayo āhāroti vutto. Sabbasaṅkhatadhammānañhi paccayo laddhum vaṭṭati, so ca yaṃ yaṃ phalaṃ janeti, tam tam āharati nāma. Tasmā āhāroti vuccati. Tenevāha -

“Avijjampāham, bhikkhave, sāhāram vadāmi, no anāhāram. Ko ca, bhikkhave, avijjāya āhāro? ‘Pañca nīvaraṇā’tissa vacanīyam. Pañca nīvaraṇepāham, bhikkhave, sāhāre vadāmi, no anāhāre. Ko ca, bhikkhave, pañcannam nīvaraṇānam āhāro. ‘Ayoniso manasikāro’tissa vacanīya”ntiādī. Ayaṃ idha adhippeto.

Etasmiñhi paccayāhāre gahite pariyāyāhāropi nippariyāyāhāropi sabbo gahitova hoti.

Tattha asaññābhavā paccayāhāro labbhati. Anuppanne hi buddhe titthāyatane pabbajitvā vāyokasiṇe parikkammaṃ katvā catutthajjhānam nibbattetvā tato vuṭṭhāya “dhī cittaṃ, dhī cittaṃ, cittassa nāma abhāvoyeva sādhu. Cittañhi nissāya vadhabandhanādipaccayaṃ dukkhaṃ uppajjati, citte asati nattheta”nti khantiṃ ruciṃ uppādetvā aparihīnājjhānā kālaṃkatvā asaññābhavā nibbattanti. Yo yassa iriyāpatho manussaloke paṇihito ahosi, so tena iriyāpathena nibbattitvā pañca kappasatāni tiṭṭhati. Ettakaṃ addhānam nipanno viya nisinno viya ṭhito viya hoti. Evarūpānañca sattānam paccayāhāro labbhati. Te hi yaṃ jhānam bhāvetvā nibbattā, tade nesaṃ paccayo hoti. Yathā jiyāvegena khittasaro yāva jiyāvego atthi, tāva gacchati, evaṃ yāva jhānapaccayo atthi, tāva tiṭṭhanti. Tasmim niṭṭhite khīṇavego saro viya patanti.

Ye pana te nerayikā “nevutṭhānaphalūpajīvino na puññaphalūpajīvino”ti vuttā, tesam ko āhāroti? Tesam kammameva āhāroti. Kiṃ pañca āhārā atthīti? “Pañca, na pañcā”ti idaṃ na vattabbaṃ. Nanu “paccayo āhāro”ti vutto, tasmā yena kammena te niraye

nibbattā, tadeva tesam t̥hitipaccayattā āhāro. Yaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ “na tāva kālāṃ karoti, yāva na taṃ pāpakammaṃ byantī hotī”ti. Tasmā āhāraṭṭhitikāti paccayaṭṭhitikāti attho. Kabaḷikāraṃ āhāraṃ ārabbhāti cettha vivādo na kātabbo. Mukhe uppannakheḷopi hi tesam āhāraḱiccaṃ sādheti. Kheḷo hi niraye dukkhavedanīyo hutvā paccayo hoti, sagge sukhavedanīyo. Iti kāmabhava nippariyāyena cattāro āhārā, rūpārūpabhavesu t̥hapetvā asaṇṇābhavaṃ sesānaṃ tayo, asaṇṇānañceva avasesānañca paccayāhāroti iminā āhārena sabbe sattā āhāraṭṭhitikā.

Sabbe sattāti ca puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā, sabbe saṅkhārāti adhippāyo. Bhagavatopi hi dhammapuggalānaṃ vasena catubbidhā desanā - dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā, dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā dhammadesanāti. “Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ bhāvitāṃ kammaniyaṃ hoti, yathayidaṃ cittaṃ. Cittaṃ, bhikkhave, bhāvitāṃ kammaniyaṃ hotī”ti evarūpī dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā. “Atṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyya, netāṃ t̥hānaṃ vijjati”ti evarūpī dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā. “Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna”nti, evarūpī puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā. “Ekapuggalassa bhikkhave, pātubhāvā mahato cakkhussa pātubhāvo hotī”ti evarūpī puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā. Tāsu idha puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā. Upari yāva dasakā dhammānaṃyeva gahitattā sattaggahaṇena dhammaggaṇaṃ katanti veditabbaṃ, visesena vā sattasantānapariyāpannadhammānaṃyeva adhikena ñāṇena sabhāvato upaparikkhitabbattā sattaggahaṇaṃ katanti veditabbaṃ, saṅkhāre upādāya sattoti paññattimattasambhavato vā phalopacārena saṅkhārā “sattā”ti vuttāti veditabbaṃ. Na hi koci satto paccayaṭṭhitiko atthi aññatra saṅkhārehi, vohārasena pana evaṃ vuccati. Evametena ñātapariññā vuttā hoti.

Dve dhātuyoti saṅkhatā ca dhātu asaṅkhatā ca dhātu. Tattha anekehi paccayehi saṅgamma katā pañcakkhandhā saṅkhatā dhātu, kehici paccayehi akataṃ nibbānaṃ asaṅkhatā dhātu.

Tisso dhātuyoti kāmādhātu rūpadhātu arūpadhātu. Tattha katamā kāmādhātu? Heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā uparito paranimmitavasavattī deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhā dhātū āyatanā rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ. Ayaṃ vuccati kāmādhātu. Tattha katamā rūpadhātu? Heṭṭhato brahmalokaṃ pariyantaṃ karitvā uparito akaniṭṭhe deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārisa vā cittacetāsikā dhammā. Ayaṃ vuccati rūpadhātu. Tattha katamā arūpadhātu? Heṭṭhato ākāsānañcāyatanūpage deve pariyantaṃ karitvā uparito nevasaññānāsaññāyatanūpage deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārisa vā cittacetāsikā dhammā. Ayaṃ vuccati arūpadhātu. Atṭhakathāyaṃ pana “kāmādhātūti kāmabhavo pañcakkhandhā labbhanti, rūpadhātūti rūpabhavo pañcakkhandhā labbhanti. Arūpadhātūti arūpabhavo cattāro khandhā labbhanti”ti vuttaṃ. Ayaṃ dasuttarapariyāyena yojanā.

Saṅgītipariyāyena pana “tisso kusaladhātuyo - nekkhammadhātu abyāpādadhātu avihiṃsādhātu. Aparāpi tisso dhātuyo - rūpadhātu arūpadhātu nirodhadhātu. Aparāpi

tisso dhātuyo - hīnā dhātu majjhimā dhātu paṇītā dhātū''ti vuttā dhātuyopi ettha yujjanti. Nekkhammapaṭisaṃyutto takko vitakko...pe... sammāsaṅkappo. Ayaṃ vuccati nekkhammadhātu. Sabbepi kusalā dhammā nekkhammadhātu. Abyāpādapāṭisaṃyutto takko vitakko...pe... sammāsaṅkappo abyāpādadhātu. Yā sattesu metti mettāyanā mettāyitattaṃ mettācetovimutti. Ayaṃ vuccati abyāpādadhātu. Avihimsāpaṭisaṃyutto takko vitakko...pe... sammāsaṅkappo avihimsādhātu. Yā sattesu karuṇā karuṇāyanā karuṇāyitattaṃ karuṇācetovimutti. Ayaṃ vuccati avihimsādhātu. Rūpārūpadhātuyo vuttāyeva. Nirodhadhātu nibbānaṃ. Hīnā dhātu dvādasākusalacittuppādā, majjhimā dhātu avasesā tebhūmakadhammā. Paṇītā dhātu nava lokuttaradhammā. Sabbāpi ca nijjivaṭṭhena dhātu.

Cattāri ariyasaccānīti dukkhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ. Imesaṃ vaṇṇanā saccavissajjanasuyeva bhavissati.

Pañca vimuttāyatanānīti attano hitatthāya parehi pavattitadhammadesanāsavanaṃ, paresaṃ hitatthāya attano yathāsutadhammadesanā, yathāsutassa dhammassa sajjhāyakaraṇaṃ, yathāsutassa dhammassa cetasā anuvitakkaṇaṃ, kasiṇāsubhādīsū anukūlaṃ ārammaṇanti, imāni pañca vimuccanakāraṇāni. Yathāha -

“Idha, bhikkhave, bhikkhuno satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, yathā yathā kho, bhikkhave, bhikkhuno satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, tathā tathā so tasmim dhamme atthapaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca, tassa atthapaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhīyati, idaṃ paṭhamam vimuttāyatanaṃ.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno na heva kho satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, api ca kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti. Yathā yathā kho, bhikkhave, bhikkhuno...pe... sukhino cittaṃ samādhīyati. Idaṃ dutiyaṃ vimuttāyatanaṃ.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno naheva kho satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti, api ca kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti. Yathā yathā kho, bhikkhave, bhikkhuno...pe... sukhino cittaṃ samādhīyati. Idaṃ tatiyaṃ vimuttāyatanaṃ.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno naheva kho satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti, api ca kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakketi anuvicāreti manasānupekkhati. Yathā yathā kho, bhikkhave, bhikkhuno...pe... sukhino cittaṃ samādhīyati. Idaṃ catutthaṃ vimuttāyatanaṃ.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno naheva kho satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ

dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ
dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ
dhammaṃ cetasā anuvitakketi anuvicāreti manasānupekkhati, api ca khvassa
aññataraṃ samādhinimittaṃ suggahitaṃ hoti sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ
suppaṭividdhaṃ paññāya, yathā yathā kho, bhikkhave, bhikkhuno aññataraṃ
samādhinimittaṃ suggahitaṃ hoti sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ
suppaṭividdhaṃ paññāya tathā tathā so tasmim dhamme atthapaṭisaṃvedī ca
hoti dhammapaṭisaṃvedī ca. Tassa atthapaṭisaṃvedino
dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa
kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ
samādhīyati. Idaṃ pañcamāṃ vimuttāyatana”nti.

Cha anuttariyānīti ettha natthi etesaṃ uttaraṇi anuttarāni, anuttarāni eva
anuttariyāni, jeṭṭhakānīti attho. Vuttañhetāṃ bhagavatā -

“Chayimāni, bhikkhave, anuttariyāni. Katamāni cha? Dassanānuttariyaṃ,
savanānuttariyaṃ, lābhānuttariyaṃ, sikkhānuttariyaṃ, pāricariyānuttariyaṃ,
anussatānuttariyanti.

“Katamañca, bhikkhave, dassanānuttariyaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco
hatthiratanampi dassanāya gacchati, assaratanampi dassanāya gacchati,
mañiratanampi dassanāya gacchati, uccāvacaṃ vā pana dassanāya gacchati,
samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā micchādiṭṭhikaṃ micchāpaṭipannaṃ dassanāya
gacchati. Atthetaṃ, bhikkhave, dassanaṃ, netaṃ natthīti vadāmi. Tañca kho
etaṃ, bhikkhave, dassanaṃ hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ
anatthasaṃhitaṃ na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na
abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati. Yo ca kho, bhikkhave,
tathāgataṃ vā tathāgatasāvakāṃ vā dassanāya gacchati niviṭṭhasaddho
niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Etadānuttariyaṃ, bhikkhave,
dassanānaṃ sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya
dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa
sacchikiriyāya, yadidaṃ tathāgataṃ vā tathāgatasāvakāṃ vā dassanāya
gacchati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Idaṃ vuccati,
bhikkhave, dassanānuttariyaṃ. Iti dassanānuttariyaṃ.

“Savanānuttariyañca kathaṃ hoti? Idha, bhikkhave, ekacco bherisaddampi
savanāya gacchati, vīṇāsaddampi savanāya gacchati, gītasaddampi savanāya
gacchati, uccāvacaṃ vā pana savanāya gacchati, samaṇassa vā brāhmaṇassa
vā micchādiṭṭhikassa micchāpaṭipannassa dhammassavanāya gacchati.
Atthetaṃ, bhikkhave, savanaṃ, netaṃ natthīti vadāmi. Tañca kho etaṃ,
bhikkhave, savanaṃ hīnaṃ...pe... na nibbānāya saṃvattati. Yo ca kho,
bhikkhave, tathāgatassa vā tathāgatasāvakassa vā dhammassavanāya
gacchati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno.
Etadānuttariyaṃ, bhikkhave, savanānaṃ sattānaṃ visuddhiyā...pe...
nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ tathāgatassa vā tathāgatasāvakassa vā
dhammassavanāya gacchati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato
abhippasanno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, savanānuttariyaṃ. Iti
dassanānuttariyaṃ, savanānuttariyaṃ.

“Lābhānuttariyañca kathaṃ hoti? Idha, bhikkhave, ekacco puttālābhampi labhati, dāralābhampi labhati, dhanālābhampi labhati, uccāvacamaṃ vā pana lābhampi labhati. Samaṇe vā brāhmaṇe vā micchādiṭṭhike micchāpaṭiṭṭhane saddhaṃ paṭilabhati. Attheso, bhikkhave, lābho, neso natthīti vadāmi. So ca kho eso, bhikkhave, lābho hīno...pe... na nibbānāya saṃvattati. Yo ca kho, bhikkhave, tathāgate vā tathāgatasāvake vā saddhaṃ paṭilabhati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Etadānuttariyaṃ, bhikkhave, lābhānaṃ sattānaṃ visuddhiyā...pe... nibbānassa sacchikiriyaṃ, yadidaṃ tathāgate vā tathāgatasāvake vā saddhaṃ paṭilabhati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, lābhānuttariyaṃ. Iti dassanānuttariyaṃ, savanānuttariyaṃ, lābhānuttariyaṃ.

“Sikkhānuttariyañca kathaṃ hoti? Idha, bhikkhave, ekacco hatthismimpi sikkhati, assasmimpi sikkhati, rathasmimpi sikkhati, dhanusmimpi sikkhati, tharusmimpi sikkhati, uccāvacamaṃ vā pana sikkhati, samaṇassa vā brāhmaṇassa vā micchādiṭṭhikassa micchāpaṭiṭṭhannaṃ sikkhati. Atthesā, bhikkhave, sikkhā, nesā natthīti vadāmi. Sā ca kho esā, bhikkhave, sikkhā hīnā...pe... na nibbānāya saṃvattati. Yo ca kho, bhikkhave, tathāgatappavedite dhammavinaye adhisīlampi sikkhati, adhiccittampi sikkhati, adhipaññaṃ sikkhati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Etadānuttariyaṃ, bhikkhave, sikkhānaṃ sattānaṃ visuddhiyā...pe... nibbānassa sacchikiriyaṃ, yadidaṃ tathāgatappavedite dhammavinaye adhisīlampi sikkhati, adhiccittampi sikkhati, adhipaññaṃ sikkhati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, sikkhānuttariyaṃ. Iti dassanānuttariyaṃ, savanānuttariyaṃ, lābhānuttariyaṃ, sikkhānuttariyaṃ.

“Pāricariyānuttariyañca kathaṃ hoti? Idha, bhikkhave, ekacco khattiyampi paricarati, brāhmaṇampi paricarati, gahapatimpi paricarati, uccāvacamaṃ vā pana paricarati, samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā micchādiṭṭhikaṃ micchāpaṭiṭṭhannaṃ paricarati. Atthesā, bhikkhave, pāricariyā, nesā natthīti vadāmi. Sā ca kho esā, bhikkhave, pāricariyā hīnā...pe... na nibbānāya saṃvattati. Yo ca kho, bhikkhave, tathāgataṃ vā tathāgatasāvakamaṃ vā paricarati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Etadānuttariyaṃ, bhikkhave, pāricariyānaṃ sattānaṃ visuddhiyā...pe... nibbānassa sacchikiriyaṃ, yadidaṃ tathāgataṃ vā tathāgatasāvakamaṃ vā paricarati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, pāricariyānuttariyaṃ. Iti dassanānuttariyaṃ, savanānuttariyaṃ, lābhānuttariyaṃ, sikkhānuttariyaṃ, pāricariyānuttariyaṃ.

“Anussatānuttariyañca kathaṃ hoti? Idha, bhikkhave, ekacco puttālābhampi anussarati, dāralābhampi anussarati, dhanālābhampi anussarati, uccāvacamaṃ vā pana anussarati, samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā micchādiṭṭhikaṃ micchāpaṭiṭṭhannaṃ anussarati. Atthesā, bhikkhave, anussati, nesā natthīti vadāmi. Sā ca kho esā, bhikkhave, anussati hīnā...pe... na nibbānāya saṃvattati. Yo ca kho, bhikkhave, tathāgataṃ vā tathāgatasāvakamaṃ vā anussarati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Etadānuttariyaṃ, bhikkhave, anussatīnaṃ sattānaṃ visuddhiyā...pe...

nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ tathāgataṃ vā tathāgatasāvakaṃ vā anussarati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, anussatānuttariyaṃ. Imāni kho, bhikkhave, cha anuttariyāni”ti.

Satta niddasavatthūnīti ettha natthi etassa dasāti niddaso. Niddasassa niddasabhāvassa vatthūni kāraṇāni niddasavatthūni. Khīṇāsavo hi dasavassakāle parinibbuto puna paṭisandhiyā abhāvā puna dasavasso na hotīti niddasoti vuccati. Na kevalaṅca dasavassova na hoti, navavassopi...pe... ekamuhuttikopi na hotiyeva. Na kevalaṅca dasavassakāle parinibbuto, sattavassikakāle parinibbutopi nissatto niddaso nimuhutto hotiyeva. Titthiyasamaye uppannavohāraṃ pana sāsane khīṇāsavassa āropetvā tattha tādissassa abhāvaṃ, idha ca sabbhāvaṃ dassento bhagavā tādissasabhāvassa kāraṇāni “satta niddasavatthūnī”ti āha. Yathāha -

“Sattimāni, bhikkhave, niddasavatthūni. Katamāni satta? Idha, bhikkhave, bhikkhu sikkhāsamādāne tibbacchando hoti, āyatiṅca sikkhāsamādāne avigatapemo. Dhammanisantiyā tibbacchando hoti, āyatiṅca dhammanisantiyā avigatapemo. Icchāvinaye tibbacchando hoti, āyatiṅca icchāvinaye avigatapemo. Paṭisallāne tibbacchando hoti, āyatiṅca paṭisallāne avigatapemo. Vīriyārambhe tibbacchando hoti, āyatiṅca vīriyārambhe avigatapemo. Satinepakke tibbacchando hoti, āyatiṅca satinepakke avigatapemo. Diṭṭhipaṭivedhe tibbacchando hoti, āyatiṅca diṭṭhipaṭivedhe avigatapemo. Imāni kho, bhikkhave, satta niddasavatthūnī”ti.

Theropi tatheva desanaṃ uddharitvā “satta niddasavatthūnī”ti āha.

Aṭṭha abhibhāyatanānīti ettha abhibhuyyamānāni āyatanāni etesaṃ jhānānanti abhibhāyatanāni, jhānāni. Āyatanānīti adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanasaṅkhātāni kasiṇārammaṇāni. Nāṇuttariko hi puggalo visadaññaṃ “kiṃ ettha ārammaṇe samāpajjitabbaṃ. Na mayhaṃ cittekaggaṭākaraṇe bhāro atthī”ti, tāni ārammaṇāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppadenevettha appanaṃ nibbattetīti attho. Evaṃ uppāditāni jhānāni “abhibhāyatanāni”ti vuccanti.

“Katamāni aṭṭha? Ajjhataṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ paṭhamam abhibhāyatanaṃ.

“Ajjhataṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ dutiyaṃ abhibhāyatanaṃ.

“Ajjhataṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ tatiyaṃ abhibhāyatanaṃ.

“Ajjhataṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ catutthaṃ abhibhāyatanaṃ.

“Ajjhataṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati nīlāni nīlavaṇṇāni

nīlanidassanāni nīlanibhāsāni. Seyyathāpi nāma umāpuppham nīlam
nīlavanṇam nīlanidassanam nīlanibhāsam, seyyathāpi vā pana tam vattham
bārāṇaseyyakam ubhatobhāgavimaṭṭham nīlam nīlavanṇam nīlanidassanam
nīlanibhāsam, evameva ajjhataṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati
nīlāni nīlavanṇāni nīlanidassanāni nīlanibhāsāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi
passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idam pañcamam abhibhāyatanaṃ.

“Ajjhataṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati pītāni pītavanṇāni
pītanidassanāni pītanibhāsāni. Seyyathāpi nāma kaṇikārapuppham pītam
pītavanṇam pītanidassanam pītanibhāsam, seyyathāpi vā pana tam vattham
bārāṇaseyyakam ubhatobhāgavimaṭṭham pītam pītavanṇam pītanidassanam
pītanibhāsam, evameva ajjhataṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati
pītāni pītavanṇāni pītanidassanāni pītanibhāsāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi
passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idam chaṭṭham abhibhāyatanaṃ.

“Ajjhataṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati lohitaṇi lohitaṇavanṇāni
lohitaṇanidassanāni lohitaṇanibhāsāni. Seyyathāpi nāma
bandhujīvakaupuppham lohitaṇam lohitaṇavanṇam lohitaṇanidassanam
lohitaṇanibhāsam, seyyathāpi vā pana tam vattham bārāṇaseyyakam
ubhatobhāgavimaṭṭham lohitaṇam lohitaṇavanṇam lohitaṇanidassanam
lohitaṇanibhāsam, evameva ajjhataṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati
lohitaṇi lohitaṇavanṇāni lohitaṇanidassanāni lohitaṇanibhāsāni, ‘tāni
abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idam sattamaṃ
abhibhāyatanaṃ.

“Ajjhataṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati odātāni odātavanṇāni
odātānidassanāni odātānibhāsāni. Seyyathāpi nāma osadhitārakā odātā
odātavanṇā odātānidassanā odātānibhāsā, seyyathāpi vā pana tam vattham
bārāṇaseyyakam ubhatobhāgavimaṭṭham odātam odātavanṇam
odātānidassanam odātānibhāsam, evameva ajjhataṃ arūpasaññī eko
bahiddhā rūpāni passati odātāni odātavanṇāni odātānidassanāni
odātānibhāsāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idam
aṭṭhamam abhibhāyatanaṃ. Imāni aṭṭha abhibhāyatanaṇi.

Nava anupubbavīhārāti pubbaṃ pubbaṃ anu anupubbam, anupubbam viharitabbato
samāpajjitabbato vīhārā anupubbavīhārā, anupāṭipāṭiyā samāpajjitabbavīhārāti
attho.

“Katame nava? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi
dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekaṃ pītisukkaṃ paṭhamam jhānaṃ
upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhataṃ sampasādanaṃ
cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukkaṃ dutiyaṃ
jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato
sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ tam ariyā ācikkhanti
‘upekkhako satimā sukhavīhārī’ti, tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.
Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva
somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukkaṃ
upekkhāsati pārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sabbaso
rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ

amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsaññāyatanam upasampajja viharati. Sabbaso ākāsaññāyatanam samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇāyatanam upasampajja viharati. Sabbaso viññāṇāyatanam samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanam upasampajja viharati. Sabbaso ākiñcaññāyatanam samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanam upasampajja viharati. Sabbaso nevasaññānāsaññāyatanam samatikkamma saññāvedayitanirodham upasampajja viharati’’ti vuttā nava anupubbavīhārāva.

Dasa nijjaravatthūnīti micchādiṭṭhādīni nijjarayanti nāsayantīti nijjarāni. Vatthūnīti kārāṇāni. Nijjarāni ca tāni vatthūni cāti nijjaravatthūni. Sammādiṭṭhādīnam etaṃ adhivacanam.

“Katamāni dasa? Sammādiṭṭhikassa, bhikkhave, micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hoti. Ye ca micchādiṭṭhipaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammādiṭṭhipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

“Sammāsaṅkappassa, bhikkhave, micchāsaṅkappo nijjiṇṇo hoti. Ye ca micchāsaṅkappapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāsaṅkappapaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

“Sammāvācassa, bhikkhave, micchāvācā nijjiṇṇā hoti. Ye ca micchāvācāpaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāvācāpaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

“Sammākammantassa, bhikkhave, micchākammanto nijjiṇṇo hoti. Ye ca micchākammantapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammākammantapaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

“Sammāājīvassa, bhikkhave, micchāājīvo nijjiṇṇo hoti. Ye ca micchāājīvapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāājīvapaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

“Sammāvāyāmassa, bhikkhave, micchāvāyāmo nijjiṇṇo hoti. Ye ca micchāvāyāmapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāvāyāmapaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

“Sammāsatissa, bhikkhave, micchāsati nijjiṇṇā hoti. Ye ca micchāsatipaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāsatipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

“Sammāsamādhissa, bhikkhave, micchāsamādhi nijjiṇṇo hoti. Ye ca micchāsamādhipaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāsamādhipaccayā ca aneke kusalā dhammā

bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

“Sammāñāṇissa, bhikkhave, micchāñāṇaṃ nijjiṇṇaṃ hoti. Ye ca micchāñāṇapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāñāṇapaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

“Sammāvimuttissa, bhikkhave, micchāvimutti nijjiṇṇā hoti. Ye ca micchāvimuttipaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāvimuttipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti”ti vuttāni dasa nijjaravatthūni.

3. Sabbaṃ, bhikkhave, abhiññeyyantiādi bhagavatā vuttaṃ idha āharitvā dassitanti vedittabbaṃ. Kiñca-iti ca-kāro padapūraṇamatte nipāto. Cakkhādīni tiṃsa vissajjanāni chasu dvāresu ekekasmīṃ pañca pañca katvā dvārārammaṇapavattikkamena niddiṭṭhāni. Tattha duvidhaṃ cakkhu - maṃsacakkhu paññācakkhu ca. Tesu buddhacakkhu samantacakkhu ñāṇacakkhu dibbacakkhu dhammacakkhūti pañcavidhaṃ paññācakkhu. “Addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, buddhacakkhunā lokaṃ volokento”ti idaṃ buddhacakkhu nāma. “Samantacakkhu vuccati sabbaññutaññāṇa”nti idaṃ samantacakkhu nāma. “Cakkhuṃ udapādi ñāṇaṃ udapādī”ti idaṃ ñāṇacakkhu nāma. “Addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, dibbena cakkhunā visuddhenā”ti idaṃ dibbacakkhu nāma. “Virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādī”ti idaṃ heṭṭhimamaggattayasaṅkhātāṃ ñāṇaṃ dhammacakkhu nāma.

Maṃsacakkhupi sasambhāracakkhu, pasādacakkhūti duvidhaṃ hoti. Yvāyaṃ akkhikūpake patitṭhito heṭṭhā akkhikūpakatṭhikena upari bhamukatṭhikena ubhato akkhikūṭehi bahiddhā akkhipakhumehi paricchinno akkhikūpakamajjhā nikkhantena nhārusuttakena matthaluṅge ābaddho setakaṇhātikaṇhamaṇḍalavicitto maṃsapinḍo, idaṃ sasambhāracakkhu nāma. Yo pana ettha sito ettha paṭibaddho catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo, idaṃ pasādacakkhu nāma. Idamidhādhippetāṃ. Tadevaṃ tassa sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhattassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe abhimukhe tṭhitānaṃ sarīrasaṇṭhānupattidese diṭṭhimaṇḍale sattasu picupaṭalesu āsittatelaṃ picupaṭalāni viya satta akkhipaṭalāni byāpetvā pamāṇato muggavidalamattaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhamānaṃ tiṭṭhati. Taṃ cakkhatīti cakkhu, rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti attho. Rūpayantīti rūpā, vaṇṇavikāraṃ āpajjamānā hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsentīti attho. Cakkhuto pavattaṃ viññāṇaṃ, cakkhusa vā viññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ. Phusatīti phasso. Upasaggena padaṃ maṇḍetvā samphassoti vuttaṃ. Cakkhuto pavatto samphasso cakkhusamphasso. Cakkhusamphassapaccayāti cakkhuviññāṇasampayuttaphassapaccayā. Vedayitanti vindanaṃ, vedanāti attho. Tadeva sukhayatīti sukhaṃ, yassuppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Suṭṭhu vā khādāti, khanati ca kāyacittābādanti sukhaṃ. Dukkhatīti dukkhaṃ, yassuppajjati, taṃ dukkhitaṃ karotīti attho. Na dukkhaṃ na sukhanti adukkhamasukhaṃ. Ma-kāro padasandhivasena vutto. So pana cakkhusamphasso attanā sampayuttāya vedanāya sahaajāta aññaṃaññanissaya vipākaāhārasampayuttaatthivigatavasena atṭhadhā paccayo hoti, sampaṭicchanasampayuttāya anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatavasenapañcadhā, santīraṇādisampayuttānaṃ upanissayavaseneva paccayo hoti.

Suṇātīti soṭaṃ. Taṃ sasambhārasotabilassa anto tanutambalomācite aṅgulivedhakasaṇṭhāne padese sotaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Sappantīti saddā, udāharīyantīti attho. Ghāyatīti ghānaṃ. Taṃ sasambhāraghānabilassa anto ajapadasaṇṭhāne padese ghānaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Gandhayantīti gandhā, attano vatthum sūcentīti attho. Jīvitamavhāyatīti jivhā, sāyanaṭṭhena vā jivhā. Sā sasambhārajivhāya atiaggamūlapassāni vajjetvā uparimatalamajjhe bhinnauppaladalaggasaṇṭhāne padese jivhāviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati. Rasanti te sattāti rasā, assādentīti attho. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyoti kāyo. Āyoti uppattideso. So yāvatā imasmiṃ kāye upādiṇṇappavatti nāma atthi, tattha yebhuyyena kāyapasādo kāyaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamāno tiṭṭhati. Phusīyantīti phoṭṭhabbā. Munātīti mano, vijānātīti attho. Attano lakkhaṇaṃ dhārentīti dhammā. Manoti sahāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ. Dhammāti dvādasapabhedā dhammārammaṇā dhammā. Manoviññāṇanti javanamanoviññāṇaṃ. Manosamphassoti taṃsampaṃyutto phasso. So sampayuttāya vedanāya vipākapaccayavajjehi sesehi sattahi paccayo hoti, anantarāya teheva, sesānaṃ upanissayavaseneva paccayo hoti.

Rūpādīni pañca vissajjanāni khandhavasena niddiṭṭhāni. Sītādīhi ruppati pīḷiyatīti rūpaṃ. Vedayatīti vedanā. Sañjānātīti saññā. Saṅkharontīti saṅkhārā. Vijānātīti viññāṇaṃ. Cakkhādīni dhammavicārapariyantāni dasa chakkavasena, saṭṭhi vissajjanāni piyarūpasātarūpavasena niddiṭṭhāni. Cakkhusamphassajādikā vedanā taṃtaṃsampaṃyuttāva. Rūpesu saññā rūpasaññā. Sañcetayatīti sañcetanā, abhisandahatīti attho. Tasatīti taṇhā, pipāsatīti attho. Vitakketīti vitakko, vitakkaṇaṃ vā vitakko, ūhananti vuttaṃ hoti. Ārammaṇe tena cittaṃ vicaratīti vicāro, vicaraṇaṃ vā vicāro, anusañcaraṇanti vuttaṃ hoti.

4. Pathavīdhātādīni cha vissajjanāni saṃkhittena nāmarūpavavattānavasena niddiṭṭhāni. Patthaṭṭā pathavī. Appeti, āpīyati, appāyatīti vā āpo. Tejayatīti tejo. Vāyatīti vāyo. Na kassati na nikassati, kasitum chinditum bhinditum vā na sakkāti ākāso. Nissattaṭṭhena dhātu.

Pathavīkasiṇādīni dasa vissajjanāni kasiṇabhāvanāvasena niddiṭṭhāni. Kasiṇanti sakalapharaṇavasena kasiṇamaṇḍalampi tasmim upaṭṭhitanimittampi tadārammaṇaṃ jhānampi vuccati. Idha pana jhānaṃ adhippetam. Ādimhi cattāri mahābhūtakasiṇārammaṇāni jhānāni, tato parāni cattāri vaṇṇakasiṇārammaṇāni. Ākāsakasiṇanti paricchedākāso, tadārammaṇaṇca jhānaṃ, kasiṇugghāṭimākāso, tadārammaṇaṇca ākāsaṇcāyatanam. Viññāṇakasiṇanti ākāsaṇcāyatanaviññāṇaṃ, tadārammaṇaṇca viññāṇaṇcāyatanam.

Kesādīni dvattiṃsa vissajjanāni dvattiṃsākārakammaṭṭhānavasena niddiṭṭhāni. Tesu pana kesādīsu paṭikūlato upaṭṭhitesu kāyagatāsativasena asubhakammaṭṭhānaṃ hoti, vaṇṇato upaṭṭhitesu kasiṇakammaṭṭhānaṃ hoti, dhātuto upaṭṭhitesu catudhātuvavattānakammaṭṭhānaṃ hoti, kesātiādīni ca paṭikūlato vaṇṇato vā upaṭṭhitānaṃ tadārammaṇāni jhānāni, dhātuto upaṭṭhitassa te ca koṭṭhāsā tadārammaṇā ca dhātubhāvanā veditabbā.

Kesā ubhosu passesu kaṇṇacūlikāhi purato nalāṭantena, pacchato ca galavāṭakena paricchinnā sīsakaṭāhaveṭṭhanacamme vīhaggamattaṃ pavisitvā ṭhitā anekasatasahassasaṅkhā.

Lomā ṭhapetvā kesādīnaṃ patitṭhitokāsaṃ hatthatalapādatalāni ca yebhuyyena sarīracamme navanavutiyā lomakūpasahassesu likkhāmattaṃ pavisitvā ṭhitā.

Nakhā aṅgulīnaṃ aggapiṭṭhesu ṭhitā vīsati.

Dantā dvīsu haṇukaṭṭhikesu ṭhitā yebhuyyena dvattiṃsa.

Taco sakalasarīraṃ pariyonandhitvā pākāṭakilomakassa upari chaviyā heṭṭhā ṭhitaṃ cammaṃ.

Maṃsaṃ sādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni anulimpitvā ṭhitāni navamaṃsapesisatāni.

Nhārū sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ṭhitāni nava nhārusatāni.

Aṭṭhī sakalasarīre heṭṭhā aṭṭhīnaṃ upari ṭhitāni sādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni.

Aṭṭhimiñjā tesāṃ tesāṃ aṭṭhīnaṃ abbhantare ṭhitā miñjā.

Vakkaṃ galavāṭakā nikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvidhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddhā hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipitvā ṭhitā dve maṃsapinḍikā.

Hadayaṃ sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ majjhe ṭhitaṃ anto cittasannissayaṃ aḍḍhapasatamattalohitapunṇaṃ punnāgaṭṭhipatitṭhānamattāvāṭakaṃ hadayamaṃsaṃ.

Yakanaṃ dvinnaṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitaṃ yamakamaṃsapāṭalaṃ.

Kilomakaṃ hadayavakkāni paṭicchādetvā ṭhitaṃ paṭicchannakilomakasaṅkhātāñca sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ appaṭicchannakilomakasaṅkhātāñcāti duvidhaṃ pariyonahanamaṃsaṃ.

Pihakaṃ hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitaṃ udarajivhāmaṃsaṃ.

Papphāsaṃ sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ antare hadayayakanānaṃ upari chādetvā olambantaṃ ṭhitaṃ dvattiṃsamamaṃsakhaṇḍappabhedam papphāsamaṃsaṃ.

Antaṃ upari galavāṭake heṭṭhā karīsamagge vinibandhattā galavāṭakakarīsamaggapariyante sarīrabbhantare ṭhitā purisassa dvattiṃsahatthā itthiyā aṭṭhavīsatihatthā ekavīsatiyā ṭhānesu obhaggā antavaṭṭi.

Antaguṇaṃ antabhoge ekato agalante ābandhitvā ekavīsatiyā antabhogānaṃ antarā ṭhitaṃ bandhanaṃ.

Udariyaṃ dantamusalasañcuṇṇitaṃ jivhāhatthaparivattitaṃ kheḷalālāpalibuddhaṃ taṃkhaṇavigatavaṇṇagandharasādisampadaṃ tantavāyakkhalisuvānavamathusadiṣaṃ nipatitvā pittasemhavātapaliveṭṭhitaṃ hutvā udaraggisantāpavegakuthitaṃ kimikulākulaṃ uparūpari pheṇabubbuḷakāni

muñcantam paramakasambukaduggandhajegucchabhāvaṃ āpajjitvā
āmāsayaśāṅkhāte uparinābhiantapaṭale t̥hitam nānappakāraṃ
asitapītakhāyitasāyitam.

Karīsam pakkāsayaśāṅkhāte heṭṭhā nābhipiṭṭhikaṇṭakamūlānaṃ antare ubbedhena
aṭṭhaṅgulamatte antāvasāne t̥hitam vaccam.

Pittam hadayamaṃsapapphāsānaṃ antare yakanamaṃsam nissāya t̥hitam
mahākosātakīkosakasadiṣe pittakosake t̥hitam baddhapittasāṅkhātāñca,
kesalomanakhadantānaṃ maṃsavanimuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammañca
ṭhapetvā avasesam sarīram byāpetvā t̥hitam abaddhapittasāṅkhātāñcāti duvidham
pittam.

Semham udarapaṭale t̥hitam ekapatthapūrappamāṇam semham.

Pubbo khāṇukaṇṭakapaharaṇaggijālādīhi abhigate vā sarīrappadesa
abbhantaradhātukkhobhavasena vā uppannesu gaṇḍapīlakādīsu
paripakkalohitapariṇāmo. Lohitam yakanassa heṭṭhābhāgam pūretvā
hadayavakkapapphāsānaṃ upari thokam thokam paggharantaṃ
vakkahadayayakanapapphāse temayamānaṃ t̥hitam ekapatthapūramattaṃ
sannicalohitasāṅkhātāñca, kesalomanakhadantānaṃ maṃsavanimuttaṭṭhānañceva
thaddhasukkhacammañca ṭhapetvā dhamanijālānusārena sabbam upādiṇṇasarīram
pharivā t̥hitam saṃsaraṇalohitasāṅkhātāñcāti duvidham lohitaṃ.

Sedo aggisantāpasūriyasantāpautuvikārādīhi santatte sarīre
sabbakesalomakūpavivarehi paggharaṇakaāpodhātu.

Medo thūlassa sakalasarīre cammamamsantare kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya
t̥hito thinasineho.

Assu somanassadomanassavisabhāgāhārautūhi samuṭṭhahitvā akkhikūpake pūretvā
tiṭṭhantī vā paggharantī vā āpodhātu.

Vasā aggisantāpasūriyasantāpautuvisabhāgehi usmājātesu yebhuyyena
hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhināsāpuṭanalāṭaamsakūṭesu t̥hito
vilīnasineho.

Kheḷo tathārūpaṃ āhāraṃ passantassa vā sarantassa vā mukhe vā ṭhapentassa
hadayaṃ vā ākilāyantassa kismiñcīdeva vā jiguccham uppādentassa bhiyyo
uppajjitvā ubhoḥi kapolapassehi oruyha jivhāya tiṭṭhamānā pheṇamissā āpodhātu.

Siṅghāṇikā visabhāgāhārautuvaseṇa sañjātadhātukkhobhassa vā rodantassa vā
antosīse matthaluṅgato galitvā tālumatthakavivareṇa otarivā nāsāpuṭe pūretvā
tiṭṭhantaṃ vā paggharantaṃ vā pūti asuci picchilaṃ.

Lasikā aṭṭhisandhīnaṃ abbhañjanakiccaṃ sādhamānaṃ asītisatasandhīnaṃ
abbhantare t̥hitam picchilakuṇapaṃ.

Muttaṃ āhārautuvaseṇa vatthipuṭabbhantare t̥hitā āpodhātu.

Matthaluṅgaṃ sīsakaṭāhabbhantare cattāro sibbinimagge nissāya t̥hito
catupiṇḍasamodhāno miñjarāsi.

Cakkhāyatanādīni dvādasā vissajjanāni dvādasāyatanavasena niddiṭṭhāni. Āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato āyatanaṃ. Cakkhurūpādīsu hi taṃtaṃdvārāmmaṇā cittacetasiḱā dhammā sena sena anubhavanādinā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭanti, vāyamantīti vuttaṃ hoti. Te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti, vitthārentīti vuttaṃ hoti. Idañca anamatagge saṃsāre pavattaṃ atīva āyataṃ saṃsāradukkhaṃ yāva na nivattati, tāva nayanti, pavattayantīti vuttaṃ hoti.

Apica nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca āyatanaṃ. Tathā hi loke “issarāyatanaṃ vāsudevāyatana”ntiādīsu nivāsaṭṭhānaṃ “āyatana”nti vuccati. “Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatana”ntiādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā”tiādīsu samosaraṇaṭṭhānaṃ. “Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana”ntiādīsu sañjātideso. “Tatra tatteva sakkehihabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane”tiādīsu kāraṇaṃ. Cakkhuādīsu cāpi te te cittacetasiḱā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo nesaṃ nivāsaṭṭhānaṃ, cakkhādīsu ca te ākiṇṇā tannissayattā tadārammaṇattā cāti cakkhādayo ca nesaṃ ākaro, tattha tattha vatthudvārāmmaṇavasena samosaraṇato cakkhādayo ca nesaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ, taṃnissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito cakkhādayo ca nesaṃ sañjātideso, cakkhādīnaṃ abhāve abhāvato cakkhādayo ca nesaṃ kāraṇanti yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ āyatanañcāti cakkhāyatanaṃ. Evaṃ sesānipi.

Cakkhudhātādīni aṭṭhārasa vissajjanāni aṭṭhārasadhātuvasena niddiṭṭhāni. Cakkhādīsu ekeko dhammo yathāsambhavaṃ vidahati, dhīyate, vidhānaṃ vidhīyate, etāya, ettha vā dhīyatīti dhātu. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitā hutvā suvaṇṇarajatādīdhātuyo viya suvaṇṇarajatādīṃ, anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti. Bhārahārehi ca bhāro viya sattehi dhīyante, dhārīyantīti attho. Dukkhavidhānamattameva cetā avasavattanato. Etāhi ca karaṇabhūtāhi saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvidhīyati. Tathāvihitañcetaṃ etāsveva dhīyati, ṭhapīyatīti attho. Apica yathā titthiyānaṃ attā nāma sabhāvato natthi, na evametā. Etā pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamanoṣilādayo selāvayavā dhātuyoti vuccanti, evametāpi dhātuyo viyāti dhātuyo. Vicittā hetā ñāṇaneyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasanoṭitādīsu aññaṃaññaṃvisabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamañña, evamevetesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamañña veditabbā. Aññaṃaññaṃvisabhāgalakkhaṇaparicchinñā hete cakkhādayoti. Apica dhātūti nijjīvamattassetāṃ adhivacanaṃ. Tathā hi bhagavā “chadhāturo ayaṃ bhikkhu puriso”tiādīsu jīvasaññaṃsamūhananattāṃ dhātudesanaṃ akāsīti. Yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ dhātu cāti cakkhudhātu. Evaṃ sesāpi. Manodhātūti ca tisso manodhātuyo. Dhammadhātūti vedanāsaññaṃsaṅkhārakkhandhā soḷasa sukhumarūpāni nibbānañca. Manoviññāṇadhātūti chasattati manoviññāṇadhātuyo.

Cakkhundriyādīni bāvisati vissajjanāni bāvisatindriyavasena niddiṭṭhāni. Cakkhumeva dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti cakkhundriyaṃ. Sotameva savanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti sotindriyaṃ. Ghānameva ghāyanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti ghānindriyaṃ. Jivhā eva sāyanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti jivhindriyaṃ. Kāyo eva phusanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti kāyindriyaṃ. Manate iti mano, vijānātīti attho.

Aṭṭhakathācariyā panāhu - nāliyā minamāno viya mahātulāya dhārayamāno viya ca ārammaṇaṃ manati jānātīti mano, tadeva mananalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti manindriyaṃ.

Jīvanti tena taṃsahajātā dhammāti jīvitaṃ, tadeva anupālanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti jīvitindriyaṃ. Taṃ rūpajīvitindriyaṃ arūpajīvitindriyanti duvidhaṃ. Sabbakammajarūpasahajaṃ sahajarūpānupālanaṃ rūpajīvitindriyaṃ, sabbacittasahajaṃ sahajaarūpānupālanaṃ arūpajīvitindriyaṃ.

Thīyati saṅghātaṃ gacchati etissā gabbhoti itthī, itthilingādīsu indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, niyamato itthiyā eva indriyaṃ itthindriyaṃ.

Puṃ-vuccati nirayo, puṃ saṅkhāte niraye risīyati hiṃsīyatīti puriso, purisalingādīsu indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, niyamato purisasseva indriyaṃ purisindriyaṃ. Dvīsupetesu ekekaṃ sabhāvakassa ekekassa kammajarūpasahajaṃ hoti.

Kusalavipākakāyaviññāṇasampayuttaṃ sukhaṃ, kāyikasātalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, sukhaveva indriyaṃ sukhindriyaṃ.

Akuslavipākakāyaviññāṇasampayuttaṃ dukkhaṃ, kāyikaasātalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, dukkhameva indriyaṃ dukkhindriyaṃ.

Pītisomanassayogato sobhanaṃ mano assāti sumano, sumanassa bhāvo somanassaṃ, cetasikasātalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, somanassameva indriyaṃ somanassindriyaṃ.

Domanassayogato duṭṭhu mano assāti, hīnavedanattā vā kucchitaṃ mano assāti dummano, dummanassa bhāvo domanassaṃ, cetasikaasātalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, domanassameva indriyaṃ domanassindriyaṃ. Sukhadukkhākārapavattiṃ upekkhati majjhataṅkārasaṇṭhitattā tenākārena pavattatīti upekkhā, majjhatalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, upekkhā eva indriyaṃ upekkhindriyaṃ.

Saddahanti etāya, sayaṃ vā saddahati, saddahanamattameva vā esāti saddhā, assaddhiyassa abhibhavanato adhipatīatthena indriyaṃ, adhimokkhalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, saddhāyeva indriyaṃ saddhindriyaṃ.

Vīrabhāvo vīriyaṃ, vīraṇaṃ vā kammaṃ, vidhinā vā nayena īrayitabbaṃ pavattayitabbanti vīriyaṃ, kosajjassa abhibhavanato adhipatīatthena indriyaṃ, paggaḥaṇalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, vīriyameva indriyaṃ vīriyindriyaṃ.

Saranti tāya, sayaṃ vā sarati, saraṇamattameva vā esāti sati, muṭṭhasaccassa abhibhavanato adhipatīatthena indriyaṃ, upaṭṭhānalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, sati eva indriyaṃ satindriyaṃ.

Ārammaṇe cittaṃ sammā ādhiyati ṭhapetīti samādhī, vikkhepassa abhibhavanato adhipatīatthena indriyaṃ, avikkhepalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, samādhī eva indriyaṃ samādhindriyaṃ.

“Idaṃ dukkha”ntiādinā nayena ariyasaccāni pajānātīti paññā. Aṭṭhakathāyaṃ pana “aniccaṃ dukkhamanattāti paññāpanavasena paññā”ti vuttaṃ. Avijjāya abhibhavanato adhipatīatthena indriyaṃ, dassanalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti

indriyaṃ, paññā eva indriyaṃ paññindriyaṃ.

Anamatagge saṃsāravatte anaññātaṃ amataṃ padaṃ catusaccadhamameva vā jānissāmīti paṭipannassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca anaññātaññassāmīti indriyaṃ. Sotāpattimaggañāṇassettaṃ nāmaṃ.

Paṭhamamaggena ñātaṃ mariyādaṃ anatikkamitvā tesameva tena maggena ñātānaṃ catusaccadhamānameva jānanato indriyaṭṭhasambhavato ca ājānanakaṃ indriyaṃ aññindriyaṃ. Sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu ñāṇassettaṃ nāmaṃ.

Aññātāvino catusaccesu niṭṭhitañāṇakiccassa khīṇāsavassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca aññātāvindriyaṃ, aññātāvīnaṃ vā catūsu saccesu niṭṭhitakiccānaṃ cattāri saccāni paṭivijjhivā ṭhitānaṃ dhammānaṃ abbhantare indaṭṭhasāadhanena aññātāvindriyaṃ. Arahattaphalañāṇassettaṃ nāmaṃ. Sabbānipetāni yathāyogaṃ indaliṅgaṭṭhena indadesitaṭṭhena indadiṭṭhaṭṭhena indasiṭṭhaṭṭhena indajutṭhaṭṭhena ca indriyāni. Bhagavā hi sammāsambuddho paramissariyabhāvato indo, kusalākusalañca kammaṃ kammesu kassaci issariyābhāvato. Tenevettha kammajanitāni indriyāni kusalākusalakammaṃ ulliṅgenti, tena ca siṭṭhānīti indaliṅgaṭṭhena indasiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Sabbāneva panetāni bhagavatā munindena yathābhūtaṃ pakāsitāni abhisambuddhāni cāti indadesitaṭṭhena indadiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Teneva ca bhagavatā munindena kānici gocarāsevanāya, kānici bhāvanāsevanāya sevitānīti indajutṭhaṭṭhenapi indriyāni. Api ca ādhipaccasaṅkhātena issariyaṭṭhenapi etāni indriyāni. Cakkhuviññāṇādipavattiyañhi cakkhādīnaṃ siddhamādhiccaṃ tasmim tikkhe tikkhattā mande ca mandattāti.

5. Kāmadhātuādīni dvādasa vissajjanāni bhavappabhedavasena niddiṭṭhāni. Kāmarāgasāṅkhātena kāmena yuttā dhātu kāmadhātu, kāmasāṅkhātā vā dhātu kāmadhātu.

Kāmaṃ pahāya rūpena yuttā dhātu rūpadhātu, rūpasāṅkhātā vā dhātu rūpadhātu.

Kāmañca rūpañca pahāya arūpena yuttā dhātu arūpadhātu, arūpasāṅkhātā vā dhātu arūpadhātu.

Tā eva dhātuyo puna bhavapariyāyena vuttā. Bhavatīti hi bhavoti vuccati. Saññāya yutto bhavo saññābhavo, saññāsaṃhagato vā bhavo saññābhavo, saññā vā ettha bhavo atthīti saññābhavo. So kāmaṃbhavo ca asaññābhavamutto rūpaṃbhavo ca nevasaññānāsaññābhavamutto arūpaṃbhavo ca hoti.

Na saññābhavo asaññābhavo, so rūpaṃbhavakadeso.

Oḷārikattābhāvato nevasaññā, sukhumattena sambhavato nāsaññāti nevasaññānāsaññā, tāya yutto bhavo nevasaññānāsaññābhavo. Atha vā oḷārikāya saññāya abhāvā, sukhumāya ca bhāvā nevasaññānāsaññā asmim bhaveti nevasaññānāsaññābhavo, so arūpaṃbhavakadeso.

Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo ekena vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavo, so asaññābhavova.

Catūhi arūpakkhandhehi vokiṇṇo bhavo catūhi vokāro assa bhavassāti catuvokārabhavo, so arūpaṃbhavo eva.

Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo pañcahi vokāro assa bhavassāti
pañcavokārabhavo, so kāmabhavo ca rūpabhavakadeso ca hoti.

6. Paṭhamajjhānādīni dvādasa vissajjanāni jhānasamāpattivāsena niddiṭṭhāni.
Jhānanti idha brahmavihāramattaṃ adhippettaṃ.
Vitakkavicārapītisukhacittakaggaṭṭhāsamāpattāya paṭhamam jhānam.
Pītisukhacittakaggaṭṭhāsamāpattāya duttiyam jhānam. Sukhacittakaggaṭṭhāsamāpattāya
tatiyam jhānam. Upekkhacittakaggaṭṭhāsamāpattāya catuttham jhānam.

Medati mejjatīti mettā, siniyatīti attho. Mitte vā bhavā, mittassa vā esā pavattīti
mettā, paccaṇikadhammehi muttattā ārammaṇe cādhimuttattā vimutti, cetaso
vimutti cetovimutti, mettā eva cetovimutti mettācetovimutti.

Karuṇā vuttatthā eva.

Modanti tāya taṃsamaṅgino, sayam vā modati, modanamattameva vā tanti muditā.
“Averā hontū”tiādibyaṃpārappahānena majjhatabhāvūpagamanena ca upekkhatīti
upekkhā. Mettādayo tayo brahmavihārā paṭhamādīhi tīhi jhānehi yuttā.
Upekkhābrahmavihāro catutthajjhānena yutto.

Pharaṇavasena natthi etassa antoti ananto. Ākāso ananto ākāśānanto,
kasiṇugghāṭimākāso. Ākāśānantoyeva ākāśānañcaṃ, taṃ ākāśānañcaṃ
adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa “devānaṃ
devāyatanamivā”ti ākāśānañcāyatanam. Ākāśānañcāyatanaṃ samāpatti
ākāśānañcāyatanasamāpatti. Pharaṇavasena ca natthi etassa antoti anantaṃ, taṃ
ākāśārammaṇam viññāṇam. Anantameva ānañcaṃ, viññāṇam ānañcaṃ
“viññāṇānañca”nti avatvā “viññāṇānañca”nti vuttaṃ. Ayañhettha ruḷhisaddo. Taṃ
viññāṇānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa
“devānaṃ devāyatanamivā”ti viññāṇānañcāyatanam. Natthi etassa kiñcananti
akiñcanaṃ, antamaso bhaṅgamattampi assa avasiṭṭhaṃ natthīti vuttaṃ hoti.
Akiñcanassa bhāvo ākiñcaññaṃ. Ākāśānañcāyatanaviññāṇābhāvassetaṃ
adhivacanaṃ. Taṃ ākiñcaññaṃ. Adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa
sasampayuttadhammassa jhānassa “devānaṃ devāyatanamivā”ti
ākiñcaññāyatanam. Oḷārikāya saññāya abhāvato, sukhumāya ca bhāvato nevassa
sasampayuttadhammassa jhānassa saññā nāsaññāti nevasaññānāsaññaṃ.
Nevasaññānāsaññaṃ ca taṃ manāyatanadhammāyatanapariyāpannattā āyatanañcāti
nevasaññānāsaññāyatanam. Atha vā yāyamettha saññā sā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ
asamatthātāya nevasaññā, saṅkhārāvesasukhumabhāvena vijjānattā nāsaññāti
nevasaññānāsaññā, nevasaññānāsaññā ca sā sesadhammānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena
āyatanañcāti nevasaññānāsaññāyatanam. Ākiñcaññāyatanārammaṇāya samāpattiyā
etaṃ adhivacanaṃ. Na kevalaṃ ettha saññā edisī, atha kho vedanāpi nevavedanā
nāvedanā. Cittampi nevacittaṃ nācittaṃ. Phassopi nevaphasso nāphasso. Esa nayo
sesasampayuttadhammesu. Saññāsīnaṃ pañāyaṃ desanā katāti.

Avijjādīni dvādasa vissajjanāni paṭiccasamuppādaṅgavasena niddiṭṭhāni. Pūretuṃ
ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyam nāma, aladdhabbanti attho. Taṃ avindiyam
vindatīti avijjā. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyam nāma, taṃ vindiyam na
vindatīti avijjā. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ, dhātūnaṃ
suññaṭṭhaṃ, indriyānaṃ adhipatiyaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ aviditaṃ karotīti
avijjā. Dukkhaḍḍānaṃ pīḷanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ catubbidhaṃ atthaṃ
aviditaṃ karotīti avijjā, antavirahite saṃsāre

sabbayonigatibhavaviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti avijjā, paramatthato avijjamānesu itthipurisādīsu javati, vijjamānesupi khandhādīsu na javatīti avijjā, api ca cakkhuviññāṇādīnaṃ vatthārammaṇānaṃ paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppannānaṃca dhammānaṃ chādanatopi avijjā. Saṅkhatamabhisāṅkharontīti saṅkhārā. Vijānātīti viññāṇaṃ. Namatīti nāmaṃ, nāmayatīti vā nāmaṃ. Ruppātīti rūpaṃ. Āye tanoti, āyataṅca nayatīti āyatanam. Phusatīti phasso. Vedayatīti vedanā. Paritassatīti taṇhā. Upādiyati bhusaṃ gaṇhātīti upādānaṃ. Bhavati, bhāvayatīti vā bhavo. Jananaṃ jāti. Jīraṇaṃ jarā. Maranti etenāti maraṇaṃ.

7. Dukkhādīni aṭṭhasatāni aṭṭha ca vissajjanāni catusaccayojanāvasena niddiṭṭhāni. “Dukkhaṃ abhiññeyya”ntiādīsu hi channaṃ catukkānaṃ vasena catuvīsati vissajjanāni “cakkhu jarāmarāṇa”nti peyyāle “cakkhu abhiññeyyaṃ sotaṃ abhiññeyya”ntiādīnaṃ “jāti abhiññeyyā”ti pariyosānena pañcanavutādhikena vissajjanasatena yojetvā vuttāni. Pañcanavutādhikaṃ catukkasataṃ hoti, tesam catukkānaṃ vasena asītiadhikāni satta vissajjanasatāni. “Jarāmarāṇaṃ abhiññeyya”ntiādike catukke “cattāri vissajjanāni”ti evaṃ sabbāni aṭṭha ca satāni aṭṭha ca vissajjanāni honti. Ettha ca tassa tassa dhammassa padhānabhūto paccayo samudayoti veditabbo. Sabbasaṅkhārehi suññaṃ nibbānaṃ nirodhoti veditabbaṃ. Anaññātāññassāmītindriyādīnaṃ tiṇṇampi hi lokuttarindriyānaṃ ettha abhāvaṃ sandhāya anaññātāññassāmītindriyanirodhotiādi yujjati. Nirodhagāminipaṭipadāti ca sabbattha ariyamaggo eva. Evañhi vuccamāne phalepi maggavohārasambhavato aññindriyaaññātāvindriyānampi yujjati. Puna dukkhādīnaṃ pariññāṭṭhādivasena aṭṭhasatāni aṭṭha ca vissajjanāni niddiṭṭhāni, puna dukkhādīnaṃ pariññāpaṭivedhaṭṭhādivasena aṭṭhasatāni aṭṭha ca vissajjanāni niddiṭṭhāni. Pariññā ca sā paṭivijjhitaṭṭhena paṭivedho cāti pariññāpaṭivedho. Pariññāpaṭivedhova attho pariññāpaṭivedhaṭṭho.

8. Puna tāneva dukkhādīni jarāmarāṇapariyantāni dviadhikāni dve padasatāni samudayādīhi sattahi sattahi padehi yojetvā dviadhikānaṃ dvinnaṃ aṭṭhakasatānaṃ vasena sahassaṅca cha ca satāni soḷasa ca vissajjanāni niddiṭṭhāni. Tattha padhānabhūto paccayo samudayo, tassa nirodho samudayanirodho. Chando eva rāgo chandarāgo, dukkhe sukhasaññāya dukkhassa chandarāgo, tassa nirodho chandarāganirodho. Dukkhaṃ paṭicca uppajjamānaṃ sukhaṃ somanassaṃ dukkhassa assādo. Dukkhaṃ aniccatā dukkhassa vipariṇāmadhammatā dukkhassa ādīnavo. Dukkhe chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ dukkhassa nissaraṇaṃ. “Yaṃ kho pana kiñci bhūtaṃ saṅkhatam paṭiccasamuppannaṃ nirodho tassa nissaraṇa”nti vacanato nibbānameva dukkhassa nissaraṇaṃ. “Dukkhanirodho samudayanirodho chandarāganirodho dukkhassa nissaraṇa”nti nānāsaṅkhatapaṭipakkhavasena nānāpariyāyavacanehi catūsu ṭhānesu nibbānameva vuttanti veditabbaṃ. Keci pana “āhārasamudayā dukkhasamudayo āhāranirodhā dukkhanirodho sarasavasena samudayanirodho, atha vā udayabbayadassanena samudayanirodho saha vipassanāya maggo chandarāganirodho”ti vadanti. Evañca vuccamāne lokuttarindriyānaṃ avipassanūpagattā na sabbasādhāraṇaṃ hotīti paṭhamam vuttanayova gahetabbo. Lokuttarindriyesu hi chandarāgābhāvatoyeva chandarāganirodhoti yujjati. Sarīre chandarāgeneva sarīrekadesesu kesādīsipi chandarāgo katova hoti, jarāmarāṇavantesu chandarāgeneva jarāmarāṇesupi chandarāgo katova hoti. Evaṃ assādādīnavāpi yojetabbā. Puna dukkhādīni jarāmarāṇapariyantāni dviadhikāni dve padasatāni samudayādīhi chahi chahi padehi

yojetvā dviadhikānaṃ dvinnaṃ sattakasatānaṃ vasena nayasahassañca cattāri ca satāni cuddasa ca vissajjanāni niddiṭṭhāni.

9. Idāni rūpādīni jarāmaṇapariyantāni ekādhikāni dve padasatāni sattahi anupassanāhi yojetvā niddisituṃ paṭhamam tava aniccānupassanādayo satta anupassanā niddiṭṭhā. Tāni sabbāni sattahi suddhikaanupassanāvissajjanehi saddhiṃ sahassañca cattāri ca satāni cuddasa ca vissajjanāni honti. Aniccanti anupassanā aniccānupassanā. Sā niccasaññāpaṭipakkhā. Dukkanti anupassanā dukkhānupassanā. Sā sukhasaññāpaṭipakkhā. Anattāti anupassanā anattānupassanā. Sā attasaññāpaṭipakkhā. Tissannaṃ anupassanānaṃ paripūrattā nibbindatīti nibbidā, nibbidā ca sā anupassanā cāti nibbidānupassanā. Sā nandipaṭipakkhā. Catassannaṃ anupassanānaṃ paripūrattā virajjatīti virāgo, virāgo ca so anupassanā cāti virāgānupassanā. Sā rāgapaṭipakkhā. Pañcannaṃ anupassanānaṃ paripūrattā rāgaṃ nirodhetīti nirodho, nirodho ca so anupassanā cāti nirodhānupassanā. Sā samudayaṭipakkhā. Channaṃ anupassanānaṃ paripūrattā paṭinissajjatīti paṭinissaggo, paṭinissaggo ca so anupassanā cāti paṭinissaggānupassanā. Sā ādānapaṭipakkhā. Lokuttarindriyānaṃ asatipi vipassanūpagatte “sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā”ti vacanato tesampi aniccadukkhānattattā tattha nikkasukhattasaññānaṃ nandiyā rāgassa ca abhāvā nirodhavantānīti anupassanato pariccāgapaṭinissaggapakkhandaṇapaṭinissaggasambhavato ca tehipi satta anupassanā yojitāti veditabbā. Jarāmaṇavantesu aniccādito diṭṭhesu jarāmaṇampi aniccādito diṭṭham nāma hoti, jarāmaṇavantesu nibbindanto virajjanto jarāmaṇe nibbinno ca viratto ca hoti, jarāmaṇavantesu nirodhato diṭṭhesu jarāmaṇampi nirodhato diṭṭham nāma hoti, jarāmaṇavantesu paṭinissajjanto jarāmaṇam paṭinissajjantova hotīti jarāmaṇehi satta anupassanā yojitāti veditabbā.

10. Idāni ādīnavaññaṇassa vatthubhūtānaṃ uppādādīnaṃ pañcannaṃ ārammaṇānaṃ vasena uppādādīni tesam vevacanāni pañcadasa vissajjanāni niddiṭṭhāni, santipadaññaṇassa tappaṭipakkhārammaṇavasena anuppādādīni pañcadasa vissajjanāni niddiṭṭhāni, puna tāneva uppādānuppādādīni padāni yugaḷakavasena yojetvā tiṃsa vissajjanāni niddiṭṭhāni. Evaṃ imasmiṃ nayeve satṭhi vissajjanāni honti. Tattha uppādoti purimakammapaccayā idha uppatti. Pavattanti tathāuppannaṇaṃ pavatti. Nimittanti sabbampi saṅkhāranimittam. Yogāvacarassa hi saṅkhārā sasaṅṭhānā viya upaṭṭhahanti, tasmā nimittanti vuccanti. Āyūhanāti āyatim paṭisandhihetubhūtam kammaṃ. Tañhi abhisāṅkharaṇaṭṭhena āyūhanāti vuccati.

Paṭisandhīti āyatim uppatti. Sā hi bhavantarapaṭisandhānato paṭisandhīti vuccati. Gatīti yāya gatiyā sā paṭisandhi hoti. Sā hi gantabbato gatīti vuccati. Nibbattīti khandhānaṃ nibbattanaṃ. Upapattīti “samāpannaṇaṃ vā upapannaṇaṃ vā”ti evam vuttā vipākapavatti. Jātīti jananaṃ. Tattha tattha nibbattamānānaṃ sattānaṃ ye ye khandhā pātubhavanti, tesam tesam paṭhamam pātubhāvo. Jarāti jīraṇam. Sā duvidhā ṭhitaññathattalakkaṇasaṅkhātā saṅkhatalakkaṇaṇca khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ ekabhavapariyāpannakhandhānaṃ purāṇabhāvo ca. Sā idha adhippetā. Byādhīti dhātukkhobhapaccayasamuṭṭhito pittasemhavātasannipātautuvipariṇāmaṇisaṃparihāraupakkamakammavipākavasena a ṭṭhavidho ābādho. Vividham dukkham ādahati vidahatīti byādhī, byādhayati tāpeti,

kampayatīti vā byādhi. Maraṇanti maranti etenāti maraṇaṃ. Taṃ duvidhaṃ
vayalakkhaṇasaṅkhātāṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ
ekabhavapariyāpannañjīvitindriyappabandhavicchedo ca. Taṃ idha adhippetāṃ.

Sokoti socanaṃ. Ñātibhogarogasīladiṭṭhi byasanehi phuṭṭhassa cittasantāpo.
Paridevoti paridevanaṃ. Ñātibyasanādīhiyeva phuṭṭhassa vacīpalāpo. Upāyāsoti
bhuso āyāso. Ñātibyasanādīhiyeva phuṭṭhassa adhimattacetodukkhappabhāvito
dosoyeva. Ettha ca uppādādayo pañceva ādīnavaññaṇassa vatthuvaseṇa vuttā, sesā
tesaṃ vevacanavasena. “Nibbattī”ti hi uppādassa, “jātī”ti paṭisandhiyā vevacanaṃ,
“gati upapattī”ti idaṃ dvayaṃ pavattassa, jarādayo nimittassāti.
Anuppādādivacanehi pana nibbānameva vuttaṃ.

Puna tāneva uppādānuppādādīni saṭṭhi padāni dukkhasukhapadehi yojetvā saṭṭhi
vissajjanāni, bhayakhemapadehi yojetvā saṭṭhi vissajjanāni, sāmisanirāmisapadehi
yojetvā saṭṭhi vissajjanāni, saṅkhāranibbānapadehi yojetvā saṭṭhi vissajjanāni
niddiṭṭhāni. Tattha dukkhanti aniccattā dukkhaṃ. Dukkhapāṭipakkhato sukhaṃ. Yaṃ
dukkhaṃ, taṃ bhayaṃ. Bhayapāṭipakkhato khemaṃ. Yaṃ bhayaṃ, taṃ
vaṭṭāmisalokāmisehi avippamuttattā sāmisaṃ. Sāmisapāṭipakkhato nirāmisāṃ. Yaṃ
sāmisaṃ, taṃ saṅkhāramattameva. Saṅkhārapāṭipakkhato santattā nibbānaṃ.
Saṅkhārā hi ādittā, nibbānaṃ santanti. Dukkhākāreṇa bhayākāreṇa sāmisaṅkāreṇa
saṅkhārākāreṇāti evaṃ tena tena ākāreṇa pavattiṃ sandhāya tathā tathā vuttanti
veditabbanti.

11. Pariggahaṭṭhādīni ekatiṃsa vissajjanāni ariyamaggakkhaṇavasena niddiṭṭhāni.
Ariyamaggasampayuttā hi dhammā ādito pabhuti uppādanatthaṃ pariggayhante iti
pariggahā, tesaṃ sabhāvo pariggahaṭṭho. Tesaṃyeva aññaṃaññaṃparivārabhāvena
parivāraṭṭho. Bhāvanāpāripūrasena paripūraṭṭho. Tesaṃyeva samādhivasena
ekārammaṇapariggahamapekkhitvā ekaggaṭṭho.
Nānārammaṇavikkhepābhāvamapekkhitvā avikkhepaṭṭho. Vīriyavasena paggaṭṭho.
Samādhivasena udakena nhānīyacuṇṇānaṃ viya avippakiṇṇatā avisāraṭṭho.
Samādhiyogena alulitattā anāvilaṭṭho. Avikampitattā aniñjanaṭṭho.
Ekattupaṭṭhānavasenāti samādhiyogena ca ekārammaṇe bhusaṃ patiṭṭhānavasena
ca. Ṭhitaṭṭhoti ārammaṇe niccalabhāvena patiṭṭhitaṭṭho. Tassa nibbānārammaṇassa
ālambanabhāvena ārammaṇaṭṭho. Tattheva nikāmacārabhāvena gocaraṭṭho.
Nissaraṇapahānabhāvena nibbānassa pahānaṭṭho. Kilesapariccāgavasena
ariyamaggassa pariccāgaṭṭho. Dubhato vuṭṭhānavasena vuṭṭhānaṭṭho.
Nimittapavattehi nivattanavasena nivattanaṭṭho. Nibbutattā santaṭṭho. Atappakattā
uttamattā ca paṇitaṭṭho. Kilesehi vimuttattā, ārammaṇe ca adhimuttattā vimuttaṭṭho.
Āsavānaṃ avisayabhāvena parisuddhattā anāsavaṭṭho.
Kilesakantārasaṃsārakantārātikamanena taraṇaṭṭho. Saṅkhāranimittābhāvena
animittaṭṭho. Taṇhāpaṇidhiabhāvena appaṇihitaṭṭho. Attasārābhāvena suññataṭṭho.
Vimuttirasena ekarasatāya, samathavipassanānaṃ ekarasatāya vā ekarasatṭho.
Samathavipassanānaṃ aññaṃaññaṃ anativattanaṭṭho. Tesaṃyeva yuganaddhaṭṭho.
Ariyamaggassa saṅkhārato niggamanaṃ niyyānaṭṭho. Nibbānasampāpanena hetuṭṭho.
Nibbānapaccakkhakarāṇaṃ dassanaṭṭho. Adhipatibhāvena ādhipateyyaṭṭhoti.

12. Samathādīni cattāri vissajjanāni samathavipassanāvasena niddiṭṭhāni.
Aniccādivasena anu anu passanato anupassanaṭṭho. Yuganaddhassa
samathavipassanādvayassa ekarasabhāvena anativattanaṭṭho. Sikkhādīni nava
vissajjanāni ariyamaggassa ādimajjhapariyosānavasena niddiṭṭhāni. Sikkhitabbattā

sikkhā. Tassā samādātabbato samādānaṭṭho. Sīle patitṭhāya kammaṭṭhānavasena gahitassa ārammaṇassa bhāvanāpavattiṭṭhānattā gocarattṭhānattā ca gocarattṭho. Samathakāle vipassanākāle vā kosajjasena līnassa cittassa dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgabhāvanāvasena ussāhanaṭṭho paggahaṭṭho. Uddhaccavasena uddhatassa cittassa passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgabhāvanāvasena sannisīdāpanaṭṭho niggahaṭṭho. Ubho visuddhānanti ubhato visuddhānaṃ, līnuddhatapakkhato nivāretvā visuddhānaṃ cittānanti attho. Majjhimbhāve tṭhitānaṃ santativasena pavattamānānaṃ cittānaṃ vasena bahuvacanaṃ katanti veditabbaṃ. Ussāhanasannisīdāpanesu sabyāpārābhāvo ajjupekkhanaṭṭho. Samappavattassa cittassa vasena bhāvanā visesādhigamaṭṭho. Ariyamaggaṭṭubhāvavasena uttaripaṭivedhaṭṭho. Ariyamaggasiddhacatusaccapaṭivedhavasena saccābhisamayaṭṭho. Phalasamāpattivasena nirodhe patitṭhāpakaṭṭho. Sā hi taṃsamaṅgipuggalaṃ nirodhasaṅkhāte nibbāne patitṭhāpeti.

Saddhindriyādīni pañca vissajjanāni indriyaṭṭhavasena vuttāni. Adhimokkhaṭṭhoti adhimuccanaṭṭho. Upaṭṭhānaṭṭhoti ārammaṇaṃ upecca patitṭhānaṭṭho. Dassanaṭṭhoti sabhāvapekkhanaṭṭho. Saddhābalādīni pañca vissajjanāni balaṭṭhavasena niddiṭṭhāni. Akampiyaṭṭhena saddhāva balanti saddhābalaṃ. Assaddhiyeti assaddhiyena. Assaddhiyanti ca saddhāpaṭipakkkhabhūto cittuppādo. Akampiyaṭṭhoti akampetabbaṭṭho, kampetuṃ na sakkāti attho. Kosajjeti kusītabhāvasaṅkhātena thinamiddhena. Pamādeti satipaṭipakkkhena cittuppādena. Uddhaceti avūpasamasāṅkhātena uddhaccena. Avijjāyāti mohena. Satisambojjhaṅgādīni satta vissajjanāni bojjhaṅgaṭṭhavasena niddiṭṭhāni. Bujjhanakassa aṅgo bojjhaṅgo. Pasattho sundaro ca bojjhaṅgo sambojjhaṅgo, satiyeva sambojjhaṅgo satisambojjhaṅgo. Dhamme vicinātīti dhammavicayo. Paññāyetaṃ nāmaṃ. Pavicayaṭṭhoti vicāraṭṭho. Pīnayatīti pīti. Pharaṇaṭṭhoti visaraṇaṭṭho. Passambhanaṃ passaddhi. Upasamaṭṭhoti niddarathaṭṭho. Upapattito ikkhatīti upekkhā, samaṃ pekkhati apakkkhapatitāva hutvā pekkhatīti attho. Sā idha tatramajjhattupekkhā, bojjhaṅgupekkhātipi tassā nāmaṃ. Samavāhitalakkhaṇattā paṭisaṅkhānaṭṭho.

Sammādiṭṭhādīni aṭṭha vissajjanāni maggavasena niddiṭṭhāni. Sammā passati, sammā vā tāya passanti, pasatthā sundarā vā diṭṭhīti sammādiṭṭhi. Tassā sammādiṭṭhiyā. Sammā saṅkappeti, sammā vā tena saṅkappenti, pasattho sundaro vā saṅkappoti sammāsaṅkappo. Abhiropanaṭṭhoti cittassa ārammaṇāropanaṭṭho. Ārammaṇābhiniropanaṭṭhotipi pāṭho. Sammā vadati, sammā vā tāya vadanti, pasatthā sundarā vā vācāti sammāvācā. Micchāvācāviratiyā etaṃ nāmaṃ. Pariggahaṭṭhoti catubbidhavadāsaṃvarapariggahaṭṭho. Sammā karoti, sammā vā tena karonti, pasatthaṃ sundaraṃ vā kammanti sammākammaṃ, sammākammameva sammākammanto. Micchākammantaviratiyā etaṃ nāmaṃ. Samuṭṭhānaṭṭhoti tividhakāyasaṃvarasamuṭṭhānaṭṭho. Sammā ājīvati, sammā vā tena ājīvanti, pasattho sundaro vā ājīvoti sammāājīvo. Micchāājīvaviratiyā etaṃ nāmaṃ. Vodānaṭṭhoti parisuddhaṭṭho. Sammā vāyamatī, sammā vā tena vāyamanti, pasattho sundaro vā vāyāmoti sammāvāyāmo. Sammā sarati, sammā vā tāya saranti, pasatthā sundarā vā satīti sammāsatī. Sammā samādhīyati, sammā vā tena samādhīyanti, pasattho sundaro vā samādhīti sammāsamādhī.

13. Indriyādīni dasa vissajjanāni rāsikatvā anupubbapaṭipāṭivasena niddiṭṭhāni. Ādhipateyyaṭṭhoti indaṭṭhakaraṇavasena adhipatiattho. Akampiyaṭṭhoti paṭipakkhehi kompetum asakkuṇeyyaṭṭho. Niyyānaṭṭhoti lokiyalokuttarānampi paṭipakkhato niggamanaṭṭho. Hetuṭṭhoti micchādiṭṭhādīnaṃ pahānāya sammādiṭṭhādayo hetūti vā sabbepi sammādiṭṭhādayo nibbānasampāpakahetūti vā hetuṭṭho. Satipaṭṭhānesu ārammaṇesu okkhanditvā pakkhanditvā upaṭṭhānato upaṭṭhānaṃ, satiyeva upaṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Kāyavedanācittadhammesu panassā asubhadukkhāniccānattākāragahaṇavase subhasukhaniccattasaññāpahānakiccasādhanaṇavasena ca pavattito catudhā bhedo hoti. Etāni pubbabhāge nānācittesu labbhanti, maggakkhaṇe pana ekāyeva sati cattāri nāmāni labhati.

Sammappadhānesu padahanti etenāti padhānaṃ, sobhanaṃ padhānaṃ sammappadhānaṃ. Sammā vā padahanti etenāti sammappadhānaṃ, sobhanaṃ vā taṃ kilesavirūpattavirahato padhānañca hitasukhanipphādakattena seṭṭhabhāvāvahanato padhānabhāvakaraṇato vā sammappadhānaṃ. Vīriyassetam adhivacanaṃ. Uppannānuppannānaṃ anuppannuppannānañca akusalakusalānaṃ dhammānaṃ pahānānupattiuppādaṭṭhitikiccasādhanaṇavasena pavattito panassa catudhā bhedo hoti. Etānipi pubbabhāge nānācittesu labbhanti, maggakkhaṇe pana ekameva vīriyaṃ cattāri nāmāni labhati. Padahanaṭṭhoti ussāhanaṭṭho. Padhānaṭṭhotipi pāṭho, soyevattho.

Iddhipādānanti ettha chandavīriyacittavīmaṃsāsu ekeko ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjati attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi, paṭhamenaṭṭhena iddhi eva pādo iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyenaṭṭhena iddhiyā pādoti iddhipādo. Pādoti paṭiṭṭhā, adhigamūpāyoti attho. Tena hi yasmā uparūpari visesasaṅkhātā iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā pādoti vuccati. Ete chandādayo pubbabhāge adhipativasena nānācittesu labbhanti, maggakkhaṇe pana saheva labbhanti. Ijjhanaṭṭhoti nipphajjanaṭṭho paṭiṭṭhānaṭṭho vā. Saccānanti catunnaṃ ariyasaccānaṃ. Tathaṭṭhoti yathāsabhāvaṭṭho. Imāni aṭṭha vissajjanāni lokiyalokuttaramissakāni. Payogānanti catunnaṃ ariyamaggapayogānaṃ. Paṭippassaddhaṭṭhoti catunnaṃ ariyaphalānaṃ paṭippassaddhaṭṭho. Maggapayogo hi phalakkhaṇe paṭippassaddho hoti niṭṭhitakiccattā. Maggapayogānaṃ phalodayena paṭippassaddhabhāvo vā. Phalānaṃ sacchikiriyaṭṭhoti ariyaphalānaṃ paccavekkhaṇavasena paccakkhakarāṇaṭṭho. Ārammaṇasacchikiriyaṃ vuttā hoti, phalakkhaṇe paṭilābhasacchikiriyaṃ vā. Vitakkādīni pañca vissajjanāni jhānaṅgavasena niddiṭṭhāni. Vitakkaṇaṃ vitakko, ūhananti vuttaṃ hoti. Vicaraṇaṃ vicāro, anusañcaraṇanti vuttaṃ hoti. Upavicāraṭṭhoti anumajjanaṭṭho. Abhisandanaṭṭhoti temanaṭṭho samādhivasena cittassa ekaggaṭṭho.

Āvajjanādīni pañcadasa vissajjanāni pakīṇṇakavasena niddiṭṭhāni. Pañcadvāraṇanodvāresu bhavaṅgārammaṇato aññārammaṇe cittasantānaṃ namentānaṃ dvinnānaṃ cittānaṃ āvajjanaṭṭho. Viññāṇassa vijānanaṭṭho. Paññāya pajānanaṭṭho. Saññāya sañjānanaṭṭho. Samādhissa ekodaṭṭho. Dutiyajjhānasmiñhi samādhi eko udetīti ekodīti vuccati, vitakkavicārehi anajjhāruḷhattā aggo seṭṭho hutvā uppajjati attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati. Vitakkavicāravirahito vā eko asahāyo hutvā udetītipi vaṭṭati. Sabbopi vā kusalasamādhi nīvaraṇādīnaṃ uddhaccasseva vā paṭipakkhattā tehi anajjhāruḷhoti aggo hutvā udetīti vā tehi virahitoti asahāyo hutvā udetīti vā ekodīti yujjati. Abhiññāya ñātaṭṭhoti ñātapariññāya sabhāvajānanaṭṭho.

14. Cittatṭhādīni pañcadasa vissajjanāni cittasāmbandhena niddiṭṭhāni. Cittatṭhoti ettha ārammaṇaṃ cintetīti cittaṃ, vijānātīti attho. Yaṃ panettha javanaṃ hoti, taṃ javanavāthivasena attano santānaṃ cinotītipi cittaṃ, yaṃ vipākaṃ hoti, taṃ kammakilesehi citantīpi cittaṃ, sabbampi yathānurūpaṃ cittatāya cittaṃ, cittakaraṇatāya cittaṃ, yaṃ vaṭṭassa paccayo hoti, taṃ saṃsāradukkhaṃ cinotītipi cittaṃ. Evaṃ ārammaṇe cittatādito cittaṭṭho. Cittuppādane phaluppādane vā nāssa antaramatthīti anantaraṃ, anantarassa bhāvo ānantariyaṃ, cittassa ānantariyaṃ cittānantariyaṃ, so cittānantariyaṭṭho. Arahato cuticittaṃ vajjetvā yassa kassaci samanantaraniruddhassa cittassa anantaracittuppādane samatthabhāvo maggacittassa anantaraṃ phaluppādane samatthabhāvoti adhippāyo. Cittassa vuṭṭhānaṭṭhoti gotrabhucittassa nimittato, maggacittassa nimittapavattato vuṭṭhānaṭṭho. Cittassa vivaṭṭanaṭṭhoti tasseva cittadvayassa yathāvuttato vuṭṭhitassa nibbāne vivaṭṭanaṭṭho. Cittassa hetuṭṭhoti cittassa hetupaccayabhūtānaṃ navannaṃ hetūnaṃ hetuṭṭho. Cittassa paccayaṭṭhoti cittassa vatthārammaṇādīnaṃ anekesaṃ paccayānaṃ paccayaṭṭho. Cittassa vatthuṭṭhoti cittassa vatthubhūtānaṃ cakkhusotaghānajivhākāyahadayavattthūnaṃ vatthuṭṭho. Cittassa bhūmaṭṭhoti cittassa uppattidesavasena kāmāvacarādibhūmiattho. Cittassa ārammaṇaṭṭhoti rūpādiārammaṇaṭṭho. Paricitassārammaṇassa sañcaraṇaṭṭhānaṭṭhena gocaṇaṭṭho. Upari vuttaviññānacariyāvasena cariyaṭṭho. Atha vā payogasamudācāraṭṭho cariyaṭṭho. Cittassa gamanābhāvepi dūrasantikārammaṇagahaṇavasena gataṭṭho. Abhinīhāraṭṭhoti gahitārammaṇato aññārammaṇamanasikāratthaṃ cittaṃ abhinīharaṇaṭṭho. Cittassa niyyānaṭṭhoti maggacittassa vaṭṭato niyyānaṭṭho. “Nekkhammaṃ paṭiladdhassa kāmaccchandato cittaṃ nissaṇaṃ hoti”tiādinā nayena cittaṃ nissaraṇaṭṭho.

58

Bujjhanatthādīni cattāri padāni bojjaṅgavasena vuttāni.
 Sotāpattimaggabojjaṅgānaṃ bujjhanattho. Sakadāgāmimaggabojjaṅgānaṃ
 anubujjhanattho. Anāgāmimaggabojjaṅgānaṃ paṭibujjhanattho.
 Arahattamaggabojjaṅgānaṃ sambujjhanattho. Vipassanābojjhaṅgānaṃ vā
 bujjhanattho. Dassanamaggabojjaṅgānaṃ anubujjhanattho.
 Bhāvanāmaggabojjaṅgānaṃ paṭibujjhanattho. Phalabojjaṅgānaṃ sambujjhanattho.
 Yathāvuttanayeneva bojjaṅgānaṃ tassa tassa puggalassa bodhanādikaraṇena
 bodhanatthādayo cattāro atthā veditabbā. Yathāvuttānaṃyeva bojjaṅgānaṃ
 bujjhanatthena “bodho”ti laddhanāmassa puggalassa pakkhe bhavattā
 bodhipakkhiyā nāma. Tesam yathāvuttānaṃyeva bodhipakkhiyatthādayo cattāro
 atthā veditabbā. Vipassanāpaññāvasena jotanaṭṭho. Kamato catumaggapaññāvasena
 ujjotanānujjotanapaṭijjotanasañjotanaṭṭho. Kamato catumaggapaññāvasena vā
 jotanaṭṭhādayo, phalapaññāvasena sañjotanaṭṭho veditabbo.

16. Patāpanatthādīni atthārāsa vissajjanāni ariyamaggavasena nidditthāni.
 Ariyamaggo hi yassuppajjati, taṃ patāpeti pabhāseti virocāpetīti patāpano, tassa
 patāpanattho. Tasseva atipabhassarabhāvena sayam virocanaṭṭho. Kilesānaṃ
 visosanena santāpanattho. Amalanibbānārammaṇattā amalaṭṭho.
 Sampayuttamalābhāvena vimalaṭṭho. Ārammaṇakaraṇamalābhāve nimmalattho. Atha
 vā sotāpattimaggassa amalaṭṭho. Sakadāgāmianāgāmimaggānaṃ vimalaṭṭho.
 Arahattamaggassa nimmalattho. Atha vā sāvakamaggassa amalaṭṭho.
 Paccekabuddhamaggassa vimalaṭṭho. Sammāsambuddhamaggassa nimmalattho.
 Kilesavisamābhāvena samaṭṭho. “Sammā mānābhisamayā”tiādīsu viya
 kilesappahānaṭṭhena samayaṭṭho.
 Vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇasaṅkhātesu pañcasu
 vivekesu samucchedavivekattā vivekaṭṭho, vinābhāvaṭṭho. Nissaraṇaviveke nibbāne
 caraṇato vivekacariyaṭṭho. Pañcasu virāgesu samucchedavirāgattā virāgaṭṭho,
 virajjanaṭṭho. Nissaraṇavirāge nibbāne caraṇato virāgacariyaṭṭho. Pañcasu nirodhesu
 samucchedanirodhattā nirodhaṭṭho. Dukkhanirodhe nibbāne caraṇato
 nirodhacariyaṭṭho. Pariccāgapakkhandanavosaggattā vosaggaṭṭho. Ariyamaggo hi
 samucchedavasena kilesappahānato pariccāgavosaggo, ārammaṇakaraṇena
 nibbānapakkhandanato pakkhandanavosaggo ca. Vipassanā pana tadaṅgavasena
 kilesappahānato pariccāgavosaggo, tanninnabhāvena nibbānapakkhandanato
 pakkhandanavosaggo. Na so idha adhippeto. Vosaggabhāvena caraṇato
 vosaggacariyaṭṭho. Pañcasu vimuttīsu samucchedavimuttittā vimuttaṭṭho.
 Nissaraṇavimuttiyaṃ caraṇato vimutticariyaṭṭho.

Chandavīriyacittavīmaṃsāsāṅkhātesu catūsu iddhipādesu ekekaiddhipādavasena
 dasa dasa katvā caturiddhipādavasena chandaṭṭhādīni cattālīsa vissajjanāni
 nidditthāni. Kattukamyataṭṭho chandaṭṭho. Chandaṃ sīsaṃ katvā
 bhāvanārambhakāle mūlaṭṭho. Sahajātānaṃ patiṭṭhābhāvena pādaṭṭho. Padaṭṭhoti vā
 pāṭho. Iddhipādattā adhipatibhāvena padhānaṭṭho. Payogakāle ijjhanaṭṭho.
 Saddhāsampayogena adhimokkhaṭṭho. Vīriyasampayogena paggaṭṭho.
 Satisampayogena upaṭṭhānaṭṭho. Samādhisampayogena avikkhepaṭṭho.
 Paññāsampayogena dassanaṭṭho. Paggahaṭṭho vīriyaṭṭho. Vīriyaṃ sīsaṃ katvā
 bhāvanārambhakāle mūlaṭṭho. Sayam vīriyattā paggaṭṭho. Cintanaṭṭhādiko
 cittaṭṭho. Cittaṃ sīsaṃ katvā bhāvanārambhakāle mūlaṭṭho. Upaparikkhanaṭṭho
 vīmaṃsaṭṭho. Vīmaṃsaṃ sīsaṃ katvā bhāvanārambhakāle mūlaṭṭho. Sayam
 vīmaṃsattā dassanaṭṭho.

17. Dukkassa pīṇaṭṭhotiādīni soḷasa vissajjanāni saccānaṃ tathalakkhaṇavasena niddiṭṭhāni. Dukkhadassaneneva pīṇaṭṭho. Dukkāyūhanasamudayadassanena saṅkhataṭṭho. Sabbakilesasantāpaharasusīṭalamaggadassanena santāpaṭṭho. Avipariṇāmadhammanirodhadassanena vipariṇāmaṭṭho. Samudayadassaneneva āyūhanaṭṭho. Samudayaūhitadukkhadassanena nidānaṭṭho. Visaññogabhūtanirodhadassanena saññogaṭṭho. Niyyānabhūtamaggadassanena palibodhaṭṭho. Nirodhadassaneneva nissaraṇaṭṭho. Avivekabhūtasamudayadassanena vivekaṭṭho. Saṅkhatabhūtamaggadassanena asaṅkhataṭṭho. Visabhūtadukkhadassanena amataṭṭho. Maggadassaneneva niyyānaṭṭho. Nibbānasampattiyā ahetubhūtasamudayadassanena hetuṭṭho. Sududdasanirodhadassanena dassanaṭṭho. Kapaṇajanasadisadukkhadassanena ulārakulasadiso ādhipateyyaṭṭho pātubhavaṭṭi. Evaṃ taṃtaṃsaccadassanena tadaññasaccadassanena ca ekekassa saccassa cattāro cattāro lakkhaṇaṭṭhā vuttā.

Tathaṭṭhādīni dvādasa vissajjanāni sabbadhammasaṅgāhakadvādasapadavasena niddiṭṭhāni. Tathaṭṭhoti yathāsabhāvaṭṭho. Anattaṭṭhoti attavirahitaṭṭho. Saccaṭṭhoti avisamvādanaṭṭho. Paṭivedhaṭṭhoti paṭivijjhitabbaṭṭho. Abhijānanaṭṭhoti abhijānitaṭṭho. Parijānanaṭṭhoti ñātatiṇaṇapariñāya parijānitaṭṭho. Dhammaṭṭhoti sabhāvadhāraṇādiattho. Dhātuṭṭhoti suññādiattho. Ñātaṭṭhoti jānituṃ sakkuṇeyyaṭṭho. Sacchikiriyaṭṭhoti sacchikātabbaṭṭho. Phassanaṭṭhoti ñāṇena phusitaṭṭho. Abhisamayaṭṭhoti paccavekkhaṇaṇāṇena abhisammāgantabbaṭṭho, ñāṇena paṭilabhitabbaṭṭho vā. Paṭilābhopi hi “atthābhisamayā dhīro”tiādīsu viya abhisamayoti vuccati.

18. Nekkhammādīni satta vissajjanāni upacārajjhānavasena niddiṭṭhāni. Nekkhammanti kāmaccchandassa paṭipakkho alobho. Ālokasaññāti thinamiddhassa paṭipakkhe ālokanimitte saññā. Avikkhepoti uddhaccassa paṭipakkho samādhi. Dhammavavatthānanti vicikicchāya paṭipakkhaṃ ñāṇaṃ. Ñāṇanti avijjāya paṭipakkhaṃ ñāṇaṃ. Pāmojjanti aratipaṭipakkhā pīti. Paṭhamajjhānādīni aṭṭha vissajjanāni rūpārūpasamāpattivasena niddiṭṭhāni. Heṭṭhā pana rūpasamāpattianantaraṃ rūpajjhānasambandhena cattāro brahmavihārā niddiṭṭhā.

Aniccānupassanādīni lokuttaramaggassa pubbabhāge aṭṭhārasamahāvipassanāvasena niddiṭṭhāni. Heṭṭhā pana rūpādīhi yojanūpagā satta anupassanā eva vuttā, idha pana sabbāpi vuttā.

Kalāpasammasanaudayabbayānupassanā kasmā na vuttāti ce? Tāsaṃ dvinnaṃ vasena aniccānupassanādīnaṃ sijjhanato imāsu vuttāsu tā dvepi vuttāva honti, aniccānupassanādīhi vā vinā tāsaṃ dvinnaṃ appavattito imāsu vuttāsu tā dvepi vuttāva honti. Khayānupassanāti paccuppannānaṃ rūpakkhandhādīnaṃ bhaṅgadassanañāṇaṇca taṃtaṃkhandhabhaṅgadassanānantaraṃ tadārammaṇacittacetasaṃbhaṅgadassanañāṇaṇca. Vayānupassanāti paccuppannānaṃ khandhānaṃ bhaṅgadassanānantaraṃ tadanvayeneva atītānāgatakhandhānaṃ bhaṅgadassanañāṇaṇca. Vipariṇāmānupassanāti tasmiṃ bhaṅgasāṅkhāte nirodhe adhimuttattā, atha sabbepi atītānāgatapaccuppannā khandhā vipariṇāmavantoti sabbesaṃ vipariṇāmadassanañāṇaṇca. Animittānupassanāti evaṃ sabbasaṅkhārānaṃ vipariṇāmaṃ disvā aniccato vipassantassa aniccānupassanāva niccanimittapajahanavasena niccanimittābhāvā

animittānupassanā nāma hoti. Appaṇihitānupassanāti aniccānupassanānantaraṃ pavattā dukkhānupassanāva sukhapattthanāpajahanavasena paṇidhiabhāvā appaṇihitānupassanā nāma hoti.

Suññatānupassanāti dukkhānupassanānantaraṃ pavattā anattānupassanāva attābhinivesapajahanavasena attasuññatādassanato suññatānupassanā nāma hoti. Adhipaññādharmavipassanāti evaṃ saṅkhārānaṃ bhaṅgaṃ passitvā passitvā aniccādito vipassantassa saṅkhārāva bhijjanti, saṅkhārānaṃ maraṇaṃ na añño koci atthīti bhaṅgavasena suññataṃ gahetvā pavattā vipassanā. Sā hi adhipaññā ca dhammesu ca vipassanāti katvā adhipaññādharmavipassanāti vuccati. Yathābhūtañāṇadassananti bhaṅgaṃ disvā disvā “sabhayā saṅkhārā”ti pavattaṃ bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ. Ādīnavānupassanāti bhayatupaṭṭhānavasena uppannaṃ sabbabhavādīsu ādīnavadassanañāṇaṃ. “Yā ca bhayatupaṭṭhāne paññā yañca ādīnave ñāṇaṃ yā ca nibbidā, ime dhammā ekatthā, byañjanaṃ nāna”nti vacanato bhayatupaṭṭhānādīnavānupassanāsu vuttāsu nibbidānupassanā idhāpi vuttāva hoti. Ādito catutthaṃ katvā vuttattā paṇidha na vuttā. Paṭisaṅkhānupassanāti muñcitukamyatāñāṇavasena uppannaṃ muñcanassa upāyakaraṇaṃ paṭisaṅkhānupassanāsaññitaṃ aniccadukkhānattānupassanāñāṇaṃ. “Yā ca muñcitukamyatā yā ca paṭisaṅkhānupassanā yā ca saṅkhārupekkhā, ime dhammā ekatthā, byañjanaṃ nāna”nti vacanato paṭisaṅkhānupassanāya vuttāya muñcitukamyatāsaṅkhārupekkhāñāṇāni vuttāneva honti. Vivaṭṭanānupassanāti anulomañāṇavasena uppannaṃ gotrabhuñāṇaṃ. Anulomañāṇena gotrabhuñāṇassa sijjhanato gotrabhuñāṇe vutte anulomañāṇaṃ vuttameva hoti. Evañhi atṭhārasannaṃ mahāvipassanānaṃ paṭipāṭi vuccamānā pāḷiyā sameti. Vuttañhi indriyakathāyaṃ -

“Pubbabhāge pañcahindriyehi paṭhamajjhānavasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, paṭhame jhāne pañcahindriyehi dutiyajjhānavasena pañcindriyāni nissaṭāni hontī”ti -

Ādinā nayena yāva arahattaphalā uttaruttaripaṭipāṭiyā indriyāni vuttāni. Tasmā atṭhārasa mahāvipassanā yathāvuttakkamena pāḷiyā yujjanti. Visuddhimagge pana -

“Khayānupassanāti ghanavinibbhogaṃ katvā aniccaṃ khayaṭṭhenāti evaṃ khayāṃ passato ñāṇaṃ. Vipariṇāmānupassanāti rūpasattakaarūpasattakādivasena taṃ taṃ paricchedaṃ atikkamma aññathā pavattidassanaṃ. Uppannassa vā jarāya ceva maraṇena ca dvīhākārehi vipariṇāmadassanaṃ. Yathābhūtañāṇadassananti sapaccayanāmarūpapariggaho”ti -

Vuttaṃ. Taṃ tāya pāḷiyā viruddhaṃ viya dissati. Vivaṭṭanānupassanāti saṅkhārupekkhā ceva anulomañcāti vuttaṃ. Tañca pāḷiyā viruddhaṃ viya dissati. Cariyākathāyañhi -

“Aniccānupassanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā. Aniccānupassanā ñāṇacariyā...pe... paṭisaṅkhānupassanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā. Paṭisaṅkhānupassanā ñāṇacariyā”ti -

Yassa yassa ñāṇassa viṣuṃ viṣuṃ āvajjanaṃ labbhati, tassa tassa viṣuṃ viṣuṃ āvajjanaṃ vuttaṃ. Vivaṭṭanānupassanāya pana āvajjanaṃ avatvāva “vivaṭṭanānupassanā ñāṇacariyā”ti vuttaṃ. Yadi saṅkhārupekkhānulanomañāṇāni

vivaṭṭanānupassanā nāma siyuma, tadāvajjanasambhavā tadatthāya ca āvajjanaṃ vadeyya, na ca tadatthāya āvajjanaṃ vuttaṃ. Gotrabhuññassa pana visuma āvajjanaṃ natthi anulomāvajjanavīthiyameva uppattito. Tasmā vivaṭṭanānupassanatthāya āvajjanassa avuttattā gotrabhuññameva “vivaṭṭanānupassanā”ti yujjati.

19. Sotāpattimaggādāni aṭṭha vissajjanāni lokuttaramaggaphalavasena niddiṭṭhāni. Sotassa āvajjanaṃ sotāpatti, sotāpatti eva maggo sotāpattimaggo. Sotāpattiyā phalaṃ sotāpattiphalaṃ, samāpajjīyatīti samāpatti, sotāpattiphalameva samāpatti sotāpattiphalasamāpatti. Paṭisandhivasena sakimyeva imaṃ lokaṃ āgacchatīti sakadāgāmī, tassa maggo sakadāgāmimaggo. Sakadāgāmissa phalaṃ sakadāgāmiphalaṃ. Paṭisandhivaseneva kāmabhavaṃ na āgacchatīti anāgāmī, tassa maggo anāgāmimaggo. Anāgāmissa phalaṃ anāgāmiphalaṃ. Kilesehi ārakattā, kilesārīnaṃ hatattā, saṃsāracakkassa arānaṃ hatattā, pāpakaraṇe rahābhāvā, paccayādīnaṃ arahattā arahama, arahato bhāvo arahattaṃ. Kiṃ taṃ? Arahattaphalaṃ. Arahattassa maggo arahattamaggo. Arahattameva phalaṃ arahattaphalaṃ.

“Adhimokkhaṭṭhena saddhindriya”ntiādāni “tathaṭṭhena saccā”tipariyantāni tettiṃsa vissajjanāni niddiṭṭhāni. Heṭṭhā “saddhindriyassa adhimokkhaṭṭho”tiādīhi tettiṃsāya vissajjanehi samānāni. Kevalaṃhi tattha dhammehi atthā niddiṭṭhā, idha atthehi dhammā niddiṭṭhāti ayaṃ viseso. “Avikkhepaṭṭhena samatho”tiādīnaṃ catunnaṃ vissajjanānaṃ heṭṭhā “samathassa avikkhepaṭṭho”tiādīnaṃ catunnaṃ vissajjanānaṃ viseso vuttanayeneva veditabbo.

Samvaraṭṭhenātiādāni aṭṭha vissajjanāni sīlādibalapariyosānadhammavasena niddiṭṭhāni. Sīlavisuddhīti supārisuddhapātimokkhasaṃvarādicatubbidhaṃ sīlaṃ dussīlamalavisodhanato. Cittavisuddhīti saupacārā aṭṭha samāpattiyo. Cittasīsena hettha samādhī vutto. So cittamalavisodhanato cittavisuddhi. Diṭṭhivisuddhīti nāmarūpānaṃ yathāsabhāvadassanaṃ sattadiṭṭhimalavisodhanato diṭṭhivisuddhi. Muttatṭhenāti tadaṅgavasena upakkilesato vimuttatṭhena ārammaṇe ca adhimuttatṭhena. Vimokkhoti tadaṅgavimokkho. Paṭivedhaṭṭhena vijjāti pubbenivāsānussatiññaṃ purimabhavapaṭivedhaṭṭhena vijjā, dibbacakkhuññaṃ sattānaṃ cutūpapātaṭivedhaṭṭhena vijjā, āsavānaṃ khaye ññaṃ saccapaṭivedhaṭṭhena vijjā. Paṭivedhaṭṭhenāti jānanaṭṭhena. Pariccāgaṭṭhena vimuttīti yaṃ yaṃ pariccattaṃ, tato tato vimuttattā phalavimutti. Samucchedaṭṭhena khaye ññaṃ kilesasamucchinnaṭṭhena kilesakkhayaṃ ariyamagge ññaṃ. Paṭippassaddhaṭṭhena anuppāde ññaṃ maggakkisaṅkhātapayogapaṭippassaddhattā paṭisandhivasena anuppādabhūte taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ anuppādapariyosāne uppanne ariyaphale ññaṃ.

20. Chando mūlaṭṭhenātiādāni nava vissajjanāni ariyamaggassa ādimajjhapariyosānavasena niddiṭṭhāni. Chando mūlaṭṭhenāti kusalānaṃ dhammānaṃ kattukamyatāchando paṭipattiyā ca nipphattiyā ca mūlattā mūlaṭṭhena. Manasikāro samuṭṭhānaṭṭhenāti yonisomanasikāro sabbakusaladhamme samuṭṭhāpetīti samuṭṭhānaṭṭhena. Phasso samodhānaṭṭhenāti yasmā taṇhāya visesena vedanā padhānakāraṇaṃ, taṇhā ca pahīyamānā visesena vedanāya pariññātāya pahīyati, tassā ca vedanāya phassova padhānakāraṇaṃ, tasmīṃ pariññāte vedanā pariññātā hoti, tasmā sattaṃ abhiññeyyavatthūsu phasso paṭhamamaṃ vutto. So ca tikasannipātaṅkhātassa attano kāraṇassa vasena

paveditattā “tikasannipātapaccupaṭṭhāno”ti vuttattā samodhānaṭṭhena abhiññeyyo. Keci pana “ñāṇaphasso phasso”ti vadanti.

Yasmā pana vedanā cittacetāsike attano vase vattāpayamānā tattha samosarati pavisati, cittasantānameva vā pavisati, tasmā samosaraṇaṭṭhena abhiññeyyāti vuttā. Keci pana “sabbānipi pariññeyyāni vedanāsu samosaranti, vedanāsu pariññātāsu sabbam taṇhāvatthu pariññātam hoti. Tam kissa hetu? Vedanāpaccayā hi sabbāpi taṇhā. Tasmā vedanā samosaraṇaṭṭhena abhiññeyyā”ti vadanti. Yasmā sabbagopānasīnam ābandhanato kūṭāgārakaṇṇikā viya cittacetāsikānam sampiṇḍanato samādhi kusalānam dhammānam pamukho hoti jeṭṭhako, tasmā samādhi pamukhaṭṭhenāti vuttam. Pāmukhaṭṭhenāti pi pāṭho. Yasmā samathavipassanam bhāventassa ārammaṇupaṭṭhānādhipati hoti sati, satiyā upaṭṭhite ārammaṇe sabbepi kusalā dhammā sakam sakam kiccam sādheti, tasmā sati ādhipateyyaṭṭhenāti vuttam. Paññā taduttaraṭṭhenāti ariyamaggapaññā tesam kusalānam dhammānam uttaraṭṭhena seṭṭhaṭṭhena abhiññeyyā. Atha vā tato kilesehi, saṃsāraṇaṭṭhato vā uttarati samatikkamatīti taduttarā, tassā attho taduttaraṭṭho. Tena taduttaraṭṭhena. Tatuttaraṭṭhenāti pi pāṭho, tato uttaraṭṭhenāti attho. Vimutti sāraṭṭhenāti phalavimutti aparihānivasena thirattā sāro, tam atikkamitvā aññassa pariyesitabbassa abhāvatopi sāro. Sā vimutti tena sāraṭṭhena abhiññeyyā. Amatogadham nibbānanti natthi etassa maraṇasaṅkhātam matanti amataṃ, kilesavisapaṭipakkhattā agadanti pi amataṃ, sacchikiriyaṇa sattānam patiṭṭhābhūtanti ogadham, saṃsāradukkhasantibhūtatā nibbutanti nibbānam, natthettha taṇhāsaṅkhātam vānantipi nibbānam. Tam sāsanassa niṭṭhābhūtatā pariyosānaṭṭhena abhiññeyyam. Evaṃ imasmim abhiññeyyaniddese sattasahassāni sattasatāni cattālīsaṇca vissajjanāni honti.

Idāni tesam evam niddiṭṭhānam dhammānam “ye ye dhammā abhiññātā, te te dhammā ñātā hontī”ti nigamanam karoti, tassa abhimukham katvā ñātā hontīti adhippāyo. Tamñātaṭṭhena ñāṇanti tesam vuttappakārānam dhammānam jānanaṭṭhena ñāṇam. Pajānanaṭṭhena paññāti pakārato jānanaṭṭhena paññā. Tena vuccatītiādito pucchitapucchā nigametvā dassitā. Tena kāraṇena “ime dhammā abhiññeyyāti sotāvadhānam, tam pajānanā paññā sutamaye ñāṇa”nti vuccatīti atthoti.

Saddhammapakāsiniyā paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Abhiññeyyaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pariññeyyaniddesavaṇṇanā

21. Pariññeyyaniddese kiñcāpi pariññāsaddena ñātapariññā, tīraṇapariññā, pahānapariññāti tisso pariññā saṅgahitā. Heṭṭhā “abhiññeyyā”ti ñātapariññāya vuttattā upari “pahātabbā”ti pahānapariññāya vuttattā tīraṇapariññāva idha adhippetā. Phasso sāsavo upādāniyoti āsavānañceva upādānānañca paccayabhūto tebhūmakaphasso. Sopi hi attānam ārammaṇam katvā pavattamānehi saha āsavehīti sāsavo, ārammaṇabhāvam upagantvā upādānasambandhanena upādānānam hitoti upādāniyo. Yasmā phasse tīraṇapariññāya pariññāte phassamukhena sesāpi arūpadhammā tadanusārena ca rūpadhammā pariññāyanti, tasmā ekova phasso vutto. Evaṃ sesesupi yathāyogam yojetabbam.

Nāmanti cattāro khandhā arūpino nibbānañca. Rūpanti cattāri ca mahābhūtāni

catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpāni catuvīsati. Cattāro khandhā namanatthēna nāmaṃ. Te hi ārammaṇābhimukhā namanti. Sabbampi nāmanatthēna nāmaṃ. Cattāro hi khandhā ārammaṇe aññamaññaṃ nāmenti, nibbānaṃ ārammaṇādhīpatipaccayatāya attani anavajjadhamme nāmeti. Santativasena sītādīhi ruppanatthēna rūpaṃ. Ruppanatthēnāti kuppanatthēna. Santativipariṇāmasena hi sītādīhi ghaṭṭanīyaṃ dhammajātaṃ rūpanti vuccati. Idha pana nāmanti lokikameva adhippetāṃ, rūpaṃ pana ekantena lokikameva.

Tisso vedanāti sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Tā lokikā eva. Āhārāti paccayā. Paccayā hi attano phalaṃ āharatīti āhārā. Kabaḷīkāro āhāro phassāhāro manosañcetanāhāro viññāṇāhāroti cattāro. Vatthuvāsena kabaḷīkātabbattā kabaḷīkāro, ajjhoharitabbattā āhāro. Odanakummāsādivatthukāya ojāyetāṃ nāmaṃ. Sā hi ojaṭṭhamakarūpāni āharatīti āhāro. Cakkhusamphassādiko chabbidho phasso tisso vedanā āharatīti āhāro. Manaso sañcetanā, na sattassāti manosañcetanā yathā cittekaggaṭṭā. Manasā vā sampayuttā sañcetanā manosañcetanā yathā ājaññaratho. Tebhūmakakusalākusalacetanā. Sā hi tayo bhavē āharatīti āhāro. Viññāṇanti ekūnavīsati bhedaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ. Tañhi paṭisandhināmarūpaṃ āharatīti āhāro. Upādānakkhandhāti upādānagocarā khandhā, majjhapaḍalopo daṭṭhabbo. Upādānasambhūtā vā khandhā upādānakkhandhā yathā tiṇaggi thusaggi. Upādānavidheyyā vā khandhā upādānakkhandhā yathā rājapuriso. Upādānappabhavā vā khandhā upādānakkhandhā yathā puppharukkho phalarukkho. Upādānāni pana kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti cattāri. Atthato pana bhusaṃ ādānanti upādānaṃ. Rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandhoti pañca.

Cha ajjhattikāni āyatanānīti cakkhāyatanaṃ, sotāyatanaṃ, ghāṇāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, manāyatanaṃ.

Satta viññāṇaṭṭhitiyoti katamā satta? Vuttañhetāṃ bhagavatā -

“Santi, bhikkhave, sattā nānattakāyā nānattasaññino. Seyyathāpi manussā ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā. Ayaṃ paṭhamā viññāṇaṭṭhiti.

“Santi, bhikkhave, sattā nānattakāyā ekattasaññino. Seyyathāpi devā brahmakāyikā paṭhamābhiniḍḍatā. Ayaṃ dutiyā viññāṇaṭṭhiti.

“Santi, bhikkhave, sattā ekattakāyā nānattasaññino. Seyyathāpi devā ābhassarā. Ayaṃ tatiyā viññāṇaṭṭhiti.

“Santi, bhikkhave, sattā ekattakāyā ekattasaññino. Seyyathāpi devā subhakiṇhā. Ayaṃ catutthā viññāṇaṭṭhiti.

“Santi, bhikkhave, sattā sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsañcāyatanūpagā. Ayaṃ pañcamī viññāṇaṭṭhiti.

“Santi, bhikkhave, sattā sabbaso ākāsañcāyatanāṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanūpagā. Ayaṃ chaṭṭhā viññāṇaṭṭhiti.

“Santi, bhikkhave, sattā sabbaso viññāṇañcāyatanāṃ samatikkamma ‘natthi

kiñcī'ti ākiñcaññāyatanūpagā. Ayaṃ sattamī viññāṇaṭṭhiti. Imā kho, bhikkhave, satta viññāṇaṭṭhitiyo'ti.

Viññāṇaṭṭhitiyoti paṭisandhiviññāṇassa ṭhānāni saviññāṇakā khandhā eva. Tattha seyyathāpīti nidassanatthe nipāto. Manussāti aparimāṇesupi cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi vaṇṇena vā saṇṭhānena vā sadisā honti, tepi ālokitavilokitādīhi visadisāva honti, tasmā nānattakāyāti vuttā. Paṭisandhisaññā pana nesaṃ tihetukāpi duhetukāpi ahetukāpi hoti, tasmā nānattasaññinoti vuttā. Ekacce ca devāti cha kāmāvacaradevā. Tesu hi kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītakādivaṇṇo, saññā pana nesaṃ tihetukāpi duhetukāpi hoti, ahetukā na hoti. Ekacce ca vinipātikāti catuapāyavinimuttā punabbasumātā yakkhinī, piyaṅkaramātā, phussamittā, dhammaguttāti evamādayo aññe ca vemānikā petā. Etesañhi odātakālamaṅguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisathūlarassadīghavasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya tihetukadvihetukāhetukavasena saññāpi. Te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā dullabhaḥgāsacchādanā dukkhaṇiṭṭā viharanti. Ekacce kāḷapakkhe dukkhitā juṇhapakkhe sukhitā honti, tasmā sukhasamussayato vinipatitattā vinipātikāti vuttā. Ye panettha tihetukā, tesam dhammābhisamayopi hoti piyaṅkaramātādīnaṃ viya.

Brahmakāyikāti brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno. Paṭhamābhiniṇibbattāti te sabbepi paṭhamajjhānena nibbattā. Brahmapārisajjā pana parittena, brahmapurohitā majjhimaṇa, kāyo ca tesam vipphārikataro hoti. Mahābrahmāno paṇītena, kāyo pana nesaṃ ativipphārikataro hoti. Iti te kāyassa nānattā, paṭhamajjhānavasena saññāya ekattā nānattakāyā ekattasaññinoti vuttā. Yathā ca te, evaṃ catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci aḍḍhayaṇaṃ, kesañci tigāvutaṃ attabhāvo hoti, devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā honti, keci mahantā. Pettivisayesupi keci saṭṭhihatthā keci asītihatthā honti keci suvaṇṇā keci dubbaṇṇā. Tathā kālakañcikā asurā. Apicettha dīghapiṭṭhikā petā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti, saññā pana sabbesampi akusalavipākāhetukāva hoti. Iti apāyikāpi “nānattakāyā ekattasaññino”ti saṅkhaṃ gacchanti.

Ābhassarāti daṇḍaukkāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patantī viya sarati visaratīti ābhassarā. Tesu pañcakanaye dutiyatatiyajjhānavayaṃ parittaṃ bhāvetvā uppannā parittābhā nāma honti, majjhimaṃ bhāvetvā uppannā appamāṇābhā nāma honti, paṇītaṃ bhāvetvā uppannā ābhassarā nāma honti. Idha pana ukkaṭṭhaparicchedavasena sabbeva te gahitā. Sabbesañhi tesam kāyo ekavipphārova hoti, saññā pana avitakkavicāramattā ca avitakkaavicārā cāti nānā.

Subhakiṇhāti subhena vokiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanāti attho. Etesañhi na ābhassarānaṃ viya chijjivā chijjivā pabhā gacchatīti. Catukkanaye tatiyassa, pañcakanaye catutthassa parittamajjhimaṇapaṇītassa jhānassavasena parittasubhaappamāṇasubhasubhakiṇhā nāma hutvā nibbantanti. Iti sabbepi te ekattakāyā ceva catutthajjhānasaññāya ekattasaññino cāti veditabbā. Vehapphalāpi catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti. Asaññasattā viññāṇābhāvā ettha saṅgahaṃ na gacchanti, sattāvāsesu gacchanti.

Suddhāvāsā vivaṭṭapakke t̥hitā na sabbakālikā, kappasatasahassampi asaṅkhyeyampi buddhasuññe loke na uppajjanti, soḷasakappasahassabbhantare buddhesu uppannesuyeva uppajjanti, dhammacakkappavattassa bhagavato khandhāvārasadisā honti, tasmā neva viññāṇaṭṭhitim, na ca sattāvāsaṃ bhajanti. Mahāsīvatthero pana - “na kho pana so, sārīputta, sattāvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī”ti iminā suttena suddhāvāsāpi catutthaṃ viññāṇaṭṭhitim catutthaṃ sattāvāsaṃca bhajantīti vadati, taṃ appaṭibāhitattā suttassa anuññātaṃ.

Nevasaññānāsaññāyatanaṃ yatheva saññāya, evaṃ viññāṇassāpi sukhumattā nevaviññāṇaṃ nāviññāṇaṃ, tasmā viññāṇaṭṭhitisu na vuttaṃ.

Aṭṭha lokadhammāti lābho, alābho, yaso, ayaso, nindā, paṣaṃsā, sukhaṃ, dukkhanti ime aṭṭha lokappavattiyā sati anuparamadhammakattā lokassa dhammāti lokadhammā. Etehi mutto satto nāma natthi, buddhānampi hontiyeva. Yathāha -

“Aṭṭhime, bhikkhave, lokadhammā lokaṃ anuparivattanti, loko ca aṭṭha lokadhamme anuparivattati. Katame aṭṭha? Lābho ca alābho ca yaso ca ayaso ca nindā ca paṣaṃsā ca sukhaṃca dukkhaṃca. Ime kho, bhikkhave, aṭṭha lokadhammā lokaṃ anuparivattanti, loko ca ime aṭṭha lokadhamme anuparivattatī”ti.

Tattha anuparivattantīti anubandhanti nappajahanti, lokato na nivattantīti attho. Lābhoti pabbajitassa cīvarādi, gahaṭṭhassa dhanadhaññādi lābho. Soyeva alabbhamāno lābho alābho. Na lābho alābhoti vuccamāne atthābhāvāpattito pariññeyyo na siyā. Yasoti parivāro. Soyeva alabbhamānā yaso ayaso. Nindāti avaṇṇabhaṇanaṃ. Paṣaṃsāti vaṇṇabhaṇanaṃ. Sukhanti kāmāvacarānaṃ kāyikacetasiṃkaṃ. Dukkanti puthujjanasotāpannasakadāgāmīnaṃ kāyikacetasiṃkaṃ, anāgāmiarahantānaṃ kāyikameva.

Nava sattāvāsāti sattānaṃ āvāsā, vasanaṭṭhānānīti attho. Tāni pana tathāpakāsītā khandhā eva. Katame nava? Vuttañhetam bhagavatā -

“Navayime, bhikkhave, sattāvāsā. Katame nava? Santi, bhikkhave, sattā nānattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi manussā ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā. Ayaṃ paṭhamo sattāvāso.

“Santi, bhikkhave, sattā nānattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā brahmakāyikā paṭhamābhiniḃbattā. Ayaṃ duttiyo sattāvāso.

“Santi, bhikkhave, sattā ekattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi devā ābhassarā. Ayaṃ tatiyo sattāvāso.

“Santi, bhikkhave, sattā ekattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā subhakiṇhā. Ayaṃ catuttho sattāvāso.

“Santi, bhikkhave, sattā asaññino appaṭisaṃvedino, seyyathāpi devā asaññasattā. Ayaṃ pañcamaṃ sattāvāso.

“Santi, bhikkhave, sattā sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto

ākāso'ti ākāsānañcāyatanūpagā. Ayaṃ chaṭṭho sattāvāso.

“Santi, bhikkhave, sattā sabbaso ākāsānañcāyatanam samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanūpagā. Ayaṃ sattamo sattāvāso.

“Santi, bhikkhave, sattā sabbaso viññāṇañcāyatanam samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanūpagā. Ayaṃ aṭṭhamo sattāvāso.

“Santi, bhikkhave, sattā sabbaso ākiñcaññāyatanam samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanūpagā. Ayaṃ navamo sattāvāso. Ime kho, bhikkhave, nava sattāvāsā’ti.

Dasāyatanānīti cakkhāyatanam rūpāyatanam sotāyatanam saddāyatanam ghānāyatanam gandhāyatanam jivhāyatanam rasāyatanam kāyāyatanam phoṭṭhabbāyatananti evaṃ dasa. Manāyatanadhammāyatanāni pana lokuttaramissakattā na gahitāni. Imesu dasasu vissajjanesu vipassanāvasena tīraṇapariññā vuttā, “sabbam, bhikkhave, pariññeyya”ntiādīsu pana anaññātāññassāmītindriyādīnam tiṇṇam, nirodhapaṭipadānam sacchikiriyābhāvanatṭhānam tesameva paṭivedhatṭhānam dukkhādīnam nissaraṇassa anuppādādīnam pañcadasannaṃ, pariggahatṭhādīnam ekatimsāya, uttaripaṭivedhatṭhādīnam tiṇṇam, maggaṅgānam aṭṭhannaṃ, “payogānam paṭippassaddhatṭho”tiādīnam dvinnam, asaṅkhataṭṭhassa vuṭṭhānatṭhādīnam dvinnam, niyyānatṭhassa anubujjhanatṭhādīnam tiṇṇam, anubodhanatṭhādīnam tiṇṇam, anubodhapakkhiyādīnam tiṇṇam, ujjetanānatṭhādīnam catunnam, patāpanatṭhādīnam aṭṭhārasannaṃ, vivaṭṭanānupassanādīnam navannaṃ, khayeññānaanuppādeññānaṃ paññāvimuttinibbānānanti imesaṃ dhammānaṃ paṭilābhavasena tīraṇapariññā vuttā, sesānaṃ yathāyogaṃ vipassanāvasena ca paṭilābhavasena ca tīraṇapariññā vuttāti veditabbā.

Yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa, te te dhammā paṭiladdhā honti. Evaṃ te dhammā pariññātā ceva honti tīritā cāti hi kiccasamāpanatṭhena tīraṇapariññā vuttā. Kicce hi samāpīte te dhammā paṭiladdhā hontīti. Keci pana “avipassanūpagānaṃ ñātapariññā”ti vadanti. Abhiññeyyena ñātapariññāya vuttattā taṃ na sundaraṃ. Pariññātā ceva honti tīritā cāti te paṭiladdhā eva dhammā pariññātā ca nāma honti, tīritā ca nāmāti attho. Evaṃ kiccasamāpanatthavasena pariññātatto vutto hoti.

22. Idāni tamevatthaṃ ekekaḍḍhamme paṭilābhavasena yojetvā ante ca nigametvā dassetuṃ nekkhammantiādīmāha. Taṃ sabbam pubbe vuttānusāreneva veditabbanti.

Pariññeyyaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pahātabbaniddesavaṇṇanā

23. Pahātabbaniddese asmimānoti rūpādīsu pañcasu upādānakkhandhesu asmīti māno. Tasmiñhi pahīne arahattaṃ pattaṃ hoti. Rūparāgādīsu vijjamānesupi sesāni avatvā asmimānasseva vacanaṃ diṭṭhipatirūpakattena tassa oḷārikattāti veditabbam. Avijjāti suttantapariyāyena dukkhādīsu catūsu ṭhānesu aññānaṃ, abhidhammapariyāyena pubbantādīhi saddhiṃ aṭṭhasu. Vuttañhetam -

“Tattha katamā avijjā? Dukkhe aññāṇaṃ, dukkhasamudaye aññāṇaṃ, dukkhanirodhe aññāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ, pubbante aññāṇaṃ, aparante aññāṇaṃ, pubbantāparante aññāṇaṃ, idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇa”nti.

Bhavataṇhāti kāmabhavādīsu bhavesu patthanā. Yathāha -

“Tattha katamā bhavataṇhā? Yo bhavesu bhavacchando bhavarāgo bhavanandī bhavataṇhā bhavasineho bhavapariḷāho bhavamucchā bhavajjhosāna”nti.

Tisso taṇhāti kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhā. Tāsaṃ abhidhamme evaṃ niddeso kato - tattha katamā bhavataṇhā? Bhavadiṭṭhisahagato rāgo...pe... cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati bhavataṇhā. Tattha katamā vibhavataṇhā? Ucchedadiṭṭhisahagato rāgo...pe... cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati vibhavataṇhā. Avasesā taṇhā kāmataṇhā. Tattha katamā kāmataṇhā? Kāmadhātupaṭisaṃyutto rāgo...pe... cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati kāmataṇhā. Tattha katamā bhavataṇhā? Rūpadhātuarūpadhātupaṭisaṃyutto rāgo...pe... tattha katamā vibhavataṇhā? Ucchedadiṭṭhisahagato rāgo...pe...

Aṭṭhakathāyaṃ pana “pañcakāmaguṇiko rāgo kāmataṇhā, rūpārūpabhavesu rāgo jhānanikantisassatadiṭṭhisahagato rāgo bhavavasena patthanā bhavataṇhā, ucchedadiṭṭhisahagato rāgo vibhavataṇhā”ti vuttaṃ. Ayaṃ dasuttarasuttapariyāyena yojanā. Saṅgītipariyāyena pana abhidhammapariyāyena ca “aparāpi tisso taṇhā kāmataṇhā rūpataṇhā arūpataṇhā. Aparāpi tisso taṇhā rūpataṇhā arūpataṇhā nirodhataṇhā”ti vuttā taṇhāpi ettha yujjanti. Tāsu pañca kāmādhāturūpadhātuarūpadhātupaṭisaṃyuttā, antimā ucchedadiṭṭhisahagatā.

Cattāro oghāti kāmogho, bhavogho, diṭṭhogho, avijjogho. Yassa saṃvijjanti, taṃ vaṭṭasmiṃ ohananti osīdāpentīti oghā. Balavakilesā ete. Kāmaguṇasaṅkhāte kāme ogho kāmogho. Kāmataṇhāyaṃ nāmaṃ. Rūpārūpasāṅkhāte kammato ca upapattito ca duvidhepi bhava ogho bhavogho. Bhavataṇhāyaṃ nāmaṃ. Diṭṭhi eva ogho diṭṭhogho. “Sassato loko”tiādikāya diṭṭhiyā eṃ nāmaṃ. Avijjā eva ogho avijjogho, dukkhādīsu aññāṇassetāṃ nāmaṃ.

Pañca nīvaraṇānīti kāmācchandanīvaraṇaṃ byāpādanīvaraṇaṃ thinamiddhanīvaraṇaṃ uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ vicikicchānīvaraṇaṃ. Cittaṃ nīvaranti pariyonandhantīti nīvaraṇāni. Kāmīyantīti kāmā. Pañca kāmāguṇā. Kāmesu chando kāmācchando. Kāmāyatīti vā kāmo, kāmo eva chando, na kattukamyatācchando na dhammacchandoti kāmācchando. Kāmataṇhāyaṃ nāmaṃ. Byāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ gacchati, byāpādayati vā vinayācārārūpasampattihiṭṭhasukhānīti byāpādo. Dosassetāṃ nāmaṃ. Thīnanatā thīnaṃ, middhanatā middhaṃ, anussāhasaṃhananā asattavighāto cāti attho. Cittassa anussāho thīnaṃ, cetasiṅkānaṃ akammaññatā middhaṃ, thīnañca middhañca thinamiddhaṃ. Uddhatassa bhāvo uddhaccaṃ, avūpasamoti attho. Vikkhepassetaṃ nāmaṃ. Kucchitaṃ kataṃ kukataṃ, kukatassa bhāvo kukuccaṃ, garahitakiriyabhāvoti attho. Pacchānutāpassetaṃ nāmaṃ. Vigatā cikicchāti vicikicchā, vigatapaññāti attho. Sabhāvaṃ vā vicinanto etāya kicchati kilamatīti vicikicchā. Buddhādīsu saṃsayassetāṃ nāmaṃ. Kāmācchando eva nīvaraṇaṃ kāmācchandanīvaraṇaṃ. Evaṃ sesesupi.

Cha dhammā, chaddhammāti vā pāṭho. Cha taṇhākāyāti rūpataṇhā saddataṇhā gandhataṇhā rasataṇhā phoṭṭhabbataṇhā dhammataṇhā. Rūpe taṇhā rūpataṇhā. Sā eva kāmataṇhādibhedena anekabhedattā rāsattṭhena kāyoti vuttā. Evaṃ sesesupī.

Sattānusayāti kāmarāgānusayo paṭighānusayo mānānusayo diṭṭhānusayo vicikicchānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayo. Appahīnatṭhena anusentīti anusayā. Kāmesu rāgo kāmarāgo, kāmo eva vā rāgoti kāmarāgo. Ārammaṇasmiṃ paṭihaññatīti paṭighaṃ. Ayāthāvadassanatṭhena diṭṭhi. Seyyādivasena maññatīti māno. Bhavesu rāgo bhavarāgo. Thāmagato kāmarāgo kāmarāgānusayo. Evaṃ sesesupī.

Aṭṭha micchattāti micchādiṭṭhi micchāsaṅkappo micchāvācā micchākammanto micchāājīvo micchāvāyāmo micchāsati micchāsamādhī. “Hitasukhāvahā me bhavissanti”ti evaṃ āsīsitāpi tathāabhāvato asubhādīsuyeva subhantiādiviparītappavattito ca micchāsabhāvāti micchattā. Micchā passati, micchā vā etāya passantīti micchādiṭṭhi. Atha vā viparītā diṭṭhīti micchādiṭṭhi, ayāthāvadiṭṭhīti vā micchādiṭṭhi, virajjhivā gahaṇato vā vitathā diṭṭhīti micchādiṭṭhi, anattāvahattā paṇḍitehi kucchitā diṭṭhīti vāmicchādiṭṭhi. Micchāsaṅkappādīsipi eseṇa nayo. Micchādiṭṭhīti sassatucchedābhiniveso. Micchāsaṅkappoti kāmavitakkādītividho vitakko. Micchāvācāti musāvādādicatubbidhā cetanā. Micchākammantoti pāṇātipātādītividhā cetanā. Micchāājīvoti micchājīvapayogasamuṭṭhāpikā cetanā. Micchāvāyāmoti akusalacittasampayuttaṃ vīriyaṃ. Micchāsati satipaṭipakkhabhūto akusalacittupādo. Micchāsamādhīti akusalasamādhī.

Nava taṇhāmūlakāti taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṃ paṭicca ajjhosānaṃ, ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho, pariggahaṃ paṭicca macchariyaṃ, macchariyaṃ paṭicca ārakkho, ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvamṭuvamṭupesunñamusāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti. Ime nava taṇhāmūlakā dhammā. Taṇhā mūlaṃ etesanti taṇhāmūlakā. Pariyesanādayo akusalā eva. Taṇhaṃ, paṭiccāti taṇhaṃ nissāya. Pariyesanāti rūpādiārammaṇapariyesanā. Sā hi taṇhāya sati hoti. Lābhoti rūpādiārammaṇapaṭilābho, so hi pariyesanāya sati hoti. Vinicchayo pana ñāṇataṇhādiṭṭhivittakkavasena catubbidho. Tattha “sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhataṃ sukhamanuyuñjeyyā”ti ayaṃ ñāṇavinicchayo. “Vinicchayoti dve vinicchayā taṇhāvinicchayo ca diṭṭhivinicchayo cā”ti evaṃ āgatāni aṭṭhasatataṇhāvicaritāni taṇhāvinicchayo. Dvāsattṭhi diṭṭhiyo diṭṭhivinicchayo. “Chando kho, devānaminda, vitakkanidāno”ti imasmīṃ pana sutte idha vinicchayoti vutto vitakkoyeva āgato. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ sundarāsundaraṇca vitakkeneva vinicchīnāti “ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādiārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmī”ti. Tena vuttaṃ - “lābhaṃ paṭicca vinicchayo”ti. Chandarāgoti evaṃ akusalavitakkena vitakkite vatthusmiṃ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. Chandoti ettha dubbalarāgassādhivacanaṃ, rāgoti balavarāgassa. Ajjhosānanti ahaṃ mamāti balavasanniṭṭhānaṃ. Pariggahoti taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇaṃ. Macchariyanti parehi sādharmaṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī”ti. Ārakkhoti dvārapidahanamañjūsagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti adhikaraṇaṃ. Kāraṇassetam nāmaṃ. Ārakkhādhikaraṇanti

bhāvanapūṃsakam, ārakkhaheṭṭi attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanattham daṇḍassa ādānam daṇḍādānam. Ekatodhārādīnā satthassa ādānam satthādānam. Kāyakalahopi vācāalahopi kalaho. Purimo purimo virodho viggaho. Pacchimo pacchimo vivādo. Tuvamtuṃvanti agāravavasena tuvaṃtuvaṃvacanam.

Dasa micchattāti micchādiṭṭhi...pe... micchāsamādhi micchāññam micchāvimutti. Tattha micchāññanti pāpakiriyāsu upāyacintāvasena pāpam katvā sukataṃ mayāti paccavekkhaṇākārena ca uppanno moho. Micchāvimuttīti avimuttasseva sato vimuttisaññitā.

24. Idāni anekabhedena pahānena pahātabbe dassetuṃ dve pahānānītiādi āraddham. Pahānesu hi viññātesu tena tena pahātabbā dhammā suviññeyyā honti. Pañcasu pahānesu lokikāni ca dve pahānāni appayogaṃ nissaraṇappahānañca ṭhapetvā appayogāneva dve lokuttarapahānāni paṭhamam vuttāni. Sammā ucchiṃjanti etena kilesāti samucchedo, pahīyanti etena kilesāti pahānam. Samucchedaśaṅkhātāṃ pahānam, na sesappahānanti samucchedaṇṇam. Kilesānam paṭippassaddhattā paṭippassaddhi, pahīnattā pahānam, paṭippassaddhisāṅkhātāṃ pahānam paṭippassaddhippahānam. Lokam uttaratīti lokuttaro. Nibbānaśaṅkhātāṃ khayam gacchatīti khayagāmī, khayagāmī ca so maggo cāti khayagāmimaggo, tam bhāvayato so maggo samucchedaṇṇanti attho. Tathā phalakkhaṇe lokuttaraphalameva paṭippassaddhippahānam.

Kāmānametaṃ nissaraṇantiādīsu kāmato rūpato saṅkhatato nissaranti etenāti nissaraṇam, tehi vā nissaṭattā nissaraṇam. Asubhajjhānam. Kāmehi nikkhantattā nekkhammam. Anāgāmmimaggo vā. Asubhajjhānañhi vikkhambhanato kāmānam nissaraṇam, tam jhānam pādakam katvā uppāditaanāgāmmimaggo pana samucchedo sabbaso kāmānam accantanissaraṇam. Ruppattīti rūpam, na rūpam arūpam mittapaṭipakkhā amittā viya, lobhādipaṭipakkhā alobhādayo viya ca rūpapaṭipakkhoti attho. Phalavasena vā natthettha rūpanti arūpam, arūpameva āruppam. Arūpajjhānāni. Tāni rūpānam nissaraṇam nāma. Arūpehipi arahattamaggo puna uppattinivāraṇato sabbaso rūpānam nissaraṇam nāma. Bhūṭanti jātam. Saṅkhatanti paccayehi saṅgama kataṃ. Paṭiccasamuppannanti te te paccaye paṭicca sammā saha ca uppannam. Paṭhamena sañjātattadīpanena aniccatā, dutiyena aniccassāpi sato paccayānubhavadīpanena parāyattatā, tatiyena parāyattassāpi sato paccayānam abyāpārattadīpanena evaṃdhammatā dīpitā hoti. Nirodhoti nibbānam. Nibbānañhi āgama dukkham nirujjhatīti nirodhoti vuccati. So eva ca sabbasaṅkhatato nissaṭattā tassa saṅkhatassa nissaraṇam nāma. Aṭṭhakathāyaṃ pana -

“Nirodho tassa nissaraṇanti idha arahattaphalaṃ nirodhoti adhippetam. Arahattaphalena hi nibbāne diṭṭhe puna āyatim sabbasaṅkhārā na hontīti arahattasaṅkhātassa nirodhassa paccayattā nirodhoti vutta”nti vuttaṃ.

Nekkhammaṃ paṭiladdhassatīādīsu asubhajjhānassa nissaraṇatte vikkhambhanappahānena, anāgāmmimagassa nissaraṇatte samucchedaṇṇam kāmā pahīnā ceva honti pariccattā ca. Arūpajjhānānam nissaraṇatte ca arahattamagassa nissaraṇatte ca evameva rūpā yojetabbā. Rūpesu hi chandarāgappahānena rūpānam samucchedo hoti. Rūpāti cettha liṅgavipallāso kato.

Nibbānassa nissaraṇatte nissaraṇappahānena, arahattaphalassa nissaraṇatte paṭippassaddhippahānena saṅkhārā pahīnā ceva honti pariccattā ca. Nibbānassa ca nissaraṇatte ārammaṇakaraṇavasena paṭilābho veditabbo.

Dukkhasaccantiādīsu pariññāpaṭivedhantiādi bhāvanapuṃsakavacanam. Pariññāya paṭivedho pariññāpaṭivedho. Taṃ pariññāpaṭivedham. Esa nayo sesesupi. Pajahātīti tathā tathā paṭivijjhanto pahātabbe kilese pajahātīti attho gahetabbo. Lokiyalokuttaresupi chandarāgappahānena vā tāni pajahātīti attho. Pajahātīti pāṭho. Yathā nāvā apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe cattāri kiccāni karoti, orimaṃ tīraṃ pajahati, sotaṃ chindati, bhaṇḍaṃ vahati, pārimaṃ tīraṃ appeti, evamevaṃ maggañāṇaṃ apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe cattāri saccāni abhisameti, dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisameti, samudayaṃ pahānābhisamayena abhisameti, maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti, nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena abhisameti. Kiṃ vuttaṃ hoti? “Nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā cattāri saccāni pāpuṇāti passati paṭivijjhati”ti vuttattā ekakkhaṇepi visuṃ visuṃ viya pahānāni vuttānīti veditabbāni.

Pañcasu pahānesu yaṃ sasevāle udake pakkhittena ghaṭena sevālassa viya tena tena lokiyasamādhinā nīvaraṇādīnaṃ paccaṇīkadhammānaṃ vikkhambhanaṃ dūrīkaraṇaṃ, idaṃ vikkhambhanappahānaṃ nāma. Vikkhambhanappahānañca nīvaraṇānaṃ paṭhamam jhānaṃ bhāvayatoti nīvaraṇānaṃyeva pahānaṃ pākaṭattā vuttanti veditabbaṃ. Nīvaraṇāni hi jhānassa pubbabhāgepi pacchābhāgepi na sahasā cittaṃ ajjhottharanti, ajjhotthaṭesu ca tesu jhānaṃ parihāyati, vitakkādayo pana dutiyajjhānādito pubbe pacchā ca appaṭipakkhā hutvā pavattanti. Tasmā nīvaraṇānaṃ vikkhambhanaṃ pākaṭam. Yaṃ pana rattibhāge samujjalitena padīpena andhakārassa viya tena tena vipassanāya avayavabhūtena jhānaṅgena paṭipakkhavaseneva tassa tassa ca pahātabbadhammassa pahānaṃ, idaṃ tadaṅgappahānaṃ nāma. Tadaṅgappahānañca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhim bhāvayatoti diṭṭhigatānaṃyeva pahānaṃ oḷārikavasena vuttanti veditabbaṃ. Diṭṭhigatāni oḷārikaṃ, niccasaññādayo sukhumā. Tattha diṭṭhigatānanti diṭṭhiyeva diṭṭhigataṃ “gūthagataṃ muttagata”ntiādīni viya. Gantabbābhāvato cadiṭṭhiyā gatamattamevetanti diṭṭhigataṃ, dvāsaṭṭhiditṭhīsu antogadhattā diṭṭhīsu gatanti diṭṭhigataṃ. Bahuvacanena tesam diṭṭhigatānaṃ. Nibbedhabhāgiyaṃ samādhinti vipassanāsampayuttaṃ samādhim. Yaṃ pana asanivicakkābhihatassa rukkhassa viya ariyamaggañāṇena saṃyojanānaṃ dhammānaṃ yathā na puna pavattati, evaṃ pahānaṃ, idaṃ samucchedappahānaṃ nāma. Nirodho nibbānanti nirodhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ.

Evaṃ pahānavasena pahātabbe dhamme dassetvā idāni sarūpeneva puna pahātabbe dhamme dassetuṃ sabbam, bhikkhave, pahātabbantiādīmāha. Tattha cakkhādīni chandarāgappahānena pahātabbāni. Rūpaṃ passanto pajahātītiādīsu rūpaṃ aniccādito passanto pahātabbe kilese pajahāti. Cakkhuṃ...pe... jarāmaraṇaṃ...pe... amatogadham nibbānanti peyyāladvaye anaññātaññassāmītindriyaṃ “passanto pajahātī”tiādīsu tesu lokuttaresu anaññātaññassāmītindriyaṃ passanto udikkhanto apekkhamāno icchamāno vipassanākkhaṇesu pahātabbe kilese pajahātīti taṃtaṃdhammānurūpena yojetabbaṃ.

Pahātabbaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāvetabbaniddesavaṇṇanā

25. Bhāvetabbaniddese kāyagatāsātīti kāyagatāsatisuttante vuttā ānāpānacatuiyāpathakhuddakairiyāpathadvattiṃsākāracatudhātunavasivathikāpaṭik ūla- vavattthāpakamanasikārasampayuttā yathānurūpaṃ rūpajjhānasampayuttā ca sati. Sā hi tesu kāyesu gatā pavattāti kāyagatāti vuccati. Sātasahagatāti madhurasukhavedayitasaṅkhātena sātena saha ekuppādādibhāvaṃ gatā. Tabbhāve vokiṇṇe ārammaṇe nissaye saṃsaṭṭhe dissati sahaगतasaddo pañcasu atthesu jinavacane. “Yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā nandirāgasahagatā”ti ettha tabbhāve, nandirāgabhūtāti attho. “Yā, bhikkhave, vīmaṃsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā”ti ettha vokiṇṇe, antarantarā uppajjamānena kosajjena vokiṇṇāti attho. “Lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ arūpasahagatānaṃ vā samāpattīna”nti ettha ārammaṇe, rūpārūpārammaṇānanti attho. “Aṭṭhikasāññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti”ti ettha nissaye, aṭṭhikasāññānissayaṃ aṭṭhikasāññaṃ bhāvetvā paṭiladdhanti attho. “Idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahaगतaṃ hoti sahaगतāṃ sampayutta”nti ettha saṃsaṭṭhe, sammissanti attho. Imasmimpi pade saṃsaṭṭho adhippeto. Sātasamṣaṭṭhā hi sātasahagatāti vuttā. Sā hi ṭhapetvā catutthaṃ jhānaṃ sesesu sātasahagatā hoti, satipi ca upekkhāsahagatatte yebhuyyavasena sātasahagatāti vuttā, purimajjhānamūlakattā vā catutthajjhānassa sātasahagatāya upekkhāsahagatāpi vuttāva hoti, upekkhāya pana sante sukhe vuttattā bhagavatā sātasahagatāti catutthajjhānasampayuttāpi vuttāva hoti.

Samatho ca vipassanā cāti kāmacchandādayo paccaṇīkadhamme sameti vināsetīti samatho. Samādhissetaṃ nāmaṃ. Aniccatādivasena vividhehi ākārehi dhamme passatīti vipassanā. Paññāyetaṃ nāmaṃ. Ime pana dve dasuttarapariyāye pubbabhāgāti vuttā, saṅgītipariyāye ca lokiyalokuttaramissakāti. Tayo samādhīti savitakko savicāro samādhī, avitakko vicāramatto samādhī, avitakko avicāro samādhī. Sampayogavasena vattamānena saha vitakkena savitakko, saha vicārena savicāro. So khaṇikasamādhī, vipassanāsamādhī, upacārasamādhī, paṭhamajjhānasamādhī. Natthi etassa vitakkoti avitakko. Vitakkavicāresu vicāro mattā paramā pamāṇaṃ etassāti vicāramatto, vicārato uttari vitakkena sampayogaṃ na gacchatīti attho. So pañcakanaye dutiyajjhānasamādhī, tadubhayavirahito avitakko avicāro samādhī. So catukkanaye dutiyajjhānādi, pañcakanaye tatiyajjhānādi rūpāvacarasamādhī. Ime tayopi lokiyā eva. Saṅgītipariyāye aparepi tayo samādhī vuttā - “suññato samādhī, animitto samādhī, appaṇihito samādhī”ti. Na te idha adhippetā.

Cattāro satipaṭṭhānāti kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, cittānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, dhammānupassanāsatipaṭṭhānaṃ. Pubbabhāge cuddasavidhena kāyaṃ pariggaṇhato kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, navavidhena vedanaṃ pariggaṇhato vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, soḷasavidhena cittaṃ pariggaṇhato cittānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, pañcavidhena dhamme pariggaṇhato dhammānupassanāsatipaṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Lokuttaraṃ pana idha na adhippetā. Pañcaṅgiko samādhīti pañca āṅgāni assa santīti pañcaṅgiko, catutthajjhānasamādhī. Pītipharaṇatā, sukhapharaṇatā, cetopharaṇatā, ālokaṇapharaṇatā, paccavekkhaṇanimittanti pañca āṅgāni. Pītiṃ pharamānā uppajjatīti dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā nāma. Sukhaṃ pharamānā uppajjatīti tīsu jhānesu paññā sukhapharaṇatā nāma. Paresaṃ ceto pharamānā uppajjatīti cetopariyapaññā cetopharaṇatā nāma. Ālokaṃ pharamānā uppajjatīti dibbacakkhupaññā

ālokapharaṇatā nāma. Paccavekkhaṇañāṇaṃ paccavekkhaṇanimittaṃ nāma.
Vuttampi cetam -

“Dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā, tīsu jhānesu paññā sukhapharaṇatā,
paracittapaññā cetopharaṇatā, dibbacakkhupaññā ālokapharaṇatā, tamhā
tamhā samādhimhā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇañāṇaṃ
paccavekkhaṇanimitta”nti.

Taṇhi vuṭṭhitasamādhissa pavattākāragahaṇato nimittanti vuttaṃ. Tattha ca
pītipharaṇatā sukhapharaṇatā dve pādā viya, cetopharaṇatā ālokapharaṇatā dve
hatthā viya, abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ majjhimakāyo viya,
paccavekkhaṇanimittaṃ sīsaṃ viya. Iti āyasmā dhammasenāpati sārīputtatthero
pañcaṅgikaṃ sammāsamādhim aṅgapaccaṅgasampannaṃ purisaṃ viya katvā
dassesī.

Cha anussatiṭṭhānānīti punappunaṃ uppajjanato satiyo eva anussatiyo,
pavattitabbatṭhānasmimyeva pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpā
satiyotipi anussatiyo, anussatiyo eva pītiādīnaṃ ṭhānattā anussatiṭṭhānāni. Katamāni
cha? Buddhānussati dhammānussati saṅghānussati sīlānussati cāgānussati
devatānussati. Bojjhaṅgāti bodhiyā, bodhissa vā aṅgā. Idaṃ vuttaṃ hoti - yā esā
dhammasāmaggī yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya
līnuddhacapatitṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyogaucchedasassatābhinives
ādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya
satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhipekkhāsāṅkhātāya
dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā bodhīti vuccati. Bujjhatīti
kilesasantānaniddāya vuṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā
sacchikaroti, tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi bojjhaṅgā
jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yo panesa yathāvuttappakārāya etāya
dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa
aṅgātipi bojjhaṅgā senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu aṭṭhakathācariyā
“bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vā bojjhaṅgā”ti. Apica “bojjhaṅgāti kenatṭhena
bojjhaṅgā, bodhāya samvattantīti bojjhaṅgā”tiādīnā nayena bojjhaṅgaṭṭho veditabbo.
Ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti taṃtaṃmaggavajjhakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā
ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭha aṅgāni assāti aṭṭhaṅgiko. Soyaṃ
caturaṅgikā viya senā, pañcaṅgikaṃ viya ca tūriyaṃ aṅgamattameva hoti,
aṅgavinimutto natthi. Bojjhaṅgamaggaṅgā lokuttarā, dasuttarapariyāyena
pubbabhāgāpi labbhanti.

Nava pārisuddhipadhāniyaṅgānīti sīlavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ,
cittavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, diṭṭhivisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ,
kaṅkhāvitaraṇavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ,
maggāmaggañānadassanavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ,
paṭipadāñānadassanavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, ñānadassanavisuddhi
pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, paññā pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, vimutti
pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ. Sīlavisuddhīti visuddhim pāpetuṃ samattham
catupārisuddhisīlam. Taṇhi dussīyamalaṃ visodheti. Pārisuddhipadhāniyaṅganti
pārisuddhabhāvassa padhānaṃ uttamaṃ aṅgaṃ. Cittavisuddhīti vipassanāya
padaṭṭhānabhūtā paguṇā aṭṭha samāpattiyo. Tā hi kāmacchandādicittamalaṃ
visodhenti. Diṭṭhivisuddhīti sappaccayanāmarūpadassanaṃ. Taṇhi sattadiṭṭhimalaṃ

visodheti. Kaṅkhāvitaraṇavisuddhīti paccayākāraṇaṇaṃ. Tena hi tīsu addhāsu paccayavasena dhammā pavattantīti passanto tīsupi addhāsu sattakaṅkhāmalāṃ vitaranto visujjhati. Maggāmaggañāṇadassanavisuddhīti udayabbayānupassanakkhaṇe uppannā obhāsañāṇapītipassaddhisukhaadhimokkhapaggahaupaṭṭhānaupekkhānikantīti dasa vipassanupakkilesā, na maggo, vīthipaṭipannaṃ udayabbayañāṇaṃ maggoti evaṃ maggāmagge ñāṇaṃ nāma. Tena hi amaggamalaṃ visodheti. Paṭipadāñāṇadassanavisuddhīti vīthipaṭipannaṃ udayabbayānupassanāñāṇaṃ bhaṅgānupassanāñāṇaṃ bhayatupaṭṭhānānupassanāñāṇaṃ ādīnavānupassanāñāṇaṃ nibbidānupassanāñāṇaṃ muñcitukamyatāñāṇaṃ paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṃ saṅkhārupekkhāñāṇaṃ anulomañāṇanti imāni nava vipassanāñāṇāni. Tāni hi niccasaññādimalaṃ visodhenti. Ñāṇadassanavisuddhīti catuariyamaggapaññā. Sā hi samucchato sakasakamaggavajjhakilesamalaṃ visodheti. Paññāti arahattaphalapaññā. Vimuttīti arahattaphalavimutti.

Dasa kaṣiṇāyatanānīti “pathavīkaṣiṇameko sañjānāti uddhaṃ adho tiriyaṃ advayaṃ appamāṇaṃ, āpokaṣiṇameko sañjānāti...pe... tejokaṣiṇameko sañjānāti...pe... vāyokaṣiṇameko sañjānāti...pe... nīlakaṣiṇameko sañjānāti...pe... pītakaṣiṇameko sañjānāti...pe... lohitaṣiṇameko sañjānāti...pe... odātaṣiṇameko sañjānāti...pe... ākāsaṣiṇameko sañjānāti...pe... viññāṇakaṣiṇameko sañjānāti uddhaṃ adho tiriyaṃ advayaṃ appamāṇa”nti evaṃ vuttāni dasa. Etāni hi sakalapharaṇaṭṭhena kaṣiṇāni, tadārammaṇaṇaṃ dhammāṇaṃ khettaṭṭhena adhiṭṭhānaṭṭhena vā āyatanāni. Uddhanti uparigaganatalābhimukhaṃ. Adhoti heṭṭhābhūmitalābhimukhaṃ. Tiriyaṃ khettaṇḍalamiva samantā paricchinnaṃ. Ekacco hi uddhameva kaṣiṇaṃ vaḍḍheti ekacco adho, ekacco samantato. Ekopi tena tena vā kāraṇena evaṃ pasāreti ālokaṇaṃ rūpadassanakāmo. Tena vuttaṃ - “pathavīkaṣiṇameko sañjānāti uddhaṃ adho tiriya”nti. Advayanti idaṃ pana ekassa aññabhāvanupagamanatthaṃ vuttaṃ. Yathā hi udakaṃ pavīṭṭhassa sabbadisāsu udakameva hoti na aññaṃ, evameva pathavīkaṣiṇaṃ pathavīkaṣiṇameva hoti, natthi tassa aññakaṣiṇasambhedoti. Esa nayo sabbattha. Appamāṇanti idaṃ tassa tassa pharaṇaappamāṇavasena vuttaṃ. Tañhi manasā pharanto sakalameva pharati, na “ayamassa ādi idaṃ majjha”nti pamāṇaṃ gaṇhātīti. Ākāsaṣiṇanti kaṣiṇugghāṭimākāso paricchedākāsaṣiṇaṇca. Viññāṇakaṣiṇanti kaṣiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇaṃ. Tattha kaṣiṇavasena kaṣiṇugghāṭimākāse, kaṣiṇugghāṭimākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhamadhotiriyatā veditabbā, paricchedākāsaṣiṇassapi vaḍḍhanīyattā tassa vasenapīti.

26. Idāni bhāvanāpabhedam dassento dve bhāvanātiādīmāha. Tattha lokiyātiādīsu loko vuccati lujjanapalujjanaṭṭhena vaṭṭam, tasmim pariyāpannabhāvena loke niyuttāti lokiyā, lokiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanā lokiyā. Kiñcāpi dhammānaṃ bhāvanāti vohāravasena vuccati, tehi pana visum bhāvanā natthi. Te eva hi dhammā bhāviyamānā bhāvanāti vuccanti. Uttiṇṇāti uttarā, loke apariyāpannabhāvena lokato uttarāti lokuttarā.

Rūpabhavasāṅkhāte rūpe avacarantīti rūpāvacarā. Kusalasaddo panettha ārogyaanaavajjachekasukhavipākesu dissati. “Kacci nu bhoto kusalaṃ? Kacci bhoto anāmaya”ntiādīsu ārogye. “Katamo pana, bhante, kāyasamācāro kusalo? Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro anavajjo”ti ca “puna caparaṃ, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti kusalesu dhammesū”ti ca evamādīsu anavajje.

“Taṃ kiṃ maññasi, rājakumāra, kusalo tvaṃ rathassa aṅgapaccaṅgāna”nti? “kusalā naccagītassa sikkhitā cāturitthiyo”ti ca ādīsu cheke. “Kusalānaṃ dhammānaṃ samādānāhetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhati”ti “kusalassa kammassa katattā upacitattā”ti ca ādīsu sukhavipāke. Svāyamidha ārogyepi anavajjepi sukhavipākepi vaṭṭati. Vacanattho panettha kucchite pāpake dhamme salayanti calayanti kampenti viddhaṃsentīti kusalā, kucchitena vā ākārena sayanti pavattantīti kusā, te akusalasaṅkhāte kuse lunanti chindantīti kusalā, kucchitānaṃ vā sānato tanukaraṇato kusaṃ, ñāṇaṃ. Tena kusena lātabbā gahetabbā pavattetabbāti kusalā, yathā vā kusā ubhayabhāgagataṃ hatthappadesaṃ lunanti, evamimepi uppannānuppannabhāvena ubhayabhāgagataṃ saṃkilesapakkhaṃ lunanti, tasmā kusā viya lunantīti kusalā. Tesaṃ rūpāvacarakusalānaṃ bhāvanā. Arūpabhavaṣaṅkhāte arūpe avacarantīti arūpāvacarā. Tebhūmakavaṭṭe pariyāpannā antogadhāti pariyāpannā, tasmīṃ na pariyāpannāti apariyāpannā, lokuttarā.

Kāmāvacarakusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanā kasmā na vuttāti ce? Appanāppattāya eva bhāvanāya abhidhamme bhāvanāti adhippetattā. Vuttañhi tattha -

“Yogavihitesu vā kammāyatanesu yogavihitesu vā sippāyatanesu yogavihitesu vā vijjāṭṭhānesu kammassakataṃ vā saccānulomikaṃ vā rūpaṃ aniccanti vā, vedanā aniccāti vā, saññā aniccāti vā, saṅkhārā aniccāti vā, viññāṇaṃ aniccanti vā yaṃ evarūpaṃ anulomikaṃ khantiṃ diṭṭhiṃ ruciṃ mudhiṃ pekkhaṃ dhammanijjhānakkhantiṃ parato asutvā paṭilabhati, ayaṃ vuccati cintāmayā paññā. Yogavihitesu vā kammāyatanesu...pe... dhammanijjhānakkhantiṃ parato sutvā paṭilabhati, ayaṃ vuccati sutamayā paññā. Sabbāpi samāpannassa paññā bhāvanāmayā paññā”ti.

Sā pana kāmāvacarabhāvanā āvajjanabhavaṅgapātehi antaritattā bhāvanāti na vuttāti veditabbā. Sabbesaṃ pana puññaṇaṃ tividhapuññakiriyavattthūnaṃ antogadhattā upacārasamādhivipassanāsamādhīnaṃ bhāvanāmayapuññatā siddhā. Idha pana lokiyabhāvanāya eva saṅgahitā. Rūpārūpāvacarānaṃ tividhabhāve hīnāti lāmakā. Hīnuttamānaṃ majjhe bhavā majjhā, majjhimātipi pāṭho. Padhānabhāvaṃ nītāti paṇītā, uttamāti attho. Āyūhanavasena ayaṃ hīnamajjhimapaṇītātā veditabbā. Yassā hi āyūhanakkhaṇe chando vā hīno hoti vīriyaṃ vā cittaṃ vā vīmaṃsā vā, sā hīnā nāma. Yassā te dhammā majjhimā, sā majjhimā nāma. Yassā te dhammā paṇītā, sā paṇītā nāma. Mudukehi vā indriyehi sampayuttā hīnā nāma, majjhimehi indriyehi sampayuttā majjhimā, adhimattehi indriyehi sampayuttā paṇītā nāma. Apariyāpannāya hīnamajjhimattābhāvā paṇītātā eva vuttā. Sā hi uttamattāthena atappakattāthena ca paṇītā.

27. Paṭhamabhāvanācatukke bhāvetīti ekasmiṃyeva khaṇe tathā tathā paṭivijjhanto ariyamaggaṃ bhāveti. Dutiyabhāvanācatukke esanābhāvanāti appanāpubbabhāge bhāvanā. Sā hi appanaṃ esanti etāyāti esanāti vuttā. Paṭilābhabhāvanāti appanābhāvanā. Sā hi tāya esanāya paṭilabbhatīti paṭilābhoti vuttā. Ekarasābhāvanāti paṭilābhe vasībhāvaṃ pattukāmassa payogakāle bhāvanā. Sā hi tena tena pahānena tehi tehi kilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāti katvā ekarasāti vuttā. Āsevanābhāvanāti paṭilābhe vasippattassa yathāruci paribhogakāle bhāvanā. Sā hi bhusaṃ sevīyatīti āsevanāti vuttā. Keci pana “āsevanābhāvanā vasīkammaṃ, ekarasābhāvanā sabbatthikā”ti vaṇṇayanti. Catukkavibhāge samādhīṃ samāpajjantānanti vattamānasamīpe vattamānavacanaṃ. Tattha jātāti

tasmim pubbabhāge jātā. Ekarasā hontīti appanuppādane samānakiccā honti. Samādhim samāpannānanti appitappanānaṃ. Tattha jātāti tassā appanāya jātā. Aññamaññaṃ nātivattantīti samappavattiyā aññamaññaṃ nātikkamanti. Adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ bhāvayatotiādīsu ekakkhaṇepi ekekassa indriyassa sakasakakiccakaraṇe taṃtaṃnissayavasena sakasakakiccakārakāni sesānapi indriyāni vimuttirasena ekarasā hontīti vimuttiraseneva ekarasaṭṭhena bhāvanā. Balabojjhaṅgamaggaṅgesupi eseṇa nayo. Ekarasāti ca līṅgavipallāso kato.

Idha bhikkhūti imasmim sāsane bhikkhu. Saṃsāre bhayaṃ ikkhatīti bhikkhu. Pubbaṅhasamayantiādīsu accantasamāyogattā upayogavacanaṃ, atthato pana bhumameva, divasassa pubbakāleti attho. Āsevatīti vasippattaṃ samādhim bhusaṃ sevati. Majjhanhikasamayanti divasassa majjhakāle. Sāyanhasamayanti divasassa sāyanhakāle. Purebhattanti divābhattato purekāle. Pacchābhattanti divābhattato pacchākāle. Purimepi yāmeti rattiyaṃ paṭhame koṭṭhāse. Kāleti kālapakkhe. Juṇheti sukkaṃpakke. Purimepi vayokhandheti paṭhame vayokoṭṭhāse, paṭhamavayeti attho. Tīsu ca vāyesu vassasatāyukassa purisassa ekekaṃsmim vaye catumāsādhikāni tettiṃsa vassāni honti.

28. Tatiyabhāvanācatukke tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhenāti tattha nekkhammādīsu bhāvanāviseṣesu jātānaṃ samādhipaññāsāṅkhātānaṃ yuganaddhadhammānaṃ aññamaññaṃ anātikkaṃmanabhāvena. Indriyānaṃ ekarasaṭṭhenāti tattheva saddhādīnaṃ indriyānaṃ nānākilēsehi vimuttattā vimuttirasena ekarasabhāvena. Tadupagavīriyavāhanaṭṭhenāti tesāṃ anativattanaekarasabhāvanānaṃ anucchavikassa vīriyassa vāhanabhāvena. Āsevanaṭṭhenāti yā tassa tasmim samāye pavattā āsevanā. Tassā āsevanāya āsevanabhāvena.

Rūpasāññanti kusalavipākakiriyavasena pañcadasavidhaṃ rūpāvacarajjhānasaṅkhātānaṃ rūpasāññaṃ. Rūpāvacarajjhānampi hi rūpanti vuccati “rūpī rūpāni passatī”tiādīsu, tassa jhānassa ārammaṇampi “bahiddhā rūpāni passatī suvaṇṇadubbaṇṇānī”tiādīsu. Rūpāvacarajjhānañhi saññāsīsenā rūpe saññāti katvā rūpasāññāti vuccati. Paṭighasaññanti kusalavipākā pañca, akusalavipākā pañcāti evaṃ dasavidhaṃ paṭighasaññaṃ. Dvipañcaviññāṇasampayuttā hi saññā cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānaṃca paṭighātena uppannattā paṭighasaññāti vuccati. Rūpasāññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññāti ti etissā eva nāmaṃ. Nānattasaññanti atṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti evaṃ catucattālīsavidhaṃ nānattasaññaṃ. Sā hi nānatte nānāsabhāve rūpasaddādibhede gocare pavattā saññāti nānattasaññā, catucattālīsabhedato nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā saññāti vā nānattasaññāti vuccati. Saññābahukattepi jātiggahaṇena ekavacanaṃ kataṃ.

Niccasaññanti niccanti saññaṃ niccasaññaṃ. Evaṃ sukhasaññaṃ attasaññaṃ. Nandinti sappītikaṃ taṇhaṃ. Rāganti nippītikaṃ taṇhaṃ. Samudayanti rāgassa samudayaṃ. Atha vā bhaṅgānupassanāya bhaṅgasseva dassanato saṅkhārānaṃ udayaṃ. Ādānanti nibbattanavasena kilesānaṃ, adosadassāvitāya saṅkhatārammaṇassa vā ādānaṃ. Ghanasaññanti santativasena ghananti saññaṃ. Āyūhananti saṅkhārānaṃ atthāya payogakaraṇaṃ. Dhuvasaññanti thiranti saññaṃ. Nimittanti niccanimittaṃ. Paṇidhanti sukhaṃpatthanaṃ. Abhinivesanti atthi attāti

abhinivesaṃ. Sārādānābhinivesanti niccasārattasāragahaṇābhinivesaṃ. Sammohābhinivesanti “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna”ntiādivasena “issarato loko sambhoti”ntiādivasena ca sammohābhinivesaṃ. Ālayābhinivesanti ādīnavādassanena allīyitabbamidanti abhinivesaṃ. Appaṭisaṅkhanti anupāyagahaṇaṃ. Saññogābhinivesanti kāmayogādikaṃ kilesappavattiṃ.

Diṭṭhekaṭṭheti diṭṭhīhi saha ekasmiṃ ṭhitāti diṭṭhekaṭṭhā. Te diṭṭhekaṭṭhe. Kilesenti upatāpenti, vibādheti vāti kilesā. Te kilese. Duvidhañhi ekaṭṭhaṃ pahānekaṭṭhaṃ sahajechaṭṭhañca. Pahānekaṭṭhaṃ sakkāyadiṭṭhipamukhāhi tesatṭhiyā diṭṭhīhi saha yāva sotāpattimaggena pahānā, tāva ekasmiṃ puggale ṭhitāti attho. Idamidhādhippettaṃ. Dasasu hi kilesesu idha diṭṭhikilesoyeva āgato. Sesesu pana apāyagamanīyo lobho doso moho māno vicikicchā thinaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti nava kilesā diṭṭhiyā saha pahānekaṭṭhā hutvā sotāpattimaggena pahīyanti, rāgadosamohapamukhesu vā diyaḍḍhesu kilesasahassesu sotāpattimaggena diṭṭhiyā pahīyamānāya diṭṭhiyā saha apāyagamanīyā sabbakilesā pahānekaṭṭhavasena pahīyanti, sajechaṭṭhe diṭṭhiyā saha ekasmiṃ citte ṭhitāti attho. Sotāpattimaggena hi dvīsu diṭṭhisampayuttaasaṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi saha jāto lobho moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sajechaṭṭhavasena pahīyanti, dvīsu diṭṭhisampayuttasasaṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi saha jāto lobho moho thinaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sajechaṭṭhavasena pahīyanti. Oḷārike kileseti oḷārikabhūte kāmarāgabyāpāde. Anusahagate kileseti sukhumabhūte kāmarāgabyāpāde. Sabbakileseti maggattayena pahīnāvasese.

Vīriyaṃ vāhetīti yogāvacaro vīriyaṃ pavatteti. Heṭṭhā esanāpaṭilābhaekarasaāsevanavacanāni bhāvanānaṃ visesadassanattaṃ vuttāni “evaṃbhūtā ca bhāvanā”ti. Idha “tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena indriyānaṃ ekarasaṭṭhena tadupagavīriyavāhanaṭṭhena āsevanaṭṭhenā”ti vacanāni bhāvanāhetudassanattaṃ vuttāni “iminā ca iminā ca hetunā bhāvanā”ti. Heṭṭhā āsevanābhāvanāti nānākkhaṇavasena vuttā, idha āsevanaṭṭhena bhāvanāti ekakkhaṇavasenāti viseso. Rūpaṃ passanto bhāvetītiādīsu rūpādīni passitabbākārena passanto bhāvetabbaṃ bhāvanaṃ bhāvetīti attho. Ekarasā hontīti vimuttirasena, kiccarasena vā ekarasā honti. Vimuttirasoti sampattiraso. Kiccasampattiatthena raso nāma pavuccatīti hi vuttanti.

Bhāvetabbaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sacchikātabbaniddesavaṇṇanā

29. Sacchikātabbaniddese dasa ekuttaravissajjanāni paṭilābhasacchikiriyāvasena vuttāni. Tattha akuppā cetovimuttīti arahattaphalavimutti. Sā hi na kuppāti na calati na parihāyatīti akuppā, sabbakilesehi cittassa vimuttattā cetovimuttīti vuccati. Vijjāti tisso vijjā. Vimuttīti dasuttarapariyāyena arahattaphalaṃ vuttaṃ, saṅgītipariyāyena pana “vimuttīti dve vimuttiyo cittassa ca adhimutti nibbānañcā”ti vuttaṃ. Ettha ca aṭṭha samāpattiyo nīvaraṇādīhi suṭṭhu vimuttattā vimutti nāma, nibbānaṃ sabbasaṅkhatato vimuttattā vimutti nāma. Tisso vijjāti pubbenivāsānussatiñāṇaṃ vijjā sattānaṃ cutūpapāte ñāṇaṃ vijjā āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ vijjā. Tamavijjhanaṭṭhena vijjā, viditakaraṇaṭṭhenāpi vijjā. Pubbenivāsānussatiñāṇaṃhi uppajjamānaṃ pubbenivāsaṃ chādetvā ṭhitaṃ tamaṃ vijjhati, pubbenivāsañca viditaṃ karotīti vijjā. Cutūpapāte ñāṇaṃ cutipaṭisaṅkhaḍḍakāṃ tamaṃ vijjhati,

cutūpapātañca viditaṃ karotīti vijjā. Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ catusaccacchādaṃ tamāṃ vijjhati, catusaccadhamme ca viditaṃ karotīti vijjā. Cattāri sāmāññaphalānīti sotāpattiphalāṃ, sakadāgāmiphalāṃ, anāgāmiphalāṃ, arahattaphalāṃ. Pāpadhamme sameti vināsetīti samaṇo, samaṇassa bhāvo sāmāññaṃ. Catunnaṃ ariyamaggānametaṃ nāmaṃ. Sāmāññassa phalāni sāmāññaphalāni.

Pañca dhammakkhandhāti sīlakkhandho, samādhikkhandho, paññākkhandho, vimuttikkhandho, vimuttiñāṇadassanakkhandho. Dhammakkhandhāti dhammavibhāgā dhammakotṭhāsā. Sīlakkhandhādīsupi eseṇa nayo. Lokiyalokuttarā sīlasamādhipaññā eva sīlasamādhipaññākkhandhā.

Samucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttiyo eva vimuttikkhandho. Tividhā vimuttipaccavekkhaṇā eva vimuttiñāṇadassanakkhandho. So lokiyo eva. Jānanaṭṭhena ñāṇameva dassanaṭṭhena dassananti ñāṇadassanaṃ, vimuttīnaṃ ñāṇadassanaṃ vimuttiñāṇadassananti vuccati. Vikkhambhanatadaṅgavimuttiyo pana samādhipaññākkhandheheva saṅgahitā. Ime pañca dhammakkhandhā sekkhānaṃ sekkhā, asekkhānaṃ asekkhāti vuttā. Etesu hi lokiyā ca nissaraṇavimutti ca nevasekkhānāsekkhā. Sekkhā hontāpi sekkhānaṃ ime iti sekkhā, asekkhānaṃ ime iti asekkhāti vuccanti. “Sekkheṇa vimuttikkhandheṇa samannāgato hotī”ti ettha pana nissaraṇavimuttiyā ārammaṇakaraṇavasena samannāgatoti veditabbo. Cha abhiññāti cha adhikāni ñāṇāni. Katamā cha? Iddhividhañāṇaṃ, dibbasotadhātuñāṇaṃ, pubbenivāsānussatiñāṇaṃ, cetopariyañāṇaṃ, dibbacakkhuñāṇaṃ, āsavānaṃ khaye ñāṇanti imā cha.

Satta khīṇāsavabalānīti khīṇā āsavā assāti khīṇāsavo, khīṇāsavassa balāni khīṇāsavabalāni. Katamāni satta? Vuttāni bhagavatā -

“Idha, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno aniccato sabbe saṅkhārā yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā honti. Yampi, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno aniccato sabbe saṅkhārā yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā honti, idampi, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgama khīṇāsavo bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ paṭijānāti ‘khīṇā me āsavā’ti.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno aṅgārakāsūpamā kāmāti yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā honti. Yampi, bhikkhave...pe... idampi khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti...pe...

“Puna caparaṃ, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno vivekaninnaṃ cittaṃ hoti vivekaṇaṃ vivekapabbhāraṃ vivekaṭṭhaṃ nekkhammābhirataṃ byantībhūtaṃ sabbaso āsavaṭṭhāniyehi dhammehi. Yampi, bhikkhave...pe... idampi khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti...pe...

“Puna caparaṃ, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā honti subhāvitā. Pañcindriyāni bhāvitāni honti subhāvitāni. Satta bojjhaṅgā bhāvitā honti subhāvitā. Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvito hoti subhāvito. Yampi, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvito hoti subhāvito, idampi khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgama khīṇāsavo bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ paṭijānāti ‘khīṇā me āsavā’”ti.

Tattha paṭhamena balena dukkhasaccapaṭivedho, dutiyena samudayasaccapaṭivedho, tatiyena nirodhasaccapaṭivedho, catūhi maggasaccapaṭivedho pakāsito hoti.

Aṭṭha vimokkhāti ārammaṇe adhimuccanaṭṭhena paccaṇīkadhammehi ca suṭṭhu muccanaṭṭhena vimokkhā. “Katame aṭṭha? Rūpī rūpāni passati, ayaṃ paṭhamo vimokkho. Ajjhattaṃ arūpasāññī bahiddhā rūpāni passati, ayaṃ dutiyo vimokkho. ‘Subha’nteva adhimutto hoti, ayaṃ tatiyo vimokkho. Sabbaso rūpasāññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsaññācāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ catuttho vimokkho. Sabbaso ākāsaññācāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇaññācāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ pañcamo vimokkho. Sabbaso viññāṇaññācāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ chaṭṭho vimokkho. Sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ sattamo vimokkho. Sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, ayaṃ aṭṭhamo vimokkho”ti.

Nava anupubbanirodhāti nava anupaṭipāṭiyā nirodhā. “Katame nava? Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa kāmasaññā niruddhā hoti, dutiyaṃ jhānaṃ samāpannassa vitakkavicārā niruddhā honti, tatiyaṃ jhānaṃ samāpannassa pīti niruddhā hoti, catutthaṃ jhānaṃ samāpannassa assāsapassāsā niruddhā honti, ākāsaññācāyatanaṃ samāpannassa rūpasāññā niruddhā hoti, viññāṇaññācāyatanaṃ samāpannassa ākāsaññācāyatanaññā niruddhā hoti, ākiñcaññāyatanaṃ samāpannassa viññāṇaññācāyatanaññā niruddhā hoti, nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpannassa ākiñcaññāyatanaññā niruddhā hoti, saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca niruddhā hontī”ti.

Dasa asekkhā dhammāti upari sikkhitabbābhāvato na sikkhantīti asekkhā. Atha vā tīsu sikkhāsu sikkhantīti sekkhā, vuddhippattā sekkhāti asekkhā, arahanto. Asekkhānaṃ ime iti asekkhā. “Katame dasa? Asekkhā sammādiṭṭhi, asekkho sammāsaṅkappo, asekkhā sammāvācā, asekkho sammākammanto, asekkho sammāājīvo, asekkho sammāvāyāmo, asekkhā sammāsati, asekkho sammāsamādhi, asekkhaṃ sammāñāṇaṃ, asekkhā sammāvimuttī”ti. Asekkhaṃ sammāñāṇanti arahattaphalapaññaṃ ṭhapetvā sesalokiyapañña. Sammāvimuttīti arahattaphalavimutti. Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ -

“Asekkhā sammādiṭṭhītiādayo sabbepi phalasampayuttadhammā eva. Ettha ca sammādiṭṭhi sammāñāṇanti dvīsu ṭhānesu paññāva kathitā. Sammāvimuttīti iminā pana padena vuttāvasesā phalasamāpattidhammā saṅgahitā”ti.

Sabbaṃ, bhikkhave, sacchikātabbantiādīsu ārammaṇasacchikiriyā veditabbā. Rūpaṃ passanto sacchikarotītiādīsu rūpādīni lokiyāni passitabbākārena passanto tāneva rūpādīni ārammaṇasacchikiriyāya sacchikaroti, rūpādīni vā passitabbākārena passanto tena hetunā sacchikātabbaṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Passantoti hi padaṃ hetuatthepi akkharacintakā icchanti. Anaññātaññassāmītiindriyādīni pana lokuttarāni paccavekkhaṇavasena passanto tāneva ārammaṇasacchikiriyāya sacchikaroti. “Amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena sacchikarotī”ti idaṃ pariññeyyapahātabbasacchikātabbābhāvetabbesu sacchikātabbattā ujukameva. Ye

ye dhammā sacchikatā honti, te te dhammā phassitā hontīti ārammaṇasacchikiriyāya sacchikatā ārammaṇaphassena phuṭṭhā honti, paṭilābhasacchikiriyāya sacchikatā paṭilābhaphassena phuṭṭhā hontīti.

Sacchikātabbaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Hānabhāgiyacatukkaniddesavaṇṇanā

30. Idāni yasmā hānabhāgiyādītā ekekasappa samādhissa avatthābhedenā hoti, tasmā hānabhāgiyacatukkaṃ ekatoyeva niddiṭṭhaṃ. Tattha paṭhamassa jhānassa lābhinti paṭhamassa jhānassa lābhino. Sāmiatthe upayogavacanāṃ. Lābho sacchikiriyā assa atthīti lābhīti vuccati. Kāmasahagatāti ettha saḥagatasaddassa ārammaṇattho adhippeto, vatthukāmakilesakāmārammaṇāti attho. Saññāmanasikārāti javanasaññā ca tadāvajjanamanasikāro ca, saññāsampayuttamanasikāropi vaṭṭati. Samudācarantīti pavattanti. Dhammoti paṭhamajjhānadhammo. Jhānā parihāyanto tīhi kāraṇehi parihāyati kilesasamudācārena vā asappāyakiriyāya vā ananuyogena vā. Kilesasamudācārena parihāyanto sīghaṃ parihāyati, kammārāmatābhassārāmatāniddārāmatāsaṅgaṇikārāmatānuyogavasena asappāyakiriyāya parihāyanto dandhaṃ parihāyati, gelaññapaccayavekallādinā palibodhena abhikkhaṇaṃ asamāpajjanto ananuyogena parihāyantopi dandhaṃ parihāyati. Idha pana balavakāraṇameva dassento kilesasamudācāramevāha. Dutiyajjhānādīhi pana parihāyanto heṭṭhimahēṭṭhimajjhānanikantisamudācārenapi parihāyati. Kittāvatā parihīno hotīti? Yadā na sakkoti samāpajjituṃ, ettāvatā parihīno hotīti. Tadanudhammatāti anupavatto dhammo anudhammo, jhānaṃ adhikaṃ katvā pavattassa nikantidhammassetaṃ adhivacanāṃ. Anudhammo eva anudhammatā, tassa jhānassa anudhammatā tadanudhammatā. Satīti nikanti. Santiṭṭhatīti patiṭṭhāti. Taṃ paṭhamajjhānaṃ anuvattamānā nikanti pavattatīti vuttaṃ hoti. Avitakkasahagatāti dutiyajjhānārammaṇā. Tañhi natthettha vitakkoti avitakkanti vuccati. Nibbidāsahagatāti vipassanārammaṇā. Sā hi saṅkhāresu nibbindanato nibbidāti vuccati. “Nibbindaṃ virajjati”ti hi vuttaṃ. Virāgūpasamhitāti ariyamaggapaṭisaññuttā vipassanā. Vipassanā hi sikhāppattā maggavuṭṭhānaṃ pāpeti. Tasmā vipassanārammaṇā saññāmanasikārā “virāgūpasamhitā”ti vuccanti, “virāgā vimuccatī”ti hi vuttaṃ.

Vitakkasahagatāti vitakkavasena paṭhamajjhānārammaṇā. Upekkhāsukhasahagatāti tatramajjhattupekkhāya ca sukhavedanāya ca vasena tatiyajjhānārammaṇā. Pītisukhasahagatāti pītiyā ca sukhavedanāya ca vasena dutiyajjhānārammaṇā. Adukkhamasukhasahagatāti upekkhāvedanāvasena catutthajjhānārammaṇā. Sā hi vedanā na dukkhā na sukhāti adukkhamasukhāti vuccati, ma-kāro panettha padasandhivasena vutto. Rūpasahagatāti rūpajjhānārammaṇā. Nevasaññānāsaññāyatane tīhassa hānabhāgiyaṭṭhitibhāgiyanibbedhabhāgiyattesu vijjamānesupi visesabhāgiyattābhāvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ na niddiṭṭhaṃ. Sabbopi cesa lokiyo samādhī pamādavihāriṣṣa mudindriyassa hānabhāgiyo hoti, appamādavihāriṣṣa mudindriyassa tīhītibhāgiyo hoti, taṇhācaritassa tikkhindriyassa visesabhāgiyo hoti, diṭṭhicaritassa tikkhindriyassa nibbedhabhāgiyo hotīti vuccati.

Hānabhāgiyacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Lakkhaṇattikaniddesavaṇṇanā

31. Idāni yasmā ekekopi lokiyadhammo tilakkhaṇabbhāhato, tasmā lakkhaṇattikaṃ ekato niddiṭṭhaṃ. Tattha aniccaṃ khayaṭṭhenāti tattha tattheva khīyanabhāvena aniccaṃ. “Khayadhammattā, vayadhammattā, virāgadhammattā, nirodhadhammattā anicca”nti eke. Dukkhaṃ bhayaṭṭhenāti sappaṭibhayatāya dukkhaṃ. Yañhi aniccaṃ, taṃ bhayāvahaṃ hoti sīhopamasutte devānaṃ viya.

“Jātijarābyādhimaraṇabhayaṭṭhena dukkha”nti eke. Anattā asāraṇaṭṭhenāti “attā nivāsī kārako vedako sayamvasī”ti evaṃ parikappitassa attasārassa abhāvena anattā. Yañhi aniccaṃ dukkhaṃ, taṃ attanopi aniccataṃ vā udayabbayaṇaṃ vā dhāretuṃ na sakkoti, kuto tassa kārakādibhāvo. Vuttañca “rūpañca hidaṃ, bhikkhave, attā abhavissa, nayidaṃ rūpaṃ ābādhāya saṃvatteyyā”tiādi. “Attasāraniccasāravirahitattā anattā”ti eke.

Lakkhaṇattikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā

32-33. Ariyasaccacatukkampi tathaṭṭhena saccānaṃ ekasambandhattā ekato eva niddiṭṭhaṃ. Tattha tatthāti tesu catūsu ariyasaccesu. Katamanti kathetukamyatāpucchā. Dukkhaṃ ariyasaccanti pucchitadhammanidassanaṃ. Tattha jātipi dukkhātiādīsu jātisaddassa tāva aneke atthā paveditā. Yathāha -

“Bhavo kulaṃ nikāyo ca, sīlaṃ paññatti lakkhaṇaṃ;
Pasūti sandhi cevāti, jātiatthā paveditā”.

Tathā hissa “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo”tiādīsu bhavo attho. “Akkhitto anupakkuṭṭho jātivādenā”ti ettha kulaṃ. “Atthi, visāke, nigaṇṭhā nāma samaṇajāti”ti ettha nikāyo. “Yato haṃ, bhagini, ariyāya jātiyā jāto nābhijānāmī”ti ettha ariyasīlaṃ. “Tiriya nāma tiṇajāti nābhiyā uggantvā nabhaṃ āhacca ṭhitā aho”ti ettha paññatti. “Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā”ti ettha saṅkhatalakkhaṇaṃ. “Sampatijāto, ānanda, bodhisatto”ti ettha pasūti. “Bhavapaccayā jāti”ti ca “jātipi dukkhā”ti ca ettha pariyāyato paṭisandhikhandhā. Nippariyāyato pana tattha tattha nibbattamānānaṃ sattānaṃ ye ye khandhā pātubhavanti, tesam tesam paṭhamam pātubhāvo.

Kasmā panesā jāti dukkhāti ce? Anekesaṃ dukkhānaṃ vatthubhāvato. Anekāni hi dukkhāni. Seyyathidaṃ - dukkhadukkhaṃ, vipariṇāmadukkhaṃ, saṅkhāradukkhaṃ, paṭicchannadukkhaṃ, appaṭicchannadukkhaṃ, pariyāyadukkhaṃ, nippariyāyadukkhaṃ. Ettha kāyikacetasikā dukkhā vedanāsabhāvato ca nāmato ca dukkhattā dukkhadukkhaṃ vuccati. Sukhā vedanā vipariṇāmena dukkhupattihetuto vipariṇāmadukkhaṃ. Upekkhāvedanā ceva avasesā ca tebhūmakasaṅkhārā udayabbayaṇaṃ paṭipīṭitattā saṅkhāradukkhaṃ.

Kaṇṇasūladantasūlarāgajapariṇāhadosaṃjapariṇāhādi kāyikacetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato paṭicchannadukkhaṃ.

Dvattiṃsakammakāraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvā jānitabbato upakkamassa ca pākaṭabhāvato appaṭicchannadukkhaṃ. Ṭhapetvā dukkhadukkhaṃ sesaṃ dukkhasaccavibhaṅge āgataṃ jātiādi sabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato pariyāyadukkhaṃ. Dukkhadukkhaṃ pana nippariyāyadukkhaṃ vuccati.

Tatrāyaṃ jāti yaṃ taṃ bālapaṇḍitasuttādīsu bhagavatāpi upamāvasena pakāsitaṃ āpāyikaṃ dukkhaṃ, yañca sugatiyampi manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedam dukkhaṃ uppajjati, tassa vatthubhāvato dukkhā. Tatridaṃ

gabbhokkantimūlakādibhedam dukkham - ayañhi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppalapadumapuṇḍarīkādisu nibbattati, atha kho heṭṭhā āmāsayassa upari pakkāsayassa udarapaṭalapitṭhikaṇṭakānam vemajjhe paramasambādhe tibbandhakāre nānakuṇapagandhaparibhāvitaparamaduggandhapavanavicarite adhimattajegucche kucchippadese pūtimacchapūtikummāsacandanikādīsu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasa māse mātukucchisambhavena usmanā puṭapākam viya paccamāno piṭṭhapiṇḍi viya sediyamāno samiñjanapasāraṇādivirahito adhimattam dukkham paccanubhotīti. Idam tāva gabbhokkantimūlakam dukkham.

Yam pana so mātu sahasā upakkhalanagamananisīdanauṭṭhānaparivattanādīsu surādhuttahatthagato eḷako viya ahituṇḍikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhanaparikaḍḍhanaodhunanāniddhunanādinā upakkamena adhimattam dukkhamanubhoti, yañca mātu sītudakapānakāle sītanarakūpapanno viya uṇhayāgubhattādiajjhoharaṇakāle aṅgāravuṭṭhisamparikiṇṇo viya loṇambilādiajjhoharaṇakāle khārāpatacchikādikammakāraṇappatto viya adhimattam dukkhamanubhoti. Idam gabbhapariharaṇamūlakam dukkham.

Yam panassa mūlhaḡabbhāya mātuyā mittāmaccasuhajjādīhipi adassanārahe dukkhuppattiṭṭhāne chedanaphālanādīhi dukkhamanubhavati. Idam gabbhavipattimūlakam dukkham.

Yam vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā narakappapātam viya atibhayānakam yonimaggam paṭipādiyamānassa paramasambādhena ca yonimukhena tālacchiggaḷena viya nikaḍḍhiyamānassa mahānāgassa narakasattassa viya ca saṅghātapabbatehi vicuṇṇiyamānassa dukkhamuppajjati. Idam vijāyanamūlakam dukkham.

Yam pana jātassa taruṇavaṇasadisassa sukumārasarīrassa hatthagahaṇanāpanadhovanacoḷaparimajjanādīkāle sūcimukhakhuradhārāvijjhanaphālanasadisam dukkhamuppajjati. Idam mātukucchito bahi nikkhamanamūlakam dukkham.

Yam tato param pavattiyam attanāva attānam vadhentassa acelakavatādivasena ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa kodhavasena abhuñjantassa ubbandhantassa ca dukkham hoti. Idam attupakkamamūlakam dukkham.

Yam pana parato vadhabandhanādīni anubhavantassa uppajjati. Idam parūpakkamamūlakam dukkhanti. Iti imassa sabbassāpi dukkhassa ayam jāti vatthumeva hoti. Tenetaṃ vuccati -

“Jāyetha no ce narakesu satto, tatthaggidāhādīkamappasayham;
Labhetha dukkham nu kuhiṃ patiṭṭham, iccāha dukkhāti munīdha jātiṃ.

“Dukkham tiracchesu kasāpatoda -
Daṇḍābhighātādibhavam anekam;
Yam tam katham tattha bhavēyya jātiṃ,
Vinā tahiṃ jāti tatopi dukkhā.

“Petesu dukkham pana khuppiāsā -
Vātātapādippabhavam vicittam;
Yasmā ajātassa na tattha atthi,

Tasmāpi dukkhaṃ muni jātimāha.

“Tibbandhakāre ca asayhasīte,
Lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ;
Na taṃ bhava tattha na cassa jāti,
Yato ayaṃ jāti tatopi dukkhā.

“Yañcāpi gūthanarake viya mātugabbhe,
Satto vasaṃ ciramato bahi nikkhamañca;
Pappoti dukkhamatighoramidampi natthi,
Jātiṃ vinā itipi jāti ayañhi dukkhā.

“Kiṃ bhāsitena bahunā nanu yaṃ kuhiñci,
Atthīdha kiñcidapi dukkhamidaṃ kadāci;
Nevatthi jātivirahe yadato mahesī,
Dukkhatī sabbapaṭthamaṃ imamāha jāti”nti.

Jarāpi dukkhāti ettha duvidhā jarā saṅkhatalakkhaṇaṇca, khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ ekabhavapariyāpannakhandhapurāṇabhāvo ca. Sā idha adhippetā. Sā panesā dukkhā saṅkhāradukkhabhāvato ceva dukkhavattutho ca. Yaṃ hidaṃ aṅgapaccaṅgasithilībhāvavindriyavikāravirūpatā yobbanavināsaḥ upaghātasatimativippavāsaparaparibhavādiānekappaccayaṃ kāyikacetasaṃ dukkhamuppajjati, jarā tassa vatthu. Tenetaṃ vuccati -

“Aṅgānaṃ sithilībhāvā, indriyānaṃ vikārato;
Yobbanassa vināsaṇa, balassa upaghātato.

“Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano;
Appasādanīyato ceva, bhiyyo bālattapattiyā.

“Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānasaṃ tathā;
Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukkhā”ti.

Jarādukkhānantaraṃ byādhidukkhe vattabbepi kāyikadukkhagahaṇeneva byādhidukkhaṃ gahitaṃ hotīti na vuttanti veditabbaṃ.

Maraṇampi dukkhanti etthāpi duvidhaṃ maraṇaṃ - saṅkhatalakkhaṇaṇca, yaṃ sandhāya vuttaṃ - “jarāmarāṇaṃ dvīhi khandhehi saṅgahita”nti. Ekabhavapariyāpannajīvitindriyappabandhavicchedo ca, yaṃ sandhāya vuttaṃ - “niccaṃ maraṇato bhaya”nti. Taṃ idha adhippetā. Jātipaccayamarāṇaṃ upakkamamarāṇaṃ sarasamarāṇaṃ āyukkhayamarāṇaṃ puññakkhayamarāṇanti tasseva nāmaṃ. Puna khaṇikamarāṇaṃ sammutimaraṇaṃ samucchadamaraṇanti ayampettha bhedo veditabbo. Pavatte rūpārūpadhammānaṃ bhedo khaṇikamarāṇaṃ nāma. “Tisso mato, phusso mato”ti idaṃ paramatthato sattassa abhāvā, “sassaṃ mataṃ, rukkho mato”ti idaṃ jīvitindriyassa abhāvā sammutimaraṇaṃ nāma. Khīṇāsavassa appaṭisandhikā kālakiriyā samucchadamaraṇaṃ nāma. Bāhirakaṃ sammutimaraṇaṃ ṭhapetvā itaraṃ sammutimaraṇaṇca samucchadamaraṇaṇca yathāvuttapabandhavicchedeneva saṅgahitaṃ. Dukkhasa pana vatthubhāvato dukkhaṃ. Tenetaṃ vuccati -

“Pāpassa pāpakammādinimittamanupassato;
Bhaddassāpasahantassa, viyogaṃ piyavatthukaṃ;
Mīyamānassa yaṃ dukkhaṃ, mānasaṃ avisesato.

“Sabbesañcāpi yaṃ sandhibandhanacchedanādikaṃ;
Vitujjamānamammānaṃ, hoti dukkhaṃ sarīrajaṃ.

“Asayhamappaṭikāraṃ, dukkhassetassidaṃ yato;
Maraṇaṃ vatthu tenetaṃ, dukkhamicceva bhāsita”nti.

Sokādīsu soko nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa antonijjhānalakkhaṇo cittasantāpo.
Dukkho pana dukkhadukkhato dukkhavatthuto ca. Tenetaṃ vuccati -

“Sattānaṃ hadayaṃ soko, visasallaṃva tujjati;
Aggitattova nārāco, bhusaṃva dahate puna.

“Samāvahati byādhiñca, jarāmaraṇabhedaṇaṃ;
Dukkhampi vividhaṃ yasmā, tasmā dukkhoti vuccatī”ti.

Paridevo nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa vacīpalāpo. Dukkho pana
saṅkhāradukkhabhāvato dukkhavatthuto ca. Tenetaṃ vuccati -

“Yaṃ sokasallavihato paridevamāno, kaṇṭhoṭṭhatālutasosajamappasayaṃ;
Bhiyyodhimattamadhigacchatiyeva dukkhaṃ, dukkhoti tena bhagavā
paridevamāhā”ti.

Dukkhaṃ nāma kāyapīḷanalakkhaṇaṃ kāyikadukkhaṃ. Dukkhaṃ pana
dukkhadukkhato mānasadukkhāvahanato ca. Tenetaṃ vuccati -

“Pīleti kāyikamidaṃ, dukkhaṃ dukkhañca mānasaṃ bhiyyo;
Janayati yasmā tasmā, dukkhanti visesato vutta”nti.

Domanassaṃ nāma cittapīḷanalakkhaṇaṃ mānasaṃ dukkhaṃ. Dukkhaṃ pana
dukkhadukkhato kāyikadukkhāvahanato ca. Cetodukkhasamappitā hi kese pakiriya
kandanti, urāni paṭipisanti, āvaṭṭanti, vivaṭṭanti, uddhaṃpādaṃ papatanti, satthaṃ
āharanti, visaṃ khādanti, rajjuyā ubbandhanti, aggaṃ pavisantīti nānappakāraṇaṃ
dukkhamanubhavanti. Tenetaṃ vuccati -

“Pīleti yato cittaṃ, kāyassa ca pīḷanaṃ samāvahati;
Dukkhampi domanassaṃ, vidomanassā tato āhū”ti.

Upāyāso nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa adhimattacetodukkhappabhāvito
dosoyeva. “Saṅkhārakkhandhapariyāpanno eko dhammo”ti eke. Dukkho pana
saṅkhāradukkhabhāvato cittaparidahanato kāyavisādanato ca. Tenetaṃ vuccati -

“Cittassa ca paridahanā, kāyassa visādanā ca adhimattaṃ;
Yaṃ dukkhamupāyāso, janeti dukkho tato vutto”ti.

Ettha ca mandagginā antobhājane pāko viya soko, tikkhagginā paccamānassa
bhājanato bahinikkhamanaṃ viya paridevo, bahinikkhantāvasesassa nikkhamitumpi
appahontassa antobhājaneyeva yāva parikkhayā pāko viya upāyāso daṭṭhabbo.

Appiyasampayogo nāma appiyehi sattasaṅkhārehi samodhānaṃ. Dukkho pana dukkhavatthuto. Tenetaṃ vuccati -

“Disvāva appiye dukkhaṃ, paṭhamam hoti cetasi;
Tadupakkamasambhūtamatha kāye yato idha.

“Tato dukkhadvayassāpi, vatthuto so mahesinā;
Dukkho vuttoti viññeyyo, appiyehi samāgamo”ti.

Piyavippayogo nāma piyehi sattasaṅkhārehi vinābhāvo. Dukkho pana dukkhavatthuto. Tenetaṃ vuccati -

“Ñātīdhanādiviyogā, sokasarasamappitā vitujjanti;
Bālā yato tatoyaṃ, dukkhoti mato piyaviyogo”ti.

Ichchitālābhe alabbhaneyyavatthūsu icchāva yampiccham na labhati, tampi dukkhanti vuttā. Yenapi dhammena alabbhaneyyam vatthum icchanto na labhati, tampi alabbhaneyyavatthumhi icchanaṃ dukkhanti attho. Dukkhaṃ pana dukkhavatthuto. Tenetaṃ vuccati -

“Taṃ taṃ patthayamānānaṃ, tassa tassa alābhato;
Yaṃ vighātamayaṃ dukkhaṃ, sattānaṃ idha jāyati.

“Alabbhaneyyavatthūnaṃ, patthanā tassa kāraṇaṃ;
Yasmā tasmā jino dukkhaṃ, icchitālābhamabravī”ti.

Saṅkhittena pañcupādānakkhandhāti ettha pana saṅkhittenāti desanaṃ sandhāya vuttaṃ. Dukkhañhi ettakāni dukkhasatānīti vā ettakāni dukkhasahassānīti vā saṅkhipitum na sakkā, desanā pana sakkā. Tasmā “dukkhaṃ nāma na aññaṃ kiñci, saṅkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti desanaṃ saṅkhipanto evamāha. Pañcāti gaṇanaparicchedo. Upādānakkhandhāti upādānagocarā khandhā.

Jātipabbhūtikaṃ dukkhaṃ, yaṃ vuttamidha tādinaṃ;
Avuttaṃ yañca taṃ sabbaṃ, vinā etena vijjati.

Yasmā tasmā upādānakkhandhā saṅkhepato ime;
Dukkhatī vuttā dukkhanta-desakena mahesinā.

Tathā hi indhanamiva pāvako, lakkhamiva paharaṇāni, gorūpaṃ viya ḍaṃsamakasādayo, khetamiva lāyakā, gāmaṃ viya gāmaghātakā, upādānakkhandhapañcakameva jātiādayo nānappakārehi vibādhentā tiṇalatādīni viya bhūmiyaṃ, pupphaphalapallavāni viya rukkesu upādānakkhandhesuyeva nibbattanti. Upādānakkhandhānañca ādidukkhaṃ jāti, majjhedukkhaṃ jarā, pariyośanadukkhaṃ maraṇaṃ, māraṇantikadukkhābhigghātena pariḍayhanadukkhaṃ soko, tadasahanato lālappanadukkhaṃ paridevo, tato dhātukkhobhasaṅkhātāniṭṭhaphoṭṭhabbasamāyogato kāyassa ābādhanadukkhaṃ dukkhaṃ, tena ābādhiyamānānaṃ puthujjanānaṃ tattha paṭighuppattito cetobādhanadukkhaṃ domanassaṃ, sokādivuddhiyā janitavisādānaṃ anutthunanadukkhaṃ upāyāso, manorathavighātappattānaṃ icchāvighātadukkhaṃ icchitālābhoti evaṃ nānappakārato upaparikkhiyamānā upādānakkhandhāva dukkhāti yadetaṃ ekamekaṃ dassetvā vuccamānaṃ anekehipi kappehi na sakkā

anavasesato vattum, tam sabbampi dukkham ekajalabindumhi sakalasamuddajalarasam viya yesu kesuci pañcasu upādānakkhandhesu sañkhipitvā dassetum “sañkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti bhagavatā vuttameva thero avocāti.

Tattha katamā jātītiādīsu padabhājanīyesu tatthāti dukkhasaccaniddese vuttesu jātīādīsu. Yā tesam tesam sattānanti sañkhepato anekesam sattānam sādhāraṇaniddeso. Yā devadattassa jāti, yā somadattassa jāti evaṇhi divasampi kathiyamāne neva sattā pariyādānam gacchanti, na sabbam aparatthadīpanam sijjhati, imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādinno hoti, na kiñci aparatthadīpanam na sijjhati. Tamhi tamhīti ayam gati jātivasena anekesam sattanikāyānam sādhāraṇaniddeso. Sattanikāyeti sattānam nikāye, sattaghaṭṭāyam sattasamūheti attho. Jātīti jāyanavasena. Idamettha sabhāvapaccattam. Sañjātīti sañjāyanavasena. Upasaggena padaṃ vaḍḍhitam. Okkantīti okkamanavasena. Jāyanaṭṭhena vā jāti, sā aparipuṇṇāyatanavasena vuttā. Sañjāyanaṭṭhena sañjāti, sā paripuṇṇāyatanavasena vuttā. Okkamaṇaṭṭhena okkanti, sā aṇḍajalābujavasena vuttā. Te hi aṇḍakosam vatthikosañca okkamanti, okkamantā pavisantā viya paṭisandhiṃ gaṇhanti. Abhinibbattanaṭṭhena abhinibbatti, sā saṃsedajaopapātikavasena vuttā. Te hi pākaṭā eva hutvā nibbattanti, ayam tāva sammutikathā.

Idāni khandhānam pātubhāvo, āyatanānam paṭilābhoti paramatthakathā hoti. Khandhā eva hi paramatthato pātubhavanti, na sattā. Ettha ca khandhānanti ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnam, pañcavokārabhave pañcannampi gahaṇam veditabbam. Pātubhāvoti uppatti. Āyatanānanti tatra tatra uppajjamānāyatanavasena saṅgaho veditabbo. Paṭilābhoti santatiyam pātubhāvoyeva. Pātubhavantāneva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. Ayam vuccati jātīti ayam jāti nāma kathiyati.

Jarāniddese jarāti sabhāvapaccattam. Jīraṇatāti ākāraniddeso. Khaṇḍiccantiādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā, pacchimā dve pakatiniddesā. Ayaṇhi jarāti iminā padena sabhāvato dīpitā, tenassā idam sabhāvapaccattam. Jīraṇatāti iminā ākārato, tenassāyam ākāraniddeso. Khaṇḍiccanti iminā kālātikkame dantanakhānam khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato. Pāliccanti iminā kesalomānam palitabhāvakaraṇakiccato. Valittacatāti iminā maṃsam milāpetvā tace valibhāvakaraṇakiccato dīpitā. Tenassā ime tayo kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesam vikāraṇam dassanavasena pākaṭibhūtā pākaṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tiṇarukkhādīnam sambhaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīsu khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo cakkhum ummīletvāpi gayhati, na ca khaṇḍiccādīneva jarā. Na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṃhāni indriyānam paripākoti imehi pana padehi kālātikkameyeva abhibyattāya āyukkhayacakkhādīndriyaparipākasañkhātāya pakatiyā dīpitā, tenassime dve pakatiniddesāti veditabbā. Tattha yasmā jaram pattassa āyu hāyati, tasmā jarā “āyuno saṃhānī”ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayam sukheveva gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaram pattassa paripakkāni āluḷitāni avisadāni oḷārikampi attano visayam gahetum asamatthāni honti, tasmā “indriyānam paripāko”ti phalūpacāreneva vuttā.

Sā panesā evaṃ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākaṭā paṭicchannāti duvidhā hoti. Tattha dantādīsu khaṇḍādibhāvadassanato rūpadhammesu jarā pākaṭajarā nāma. Arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato paṭicchannajarā nāma. Tatra yvāyaṃ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādisānaṃ dantādīnaṃ vaṇṇoyeva. Taṃ cakkhunā disvā manodvārena cintetvā “ime dantā jarāya pahaṭā”ti jaraṃ jānāti, udakaṭṭhāne baddhāni gosiṅgādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthibhāvajānaṃ viya. Puna ayaṃ jarā savīci avīcīti evampi duvidhā hoti. Tattha maṇikanakaratapavālacandasūriyādīnaṃ mandadasakādīsu paṇīnaṃ viya, pupphaphalapallavādīsu apāṇīnaṃ viya ca antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ dubbiññeyyattā jarā avīcijarā nāma, nirantarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ suviññeyyattā jarā savīcijarā nāma.

Tattha savīcijarā upādiṇṇakaanupādiṇṇakavasena evaṃ veditabbā - daharakumārakānañhi paṭhamameva khīradantā nāma utṭhahanti, na te thirā. Tesu pana patitesu puna dantā utṭhahanti. Te paṭhamameva setā honti, jarāvātena pahaṭakāle kālakā honti. Kesā paṭhamameva tambā honti, tato kālakā, tato setā. Chavi pana salohitikā hoti. Vaḍḍhantānaṃ vaḍḍhantānaṃ odātānaṃ odātabhāvo, kālakānaṃ kālakabhāvo paññāyati. Jarāvātena pana pahaṭakāle valiṃ gaṇhāti. Sabbampi sassam vapitakāle setaṃ hoti, pacchā nīlaṃ. Jarāvātena pana pahaṭakāle paṇḍukaṃ hoti. Ambaṅkurenāpi dīpetuṃ vaṭṭati.

Maraṇaniddese cutīti cavanavasena vuttaṃ. Ekacatupañcakkhandhānaṃ sāmāññavacanametam. Cavanatāti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṃ. Bhedoti cutikhandhānaṃ bhaṅguppattiparidīpanaṃ. Antaradhānanti ghaṭassa viya bhinnassa bhinnānaṃ cutikhandhānaṃ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. Maccu maraṇanti maccusaṅkhātānaṃ maraṇaṃ, na khaṇikamaraṇaṃ. Kālo nāma antako, tassa kiriyāti kālakiriyā. Ettāvatā ca sammutiyaṃ maraṇaṃ dīpitaṃ.

Idāni paramatthena dīpetuṃ khandhānaṃ bhedotiādimāha. Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhinnesu matoti vohāro hoti. Ettha ca catuvokārapañcavokāravasena khandhānaṃ bhedo, ekavokāravasena kaḷavarassa nikkhepo, catuvokāravasena vā khandhānaṃ bhedo, sesadvayavasena kaḷavarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvayepi rūpakāyasaṅkhātassa kaḷavarassa sambhavato. Yasmā vā cātumahārājikādīsipi khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipati, tasmā tesam vasena khandhānaṃ bhedo, manussādīsū kaḷavarassa nikkhepo. Ettha ca kaḷavarassa nikkhepakaraṇato maraṇaṃ “kaḷavarassa nikkhepo”ti vuttaṃ.

Jīvitindriyassupacchedoti iminā indriyabaddhasseva maraṇaṃ nāma hoti, anindriyabaddhassa maraṇaṃ nāma natthīti dasseti. “Sassaṃ mataṃ, rukkho mato”ti idaṃ pana vohāramattameva, atthato pana evarūpāni vacanāni sassādīnaṃ khayavayabhāvameva dīpenti.

Apica imāni jātijarāmaraṇāni nāma imesaṃ sattānaṃ vadhakapaccāmittā viya otāraṃ gavesantāni vicaranti. Yathā hi purisassa tīsu paccāmittesu otārāpekkhesu vicarantesu eko vadeyya “ahaṃ asukaaraññassa nāma vaṇṇaṃ kathetvā etaṃ ādāya tattha gamissāmi, ettha mayhaṃ dukkaraṃ natthī”ti. Duttiyo vadeyya “ahaṃ tava etaṃ gahetvā gatakāle pothetvā dubbalaṃ karissāmi, ettha mayhaṃ dukkaraṃ natthī”ti. Tatiyo vadeyya “tayā etasmiṃ pothetvā dubbale kate tiṇhena asinā sīsacchedanaṃ nāma mayhaṃ bhāro hotū”ti te evaṃ vatvā tathā kareyyuṃ. Tattha

paṭhamapaccāmittassa araṇṇavaṇṇaṃ kathetvā taṃ ādāya tattha gatakālo viya suhajañātimaṇḍalato nikkaḍḍhitvā yattha katthaci nibbattāpanaṃ nāma jātiyā kiccaṃ, dutiyassa pothetvā dubbalakaraṇaṃ viya nibbattakkhandhesu nipatitvā parādhīna mañcaparāyaṇabhāvakaraṇaṃ jarāya kiccaṃ, tatiyassa tiṇhena asinā sīsacchedanaṃ viya jīvitakkhayapāpanaṃ maraṇassa kiccanti veditabbaṃ.

Apicettha jātidukkhaṃ sādīnavamahākantārappaveso viya daṭṭhabbaṃ, jarādukkhaṃ tattha annapānarahitassa dubbalaṃ viya, maraṇadukkhaṃ dubbalassa iriyāpathapavattane vihataparakkamassa vālādīhi anayabyasanāpādanaṃ viya daṭṭhabbanti.

Sokaniddese viyasatīti byasanaṃ, hitasukhaṃ khipati viddhaṃsetīti attho. Ñātīnaṃ byasanaṃ ñātibyasanaṃ, corarogabhayādīhi ñātikkhaya ñātivināsoti attho. Tena ñātibyasanena. Phuṭṭhassāti ajjhotthaṭassa abhibhūtassa, samannāgatassāti attho. Sesesupi ese va nayo. Ayaṃ pana viseso - bhogānaṃ byasanaṃ bhogabyasanaṃ, rājacorādivasena bhogakkhaya bhogavināsoti attho. Rogoyeva byasanaṃ rogabyasanaṃ. Rogo hi ārogyaṃ viyasati vināsetīti byasanaṃ. Sīlassa byasanaṃ sīlabyasanaṃ. Dussīlyassetāṃ nāmaṃ. Sammādiṭṭhiṃ vināsayamānā uppannā diṭṭhi eva byasanaṃ diṭṭhibyasanaṃ. Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tiṇi nipphannāni tilakkhaṇabbhāhatāni. Purimāni ca tiṇi neva kusalāni na akusalāni, sīladiṭṭhibyasanaadvayaṃ akusalaṃ.

Aññataraññatarenāti gahitesu vā yena kenaci aggahitesu vā mittāmacca byasanaādīsu yena kenaci. Samannāgatassāti samanubandhassa aparimuccamānassa. Aññataraññatarena dukkhadhammenāti yena kenaci sokadukkhassa uppattihetunā. Sokoti socanakavasena soko. Idaṃ tehi kāraṇehi uppajjanakasokassa sabhāvapaccattaṃ. Socanāti socanākāro. Socitattanti socitabhāvo. Antosokoti abbhantarasoko. Dutiyapadaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. So hi abbhantaraṃ sukkhāpento viya parisukkhāpento viya uppajjati “antosoko antoparisoko”ti vuccati. Cetaso parijjhāyanāti cittassa parijjhāyanākāro. Soko hi uppajjamāno aggi viya cittaṃ jhāpeti dahati, “cittaṃ me jhāmaṃ, na me kiñci paṭibhātī”ti vadāpeti. Dukkhitō mano dummano, tassa bhāvo domanassaṃ. Anupaviṭṭhaṭṭhena sokova sallanti sokasallaṃ.

Paridevaniddese “mayhaṃ dhītā, mayhaṃ putto”ti evaṃ ādissa ādissa devanti rodanti etenāti ādevo. Taṃ taṃ vaṇṇaṃ parikittetvā parikittetvā devanti etenāti paridevo. Tato parāni dve dve padāni purimadvayasessa ākārabhāvaniddesavasena vuttāni. Vācāti vacanaṃ. Palāpoti tucchaṃ niratthakavacanaṃ. Upaḍḍhabhaṇītaaññabhaṇītādivasena virūpo palāpoti vippalāpo. Lālappoti punappunaṃ lapaṇaṃ. Lālappanākāro lālappanā. Lālappitassa bhāvo lālappitattaṃ.

Dukkhaniddese kāyanissitattā kāyikaṃ. Amadhuraṭṭhena asātaṃ. Kāyikapadena cetasaasātaṃ paṭikkhipati, asātapadena kāyikasātaṃ. Tadeva dukkhayatīti dukkhaṃ, yassuppajjati, taṃ dukkhitaṃ karotīti attho. Dukkhamattā vā dukkhaṃ. Kāyasamphassajanti kāyasamphasse jātaṃ. Asātaṃ dukkhaṃ vedayitanti asātaṃ vedayitaṃ na sātaṃ, dukkhaṃ vedayitaṃ na sukhaṃ. Parato tiṇi padāni itthilīṅgavasena vuttāni. Asātā vedanā na sātā, dukkhā vedanā na sukhāti ayameva panettha attho. Yaṃ kāyikaṃ asātaṃ dukkhaṃ vedayitaṃ, yā kāyasamphassajā asātā dukkhā vedanā, idaṃ vuccati dukkhanti evaṃ yojanā veditabbā.

Domanassaniddese duṭṭhu manoti dummano, hīnavedanattā vā kucchitaṃ manoti dummano, dummanassa bhāvo domanassaṃ. Cittanissitattā cetasaṃ.

Cetosamphassajanti cittasamphasse jātaṃ.

Upāyāsāniddese āyāsanaṭṭhena āyāso. Saṃsīdanavisīdanākārappavattassa cittaḷamathassetāṃ nāmaṃ. Balavaāyāso upāyāso. Āyāsitaḃhāvo āyāsitaṭṭaṃ. Upāyāsitaḃhāvo upāyāsitaṭṭaṃ.

Appiyasampayoganiddese idhāti imasmiṃ loke. Yassāti ye assa. Anitṭhāti aparīyesitā. Pariyesitā vā hontu aparīyesitā vā, nāma mevetāṃ amanāpārammaṇānaṃ.

Manasmiṃ na kamanti na pavisaṇṭitī akantā. Manasmiṃ na appiyanti, na vā maṇaṃ vaḍḍhentaṭitī amanāpā. Rūpātiādi tesāṃ sabhāvaṇidassanaṃ. Anattaṃ kāmanti icchantaṭitī anattaḃkāmā. Ahitaṃ kāmanti icchantaṭitī ahitaḃkāmā. Aphāsuṃ dukkhavihāraṃ kāmanti icchantaṭitī aphāsukaḃmā. Catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ vivaṭṭaṃ na kāmanti, sabhayaṃ vaṭṭameva nesāṃ kāmanti icchantaṭitī ayogaḃkhemakaḃmā. Apica saddhādīnaṃ vuddhisāṅkhātassa atthassa akāmaṇato, tesāṃyeva hāṇisaṅkhātassa anattaḃkāmā ca kāmaṇato anattaḃkāmā. Saddhādīnaṃyeva upāyabhūtaḃ hitassa akāmaṇato, saddhāhāṇiādīnaṃ upāyabhūtaḃ ahitaḃkāmā ca kāmaṇato ahitaḃkāmā. Phāsuvihāraḃssa akāmaṇato, aphāsuvihāraḃssa ca kāmaṇato aphāsukaḃmā. Yassa kassaci nibbhayaḃssa akāmaṇato, bhayaḃssa ca kāmaṇato ayogaḃkhemakaḃmāti evameṭṭha attho daṭṭhabbo.

Saṅgaṭitī gantvā saṃyogo. Saṃāgamoti āgatehi saṃyogo. Saṃodhāṇanti ṭhāṇaṇisaḃjādīsū saḃabhāvo. Missībhāvoti sabbakiccānaṃ saḃakaraṇaṃ. Ayaṃ sattaḃvasena yojanā. Saṅkhāraḃvasena paṇa yaṃ labbhati, taṃ gaḃhetabbaṃ. So paṇa appiyasampayogo atthato eko dhammo nāma natthi, keḃalaṃ appiyasampayuttaṇaṃ duvidhaḃsāpi dukkhassa vaṭṭhubhāvato dukkhoti vutto.

Piyavippayoganiddeso vuttaḃpaṭipakkhaṇayena veditabbo. Mātā vātiādi paṇettha atthaḃkāme sarūpeṇa dassetuṃ vuttaṃ. Tattha maṃyāṭitī mātā, piyāṭitī pitā. Bhajaṭitī bhātā, tathā bhagiṇī. Mettāyantaṭitī mittā, miṇanti vā sabbagayhesu anto pakkhipantaṭitī mittā. Kicḃakaraṇīyesu saḃabhāvaṭṭhena amā hontitī amaccā. “Ayaṃ amhākaṃ aḃjhattiko”ti evaṃ jāṇanti, ñāyantaṭitī vā ñātī. Lohitena saṃbandhāti sālohitā. Pitupaḃkkhikā ñātī, mātupaḃkkhikā sālohitā. Mātāpitupaḃkkhikā vā ñātī, sassusaḃsurapaḃkkhikā sālohitā. Ayampi piyavippayogo atthato eko dhammo nāma natthi, keḃalaṃ piyavippayuttaṇaṃ duvidhaḃsāpi dukkhassa vaṭṭhubhāvato dukkhoti vutto. Idameṭṭha sabbaaṭṭhakathāḃacaṇaṃ. Saccānaṃ paṇa tathaḃlakkhaṇattā sampayogaḃvippayogaḃvacanehi appiyapiyavaṭṭhūṇiyeva viḃesitaṇṭitī vattuṃ yujjaṭitī.

Icchitālābhaṇiddese jātidhammaṇanti jāṭisaḃbhāvānaṃ jātipakaṭikaṇaṃ. Icchā uppaḃjjaṭitī taṇhā uppaḃjjaṭi. Aho vaṭātī paṭṭhaṇā. Assāmāti bhavyeyāma. Na kho paṇetaṃ icchāya paṭṭabbanti yaṃ etaṃ “aho vata maṃyaṃ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāṭi āgaḃccheyyā”ti evaṃ paḃhīṇasaṃudayesu sādhusu vijjaṃāṇaṃ aḃjātidhammaṭṭaṃ paṇinibbutesu ca vijjaṃāṇaṃ jāṭiyā aṇāgaṃaṇaṃ icchitaṃ, taṃ icchantaḃsāpi maggaḃbhāvaṇāya viṇā appaṭṭabbato, aṇicchantaḃsāpi ca bhāvaṇāya paṭṭabbato na icchāya paṭṭabbaṃ nāma hoti. Idampiṭi etaṃpi. Upaṇi ḃesāṇi upādāya aḃisaḃdo.

Upādāṇakkhaṇdhaṇiddese seyyathidanti nipāto, tassa te kaṭame iti ceti attho. Rūḃameva upādāṇakkhaṇdhoti rūḃupaḃdāṇakkhaṇdho. Eḃeva nayo ḃesesaḃpi.

Dukkhasaccaṇiddesaḃvaṇṇaṇā niṭṭhita.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

34. Samudayasaccaniddese yāyaṃ taṇhāti yā ayaṃ taṇhā. Ponobhavikāti punabbhava-karaṇaṃ punobhavo, punobhavo sīlamassāti ponobhavikā. Apica punabbhavaṃ deti, punabbhavaṃ saṃvattati, punappunaṃ bhava nibbattetīti ponobhavikā. Sā panesā punabbhavaṃ dāyikāpi atthi adāyikāpi, punabbhavaṃ saṃvattanikāpi atthi asaṃvattanikāpi, dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattāpi. Sā tippakārāpi ponobhavikāti nāmaṃ labhati. Ponabbhavikātipi pāṭho, soyevattho. Abhinandanasaṅkhātena nandirāgena saha gatāti nandirāgasahagatā. Nandirāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatāti vuttaṃ hoti. Tatra tatrābhinandinī yatra yatra attabhāvo nibbattati, tatra tatra abhinandinī. Rūpādīsu vā ārammaṇesu tatra tatrābhinandinī, rūpābhinandinī saddagandharasaphoṭṭhabbadhammābhinandinīti attho. Tatra tatrābhinandītipi pāṭho, tatra tatra abhinandayātīti attho. Seyyathidanti nipāto, tassa sā katamā iti ceti attho. Kāmatāṇhāti kāme taṇhā, pañcakāmaguṇikarāgassetam adhivacanaṃ. Bhavataṇhāti bhava taṇhā. Bhavapatthanāvasena uppannaṃ sassataditṭhisahagatassa rāgassa rūpārūpabhavarāgassa ca jhānanikantiyā ca etaṃ adhivacanaṃ. Vibhavataṇhāti vibhava taṇhā. Ucchedaditṭhisahagatarāgassetam adhivacanaṃ.

Idāni tassā taṇhāya vatthum vitthārato dassetuṃ sā kho panesātiādīmāha. Tattha uppajjātīti jāyati. Nivisatīti punappunaṃ pavattivasena patitṭhāti. Uppajjamānā kattha uppajjati, nivisamānā kattha nivisatīti sambandho. Yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpanti yaṃ lokasmiṃ piyasabhāvañceva madhurasabhāvañca. Cakkhu loketiādīsu lokasmiñhi cakkhuādīsu mamattena abhinivittāhattā sampattiyaṃ patitṭhitā attano cakkhum ādāsādīsu nimittaggahaṇānusārena vippasannaṃ pañcapasādaṃ suvaṇṇavimāṇe ugghāṭitamaṇisīhapañjaraṃ viya maññanti, sotaṃ rajatapanālikam viya pāmaṅgasuttakaṃ viya ca maññanti, tuṅgaṇāsāti laddhavohāraṃ ghāṇaṃ vaṭṭetvā ṭhapitaharītālavaṭṭim viya maññanti, jivhaṃ rattakambalapaṭalaṃ viya mudusiniddhamadhurarasadaṃ maññanti, kāyaṃ sālalaṭṭhiṃ viya suvaṇṇatorāṇaṃ viya ca maññanti, manaṃ aññesaṃ manena asadisam ulāraṃ maññanti, rūpaṃ suvaṇṇakaṇikārapupphādivaṇṇaṃ viya, saddaṃ mattakaravīkakokilamandadhamitamaṇivaṃsanigghosaṃ viya, attanā paṭiladdhāni catusamuṭṭhānikagandhārammaṇādīni “kassaññassa evarūpāni atthī”ti maññanti, tesam evaṃ maññamānānaṃ tāni cakkhādīni piyarūpāni ceva sātārūpāni ca honti. Atha nesaṃ tattha anuppannā ceva taṇhā uppajjati, uppannā ca punappunaṃ pavattivasena nivisati. Tasmā thero “cakkhu loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati”tiādīmāha. Tattha uppajjamānāti yadā uppajjati, tadā ettha uppajjātīti attho.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

35. Nirodhasaccaniddese yo tassāyeva taṇhāyāti ettha “yo tasseva dukkhassā”ti vattabbe yasmā samudayanirodheneva dukkhaṃ nirujjhati, no aññathā. Yathāha -

“Yathāpi mūle anupaddave daḷhe, chinnopi rukkho punareva rūhati;
Evampi taṇhānusaye anūhate, nibbattatī dukkhamidaṃ punappuna”nti.

Tasmā taṃ dukkhanirodhaṃ dassento samudayanirodhena dassetuṃ evamāha. Sīhasamānavuttino hi tathāgatā, te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca dassentā

hetumhi paṭipajjanti, na phale. Suvānavuttino pana aññatitthiyā, te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca dassentā attakilamathānuyogena ceva tasseva ca desanāya phale paṭipajjanti, na hetumhīti. Sīhasamānavuttitāya satthā hetumhi paṭipajjanto “yo tassāyevā”tiādimāha. Dhammasenāpatipi satthārā vuttakkamenevāha.

Tattha tassāyeva taṇhāyāti yā sā taṇhā “ponobhavikā”ti vatvā kāmataṇhādivasena vibhattā uppattinivesanavasena ca heṭṭhā pakāsītā, tassāyeva taṇhāya. Asesavirāganirodhoti virāgo vuccati maggo, “virāgā vimuccatī”ti hi vuttaṃ. Virāgena nirodho virāganirodho, anusayasamugghātato aseso virāganirodho asesavirāganirodho. Atha vā virāgoti hi pahānaṃ vuccati, tasmā aseso virāgo aseso nirodhoti evampettha yojanā daṭṭhabbā. Atthato pana sabbāneva panetāni asesavirāganirodhotiādīni nibbānasseva vevacanāni. Paramatthato hi dukkhanirodhaṃ ariyasaccanti nibbānaṃ vuccati. Yasmā pana taṃ āgamma taṇhā asesā virajjati nirujjhati, tasmā taṃ “tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho”ti vuccati. Nibbānañca āgamma taṇhā caḍḍiyati paṭinissajjīyati muccati na allīyati, kāmaguṇālayesu cettha ekopi ālayo natthi, tasmā nibbānaṃ cāgo paṭinissaggo mutti anālayoti vuccati. Ekameva hi nibbānaṃ, nāmāni panassa sabbasaṅkhatānaṃ nāmapaṭipakkhavasena anekāni honti. Seyyathidaṃ - asesavirāgo asesanirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo rāgakkhaya dosakkhaya mohakkhaya taṇhākkhaya anuppādo appavattaṃ animittaṃ appaṇihitaṃ anāyūhanaṃ appaṭisandhi anupapatti agati ajātaṃ ajaraṃ abyādhi amataṃ asokaṃ aparidevaṃ anupāyāsaṃ asaṃkiliṭṭhantiādīni.

Idāni maggena chinnāya nibbānaṃ āgamma appavattippattāyapi ca taṇhāya yesu vatthūsu tassā uppatti dassitā, tattheva abhāvaṃ dassetuṃ sā kho panesātiādimāha. Tattha yathā puriso khetto jātaṃ tittakālābuvallim disvā aggato paṭṭhāya mūlaṃ pariyesitvā chindeyya, sā anupubbena milāyitvā appaṇṇattiṃ gaccheyya, tato tasmim khetto tittakālābu niruddhā pahīnāti vucceyya, evameva khetto tittakālābu viya cakkhādīsu taṇhā. Sā ariyamaggena mūlacchinnā nibbānaṃ āgamma appavattiṃ gacchati. Evaṃ gatā pana tesu vatthūsu khetto tittakālābu viya na paṇṇāyati. Yathā ca aṭavito core ānetvā nagarassa dakkhiṇadvāre ghāteyyuṃ, tato aṭaviyaṃ corā matāti vā māritāti vā vucceyyuṃ, evameva aṭaviyaṃ corā viya yā cakkhādīsu taṇhā, sā dakkhiṇadvāre corā viya nibbānaṃ āgamma niruddhattā nibbāne niruddhā. Evaṃ niruddhā pana tesu vatthūsu aṭaviyaṃ corā viya na paṇṇāyati. Tenassā tattheva nirodhaṃ dassento “cakkhu loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyatī”tiādimāha. Atha vā taṇhuppādavatthussa pariṇṇātattā pariṇṇātavatthusmiṃ puna na uppajjanato anuppādanirodhavasena taṇhuppādavatthusmiṃyeva nirujjhatīti vuccati. Ettha ca uppajjanapaṭipakkhavasena pahīyatīti vuttaṃ, nivisanapaṭipakkhavasena nirujjhatīti.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Maggasaccaniddesavaṇṇanā

36. Maggasaccaniddese ayamevāti aññamaggapaṭikkhepanatthaṃ niyamaṇaṃ. Ariyoti taṃtaṃmaggavajjhakilesehi ārakattā, ariyabhāvakarattā, ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭha aṅgāni assāti aṭṭhaṅgiko. Svāyaṃ caturaṅgikā viya senā, pañcaṅgikaṃ viya tūriyaṃ aṅgamattameva hoti, aṅgavinimutto natthi.

Idāni aṅgamattameva maggo aṅgavinimutto natthīti dassento sammādiṭṭhi...pe...
sammāsamādhītiādīmāha. Tattha sammā dassanalakkhaṇā sammādiṭṭhi. Sammā
abhiniropanalakkhaṇo sammāsaṅkappo. Sammā pariggahalakkhaṇā sammāvācā.
Sammā samuṭṭhāpanalakkhaṇo sammākammanto. Sammā vodāpanalakkhaṇo
sammāājīvo. Sammā paggahalakkhaṇo sammāvāyāmo. Sammā upaṭṭhānalakkhaṇā
sammāsati. Sammā samādhānalakkhaṇo sammāsamādhī. Tesu ekekassa tīṇi tīṇi
kiccāni honti. Seyyathidaṃ - sammādiṭṭhi tāva aññehipi attano paccaṇīkakilesehi
saddhiṃ micchādiṭṭhiṃ pajahati, nirodhañca ārammaṇaṃ karoti,
sampayuttadhamme ca passati tappaṭicchādakamohavidhamanavasena
asammohato. Sammāsaṅkappādayopi tattheva micchāsaṅkappādīni ca pajahanti,
nibbānañca ārammaṇaṃ karonti. Viseso panettha sammāsaṅkappo
sahajātadhamme sammā abhiniropeti, sammāvācā sammā pariggaṇhāti,
sammākammanto sammā samuṭṭhāpeti, sammāājīvo sammā vodāpeti,
sammāvāyāmo sammā paggaṇhāti, sammāsati sammā upaṭṭhāpeti, sammāsamādhī
sammā samādahati.

Apicesā sammādiṭṭhi nāma pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā hoti, maggaḷe
ekakkhaṇā ekārammaṇā. Kiccato pana “dukkhe ñāṇa”ntiādīni cattāri nāmāni labhati.
Sammāsaṅkappādayopi pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā honti, maggaḷe
ekakkhaṇā ekārammaṇā. Tesu sammāsaṅkappo kiccato nekkhammasaṅkappotiādīni
tīṇi nāmāni labhati. Sammāvācādayo tayo pubbabhāge viratīyopi honti cetanāyopi,
maggaḷe pana viratīyoyeva. Sammāvāyāmo sammāsati idampi dvayaṃ kiccato
sammappadhānasatiṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhati. Sammāsamādhī pana
pubbabhāgepi maggaḷeṇepi sammāsamādhīyeva.

Iti imesu aṭṭhasu dhammesu bhagavatā nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino
bahūpakārattā paṭhamāṃ sammādiṭṭhiṃ desitā. Ayañhi “paññāpajjoto paññāsattha”nti
ca vuttā. Tasmā etāya pubbabhāge vipassanāññāsaṅkhātāya sammādiṭṭhiyā
avijjandhakāraṃ vidhamitvā kilesaḥcore ghātento khemena yogāvacaro nibbānaṃ
pāpuṇāti. Tasmā paṭhamāṃ sammādiṭṭhiṃ desitā.

Sammāsaṅkappo pana tassā bahūpakāro. Tasmā tadanantaraṃ vutto. Yathā hi
heraññiko hatthena parivattetvā parivattetvā cakkhunā kahāpaṇaṃ olokeno “ayaṃ
kūṭo ayaṃ cheko”ti jānāti, evaṃ yogāvacaropi pubbabhāge vitakkena vitakketvā
vitakketvā vipassanāpaññāya olokayamāno “ime dhammā kāmāvacarā, ime
rūpāvacarādayo”ti jānāti. Yathā vā pana purisena koṭiyaṃ gahetvā parivattetvā
parivattetvā dinnāṃ mahārukkhaṃ tacchako vāsiyā tacchetvā kamme upaneti, evaṃ
vitakkena vitakketvā vitakketvā dinnadhamme yogāvacaro paññāya “ime dhammā
kāmāvacarā, ime rūpāvacarā”tiādīnā nayena paricchinditvā kamme upaneti. Tasmā
sammāsaṅkappo sammādiṭṭhānantaraṃ vutto.

Svāyaṃ yathā sammādiṭṭhiyā, evaṃ sammāvācāyapi upakārako. Yathāha - “pubbe
kho, gahapati, vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindatī”ti. Tasmā tadanantaraṃ
sammāvācā vuttā.

Yasmā pana “idañcidañca karissāmā”ti paṭhamāṃ vācāya saṃvidahitvā loke
kammante payojenti, tasmā vācā kāyakammasa upakārīkāti sammāvācāya
anantaraṃ sammākammanto vutto.

Catubbidhaṃ pana vacīduccaritaṃ, tividhaṃ kāyaduccaritaṃ pahāya ubhayaṃ
sucaritaṃ pūrentasseva yasmā ājīvaṭṭhamakasīlaṃ pūratī, na itarassa, tasmā

tadubhayānantaraṃ sammāājīvo vutto.

Evam visuddhājīvena pana “parisuddho me ājīvo”ti ettāvatā paritosam katvā suttappamattena viharitum na yuttam, atha kho sabbairiyāpathesu idam vīriyamārabhitabbanti dassetum tadanantaram sammāvāyāmo vutto.

Tato āraddhavīriyenāpi kāyādīsu catūsu vatthūsu sati sūpaṭṭhitā kātabbāti dassetum tadanantaram sammāsati vuttā.

Yasmā pana evam sūpaṭṭhitāya satiyā samādhissa upakārānupakārānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesitvā pahoti ekattārammaṇe cittaṃ samādhātuṃ, tasmā sammāsatanantaram sammāsamādhi vuttoti veditabboti.

Sammādiṭṭhiniddese “dukkhe ñāṇa”ntiādinā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassitaṃ. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭam, pacchimāni dve vivaṭṭam. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni “pañcakkhandhā dukkhaṃ, taṇhā samudayo”ti evam saṅkhepena ca, “katame pañcakkhandhā? Rūpakkhando”tiādinā nayena vitthārena ca ācariyasantike uggaṇhitvā vācāya punappunaṃ parivattento yogāvacaro kammaṃ karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu “nirodhasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ, maggasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpa”nti evam savaneneva kammaṃ karoti. So evam kammaṃ karonto cattāri saccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena paṭivijjhati. Nirodhaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena paṭivijjhati, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkhaṃ pariññābhisamayena...pe... maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti.

Evamassa pubbabhāge dvīsu saccesu uggahaparipucchāsavanadhāraṇasammasanapaṭivedho hoti, dvīsu savanapaṭivedhoyeva. Aparabhāge tīsu kiccato paṭivedho hoti nirodhe ārammaṇapaṭivedho. Tattha sabbampi paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ, savanadhāraṇasammasanañāṇaṃ lokiyaṃ kāmāvacaraṃ. Paccavekkhaṇā pana pattasaccassa hoti, ayaṇca ādikammiko. Tasmā sā idha na vuttā. Imassa ca bhikkhuno pubbe pariggahato “dukkhaṃ parijānāmi, samudayaṃ pajahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvemī”ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkhaṃ pariññātameva hoti...pe... maggo bhāvitova hoti.

Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccañhi uppattito pākaṭaṃ, khāṇukaṇṭakappahārādīsu “aho dukkha”nti vattabbatampi āpajjati. Samudayasaccaṃ khāditukāmatābhūñjitukāmatādivasena uppattito pākaṭaṃ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṃ pana dvinnaṃ dassanattāya payogo bhavaggaggahaṇatthaṃ hatthapasāraṇaṃ viya, avīciphusanatthaṃ pādapasāraṇaṃ viya, satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭipaṭipādanaṃ viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evam duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggahādivasena pubbabhāgañāṇuppattiṃ sandhāya idam “dukkhe ñāṇa”ntiādi vuttam. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva taṃ ñāṇaṃ hoti.

Apare panāhu - catubbidham saccesu ñāṇam sutamayañāṇam vavatthānañāṇam
 sammāsanañāṇam abhisamayañāṇanti. Tattha katamam sutamayañāṇam?
 Saṃkhittena vā vitthārena vā cattāri saccāni sutvā jānāti “idaṃ dukkham, ayaṃ
 samudayo, ayaṃ nirodho, ayaṃ maggo”ti. Idaṃ sutamayañāṇam. Katamam
 vavatthānañāṇam? So sutānam attham upaparikkhati dhammato ca lakkhaṇato ca,
 “ime dhammā imasmim sacce pariyāpannā, imassa saccassa idaṃ lakkhaṇa”nti
 sannitthānam karoti. Idaṃ vavatthānañāṇam. Katamam sammāsanañāṇam? So evaṃ
 yathānupubbam cattāri saccāni vavatthapetvā atha dukkhameva gahetvā yāva
 gotrabhuñāṇam aniccato dukkhato anattato sammāsati. Idaṃ sammāsanañāṇam.
 Katamam abhisamayañāṇam? Lokuttaramaggakkhaṇe ekena ñāṇena cattāri saccāni
 apubbam acarimam abhisameti “dukkham pariññābhisamayena, samudayam
 pahānābhisamayena, nirodham sacchikiriyābhisamayena maggam
 bhāvanābhisamayena abhisameti”ti. Idaṃ abhisamayañāṇanti.

Sammāsaṅkappaniddese kāmato nissatoti nekkhammasaṅkappo. Byāpādato nissatoti
 abyāpādasāṅkappo. Vihiṃsāya nissatoti avihimsāsaṅkappo. Tattha
 nekkhammavitakko kāmavitakkassa padaghātam padacchedam karonto uppajjati,
 abyāpādavitaṅkko byāpādavitaṅkassa, avihimsāvitakko vihiṃsāvitakkassa. Tathā
 nekkhammaabyāpādaavihimsāvitakkā kāmabyāpādavihimsāvitakkānam paccanīkā
 hutvā uppajjanti.

Tattha yogāvacaro kāmavitakkassa padaghātanattham kāmavitakkaṃ vā sammāsati
 aññam vā pana kiñci saṅkhāram. Athassa vipassanākkhaṇe vipassanāsampayutto
 saṅkappo tadaṅgavasena kāmavitakkassa padaghātam padacchedam karonto
 uppajjati, vipassanam ussukkāpetvā maggam pāpeti. Athassa maggakkhaṇe
 maggasampayutto saṅkappo samucchedavasena kāmavitakkassa padaghātam
 padacchedam karonto uppajjati. Byāpādavitaṅkassapi padaghātanattham
 byāpādavitaṅkaṃ vā aññam vā saṅkhāram, vihiṃsāvitakkassa padaghātanattham
 vihiṃsāvitakkaṃ vā aññam vā saṅkhāram sammāsati. Athassa vipassanākkhaṇeti
 sabbam purimanayeneva yojetabbam.

Kāmavitakkādīnam pana tiṇṇampi pāḷiyam vibhassetu atthatiṃsārammaṇesu
 ekakammaṭṭhānampi apaccanīkaṃ nāma natthi. Ekantato pana kāmavitakkassa tāva
 asubhesu paṭhamajjhānameva paccanīkaṃ, byāpādavitaṅkassa mettāya
 tikacatukkajjhānāni, vihiṃsāvitakkassa karuṇāya tikacatukkajjhānāni. Tasmā
 asubhaparikkammaṃ katvā jhānam samāpannassa samāpattikkhaṇe
 jhānasampayutto vitakko vikkhambhanavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā
 uppajjati, jhānam pādakaṃ katvā vipassanam paṭṭhapentassa vipassanākkhaṇe
 vipassanāsampayutto saṅkappo tadaṅgavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā
 uppajjati, vipassanam ussukkāpetvā maggam pāpentassa maggakkhaṇe
 maggasampayutto saṅkappo samucchedavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā
 uppajjati. Evaṃ uppanno nekkhammasaṅkappoti vuccatīti veditabbo.

Mettāya pana parikkammaṃ katvā, karuṇāya parikkammaṃ katvā jhānam
 samāpannassāti sabbam purimanayeneva yojetabbam. Evaṃ uppanno
 abyāpādasāṅkappoti vuccati, avihimsāsaṅkappoti vuccatīti veditabbo. Evamete
 nekkhammasaṅkappādayo vipassanājhānavasena uppattīnam nānattā pubbabhāge
 nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu tṭhānesu uppannassa akusalasaṅkappassa
 padacchedato anuppattisādhavasena maggaṅgam pūrayamāno ekova
 kusalasaṅkappo uppajjati. Ayaṃ sammāsaṅkappo nāma.

Sammāvācāniddesepī yasmā aññeneva cittaena musāvādā viramati, aññena aññena piṣuṇāvācādihi, tasmā catassopetā veramaṇiyo pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana micchāvācāsaṅkhātāya catubbidhāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisāadhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammāvācāsaṅkhātā kusalaveramaṇi uppajjati. Ayaṃ sammāvācā nāma.

Sammākammantaniddesepī yasmā aññeneva cittaena paṇātipātā viramati, aññena adinnādānā, aññena micchācārā, tasmā tissopetā veramaṇiyo pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana micchākammantasaṅkhātāya tividhāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisāadhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammākammantasaṅkhātā kusalaveramaṇi uppajjati. Ayaṃ sammākammanto nāma.

Sammāājīvaniddesepī idhāti imasmiṃ sāsane. Ariyasāvakoti ariyassa buddhassa sāvako. Micchāājīvaṃ pahāyāti pāpakaṃ ājīvaṃ pajahitvā. Sammāājīvenāti buddhappasatthena kusalaājīvena. Jīvikaṃ kappetīti jīvitappavattiṃ pavatteti. Idhāpi yasmā aññeneva cittaena kāyadvāravītikkamā viramati, aññeneva vacīdvāravītikkamā, tasmā pubbabhāge nānākkhaṇesu uppajjati, maggakkhaṇe pana dvīsu dvāresu sattannaṃ kammaṃpathānaṃ vasena uppannāya micchāājīvadussīlyacetanāya padacchedato anuppattisāadhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammāājīvasaṅkhātā kusalaveramaṇi uppajjati. Ayaṃ sammāājīvo nāma.

Sammāvāyāmaniddesepī idha bhikkhūti imasmiṃ sāsane paṭipannako bhikkhu. Anuppannānanti anibbattānaṃ. Pāpakānanti lāmakānaṃ. Akusalānaṃ dhammānanti akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. Anupādāyāti na uppādanatthāya. Chandaṃ janetīti kattukamyatāsaṅkhātāṃ kusalaṃchandaṃ janeti uppādeti. Vāyamatīti payogaṃ janeti parakkamaṃ karoti. Vīriyaṃ ārabhatīti kāyikaṃ cetasiṃ vīriyaṃ karoti. Cittaṃ paggaṇhātīti teneva sahaajātavīriyena cittaṃ ukkhipati. Padaḥatīti padhānavīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāripi padāni āsevanābhāvanābahulīkammaṃsātaccakiriyāhi yojetabbāni.

Uppannānanti anuppannānanti avattabbataṃ āpannānaṃ. Pahānāyāti pajahanatthāya. Anuppannānaṃ kusalaṃ dhammānanti anibbattānaṃ kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. Uppādāyāti uppādanatthāya. Uppannānanti nibbattānaṃ. Thitīyāti thitattāya. Asammosāyāti anassanatthāya. Bhiyyobhāvāyāti punappunaṃ bhāvāya. Vepullāyāti vipulabhāvāya. Bhāvanāyāti vaḍḍhiyā. Pāripūriyāti paripūraṇatthāya.

Ete pana sammāvāyāmasaṅkhātā cattāro sammappadhānā pubbabhāge lokiyā, maggakkhaṇe lokuttarā. Maggakkhaṇe pana ekameva vīriyaṃ catukiccaṃsāadhanavasena cattāri nāmāni labhati. Tattha lokiyā kassapasammutte vuttanayeneva veditabbā. Vuttañhi tattha -

“Cattārome, āvuso, sammappadhānā; Katame cattāro? Idhāvuso, bhikkhu ‘anuppannā me pāpakā akusalā dhammā uppajjamānā anattāya saṃvatteyyu’nti ātappaṃ karoti, ‘uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anattāya saṃvatteyyu’nti ātappaṃ karoti, ‘anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anattāya saṃvatteyyu’nti ātappaṃ karoti, ‘uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anattāya saṃvatteyyu’nti ātappaṃ karoti’”ti;

Tattha ca anuppannāti asamudācāra vasena vā ananubhūtārammaṇa vasena vā anuppannā. Aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā pāpakā akusalā dhammā nāma natthi, anuppannā pana uppajjamānāpi ete yeva uppajjanti, pahīyamānāpi ete yeva pahīyanti.

Tattha ekaccassa vattaganthadhutaṅgasamādhivipassanānavakammabhavānaṃ aññataravasena kilesā na samudācaranti. Kathaṃ? Ekacco hi vattasampanno hoti, asīti khandhakavattāni cuddasa mahāvattāni cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇapānīyamāḷakauposathāgāragantukagamikavattāni ca karontasseva kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa vattāni vissajjetvā bhinnavattassa carato ayonisomanasikāraṃ sativossaggañca āgama uppajjanti. Evampi asamudācāra vasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco ganthayutto hoti, ekampi nikāyaṃ gaṇhāti dve pi tayopi cattāropi pañcapi. Tassa tepiṭakaṃ buddhava ca naṃ atthavasena pālīvasena anusandhivasena pubbāparavasena gaṇhantassa sajjhāyanta ssa cintenta ssa vācentassa desenta ssa pakāsentassa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa ganthakammaṃ pahāya kusīta ssa carato ayonisomanasikārasativossagge āgama uppajjanti. Evampi asamudācāra vasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana dhutaṅgadhara hoti, tera sa dhutaṅgaguṇe samādāya vattati, tassa dhutaṅgaguṇe pariharanta ssa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa dhutaṅgāni vissajjetvā bāhullāya āvattassa carato ayonisomanasikārasativossagge āgama uppajjanti. Evampi asamudācāra vasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasī hoti, tassa paṭhamajjhānādīsu āvajjanavasīdīnaṃ va ssa viharanta ssa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa parihīnajjhāna ssa vā vissatṭhajjhāna ssa vā bhassādīsu anuyutta ssa viharato ayonisomanasikārasativossagge āgama uppajjanti. Evampi asamudācāra vasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana vipassako hoti, satta su vā anupassanāsu aṭṭhārasa su vā mahāvipassanāsu kammaṃ karonto viharati, tassa evaṃ viharato kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa vipassanākammaṃ pahāya kāyadaḷhībahu la ssa viharato ayonisomanasikārasativossagge āgama uppajjanti. Evampi asamudācāra vasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco navakammiko hoti, uposathāgārabhojana sālādīni karoti, tassa te saṃ upakaraṇāni cintenta ssa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa navakamme niṭṭhite vā vissatṭhe vā ayonisomanasikārasativossagge āgama uppajjanti. Evampi asamudācāra vasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana brahmalokato āgato suddhasatto hoti, tassa anāsevanāya kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa laddhāsevanassa ayonisomanasikārasativossagge āgama uppajjanti. Evampi asamudācāra vasena anuppannā uppajjanti nāma. Evaṃ tāva asamudācāra vasena anuppannatā veditabbā.

Kathaṃ ananubhūtārammaṇa vasena? Idhe kacco ananubhūta pubbaṃ manāpikādibhe daṃ ārammaṇaṃ labhati, tassa tattha ayonisomanasikārasativossagge āgama rāgādayo kilesā uppajjanti. Evaṃ ananubhūtārammaṇa vasena anuppannā uppajjanti nāma. Evaṃ anuppannānaṃ

akusalānaṃ uppāde sati attano anatthaṃ passitvā tesāṃ anuppādāya satipaṭṭhānabhāvanānuyogena paṭhamāṃ sammappadhānaṃ bhāveti, uppannesu pana tesu tesāṃ appahānato attano anatthaṃ passitvā tesāṃ pahānāya dutiyaṃ tatheva sammappadhānaṃ bhāveti.

Anuppannā kusalā dhammāti samathavipassanā ceva maggo ca. Tesāṃ anuppāde attano anatthaṃ passitvā tesāṃ uppādanatthāya tatheva tatiyaṃ sammappadhānaṃ bhāveti. Uppannā kusalā dhammāti samathavipassanāva. Maggo pana sakim uppajjitvā nirujjhamāno anattāya saṃvattanako nāma natthi. So hi phalassa paccayaṃ datvāva nirujjhati. Tāsaṃ samathavipassanānaṃ nirodhato attano anatthaṃ passitvā tāsaṃ tṭhiyā tatheva catutthaṃ sammappadhānaṃ bhāveti. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekameva vīriyaṃ.

Ye evaṃ anuppannā uppajjeyyūṃ, te yathā neva uppajjanti, evaṃ tesāṃ anuppannānaṃ anuppādakiccaṃ, uppannānañca pahānakiccaṃ sādheti. Uppannāti cettha catubbidhaṃ uppannaṃ vattamānuppannaṃ bhūtāpagatuppannaṃ okāsakatuppannaṃ bhūmiladdhuppannanti. Tattha sabbampi uppādajārābhaṅgasamaṅgisaṅkhātāṃ vattamānuppannaṃ nāma. Ārammaṇarasāṃ anubhavitvā niruddhaṃ anubhūtāpagatasāṅkhātāṃ kusalākusalaṃ uppādādittayamanuppatvā niruddhaṃ bhutvāpagatasāṅkhātāṃ sesasaṅkhatañca bhūtāpagatuppannaṃ nāma. “Yānissa tāni pubbe katāni kammāni”ti evamādinā nayena vuttaṃ kammaṃ atītampi samānaṃ aññaṃ vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ katvā tṭhitattā tathā katokāsañca vipākaṃ anuppannampi samānaṃ evaṃ kate okāse ekantena uppajjanato okāsakatuppannaṃ nāma. Tāsu tāsu bhūmīsu asamūhataṃ akusalaṃ bhūmiladdhuppannaṃ nāma.

Ettha ca bhūmīyā bhūmiladdhassa ca nānattaṃ veditabbaṃ - bhūmīti hi vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañcakkhandhā. Bhūmiladdhaṃ nāma tesu khandhesu uppattiraṃ kilesajātaṃ. Tena hi sā bhūmiladdhā nāma hotīti tasmā bhūmiladdhanti vuccati. Sā ca kho na ārammaṇavasena. Ārammaṇavasena hi sabbepi atītānāgate pariññātepi ca khīṇāsavānaṃ khandhe ārabba kilesā uppajjanti. Yadi ca taṃ bhūmiladdhaṃ nāma siyā, tassa appaheyyato na koci bhavamūlaṃ pajaheyya. Vatthivasena pana bhūmiladdhaṃ veditabbaṃ. Yattha yattha hi vipassanāya apariññātā khandhā uppajjanti, tattha tattha uppādato pabhuti tesu vaṭṭamūlaṃ kilesajātaṃ anuseti. Taṃ appahīnaṭṭhena bhūmiladdhanti veditabbaṃ.

Tattha ca yassa yesu khandhesu appahīnaṭṭhena anusayitā kilesā, tassa te eva khandhā tesāṃ kilesānaṃ vatthu, na aññesaṃ santakā khandhā. Atītakhandhesu ca appahīnānusayitānaṃ kilesānaṃ atītakhandhāva vatthu, na itare. Esa nayo anāgatādīsu. Tathā kāmāvacarakkhandhesu appahīnānusayitānaṃ kilesānaṃ kāmāvacarakkhandhā eva vatthu, na itare. Esa nayo rūpārūpāvacaresu. Sotāpannādīsu pana yassa yassa ariyapuggalassa khandhesu taṃ taṃ vaṭṭamūlaṃ kilesajātaṃ tena tena maggena pahīnaṃ, tassa tassa te te khandhā pahīnānaṃ tesāṃ tesāṃ vaṭṭamūlakānaṃ kilesānaṃ avatthuto bhūmīti saṅkhaṃ na labhanti. Puthujjanassa sabbaso vaṭṭamūlakilesānaṃ appahīnattā yaṃkiñci kariyamānaṃ kammaṃ kusalamakusalaṃ vā hoti, iccassa kammakilesapaccayāva vaṭṭaṃ vaṭṭati, tassa tasseeva taṃ vaṭṭamūlaṃ rūpakkhandheyyeva, na vedanādīsu. Viññāṇakkhandheyyeva vā, na rūpakkhandhādīsūti na vattabbaṃ. Kasmā? Avisesena pañcasupi khandhesu anusayitattā. Kathaṃ? Pathavīrasādi viya rukkhe. Yathā hi mahārukkhe pathavītaṃ adhiṭṭhāya pathavīrasaṃ āporasañca nissāya tappaccayā

mūlakhandhasākhāpasākhāpallavapalāsapupphaphalehi vaḍḍhitvā nabhaṃ pūretvā yāva kappāvasānā bījaparamparāya rukkhapaveṇiṃ santānaya māne tñite taṃ pathavīrasādimūleyeva, na khandhādīsu. Phaleyeva vā, na mūlādīsūti na vattabbaṃ. Kasmā? Avisesena sabbesu mūlādīsu anugatattāti. Yathā pana tasseva rukkhassa pupphaphalādīsu nibbinno koci puriso catūsu disāsu maṇḍūkakaṇṭakaṃ nāma visakaṇṭakaṃ ākoṭeyya, atha so rukkho tena visasamphassena phuṭṭho pathavīrasaāporasānaṃ pariyādinnaṭṭā appasavadhammataṃ āgama puna santānaṃ nibbattetuṃ na sakkuṇeyya, evameva khandhappavattiyaṃ nibbinno kulaputto tassa purisassa catūsu disāsu rukke visayojanaṃ viya attano santāne catumaggabhāvanaṃ ārabhati. Athassa so khandhasantāno tena catumaggavisasamphassena sabbaso vaṭṭamūlakilesānaṃ pariyādinnaṭṭā kiriyasabhāvamattaṃ upagatakāyakammādisabbakammappabhedo hutvā āyatim punabbhavānabhinibbattanadhammataṃ āgama bhavantarasantānaṃ nibbattetuṃ na sakkoti, kevalaṃ carimaviññāṇanīrodhena nirindhano viya jātavedo anupādāno parinibbāyati. Evaṃ bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattaṃ veditabbaṃ.

Aparampi catubbidhaṃ uppannaṃ samudācāruppannaṃ ārammaṇādhiggahituppannaṃ avikkhambhituppannaṃ asamūhatuppannanti. Tattha vattamānuppannameva samudācāruppannaṃ. Cakkhādīnaṃ pana āpāthagate ārammaṇe pubbabhāge anuppajjamānampi kilesajātaṃ ārammaṇassa adhiggahitattā eva aparabhāge ekantena uppattito ārammaṇādhiggahituppannanti vuccati. Samathavipassanānaṃ aññataravasena avikkhambhitaṃ kilesajātaṃ cittasantatimanārūlhaṃpi uppattinivāraḥsa hetuno abhāvā avikkhambhituppannaṃ nāma. Samathavipassanāvasena pana vikkhambhitampi ariyamaggena asamūhatattā uppattidhammataṃ anatītattā asamūhatuppannanti vuccati. Tividhampi cetam ārammaṇādhiggahitāvikkhambhitāsamūhatuppannaṃ bhūmiladdheneva saṅgaṃ gacchatīti veditabbaṃ.

Iccetasmim vuttappabhede uppanne yadetaṃ vattamānabhūtāpagatokāsakatasamudācārasaṅkhātaṃ uppannaṃ, taṃ amaggavajjhataṃ kenaci maggaññena pahātabbaṃ na hoti. Yaṃ panetaṃ bhūmiladdhārammaṇādhiggahitāvikkhambhitāsamūhatasaṅkhātaṃ uppannaṃ, tassa taṃ uppannabhāvaṃ nāsayamānaṃ yasmā taṃ taṃ lokiyalokuttaraññaṃ uppajjati, tasmā taṃ sabbampi pahātabbaṃ hotīti. Evaṃ ye maggo kilese pajahati, te sandhāya “uppannāna”ntiādi vuttaṃ.

Atha maggakkhaṇe kathaṃ anuppannānaṃ kusalānaṃ uppādāya bhāvanā hoti, kathaṃca uppannānaṃ tñitiyāti? Maggappavattiyā eva. Maggo hi pavattamāno pubbe anuppannapubbattā anuppanno nāma vuccati. Anāgatapubbañhi tñānaṃ āgantvā ananubhūtapubbaṃ vā ārammaṇaṃ anubhavitvā vattāro bhavanti “anāgataṭṭhānaṃ āgataṃ, ananubhūtaṃ ārammaṇaṃ anubhavāmā”ti. Yāvassa pavatti, ayameva tñiti nāmāti tñitiyā bhāvetīti vattuṃ vaṭṭati. Evametassa bhikkhuno idaṃ lokuttaramaggakkhaṇe ekameva vīriyaṃ “anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāyā”tiādīni cattāri nāmāni labhati. Ayaṃ lokuttaramaggakkhaṇe sammappadhānakathā. Evamettha lokiyalokuttaramissakā sammappadhānā niddiṭṭhāti.

Sammāsatiniddese kāyeti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnaṃca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānañhi

paramajegucchānaṃ so āyotipi kāyo. Āyoti uppattideso. Tatrāyaṃ vacanattho - āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāyaṃ anupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno. Kāyeti ca vatvāpi puna kāyānupassīti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādīdassanatthaṃ katanti veditabbaṃ. Tena na kāye vedanānupassī cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimuttaekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimuttaitthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthāpi na bhūtopādāyavinimuttaekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibhujako viya rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassīyevāti samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno nānappakārato dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā -

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati;
Apassaṃ bajjhate mūlho, bajjhamāno na muccatī”ti.

Ghanavinibbhogādīdassanatthanti vuttaṃ. Ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo - ayañhi etasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānattāsubhabhūteyeva imasmiṃ kāye niccasukhattasubhabhāvānupassī, atha kho kāyānupassī

Aniccadukkhānattāsubhākārasamūhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Atha vā yvāyaṃ mahāsatipaṭṭhāne “idha, bhikkhave, bhikkhu araṇṇagato vā rukkhamūlagato vā...pe... so satova assasatī”tiādinā nayena assāsapassāsādi cuṇṇakajātaatṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca parato satipaṭṭhānakathāyaṃ “idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, āpokāyaṃ, tejokāyaṃ, vāyokāyaṃ, kesakāyaṃ, lomakāyaṃ, chavikāyaṃ, cammakāyaṃ, maṃsakāyaṃ, ruhirakāyaṃ, nhārukāyaṃ, aṭṭhikāyaṃ, aṭṭhimiñjakāya”nti kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṃ gahetabbassa kassaci ananupassanato tassa tasseva pana kesalomādikassa nānādharmasamūhassa anupassanato kāye kesādīdhammasamūhasaṅkhātakāyānupassīti evamattho daṭṭhabbo. Apica “imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no niccato”tiādinā anukkamena parato āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo. Ayaṃ pana catusatipaṭṭhānasādhāraṇo attho.

Kāye kāyānupassīti assāsapassāsakāyādi ke bahudhā vutte kāye ekekakāyānupassī. Viharatīti catūsu iriyāpathavihāresu aññataravihārasamāyogaparidīpanametaṃ, ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā apatamānaṃ attānaṃ harati pavattetīti attho. Ātāpīti kāyapariggāhakavīriyasamāyogaparidīpanametaṃ. So

hi yasmā tasmim samaye yaṃ taṃ vīriyaṃ tīsu bhavesu kilesānaṃ ātāpanato ātāpoti vuccati, tena samannāgato hoti, tasmā “ātāpī”ti vuccati. Sampajānoti kāyapariggāhakena sampajaññaśaṅkhātena ñāṇena samannāgato. Satimāti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati. Na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi. Tenevāha - “satiṇca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi”ti. Tasmā ettha “kāye kāyānupassī viharatī”ti ettāvatā kāyānupassanāsatiṭṭhānakammaṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassati upāyāpariccāge anupāyāpariggahe ca asamatto hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati, tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, tesaṃ dassanattamaṃ “ātāpī sampajāno satimā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ sampayogaṅgaṇca dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ vineyya loke abhijjhādomanassanti vuttaṃ. Tattha vineyyāti tadanāgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. Loketi yvāyaṃ kāyo pubbe pariggahito, sveva idha lujjanapalujjanaṭṭhena loko nāma. Tasmim loke abhijjhaṃ domanassaṇca pajahitvāti attho. Yasmā panassa na kāyamatteyeva abhijjhādomanassaṃ pahiyati, vedanādīsupi pahiyatiyeva, tasmā “pañcapi upādānakkhandhā loko”ti vibhaṅge vuttaṃ. Lokasaṅkhātattāyeva tesaṃ dhammānaṃ atthuddhārasenetaṃ vuttanti veditabbaṃ. Yaṃ panāha - “tattha katamo loko, sveva kāyo loko”ti ayamevettha attho. Abhijjhādomanassanti ca samāsetvā vuttaṃ. Saṃyuttaṅguttarapāṭhantaressu pana visuṃ katvā paṭhanti. Sā pana abhijjhāyanti patthayanti etāya, sayaṃ vā abhijjhāyati, abhijjhāyanamattameva vā esāti abhijjhā. Yasmā panettha abhijjhāgahaṇena kāmaccando, domanassagahaṇena byāpādo saṅgaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

Visesena panettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratīyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratīyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadayaṃ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkipanto bhūtaṇca anapanento yogasamatto hotīti.

Aparo nayo - “kāye kāyānupassī”ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ. “Viharatī”ti ettha vuttavīhārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ. “Ātāpī”tiādīsu ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajaññaṇa sabbatthakakammaṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo vā. Satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatto, sampajaññaṇa vipassanā, abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Vedanāsu vedanānupassītiādīsu ca vedanādīnaṃ puna vacane payojaṇaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva yathāyogaṃ yojetvā veditabbaṃ. Ayaṃ pana asādhāraṇatto - sukhādīsu anekappabhedāsu vedanāsu visuṃ visuṃ aniccādito ekeka vedanānupassīti, sarāgādike soḷasappabhede citte visuṃ visuṃ aniccādito

ekekacittānupassīti, kāyavedanācittāni ṭhapetvā sesatebhūmakadhammesu visum visum aniccādito ekekadhammānupassīti, satipaṭṭhānasuttante vuttanayena nīvaraṇādidhammānupassīti vā. Ettha ca “kāye”ti ekavacanaṃ sarīrassa ekattā, “citte”ti ekavacanaṃ cittassa sabhāvabhedābhāvato jātiggahaṇena katanti veditabbaṃ. Yathā ca vedanādayo anupassitabbā, tathā anupassanto vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassīti veditabbo. Kathaṃ tāva vedanā anupassitabbā? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā vedanā sallato, adukkhamasukhā vedanā aniccato anupassitabbā. Yathāha -

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato;
Sa ve sammaddaso bhikkhu, parijānāti vedanā”ti.

Sabbā eva cetā dukkhatopi anupassitabbā. Vuttañhetuṃ “yaṃkiñci vedayitaṃ, sabbam taṃ dukkhasminti vadāmi”ti. Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā. Yathāha - “sukhā vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā. Dukkha vedanā ṭhitudukkhā vipariṇāmasukhā. Adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā aññāṇadukkhā”ti. Apica aniccādisattaanupassanāvasenāpi anupassitabbā.

Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhīpatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ aniccādisattaanupassanānaṃ sarāgādisoḷasabhedānañca vasena anupassitabbaṃ, dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatādharmassa aniccādisattaanupassanānaṃ santāsantādīnañca vasena anupassitabbā. Kāmañcetta yassa kāyasaṅkhāte loka abhiijhādomanassaṃ pahīnaṃ, tassa vedanādilokesupi taṃ pahīnameva, nānāpuggalavasena pana nānākkhaṇikasatipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttaṃ. Yato vā ekattha pahīnaṃ, sesesupi pahīnaṃ hoti. Tenevassa tattha pahānadassanattampi evaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Iti ime cattāro satipaṭṭhānā pubbabhāge nānācittesu labbhanti. Aññeneva hi cittena kāyaṃ pariggaṇhāti, aññena vedanaṃ, aññena cittaṃ, aññena dhamme pariggaṇhāti. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittēva labbhanti. Ādito hi kāyaṃ pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vedanaṃ pariggaṇhitvā cittaṃ pariggaṇhitvā dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Evaṃ tāva desanā puggale tiṭṭhati. Kāye pana “subha”nti vipallāsappahānā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatīti kāyānupassanā nāma. Vedanāya “sukhā”ti vipallāsappahānā vedanāpariggāhikā sati maggena samijjhatīti vedanānupassanā nāma. Citte “nicca”nti vipallāsappahānā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatīti cittānupassanā nāma. Dhammesu “attā”ti vipallāsappahānā dhammapariggāhikā sati maggena samijjhatīti dhammānupassanā nāma. Iti ekāva maggasampayuttā sati catukiccasādhakattena cattāri nāmāni labhati. Tena vuttaṃ “lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittēva labbhanti”ti.

Sammāsamādhiniddese vivicceva kāmehīti kāmehi viviccitvā vinā hutvā apakkamitvā. Yo panāyamettha evakāro, so niyamatthoti veditabbo. Yasmā ca niyamattho, tasmā paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharāṇasamaye avijjamānānampi kāmānaṃ tassa paṭhamajjhānassa paṭipakkhabhāvaṃ kāmāpariccāgeneva cassa adhigamaṃ dīpeti. Kathaṃ? “Vivicceva kāmehī”ti evañhi niyame kayiramāne idaṃ paññāyati - nūnimassa jhānassa kāmā paṭipakkhabhūtā, yesu sati idaṃ na pavattati, andhakāre sati padīpobhāso viya, tesam pariccāgeneva cassa adhigamo hoti orimatīrapariccāgena pārimatīrassa viya. Tasmā niyamaṃ karotīti.

Tattha siyā, kasmā panesa pubbapadeyeva vutto, na uttarapade, kiṃ akusalehi dhammehi aviviccāpi jhānaṃ upasampajja vihareyyāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Taṃnissaraṇato hi pubbapade esa vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmārāgapaṭipakkhato ca idaṃ jhānaṃ kāmānameva nissaraṇaṃ. Yathāha - “kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhamma”nti. Uttarapadepi pana yathā “idheva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo”ti ettha evakāro ānetvā vuccati, evaṃ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehipi nīvaraṇasaṅkhātehi akusalehi dhammehi avivicca jhānaṃ upasampajja viharitum. Tasmā “vivicceva kāmehi vivicceva akusalehi dhammehī”ti evaṃ padadvayepi esa daṭṭhabbo. Padadvayepi ca kiñcāpi viviccāti iminā sādharmaṇavacanena
tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavivekā
cittakāyaupadhivivekā ca saṅghaṃ gacchanti, tathāpi pubbabhāge
kāyavivekacittavivekavikkhambhanavivekā daṭṭhabbā, lokuttaramaggakkhaṇe
kāyavivekacittavivekasamucchedavivekapaṭippassaddhivivekanissaraṇavivekā.

Kāmehīti iminā pana padena ye ca mahāniddese “katame vatthukāmā manāpikā rūpā”tiādinā nayena vatthukāmā vuttā, ye ca tattheva vibhaṅge ca “chando kāmo, rāgo kāmo, chandarāgo kāmo, saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo”ti evaṃ kilesakāmā vuttā, te sabbepi saṅghatā icceva daṭṭhabbā. Evañhi sati vivicceva kāmehīti vatthukāmehipi viviccevatī attho yujjati. Tena kāyaviveko vutto hoti.

Vivicca akusalehi dhammehīti kilesakāmehi sabbākusalehi vā viviccāti attho yujjati. Tena cittaviveko vutto hoti. Purimena cettha vatthukāmehi vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo, dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ
vatthukāmakilesakāmavivekavacanato yeva ca etesaṃ paṭhamena
saṃkilesavatthupahānaṃ, dutiyena saṃkilesappahānaṃ. Paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena bālabhāvassa. Paṭhamena ca payogasuddhi, dutiyena āsayaposanaṃ vibhāvitaṃ hotīti viññātabbaṃ. Esa tāva nayo kāmehīti ettha vuttakāmesu vatthukāmapakkhe.

Kilesakāmapakkhe pana chandoti ca rāgoti ca evamādīhi anekabhedo kāmācchandova kāmoti adhippeto. So ca akusalapariyāpannopi samāno “tattha katame kāmā, chando kāmo”tiādinā nayena vibhaṅge upari jhānaṅgapaṭipakkhato visuṃ vutto, kilesakāmattā vā purimapade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade. Anekabhedato cassa kāmātoti avatvā kāmehīti vuttaṃ. Aññesampi ca dhammānaṃ akusalabhāve vijjamāne “tattha katame akusalā dhammā, kāmācchando”tiādinā nayena vibhaṅge upari jhānaṅgapaccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato nīvaraṇāneva vuttāni. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanīkāni, tesam jhānaṅgāneva paṭipakkhāni viddhamasakāni vināsakānīti vuttaṃ hoti. Tathā hi “samādhi kāmācchandassa paṭipakkho, pīti byāpādassa, vitakko thinamiddhassa, sukhaṃ uddhaccakukkuccassa,

vicāro vicikicchāyā”ti peṭake vuttaṃ.

Evamettha “vivicca kāmehī”ti iminā kāmaccchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti. “Vivicca akusalehi dhammehī”ti iminā pañcannampi nīvaraṇānaṃ. Agahitaggahaṇena pana paṭhamena kāmaccchandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṃ. Tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āghātavatthubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ. Oghādīsu vā dhammesu paṭhamena kāmoghakāmayogakāmāsavakāmupādānaabhijjhākāyagantha kāmārāgasaññojanānaṃ, dutiyena avasesaoghayogāsavaupādānaganthasaṃyojanānaṃ. Paṭhamena taṇhāya taṃsampayuttakānañca, dutiyena avijjāya taṃsampayuttakānañca. Apica paṭhamena lobhasampayuttaatṭhacittuppadānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusalacittuppadānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti veditabbo.

Ettāvatā ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetuṃ savitakkaṃ savicārantiādi vuttaṃ. Tattha ārammaṇe cittassa abhiniropanalakkhaṇo vitakko. Ārammaṇānumajjanalakkhaṇo vicāro. Santepi ca nesaṃ katthaci avippayoge olārikaṭṭhena pubbaṅgamaṭṭhena ca ghaṇḍābhighāto viya cetaso paṭhamābhinipāto vitakko, sukhumāṭṭhena anumajjanasabhāvena ca ghaṇḍānuravo viya anuppabandho vicāro. Vipphāravā cettha vitakko paṭhamuppatikāle paripphandanabhūto cittassa, ākāse uppatitukāmassa pakkhino pakkhavikkhepo viya, padumābhimukhapāto viya ca gandhānubandhacetaso bhamarassa. Santavutti vicāro nātiparipphandanabhūto cittassa, ākāse uppatitassa pakkhino pakkhappasāraṇaṃ viya, paribbhamanaṃ viya ca padumābhimukhapatitassa bhamarassa padumassa uparibhāge.

Dukanipātaṭṭhakathāyaṃ pana “ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubhohi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko, vātaggahaṇatthaṃ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṃ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro”ti vuttaṃ. Taṃ anuppabandhena pavattiyaṃ yujjati. So pana tesāṃ viseso paṭhamadutiyaajjhānesu pākaṭo hoti. Apica malaggahitaṃ kaṃsabhājanaṃ ekena hatthena daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatelaṇḍupakena parimajjantassa daḷhaggahaṇahattho viya vitakko, parimajjanahattho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkaṃ bhamayitvā bhājanaṃ karontassa uppīlanahattho viya vitakko, ito cito ca saṃsaraṇahattho viya vicāro. Tathā maṇḍalaṃ karontassa majjhe sannirujjhivā ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko, bahi paribbhamanaṇṭako viya anumajjano vicāro. Iti iminā ca vitakkena iminā ca vicārena saha vattati rukkho viya pupphena phalena cāti idaṃ jhānaṃ “savitakkaṃ savicāra”nti vuccati.

Vivekajanti ettha vivitti viveko, nīvaraṇavigamoti attho. Vivittoti vā viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammārāsīti attho. Tasmā vivekā, tasmim vā viveke jātanti vivekajaṃ. Pītisukhanti ettha pīṇayatīti pīti, sā sampiyāyanalakkhaṇā. Sā panesā khuddikā pīti, khaṇikā pīti, okkantikā pīti, ubbegā pīti, pharaṇā pītīti pañcavidhā hoti.

Tattha khuddikā pīti sarīre lomahaṃsanamattameva kātuṃ sakkoti. Khaṇikā pīti khaṇe khaṇe vijjuppadasadisā hoti. Okkantikā pīti samuddatīraṃ vīci viya kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati. Ubbegā pīti balavatī hoti kāyaṃ uddhaggaṃ katvā

ākāse laṅghāpanappamāṇappattā. Pharaṇā pīti atibalavatī hoti. Tāya hi uppannāya sakalasarīraṃ dhamitvā pūritavatthi viya mahatā udakoghena pakkhandapabbatakucchi viya ca anuparipuṭaṃ hoti. Sā panesā pañcavidhā pīti gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhaṃ passaddhiṃ paripūreti kāyapassaddhiṃ cītapassaddhiṃ. Passaddhi gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhampi sukhaṃ paripūreti kāyikaṃ cetasikaṃ. Sukhaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantaṃ tividhaṃ samādhiṃ paripūreti - khaṇikasamādhiṃ, upacārasamādhiṃ, appanāsamādhiṃcāti. Tāsu ca yā appanāsamādhissa mūlaṃ hutvā vaḍḍhamānā samādhisampayogaṃ gatā pharaṇā pīti, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippetā pītīti.

Itaraṃ pana sukhayatīti sukhaṃ, yassuppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Sukhanaṃ vā sukhaṃ, suṭṭhu vā khādati, khaṇati ca kāyacittābādhanti sukhaṃ, somanassavedanāyetaṃ nāmaṃ. Taṃ sātalakkhaṇaṃ. Santepi ca nesaṃ katthaci avippayoge itthārammaṇapaṭilābhatuṭṭhi pīti, paṭiladdharasānubhavanaṃ sukhaṃ. Yattha pīti, tattha sukhaṃ. Yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pīti. Saṅkhārakkhandhasaṅgahitā pīti, vedanākkhandhasaṅgahitaṃ sukhaṃ. Kantārakhinnassa vanantudakadassanasavanesu viya pīti, vanacchāyāpavesanaudakaparibhogesu viya sukhaṃ. Tasmīṃ tasmīṃ samaye pākaṭabhāvato cetāṃ vuttanti veditabbaṃ. Iti ayaṃ pīti idaṃ sukhaṃ assa jhānassa, asmiṃ vā jhāne atthīti idaṃ jhānaṃ “pītisukha”nti vuccati. Atha vā pīti ca sukhaṃ pītisukhaṃ dhammavinayādayo viya. Vivekajaṃ pītisukhaṃ assa jhānassa, asmiṃ vā jhāne atthīti evampi vivekajaṃ pītisukhaṃ. Yattheva hi jhānaṃ, evaṃ pītisukhampettha vivekajameva hoti. Tañcassa atthīti tasmā alopasamāsaṃ katvā ekapadeneva “vivekajaṃpītisukha”ntipi vattum yujjati.

Paṭhamanti gaṇanānupubbatā paṭhamam, paṭhamam uppannantipi paṭhamam. Jhānanti duvidhaṃ jhānaṃ ārammaṇūpaniijjhānaṃ lakkhaṇūpaniijjhānaṃ. Tattha attha samāpattiyo pathavīkaṣiṇādiārammaṇaṃ upaniijjhāyantīti “ārammaṇūpaniijjhāna”nti saṅkhyam gatā. Vipassanāmaggaṃ phalāni pana lakkhaṇūpaniijjhānaṃ nāma. Tattha vipassanā aniccādilakkhaṇassa upaniijjhānato lakkhaṇūpaniijjhānaṃ, vipassanāya katakicassa maggena ijjhanato magga lakkhaṇūpaniijjhānaṃ, phalaṃ pana nirodhasaccaṃ tathalakkhaṇaṃ upaniijjhāyatīti lakkhaṇūpaniijjhānaṃ. Tesu idha pubbabhāge ārammaṇūpaniijjhānaṃ, lokuttaramaggakkhaṇe lakkhaṇūpaniijjhānaṃ adhippetam, tasmā ārammaṇūpaniijjhānato lakkhaṇūpaniijjhānato paccanīkajjhāpanato ca “jhāna”nti veditabbaṃ. Upasampajjāti upagantvā, pāpuṇitvāti vuttaṃ hoti. Upasampādayitvā vā, nipphādetvāti vuttaṃ hoti. Vīharatīti tadanurūpena iriyāpathavīhārena iriyati, vuttapakārajhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa vuttiṃ abhinipphādeti.

Vitakkavicārānaṃ vūpasamāti ettha vitakkassa ca vicārassa cāti imesaṃ dvinnam vūpasamā samatikkamā, dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvāti vuttaṃ hoti. Tattha kiñcāpi dutiyajjhāne sabbepi paṭhamajjhānadhammā na santi, aññeyeva hi paṭhamajjhāne phassādayo, aññe idhāti. Oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresam dutiyajjhānādīnaṃ adhigamo hotīti dassanattaṃ “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Ajjhantanti idha niyakajjhattaṃ adhippetam, tasmā attani jātaṃ, attasantāne nibbattanti attho.

Sampasādananti sampasādanaṃ vuccati saddhā. Sampasādanayogato jhānampi sampasādanaṃ nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṃ viya. Yasmā vā taṃ jhānaṃ

sampasādanasamannāgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca ceto sampasādayati, tasmāpi sampasādananti vuttaṃ. Imasmiñca atthavikappe sampasādanam cetasoti evaṃ padasambandho veditabbo, purimasmim̐ pana atthavikappe cetasoti etaṃ ekodibhāvena saddhim̐ yojetabbaṃ.

Tatrāyaṃ atthayojanā - eko udetīti ekodi, vitakkavicārehi anajjhārūlhattā aggo seṭṭho hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati. Vitakkavicāravirahito vā eko asahāyo hutvā itipi vattum̐ vaṭṭati. Atha vā sampayuttadhamme udāyatīti udi, uṭṭhapetīti attho. Seṭṭhatṭhena eko ca so udi cāti ekodi. Samādhissetaṃ adhivacanaṃ. Iti imaṃ ekodiṃ bhāveti vaḍḍhetīti idaṃ dutiyaṃ jhānaṃ ekodibhāvaṃ. So panāyaṃ ekodi yasmā cetaso, na sattassa na jīvassa. Tasmā etaṃ “cetaso ekodibhāva”nti vuttaṃ.

Nanu cāyaṃ saddhā paṭhamajjhānēpi atthi, ayañca ekodināmako samādhī. Atha kasmā idameva “sampasādanam cetaso ekodibhāva”nti ca vuttanti? Vuccate - aduñhi paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārakkhobhena vīcitarāṅgasamākulamiva jalaṃ na suppasannaṃ hoti, tasmā satiyāpi saddhāya “sampasādana”nti na vuttaṃ. Na suppasannattāyeva cettha samādhipi na suṭṭhu pākaṭo. Tasmā “ekodibhāva”ntipi na vuttaṃ. Imasmim̐ pana jhāne vitakkavicārapalibodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā, balavasaddhāsahāyapaṭilābheneva ca samādhipi pākaṭo, tasmā idameva evaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Avitakkaṃ avicāranti bhāvanāya pahīnattā etasmim̐, etassa vā vitakko natthīti avitakkaṃ. Imināva nayena avicāraṃ. Etthāha - “nanu ca ‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’ti imināpi ayamattho siddho. Atha kasmā puna vuttaṃ ‘avitakkaṃ avicāra’nti”? Vuccate - evametam̐, siddhovāyamattho, na panetaṃ tadatthadīpakam̐, nanu avocumha “oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ samadhigamo hotīti dassanatthaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamāti evaṃ vutta”nti.

Apica vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ sampasādanam̐, na kilesakālussiyassa. Vitakkavicārānañca vūpasamā ekodibhāvaṃ, na upacārajjhānamiva nīvaraṇappahānā, na paṭhamajjhānamiva ca aṅgapātubhāvāti evaṃ sampasādanaekodibhāvānaṃ hetuparidīpakamidaṃ vacanaṃ. Tathā vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ avitakkaavicāraṃ, na tatiyacatutthajjhānāni viya cakkhuviññāṇādīni viya ca abhāvāti evaṃ avitakkaavicārābhāvassa hetuparidīpakañca. Na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakam̐, vitakkavicārābhāvamattaparidīpakameva pana “avitakkaṃ avicāra”nti idaṃ vacanaṃ. Tasmā purimaṃ vatvāpi puna vattabbamevāti.

Samādhijanti paṭhamajjhānasamādhito, sampayuttasamādhito vā jātanti attho. Tattha kiñcāpi paṭhamajjhānampi sampayuttasamādhito jātaṃ, atha kho ayameva samādhī “samādhī”ti vattabbataṃ arahati vitakkavicārakkhobhavirahena ativiya acalattā suppasannattā ca. Tasmā imassa vaṇṇabhaṇanatthaṃ idameva “samādhija”nti vuttaṃ. Pītisukhanti idaṃ vuttanayameva. Dutiyanti gaṇanānupubbataṃ dutiyaṃ, idaṃ dutiyaṃ uppannantipi dutiyaṃ.

Pītiyā ca virāgāti virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā, ubhinnaṃ pana antarā casaddo sampiṇḍanattho, so vūpasamaṃ vā sampiṇḍeti vitakkavicāravūpasamaṃ vā. Tattha yadā vūpasamameva sampiṇḍeti, tadā pītiyā virāgā ca, kiñca bhiyyo vūpasamā cāti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya

virāgo jigucchanattho hoti, tasmā pītiyā jigucchanā ca samatikkamā cāti ayamattho daṭṭhabbo. Yadā pana vitakkavicāravūpasamaṃ sampiṇḍeti, tadā pītiyā ca virāgā, kiñca bhiyyo vitakkavicārānañca vūpasamāti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanattho hoti, tasmā pītiyā ca samatikkamā, vitakkavicārānañca vūpasamāti ayamattho daṭṭhabbo.

Kāmañcete vitakkavicārā dutiyajjhāneyeva vūpasantā, imassa pana jhānassa maggaparidīpanatthaṃ vaṇṇabhaṇanatthañcetaṃ vuttaṃ. Vitakkavicārānaṃ vūpasamāti hi vutte idaṃ paññāyati “nūna vitakkavicāravūpasamo maggo imassa jhānassā”ti. Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānampi sakkāyadiṭṭhādīnaṃ “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānā”ti evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tadadhigamāya ussukkānaṃ ussāhajanakaṃ, evameva idha avūpasantānampi vitakkavicārānaṃ vūpasamo vuccamāno vaṇṇabhaṇanaṃ hoti. Tenāyamattho vutto “pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamā”ti.

Upekkhako ca viharatīti ettha upapattito ikkhatīti upekkhā, samaṃ passati apakkhapatitā hutvā passatīti attho. Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī “upekkhako”ti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti chaḷaṅgupekkhā brahmavihārupekkhā bojjhaṅgupekkhā vīriyupekkhā saṅkhārupekkhā vedanupekkhā vipassanupekkhā tatramajjhattupekkhā jhānupekkhā pārisuddhupekkhāti.

Tattha yā “idha, bhikkhave, khīṇāsavo bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako ca viharati sato sampajāno”ti evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ chaḷaṅgupekkhā nāma.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”ti evamāgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ brahmavihārupekkhā nāma.

Yā pana “upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissita”nti evamāgatā sahaḷāttadhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ bojjhaṅgupekkhā nāma.

Yā pana “kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasikarotī”ti evamāgatā anaccāradddhanātisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ vīriyupekkhā nāma.

Yā pana “kati saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti”ti evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanāgahaṇe majjhattabhūtā upekkhā, ayaṃ saṅkhārupekkhā nāma.

Yā pana “yasmimṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti upekkhāsahagata”nti evamāgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṃ vedanupekkhā nāma.

Yā “yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkhaṃ paṭilabhati”ti evamāgatā vicinane majjhattabhūtā upekkhā, ayaṃ vipassanupekkhā nāma.

Yā pana chandādīsu yevāpanakesu āgatā sahaḷāttānaṃ samavāhitabhūtā upekkhā, ayaṃ tatramajjhattupekkhā nāma.

Yā pana “upekkhako ca viharatī”ti evamāgatā aggasukhepi tasmim
apakkhapātajananī upekkhā, ayaṃ jhānupekkhā nāma.

Yā pana “upekkhāsati pārisuddhiṃ catuttham jhāna”nti evamāgatā
sabbapaccanīkapaṇisuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ
pārisuddhupekkhā nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca
tatramajjhātupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā,
tatramajjhātupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedenā paṇassāyaṃ bhedo.
Ekassāpi sato sattassa kumārayuvattherasenāpatirājādivasena bhedo viya, tasmā
tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana
bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbā.

Yathā cetāsaṃ atthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhāvipassanupekkhānampi.
Paññā eva hi sā, kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ
paviṭṭhaṃ sappam ajapadadaṇḍaṃ gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakoṭṭhake
nipannaṃ disvā “sappo nu kho, no”ti avalokentassa sovatthikattayaṃ disvā
nibbematikassa “sappo, na sappo”ti vicinane majjhataṭṭā uppajjati, evameva yā
āradhaviṇṇasakassa vipassanāññāna lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ
aniccabhāvādivicinane majjhataṭṭā uppajjati, ayaṃ vipassanupekkhā. Yathā pana
tassa purisassa ajapadadaṇḍena gāḷhaṃ sappam gahetvā “kintāhaṃ imaṃ sappam
aviheṭṭento attānañca iminā aḍaṃsāpento muñceyya”nti muñcanākārameva
pariyesato gahaṇe majjhataṭṭā hoti, evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte
viya tayo bhava passato saṅkhāragahaṇe majjhataṭṭā, ayaṃ saṅkhārupekkhā. Iti
vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā paṇesā
vicinanagahaṇesu majjhataṭṭasaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnāti. Vīriyupekkhā pana
vedanupekkhā ca aññamaññaṃ avasesāhi ca atthato bhinnā evāti. Āha cettha -

“Majjhatabrahmabojjhaṅgachaḷaṅgajhānasuddhiyo;
Vipassanā ca saṅkhāravedanā vīriyaṃ iti.

Vitthārato dasopekkhā, cha majjhataṭṭāditto tato;
Dve paññā tato dvīhi, catassova bhavantimā”ti.

Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idha adhippetā. Sā majjhatalakkhaṇā. Etthāha -
“nanu cāyaṃ atthato tatramajjhātupekkhāva hoti, sā ca paṭhamadutiyaññānesupi
atthi, tasmā tatrapī ‘upekkhako ca viharatī’ti evamayaṃ vattabbā siyā, sā kasmā na
vuttā”ti? Aparibhātakiccato. Aparibhātañhi tassa tattha kiccaṃ vitakkādīhi
abhibhūtattā, idha paṇāyaṃ vitakkavicārapītihi anabhibhūtattā ukkhittasirā viya
hutvā paribhātakiccā jātā, tasmā vuttāti.

Idāni sato ca sampajānoti ettha saratīti sato. Sampajānātīti sampajāno. Iti puggalena
sati ca sampajāññaṃ vuttaṃ. Tattha saraṇalakkhaṇā sati. Asammohalakkhaṇaṃ
sampajāññaṃ. Tattha kiñcāpi idaṃ satisampajāññaṃ purimajjhānesupi atthi,
muṭṭhassatissa hi asampajānassa upacāramattampi na sampajjati, pageva appanā.
Oḷārikattā pana tesam jhānānaṃ bhūmiyaṃ viya purisassa cittassa gati sukhā hoti,
abyattaṃ tattha satisampajāñnakiccaṃ. Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattā
imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṃ viya satisampajāñnakiccapariggahitā eva
cittassa gati icchitabbāti idheva vuttaṃ. Kiñca bhiyyo - yathā dhenupago vaccho

dhenuto apanīto arakkhiyamāno punadeva dhenum upagacchati, evamidam tatiyajjhānasukham pītito apanītampi satisampajaññārakkhena arakkhiyamānam punadeva pītiṃ upagaccheyya, pītisampayuttameva siyā. Sukhe vāpi sattā sārājanti, idañca atimadhuraṃ sukham tato paraṃ sukhābhāvā. Satisampajaññānubhāvena panettha sukhe asārājanā hoti, no aññathāti imampi atthavisesaṃ dassetuṃ idaṃ idheva vuttanti veditabbaṃ.

Idāni sukhañca kāyena paṭisaṃvedetīti ettha kiñcāpi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṃvedanābhogo natthi, evaṃ santepe yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukham, yaṃ vā taṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukham, taṃsamuṭṭhānenassa yasmā atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭṭho, yassa phuṭṭhattā jhānā vuṭṭhitopi sukham paṭisaṃvedeyya, tasmā etamatthaṃ dassento “sukhañca kāyena paṭisaṃvedehī”ti āha.

Idāni yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavihārīti ettha yaṃjhānaṃ hetu yaṃjhānakāraṇā taṃ tatiyajjhānasamaṅgipuggalaṃ buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti pakāsentī, paṣaṃsantīti adhippāyo. Kinti? Upekkhako satimā sukhavihārīti. Taṃ tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharatīti evamettha yojanā veditabbā.

Kasmā pana taṃ te evaṃ paṣaṃsantīti? Paṣaṃsārahato. Ayañhi yasmā atimadhurasukhe sukhapāramippattepe tatiyajjhāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhiyati. Yathā ca pīti na uppajjati, evaṃ upaṭṭhitassatitāya satimā. Yasmā ca ariyakantaṃ ariyajanaṃ sevitaṃ eva ca asaṃkiliṭṭhaṃ sukham nāmakāyena paṭisaṃvedeti, tasmā paṣaṃsāraho hoti. Iti paṣaṃsārahato naṃ ariyā te evaṃ paṣaṃsārahaṃ hetubhūte guṇe pakāsentā “upekkhako satimā sukhavihārī”ti evaṃ paṣaṃsantīti veditabbaṃ. Tatiyanti gaṇanānupubbatā tatiyaṃ, tatiyaṃ uppannantipi tatiyaṃ.

Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānāti kāyikasukhassa ca kāyikadukkhassa ca pahānā. Pubbevāti tañca kho pubbeva, na catutthajjhānakkhaṇe. Somanassadomanassānaṃ atthaṅgamāti cetasikasukhassa cetasikadukkhassa cāti imesampi dvinnaṃ pubbeva atthaṅgamā, pahānā icceva vuttaṃ hoti. Kadā pana nesaṃ pahānaṃ hoti? Catunnaṃ jhānaṃ upacārakkhaṇe. Somanassañhi catutthassa jhānassa upacārakkhaṇe yaṃ pahīyati, dukkhadomanassasukhāni paṭhamadutiyaṭatiyānaṃ upacārakkhaṇesu. Evametesam pahānakkamena avuttānaṃ indriyavibhaṅge pana indriyānaṃ uddesakkameneva idhāpi vuttānaṃ sukhadukkhassasomanassadomanassānaṃ pahānaṃ veditabbaṃ.

Yadi panetāni tassa tassa jhānassa upacārakkhaṇe yaṃ pahīyanti, atha kasmā “kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi...pe... paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharati. Ettha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Kattha cuppannaṃ domanassindriyaṃ, sukhindriyaṃ, somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā...pe... catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettha cuppannaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati”ti evaṃ jhānesveva nirodho vuttoti? Atisayanirodhattā. Atisayanirodho hi tesam paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva. Nirodhoyeva pana upacārakkhaṇe, nātisayanirodho. Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānupacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa ḍaṃsamakasādisamphassena vā visamāsanūpatāpena vā siyā uppatti, na tveva antoappanāyaṃ. Upacāre vā

niruddhampetaṃ na suṭṭhu niruddhaṃ hoti paṭipakkhena avihatattā. Antoappanāyaṃ pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddhaṃ hoti dukkhindriyaṃ paṭipakkhena vihatattā. Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānūpacāre pahīnassāpi domanassindriyassa, yasmā etaṃ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamathe cittūpaghāte ca sati uppajjati, vitakkavicārābhāve neva uppajjati. Yattha pana uppajjati, tattha vitakkavicārābhāve. Appahīnāyeva ca dutiyajjhānūpacāre vitakkavicārāti tatthassa siyā uppatti, natveva dutiyajjhāne pahīnapaccayattā. Tathā tatiyajjhānūpacāre pahīnassāpi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapanāṇitarūpaphuṭṭhakāyassa siyā uppatti, natveva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhasa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhā hoti. Tathā catutthajjhānūpacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā, appanāppattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti, natveva catutthajjhāne. Tasmā eva ca “etthuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati”ti tattha tattha aparisesaggahaṇaṃ katanti.

Etthāha - “athevayaṃ tassa tassa jhānassūpacāre pahīnāpi etā vedanā idha kasmā samāharī”ti? Sukhaggahaṇatthaṃ. Yā hi ayaṃ “adukkhamasukha”nti ettha adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā dubbīññeyyā na sakkā sukkena gahetuṃ, tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā tathā vā upasaṅkamitvā gahetuṃ asakkuṇeyyassa goṇassa gahaṇatthaṃ gopo ekasmiṃ vaje sabbā gāvo samāharati, athekekaṃ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṃ “ayaṃ so gaṇhatha na”nti tampi gāhāpeti, evamevaṃ sukhaggahaṇatthaṃ sabbāpi etā samāhari. Evañhi samāhaṭṭa etā dassetvā “ayaṃ neva sukhaṃ, na dukkhaṃ, na somanassaṃ, na domanassaṃ, ayaṃ adukkhamasukhāvedanā”ti sakkā hoti esā gāhayituṃ.

Apica adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanattāñcāpi etā vuttāti veditabbā. Sukhadukkhaṇṇapahānādayo hi tassā paccayā. Yathāha - “cattāro kho, āvuso, paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya. Idhāvuso, bhikkhu sukhasa ca pahānā...pe... catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ime kho āvuso, cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya”ti. Yathā vā aññattha pahīnāpi sakkāyadiṭṭhiādayo tatiyamaggassa vaṇṇabhaṇanattāṃ tattha pahīnāti vuttā, evaṃ vaṇṇabhaṇanattāmpetassa jhānassetā idha vuttātipi veditabbā. Paccayaghātena vā ettha rāgadosānaṃ atidūrabhāvaṃ dassetumpetā vuttāti veditabbā. Etāsu hi sukhaṃ somanassassa paccayo, somanassaṃ rāgassa, dukkhaṃ domanassassa, domanassaṃ dosassa. Sukhādighātena ca sappaccayā rāgadosā hatāti atidūre hontīti.

Adukkhamasukhanti dukkhābhāvena adukkhaṃ. Sukhābhāvena asukhaṃ. Etenettha dukkhasukhapaṭipakkhabhūtaṃ tatiyavedanaṃ dīpeti, na dukkhasukhābhāvamattaṃ. Tatiyavedanā nāma adukkhamasukhā, upekkhātipi vuccati. Sā iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā. Upekkhāsatipārisuddhinti upekkhāya janitasatipārisuddhiṃ. Imasmiñhi jhāne supārisuddhā sati, yā ca tassā satiya pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññena. Tasmā etaṃ “upekkhāsatipārisuddhi”nti vuccati. Yāya ca upekkhāya ettha satiya pārisuddhi hoti, sā atthato tatramajjhataṭṭhi veditabbā. Na kevalaṇcetta tāya satiyeva pārisuddhā, apica kho sabbepi sampayuttadhammā, satisīsenā pana desanā vuttā.

Tattha kiñcāpi ayaṃ upekkhā heṭṭhāpi tīsu jhānesu vijjati, yathā pana divā sūriyappabhābhavā sommabhāvena ca attano upakāraṇattha vā sabhāgāya rattiyā alābhā divā vijjamānāpi candalekhā aparisuddhā hoti apariyodātā,

evamayampi tatramajjhattupekkhācandalekhā
vitakkādipaccanīkadhammatejābhibhavā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā alābhā
vijjamānāpi paṭhamajjhānādibhede aparisuddhā hoti. Tassā ca aparisuddhāya divā
aparisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātāpi satiādayo aparisuddhāva honti.
Tasmā tesu ekampi “upekkhāsati-pārisuddhi”nti na vuttaṃ. Idha pana
vitakkādipaccanīkatejābhibhavābhāvā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā paṭilābhā
ayaṃ tatramajjhattupekkhācandalekhā ativiya parisuddhā. Tassā parisuddhattā
parisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātāpi satiādayo parisuddhā honti
pariyodātā. Tasmā idameva “upekkhāsati-pārisuddhi”nti vuttanti veditabbaṃ.
Catutthanti gaṇanānupubbatā catutthaṃ, catutthaṃ uppannantipi catutthaṃ.

Imāni cattāri jhānāni pubbabhāgepi nānā, maggakkhaṇepi. Pubbabhāge
samāpattivāsena nānā, maggakkhaṇe nānāmagavasena. Ekassa hi paṭhamamaggo
paṭhamajjhāniko hoti, dutiyamaggādayopi paṭhamajjhānikā vā dutiyādīsu
aññatarajjhānikā vā. Ekassa paṭhamamaggo dutiyādīnaṃ aññatarajjhāniko hoti,
dutyādayopi dutiyādīnaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāropi
maggā jhānavāsena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti. Ayaṃ panassa
viseso pādakajjhānaniyamena hoti. Paṭhamajjhānalābhino hi paṭhamajjhānā vuṭṭhāya
vipassantassa uppannamaggo paṭhamajjhāniko hoti, maggaṅgabojjhaṅgāni panettha
paripuṇṇāneva honti. Dutyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno dutyajjhāniko
hoti, maggaṅgāni panettha satta honti. Tatiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa
uppanno tatiyajjhāniko, maggaṅgāni panettha satta, bojjhaṅgāni cha honti. Esa nayo
catutthajjhānato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanā. Āruppe
catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati, tañca kho lokuttaraṃ, na lokiyaṃ vuttaṃ. Ettha
kathanti? Etthapi paṭhamajjhānādīsu yato vuṭṭhāya sotāpattimaggā paṭilabhitvā
arūpasamāpattiṃ bhāvetvā yo āruppe uppanno, taṃ jhānikāva tassa tattha tayo
maggā uppajjanti. Evaṃ pādakajjhānameva niyāmeti. Keci pana therā “vipassanāya
ārammaṇabhūtā khandhā niyāmeti”ti vadanti. Keci “puggalajjhāsayo niyāmeti”ti
vadanti. Keci “vuṭṭhānagāminī vipassanā niyāmeti”ti vadanti.

Tatrāyaṃ anupubbikathā - vipassanāniyamena hi sukkhavipassakassa
uppannamaggopi, samāpattilābhino jhānaṃ pādakaṃ akatvā uppannamaggopi,
paṭhamajjhānaṃ pādakaṃ katvā pakiṇṇakasaṅkhāre sammāsivā uppāditamaggopi
paṭhamajjhānikova hoti, sabbesu satta bojjhaṅgāni aṭṭha maggaṅgāni pañca
jhānaṅgāni honti. Tesāñhi pubbabhāgavipassanā somanassasahagatāpi
upekkhāsahagatāpi hutvā vuṭṭhānakāle saṅkhārupekkhābhāvaṃ pattā
somanassasahagatāva hoti.

Pañcakanāye dutyatatiyacatutthajjhānāni pādakāni katvā uppāditamaggasu
yathākkameneva jhānaṃ caturaṅgikaṃ tivaṅgikaṃ duvaṅgikañca hoti, sabbesu pana
satta maggaṅgāni honti, catutthe cha bojjhaṅgāni. Ayaṃ viseso
pādakajjhānaniyamena ceva vipassanāniyamena ca hoti. Tesampi hi
pubbabhāgavipassanā somanassasahagatāpi upekkhāsahagatāpi hoti,
vuṭṭhānagāminī somanassasahagatāva.

Pañcamajjhānaṃ pādakaṃ katvā nibbattitamagge pana upekkhācittakaggaṭāvasena
dve jhānaṅgāni, bojjhaṅgamaggaṅgāni cha satta ceva. Ayampi viseso
ubhayaniyamavasena hoti. Imasmiñhi nāye pubbabhāgavipassanā
somanassasahagatā vā upekkhāsahagatā vā hoti, vuṭṭhānagāminī
upekkhāsahagatāva hoti. Arūpajjhānāni pādakāni katvā uppāditamaggepi ese va

nayo. Idha pana catukkanaye avitakkavicāramattassa dutiyajjhānassa abhāvā taṃ apanetvā sesānaṃ vasena yojetabbaṃ. Evaṃ pādakajjhānato vuṭṭhāya ye keci saṅkhāre sammasitvā nibbattitamaggassa āsannapadese vuṭṭhitasamāpatti attanā sadisabhāvaṃ karoti bhūmivaṇṇo viya godhāvaṇṇassa.

Dutiyattheravāde pana yato yato samāpattito vuṭṭhāya ye ye samāpattidhamme sammasitvā maggo nibbattito hoti, taṃtaṃsamāpattisadisova hoti. Tatrāpi ca vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo.

Tatīyattheravāde attano ajjhāsayānurūpena yaṃ yaṃ jhānaṃ pādaṃ katvā ye ye jhānadhamme sammasitvā maggo nibbattito, taṃtaṃjhānasadisova hoti. Pādakajjhānaṃ pana sammasitajjhānaṃ vā vinā ajjhāsayamatteneva taṃ na ijjhati. Etthāpi ca vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo.

Ayaṃ vuccati sammāsamādhī yā imesu catūsu jhānesu ekaggaṭā, ayaṃ pubbabhāge lokiyo, aparabhāge lokuttaro sammāsamādhī nāma vuccati. Evaṃ lokiyalokuttaravasena dhammasenāpati maggasaccaṃ deseti. Tattha lokiyamagge sabbāneva maggaṅgāni yathānurūpaṃ chasu ārammaṇesu aññatarārammaṇāni honti. Lokuttaramagge pana catusaccappaṭivedhāya pavattassa ariyasāvakassa nibbānārammaṇaṃ avijjānusayasamugghātaṃ paññācakkhu sammādiṭṭhi, tathā sampannadiṭṭhissa taṃsampaṃyutto tividhamicchāsaṅkappasamugghātaṃ cetaso nibbānapadābhiniropano sammāsaṅkappo, tathā passantassa vitakkentassa ca taṃsampaṃyuttāva catubbidhavaṇṇaduccaritasamugghātikā micchāvācāya virati sammāvācā, tathā viramantassa taṃsampaṃyuttāva tividhamicchākammanasamucchedikā micchākammanā virati sammākammanā, tesāmyeva cassa vācākammanānaṃ vodānabhūtā taṃsampaṃyuttāva kuhanādisamucchedikā micchāājīvā virati sammāājīvo, tassāyevassa sammāvācākammanājīvasaṅkhātāya sīlabhūmiyaṃ paṭiṭṭhamānassa tadanurūpo taṃsampaṃyuttova kosajjasamucchedako, anuppannuppannānaṃ akusalakusalānaṃ anuppādapahānupādaṭṭhitisādhako ca vīriyārambho sammāvāyāmo, evaṃ vāyamantassa taṃsampaṃyuttova micchāsativiniddhunako, kāyādīsū kāyānupassanādisādhako ca cetaso asammāsaṃ. Evaṃ anuttarāya satiyā suvihitacittārakkhassa taṃsampaṃyuttova micchāsamādhividdhamāsaṃ cittekaggaṭā sammāsamādhī. Esa lokuttaro ariyo aṭṭhaṅgiko maggo.

Yo saha lokiyena maggena dukkhanīrodhagāminipaṭipadāti saṅkhyāṃ gato, so kho panesa maggo sammādiṭṭhisāṅkappānaṃ vijjāya sesadhammānaṃ caraṇena saṅgahitattā vijjā ceva caraṇaṇca. Tathā tesā dvinnāṃ vipassanāyānena itaresāṃ samathayānena saṅgahitattā samatho ceva vipassanā ca. Tesā dvinnāṃ paññākkhandhena tadanantarānaṃ tiṇṇāṃ sīlakkhandhena avasesānaṃ tiṇṇāṃ samādhikkhandhena adhipaññāadhisīlaadhicittasikkhāhi ca saṅgahitattā khandhattayaṇceva sikkhattayaṇca hoti. Yena samannāgato ariyasāvako dassanasamatthehi cakkhūhi gamanasamatthehi ca pādehi samannāgato addhiko viya vijjācaraṇasampanno hutvā vipassanāyānena kāmasukhallikānuyogaṃ samathayānena attakilamathānuyoganti antadvayaṃ parivajjetvā majjhimaṃ paṭipadaṃ paṭipanno paññākkhandhena mohakkhandhaṃ, sīlakkhandhena dosakkhandhaṃ, samādhikkhandhena ca lobhakkhandhaṃ padāleno adhipaññāsikkhāya paññāsampadaṃ, adhisīlasikkhāya sīlasampadaṃ, adhicittasikkhāya samādhisampadanti tisso sampattiyo patvā amataṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Ādimajjhapiyosānakalyāṇaṃ

sattatiṃsabodhipakkhiyadhammaratanavicittam sammattaniyāmasaṅkhātam
ariyabhūmiṃ okkanto hotīti.

Maggasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saccapakiṇṇakavaṇṇanā

Catūsu pana saccesu bādhanalakkhaṇam dukkhasaccam, pabhavalakkhaṇam
samudayasaccam, santilakkhaṇam nirodhasaccam, niyyānalakkhaṇam
maggasaccam, apica pavattipavattakanivattinivattakalakkhaṇāni paṭipāṭiyā. Tathā
saṅkhatataṇhāsaṅkhatadassanalakkhaṇāni ca.

Kasmā pana cattāreva ariyasaccāni vuttāni anūnāni anadhikānīti ce? Aññassa
asambhavato aññatarassa ca anapaneyyabhāvato. Na hi etehi aññaṃ adhikaṃ vā,
etesam vā ekampi apanetabbam sambhoti. Yathāha -

“Idha, bhikkhave, āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā ‘netam dukkham
ariyasaccam, aññaṃ dukkham ariyasaccam. Yaṃ samaṇena gotamena
desitam, ahametaṃ dukkham ariyasaccam ṭhapetvā aññaṃ dukkham
ariyasaccam paññapessāmī’ti netam ṭhānaṃ vijjatī’tiādi.

Yathā cāha -

“Yo hi koci, bhikkhave, samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya ‘netam
dukkham paṭhamam ariyasaccam, yaṃ samaṇena gotamena desitam,
ahametaṃ dukkham paṭhamam ariyasaccam paccakkhāya aññaṃ dukkham
paṭhamam ariyasaccam paññapessāmī’ti netam ṭhānaṃ vijjatī’tiādi.

Apica pavattimācikkhanto bhagavā sahetukaṃ ācikkhi, nivattiṇca saupāyam. Iti
pavattinivattitadubhayahetūnam etapparamato cattāreva vuttāni. Tathā
pariññeyyapahātabbasacchikātabbabbhāvetabbānam,
taṇhāvatthutaṇhātaṇhānirodhataṇhānirodhūpāyānam,
ālayaālayarāmatāālayasamugghātaālayasamugghātūpāyānaṇca vasenāpi cattāreva
vuttānīti.

Ettha ca oḷārikattā sabbasattasādhāraṇattā ca suviññeyyanti dukkhasaccam
paṭhamam vuttam. Tasseva hetudassanattham tadanantaram samudayasaccam,
hetunirodhā phalanirodhoti ñāpanattham tato nirodhasaccam,
tadadhigamūpāyadassanattham ante maggasaccam. Bhavasukhassādagadhitānam
vā sattānam saṃvegajananattham paṭhamam dukkhamāha. Tam neva akataṃ
āgacchatī, na issaranimmānādito hoti, ito pana hotīti ñāpanattham tadanantaram
samudayam. Tato sahetukena dukkhena abhibhūtattā saṃviggamānasānam
dukkhanissaraṇagavesīnam nissaraṇadassanena assāsajananattham nirodham. Tato
nirodhādhigamanattham nirodhasampāpakaṃ magganti ayametesam kamo.

Etesu pana bhāro viya dukkhasaccam datṭhabbam, bhārādānamiva
samudayasaccam, bhāranikkhepanamiva nirodhasaccam, bhāranikkhepanūpāyo viya
maggasaccam. Rogo viya vā dukkhasaccam, roganidānamiva samudayasaccam,
rogavūpasamo viya nirodhasaccam, bhesajjamiva maggasaccam. Dubbhikkhamiva vā
dukkhasaccam, dubbuṭṭhi viya samudayasaccam, subhikkhamiva nirodhasaccam,
suvuṭṭhi viya maggasaccam. Apica
veriveramūlaverasamugghātaverasamugghātūpāyehi,

visarukkharukkhamūlamūlūpacchedatadupacchedūpāyehi,
bhayabhayamūlanibbhayatadadhigamūpāyehi,
orimatīramahoghapārimatīrataṃsāmpāpakavāyāmehi ca yojetvāpetāni upamāto
veditabbānīti.

Sabbāneva panetāni saccāni paramatthena vedakakāraṇanibbutagamakābhāvato
suññānīti veditabbāni. Tenetaṃ vuccati -

“Dukkameva hi na koci dukkhito, kārako na kiriyāva vijjati;
Atthi nibbuti na nibbuto pumā, maggamatthi gamako na vijjati”ti.

Atha vā -

Dhuvasubhasukhattasuññaṃ, purimadvayamattasuññaṃamatapadaṃ;
Dhuvasukhaattavirahito, maggo iti suññatā tesu.

Nirodhasuññāni vā tīṇi, nirodho ca sesattayasūñño. Phalasuñño vā ettha hetu
samudaye dukkhassa abhāvato, magge ca nirodhassa, na phalena sagabbho
pakativādīnaṃ pakati viya. Hetusuññaṃca phalaṃ dukkhasamudayānaṃ
nirodhamaggānaṃca asamavāyā, na hetusamavetaṃ hetuphalaṃ samavāyavādīnaṃ
dviaṇukādi viya. Tenetaṃ vuccati -

“Tayamidha nirodhasuññaṃ, tayena tenāpi nibbuti suññā;
Suñño phalena hetu, phalampi taṃhetunā suñña”nti.

Sabbāneva saccāni aññamaññasabhāgāni avitathato attasuññato dukkarapaṭivedhato
ca. Yathāha -

“Taṃ kiṃ maññasi, ānanda, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā
durabhisambhavataraṃ vā, yo dūratova sukhumena tālacchiggaḷena asanaṃ
atipāteyya poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhitaṃ, yo vā sattadhā bhinnassa vālassa
koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyāti? Etadeva, bhante, dukkarataraṃceva
durabhisambhavataraṃca; Yo vā sattadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ
paṭivijjheyāti; Atha kho te, ānanda, duppaṭivijjhataṃ paṭivijjhanti, ye ‘idaṃ
dukkha’nti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti...pe... ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī
paṭipadā’ti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti”ti;

Visabhāgāni salakkhaṇavavatthānato. Purimāni ca dve sabhāgāni duravagāhatthena
gambhīrattā lokiyattā sāsavattā ca, visabhāgāni phalahetubhedato
pariññeyyapahātābbato ca. Pacchimānipi dve sabhāgāni gambhīrattena
duravagāhattā lokuttarattā anāsavattā ca, visabhāgāni visayavisayībhedato
sacchikātabbābhāvetābbato ca. Paṭhamatatiyāni cāpi sabhāgāni phalāpadesato,
visabhāgāni saṅkhatāsaṅkhatato. Dutiyacatutthāni cāpi sabhāgāni hetuapadesato,
visabhāgāni ekantakusalākusalato. Paṭhamacatutthāni cāpi sabhāgāni saṅkhatato,
visabhāgāni lokiyalokuttarato. Dutiyatatiyāni cāpi sabhāgāni
nevasekkhanāsekkhabhāvato, visabhāgāni sārammaṇānārammaṇato.

“Iti evaṃ pakārehi, nāyehi ca vicakkhaṇo;
Vijañña ariyasaccānaṃ, sabhāgavisabhāgata”nti.

Sabbameva cettha dukkhaṃ ekavidhaṃ pavattibhāvato, duvidhaṃ nāmarūpato,
tividhaṃ kāmarūpārūpūpapattibhavabhedato, catubbidhaṃ catuāhārabhedato,

pañcavidhaṃ pañcupādānakkhandhabhedato. Samudayopi ekavidho pavattakabhāvato, duvidho diṭṭhisampayuttāsampayuttato, tividho kāmabhavavibhavataṇhābhedato, catubbidho catumaggappaheyyato, pañcavidho rūpābhinandanādibhedato, chabbidho chataṇhākāyabhedato. Nirodhopi ekavidho asaṅkhatadhātubhāvato, pariyāyato pana duvidho saupādisesaanupādisesato, tividho bhavattayavūpasamato, catubbidho catumaggādhigamanīyato, pañcavidho pañcābhinandanavūpasamato, chabbidho chataṇhākāyakkhayabhedato. Maggopi ekavidho bhāvetabbato, duvidho samathavipassanābhedato, dassanabhāvanābhedato vā, tividho khandhattayabhedato. Ayañhi sappadesattā nagaraṃ viya rajjena nippadesehi tīhi khandhehi saṅgahito. Yathāha -

“Na kho, āvuso visākha, ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo kandhā saṅgahitā, tīhi ca kho, āvuso visākha, khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito. Yā, cāvuso visākha, sammāvācā yo ca sammākammanto yo ca sammāājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā. Yo ca sammāvāyāmo yā ca sammāsati yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā. Yā ca sammādiṭṭhi yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti.

Catubbidho sotāpattimaggādivasena.

Apica sabbāneva saccāni ekavidhāni avitathattā, abhiññeyyattā vā. Duvidhāni lokiyalokuttarato, saṅkhatāsaṅkhatato vā. Tividhāni dassanabhāvanāhi pahātābbato appahātābbato nevapahātābbanāpahātābbato ca. Catubbidhāni pariññeyyapahātābbasacchikātabbābhāvetabbatoti.

“Evaṃ ariyasaccānaṃ, dubbodhānaṃ budho vidhiṃ;
Anekabhedato jaññā, hitāya ca sukhāya cā”ti.

Saccapakiṇṇakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Idāni dhammasenāpati bhagavatā desitakkameneva ante saccacatukkaṃ niddisitvā “taṃ ñātattṭhena ñāṇa”ntiādinaṃ saccacatukkavasena sutamaye ñāṇaṃ nigametvā dasseti. Evaṃ “sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇa”nti pubbe vuttaṃ sabbāṃ nigametvā dasseti.

Saddhammapakāsiniyā paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Sutamayañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sīlamayañāṇaniddesavaṇṇanā

37. Sīlamayañāṇaniddese pañcāti gaṇanaparichedo. Sīlānīti paricchinnaḍḍhammanidassanaṃ. Pariyantapārisuddhisīlantiādi pañcannaṃ sarūpato dassanaṃ. Pariyantapārisuddhītiādīsu yathā nīlavaṇṇayogato vatthampi nīlamassa atthīti nīlanti vuccati, evaṃ gaṇanavasena pariyanto paricchedo assā atthīti pariyantā, upasampannasīle patto anupasampannasīlassa avasānasabbhāvato vā pariyanto avasānaṃ assā atthīti pariyantā. Sapariyantāti vā vattābbe sakāralo po katoti veditabbo “dakaṃ dakāsayaṃ pavisanti”ti ettha ukāralo po viya. Parisuddhabhāvo pārisuddhi, pariyantā ca sā pārisuddhi cāti pariyantapārisuddhi, pariyantapārisuddhisāṅkhātāṃ sīlaṃ pariyantapārisuddhisīlaṃ. Vuttapaṭipakkhena

na pariyaṇṭāpi aperiyaṇṭā, natthi etissā pariyaṇṭotipi aperiyaṇṭā, vuddho etissā pariyaṇṭotipi aperiyaṇṭā. Samādānato pabhūti akhaṇḍitattā khaṇḍitāpi katapaṭikammattā cittuppādamattakenāpi malena virahitattā ca parisuddhajātimaṇi viya sudhantasuparikammakatasuvaṇṇaṃ viya ca parisuddhattā ariyamaggassa padaṭṭhānabhūtā anūnaṭṭhena paripūṇṇā. Diṭṭhiyā pahīnattā diṭṭhiparāmāsenā aggahitattā aparāmaṭṭhā. Ayaṃ te sīle dosoti kenaci codakena parāmasitum asakkuṇeyyattā vā aparāmaṭṭhā. Arahattaphalakkhaṇe sabbadarathapaṭippassaddhiyā paṭippassaddhi. Anupasampannānanti anavasesasamādānavasena sīlasampadāya bhusaṃ sampannāti upasampannā, na upasampannā anupasampannā. Tesāṃ anupasampannānaṃ.

Pariyaṇṭasikkhāpadānanti ettha sikkhitabbaṭṭhena sikkhā, koṭṭhāsaṭṭhena padāni, sikkhitabbakoṭṭhāsānīti attho. Apica sīle patiṭṭhitena uparipattabbattā sabbe kusalā dhammā sikkhā, sīlāni tāsāṃ sikkhānaṃ patiṭṭhaṭṭhena padānīti sikkhānaṃ padattā sikkhāpadāni, pariyaṇṭāni sikkhāpadāni etesanti pariyaṇṭasikkhāpadā. Tesāṃ pariyaṇṭasikkhāpadānaṃ. Ettha ca dve pariyaṇṭā sikkhāpadapariyaṇṭo ca kālāpariyaṇṭo ca. Katamo sikkhāpadapariyaṇṭo? Upāsakopāsikānaṃ yathāsamādānavasena ekaṃ vā dve vā tīṇi vā cattāri vā pañca vā aṭṭha vā dasa vā sikkhāpadāni honti, sikkhamānasāmaṇerasāmaṇerīnaṃ dasa sikkhāpadāni. Ayaṃ sikkhāpadapariyaṇṭo. Katamo kālāpariyaṇṭo? Upāsakopāsikā dānaṃ dadamānā parivesanapariyaṇṭaṃ sīlaṃ samādiyaṇṭi, vihāragatā vihārapariyaṇṭaṃ sīlaṃ samādiyaṇṭi, ekaṃ vā dve vā tayo vā bhiyyo vā rattindivāni paricchedaṃ katvā sīlaṃ samādiyaṇṭi. Ayaṃ kālāpariyaṇṭo. Imesu dvīsu pariyaṇṭesu sikkhāpadaṃ pariyaṇṭaṃ katvā samādinnaṃ sīlaṃ vītikkamanena vā maraṇena vā paṭippassambhati, kālāṃ pariyaṇṭaṃ katvā samādinnaṃ taṃtaṃkālātikkamena paṭippassambhati.

Aperiyaṇṭasikkhāpadānanti -

“Nava koṭṭisahasāni, asīti satakoṭṭiyo;
Paññāsa satahasassāni, chattiṃsa ca punāpare.

“Ete saṃvaravinayā, sambuddhena pakāsītā;
Peyyālamukhena niddiṭṭhā, sikkhā vinayaṃvare”ti. -

Evāṃ gaṇanavasena pariyaṇṭānampi sikkhāpadānaṃ anavasesasamādānabhāvavasena lābhayasaññātiaṅgaṇjīvitahetu adiṭṭhapariyaṇṭabhāvavasena upari rakkhittabbasīlaparicchedābhāvavasena ca natthi etesaṃ pariyaṇṭotipi aperiyaṇṭāni. Aperiyaṇṭāni sikkhāpadāni etesanti aperiyaṇṭasikkhāpadā. Tesāṃ aperiyaṇṭasikkhāpadānaṃ, vuddhapariyaṇṭasikkhāpadānanti vā attho.

Puthujjanakalyāṇakānantiādīsu -

“Puthūnaṃ janānādīhi, kāraṇehi puthujjano;
Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti”. -

Vuttaputhujjanalakkhaṇānatikkamepi -

“Dve puthujjanā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano”ti. -

Vuttaputhujjanadvaye kalyāṇadhammasamāgamena andhaputhujjanabhāvaṃ atikkamma kalyāṇaputhujjanabhāve t̥hitānaṃ puthujjanakalyāṇakānaṃ kalyāṇaputhujjanānanti vuttaṃ hoti. Puthujjanesu vā kalyāṇakānaṃ puthujjanakalyāṇakānaṃ.

Kusaladhamme yuttānanti ettha kusalasaddo tāva ārogyānavajjachekasukhavipākesu dissati. Ayañhi “kacci nu bhoto kusalaṃ, kacci bhoto anāmaya”ntiādīsu ārogye dissati. “Katamo pana, bhante, kāyasamācāro kusalo? Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro anavajjo”ti ca “puna caparaṃ, bhante, etadānuttariyaṃ yathā bhagavā dhammaṃ deseti kusalesu dhammesū”ti ca evamādīsu anavajje. “Kusalo tvaṃ rathassa aṅgapaccaṅgānaṃ, kusalā naccagītassa sikkhitā cāturitthiyo”tiādīsu cheke. “Kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānāhetu. Kusalassa kammassa katattā upacitattā”tiādīsu sukhavipāke. Svāyamidha ārogyepi anavajjepi sukhavipākepi vaṭṭati.

Vacanatto panettha kucchite pāpake dhamme salayanti calayanti kampaṇṭi viddham̐sentīti kusalā. Kucchitena vā ākārena sayanti pavattantīti kusā, te kuse lunanti chindantīti kusalā. Kucchitānaṃ vā sānato tanukaraṇato kusaṃ ñāṇaṃ. Tena kusena lātabbā gahetabbā pavattetabbāti kusalā, yathā vā kusā ubhayabhāgagataṃ hatthappadesaṃ lunanti, evamimepi uppannānuppannabhāvena ubhayabhāgagataṃ saṃkilesapakkhaṃ lunanti, tasmā kusā viya lunantīti kusalā. Apica ārogyaṭṭhena anavajjaṭṭhena kosallasambhūtaṭṭhena vā kusalā. Idha pana yasmā vipassanākusalameva adhippettaṃ, tasmā sese vihāya tasseva dassanatthaṃ “kusaladhamme”ti ekavacanaṃ katanti veditabbaṃ. Vipassanākusaladhamme sātaccakiriyatāya sakkaccakāritāya ca yuttānanti attho.

Sekkhapariyante paripūrakārīnanti ettha tīsu sikkhāsu jātātipi sekkhā, sattannaṃ sekkhānaṃ etetipi sekkhā, sayameva sikkhantītipi sekkhā. Sotāpattimaggaphalasakadāgāmimaggaphalaanāgāmimaggaphalaarahattamaggadhammā. Te sekkhā dhammā pariyante avasāne etassa, te vā sekkhā dhammā pariyanto paricchedo etassāti sekkhapariyanto. Tasmīṃ sekkhapariyante dhammeti sambandho. Paripūraṃ paripuṇṇataṃ karontīti paripūrakārino, paripūrakāro paripūrakiriyā etesaṃ atthīti vā paripūrakārino. Tesāṃ sotāpattimaggassa pubbabhāgabhūte sekkhapariyante paṭipadādharmā vipassanāpāripūriyā paripūrakārīnaṃ. Kāye ca jīvite ca anapekkhānanti ettha kāyeti sarīre. Sarīrañhi asucisañcayato kucchitānañca kesādīnaṃ cakkhurogādīnañca rogasatānaṃ āyabhūtattā kāyoti vuccati. Jīviteti jīvitindriye. Tañhi jīvanti tenāti jīvitanti vuccati. Natthi etesaṃ apekkhāti anapekkhā, nissinehāti attho. Tesāṃ tasmīṃ kāye ca jīvite ca anapekkhānaṃ.

Idāni tesāṃ tesu anapekkhattassa kāraṇaṃ dassento pariccattajīvitānanti āha. Bhagavato ācariyassa vā sakajīvitapariccāgeneva hi te kilamamānēpi kāye vinassamānēpi jīvite anapekkhā hontīti. Sattannaṃ sekkhānanti sikkhantīti sekkhāti laddhanāmānaṃ sotāpattimaggatṭhādīnaṃ sattannaṃ ariyapuggalānaṃ. Tathāgatasāvakānanti tathāgatassa sāvakaṇaṃ. Aṭṭhapi hi ariyapuggalā savanante ariyāya jātiyā jātattā bhagavato desanaṃ anusīṭṭhiṃ aveccappasādayogena sakkaccaṃ suṇantīti sāvakā. Tesupi arahattaphalaṭṭheyeva visesetvā dassento khīṇāsavānanti āha, arahattamaggañāṇena parikkhīṇasabbāsavānanti attho. Paccekabuddhānanti taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca ekova anācariyako catusaccaṃ bujhitavāti paccekabuddho. Tādisānaṃ paccekabuddhānaṃ.

Tathāgatānanti ettha aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato -tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavāditāya tathāgato, tathā kāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Kathaṃ bhagavā tathā āgatoti tathāgato? Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā sammāsambuddhā āgatā. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yenābhinihārena purimakā bhagavanto āgatā, teneva amhākampi bhagavā āgato. Atha vā yathā purimakā bhagavanto

dānasīlanekkhammaṇṇāvīriyakhantisaccādhiṭṭhānamettupekkhāsāṅkhātā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo pūretvā aṅgapariccāgaṃ nayanadhanarajjaputtadārapariccāganti ime pañca mahāpariccāge pariccajivā,

pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātattacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṃ patvā āgatā, tathā amhākampi bhagavā āgato. Yathā ca purimakā bhagavanto cattāro satipaṭṭhāne cattāro sammappadhāne cattāro iddhipāde pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅge ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvetvā brūhetvā āgatā, tathā amhākampi bhagavā āgatoti tathāgato.

“Yatheva dīpaṅkarabuddhaādayo, sabbaññubhāvaṃ munayo idhāgatā;
Tathā ayaṃ sakyamunīpi āgato, tathāgato vuccati tena cakkhumā”ti.

Kathaṃ tathā gatoti tathāgato? Yathā sampatijātā purimakā bhagavanto gatā. Kathaṅca te gatā? Te hi sampatijātā samehi pādehi pathaviyaṃ paṭiṭṭhāya uttarenamukhā sattapadavītiḥārena gatā. Yathāha “sampatijāto, ānanda, bodhisatto samehi pādehi pathaviyaṃ paṭiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gacchati setamhi chatte anudhārayamāne, sabbā ca disā anuviloketi, āsabhiṅca vācaṃ bhāsati ‘aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo””ti. Tañcassa gamanaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Yañhi so sampatijāto samehi pādehi paṭiṭṭhahi, idamassa caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, uttaramukhabhāvo panassa sabbalokuttarabhāvassa pubbanimittaṃ, sattapadavītiḥāro sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, “suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā””ti ettha vuttacāmarukkhepo pana sabbatitthiyanimmathanassa pubbanimittaṃ, setacchattadhāraṇaṃ arahattaphalavimuttivaravimalasetacchattapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, sabbādisānuvilokanaṃ sabbaññutānāvarenañāṇapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, āsabhiṃcābhāsanaṃ pana appaṭivattiyavaradhammacakkappavattanassa pubbanimittaṃ. Tathāyaṃ bhagavāpi gato. Tañcassa gamanaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ tesamyeva visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Tenāhu porāṇā -

“Muhuttajātova gavaṃpatī yathā, samehi pādehi phusī vasundharaṃ;
So vikkamī satta padāni gotamo, setaṅca chattaṃ anudhārayuṃ marū.

“Gantvāna so satta padāni gotamo, disā vilokesi samā samantato;
Aṭṭhaṅgupetaṃ giramabbhudīrayi, sīho yathā pabbatamuddhaniṭṭhito”ti.

Evam tathā gatoti tathāgato.

Atha vā yathā purimakā bhagavanto, ayampi bhagavā tatheva nekkhammena

kāmacchandam...pe... paṭhamajjhānena nīvaraṇe...pe... aniccānupassanāya
niccasaññaṃ...pe... arahattamaggena sabbakilese pahāya gato. Evampi tathā gatoti
tathāgato.

Katham tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato? Pathavīdhātuyā kakkhaḷattalakkhaṇaṃ
tathaṃ avitathaṃ, āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṃ, tejodhātuyā
uṇhattalakkhaṇaṃ, vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṃ, ākāśadhātuyā
asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ, viññāṇadhātuyā vijānanalakkhaṇaṃ.

Rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ, saññāya
sañjānanalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ abhisāṅkharaṇalakkhaṇaṃ, viññāṇassa
vijānanalakkhaṇaṃ.

Vitakkassa abhiniropanalakkhaṇaṃ, vicārassa anumajjanalakkhaṇaṃ, pītiyā
pharaṇalakkhaṇaṃ, sukhasa sātalaṅkhaṇaṃ, cittekaggatāya avikkhepalakkhaṇaṃ,
phassassa phusanalakkhaṇaṃ.

Saddhindriyassa adhimokkhalakkhaṇaṃ, vīriyindriyassa paggahalakkhaṇaṃ,
satindriyassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, samādhindriyassa avikkhepalakkhaṇaṃ,
paññindriyassa pajānanalakkhaṇaṃ.

Saddhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇaṃ, vīriyabalassa kosajje, satibalassa
muṭṭhassacce, samādhibalassa uddhacce, paññābalassa avijjāya
akampiyalakkhaṇaṃ.

Satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, dhammavicayasambojjhaṅgassa
pavicayalakkhaṇaṃ, vīriyasambojjhaṅgassa paggahalakkhaṇaṃ, pītisambojjhaṅgassa
pharaṇalakkhaṇaṃ, passaddhisambojjhaṅgassa upasamalakkhaṇaṃ,
samādhisambojjhaṅgassa avikkhepalakkhaṇaṃ, upekkhāsambojjhaṅgassa
paṭisaṅkhānalakkhaṇaṃ.

Sammādiṭṭhiyā dassanalakkhaṇaṃ, sammāsaṅkappassa abhiniropanalakkhaṇaṃ,
sammāvācāya pariggahalakkhaṇaṃ, sammākammantassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ,
sammāājīvaṇṇassa vodānalakkhaṇaṃ, sammāvāyāmassa paggahalakkhaṇaṃ,
sammāsatīyā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṃ.

Avijjāya aññānalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ cetanānalakkhaṇaṃ, viññāṇassa
vijānanalakkhaṇaṃ, nāmassa namanalakkhaṇaṃ, rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ,
saḷāyatanassa āyatanalakkhaṇaṃ, phassassa phusanalakkhaṇaṃ, vedanāya
vedayitalakkhaṇaṃ, taṇhāya hetulakkhaṇaṃ, upādānassa gahaṇalakkhaṇaṃ,
bhavassa āyūhanalakkhaṇaṃ, jātiyā nibbattilakkhaṇaṃ, jarāya jīraṇalakkhaṇaṃ,
maraṇassa cuttilakkhaṇaṃ.

Dhātūnaṃ suññatānalakkhaṇaṃ, āyatanānaṃ āyatanalakkhaṇaṃ, satipaṭṭhānānaṃ
upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammappadhānānaṃ padahanalakkhaṇaṃ, iddhipādānaṃ
ijjhanalakkhaṇaṃ, indriyānaṃ adhipatilakkhaṇaṃ, balānaṃ akampiyalakkhaṇaṃ,
bojjhaṅgānaṃ niyyānalakkhaṇaṃ, maggassa hetulakkhaṇaṃ.

Saccānaṃ tathalakkhaṇaṃ, samathassa avikkhepalakkhaṇaṃ, vipassanāya
anupassanānalakkhaṇaṃ, samathavipassanānaṃ ekarasalakkhaṇaṃ, yuganaddhānaṃ
anativattanalakkhaṇaṃ.

Sīlavisuddhiyā saṃvaralakkhaṇaṃ, cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṃ, diṭṭhivisuddhiyā dassanalakkhaṇaṃ.

Khaye ñāṇassa samucchadalakkhaṇaṃ, anuppāde ñāṇassa passaddhilakkhaṇaṃ.

Chandassa mūlalakkhaṇaṃ, manasikāraṇaṃ samuṭṭhānalakkhaṇaṃ, phassassa samodhānalakkhaṇaṃ, vedanāya samosaraṇalakkhaṇaṃ, samādhissa pamukhalakkhaṇaṃ, satiyā ādhipateyyalakkhaṇaṃ, paññāya tatuttarilakkhaṇaṃ, vimuttiyā sārālakkhaṇaṃ, amatogadhassa nibbānaṃ pariyosānalakkhaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ. Etaṃ tathalakkhaṇaṃ ñāṇagatiyā āgato avirajjhivā patto anuppattoti tathāgato. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato.

Kathaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato? Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha - “cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? ‘Idaṃ dukkha’nti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathameta’nti vitthāro. Tāni ca bhagavā abhisambuddhoti tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgatoti vuccati. Abhisambodhattho hi ettha gatasaddo.

Apica jarāmaraṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho...pe... saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho. Tathā avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho...pe... jātiyā jarāmaraṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho. Taṃ sabbam bhagavā abhisambuddho. Tasmāpi tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgato. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato.

Kathaṃ tathadassitāya tathāgato? Bhagavā yaṃ sadevake loke...pe... sadevamanussāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchantam rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ sabbākārena jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ itthāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā “katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ? Yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatiṅgaṃ nīlaṃ pītaka’ntiadinā nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvipaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsipi āpāthamāgacchantesu saddādīsū. Vuttampi cetam bhagavatā “yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa...pe... sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutam mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi, tamahaṃ abbhaññāsim, taṃ tathāgatassa viditaṃ, taṃ tathāgato na upaṭṭhāsī’ti. Evaṃ tathadassitāya tathāgato. Tattha tathadassīatthe tathāgatoti padasambhavo veditabbo.

Kathaṃ tathavāditāya tathāgato? Yaṃ rattim bhagavā bodhimaṇḍe aparājitaṃ pallaṅke nisinno catunnaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yañca rattim yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcaccattālīsavassaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyāpi majjhimabodhiyāpi pacchimabodhiyāpi yaṃ bhagavatā bhāsitaṃ suttaṃ geyyaṃ...pe... vedallaṃ, taṃ sabbam atthato ca byañjanato ca anavajjaṃ anupavajjaṃ anūmananadhikaṃ sabbākāraparipuṇṇaṃ rāgamadanimmadanaṃ dosamohamadanimmadanaṃ, natthi tattha vālaggamattampi pakkhalitaṃ, sabbam taṃ ekamuddikāya lañchitaṃ viya, ekanālikāya mitaṃ viya, ekatulāya tulitaṃ viya, ca tathameva hoti. Yathāha “yañca, cunda, rattim tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca rattim anupādisesāya nibbānadhātuyā

parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati lapati niddisati, sabbaṃ taṃ tathameva hoti, no aññathā. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’ti. Gadaattho hi ettha gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya tathāgato.

Apica āgadanam āgato, vacananti attho. Tatho aviparīto āgato assāti dakārassa takāram katvā tathāgatoti evametasmiṃ atthe padasiddhi veditabbā.

Katham tathākāritāya tathāgato? Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassāpi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti tathāgato. Tenevāha - “yathāvādī, bhikkhave, tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’ti. Evaṃ tathākāritāya tathāgato.

Katham abhibhavanaṭṭhena tathāgato? Upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīciṃ pariyantaṃ katvā tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlena samādhinā paññāya vimuttiya vimuttiññāḍassanena, na tassa tulā vā pamāṇam vā atthi, atulo appameyyo anuttaro rājādhirājā devānam atidevo sakkānam atisakko brahmānam atibrahmā. Tenāha - “sadevake, bhikkhave, loke...pe... sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’ti.

Tatthevaṃ padasiddhi veditabbā - agado viya agado. Ko panesa? Desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko dibbāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakañca lokaṃ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho aviparīto desanāvilāsamayo ceva puññamayo ca agado assāti dakārassa takāram katvā tathāgatoti veditabbo. Evaṃ abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Apica tathāya gatotipi tathāgato, tathaṃ gatotipi tathāgatoti. Gatoti avagato atīto patto paṭipannoti attho. Tattha sakalam lokaṃ tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti tathāgato, lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato, lokanirodham sacchikiriyāya tathāya gato pattoti tathāgato, lokanirodhagāminipaṭipadam tathaṃ gato paṭipannoti tathāgato. Tena yaṃ vuttaṃ bhagavatā - “loko, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasmā tathāgato viṣamutto. Lokasamudayo, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo tathāgatassa pahīno. Lokanirodho, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho lokanirodho tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminīpaṭipadā tathāgatassa bhāvitā. Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa...pe... anuvicaritaṃ manasā, sabbaṃ taṃ tathāgatena abhisambuddhaṃ. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’ti. Tassa evampi attho veditabbo. Idampi ca tathāgatassa tathāgatabhāvadīpane mukhamattameva. Sabbākārena pana tathāgatova tathāgatassa tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya. Yasmā pana sabbabuddhā tathāgataguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesaṃ vasena tathāgatānantī āha.

Arahantānantī kilesehi ārakattā, arīnam arānañca hatattā, paccayādīnam arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā tathāgato araham. Ārakā hi so sabbakilesehi suvidūravidūre ṭhito maggena savāsanānam kilesānam pahīnattāti araham.

So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā;
Asamaṅgī ca dosehi, nātho tenāraham mato.

Te cānena kilesārayo maggena hatāti arīnaṃ hatattāpi arahaṃ.

Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā;
Paññāsathena nāthena, tasmāpi arahaṃ mato.

Yañcetaṃ avijjābhavataṇhāmayanābhipuññādiabhisāṅkhārānaṃ jarāmarāṇanemi
āsavasamudayamayena akkhena vijjhitvā tibhavarathe samāyojitaṃ
anādikālapavattaṃ saṃsāracakkaṃ, tassānena bodhimaṇḍe vīriyapādehi
sīlathaviyaṃ paṭiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakaraṃ ñāṇapharasuṃ
gahetvā sabbe arā hatāti arānaṃ hatattāpi arahaṃ.

Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsinā yato;
Lokaṇāthena tenesa, arahanti pavuccati.

Aggadakkhiṇeyyattā ca cīvarādipaccaye arahati pūjāvisesaṇca. Teneva ca uppanne
tathāgate ye keci mahesakkhā devamanussā, na te aññattha pūjaṃ karonti. Tathā hi
brahmā sahaṃpati sinerumattena ratanadāmena tathāgataṃ pūjesi, yathābalaṇca
aññe devā manussā ca bimbisāraṃsalarājādayo. Parinibbutampi ca bhagavantaṃ
uddissa channavutikoṭṭidhanaṃ vissajjjetvā asokamahārājā sakalajambudīpe caturāsīti
vihārasahassāni paṭiṭṭhāpesi, ko pana vādo aññesaṃ pūjāvisesānanti paccayādīnaṃ
arahattāpi arahaṃ.

Pūjāvisesaṃ saha paccayehi, yasmā ayaṃ arahati lokaṇātho;
Atthānurūpaṃ arahanti loke, tasmā jino arahati nāmametaṃ.

Yathā ca loke ye keci paṇḍitamānino bālā asilokabhayaṇa raho pāpaṃ karonti,
evamesa na kadāci karotīti pāpakaraṇe rahābhāvatopi arahaṃ.

Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino;
Rahābhāvena tenesa, arahaṃ iti vissuto.

Evaṃ sabbathāpi -

Ārakattā hatattā ca, kilesārīna so muni;
Hatasamāracakkāro, paccayādīna cāraho;
Na raho karoti pāpāni, arahaṃ tena vuccatīti.

Yasmā pana sabbabuddhā arahattaguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesaṃ vasena
“arahantāna”nti āha.

Sammāsambuddhānanti sammā sāmāṇca sabbadhammānaṃ buddhattā
sammāsambuddho. Tathā hesa sabbadhamme sammā sambuddho, abhiññeyye
dhamme abhiññeyyato buddho, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe
dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme sacchikātabbato, bhāvetabbe
dhamme bhāvetabbato. Tenevāha -

“Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbaṇca bhāvitaṃ;
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇā”ti.

Atha vā cakkhu dukkhasaccaṃ, tassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā
purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ,
nirodhappajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārenāpi

sabbadhamme sammā sāmañca buddho. Esa nayo sotaghānajivhākāyamanesu. Eteneva nayena rūpādīni cha āyatanāni, cakkhuviññāṇādayo cha viññāṇakāyā, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajādayo cha vedanā, rūpasāññādayo cha saññā, rūpasāñcetanādayo cha cetanā, rūpatañhādayo cha tañhākāyā, rūpavitakkādayo cha vitakkā, rūpavicārādayo cha vicārā, rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā, dasa kasiṇāni, dasa anussatiyo, uddhumātakasaññādivasena dasa saññā, kesādayo dvattiṃsākārā, dvādasāyatanāni, atthārāsa dhātuyo, kāmabhavādayo nava bhavā, paṭhamādīni cattāri jhānāni, mettābhāvanādayo catasso appamaññā, catasso arūpasamāpattiyo, paṭilomato jarāmaraṇādīni, anulomato avijjādīni paṭiccasamuppādaṅgāni ca yojetabbāni. Tatrāyaṃ ekapadayaṇā - jarāmaraṇaṃ dukkhasaccaṃ, jāti samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārena sabbadhamme sammā sāmañca buddho anubuddho paṭividdho. Yaṃ vā pana kiñci atthi neyyaṃ nāma, sabbassa sammā sambuddhattā vimokkhanāṇāvasena sammāsambuddho. Tassa pana vibhāgo upari āvi bhavissatīti. Yasmā pana sabbabuddhā sammāsambuddhaguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesaṃ vasena “sammāsambuddhāna”nti āha.

38. Idāni pariyaṇtapārisuddhiapariyaṇtapārisuddhisīladvaye ekekameva sīlaṃ pañcadhā bhinditvā dassetuṃ atthi sīlaṃ pariyaṇtaṃ, atthi sīlaṃ apariyaṇtantiādīmāha. Itaresu pana tīsu sīlesu tathāvidho bhedo natthīti. Tattha lābhapariyaṇtanti lābhena pariyaṇto bhedo etassāti lābhapariyaṇtaṃ. Evaṃ sesānīpi. Yasoti panettha parivāro. Idhāti imasmiṃ loke. Ekaccoti eko. Lābhahetūti lābhoyeva hetu lābhahetu, tasmā lābhahetutoti vuttaṃ hoti. Hetvatthe nissakkavacanaṃ. “Lābhapaccayā lābhakāraṇā”ti tasseva vevacanaṃ. Hetumeva hi paṭicca etaṃ phalametīti paccayoti ca, phaluppattiṃ kārayatīti kāraṇanti ca vuccati.

Yathāsamādinnaṇti yaṃ yaṃ samādinnaṃ gahitaṃ. Vītikamatīti ajjhācarati. Evarūpānīti evaṃsabhāvāni, vuttappakārānīti adhippāyo. Sīlānīti gahaṭṭhasīlāni vā hontu pabbajitasīlāni vā, yesaṃ ādimhi vā ante vā ekaṃ bhinnaṃ, tāni pariyaṇte chinnaṃsāṭako viya khaṇḍāni. Yesaṃ vemajjhe ekaṃ bhinnaṃ, tāni majjhe vinividdhasāṭako viya chiddāni. Yesaṃ paṭipāṭiyā dve vā tīṇi vā bhinnāni, tāni piṭṭhiyā vā kucchiyā vā utṭhitena dīghavaṭṭādisaṇṭhānena visabhāgavaṇṇena kālarattādīnaṃ aññatarasaṇṭaravaṇṇā gāvī viya sabalāni. Yesaṃ antarantarā ekekāni bhinnāni, tāni antarantarā visabhāgavaṇṇabindu vicitrā gāvī viya kammāsāni. Avisesena vā sabbānīpi sattavidhena methunasamyogena kodhūpanāhādīhi ca pāpadhammehi upahatattā khaṇḍāni chiddāni sabalāni kammāsānīti. Tāniyeva tañhādāsabyato mocetvā bhujissabhāvākaraṇena na bhujissāni. Buddhādīhi viññūhi na pasatthattā na viññuppasatthāni. Tañhādīṭṭhīhi parāmatṭhattā, kenaci vā “ayaṃ te sīlesu doso”ti parāmatṭhuṃ sakkuṇeyyatāya parāmatṭhāni. Upacārasamādhīṃ appanāsamādhīṃ vā, atha vā maggasaṃmādhīṃ phalasaṃmādhīṃ vā na saṃvattayantīti asaṃmādhisaṃvattanikāni. Na saṃmādhisaṃvattanikānīti pāṭho.

Keci pana “khaṇḍānīti kusalānaṃ dhammānaṃ appatīṭṭhābhūtattā, chiddānīti evaṃ. Sabalānīti vivaṇṇakaraṇattā, kammāsānīti evaṃ. Na bhujissānīti tañhādāsabyaṃ gatattā. Na viññuppasatthānīti kusalehi garahitattā. Parāmatṭhānīti tañhāya gahitattā. Asamādhisaṃvattanikānīti vipaṭṭisāravatthubhūtattā”ti evamatthaṃ vaṇṇayanti.

Na avippaṭṭisāravatthukānīti vipaṭṭisāravahattā avippaṭṭisārassa patiṭṭhā na hontīti

attho. Na pāmojjavatthukānīti avippaṭṭisārajāya dubbalapītiyā na vatthubhūtāni tassā anāvahattā. Evaṃ sesesupī yojanā kātabbā. Na pītivatthukānīti dubbalapītijāya balavapītiyā na vatthubhūtāni. Na passaddhivatthukānīti balavapītijāya kāyacittapassaddhiyā na vatthubhūtāni. Na sukhavatthukānīti passaddhijassa kāyikacetāsikasukhassa na vatthubhūtāni. Na samādhivatthukānīti sukhajassa samādhissa na vatthubhūtāni. Na yathābhūtañāṇadassanavatthukānīti samādhipadaṭṭhānassa yathābhūtañāṇadassanassa na vatthubhūtāni.

Na ekantanibbidāyātiādīsu na-kārameva āharitvā “na virāgāyā”tiādinā nayena sesapadehipi yojetabbaṃ. Na virāgāyātiādīsu sanakāro vā pāṭho. Tattha ekantanibbidāyāti ekantena vaṭṭe nibbindanattāyā na saṃvattantīti sambandho. Evaṃ sesesupī yojetabbaṃ. Virāgāyāti vaṭṭe virajjanattāyā. Nirodhāyāti vaṭṭassa nirodhanattāyā. Upasamāyāti nirodhitassa puna anuppattivāsena vaṭṭassa upasamanattāyā. Abhiññāyāti vaṭṭassa abhijānanattāyā. Sambodhāyāti kilesaniddāvigamena vaṭṭato pabujjhanattāyā. Nibbānāyāti amatanibbānattāyā.

Yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamāyāti yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamanattāyā. Vibhattivipallāsavasena panettha upayogavacanaṃ kataṃ. Cittampi na uppādetīti cittuppādasuddhiyā sīlassa ativissuddhabhāvadassanattāṃ vuttaṃ, na pana cittuppādamattena sīlaṃ bhijjati. Kiṃ so vītikkamissatīti kimattāṃ vītikkamaṃ karissati, neva vītikkamaṃ karissatīti attho. Akhaṇḍānītiādīni heṭṭhā vuttapaṭipakkhanayena veditabbāni. Na khaṇḍānītipi pāṭho.

“Ekantanibbidāyā”tiādīsu ekantena vaṭṭe nibbindanattāyātiādinā nayena yojetabbaṃ. Ettha pana nibbidāyāti vipassanā. Virāgāyāti maggo. Nirodhāyā upasamāyāti nibbānaṃ. Abhiññāyā sambodhāyāti maggo. Nibbānāyāti nibbānameva. Ekasmiṃ ṭhāne vipassanā, dvīsu maggo, tīsu nibbānaṃ vuttanti evaṃ avatthānakathā veditabbā. Pariyāyena pana sabbānipetāni maggavevacanānipi nibbānavevacanānipi hontiyeva.

39. Idāni pariyantāpariyantavasena vijjāmānapabhedaṃ dassetvā puna dhammavasena jātivāsena paccayavasena sampayuttavasena sīlassa pabhedaṃ dassetuṃ kiṃ sīlantiādīmāha. Tattha samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṃ. Paccayassetaṃ nāmaṃ. Kiṃ samuṭṭhānamassāti kiṃsamuṭṭhānaṃ. Katināṃ dhammānaṃ samodhānaṃ samavāyo assāti katidhammasamodhānaṃ.

Cetanā sīlanti pāṇātipātādīhi viramantassa, vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanā. Cetasikaṃ sīlanti pāṇātipātādīhi viramantassa viratī. Apica cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātādīni pajahantassa sattakammapathacetanā. Cetasikaṃ sīlaṃ nāma “abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharatī”tiādinā nayena vuttā anabhijjhābyāpādasammādiṭṭhidhammā. Saṃvaro sīlanti ettha pañcavidho saṃvaro veditabbo - pātimokkhasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti. Tattha “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”ti ayaṃ pātimokkhasaṃvaro. “Rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati”ti ayaṃ satisaṃvaro.

“Yāni sotāni lokasmiṃ,
Sati tesāṃ nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhīyare”ti. -

Ayaṃ ñāṇasaṃvaro. Paccayapaṭisevanampi ettheva samodhānaṃ gacchati. Yo paṇāyaṃ “khamo hoti sītassa uṇhassā”tiādinā nayena āgato, ayaṃ khantisamvaro nāma. Yo cāyaṃ “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”tiādinā nayena āgato, ayaṃ vīriyasamvaro nāma. Ājīvapārisuddhipi ettheva samodhānaṃ gacchati. Iti ayaṃ pañcavidhopi samvaro, yā ca pāpabhīrukānaṃ kulaputtānaṃ sampattavatthuto virati, sabbametaṃ samvarasīlanti veditabbaṃ. Avītikkamo sīlanti samādinnaṣīlassa kāyikavācasiko avītikkamo. Idaṃ tāva kiṃ sīlanti pañhassa vissajjanaṃ.

Kati sīlānīti pañhassa vissajjane kusalasīlaṃ akusalasīlaṃ abyākatasīlanti ettha yasmā loke tesam tesam sattānaṃ pakati sīlanti vuccati, yaṃ sandhāya “ayaṃ sukhasīlo, ayaṃ dukkhasīlo, ayaṃ kalahasīlo, ayaṃ maṇḍanasīlo”ti bhaṇanti. Tasmā tena pariyāyena atthuddhāravasena akusalasīlamapi sīlanti vuttaṃ. Taṃ pana “sutvāna samvare pañña”ti vacanato idhādhīpetasīlaṃ na hotīti.

Yasmā pana cetanādibhedassa sīlassa sampayuttacittaṃ samuṭṭhānaṃ, tasmā kusala-cittasamuṭṭhānaṃ kusalasīlantiādīmāha.

Samvarasamodhānaṃ sīlanti samvarasampayuttakhandhā. Te hi samvarena samāgatā missībhūtāti samvarasamodhānanti vuttā. Evaṃ avītikkamasamodhānaṃ sīlanti veditabbaṃ. Tathābhāve jātacetanā samodhānaṃ sīlanti samvarabhāve avītikkamabhāve jātacetanāsampayuttā khandhā. Yasmā ca tīsupi cetesu taṃsampayuttā dhammā adhippetā, tasmā cetanāsamodhānena cetasikānampi saṅgahitattā cetasikasamodhānasīlaṃ visuṃ na niddiṭṭhanti veditabbaṃ. Heṭṭhā cetanādayo dhammā “sīla”nti vuttā. Na kevalaṃ te eva sīlaṃ, taṃsampayuttā dhammāpi sīlamevāti dassanattaṃ ayaṃ tiko vuttoti veditabbo.

40. Idāni yasmā cetanācetasikā samvarāvītikkamāyeva honti na visuṃ, tasmā samvarāvītikkameyeva yāva arahattamaggā sādharmaṇakkamena yojento pañātipātaṃ samvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlantiādīmāha. Pañātipātā veramaṇīādayo hi yasmā attano attano paccanīkaṃ samvaranti, taṃ na vītikkamanti ca, tasmā samvaraṇato avītikkamanato ca samvaraṭṭhena sīlaṃ avītikkamaṭṭhena sīlaṃ nāma hoti. Tattha pañātipātāṃ samvaraṭṭhenāti pañātipātassa pidahanaṭṭhena sīlaṃ. Kiṃ taṃ? Pañātipātā veramaṇī. Sā ca taṃ samvarantiyeva taṃ na vītikkamatīti avītikkamaṭṭhena sīlaṃ. Evameva adinnādānā veramaṇīādayo anabhijjhāabyāpādasammādiṭṭhiyo yojetabbā.

Pañātipātantiādīsu pana dasasu akusalakammappathesu pañassa atipāto pañātipāto. Pañavadho pañaghātoti vuttaṃ hoti. Pañoti cettha vohāro satto, paramatthato jīvitindriyaṃ. Tasmīṃ pana paṇe pañasaññino jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pañātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pañesu khuddake paṇe appasāvajjo, mahāsarīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsu appaṇe paṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo. Tassa pañca sambhārā - paṇo, pañasaññitā, vadhakacittaṃ, upakkamo, tena maraṇanti.

Adinnassa ādānaṃ adinnādānaṃ, parasamharaṇaṃ, theyyaṃ, corikāti vuttaṃ hoti. Tattha adinnanti parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti, tasmīṃ parapariggahite parapariggahitasaññino

tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parasantake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ, taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ. Tassa pañca sambhārā - parapariggahitaṃ, parapariggahitasaññitā theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇanti.

Kāmesūti methunasamācāresu. Micchācāroti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā kāmesu micchācāro.

Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā, piturakkhitā, mātāpiturakkhitā, bhāturakkhitā, bhagīnirakkhitā, ñātīrakkhitā, gottarakkhitaṃ, dhammarakkhitā, sārakkhā, saparidaṇḍāti māturakkhitādayo dasa, dhanakkītaṃ, chandavāsīnī, bhogavāsīnī, paṭavāsīnī, odapattakinī, obhatacumbaṭā, dāsī ca, bhariyā ca, kammakārī ca bhariyā ca, dhajāhaṭṭā muhuttikāti dhanakkītaṃdayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dvinnānaṃ sārakkhasaparidaṇḍānaṃ dasannañca dhanakkītaḍḍanti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññe purisā, idaṃ agamanīyaṭṭhānaṃ nāma.

So panesa micchācāro sīlādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā - agamanīyavattu, tasmiṃ sevanacittaṃ, sevanapayogo, maggenamaggapaṭipattiadhivāsananti.

Musāti viṣaṃvādanapurekkhārassa atthabhañjako vacīpayogo, kāyapayogo vā. Viṣaṃvādanādhippāyena panassa paraviṣaṃvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. Aparo nayo - musāti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. Vādoti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthum tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Apica gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya natthītiadinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena “ajja gāme telaṃ nadī maññe sandatī”ti pūraṇakathānayaṃ pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃyeva pana diṭṭhantiadinā nayaṃ vadantānaṃ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā - atathaṃ vatthu, viṣaṃvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti.

Yāya vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ, parassa ca suññabhāvaṃ karoti, sā piṣuṇā vācā. Yāya pana attānampi parampi pharusāṃ karoti, yā vācā sayampi pharusā neva kaṇṇasukhā na hadayasukhā vā, ayaṃ pharusā vācā. Yena samphaṃ palapati niratthakaṃ, so samphappalāpo. Tesaṃ mūlabhūtā cetanāpi piṣuṇāvācādināmeva labhati. Sā eva ca idha adhippetāti.

Tattha saṃkiliṭṭhacittassa paresaṃ vā bhedaṃ attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā piṣuṇā vācā. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā - bhinditabbo paro, “iti ime nānā bhavissanti”ti bhedapurekkhārātā vā “iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko”ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti. Pare pana abhinne kammaṭṭhabhedo natthi, bhīneyeva hoti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā pharusā vācā. Mammacchedakopi pana payogo cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti. Mātāpitāro hi kadāci puttake evampi vadanti “corā vo khaṇḍākhāṇḍikaṃ karontū”ti. Uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti “kiṃ ime ahirikā anottappino, niddhamatha ne”ti. Atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti, evaṃ vacanaṇhatāya aphaṇḍā vācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa “imaṃ sukhaṃ sayāpethā”ti vacanaṃ aphaṇḍā vācā hoti, cittapharusatāya panesā pharusā vācāva. Sā yaṃ sandhāya pavattitā, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā - akkositabbo paro, kupitacittaṃ, akkosanāti.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā samphappalāpo. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā - bhāratayuddhasītāharaṇādinirattakakathāpurekkhārātā, tathārūpikathākathanañcāti. Pare pana taṃ kathaṃ agaṇhante kammaṇṇabhedo natthi, parena samphappalāpe gahiteyeva hoti.

Abhijjhāyatīti abhijjhā, parabhaṇḍābhimukhī hutvā tanninnatāya pavattatīti attho. Sā “aho vata idaṃ mamassā”ti evaṃ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā, adinnādānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassa dve sambhārā - parabhaṇḍaṃ, attano pariṇāmanañcāti. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannapi na tāva kammaṇṇabhedo hoti, yāva “aho vata idaṃ mamassā”ti attano na pariṇāmeti.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti byāpādo. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo, pharusā vācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā - parasatto ca, tassa ca vināsacintāti. Parasattavatthuke hi kodhe uppannapi na tāva kammaṇṇabhedo hoti, yāva “aho vatāyaṃ ucchijjeyya vinasseyyā”ti tassa vināsaṃ na cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti micchādiṭṭhi. Sā “natthi dinna”ntiādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā, samphappalāpo viya appasāvajjā, mahāsāvajjā ca. Apica aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā - vatthuno ca gahitākāraviparītātā, yathā ca taṃ gaṇhāti, tathābhāvena tassūpaṭṭhānanti. Tattha natthikāhetukaakiriyadiṭṭhīhi eva kammaṇṇabhedo hoti, na aññadiṭṭhīhi.

Imesaṃ pana dasannaṃ akusalakammaṇṇaṃ dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto, mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha dhammatoti etesu hi satta paṭipāṭiyā cetanādharmāva honti, abhijjhādayo tayo cetanāsampayuttā.

Koṭṭhāsatotīti paṭipāṭiyā satta, micchādiṭṭhi cāti ime aṭṭha kammaṇṇā eva honti, no mūlāni. Abhijjhābyāpādā kammaṇṇā ceva mūlāni ca. Abhijjhā hi mūlaṃ patvā lobho akusalamūlaṃ hoti, byāpādo doso akusalamūlaṃ.

Ārammaṇatotīti pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo. Adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā. Micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo, sattārammaṇotipi eke. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā pisuṇā vācā. Pharusā vācā sattārammaṇāva

samphappalāpo diṭṭhasutamutaviññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā abhijjhā. Byāpādo sattārammaṇova. Micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇāva.

Vedanātoti pāṇātipāto dukkhavedano hoti. Kiñcāpi hi rājāno coraṃ disvā hasamānāpi “gacchatha bhaṇe, māretha na”nti vadanti, sannīṭṭhāpakacetanā pana nesam dukkhasampayuttāva hoti. Adinnādānaṃ tivedanaṃ. Tañhi parabhaṇḍaṃ disvā haṭṭhatuṭṭhassa gaṇhato sukhavedanaṃ hoti, bhītatasitassa gaṇhato dukkhavedanaṃ, tathā vipākanissandaphalāni paccavekkhantassa. Gahaṇakāle majjhatabhāve ṭhitassa pana gaṇhato adukkhamasukhavedanaṃ hoti. Micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano, sannīṭṭhāpakacitte pana majjhattavedano na hoti. Musāvādo adinnādāne vuttanayeneva tivedano, tathā pisuṇā vācā. Pharusā vācā dukkhavedanā. Samphappalāpo tivedano. Paresu hi sādhuḥkāraṃ dentesu celādīni ukkhipantesu haṭṭhatuṭṭhassa sītāharaṇabhāratayuddhādīni kathanakāle so sukhavedano hoti, paṭhamaṃ dinnavetanena ekena pacchā āgantvā “ādito paṭṭhāya kathehi”ti vutte “niravasesaṃ yathānusandhikaṃ pakiṇṇakakathaṃ kathessāmi nu kho, no”ti domanassitassa kathanakāle dukkhavedano hoti, majjhattassa kathayato adukkhamasukhavedano hoti. Abhijjhā sukhamajjhattavasena dvivedanā, tathā micchādiṭṭhi. Byāpādo dukkhavedano.

Mūlatoti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti, adinnādānaṃ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā, micchācāro lobhamohavasena, musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Tathā pisuṇā vācā samphappalāpo ca. Pharusā vācā dosamohavasena, abhijjhā mohavasena ekamūlā, tathā byāpādo. Micchādiṭṭhi lobhamohavasena dvimūlāti.

Akusalakammamapathakathā niṭṭhitā.

Pāṇātipātādīhi pana viratiyo, anabhijjhāabyāpādasammādiṭṭhiyo cāti ime dasa kusalakammamapathā nāma. Pāṇātipātādīhi etāya viramanti, sayaṃ vā viramati, viramaṇamattameva vā etanti virati. Yā pāṇātipātādīhi viramantassa kusala-cittasampayuttā virati, sā pabhedato tividhā hoti sampattavirati samādānavirati samucchedavirati. Tattha asamādinna-sikkhāpadānaṃ attano jātivayabāhusaccādīni paccavekkhitvā “ayuttaṃ amhākaṃ evarūpaṃ pāpaṃ kātu”nti sampattavatthuṃ avītikkamantānaṃ uppajjamānā virati sampattavirati nāma. Samādinna-sikkhāpadānaṃ pana sikkhāpadasamādāne ca tatuttari ca attano jīvitampi pariccajitvā vatthuṃ avītikkamantānaṃ uppajjamānā virati samādānavirati nāma. Ariyamaggasampayuttā pana virati samucchedavirati nāma, yassā uppattito pabhuti ariyapuggalānaṃ “pāṇaṃ ghāteṣṣāmā”tiādicittampi na uppajjati.

Idāni akusalakammamapathānaṃ viya imesaṃ kusalakammamapathānaṃ dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto, mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha dhammatoti etesupi paṭipāṭiyā satta cetanāpi vaṭṭanti viratiyopi, ante tayo cetanāsampayuttāva.

Koṭṭhāsatotī paṭipāṭiyā satta kammamapathā eva, no mūlāni, ante tayo kammamapathā ceva mūlāni ca. Anabhijjhā hi mūlaṃ patvā alobho kusalamūlaṃ hoti, abyāpādo adoso kusalamūlaṃ, sammādiṭṭhi amoho kusalamūlaṃ.

Ārammaṇatoti pāṇātipātādīnaṃ ārammaṇāneva etesaṃ ārammaṇāni.
Vītikkamitabbatoyeva hi veramaṇī nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo
ariyamaggo kilese pajahati, evaṃ jīvitindriyādiārammaṇāpete kammaṇāpeta
pāṇātipātādīni dussīlyāni pajahantīti.

Vedanātoti sabbe sukhavedanā vā honti majjhattavedanā vā. Kusalaṃ patvā hi
dukkhā vedanā nāma natthi.

Mūlatoti paṭipāṭiyā satta ñāṇasampayuttacittena viramantassa
alobhaadosaamohavasena timūlā honti. Ñāṇavippayuttacittena viramantassa
alobhādosavasena dvimūlā. Anabhijjhā ñāṇasampayuttacittena viramantassa
adosaamohavasena dvimūlā. Ñāṇavippayuttacittena viramantassa adosavasena
ekamūlā. Alobho pana attanāva attano mūlaṃ na hoti. Abyāpādepi eseva nayo.
Sammādiṭṭhi alobhādosavasena dvimūlāvāti.

Kusalakammaṇāpāthakathā niṭṭhitā.

41. Evaṃ dasakusalakammaṇāpāthavasena sīlaṃ dassetvā idāni nekkhammādīnaṃ
arahattamaggapariyosānānaṃ sattatiṃsadhammānaṃ vasena dassetum
nekkhammena kāmacchandaṃ saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena
sīlantiādimāha. Tattha yasmā nekkhammena kāmacchandaṃ saṃvarati na
vītikkamati, tasmā nekkhammaṃ sīlanti adhippāyo. Paccattatthe vā karaṇavacanaṃ,
nekkhammanti attho. Esa nayo sesesu. Pāṭiyāṃ pana nekkhammaabyāpāde dassetvā
heṭṭhā vuttanayattā sesaṃ saṅkhipitvā ante arahattamaggoyeva dassito.

Evaṃ saṃvaraavītikkamavasena sīlaṃ dassetvā idāni tesameva dvinnaṃ
pabhedadassanattaṃ pañca sīlāni pāṇātipātassa pahānaṃ sīlantiādimāha. Ettha ca
pāṇātipātassa pahānaṃ sīlaṃ, pāṇātipātā veramaṇī sīlaṃ, pāṇātipātassa
paṭipakkhacetaṇā sīlaṃ, pāṇātipātassa saṃvaro sīlaṃ, pāṇātipātassa avītikkamo
sīlanti yojanā kātābā. Pahānanti ca koci dhammo nāma natthi aññatra
vuttappakārānaṃ pāṇātipātādīnaṃ anuppādamattato. Yasmā pana taṃ taṃ
pahānaṃ tassa tassa kusalassa dhammassa paṭiṭṭhānaṭṭhena upadhāraṇaṃ hoti,
vipakāṇasabhāvakaraṇena ca samodhānaṃ, tasmā pubbe vutteneva
upadhāraṇasamodhānasāṅkhātena sīlanaṭṭhena sīlanti vuttaṃ. Itare cattāro dhammā
tato tato veramaṇivasena tassa tassa saṃvaravasena
tadubhayasampayuttacetanāvasena taṃ taṃ avītikkamantassa avītikkamavasena ca
cetaso pavattisabhāvaṃ sandhāya vuttā.

Atha vā pahānampi dhammato atthiyeva. Kathaṃ? Pahīyate anena
pāṇātipātādipaṭipakkho, pajahati vā taṃ paṭipakkhanti pahānaṃ. Kiṃ taṃ? Sabbepi
kusalā khandhā. Aññe pana ācariyā “nekkhammādīsopi ‘veramaṇī sīla’nti
vacanamattaṃ gahetvā sabbakusalesopi niyatayevāpanakabhūtā virati nāma atthi”ti
vadanti, na tathā idhāti. Evamimehi pahānādīhi pañcahi padehi visesetvā
pariyantāpariyantasīladvaye apariyantasīlameva vuttaṃ. Tasmā eva hi evarūpāni
sīlāni cittassa avipphaṇṇasārāya saṃvattanti...pe... sacchikātabbaṃ sacchikaronto
sikkhatīti vuttaṃ.

Tattha avipphaṇṇasārāya saṃvattantīti “saṃvaro avipphaṇṇasārathāyā”ti ca
“avipphaṇṇasārathāni kho, ānanda, kusalāni sīlāni avipphaṇṇasārānisamsānī”ti ca vacanato
avipphaṇṇasārathāya saṃvattanti. “Avipphaṇṇasāro pāmojjatthāyā”ti ca “yoniso
manasikaroto pāmojjaṃ jāyati”ti ca vacanato pāmojjāya saṃvattanti. “Pāmojjaṃ

pītatthāyā”ti ca “pamuditassa pīti jāyati”ti ca vacanato pītiyā saṃvattanti. “Pīti passaddhatthāyā”ti ca “pītimanassa kāyo passambhati”ti ca vacanato passaddhiyā saṃvattanti. “Passaddhi sukhathāyā”ti ca “passaddhakāyo sukhaṃ vedeti”ti ca vacanato somanassāya saṃvattanti. Cetasikaṃ sukhañhi somanassanti vuccati. Āsevanāyāti bhusā sevanā āsevanā. Kassa āsevanā? Anantaraṃ somanassavacanena sukhassa vuttattā sukhaṃ siddhaṃ. “Sukhino cittaṃ samādhīyati”ti ca vacanato tena sukheṇa samādhī siddho hoti. Evaṃ siddhassa samādhissa āsevanā. Tassa samādhissa āsevanāya saṃvattanti, paṇḍalavabhāvāya saṃvattanti attho. Bhāvanāyāti tasseeva samādhissa vuddhiyā. Bahulikammāyāti tasseeva samādhissa punappunaṃ kiriyāya. Avippaṭṭisārādipavattiyā mūlakāraṇaṃ hutvā samādhissa saddhindriyādialaṅkārasādhanaṇa alaṅkāraya saṃvattanti. Avippaṭṭisārādikassa samādhisambhāraṇa sādhanena parikkhāraya saṃvattanti. “Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā”tiādīsu viya hi ettha sambhārattho parikkhārasaddo. “Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo”tiādīsu pana alaṅkārattho. “Sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ hoti”tiādīsu parivārattho. Idha pana alaṅkāraparivāraṇaṃ visuṃ āgatattā sambhāratthoti vuttaṃ. Sambhārattho ca paccayatthoti. Mūlakāraṇabhāveneva samādhisampayuttaphassādidhammasampattisādhanaṇa parivāraya saṃvattanti. Samādhissa vipassanāya ca padaṭṭhānabhāvapāpanena vasībhāvapāpanena ca paripuṇṇabhāvasādhanaṇato pāripūriyā saṃvattanti.

Evaṃ sīlūpanissayena sabbākāraparipūraṃ samādhīṃ dassetvā idāni “samāhite citte yathābhūtaṃ jānāti passati, yathābhūtaṃ jānaṃ passaṃ nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati”ti vacanato sīlamūlakāni samādhīpadaṭṭhānāni yathābhūtañāṇadassanādīni dassento ekantanibbidāyātiādīmāha. Nibbidāya hi dassitāya tassā padaṭṭhānabhūtaṃ yathābhūtañāṇadassanaṃ dassitameva hoti. Tasmiñhi asiddhe nibbidā na sijjhatīti. Tāni pana vuttatthāneva. Yathābhūtañāṇadassanaṃ panettha sappaccayanāmarūpapariggaho.

Evaṃ amatamahānibbānapariyosānaṃ sīlappayojanaṃ dassetvā idāni tassa sīlassa adhisīlasikkhābhāvaṃ tammūlakā ca adhicitāadhipaññāsikkhā dassetukāmo evarūpānaṃ sīlānaṃ saṃvarapārisuddhi adhisīlantiādīmāha. Tattha saṃvaroyeva pārisuddhi saṃvarapārisuddhi. Evarūpānaṃ apariyantaḥbhūtaṇaṃ vivaṭṭanissitānaṃ sīlānaṃ saṃvarapārisuddhi vivaṭṭanissitattā sesasīlato adhikaṃ sīlanti adhisīlanti vuccati. Saṃvarapārisuddhiyā tṭhitaṃ cittanti edisāya sīlasaṃvarapārisuddhiyā patitṭhitaṃ cittaṃ suṭṭhu avippaṭṭisārādīnaṃ āvahanato na vikkhepaṃ gacchati, samādhismiṃ patitṭhātīti attho. Avikkhepoyeva pārisuddhi avikkhepapārisuddhi. So sabbamalavirahito nibbedhabhāgiyo samādhī sesasamādhito adhikattā adhicitanti vuccati. Cittasīseṇa hettha samādhī nidditṭho. Saṃvarapārisuddhiṃ sammā passatīti parisuddhaṃ sīlasaṃvaraṃ ñātapariññāvasena tīraṇapariññāvasena ca sammā passati, evameva avikkhepapārisuddhisāṅkhātāṃ parisuddhaṃ samādhīṃ sammā passati. Evaṃ passato cassa dassanasāṅkhātā pārisuddhi dassanapārisuddhi. Sāyeva sesapaññāya adhikattā adhipaññāti vuccati. Yo tatthāti yo tattha saṃvaraavikkhepadassanesu. Saṃvaraṭṭhoti saṃvarabhāvo. Evameva avikkhepaṭṭhadassanaṭṭhā ca veditabbā. Adhisīlameva sikkhā adhisīlasikkhā. Evaṃ itarāpi veditabbā.

Evaṃ tisso sikkhāyo dassetvā idāni tāsamaṃ pāripūrikkamaṃ dassetuṃ imā tisso sikkhāyo āvajjanto sikkhatītiādimāha. Tassattho - paccekamaṃ paripūretuṃ āvajjantopi sikkhati nāma, āvajjetvā “ayama nāma sikkhā”ti jānantopi sikkhati nāma, jānitvā punappunaṃ passantopi sikkhati nāma, passitvā yathādiṭṭhaṃ paccavekkhantopi sikkhati nāma, paccavekkhitvā tattheva cittaṃ acalaṃ katvā patitṭhapentopi sikkhati nāma, taṃtaṃsikkhāsampayuttasaddhāvīriyasatisamādhipaṇṇāhi sakasakakiccaṃ karontopi sikkhati nāma, abhiññeyyābhijānanādikālepi taṃ taṃ kiccaṃ karonto tissopi sikkhāyo sikkhati nāmāti. Puna pañca sīlānītiādīni vuttatthāneva. Arahattamaggena sabbakilesānantiādīsu pana arahantānaṃ suṭṭhu vippaṭisārādiabhāvato āsevanādibhāvato ca tāni padāni yujjanteva. Ekantanibbidāyātiādīni pana satipaṭṭhānasammappadhānāni viya maggakkhaṇeyeva yojetabbāni.

42. Saṃvarapārisuddhiṃ sammā passati, avikkhepapārisuddhiṃ sammā passatīti idaṃ pana vacanadvayaṃ phalasamāpattatthāya vipassanāvasena yojetabbaṃ, dutiyavacanaṃ pana nirodhasamāpattatthāya vipassanāvasenāpi yujjati. Āvajjanto sikkhatītiādīsu pañcasu vacanesu arahato sikkhitabbābhāvepi asekkhasīlakkhandhādisabhāvato “sikkhatī”ti vuttanti veditabbaṃ. Saddhāya adhimuccanto sikkhatītiādīni pana maggakkhaṇaṇṇeva sandhāya vuttāni. Aññānīpi upacārappanāvipassanāmaggavasena vuttāni vacanāni yathāyogaṃ yojetabbānīti.

Sīlamayaññānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Samādhībhāvanāmayaññānaniddesavaṇṇanā

43. Samādhībhāvanāmayaññānaniddese ādito tāva ekakato paṭṭhāya yāva dasakā samādhīpabbhedaṃ dassento eko samādhītiādimāha. Tattha cittassa ekaggatāti nānārammaṇavikkhepābhāvato ekaṃ ārammaṇaṃ aggaṃ uttamaṃ assāti ekaggo, ekaggassa bhāvo ekaggatā. Sā pana ekaggatā cittassa, na sattassāti dassanattamaṃ “cittassā”ti vuttaṃ. Duke lokiyoti loko vuccati lujjanapalujjanaṭṭhena vaṭṭaṃ, tasmaṃ pariyāpannabhāvena loke niyuttoti lokiyo. Lokuttaroti uttiṇṇoti uttaro, loke apariyāpannabhāvena lokato uttaroti lokuttaro. Tike savitakko ca so savicāro cāti savitakkasavicāro. Evaṃ avitakkaavicāro. Vitakkavicāresu vicārova mattā pamāṇaṃ etassāti vicāramatto, vicārato utthari vitakkena saddhiṃ sampayogaṃ na gacchatīti attho. Avitakko ca so vicāramatto cāti avitakkavicāramatto. Tisupi vicchedaṃ katvāpi paṭhanti. Catukkapañcakā vuttatthā. Chakke punappunaṃ uppajjanato satiyeva anussati, pavattitabbaṭṭhānamhiyeva vā pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpā satītipi anussati, buddhaṃ ārabba uppannā anussati bauddhānussati. Arahātātibuddhaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Tassā buddhānussatiyā vasena cittassa ekaggatāyeva uddhaccasaṅkhātassa vikkhepassa paṭipakkhabhāvato na vikkhepoti avikkhepo. Dhammaṃ ārabba uppannā anussati dhammānussati. Svākkhātātādidhammaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Saṅghaṃ ārabba uppannā anussati saṅghānussati. Suppaṭipannatādisaṅghaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Sīlaṃ ārabba uppannā anussati sīlānussati. Attano akhaṇḍatādisīlaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Cāgaṃ ārabba uppannā anussati cāgānussati. Attano muttacāgatādicāgaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Devatā ārabba uppannā anussati devatānussati. Devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ.

Sattake samādhikusalatāti ekavidhādibhedena anekabhede samādhimhi
“ayamevaṃvidho samādhi, ayamevaṃvidho samādhī”ti chekabhāvo.
Samādhiparicchedakapaññāyetam adhivacanam. Samādhiuppādanavidhānepi
chekabhāvo samādhikusalatā.

Samādhissa samāpattikusalatāti uppāditassa samādhissa samāpajjane chekabhāvo.
Etena samāpajjanavasitā vuttā hoti.

Samādhissa t̥hitikusalatāti samāpannassa samādhissa santativasena yathāruci
t̥hapane chekabhāvo. Etena adhiṭṭhānavasitā vuttā hoti. Atha vā nimittaggahaṇena
cassa puna te ākāre sampādayato appanāmatameva ijjhati, na ciraṭṭhānam.
Ciraṭṭhānam pana samādhiparipanthānam dhammānam suvisodhitattā hoti. Yo hi
bhikkhu kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmaccandam na suṭṭhu vikkhambhetvā,
kāyapassaddhivasena kāyaduṭṭhullam na suppaṭippassaddham katvā,
ārambhadhātumanasikārādivasena thinamiddham na suṭṭhu paṭivinodetvā,
samathanimittamanasikārādivasena uddhaccakukkuccam na suṭṭhu samūhatam
katvā, aññepi samādhiparipantho dhamme na suṭṭhu visodhetvā jhānam samāpajjati,
so avisodhitam āsayam paviṭṭhabhamaro viya, asuddham uyyānam paviṭṭharājā viya
ca khippameva nikkhamati. Yo pana samādhiparipantho dhamme suṭṭhu visodhetvā
jhānam samāpajjati, so suvisodhitam āsayam paviṭṭhabhamaro viya, suparisuddham
uyyānam paviṭṭharājā viya ca sakalampi divasabhāgam antosamāpattiyamyeva hoti.
Tenāhu porāṇā -

“Kāmesu chandam paṭigham vinodaye, uddhaccathīnam vicikicchapañcamam;
Vivekapāmojjakarena cetasā, rājāva suddhantagato tahiṃ rame”ti.

Tasmā “ciraṭṭhitikāmena pāripanthikadhamme sodhetvā jhānam samāpajjitabba”nti
vuttattā tam vidhiṃ sampādetvā samādhissa ciraṭṭhitikaraṇe chekabhāvoti vuttam
hoti.

Samādhissa vuṭṭhānakusalatāti santativasena yathāruci pavattassa samādhissa
yathāparicchinnaḷeyeva vuṭṭhānena samādhissa vuṭṭhāne chekabhāvo. “Yassa hi
dhammam puriso vijaññā”tiādīsu viya nissakkatthe vā sāmivacanam katanti
veditabbanti. Etena vuṭṭhānavasitā vuttā hoti.

Samādhissa kallatākusalatāti agilānabhāvo arogabhāvo kallatā. Gilāno hi akallakoti
vuccati. Vinayepi vuttam “nāham, bhante, akallako”ti. Anaṅgaṇasuttavatthasuttesu
vuttānam jhānapaṭilābhapaccanīkānam pāpakānam icchāvacarānam abhāvena ca
abhijjhādīnam cittassa upakkilesānam vigamena ca samādhissa agilānabhāvakaraṇe
chekabhāvo samādhissa kallatākusalatā, kilesagelaññarahitabhāve kusalatāti vuttam
hoti. Atha vā kallatāti kammaññatā kammaññatāpariyāyattā kallavacanassa. “Yā
cittassa akallatā akammaññatā”ti hi vuttam “kallacittam muducittam
vinīvaraṇacitta”nti ca. Ettha kallasaddo kammaññattho. Tasmā kasiṇānulomato
kasiṇapaṭilomato kasiṇānulomapaṭilomato jhānānulomato jhānapaṭilomato
jhānānulomapaṭilomato jhānukkantikato kasiṇukkantikato jhānakasiṇukkantikato
aṅgasaṅkantito ārammaṇasaṅkantito aṅgārammaṇasaṅkantito aṅgavavatthānato
ārammaṇavavatthānatoti imehi cuddasahi ākārehi, aṅgārammaṇavavatthānatoti
iminā saha pañcadasahi vā ākārehi cittaparidamanena samādhissa
kammaññabhāvakaraṇe kusalabhāvoti vuttam hoti.

Samādhissa gocarakusalatāti samādhissa gocaresu kasiṇādīsu ārammaṇesu taṃ taṃ jhānaṃ samāpajjitukāmatāya yathārucci āvajjanakaraṇavasena tesu ārammaṇesu chekabhāvo. Etena kasiṇāvajjanavasena āvajjanavasitā vuttā hoti. Atha vā tasmim̐ tasmim̐ disābhāge kasiṇapharaṇavasena evaṃ phuṭṭhassa kasiṇassa ciraṭṭhānavasena ca samādhissa gocaresu chekabhāvo.

Samādhissa abhinīhārakusalatāti ekattanayena heṭṭhāheṭṭhāsamādhim̐ uparūparisamādhibhāvūpanayanena abhinīharaṇe abhininnāmane chekabhāvo. Upacārajjhānañhi vasippattaṃ paṭhamajjhānatthāya vipassanatthāya vā abhinīharati, evaṃ paṭhamajjhānādīni dutiyajjhānādiatthāya vipassanatthāya vā, catutthajjhānaṃ arūpasamāpattatthāya abhiññatthāya vipassanatthāya vā, ākāsānañcāyatanādayo viññāṇañcāyatanādiatthāya vipassanatthāya vā abhinīharatīti evaṃ samādhissa tattha tattha abhinīhārakusalatā. Yasmā pana kusalatā nāma paññā, sā samādhi na hoti, tasmā samādhipariṇāyakapaññāvasena sattavidho samādhi vuttoti veditabbo.

Keci pana ācariyā “samādhikusalatāti yena manasikārena cittaṃ na vikkhipati, tattha kusalatā. Samāpattikusalatāti yena manasikārena samāpajjantassa jhānaṅgāni pātubhavantī, tattha kusalatā. Tṭhikusalatāti yena manasikārena appito samādhi na vikkhipati, tattha kusalatā. Vuṭṭhānakusalatāti nīvaraṇavuṭṭhānaṃ jānāti paṭhamajjhāne, aṅgavuṭṭhānaṃ jānāti tīsu jhānesu, ārammaṇavuṭṭhānaṃ jānāti arūpasamāpattīsu, vikkhepavuṭṭhānaṃ jānāti visayādhimattesu, sacchandavuṭṭhānaṃ jānāti pariyaṇtakāle ca avasānakaraṇīyakāle ca. Kallatākusalatāti cittaphāsutāya sarīraphāsutāya āhāraphāsutāya senāsanaphāsutāya puggalaphāsutāya ca samādhissa kallatā hotīti jānāti. Gocarakusalatāti ārammaṇassa paricchedaṃ kātuṃ jānāti, disāpharaṇaṃ kātuṃ jānāti, vaḍḍhetuṃ jānāti. Abhinīhārakusalatāti tattha tattha sammā manasikārena cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti, upacāre vasippatte paṭhamajjhāne abhinīharati, evaṃ uparūparijhānesu abhiññāsu arūpasamāpattīsu vipassanāsu ca abhinīharati. Evaṃ tattha tattha abhinīhārakusalatā”ti evametesam̐ padānaṃ atthaṃ vaṇṇayanti.

Aṭṭhakaṃ vuttatthameva. Navake rūpāvacaroti “katame dhammā rūpāvacarā? Heṭṭhato brahmapārisajjaṃ pariyaṇtaṃ karitvā uparito akaniṭṭhe deve antokaritvā”tiādīnaṃ nayena vuttasu rūpāvacaradhammesu pariyaṇanno. Tatrāyaṃ vacanattho - rūpakkhandhasaṅkhātāṃ rūpaṃ ettha avacarati, na kāmoti rūpāvacaro. Rūpakkhandhopi hi rūpanti vuccati “rūpakkhandho rūpa”ntiādīsu viya. So pana brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmānaṃ parittābhaappamāṇābhaābhassarānaṃ parittasubhaappamāṇasubhasubhakiṇhānaṃ asaṇṇasattavehapphalānaṃ avihātappasudassasudassīakaniṭṭhānañca vasena soḷasavidho padeso. So rūpāvacarasaṅkhāto padeso uttarapadalopaṃ katvā “rūpa”nti vuccati, tasmim̐ rūpe avacaratīti rūpāvacaro. Rūpabhavo vā rūpaṃ, tasmim̐ avacaratīti rūpāvacaraṃ. Kiñcāpi hi eso samādhi kāmabhavēpi avacarati, yathā pana saṅgāme avacaraṇato saṅgāmāvacaroti laddhanāmo nāgo nagare carantopi saṅgāmāvacaroti vuccati, thalacarā jalacarā ca pāṇino athale ajale ca tṭhātāpi thalacarā jalacarāti vuccanti, evamayam̐ aññattha avacarantopi rūpāvacaroti vutto. Apica rūpabhavasaṅkhāte rūpe paṭisandhim̐ avacāretītipi rūpāvacaro. Hīnoti lāmakko. Hīnuttamānaṃ majjhe bhavo majjho. Majjhimotipi pāṭho, soyevattho. Padhānabhāvaṃ nīto paṇīto, uttamoti attho. Ete pana āyūhanavasena veditabbā. Yassa hi āyūhanakkhaṇe chando vā hīno hoti vīriyaṃ vā cittaṃ vā vīmaṃsā vā, so

hīno nāma. Yassa te dhammā majjhimā, so majjhimō. Yassa paṇītā, so paṇīto.
Uppāditamatto vā hīno, nātisubhāvito majjhimō, atisubhāvito vasippatto paṇīto.
Arūpāvacaro rūpāvacare vuttanayānusārena veditabbo.

Suññato samādhītiādīsu “sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā anattā”ti
vipassanāpaṭipāṭiyā vipassantassa anattānupassanāya maggavutṭhāne jāte yasmā sā
vipassanā attavirahitesu saṅkhāresu suññato pavattā, tasmā suññatā nāma hoti.
Tāya siddho ariyamaggasamādhī suññato samādhī nāma hoti, suññatavasena
pavattasamādhīti attho. Vipassanāya pavattākārena hi so pavattati.
Aniccānupassanāya maggavutṭhāne jāte yasmā sā vipassanā
niccanimittapaṭipakkhavasena pavattā, tasmā animittā nāma hoti. Tāya siddho
ariyamaggasamādhī animitto samādhī nāma hoti, niccanimittavirahito samādhīti
attho. Vipassanāya pavattākārena hi so pavattati. Dukkhānupassanāya
maggavutṭhāne jāte yasmā sā vipassanā paṇidhipaṭipakkhavasena pavattā, tasmā
appaṇihitā nāma hoti. Tāya siddho ariyamaggasamādhī appaṇihito samādhī nāma
hoti, paṇidhivirahito samādhīti attho. Vipassanāya pavattākārena hi so pavattati.
Tādisā eva tayo phalasamādhayopi etehiyeva tīhi samādhīhi gahitā hontīti veditabbā.
Lokuttarasamādhīnaṃ pana paṇītattā hīnādibhedo na uddhaṭo.

Dasake uddhumātakasaññāvasenātiādīsu bhastā viya vāyunā uddhaṃ
jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā
uddhumātaṃ, uddhumātameva uddhumātakam, paṭikūlattā vā kucchitaṃ
uddhumātanti uddhumātakam. Tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ.
Vinīlaṃ vuccati viparibhinnavaṇṇaṃ, vinīlameva vinīlakaṃ, paṭikūlattā vā kucchitaṃ
vinīlanti vinīlakaṃ. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa, pubbasannicayaṭṭhānesu
setavaṇṇassa, yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhāne nīlasāṭakapārutasseva
chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānesu vissandamānapubbaṃ
vipubbaṃ, vipubbameva vipubbakaṃ, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti
vipubbakaṃ. Tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vicchiddaṃ vuccati
dvidhā chindanena apadhāritaṃ, vicchiddameva vicchiddakaṃ, paṭikūlattā vā
kucchitaṃ vicchiddanti vicchiddakaṃ. Vemajjhe chinnassa chavasarīrassetaṃ
adhivacanaṃ. Ito ca etto ca vividhākārena soṇasiṅgālādīhi khāyitanti vikkhāyitaṃ,
vikkhāyitanti vattabbe vikkhāyitanti vuttaṃ. Vikkhāyitameva vikkhāyitakaṃ,
paṭikūlattā vā kucchitaṃ vikkhāyitanti vikkhāyitakaṃ. Tathārūpassa
chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vividhaṃ khittaṃ vikkhittaṃ, vikkhittameva
vikkhittakaṃ, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vikkhittanti vikkhittakaṃ. Aññena hatthaṃ
aññena pādaṃ aññena sīsanti evaṃ tato tato khittassa chavasarīrassetaṃ
adhivacanaṃ. Hatañca taṃ purimanayeneva vikkhittakañcāti hatavikkhittakaṃ.
Kākapadākārena aṅgapaccaṅgesu satthena hanitvā vuttanayena vikkhittassa
chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Lohitaṃ kirati vikkhipati ito cito ca paggharatīti
lohitakaṃ. Paggharitalohitamakkhitassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Puḷavā
vuccanti kimayo, puḷave kiratīti puḷavakaṃ. Kimiparipuṇṇassa chavasarīrassetaṃ
adhivacanaṃ. Aṭṭhiyeva aṭṭhikaṃ, paṭikūlattā vā kucchitaṃ aṭṭhīti aṭṭhikaṃ.
Aṭṭhisāṅkhalikāyapi ekaṭṭhikassapi etaṃ adhivacanaṃ. Imāni ca pana
uddhumātakādīni nissāya uppannanimittānampi nimittesu paṭiladdhajjhānānampi
etāneva nāmāni. Idha pana uddhumātakanimittē paṭikūlākāragāhikā appanāvasena
uppannā saññā uddhumātakasaññā, tassā uddhumātakasaññāya vasena
uddhumātakasaññāvasena. Sesesupi eseṇa nayo. Pañcapaññāsa samādhīti
ekakādivasena vuttā.

44. Evaṃ ekakādivasena samādhippabhedam dassetvā idāni aññenapi pariyāyena samādhim dassetukāmo apicāti aññam pariyāyārambham dassetvā pañcavīsatiādimāha. Tattha samādhissa samādhittāti samādhissa samādhibhāve sabhāvā, yehi sabhāvehi so samādhi hoti, te tasmim atthā nāma. Pariggahaṭṭhena samādhīti saddhādīhi indriyehi pariggahitattā tasmā pariggahitasabhāvena samādhi. Tāneva ca indriyāni aññamaññaparivārāni honti, bhāvanāpāripūriyā paripuṇṇāni ca honti. Tasmā parivāraṭṭhena paripūraṭṭhena samādhi. Tesamyeva samādhivasena ekārammaṇamapekkhitvā ekaggaṭṭhena, nānārammaṇavikkhepābhāvamapekkhitvā avikkhepaṭṭhena, lokuttarasseva mahatā vīriyabalapaggahena pattabbattā lokuttaramaggasseva ca parihānivasena visārābhāvato heṭṭhā gahitapaggahaṭṭhaavisāraṭṭhā idha na gahitāti veditabbā. Kilesakālussiyassābhāvena anāvilaṭṭhena samādhi. Avikampattā aniñjanaṭṭhena samādhi. Vikkhambhanavasena samucchedavasena vā kilesehi vimuttattā ārammaṇe ca adhimuttattā vimuttaṭṭhena samādhi.

Ekattupaṭṭhānavasena cittassa ṭhitattāti samādhियogeneva ekārammaṇe bhusam patiṭṭhānavasena cittassa ārammaṇe niccalabhāvena patiṭṭhitattā. Aṭṭhasu yugalesu esati nesati, ādiyati nādiyati, paṭipajjati na paṭipajjati imāni tīṇi yugalāni appanāvīthito pubbabhāge upacārassa mudumajjhādhimattatāvasena vuttānīti veditabbāni, jhāyati jhāpetīti idaṃ appanāvīthiyam upacāravasena veditabbaṃ. Esitattā nesitattā, ādinnattā anādinnattā, paṭipannattā nappaṭipannattā, jhātattā na jhāpitattāti imāni cattāri yugalāni appanāvasena vuttānīti veditabbāni.

Tattha samaṃ esatīti samādhītiādisu samanti appanaṃ. Sā hi paccanīkadhamme sameti nāsetīti samā, paccanīkavisamābhāvato vā samabhūtāti samā. Taṃ samaṃ esati ajjhāsayavasena gavesati. Itisaddo kāraṇattho, yasmā samaṃ esati, tasmā samādhīti attho. Visamaṃ nesatīti taṃ taṃ jhānapaccanīkasaṅkhātāṃ visamaṃ na esati. Mudubhūto hi pubbabhāgasamādhī ādibhūtattā samaṃ esati, visamaṃ nesati nāma. Majjhimbhūto thirabhūtattā samaṃ ādiyati, visamaṃ nādiyati nāma. Adhimattabhūto appanāvīthiyā āsannabhūtattā samaṃ paṭipajjati, visamaṃ nappaṭipajjati nāma. Samaṃ jhāyatīti bhāvanapumsakavacanaṃ, samaṃ hutvā jhāyati, samena vā ākārena jhāyatīti attho. Appanāvīthiyañhi samādhī paccanīkadhammavigamena santattā, santāya appanāya anukūlabhāvena ca ṭhitattā samena kārena pavattati. Jhāyatīti ca pajjalatīti attho “ete maṇḍalamāle dīpā jhāyanti sabbarattim, sabbarattiyo ca telappadīpo jhāyati, telappadīpo cettha jhāyeyyā”tiādisu viya. Samaṃ jāyatītipi pāṭho, samena kārena uppajjatīti attho. Jhāyati jhāpetīti yugalattā pana purimāpāṭhova sundarataro. Jhāpetīti ca dahatīti attho. So hi samādhīpaccanīkadhamme dūratarakaraṇena dahati nāma. Esanānesanādīnaṃ pana appanāya siddhattā “esitattā nesitattā”tiādīhi appanāsamādhī vutto. Samaṃ jhātattāti samaṃ jalitattā. Samaṃ jātattātipi pāṭho. Iti imesaṃ aṭṭhannaṃ yugalānaṃ vasena soḷasa, purimā ca navāti ime pañcavīsati samādhissa samādhittā.

Samo ca hito ca sukho cāti samādhīti idaṃ pana pañcavīsatiyā ākārehi sādhitassa samādhissa atthasāadhanatthaṃ vuttaṃ. Tattha samoti samasaddassa, saṃsaddassa vā attho. So hi paccanīkakkhobhavisamavirahitattā samo. Hitoti ādhisaddassa attho, ārammaṇe āhito niccalabhāvakaraṇena patiṭṭhāpitoti adhippāyo. Ubhayena samo ca āhito cāti samādhīti vuttaṃ hoti. Sukhoti santaṭṭhena sukho. “Yāyaṃ, bhante, adukkhamasukhā vedanā, santasmim esā paṇite sukhe vuttā bhagavatā”ti ca

“upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti ca vuttattā tena santatthena sukhasaddena upekkhāsahagatasamādhipi gahito hoti. Aniyāmena hi sabbasamādhayo idha vuccanti. Tena ca sukhasaddena āhitabhāvassa kāraṇaṃ vuttaṃ hoti. Yasmā santo, tasmā ekārammaṇe āhitoti adhippāyo veditabboti.

Samādhībhāvanāmayañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhammaṭṭhitiñāṇaniddesavaṇṇanā

45. Dhammaṭṭhitiñāṇaniddese avijjāsaṅkhārānaṃ uppādaṭṭhitiādisu tiṭṭhanti etāya saṅkhārāti ṭhiti. Kā sā? Avijjā. Sā hi saṅkhārānaṃ uppādāya nibbattiyā ṭhiti kāraṇanti uppādaṭṭhiti. Uppannānaṃ pavattiyāpi kāraṇanti pavattaṭṭhiti. Kiñcāpi hi janakapaccayassa janakakhaṇeyeva kiccānubhāvo hoti, tena pana janitānaṃyeva pavattattā sakakkhaṇe pavattiyāpi kāraṇaṃ nāma hoti, santativasena vā pavattiyā kāraṇanti attho. Pavattanti ca napuṃsake bhāvavacanametam, tasmā pavattaṃ pavattīti atthato ekaṃ. Pavattisaddassa pana pākaṭattā tena yojetvā attho vutto. Bhāvepi ṭhitisaddassa sijjhanato na idha bhāve ṭhitisaddo, kāraṇe ṭhitisaddoti dassanattaṃ nimittaṭṭhiti vuttaṃ, nimittabhūtā ṭhiti attho, kāraṇabhūtāti vuttaṃ hoti. Na kevalaṃ nimittamattaṃ hoti, atha kho saṅkhārājanane sabyāpārā viya hutvā āyūhati vāyamatīti paccayasamatthataṃ dassento āyūhanaṭṭhiti āha, āyūhanabhūtā ṭhiti attho. Yasmā avijjā saṅkhāre uppādayamānā uppāde saṃyojeti nāma, ghaṭetīti attho. Saṅkhāre pavattayamānā pavattiyam palibundhati nāma, bandhatīti attho. Tasmā saññogaṭṭhiti palibodhaṭṭhiti vuttā. Saññogabhūtā ṭhiti, palibodhabhūtā ṭhiti attho. Yasmā avijjāva saṅkhāre uppādayamānā uppādāya pavattiyā ca mūlakāraṇaṭṭhena samudayo nāma, samudayabhūtā ṭhiti samudayaṭṭhiti, mūlakāraṇabhūtā ṭhiti attho. Avijjāva saṅkhārānaṃ uppāde janakapaccayattā, pavattiyam upatthambhakapaccayattā hetuṭṭhiti paccayaṭṭhiti vuttā, hetubhūtā ṭhiti, paccayabhūtā ṭhiti attho. Janakapaccayo hi hetūti, upatthambhako paccayoti vuccati. Evaṃ sesesupi yojetabbaṃ.

Bhavo jātiyā, jāti jarāmaṇassāti ettha pana uppādaṭṭhiti saññogaṭṭhiti hetuṭṭhiti uppādasena yojitāni padāni jātijarāmaṇavantānaṃ khandhānaṃ vasena pariyāyena vuttānīti veditabbāni. Keci pana “uppādāya ṭhiti uppādaṭṭhiti”ti evamādinā nāyenettha atthaṃ vaṇṇayanti. Avijjā paccayoti avijjāya saṅkhārānaṃ paccayabhāvaṃ apekkhitvā vuttaṃ. Avijjāyapi paccayasambhūtattā tassā api paccayapariggahaṇadassanattaṃ ubhopete dhammā paccayasamuppannāti paccayapariggahe paññāti vuttaṃ. Evaṃ sesesupi yojetabbaṃ. Jāti paccayo, jarāmaṇaṃ paccayasamuppannanti pana pariyāyena vuttaṃ. Atītaṃ addhānanti atikkantaṃ kālaṃ. Anāgataṃ addhānanti appattaṃ kālaṃ. Ubhayatthāpi accantasamyogethe upayogavacanāṃ.

46. Idāni navākāravārānantaraṃ te navākāre vihāya hetupaṭiccapaccayapadeheva yojetvā avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannātiādayo tayo vārā niddiṭṭhā. Navākāravāre janakaupatthambhakavasena paccayo vutto. Idha pana hetuvārassa paccayavārassa ca visuṃ āgatattā hetūti janakapaccayattaṃ, paccayoti upatthambhakapaccayattaṃ veditabbaṃ ekekassāpi avijjādikassa paccayassa ubhayatthā sambhavato. Paṭicavāre avijjā paṭiccati attano uppāde saṅkhārānaṃ avijjāpekkhattā saṅkhārehi avijjā paṭimukhaṃ etabbā gantabbāti paṭiccā. Etena avijjāya saṅkhārappādanasamatthataṃ vuttā hoti. Saṅkhārā paṭiccasamuppannāti saṅkhārā avijjaṃ paṭicca tadabhimukhaṃ pavattanato paṭimukhaṃ katvā na vihāya

samaṃ uppannā. Evaṃ sesesupi liṅgānurūpena yojetabbaṃ. Avijjā paṭiccāti ussukkavasena vā pāṭho, attho panettha avijjā attano paccaye paṭicca pavattāti pāṭhasesavasena yojetabbo. Evaṃ sesesupi. Catūsipi ca etesu vāresu dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ paccayasessa vasena dhammaṭṭhitiññaṇassa niddisittabbattā avijjādīnaṃ ekādasannaṃyeva aṅgānaṃ vasena dhammaṭṭhitiññaṇaṃ niddiṭṭhaṃ, jarāmaṇassa pana ante ṭhitattā tassa vasena na niddiṭṭhaṃ. Jarāmaṇassāpi sokaparidevadukkhadomanassupāyāsānaṃ paccayattā jarāmaṇaṃ tesāṃ paccayaṃ katvā upaparikkhamānassa tassāpi jarāmaṇassa vasena dhammaṭṭhitiññaṇaṃ yujjateva.

47. Idāni tāneva dvādasā paṭiccasamuppādaṅgāni vīsatiākāravasena vibhajitvā catusaṅkhepatiyaddhatisandhiyo dassetvā dhammaṭṭhitiññaṇaṃ niddisittukāmo purimakammabhavasmintiādīmāha. Tattha purimakammabhavasminti purime kammabhava, atītajātiyaṃ kammabhava kariyamāneti attho. Moho avijjāti yo tadā dukkhādīso moho, yena mūlho kammaṃ karoti, sā avijjā. Āyūhanā saṅkhārāti taṃ kammaṃ karontassa purimacetanāyo, yathā “dānaṃ dassāmī”ti cittaṃ uppādetvā māsampi saṃvaccharampi dānūpakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetanāyo. Paṭiggāhakānaṃ pana hatthe dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpayato cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanā saṅkhārā nāma, sattamajavane cetanā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, taṃsāmpayuttā āyūhanā saṅkhārā nāma.

Nikanti taṇhāti yā kammaṃ karontassa tassa phale upapattibhave nikāmaṇā patthanā, sā taṇhā nāma. Upagamaṇaṃ upādānanti yaṃ kammabhavassa paccayabhūtaṃ “imasmiṃ nāma kamme kate kāmā sampajjantī”ti vā “idaṃ katvā asukasmīṃ nāma ṭhāne kāme sevissāmī”ti vā “attā ucchinno suucchinno hotī”ti vā “sukhī hotiṃ vigatapariḷāho”ti vā “sīlabbataṃ sukhena paripūratī”ti vā pavattaṃ upagamaṇaṃ daḷhagahaṇaṃ, idaṃ upādānaṃ nāma. Cetanā bhavoti āyūhanāvasāne vuttā cetanā bhavo nāma. Purimakammabhavasminti atītajātiyā kammabhava kariyamāne pavattā. Idha paṭisandhiyā paccayāti paccuppannapaṭisandhiyā paccayabhūtā.

Idha paṭisandhi viññāṇanti yaṃ paccuppannabhavassa bhavantarapaṭisandhānavasena uppannattā paṭisandhīti vuccati, taṃ viññāṇaṃ. Okkanti nāmarūpanti yā gabbhe rūpārūpadhammānaṃ okkanti āgantvā pavisaṇaṃ viya, idaṃ nāmarūpaṃ. Pasādo āyatananti yo pasannabhāvo, idaṃ āyatanāṃ. Jātiggaṇaṇena ekavacanaṃ kataṃ. Etena cakkhādīni pañcāyatanāni vuttāni. “Pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭha”nti ettha bhavaṅgacittaṃ adhippetanti vacanato idhāpi manāyatanassa vipākabhūtattā, tassa ca kilesakāluṣṣiyābhāvena pasannattā pasādavacanena manāyatanampi vuttanti veditabbaṃ. Phuṭṭho phassoti yo ārammaṇaṃ phuṭṭho phusanto uppanno, ayaṃ phasso. Vedayitaṃ vedanāti yaṃ paṭisandhiviññāṇena vā saḷāyatanapaccayena vā phassena saha uppannaṃ vipākavedayitaṃ, ayaṃ vedanā. Idhupapattibhavasmiṃ purekatassa kammaṃ paccayāti paccuppanne vipākabhava atītajātiyaṃ katassa kammaṃ paccayena pavattantīti attho.

Idha paripakkattā āyatanānanti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle mohādayo dassitā. Āyatiṃ paṭisandhiyāti anāgate paṭisandhiyā. Āyatiṃ paṭisandhi viññāṇantiādīni vuttatthāni.

Katham pana dvādasahi paṭiccasamuppādaṅgehi ime vīsati ākāra gahitā hontīti? Avijjā saṅkhārāti ime dve atītahetuyo sarūpato vuttā. Yasmā pana avidvā paritassati, paritassito upādiyati, tassupādānapaccayā bhavo, tasmā tehi dvīhi gahitehi taṇhupādānabhavāpi gahitāva honti. Paccuppanne viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanā sarūpato vuttāyeva. Taṇhupādānabhavā paccuppannahetuyo sarūpato vuttā. Bhavo pana gahite tassa pubbabhāgā taṃsampayuttā vā saṅkhārā gahitāva honti, taṇhupādānaggahaṇena ca taṃsampayuttā. Yāya vā mūlho kammaṃ karoti, sā avijjā gahitāva hoti. Anāgate jāti jarāmaraṇanti dve sarūpena vuttāni, jātijarāmaraṇaggahaṇeneva pana viññāṇādīni pañca anāgataphalāni gahitāneva honti. Tesameva hi jātijarāmaraṇānīti evaṃ dvādasahi aṅgehi vīsati ākāra gahitā honti.

“Atīte hetavo pañca, idāni phalapañcakam;
Idāni hetavo pañca, āyatim phalapañcaka”nti. -

Gāthāya ayamevattho vutto. Itimeti iti ime. Iti imeti vā pāṭho.

Catusaṅkhepeti caturo rāsī. Atīte pañca hetudhammā eko hetusaṅkhepo, paccuppanne pañca phaladhammā eko phalasaṅkhepo, paccuppanne pañca hetudhammā eko hetusaṅkhepo, anāgate pañca phaladhammā eko phalasaṅkhepo.

Tayo addheti tayo kāle. Paṭhamapañcakavasena atītakālo, dutiyatatiyapañcakavasena paccuppannakālo, catutthapañcakavasena anāgatakālo veditabbo.

Tisandhanti tayo sandhaya assāti tisandhi, taṃ tisandhim.
Atītahetupaccuppannaphalānamantarā eko hetuphalasandhi,
paccuppannaphalaanāgatahetūnamantarā eko phalahetusandhi,
paccuppannahetuanāgataphalānamantarā eko hetuphalasandhi.

Paṭiccasamuppādapāliyaṃ sarūpato āgatavasena pana avijjāsaṅkhārā eko saṅkhepo, viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanā dutiyo, taṇhupādānabhavā tatiyo, jātijarāmaraṇam catuttho. Avijjāsaṅkhārāti dve aṅgāni atītakālāni, viññāṇādīni bhavāvasānāni aṭṭha paccuppannakālāni, jātijarāmaraṇanti dve anāgatakālāni. Saṅkhāraviññāṇaṃ antarā eko hetuphalasandhi, vedanātaṇhānamantarā eko phalahetusandhi, bhavajātīnamantarā eko hetuphalasandhi.

Vīsatiyā ākārehīti vīsatiyā koṭṭhāsehi. Catusaṅkhepe ca tayo addhe ca tisandhim paṭiccasamuppādaṅca vīsatiyā ākārehi jānātīti sambandho.

Jānātīti sutānusārena bhāvanārambhañāṇena jānāti. Passatīti ñātameva cakkhunā diṭṭham viya hatthatale āmalakaṃ viya ca phuṭam katvā ñāṇeneva passati. Aññātīti diṭṭhamariyādeneva āsevanaṃ karonto ñāṇeneva jānāti. Mariyādattho hi ettha ākāro. Paṭivijjhatīti bhāvanāpāripūriyā niṭṭham pāpento ñāṇeneva paṭivedham karoti. Salakkhaṇavasena vā jānāti, sarasavasena passati, paccupaṭṭhānavasena aññāti, padaṭṭhānavasena paṭivijjhati.

Tattha paṭiccasamuppādoti paccayadhammā veditabbā. Paṭiccasamuppannā dhammāti tehi tehi paccayehi nibbattadhammā. Kathamidam jānitabbanti ce? Bhagavato vacanena. Bhagavatā hi paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppānnadhammadesanāsutte -

“Katamo ca, bhikkhave, paṭiccasamuppādo, jātipaccayā, bhikkhave, jarāmarañam, uppādā vā tathāgatānam anuppādā vā tathāgatānam ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā idappaccayatā, tam tathāgato abhisambujjhati abhisameti, abhisambujjhitvā abhisametvā ācikkhati deseti paññāpeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti ‘passathā’ti cāha. Jātipaccayā, bhikkhave, jarāmarañam, bhavapaccayā, bhikkhave, jāti...pe... avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā. Uppādā vā tathāgatānam...pe... uttānīkaroti ‘passathā’ti cāha. Avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā. Iti kho, bhikkhave, yā tatrata thatā avitathatā anaññathatā idappaccayatā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, paṭiccasamuppādo”ti -

Evam paṭiccasamuppādam desentena tathatādīhi vevacanehi paccayadhammāva paṭiccasamuppādoti vuttā. Tasmā jarāmarāṇādīnam paccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo, dukkhānubandhanaraso kummaggapaccupaṭṭhāno, ayampi sapaccayatā attano visesapaccayapadaṭṭhāno.

Uppādā vā anuppādā vāti uppāde vā anuppāde vā, tathāgatesu uppannesupi anuppannesupīti attho. Ṭhitāva sā dhātūti ṭhitova so paccayasabhāvo, na kadāci jātijarāmarāṇassa paccayo na hotīti attho. Dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā idappaccayatāti jātipaccayoyeva. Jātipaccayena hi jarāmarāṇasaṅkhāto paccayasamuppannadhammo tadāyattatāya tiṭṭhati, jātipaccayova jarāmarāṇadhammam niyameti, tasmā jāti “dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā”ti vuccati. Jātiyeva imassa jarāmarāṇassa paccayoti idappaccayo, idappaccayova idappaccayatā. Tanti tam paccayaṃ. Abhisambujjhatīti ñāṇena abhisambujjhati. Abhisametīti ñāṇena abhisamāgacchati. Ācikkhatīti katheti. Desetīti dasseti. Paññāpetīti jānāpeti. Paṭṭhapetīti ñāṇamukhe ṭhapeti. Vivaratīti vivaritvā dasseti. Vibhajatīti vibhāgato dasseti. Uttānīkarotīti pākaṭam karoti. Iti khoti evaṃ kho. Yā tatrāti yā tesu “jātipaccayā jarāmarāṇa”ntiādīsu. So panāyaṃ paṭiccasamuppādo tehi tehi paccayehi anūnādhikeheva tassa tassa dhammassa sambhavato tathatāti, sāmaggim upagatesu paccayesu muhuttampi tato nibbattanadhammānam asambhavābhāvato avitathatāti, aññadhammapaccayehi aññadhammānupattito anaññathatāti, yathāvuttānam etesaṃ jarāmarāṇādīnam paccayato vā paccayasamūhato vā idappaccayatāti vutto. Tatrāyaṃ vacanattho - imesaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayānaṃ vā samūho idappaccayatā. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabbanti.

Dhammaṭṭhitiñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sammasanañāṇaniddesavaṇṇanā

48. Sammasanañāṇaniddese yaṃ kiñcīti anavasesapariyādānaṃ. Rūpanti atippasaṅganiyamaṇaṃ. Evaṃ padadvayenāpi rūpassa asesapariggaho kato hoti. Athassa atītādinā vibhāgaṃ ārabhati. Tañhi kiñci atītaṃ kiñci anāgatādibhedanti. Esa nayo vedanādisupi. Tattha rūpaṃ tāva addhāsantatisamayakhaṇavasena catudhā atītaṃ nāma hoti, tathā anāgatapaccuppannaṃ. Tattha addhāvasena tāva ekassa ekasmiṃ bhava paṭisandhito pubbe atītaṃ, cutito uddhaṃ anāgataṃ, ubhinnamantare paccuppannaṃ. Santativasena sabhāgaekautusamuṭṭhānaṃ ekāhārasamuṭṭhānañca pubbāpariyabhāvena vattamānampi paccuppannaṃ, tato pubbe visabhāgautuāhārasamuṭṭhānaṃ atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Cittajaṃ ekavīthiekajavanaekasamāpattisamuṭṭhānaṃ paccuppannaṃ, tato pubbe atītaṃ,

pacchā anāgataṃ, kammamuṭṭhānassa pāṭiyekkaṃ santativasena atītādibhedo natthi, tesaññeva pana utuāhāracittasamuṭṭhānānaṃ upatthambhanavasena tassa atītādibhāvo veditabbo. Samayavasena ekamuhuttapubbaṇhasāyanharattindivādīsu samayesu santānavasena pavattamānaṃ taṃ taṃ samayaṃ paccuppannaṃ nāma, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Khaṇavasena uppādādikhaṇattayapariyāpannaṃ paccuppannaṃ, tato pubbe anāgataṃ, pacchā atītaṃ. Apica atikkantahetupaccayakiccaṃ atītaṃ, niṭṭhitahetukiccamaniṭṭhitapaccayakiccaṃ paccuppannaṃ, ubhayakiccamasampattaṃ anāgataṃ. Sakiccakkhāṇe vā paccuppannaṃ, tato pubbe anāgataṃ, pacchā atītaṃ. Ettha ca khaṇādikathāva nippariyāyā sesā sapariyāyā.

Ajjhattanti pañcasupi khandhesu idha niyakajjhataṃ adhippettaṃ, tasmā attano santāne pavattaṃ pāṭipuggalikaṃ rūpaṃ ajjhattanti veditabbaṃ. Tato bahibhūtaṃ pana indriyabaddhaṃ vā anindriyabaddhaṃ vā rūpaṃ bahiddhā nāma. Oḷārikanti cakkhusotaghānājivhākāyarūpasaddagandharasaphoṭṭhabbasāṅkhātā pathavītejovāyo cāti dvādasavidhaṃ rūpaṃ ghaṭṭanavasena gahetabbato oḷārikaṃ. Sesamā pana āpodhātu itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyaṃ hadayavatthu oḷā ākāśadhātu kāyaviññatti vacīviññatti rūpassa lahutā mudutā kammaññatā upacayo santati jaratā aniccatāti soḷasavidhaṃ rūpaṃ ghaṭṭanavasena agahetabbato sukhumaṃ. Hīnaṃ vā paṇītaṃ vāti ettha hīnapaṇītabhāvo pariyāyato nippariyāyato ca. Tattha akaniṭṭhānaṃ rūpato sudassīnaṃ rūpaṃ hīnaṃ, tadeva sudassānaṃ rūpato paṇītaṃ. Evaṃ yāva narakasattānaṃ rūpaṃ, tāva pariyāyato hīnapaṇītatā veditabbā. Nippariyāyato pana yattha akusalavipākaṃ uppajjati, taṃ hīnaṃ. Yattha kuslavipākaṃ, taṃ paṇītaṃ. Yaṃ dūre santike vāti ettha yaṃ sukhumaṃ, tadeva dūpaṭṭivijjhasabhāvattā dūre. Yaṃ oḷārikaṃ, tadeva suppaṭṭivijjhasabhāvattā santike.

Sabbaṃ rūpaṃ aniccato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ, dukkhato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ, anattato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ ettha ayaṃ bhikkhu “yaṃ kiñci rūpa”nti evaṃ aniyamaniddiṭṭhaṃ sabbampi rūpaṃ atītattikena ceva catūhi ajjhattādidukehi cāti ekādasahi okāsehi paricchinditvā sabbaṃ rūpaṃ aniccato vavattheti aniccanti sammasati. Kathaṃ? Parato vuttanayena. Vuttaññetaṃ - “rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhenā”ti. Tasmā esa yaṃ atītaṃ rūpaṃ, taṃ yasmā atīteyeva khīṇaṃ, nayimaṃ bhavaṃ sampattanti aniccaṃ khayaṭṭhena, yaṃ anāgataṃ rūpaṃ anantarabhava nibbattissati, tampi tattheva khīyissati, na tato paraṃ bhavaṃ gamissatīti aniccaṃ khayaṭṭhena, yaṃ paccuppannaṃ rūpaṃ, taṃ idheva khīyati, na ito gacchatīti aniccaṃ khayaṭṭhena, yaṃ ajjhattaṃ rūpaṃ, tampi ajjhattameva khīyati, na bahiddhābhāvaṃ gacchatīti aniccaṃ khayaṭṭhena, yaṃ bahiddhā oḷārikaṃ sukhumaṃ hīnaṃ paṇītaṃ dūre santike, tampi ettheva khīyati, na dūrabhāvaṃ gacchatīti aniccaṃ khayaṭṭhenāti sammasati. Idaṃ sabbampi “aniccaṃ khayaṭṭhenā”ti etassa vasena ekaṃ sammasanaṃ, pabhedato pana ekādasavidhaṃ hoti.

Sabbameva cetamā dukkhaṃ bhayaṭṭhenāti sammasati. Bhayaṭṭhenāti sappatibhayatāya. Yañhi aniccaṃ, taṃ bhayāvahaṃ hoti sīhopamasutte devānaṃ viya. Iti idampi “dukkhaṃ bhayaṭṭhenā”ti etassa vasena ekaṃ sammasanaṃ, pabhedato pana ekādasavidhaṃ hoti.

Yathā ca dukkhaṃ, evaṃ sabbampi taṃ anattā asāraṇaṭṭhenāti sammasati. Asāraṇaṭṭhenāti “attā nivāsī kāraṇaṃ vedako sayamaṃvasī”ti evaṃ parikkappitassa attasāraṇaṃ abhāvena. Yañhi aniccaṃ dukkhaṃ, attanopi aniccatamā vā

udayabbayapīḷanaṃ vā vāretuṃ na sakkoti, kuto tassa kārakādhāvo. Tenāha - “rūpaṇca hidaṃ, bhikkhave, attā abhaviṣṣa, nayidaṃ rūpaṃ ābādhāya saṃvatteyyā”tiādi. Iti idaṃ “anattā asārakaṭṭhenā”ti etassa vasena ekaṃ sammasanaṃ, pabhedato pana ekādasavidhaṃ hoti. Eseva nayo vedanādīsu. Iti ekekasmim̐ khandhe ekādasā ekādasā katvā pañcasu khandhesu pañcapaññāsa sammasanāni honti, aniccato pañcapaññāsa, dukkhato pañcapaññāsa, anattato pañcapaññāsāti tividhānupassanāvasena sabbāni pañcasatṭhisatasammasanāni honti.

Keci pana “sabbam̐ rūpaṃ, sabbam̐ vedanaṃ, sabbam̐ saññaṃ, sabbe saṅkhāre, sabbam̐ viññāṇanti padampi pakkipitvā ekekasmim̐ khandhe dvādasā dvādasā katvā pañcasu satṭhi, anupassanāto asītisatasammasanānī”ti vadanti.

Atītādivibhāge panettha santativasena khaṇādivasena ca vedanāya atītānāgatapaccuppannabhāvo veditabbo. Tattha santativasena ekavīthiekajavanaekasamāpattipariyāpannā ekavidhavisayasamāyogappavattā ca paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Khaṇādivasena khaṇattayapariyāpannā pubbantāparantamajjhagatā sakiccaṇca kurumānā vedanā paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Ajjhatabhiddhābhedo niyakajjhattavaseneva veditabbo.

Oḷārikasukhumabhāvo “akusalā vedanā oḷārikā, kusalābyākatā vedanā sukhumā”tiādinā nayena vibhaṅge vuttena jātisabhāvapuggalalokiyalokuttaravasena veditabbo. Jātivasena tāva akusalā vedanā sāvajjakiriyahetuto, kilesasantāpabhāvato ca avūpasantavuttīti kusalavedanāya oḷārikā, sabyāpārato saussāhato savipākato kilesasantāpabhāvato sāvajjato ca vipākābyākatāya oḷārikā, savipākato kilesasantāpabhāvato sabyābajjhato sāvajjato ca kiriyābyākatāya oḷārikā. Kusalābyākatā pana vuttavipariyāyato akusalāya vedanāya sukhumā. Dvepi kusalākusalā vedanā sabyāpārato saussāhato savipākato ca yathāyogaṃ duvidhāyapi abyākatāya oḷārikā, vuttavipariyāyena duvidhāpi abyākatā tāhi sukhumā. Evaṃ tāva jātivasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Sabhāvavasena pana dukkhā vedanā nirassādato savipphārato khobhakaraṇato ubbejanīyato abhibhavanato ca itarāhi dvīhi oḷārikā, itarā pana dve sātato santato paṇītato manāpato majjhattato ca yathāyogaṃ dukkhāya sukhumā. Ubho pana sukhadukkhā savipphārato ubbejanīyato khobhakaraṇato pākaṭato ca adukkhamasukhāya oḷārikā, sā vuttavipariyāyena tadubhayato sukhumā. Evaṃ sabhāvavasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Puggalavasena pana asamāpannassa vedanā nānārammaṇe vikkhittabhāvato samāpannassa vedanāya oḷārikā, vipariyāyena itarā sukhumā. Evaṃ puggalavasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Lokiyalokuttaravasena pana sāsavā vedanā lokiyā, sā āsavuppattihetuto oghaniyato yoganiyato ganthaniyato nīvaraṇiyato upādāniyato saṃkilesikato puthujjanasādhāraṇato ca anāsavāya oḷārikā, anāsavā ca vipariyāyena sāsavāya sukhumā. Evaṃ lokiyalokuttaravasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Tattha jātiādivasena sambhedo pariharitabbo. Akusalavipākakāyaviññāṇasampayuttā hi vedanā jātivasena abyākatattā sukhumāpi samānā sabhāvādivasena oḷārikā hoti. Vuttañhetam̐ -

“Abyākatā vedanā sukhumā, dukkhā vedanā oḷārikā. Samāpannassa vedanā sukhumā, asamāpannassa vedanā oḷārikā. Anāsavā vedanā sukhumā, sāsavā vedanā oḷārikā”ti.

Yathā ca dukkhā vedanā, evaṃ sukhādayopi. Tāpi hi jātivasena oḷārikā, sabhāvādivasena sukhumā honti. Tasmā yathā jātiādivasena sambhedo na hoti, tathā vedanānaṃ oḷārikasukhumatā veditabbā. Seyyathidaṃ, abyākatā jātivasena kusalākusalāhi sukhumā. Tattha katamā abyākatā? Kiṃ dukkhā? Kiṃ sukhā? Kiṃ samāpannassa? Kiṃ asamāpannassa? Kiṃ sāsavā? Kiṃ anāsavāti? Evaṃ sabhāvādibhedo na parāmasitabbo. Esa nayo sabbattha.

Apica “taṃ taṃ vā pana vedanaṃ upādāyupādāya vedanā oḷārikā sukhumā daṭṭhabbā”ti vacanato akusalādīsupi lobhasahagatāya dosasahagatā vedanā aggi viya nissayadahanato oḷārikā, lobhasahagatā sukhumā. Dosasahagatāpi niyatā oḷārikā, aniyatā sukhumā. Niyatāpi kappatṭhitikā oḷārikā, itarā sukhumā. Kappatṭhitikāsupi asaṅkhārikā oḷārikā, itarā sukhumā. Lobhasahagatā pana diṭṭhisampayuttā oḷārikā, itarā sukhumā. Sāpi niyatā kappatṭhitikā asaṅkhārikā oḷārikā, itarā sukhumā. Avisesena ca akusalā bahuvipākā oḷārikā, appavipākā sukhumā. Kusalā pana appavipākā oḷārikā, bahuvipākā sukhumā.

Apica kāmāvacarakusalā oḷārikā, rūpāvacarā sukhumā, tato arūpāvacarā, tato lokuttarā. Kāmāvacarā ca dānamayā oḷārikā, sīlamayā sukhumā. Sīlamayāpi oḷārikā, tato bhāvanāmayā sukhumā. Bhāvanāmayāpi duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tihetukāpi sasaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Rūpāvacarā ca paṭhamajjhānikā oḷārikā...pe... pañcamajjhānikā sukhumāva. Arūpāvacarā ca ākāśānañcāyatanasampayuttā oḷārikā...pe... nevaśāññānāśāññāyatanasampayuttā sukhumāva. Lokuttarā ca sotāpattimaggasampayuttā oḷārikā...pe... arahattamaggasampayuttā sukhumāva. Esa nayo taṃtaṃbhūmivipākakiriyāvedanāsu dukkhādiasamāpannādisāsavādivasena vuttavedanāsu ca. Okāsavasena vāpi niraye dukkhā oḷārikā, tiracchānayoniyam sukhumā...pe... paranimmitavasavattīsu sukhumāva. Yathā ca dukkhā, evam sukhāpi sabbattha yathānurūpaṃ yojetabbā. Vatthuvasena cāpi hīnavatthukā yā kāci vedanā oḷārikā, pañītavatthukā sukhumā. Hīnapañītabhede yā oḷārikā, sā hīnā. Yā ca sukhumā, sā pañītāti datṭhabbā.

Dūrasantikapade pana “akusalā vedanā kusalābyākātāhi vedanāhi dūre, akusalā vedanā akusalāya vedanāya santike”tiādīnā nayena vibhaṅge vibhattā. Tasmā akusalā vedanā visabhāgato asaṃsaṭṭhato asarikkhato ca kusalābyākātāhi dūre, tathā kusalābyākātā akusalāya. Esa nayo sabbavāresu. Akusalā pana vedanā sabhāgato saṃsaṭṭhato sarikkhato ca akusalāya santiketi idaṃ vedanāya atītādivibhāge vitthārakathāmukhaṃ. Taṃtaṃvedanāsampayuttānaṃ pana saññādīnampi etaṃ evameva veditabbaṃ.

Ye panettha vedanādisu cakkhu...pe... jarāmaṇanti peyyālena saṃkhittesu ca dhammesu lokuttaradhammā āgatā, te asammasanūpagattā imasmiṃ adhikāre na gaheṭabbā. Te pana kevaḷaṃ tena tena padena saṅgahitadhammadassanavasena ca abhiññeyyaniddese āgatanayena ca vuttā. Yepi ca sammasanūpagā, tesu ye yassa pākaṭā honti, sukhena pariggahaṃ gacchanti, tesu tena sammasanaṃ ārabhitabbaṃ. Jātijarāmaṇavasena viṣuṃ sammasanābhāvepi jātijarāmaṇavantesuyeva pana sammasitesu tānipi sammasitāni hontīti pariyāyena tesampi vasena sammasanam

vuttanti veditabbaṃ. Atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato vavatthetītiādīnā nayena atītattikasappa ca vasena sammasanassa vuttattā ajjhattādibhedam anāmasitvāpi atītattikasappa vasena paricchinditvāpi aniccādito sammasanaṃ kātabbameva.

Yaṃ pana aniccaṃ, taṃ yasmā niyamato saṅkhatādibhedam hoti, tenassa pariyāyadassanattam, nānākārehi vā manasikārapavattidassanattam rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhatantiādīmāha. Tañhi hutvā abhāvatṭhena aniccaṃ, aniccantikātāya ādiantavantatāya vā aniccaṃ. Paccayehi samāgantvā katattā saṅkhataṃ. Paccaye paṭicca nissāya samaṃ, saha vā uppannattā paṭiccasamuppannaṃ. Etena paccayehi katepi paccayānaṃ abyāpārataṃ dasseti. Khayadhammanti khīyanadhammaṃ khīyanapakatikaṃ. Vayadhammanti nassanadhammaṃ. Nayidaṃ mandībhāvakkhayavasena khayadhammaṃ, kevalaṃ vigamanapakatikaṃ. Pahūtassa mandībhāvopi hi loke khayoti vuccati. Virāgadhammanti nayidaṃ kuhiñci gamanavasena vayadhammaṃ, kevalaṃ sabhāvātikkamanapakatikaṃ. “Virāgo nāma jigucchanaṃ vā samatikkamo vā”ti hi vuttaṃ. Nirodhadhammanti nayidaṃ sabhāvātikkamena punarāvattidhammaṃ, kevalaṃ apunarāvattinirodhena nirujjhanapakatikanti purimapurimapadassa atthavivaraṇavasena pacchimapacchimapadaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Atha vā ekabhavapariyāpannarūpabhaṅgavasena khayadhammaṃ, ekasantatipariyāpannarūpakkhayavasena vayadhammaṃ, rūpassa khaṇabhaṅgavasena virāgadhammaṃ, tiṇṇampi apunappavattivasena nirodhadhammantipi yojetabbaṃ.

Jarāmaraṇaṃ aniccantiādīsu jarāmaraṇaṃ na aniccaṃ, aniccasabhāvānaṃ pana khandhānaṃ jarāmaraṇattā aniccaṃ nāma jātaṃ. Saṅkhatādīsupi eseva nayo. Antarapeyyāle jātiyāpi aniccādītāya eseva nayo.

Jātipaccayā jarāmaraṇantiādi na vipassanāvasena vuttaṃ, kevalaṃ paṭiccasamuppādassa ekekaṅgavasena saṅkhipitvā vavatthānato sammasanaññaṃ nāma hotīti pariyāyena vuttaṃ. Na panetaṃ kalāpasammasanaññaṃ dhammaṭṭhitiññaṃeva taṃ hotīti. Asati jātiyāti liṅgavipallāso kato, asatiyā jātiyāti vuttaṃ hoti. Asati saṅkhāresūti vacanavipallāso kato, asantesu saṅkhāresūti vuttaṃ hoti. Bhavapaccayā jāti, asatītiādi “bhavapaccayā jāti, asati bhava natthi jāti”tiādīnā nayena yojetabbaṃ.

Sammasanaññaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Udayabbayaññaniddesavaṇṇanā

49. Idāni anantaraṃ vuttassa sammasanaññassa nānāyehi bhāvanāthirakaraṇena pāraṃ gantvā tṭhena aniccādito diṭṭhe saṅkhāre udayabbayena paricchinditvā aniccādito vipassanattam vuttassa udayabbayānupassanaññassa niddese jātaṃ rūpantiādīsu santativasena yathāsakaṃ paccayehi nibbattaṃ rūpaṃ. Tassa jātassa rūpassa nibbatilakkhaṇaṃ jātiṃ uppādaṃ abhinavākāraṃ udayoti, vipariṇāmalakkhaṇaṃ khayaṃ bhaṅgaṃ vayoti, anupassanā punappunaṃ nisāmanā, udayabbaya anupassanaññanti attho. Vedanādīsupi eseva nayo. Jāti jarāmaraṇavantānaṃyeva udayabbayassa pariggahetabbattā jāti jarāmaraṇānaṃ udayabbayābhāvato jāti jarāmaraṇaṃ anāmasitvā jātaṃ cakkhu...pe... jāto bhavoti peyyālaṃ kataṃ. So evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṃ passanto evaṃ jānāti “imesaṃ khandhānaṃ uppattito

pubbe anuppannānaṃ rāsi vā nicayo vā natthi, uppajjamānānampi rāsito vā nicayato vā āgamaṇaṃ nāma natthi, nirujjhamānānampi disāvidisāgamaṇaṃ nāma natthi, niruddhānampi ekasmiṃ t̥hāne rāsito nicayato nidhānato avat̥ṭhānaṃ nāma natthi. Yathā pana vīṇāya vādiyamānāya uppannassa saddassa neva uppattito pubbe sannicayo atthi, na uppajjamāno sannicayato āgato, na nirujjhamānassa disāvidisāgamaṇaṃ atthi, na niruddho katthaci sannicito tiṭṭhati, atha kho vīṇaṇca upavīṇaṇca purisassa ca tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicca ahutvā sambhoti, hutvā paṭiveti, evaṃ sabbepi rūpārūpino dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī”ti.

50. Evaṃ saṅkhepato udayabbayadassanaṃ dassetvā idāni vitthārato dassetuṃ pañcannaṃ khandhānaṃ udayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passatītiādīhi rāsito gaṇanaṃ pucchitvā, pañcannaṃ khandhānaṃ udayaṃ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passatītiādīhi rāsitova gaṇanaṃ vissajjetvā, puna rūpakkhandhassa udayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passatītiādīhi vibhāgato gaṇanaṃ pucchitvā rūpakkhandhassa udayaṃ passanto pañca lakkhaṇāni passatītiādīhi vibhāgato gaṇanaṃ vissajjetvā, puna rūpakkhandhassa udayaṃ passanto katamāni pañca lakkhaṇāni passatītiādīhi lakkhaṇavibhāgaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ.

Tattha avijjāsamudayā rūpasamudayoti “purimakammabhavaṃsmiṃ moho avijjā”ti vuttāya avijjāya sati imasmiṃ bhava rūpassa uppādo hotīti attho. Paccayasamudayaṭṭhenāti paccayassa uppannabhāvenāti attho. Avijjātaṇhākammāni cettha idha paṭisandhihetubhūtā atītapaccayā. Imesu ca tīsu gahitesu saṅkhārūpādānāni gahitāneva honti. Āhārasamudayāti pavattipaccayesu kabaḷikārāhārassa balavattā soyeva gahito. Tasmiṃ pana gahite pavattihetubhūtāni utucittāni gahitāneva honti. Nibbattilakkhaṇanti addhāsantatikhaṇavasena rūpassa uppādaṃ, uppādoyeva saṅkhatalakkhaṇattā lakkhaṇanti ca vutto. Pañca lakkhaṇānīti avijjā taṇhā kammāhārā nibbatti cāti imāni pañca lakkhaṇāni. Avijjādayopi hi rūpassa udayo lakkhīyati etehīti lakkhaṇāni. Nibbatti pana saṅkhatalakkhaṇameva, tampi saṅkhatanti lakkhīyati etenāti lakkhaṇaṃ.

Avijjānirodhā rūpaniroduhoti anāgatabhavassa paccayabhūtāya imasmiṃ bhava avijjāya arahattamaggañāṇena nirodhe kate paccayābhāvā anāgatassa rūpassa anuppādo nirodho hotīti attho. Paccayanirodhaṭṭhenāti paccayassa niruddhabhāvenāti attho. Niroduhoti cettha anāgatapaṭisandhipaccayānaṃ idha avijjātaṇhākammānaṃyeva niroduho. Āhāranirodhā rūpaniroduhoti pavattipaccayassa kabaḷikārāhārassa abhāve taṃsamut̥ṭhānarūpābhāvo hoti. Vipariṇāmalakkhaṇanti addhāsantatikhaṇavasena rūpassa bhaṅgaṃ, bhaṅgoyeva saṅkhatalakkhaṇattā lakkhaṇanti vutto. Idha pañca lakkhaṇānīti avijjātaṇhākammāhārānaṃ abhāvaniroduhā cattāri, vipariṇāmo ekanti pañca. Esa nayo vedanākkhantādisu. Ayaṃ pana viseso - arūpakkhandhānaṃ udayabbayadassanaṃ addhāsantativasena, na khaṇavasena. Phasso vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhānaṃ pavattipaccayo, taṃniroduhā ca tesaṃ niroduho. Nāmarūpaṃ viññāṇakkhandhassa pavattipaccayo, taṃniroduhā ca tassa niroduhoti.

Keci panāhu - “catudhā paccayato udayabbayadassane atītādivibhāgaṃ anāmasitvāva sabbasāmaññavasena avijjādīhi udetīti uppajjamānabhāvamattaṃ gaṇhāti, na uppādaṃ. Avijjādinirodhā nirujjatīti anuppajjamānabhāvamattaṃ gaṇhāti, na bhaṅgaṃ. Khaṇato udayabbayadassane paccuppannānaṃ uppādaṃ bhaṅgaṃ gaṇhātī”ti.

Vipassamāno pana vipassako paṭhamam paccayato udayabbayam manasikarivā vipassanākāle avijjādi ke caturō dhamme vissajjetvā udayabbayavanteyeva khandhe gahetvā tesam udayabbayam passati, evañca tassa vipassakassa “evam rūpādīnam udayo, evam vayo, evam rūpādayo uđenti, evam ventī”ti paccayato ca khaṇato ca vitthārena udayabbayam passato “iti kira ime dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī”ti ñānam visadataram hoti, saccapaṭiccasamuppādanayalakkhaṇabhedā pākaṭā honti. Yañhi so avijjādisamudayā khandhānam samudayam avijjādinirodhā ca khandhānam nirodham passati, idamassa paccayato udayabbayadassanam. Yam pana nibbatilakkhaṇavipariṇāmalakkhaṇāni passanto khandhānam udayabbayam passati, idamassa khaṇato udayabbayadassanam. Uppattikkhaṇeyeva hi nibbatilakkhaṇam, bhaṅgakkhaṇe ca vipariṇāmalakkhaṇam.

Iccassevam paccayato ceva khaṇato ca dvedhā udayabbayam passato paccayato udayadassanena samudayasaccam pākaṭam hoti janakāvabodhato. Khaṇato udayadassanena dukkhasaccam pākaṭam hoti jātidukkhāvabodhato. Paccayato vayadassanena nirodhasaccam pākaṭam hoti paccayānuppādena paccayavataṃ anuppādāvabodhato. Khaṇato vayadassanena dukkhasaccameva pākaṭam hoti maraṇadukkhāvabodhato. Yañcassa udayabbayadassanam, maggovāyam lokikoti maggasaccam pākaṭam hoti tatra sammohavighātato.

Paccayato cassa udayadassanena anulomo paṭiccasamuppādo pākaṭo hoti “imasmim sati idam hotī”ti avabodhato. Paccayato vayadassanena paṭilomo paṭiccasamuppādo pākaṭo hoti “imassa nirodhā idam nirujjhatī”ti avabodhato. Khaṇato pana udayabbayadassanena paṭiccasamuppannā dhammā pākaṭā honti saṅkhatalakkhaṇāvabodhato. Udayabbayavanto hi saṅkhatā, te ca paṭiccasamuppannāti.

Paccayato cassa udayadassanena ekattanayo pākaṭo hoti hetuphalasambandhena santānassa anupacchedāvabodhato. Atha suṭṭhutam ucchedadiṭṭhim pajahati. Khaṇato udayadassanena nānattanayo pākaṭo hoti navanavānam uppādāvabodhato. Atha suṭṭhutam sassatadiṭṭhim pajahati. Paccayato cassa udayabbayadassanena abyāpāranayo pākaṭo hoti dhammānam avasavattibhāvāvabodhato. Atha suṭṭhutam attadiṭṭhim pajahati. Paccayato pana udayadassanena evaṃdhammatānayo pākaṭo hoti paccayānurūpena phalassuppādāvabodhato. Atha suṭṭhutam akiriyadiṭṭhim pajahati.

Paccayato cassa udayadassanena anattalakkhaṇam pākaṭam hoti dhammānam nirīhakattapaccayapaṭibaddhavuttitāvabodhato. Khaṇato udayabbayadassanena aniccalakkhaṇam pākaṭam hoti hutvā abhāvāvabodhato, pubbantāparantavivekāvabodhato ca. Dukkhalakkhaṇampi pākaṭam hoti udayabbayehi paṭipīḷanāvabodhato. Sabhāvalakkhaṇampi pākaṭam hoti udayabbayaparicchinnavabodhato. Sabhāvalakkhaṇe saṅkhatalakkhaṇassa tāvakālikattampi pākaṭam hoti, udayakkhaṇe vayassa, vayakkhaṇe ca udayassa abhāvāvabodhatoti.

Tassevam pākaṭibhūtasaccapaṭiccasamuppādanayalakkhaṇabhedassa “evam kira nāmime dhammā anuppannapubbā uppajjanti, uppannā nirujjhanti”ti niccanavāva hutvā saṅkhārā upaṭṭhahanti. Na kevalañca niccanavāva, sūriyuggamane ussāvabindu viya udakapubbūḷo viya udake daṇḍarāji viya āragge sāsapo viya vijjuppādo viya ca parittatṭhāyino

māyāmarīcisupinantaalātacakkagandhabbanagaraphenakadaliādayo viya asārā nissārāti cāpi upaṭṭhahanti. Ettāvatā tena “vayadhamameva uppajjati, uppannañca vayaṃ upetī”ti iminā ākārena samapaññāsa lakkhaṇāni paṭivijjhivā ṭhitam udayabbayānupassanā nāma paṭhamam taruṇavipassanāññaṃ adhigatam hoti, yassādhigamā “āraddhavipassako”ti saṅkham gacchati. Imasmiṃ ñāṇe ṭhitassa obhāsādayo dasa vipassanūpakilesā uppajjanti, yesam uppattiyā akusalo yogāvacaro tesu maggaññāsaññī hutvā amaggameva “maggo”ti gaṇhāti, upakkilesajaṭaṭito ca hoti. Kusalo pana yogāvacaro tesu vipassanam āropento upakkilesajaṭam vijaṭetvā “ete dhammā na maggo, upakkilesavimuttam pana vithipaṭipannam vipassanāññaṃ maggo”ti maggañca amaggañca vavatthapeti. Tassevam maggañca amaggañca ñatvā ṭhitam ññaṃ maggāmaggaññadassanavisuddhi nāma.

Ettāvatā ca pana tena catunnam saccānam vavatthānam katam hoti. Katham? Nāmarūpapariggahe sati paccayapariggahasambhavato dhammaṭṭhitiññāvacaneneva vuttena diṭṭhivisuddhisāṅkhātena nāmarūpavavatthāpanena dukkhasaccassa vavatthānam katam hoti, kaṅkhāvitaraṇavisuddhisāṅkhātena paccayapariggahaṇena samudayasaccassa vavatthānam, udayabbayānupassanena ca khaṇato udayabbayadassanena dukkhasaccassa vavatthānam katam, paccayato udayadassanena samudayasaccassa vavatthānam, paccayato vayadassanena nirodhasaccassa vavatthānam, yañcassa udayabbayadassanam, maggovāyam lokikoti tatra sammohavighātato imissañca maggāmaggaññadassanavisuddhiyam vipassato sammā maggassa avadhāraṇena maggasaccassa vavatthānam katam. Evaṃ lokiyena tāva ññaṇa catunnam saccānam vavatthānam katam hotīti.

Udayabbayaññāniddesavaṇṇanā nīṭṭhitā.

7. Bhaṅgānupassanāññāniddesavaṇṇanā

51. So udayabbayānupassanāyam ṭhito yogāvacaro maggāmaggavavatthāpanena upakkilesavimuttam vithipaṭipannam udayabbayānupassanāññaṃ “maggo”ti ñatvā tilakkhaṇasallakkhaṇena tasseva maggassa suvisadakaraṇattham puna udayabbayānupassanam ārabhitvā udayabbayena paricchinne saṅkhāre aniccādito vipassati. Evaṃ tassa tam ññaṃ tikkham hutvā vahati, saṅkhārā lahum upaṭṭhahanti, ñāṇe tikkhe vahante saṅkhāresu lahum upaṭṭhahantesu uppādam atikkamitvā bhaṅge eva sati santiṭṭhati. Nirodhādhimuttattā vā udayam pahāya bhaṅgeyeva satim upaṭṭhapeti. Etasmiṃ ṭhāne bhaṅgānupassanāññaṃ uppajjati. Idāni tassa ññaṇa niddese rūpārammaṇatā cittam uppajjitvā bhijjatīti rūpārammaṇam cittam uppajjitvā bhijjati. Atha vā rūpārammaṇabhāve cittam uppajjitvā bhijjatīti attho. Tam ārammaṇam paṭisaṅkhāti tam rūpārammaṇam paṭisaṅkhāya jānitvā, khayato vayato disvāti attho. Tassa cittassa bhaṅgam anupassatīti yena cittaṇa tam rūpārammaṇam khayato vayato diṭṭham, tassa cittassa apareṇa cittaṇa bhaṅgam anupassatīti attho. Tenāhu porāṇā - “ñātañca ññañca ubho vipassati”ti. Cittanti cettha sasampayuttacittam adhippetam.

Anupassatīti anu anu passati, anekehi ākārehi punappunam passatīti attho. Tenāha anupassatīti katham anupassati, aniccato anupassatītiādi. Tattha yasmā bhaṅgo nāma aniccatāya paramā koṭi, tasmā bhaṅgānupassako yogāvacaro sabbam rūpagatam aniccato anupassati, no niccato. Tato aniccassa dukkhattā, dukkhassa ca

anattattā, tadeva dukkhato anupassati, no sukhato. Anattato anupassati, no attato. Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhamanattā, na taṃ abhinanditabbaṃ. Yañca na abhinanditabbaṃ, na tattha rajjitabbaṃ. Tasmā esa tasmim̐ bhaṅgānupassanānusārena “aniccaṃ dukkhamanattā”ti diṭṭhe rūpagate nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. So evaṃ virajjanto lokikeneva tāva ñāṇena rāgaṃ nirodheti, no samudeti, samudayaṃ na karotīti attho. Atha vā so evaṃ viratto yathā diṭṭhaṃ rūpagataṃ, tathā adiṭṭhampi anvayañāṇavasena nirodheti, no samudeti. Nirodhatova manasi karoti, nirodhamevassa passati, no samudayanti attho. So evaṃ paṭipanno paṭinissajjati, no ādiyati. Kiṃ vuttaṃ hoti? Ayampi hi aniccādanupassanā tadaṅgavasena saddhim̐ khandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cāti vuccati. Tasmā tāya samannāgato bhikkhu yathāvuttena nayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati. Nāpi nibbattanavasena kilese ādiyati, na adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ. Tena vuccati paṭinissajjati, no ādiyatīti.

52. Idānissa tehi ñāṇehi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatītiādi vuttaṃ. Tattha nandinti sappītikaṃ taṇhaṃ. Rāganti sesaṃ taṇhaṃ. Samudayanti rāgassa uppattiṃ. Atha vā rūpagatassa udayaṃ. Ādānanti nibbattanavasena kilesānaṃ ādānaṃ. Vedanārammaṇatātiādīni idha ca heṭṭhā ca vuttanayeneva veditabbāni.

Gāthāsu pana vatthusaṅkamanāti rūpādīsu ekekassa bhaṅgaṃ disvā puna yena cittena bhaṅgo diṭṭho, tassāpi bhaṅgadassanavasena purimavatthuto aññavatthusaṅkamanā. Paññāya ca vivaṭṭanāti udayaṃ pahāya vaye santiṭṭhanā. Āvajjanā balañcevāti rūpādīsu ekekassa bhaṅgaṃ disvā puna bhaṅgārammaṇassa cittassa bhaṅgadassanatthaṃ anantameva āvajjanasamatthatā. Paṭisaṅkhā vipassanāti esā ārammaṇapaṭisaṅkhā bhaṅgānupassanā nāma. Ārammaṇaanvayena ubho ekavavatthanāti paccakkhato diṭṭhassa ārammaṇassa anvayena anugamanena yathā idaṃ, tathā atītepi saṅkhāragataṃ bhijji, anāgatepi bhijjissatīti evaṃ ubhinnaṃ ekasabhāveneva vavatthāpananti attho. Vuttampi cetāṃ porāṇehi -

“Saṃvijjamānamhi visuddhadassano, tadanvayaṃ neti atītanāgate;
Sabbepi saṅkhāragatā palokino, ussāvabindū sūriyeva uggate”ti.

Nirodhe adhimuttatāti evaṃ ubhinnaṃ bhaṅgavasena ekavavatthānaṃ katvā tasmim̐yeva bhaṅgasāṅkhāte nirodhe adhimuttatā taggarutā tanninnatā tappoṇatā tappabbhāratāti attho. Vayalakkhaṇavipassanāti esā vayalakkhaṇavipassanā nāmāti vuttaṃ hoti. Ārammaṇaṃ paṭisaṅkhāti purimañca rūpādīārammaṇaṃ jānitvā. Bhaṅgañca anupassatīti tassārammaṇassa bhaṅgaṃ disvā tadārammaṇassa cittassa ca bhaṅgaṃ anupassati. Suññato ca upaṭṭhānanti tassevaṃ bhaṅgamanupassato “saṅkhārāva bhijjanti, tesāṃ bhedo maraṇaṃ, na añño koci atthī”ti suññato upaṭṭhānaṃ ijjhati. Tenāhu porāṇā -

“Khandhā nirujjhanti na catthi añño, khandhāna bhedo maraṇanti vuccati;
Tesaṃ khayāṃ passati appamatto, maṇim̐va vijjhaṃ vajirena yoniso”ti.

Adhipaññā vipassanāti yā ca ārammaṇapaṭisaṅkhā, yā ca bhaṅgānupassanā, yañca suññato upaṭṭhānaṃ, ayaṃ adhipaññā vipassanā nāmāti vuttaṃ hoti. Kusalo tīsu anupassanāsūti aniccānupassanādīsu tīsu cheko bhikkhu. Catasso ca vipassanāsūti

nibbidādīsu ca catūsu vipassanāsu. Tayo upaṭṭhāne kusalatāti khayato vayato suññatoti imasmiñca tividhe upaṭṭhāne kusalatāya. Nānādiṭṭhīsu na kampaṭīti sassatadiṭṭhiādīsu nānappakārāsu diṭṭhīsu na vedhati. So evaṃ avedhamāno “aniruddhameva nirujjhati, abhinnameva bhijjati”ti pavattamanasikāro dubbalabhājanassa viya bhijjamānassa, sukkumarajasseeva vippakiriyamānassa, tilānaṃ viya bhajjiyamānānaṃ sabbasaṅkhārānaṃ uppādaṭṭhitipavattanimittaṃ vissajjetvā bhedameva passati. So yathā nāma cakkhumā puriso pokkharanīṭire vā nadīṭire vā tṭhito thūlaphusitake deve vassante udakapiṭṭhe mahantamahantāni udakapubbuḷāni uppajjitvā uppajjitvā sīghaṃ sīghaṃ bhijjamānāni passeyya, evameva sabbe saṅkhārā bhijjanti bhijjantīti passati. Evarūpañhi yogāvacaraṃ sandhāya vuttaṃ bhagavatā -

“Yathā pubbuḷakaṃ passe, yathā passe marīcikaṃ;
Evaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passati”ti.

Tassevaṃ “sabbe saṅkhārā bhijjanti bhijjantī”ti abhiñhaṃ passato aṭṭhānisaṃsapaṇḍarivāraṃ bhaṅgānupassanāññaṃ balappattaṃ hoti. Tatṭhānisaṃsā - bhavadiṭṭhippahānaṃ, jīvitānantaṃ pariccāgo, sadāyuttapayuttatā, visuddhājīvitā, ussukappahānaṃ, vigatabhayaṭā, khantisoraccapaṭilābho, aratiratisaṃsāraṭā. Tenāhu porāṇā -

“Imāni aṭṭhagguṇamuttamāni, disvā tahiṃ sammāsati punappunaṃ;
Ādittacelassirasūpamo muni, bhaṅgānupassī amatassa pattiya”ti.

Bhaṅgānupassanāññaniddesaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ādīnavaññaniddesaṇṇanā

53. Ādīnavaññaniddese uppādoti purimakammaṃ paccayā idha uppatti. Pavattanti tathāuppannaṃ pavatti. Nimittanti sabbampi saṅkhāraṇimittaṃ. Āyūhanāti āyatiṃ paṭisaṇḍhihetubhūtaṃ kammaṃ. Paṭisaṇḍhīti āyatiṃ uppatti. Gatīti yāya gatiyā sā paṭisaṇḍhi hoti. Nibbattīti khandhānaṃ nibbattanaṃ. Upapattīti “samāpannaṃ vā upapannaṃ vā”ti evaṃ vuttā vipākappavatti. Jātīti jarādīnaṃ paccayabhūtā bhavapaccayā jāti. Nippariyāyato tattha tattha nibbattamānānaṃ sattānaṃ ye ye khandhā pātubhavanti, tesāṃ paṭhamapātubhāvo jāti. Jarāti khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ ekabhavapariyāpannakhandhasantānassa purāṇabhāvo. Sokoti ñātibyaśanādīhi phuṭṭhassa cittasantāpo. Paridevoti ñātibyaśanādīhi phuṭṭhassa vacīpalāpo. Upāyāsoti bhuso āyāso, ñātibyaśanādīhi phuṭṭhassa adhimattacetodukkhappabhāvito dosoyeva. Ettha ca uppādādayo pañceva ādīnavaññassa vatthavasena vuttā, sesā tesāṃ vevacanasena. “Nibbatti jāti”ti idaṃhi dvayaṃ uppādassa ceva paṭisaṇḍhiyā ca vevacanaṃ, “gati upapatti”ti idaṃ dvayaṃ pavattassa, jarādayo nimittasāti. Tenāha -

“Uppādañca pavattañca, nimittaṃ dukkhanti passati;
Āyūhanaṃ paṭisaṇḍhiṃ, ñāṇaṃ ādīnave ida”nti. ca
“Idaṃ ādīnave ñāṇaṃ, pañcaṭṭhānesu jāyati”ti. ca

Sabbapadesu ca bhayanti iccetassa vacanassa bhayaṃ itīti padacchedo. Bhayanti pīlāyogato sappatibhayaṭāya bhayaṃ. Itīti bhayaṭupatṭhānassa kāraṇaniddeso.

Anuppādo khemanti santipade ñāṇantiādi pana ādīnavañāṇassa paṭipakkhañāṇadassanattamaṃ vuttaṃ. Bhayatupaṭṭhānena vā ādīnavaṃ disvā ubbiggahadayānaṃ abhayampi atthi khemaṃ nirādīnavanti assāsajanantthampi etaṃ vuttaṃ. Yasmā vā yassa uppādādayo bhayato sūpaṭṭhitā honti, tassa tappaṭipakkhaninnaṃ cittaṃ hoti, tasmā bhayatupaṭṭhānavasena siddhassa ādīnavañāṇassa ānisaṃsadassanattampetaṃ vuttanti veditabbaṃ. Anuppādo appavattantiādi nibbānameva. Santipadeti santikoṭṭhāse, nibbāneti attho. Anussavavasenāpi hi santipadanti nāmamattaṃ gahetvā uppannaṃ ñāṇampi “santipade ñāṇa”nti vuttaṃ.

Uppādo bhayaṃ, anuppādo khemantiādi vipakkhapaṭipakkhavasena ubhayaṃ samāsetvā uppajjamānaṃ ñāṇaṃ gahetvā vuttaṃ. Ettha ca yaṃ bhayaṃ, taṃ yasmā niyamato dukkhaṃ. Yañca dukkhaṃ, taṃ vaṭṭāmisalokāmisakilesāmisehi avippamuttattā sāmisaṃ. Yañca sāmisaṃ, taṃ saṅkhāramattameva. Tasmā uppādo dukkhanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇantiādi vuttaṃ. Evaṃ santēpi bhayākārena dukkhākārena sāmisaākārena saṅkhārākārenāti evaṃ ākāraṇānattato pavattivasenettha nānattaṃ veditabbaṃ. Uppādo bhayaṃ, dukkhaṃ, sāmisaṃ, saṅkhārā cāti uppādādiliṅgamanapekkhitvā “netam kho saraṇaṃ khemaṃ, netam saraṇamuttama”ntiādīsu viya attano liṅgāpekkhameva vuttaṃ. Saṅkhārāti ca ekattamanapekkhitvā “appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā”tiādīsu viya bahuvacanaṃ kataṃ, uppādādīnaṃ vā saṅkhārekadesattā “uttare pañcālā, dakkhiṇe pañcālā”tiādīsu viya bahunnaṃ ekadesepi bahuvacanaṃ katanti veditabbaṃ. Khemaṃ sukhaṃ nirāmiṣaṃ nibbānanti nibbānameva vuttākārānaṃ paṭipakkhavasena catudhā vuttaṃ. Dasa ñāṇe pajānātīti ādīnave ñāṇaṃ pajānanto uppādādivatthukāni pañca, anuppādādivatthukāni pañcāti dasa ñāṇe pajānāti paṭivijjhati sacchikaroti. Dvinnaṃ ñāṇaṃ kusalatāti ādīnavañāṇassa ceva santipadañāṇassa cāti imesaṃ dvinnaṃ ñāṇaṃ kusalatāya. Nānādiṭṭhīsu na kampaṭīti paramadiṭṭhadhammanibbānādivasena pavattāsu diṭṭhīsu na vedhatīti.

Ādīnavañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Saṅkhārupekkhāñāṇaniddesavaṇṇanā

54. Saṅkhārupekkhāñāṇaniddese uppādādīni vuttatthāneva. Dukkanti bhayanti sāmisaṃ saṅkhārāti uppādādimuñcanañāṇassa kāraṇavacanāni. Evañca lakkhaṇato saṅkhārupekkhaṃ dassetvā idāni atthato dassetuṃ uppādo saṅkhārā, te saṅkhāre ajjupekkhatīti saṅkhārupekkhātiādīmāha. Tattha saṅkhāre ajjupekkhatīti tassa āraddhavipassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattayassa diṭṭhattā lakkhaṇavicinane pahīnabyāpārassa āditte viya tayo bhava passato saṅkhāraggahaṇe majjhattassa taṃ vipassanāñāṇaṃ te saṅkhāre viśesena ca ikkhati, gahaṇena vajjitañca hutvā ikkhati oloketīti saṅkhārupekkhā nāmāti attho. Yathā loke viśesena jayanto adhijayatīti, annena vajjito vasanto upavasatīti vuccati. Puna saṅkhāre aniccādito vipassitvā gahaṇe majjhattabhāvasaṇṭhitam saṅkhārupekkhampi aniccādito vipassitvā tassāpi saṅkhārupekkhāya gahaṇe majjhattākārasaṇṭhitāya saṅkhārupekkhāya sabbhāvato ye ca saṅkhārā yā ca upekkhātiādi vuttaṃ.

55. Idāni saṅkhārupekkhāya cittābhinihārabhedam dassetuṃ katihākārehītiādīmāha. Tattha saṅkhārupekkhāyāti bhumavacanaṃ. Cittassa abhinīhāroti saṅkhārupekkhālābhino tato aññassa cittassa saṅkhārupekkhābhimukhaṃ katvā bhusaṃ haraṇaṃ. Abhimukhattho hi ettha abhisaddo, bhusattho nīsaddo.

Katihākārehīti pucchitaṃ pucchaṃ aṭṭhahākārehīti vissajjetvā
dutiyaṃ pucchāvissajjaneneva te aṭṭhākāre dassetukāmo te adassetvāva puthujjanassa
katihākārehītiādi pucchaṃ akāsi. Puthujjanassāti ettha pana -

Duve puthujjanā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjanoti.

Tattha yassa khandhadhātuāyatanādīsu
uggahaparipucchāsavanadhāraṇapaccavekkhaṇādīni natthi, ayaṃ andhaputhujjano.
Yassa tāni atthi, so kalyāṇaputhujjano. Duvidhopi panesa -

Puthūnaṃ jananaḍīhi, kāraṇehi puthujjano;
Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti.

So hi puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesāḍīnaṃ jananaḍīhi kāraṇehi puthujjano.
Yathāha - “puthu kilese janentīti puthujjanā, puthu avihatasakkāyadīṭṭhikāti
puthujjanā, puthu satthārānaṃ mukhullokikāti puthujjanā, puthu sabbagatīhi
avuṭṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontīti puthujjanā, puthu
nānāoghehi vuyhantīti puthujjanā, puthu nānāsantāpehi santappentīti puthujjanā,
puthu nānāpariḷāhehi pariḍayhantīti puthujjanā, puthu pañcasu kāmaguṇesu rattā
giddhā gadhitā mucchitā ajjhosannā laggā laggitā palibuddhāti puthujjanā, puthu
pañcahi nīvaraṇehi āvutā nivutā ovutā pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti puthujjanā”ti.
Puthūnaṃ vā gaṇanapathātītānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ
nīcadhammasamācārānaṃ janānaṃ antogadhattāpi puthujjanā, puthu vā ayaṃ
visumyeva saṅkhaṃ gato, visaṃsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi
puthujjano. Tesu kalyāṇaputhujjano idhādhippeto itarassa bhāvanāya eva abhāvā.

Sekkhassāti ettha satta sekkhā
sotāpattimaggaphalasakadāgāmimaggaphalaanāgāmimaggaphalaarahattamaggaṭṭhā.
Te hi tisso sikkhā sikkhantīti sekkhā. Tesu sotāpattisakadāgāmianāgāmiphalaṭṭhā
tayo idhādhippetā maggaṭṭhānaṃ saṅkhārupekkhāya cittābhinīhārābhāvā.

Vītarāgassāti ettha samucchavedavigamena vigato rāgo assāti vītarāgo. Arahato etaṃ
adhivacanaṃ. Tīsupi padesu jātiggaṇaṇena ekavacanaṃ kataṃ.

Saṅkhārupekkhaṃ abhinandatīti tasmīṃ upekkhāvihāre phāsuvihārasaññaṃ
paṭilabhitvā phāsuvihāranikantiyā saṅkhārupekkhābhimukho hutvā nandati,
sappītikaṃ taṇhaṃ uppādetīti attho. Vipassatīti sotāpattimaggapaṭilābhatthaṃ
aniccādivasena vividhā passati, sekkho uparimaggatthaṃ, vītarāgo
dīṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ vipassati. Paṭisaṅkhāyāti aniccādivaseneva
upaparikkhitvā. Yasmā pana sotāpannādayo ariyā sakaṃ sakaṃ phalasamāpattiṃ
samāpajjamānā udayabbayaññāḍīhi navahi vipassanāññāhehi avipassitvā
samāpajjituṃ na sakkonti, tasmā paṭisaṅkhāya vā phalasamāpattiṃ samāpajjatīti
vuttaṃ.

Phalasamāpattiyā pavattidassanatthaṃ pana tesāṃ idaṃ pañhakammaṃ -kā
phalasamāpatti? Ke taṃ samāpajjanti? Ke na samāpajjanti? Kasmā samāpajjanti?
Kathañcassā samāpajjanaṃ hoti? Kathaṃ ṭhānaṃ? Kathaṃ vuṭṭhānaṃ? Kiṃ phalassa
anantaraṃ? Kassa ca phalaṃ anantaranti?

Tattha kā phalasamāpattīti? Yā ariyaphalassa nirodhe appanā.

Ke taṃ samāpajjanti? Ke na samāpajjantīti? Sabbepi puthujjanā na samāpajjanti. Kasmā? Anadhigatattā. Ariyā pana sabbepi samāpajjanti. Kasmā? Adhigatattā. Uparimā pana heṭṭhimaṃ na samāpajjanti puggalantarabhāvūpagamanena paṭippassaddhattā, heṭṭhimā ca uparimaṃ anadhigatattā. Attano attanoyeva pana phalaṃ sabbepi samāpajjantīti idamettha sannitṭhānaṃ.

Keci pana “sotāpannasakadāgāminopi na samāpajjanti, uparimā dveyeva samāpajjantī”ti vadanti. Idañca nesamā kāraṇaṃ - ete hi samādhismiṃ paripūrakārinoti. Taṃ puthujjanassāpi attanā paṭiladdhaṃ lokiyasamādhim samāpajjanato akāraṇameva. Kiñcetta kāraṇākāraṇacintāya. Nanu idheva pāḷiyaṃ “katame dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti, katame dasa gotrabhudhammā vipassanāvasena uppajjanti”ti imesaṃ pañhānaṃ vissajjane “sotāpattiphalasamāpattatthāya sakadāgāmiphalasamāpattatthāyā”ti visum visum vuttā. Tasmā sabbepi ariyā attano attano phalaṃ samāpajjantīti nitṭhamettha gantabbaṃ.

Kasmā samāpajjantīti? Diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ. Yathā hi rājāno rajjasukhaṃ, devatā dibbasukhamanubhavanti, evaṃ ariyā “lokuttarasukhaṃ anubhavissāmā”ti addhānaparicchedaṃ katvā icchicchitakkhaṇe phalasamāpattiṃ samāpajjanti.

Kathañcassā samāpajjanaṃ hoti, kathaṃ ṭhānaṃ, kathaṃ vuṭṭhānanti? Dvīhi tāva ākārehi assā samāpajjanaṃ hoti nibbānato aññassa ārammaṇassa amanasikārā, nibbānassa ca manasikārā. Yathāha - “dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā samāpattiyā sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro”ti. Ayaṃ panettha samāpajjanakkamo - phalasamāpattatthikena hi ariyasāvakena rahogatena paṭisallīnena udayabbayādivasena saṅkhārā vipassitabbā. Tassa pavattānupubbavipassanassa saṅkhārārammaṇagotrabhuññānantaraṃ phalasamāpattivasena nirodhe cittaṃ appeti. Phalasamāpattininnatāya cettha sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Ye pana vadanti “sotāpanno ‘phalasamāpattiṃ samāpajjissāmī’ti vipassanaṃ paṭṭhapetvā sakadāgāmī hoti, sakadāgāmī ca anāgāmī”ti. Te vattabbā “evaṃ sati anāgāmī arahā bhavissati, arahā paccekabuddho, paccekabuddho ca buddho”ti.

Tasmā na kiñci etaṃ, pāḷivaseneva ca paṭikkhittanti na gahetabbaṃ. Idameva pana gahetabbaṃ. Sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Phalañcassa sace anena paṭhamajjhāniko maggo adhigato hoti, paṭhamajjhānikameva uppajjati, sace dutiyādīsu aññatarajjhāniko, dutiyādīsu aññatarajjhānikamevāti evaṃ tāvassā samāpajjanaṃ hoti.

“Tayo kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā ṭhitiyā sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro, pubbe ca abhisāṅkhāro”ti vacanato panassā tīhākārehi ṭhānaṃ hoti. Tattha pubbe ca abhisāṅkhāroti samāpattito pubbe kālaparicchedo. “Asukasmim nāma kāle vuṭṭhahissāmī”ti paricchinnattā hissā yāva so kālo nāgacchati, tāva ṭhānaṃ hoti. Evamassa ṭhānaṃ hoti.

“Dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā vuṭṭhānāya sabbanimittānañca manasikāro, animittāya ca dhātuyā amanasikāro”ti vacanato panassā dvīhākārehi vuṭṭhānaṃ hoti. Tattha sabbanimittānanti rūpanimittavedanāsāññasaṅkhāraviññānanimittānaṃ. Kāmañca na sabbānevetāni ekato manasi karoti, sabbasaṅgāhikavasena panetaṃ vuttaṃ. Tasmā yaṃ bhavaṅgassa ārammaṇaṃ hoti, taṃ manasikaroto phalasamāpattito vuṭṭhānaṃ hotīti

evamassā vuṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Kim phalassa anantaraṃ, kassa ca phalaṃ anantaranti? Phalassa tāva phalameva vā anantaraṃ hoti bhavaṅgaṃ vā. Phalaṃ pana atthi maggānantaraṃ, atthi phalānantaraṃ, atthi gotrabhuanantaraṃ, atthi nevasaññānāsaññāyatanānantaranti. Tattha maggavīthiyaṃ maggānantaraṃ, purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ phalānantaraṃ, phalasamāpattisu purimaṃ purimaṃ gotrabhuanantaraṃ. Gotrabhūti cettha anulomaṃ veditabbaṃ. Vuttañhetuṃ paṭṭhāne “arahato anulomaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo. Sekkhānaṃ anulomaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo”ti. Yena phalena nirodhā vuṭṭhānaṃ hoti, taṃ nevasaññānāsaññāyatanānantaranti. Tattha ṭhapetvā maggavīthiyaṃ uppannaphalaṃ avasesaṃ sabbaṃ phalasamāpattivaseṇa pavattaṃ nāma. Evametvaṃ maggavīthiyaṃ vā phalasamāpattiyaṃ vā uppajjanavasena -

“Paṭippassaddhadarathaṃ, amatārammaṇaṃ subhaṃ;
Vantalokāmisāṃ santaṃ, sāmāññaphalamuttama”nti.

Ayamettha phalasamāpattikathā.

Tadajjupekkhitvāti taṃ saṅkhārupekkhaṃ aññena tādiseneva vipassanāññāṇena ajjupekkhitvā. Suññatavihāreṇa vātiādīsū phalasamāpattiṃ vinā vipassanāvihāreṇeva viharitukāmassa arahato attābhinivesaṃ bhayato disvā suññatādhimuttassa saṅkhārupekkhāya vayaṃ passantassa vipassanattayavihāro suññatavihāro nāma, saṅkhāranimittaṃ bhayato disvā animittādhimuttassa saṅkhārupekkhāya vayaṃ passantassa vipassanattayavihāro animittavihāro nāma, taṇhāpaṇidhiṃ bhayato disvā appaṇihitādhimuttassa saṅkhārupekkhāya vayaṃ passantassa vipassanattayavihāro appaṇihitavihāro nāma. Tathā hi parato vuttaṃ -

“Abhinivesaṃ bhayato sampassamāno suññate adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, suññato vihāro. Nimittaṃ bhayato sampassamāno animitte adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, animitto vihāro. Paṇidhiṃ bhayato sampassamāno appaṇihite adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, appaṇihito vihāro”ti.

Chalaṅgupekkhāsabbhāveṇa ca paṭikūle appaṭikūlasaññādivihārasabbhāveṇa ca arahatoyeva sabbākāreṇa cittaṃ vase vattati, tato ayaṃ vipassanāvihāro arahatoyeva ijjhatīti vuttaṃ hoti. Vitarāgo saṅkhārupekkhaṃ vipassati vāti ettha pana tidhā ca bhayaṃ, tidhā ca adhimuttiṃ anāpajjitvā kevalaṃ vipassanāti veditabbā. Evañhi sati pubbāparaviseso hoti.

56. Idāni dvinnaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ vasena saṅkhārupekkhāya ekattanānattabhedā dassetukāmo kathaṃ puthujjanaṃ ca sekkhassa cātiādīmāha. Tattha cittassa abhinīhāro ekattaṃ hotīti eko hoti, sakatthe bhāvavacananti veditabbaṃ. Yathā idappaccayā eva idappaccayatāti vuttaṃ, tathā ekova ekattaṃ. Abhinīhāroti sāmīatthe paccattavacanaṃ vā, abhinīhārassāti attho. “So deso sammajjitvā”tiādīsū viya vibhattivipallāso katoti veditabbo. Cittaṃ kilissatīti vipassanānikantisāṅkhāteṇa lobhakilesena cittaṃ kilissati, tāpīyati bādhīyatīti attho. Bhāvanāya paripantho hotīti paṭiladdhāya vipassanābhāvanāya upaghāto hoti. Paṭivedhassa antarāyo hotīti vipassanābhāvanāya paṭilabhitabbassa

saccappaṭivedhassa paṭilābhantarāyo hoti. Āyatim paṭisandhiyā paccayo hotīti saṅkhārupekkhāsampayuttakammasa balavattā teneva sugatipaṭisandhiyā dīyamānāya atinandanasāṅkhāto lobhakilesa anāgate kāmāvacarasugatipaṭisandhiyā paccayo hoti. Yasmā kilesasahāyaṃ kammaṃ vipākaṃ janeti, tasmā kammaṃ janakapaccayo hoti, kilesa upatthambhakapaccayo. Sekkhassa pana uttaripaṭivedhassāti sakadāgāmimaggādivasena saccappaṭivedhassa. Āyatim paṭisandhiyā paccayo hotīti sekkhesu sotāpannasakadāgāmīnaṃ anadhigatajjhānānaṃ saṅkhārupekkhākammena dīyamānāya kāmāvacarasugatipaṭisandhiyā abhinandanakilesa paccayo hoti, jhānalābhīnaṃ pana anāgāmiṃsa ca brahmalokeyeva paṭisandhānato paccayo na hoti, anulomagotrabhūhi ca dīyamānāya paṭisandhiyā ayameva kilesa paccayo hotīti veditabbo.

Aniccatoti hutvā abhāvaṭṭhena aniccantikātāya ādiantavantatāya ca aniccato. Dukkhatoti abhiṇṇaṃ paṭipīḷanaṭṭhena uppādavayapaṭipīḷanatāya dukkhavatthutāya ca dukkhato. Anattatoti avasavattanaṭṭhena paccayāyattavuttitāya sāmīnivāsīkārakavedakābhāvena ca anattato. Anupassanaṭṭhenāti anu anu aniccādito passanaṭṭhena. Abhinīhāro nānattaṃ hotīti abhinīhāro nānā hotīti vā abhinīhārassa nānābhāvo hotīti vā veditabbaṃ.

Kusalāti ārogyaṭṭhena anavajjaṭṭhena kosallasambhūtaṭṭhena ca. Abyākatāti kusalākusalabhāvena na byākatā. Kiñcikāle suviditāti vipassanākāle suṭṭhu viditā. Kiñcikāle na suviditāti abhinandanakāle na suṭṭhu viditā. Accantaṃ suviditāti abhinandanāya pahīnattā ekantena suviditā. Viditaṭṭhena ca aviditaṭṭhena cāti ettha puthujjanasekkhānaṃ suviditaṭṭhopi vītarāgassa accantasuvīditaṭṭhopi viditaṭṭhova hoti, dvinnampi na suviditaṭṭho aviditaṭṭhova.

Atittattāti vipassanāya karaṇīyassa apariyositattā appaṇītabhāvena. Tabbiparītena tittattā. Tiṇṇaṃ saññojanānaṃ pahānāyāti sakkāyadiṭṭhivīcīkicchāsīlabbataparāmāsānaṃ pahānatthaṃ. Pacchimabhavikāpi bodhisattā ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Apacchimabhavikā pana vipassanaṃ saṅkhārupekkhaṃ pāpetvā ṭhapenti. Sotāpattimaggam paṭilābhatthāyāti asamāsetvā paṭhanti, samāsetvā pāṭho sundarataro. Sekkho tiṇṇaṃ saññojanānaṃ pahīnattāti sotāpannasakadāgāmīnaṃ sāmāññena vuttaṃ. Sakadāgāmīnaṃ pahīnānampi hi tāni pahīnāneva. Uttariṭṭhāyāti uparūparimaggapaṭilābhatthaṃ. Diṭṭhadhammasukhavihāratthāyāti diṭṭheva dhamme paccakkhe attabhāve yo sukho vihāro, tadatthāya. Vihārasamāpattaṭṭhenāti sekkhassa phalasamāpattaṭṭhena, vītarāgassa vipassanāvihārāphalasamāpattaṭṭhena.

57. Idāni saṅkhārupekkhānaṃ gaṇanaparicchedaṃ dassetuṃ kati saṅkhārupekkhātīādimāha. Tattha samathavasenāti samādhivasena. Ayameva vā pāṭho. Nīvaraṇe paṭisaṅkhāti pañca nīvaraṇāni pahātabbābhāvena pariggahetvā. Santiṭṭhanāti nīvaraṇānaṃ pahānābhīmukhībhūtattā tesam pahānēpi abyāpārabhāvūpagamanena majjhataṭṭhāya santiṭṭhanā. Saṅkhārupekkhāsūti nīvaraṇappahāne byāpārākaraṇena nīvaraṇasaṅkhātānaṃ saṅkhārānaṃ upekkhanāsu. Esa nayo vitakkavicārādīsu ca. Samathe saṅkhārupekkhā nāma appanāvīthiyā āsannapubbabhāge balappattābhāvanāmayaññaṃ. Sotāpattimaggam paṭilābhatthāyātiādīsu catūsu maggavāresu suññatānimittaappaṇihitamaggānaṃ aññataraññataro maggo labbhati. Sotāpattiphalasamāpattatthāyātiādīsu catūsu phalavāresu pana appaṇihitā phalasamāpatti veditabbā. Kasmā? “Suññatavīhārasamāpattatthāya animittavīhārasamāpattatthāyā”ti itarāsaṃ

dvinnam phalasamāpattīnam visum vuttattā. Aniccānupassanāvutthānavasena hi animittamaggo, tatheva phalasamāpattikāle animittaphalasamāpatti, dukkhānupassanāvutthānavasena appaṇihitamaggaphalasamāpattiyo, anattānupassanāvutthānavasena suññatamaggaphalasamāpattiyo suddhānāyaneva veditabbā.

Ettha ca catūsu maggavāresu uppādantiādīni pañca mūlapadāni, gatintiādīni dasa vevacanapadānīti pannarasa padāni vuttāni. Chasu pana phalasamāpattivāresu pañca mūlapadāneva vuttāni. Taṃ kasmā iti ce? Saṅkhārupekkhāya tikkhabhāve sati kilesappahāne samatthassa maggassa sambhavato tassā tikkhabhāvadassanattamaṃ vevacanapadehi saha daḷhaṃ katvā mūlapadāni vuttāni. Phalassa nirussāhabhāvena santasabhāvattā maggāyattattā ca mandabhūtāpi saṅkhārupekkhā phalassa paccayo hotīti dassanattamaṃ mūlapadāneva vuttānīti veditabbāni.

58. Idāni jātivasena pucchitvā labbhamānavasena vissajjetum kati saṅkhārupekkhā kusālātiādīmāha. Tattha pannarasa saṅkhārupekkhāti samathavasena aṭṭha, catunnam maggānam tiṇṇam phalānam vasena sattāti pannarasa. Samathavasena aṭṭha saṅkhārupekkhā arahato nīvaraṇapaṭisaṅkhābhāvato, vitakkavicārādīnam pahānabyāpāram vinā sukhena pahānato ca saṅkhārupekkhānāmassa ananurūpāti katvā tāsamaṃ abyākatatā na vuttāti veditabbā. Arahataṃ pana phalasamāpattim samāpajjantena saṅkhārupekkham vinā samāpajjitum na sakkāti tisso saṅkhārupekkhā abyākatāti vuttā. Appaṇihitasuññatānimittavasena hi arahato tisso saṅkhārupekkhā.

Idāni saṅkhārupekkhānam samvaṇṇanāvasena vuttāsu tīsu gāthāsu paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññāti saṅkhārupekkhā. Aṭṭha cittassa gocarāti samathavasena vuttā aṭṭha saṅkhārupekkhā samādhissa visayā, bhūmiyoti attho. “Cittamaṃ paññaṃca bhāvaya”ntiādīsu viya cittasīsenā samādhi niddiṭṭho, “gocare, bhikkhave, caratha sake pettike visaye”tiādīsu viya gocarasaddena visayo. Yaṃhi yadāyattaṃ, tassesō visayoti vuccati. Puthujjanassa dveti samathavasena vipassanāvasena ca. Tayo sekkhassāti samathavipassanāsamāpattivāsena. Tayo ca vītarāgassāti appaṇihitasuññatānimittaphalasamāpattivāsena. “Tisso”ti vattabbe “tayo”ti ca liṅgavipallāso kato. Tayo saṅkhārupekkhā dhammāti vā yojetabbaṃ. Yehi cittaṃ vivaṭṭatīti yehi saṅkhārupekkhādharmehi vitakkavicārādito, uppādādito vā cittaṃ apagacchati. Vītarāgassāpi hi saṅkhārupekkhāsabbhāvato ca saṅkhārato cittaṃ vivaṭṭitvā nibbānaṃ pakkhandatīti vuttaṃ hoti. Aṭṭha samādhissa paccayāti samathavasena vuttā aṭṭha appanāsampāpakattā appanāsamādhissa paccayā. Dasa ñāṇassa gocarāti vipassanāvasena vuttā dasa maggañāṇassa phalañāṇassa ca bhūmiyo. Tiṇṇam vimokkhāna paccayāti suññatānimittaappaṇihitavimokkhānaṃ upanissayapaccayā. Nānādiṭṭhīsu na kampatīti bhaṅgaṃ avissajjitvāva saṅkhāre aniccādivasena vipassanto sassatadiṭṭhiādīsu nānappakārāsu diṭṭhīsu na vedhatīti.

Saṅkhārupekkhāñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Gotrabhuññāniddesavaṇṇanā

59. Gotrabhuññāniddese abhibhuyyati abhibhavati atikkamati. Bahiddhā saṅkhāranimittanti sakasantānappavattaakusalakkhandhato bahiddhābhūtaṃ saṅkhāranimittaṃ. Lokikasaṅkhārā hi kilesānaṃ nimittattā, nimittākārena upaṭṭhānato vā nimittanti vuccanti. Abhibhuyyati gotrabhūti ca

puthujjanagottābhibhavanato gotrabhubhāvo vutto. Pakkhandatīti gotrabhūti ariyagottabhāvanato gotrabhubhāvo vutto. Abhibhuyyitvā pakkhandatīti gotrabhūti ubho atthe samāsetvā vuttaṃ. Vuṭṭhātīti gotrabhūti ca vivaṭṭatīti gotrabhūti ca mātikāya vuṭṭhānavivaṭṭanapadānurūpena puthujjanagottābhibhavanatthoyeva vutto. Samathavasena vuttagotrabhūnaṃ pana nīvaraṇādigottābhibhavanato gotrabhūti, “sotāpattiphalasamāpattatthāyā”tiādīsu chasu samāpattivāresu uppādādigottābhibhavanato gotrabhūti, “sakadāgāmimaggaṃ paṭilābhatthāyā”tiādīsu tīsu maggavāresu sotāpannādigottābhibhavanato gotrabhūti attho veditabbo. Gottattho cettha bījattho. Vattanipakaraṇe kira vuttaṃ - gottam vuccati nibbānaṃ sabbaparipanthēhi guttattā, taṃ paṭipajjatīti gotrabhūti, aṭṭha samāpattiyopi gottam gotrabhuparipanthēhi guttattā, taṃ gottam paṭipajjatīti gotrabhūti vuttaṃ. “Catunnaṃ maggānaṃyeva gotrabhu nibbānārammaṇaṃ, catassannaṃ phalasamāpattīnaṃ gotrabhu saṅkhārārammaṇaṃ phalasamāpattininnattā”ti vadanti. Vuttañhetam visuddhimagge - “tassa pavattānupubbavipassanassa saṅkhārārammaṇagotrabhuññānantaraṃ phalasamāpattivāsena nirodhe cittaṃ appetī”ti. Tenevettha maggavāresu soḷasamaṃ katvā gahitassa bahiddhāsaṅkhāranimittapadassa samāpattivāresu chaṭṭhaṃ katvā gahaṇaṃ na katanti veditabbaṃ. Itarathā hi mūlapadagahaṇena gahetabbaṃ bhaveyya.

Aññe pana “yo nibbāne paṭhamābhogo paṭhamasamannāhāro, ayaṃ vuccati gotrabhū”ti vadanti. Taṃ phalaṃ sandhāya na yujjati. Pannarasa gotrabhudhammā kusalāti ettha arahato abhibhavitabbanīvaraṇābhāvato vitakkavicārādīnaṃ sukheveva pahātabbābhāvato ca abhibhavanaṭṭhena gotrabhunāmaṃ nārahantīti katvā gotrabhūnaṃ abyākatatā na vuttāti veditabbā. Arahataṃ pana phalasamāpattim samāpajjantena saṅkhāre anabhibhuyya samāpajjitum na sakkāti “tayo gotrabhudhammā abyākatā”ti vuttā. Keci pana “aṭṭha samāpattiyō nibbedhabhāgiyā eva idha niddiṭṭhā, tasmā aṭṭha samāpattigotrabhū kusalā hontī”ti vadanti. Tathā saṅkhārupekkhāyapi veditabbaṃ.

60. Sāmisāñcātīādīsu vaṭṭāmisalokāmisakilesāmisānaṃ kilesāmisena sāmisam sanikantikattā. Kiṃ taṃ? Aṭṭhavidhaṃ samathagotrabhuññaṃ. Vaṭṭāmisanti cettha tebhūmakavaṭṭameva. Lokāmisanti pañca kāmaguṇā. Kilesāmisanti kilesā eva. Nirāmisanti dasavidhaṃ vipassanāgotrabhuññaṃ anikantikattā. Na hi ariyā gotrabhusmiṃ nikantiṃ karonti. Potthake “sāmisāñce”ti likhanti, taṃ na sundarataṃ. Evameva paṇihitañca appaṇihitaṃ saññuttañca visaññuttaṃ vuṭṭhitañca avuṭṭhitaṃ veditabbaṃ. Nikantipaṇidhiyā hi paṇihitaṃ patthitanti attho. Tadabhāvena appaṇihitaṃ. Nikantisāññogeneva saññuttaṃ. Tadabhāvena visaññuttaṃ. Vuṭṭhitanti vipassanāgotrabhuññaṃameva. Tañhi nikanticchedakattā vuṭṭhitaṃ nāma. Itaraṃ avuṭṭhitaṃ. Bahiddhā vuṭṭhānattā vā vuṭṭhitaṃ. Phalagotrabhupi hi nibbānajjhāsayavasena nibbānābhimukhībhūtattā bahiddhāsaṅkhāranimittā vuṭṭhitaṃ nāmāti veditabbaṃ. Heṭṭhābhibhavanavuṭṭhānavivaṭṭanavāresupi phalagotrabhu ajjhāsayavasena nibbānābhimukhībhūtattā abhibhuyyati vuṭṭhāti vivaṭṭatīti veditabbaṃ. Tiṇṇaṃ vimokkhāna paccayāti tiṇṇaṃ lokuttaravimokkhānaṃ samathagotrabhu pakatūpanissayapaccayā honti, vipassanāgotrabhu anantarasamanantarūpanissayapaccayā honti. Paññā yassa pariccitāti pubbabhāgapaññā yassa paricitā pariciṇṇā. Kusalo vivaṭṭe vuṭṭhāneti

asammohavaseneva vivaṭṭasaṅkhāte gotrabhuñāṇe kusalo cheko,
pubbabhāgañāṇena vā kusalo. Nānādiṭṭhīsu na kampatīti samucchedena pahīnāsu
nānappakārāsu diṭṭhīsu na vedhatīti.

Gotrabhuñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Maggañāṇaniddesavaṇṇanā

61. Maggañāṇaniddese micchādiṭṭhiyā vuṭṭhātīti diṭṭhānusayappahānena
samucchedasena dvāsaṭṭhibhedato micchādiṭṭhito vuṭṭhātīti.
Tadanuvattakilesehi micchādiṭṭhisampayogavasena ca micchādiṭṭhiupanissayena
ca uppajjamānehi micchādiṭṭhianuvattamānehi nānāvidhehi kilesehi. Tena
tadekaṭṭhakilesappahānaṃ vuttaṃ hoti. Duvidhañhi ekaṭṭhaṃ sahajechaṭṭhaṃ
pahānekaṭṭhañca. Tāya diṭṭhiyā saha ekasmiṃ citte, ekasmiṃ puggale vā yāva
pahānā ṭhitāti tadekaṭṭhā. Diṭṭhiyā hi pahīyamānāya diṭṭhisampayuttesu dvīsu
asaṅkhārikacittesu tāya diṭṭhiyā sahaajāta lobho moho uddhaccaṃ ahirikaṃ
anottappanti ime kilesā, dvīsu sasaṅkhārikacittesu tāya diṭṭhiyā sahaajāta lobho moho
thinaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sajechaṭṭhavasena pahīyanti.
Diṭṭhikileseyeva pahīyamāne tena saha ekasmiṃ puggale ṭhitā apāyagamanīyā lobho
doso moho māno vicikicchā thinaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā
pahānekaṭṭhavasena pahīyanti. Khandhehi tadanuvattakeheva khandhehi, taṃ
diṭṭhiṃ anuvattamānehi sajechaṭṭhehi ca pahānekaṭṭhehi ca catūhi
arūpakhandhehi, taṃsamvuṭṭhānarūpehi vā saha pañcahi khandhehi
micchādiṭṭhiādikilesapaccayā anāgate uppajjitabbehi vipākakkhandhehi. Bahiddhā ca
sabbanimittehi yathāvuṭṭakilesakkhandhato bahibhūtehi sabbasaṅkhāranimittehi.
Micchāsaṅkappā vuṭṭhātīti sotāpattimaggena pahātabbesu catūsu
diṭṭhisampayuttesu, vicikicchāsahagate cāti pañcasu cittesu
apāyagamanīyasesākusalacittesu ca micchāsaṅkappā vuṭṭhātīti.

Micchāvācāya vuṭṭhātīti musāvādato ceva
apāyagamanīyapisuṇapharusasamphappalāpehi ca vuṭṭhātīti. Micchākammantā
vuṭṭhātīti pāṇātipātādinādānamicchācārehi vuṭṭhātīti. Micchāājīvā vuṭṭhātīti kuhanā
lapanā nemittikatā nippesikatā lābhenalābhaṃnigīsanatā, ājīvahetukehi vā sattahipi
kāyavacīkammehi vuṭṭhātīti. Micchāvāyāmicchāsatimicchāsamādhīhi vuṭṭhānaṃ
micchāsaṅkappavuṭṭhāne vuttanayeneva veditabbaṃ. Micchāsatīti ca satiyā
paṭipakkhākārena uppajjamānā akusalacittuppādamattameva. Uparimaggattaye
“dassanaṭṭhena sammādiṭṭhī”tiādīni atṭha maggaṅgāni yathā paṭhamajjhānike
paṭhamamagge labbhanti, tatheva labbhanti. Tattha paṭhamamagge sammādiṭṭhi
micchādiṭṭhiṃ pajahatīti sammādiṭṭhi. Sammāsaṅkappādayopi
micchāsaṅkappādīnaṃ pajahanaṭṭheneva veditabbā. Evaṃ sante
paṭhamamaggeneva dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatānaṃ pahīnattā uparimaggattayena
pahātabbā diṭṭhi nāma natthi.

Tattha sammādiṭṭhīti nāmaṃ kathaṃ hotīti? Yathā viṣaṃ atthi vā hotu mā vā, agado
agadotveva vuccati, evaṃ micchādiṭṭhi atthi vā hotu mā vā, ayaṃ sammādiṭṭhi eva
nāma. Yadi evaṃ nāmamattamevaṃ hoti, uparimaggattaye pana sammādiṭṭhiyā
kiccābhāvo āpajjati, maggaṅgāni na paripūrenti. Tasmā sammādiṭṭhi sakiccakā
kātabbā, maggaṅgāni paripūretabbānīti. Sakiccakā cettha sammādiṭṭhi
yathālabhaniyameva dīpetabbā. Uparimaggattayavajjho hi eko māno atthi, so
diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati, sā taṃ mānaṃ pajahatīti sammādiṭṭhi. Sotāpattimaggasmiñhi

sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiṃ pajahati. Sotāpannassa pana sakadāgāmimaggavajjho māno atthi, taṃ mānaṃ pajahatīti sammādiṭṭhi. Tasseva sattaakusalacittasahajāto saṅkappo atthi, teheva cittehi vācaṅgacopanaṃ atthi, kāyaṅgacopanaṃ atthi, paccayaparibhogo atthi, saḥajātavāyāmo atthi, assatiyabhāvo atthi, saḥajātacittekaggatā atthi, ete micchāsaṅkappādayo nāma. Sakadāgāmimagge sammāsaṅkappādayo tesāṃ pahānena sammāsaṅkappādayoti veditabbā. Evaṃ sakadāgāmimagge aṭṭhaṅgāni sakiccakāni honti. Sakadāgāmiṃsa anāgāmimaggavajjho māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati. Tasseva sattahi cittehi saḥajātā saṅkappādayo atthi. Tesāṃ pahānena anāgāmimagge aṭṭhannaṃ aṅgānaṃ sakiccatā veditabbā. Anāgāmiṃsa arahattamaggavajjho māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati. Yāni panassa pañca akusalacittāni, tehi saḥajātā saṅkappādayo atthi. Tesāṃ pahānena arahattamagge aṭṭhannaṃ aṅgānaṃ sakiccatā veditabbā.

Oḷārikāti kāyavacīdvāre vītikkamassa paccayabhāvena thūlabhūtamhā. Kāmarāgasaññojanāti methunarāgasaṅkhātā saññojanā. So hi kāmabhava saññojetīti saññojananti vuccati. Paṭighasaññojanāti byāpādasaññojanā. So hi ārammaṇe paṭihaññatīti paṭighanti vuccati. Te eva thāmagataṭṭhena santāne anusentīti anusayā. Aṇusahagatāti aṇubhūtā, sukhumbhūtāti attho. Tabbhāve hi ettha saḥagatasaddo. Sakadāgāmiṃsa hi kāmarāgabyāpādā dvīhi kāraṇehi aṇubhūtā adhiccuppattiyā ca pariyaṭṭhānamandatāya ca. Tassa hi bālaputhujjanassa viya kilesā abhiñhaṃ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca bālaputhujjanassa viya maddantā pharantā chādentā andhaandhaṃ karontā na uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā mandamandā tanukākārā hutvā uppajjanti, vītikkamaṃ pāpetuṃ samatthā na honti. Evaṃ tanubhūtā anāgāmimaggena pahīyanti rūparāgāti rūpabhava chandarāgā. Arūparāgāti arūpabhava chandarāgā. Mānāti unnatilakkhaṇā. Uddhaccāti avūpasamalakkhaṇā. Avijjāyāti andhalakkhaṇāya. Bhavarāgānusayāti rūparāgārūparāgavasena pavattabhavarāgānusayā.

62. Idāni maggañāṇasaṃvaṇṇanaṃ karonto ajātaṃ jhāpetītiādimāha. Tattha ca ajātaṃ jhāpeti jātena, jhānaṃ tena pavuccatīti attano santāne pātubhūtena tena tena lokuttarajjhānena taṃsamaṅgīpuggalo ajātameva taṃ taṃ kilesaṃ jhāpeti dahati samucchindati, tena kāraṇena taṃ lokuttaraṃ jhānanti pavuccatīti attho. Jhānavimokkhe kusalatāti tasmīṃ ariyamaggasampayutte vitakkādike jhāne ca vimokkhasaṅkhāte ariyamagge ca asammohavasena kusalatāya paṭhamamaggeneva pahīnāsu nānādiṭṭhīsu na kampatī. Jhānaṃ nāma duvidhaṃ ārammaṇūpanijjhānañca lakkhaṇūpanijjhānañca. Lokiyapaṭhamajjhānādikaṃ kasīṇādiārammaṇūpanijjhānaṭṭhena jhānaṃ, vipassanāsaṅkhārānaṃ sabhāvasāmaññalakkhaṇūpanijjhānaṭṭhena jhānaṃ, lokuttaraṃ nibbāne tathalakkhaṇūpanijjhānaṭṭhena jhānaṃ. Idha pana gotrabhunāpi sādharmaṇaṃ lakkhaṇūpanijjhānaṭṭhaṃ anāmasitvā asādharmaṇena kilesajhāpanaṭṭhena jhānaṃ vuttaṃ. Vimokkhaṭṭho panettha nibbānārammaṇe suṭṭhu adhimuccanaṭṭho kilesehi ca suṭṭhu muccanaṭṭho.

Samādahitvā yathā ce vipassatīti appanūpacārakhaṇikasamādhīnaṃ aññatarena samādhinā paṭhamamā cittaśamādhānaṃ katvā pacchā yathā vipassati ca. Samuccayattho ce-saddo vipassanaṃ samuccinoti. Vipassamāno tathā ce samādaheti vipassanā nāmesā lūkhabhūtā nirassādā, samatho ca nāma siniddhabhūto saassādo. Tasmā tāya lūkhabhūtaṃ cittaṃ sinehetuṃ vipassamāno tathā ca samādahe. Vipassamāno puna samādhīṃ pavisitvā cittaśamādhānañca tatheva kareyya, yatheva

vipassananti attho. Idha ce-saddo samādahanaṃ samuccinoti. Ubhayatthāpi gāthābandhānuvattanena ce-kāro kato, attho pana ca-kārattho eva. Vipassanā ca samatho tadā ahūti yasmā samathavipassanānaṃ yuganaddhabhāve sati ariyamaggapātubhāvo hoti, tasmā ariyamaggajananasamatthattā yadā tadubhayasamāyogo hoti, tadā vipassanā ca samatho ca ahu, samathavipassanā bhūtā nāma hotīti attho. Tā ca samathavipassanā ariyamaggābhimukhikāle ca maggakkhaṇe ca samānabhāgā yuganaddhā vattare samāno samo bhāgo koṭṭhāso etesanti samānabhāgā, yuge naddhā viyāti yuganaddhā, aññamaññaṃ anativattanaṭṭhena samadhurā samabalāti attho. Vitthāro panassa yuganaddhakathāyaṃ āvibhavissati.

Dukkhā saṅkhārā sukho, nirodho iti dassanaṃ. Dubhato vuṭṭhitā pañña, phasseti amataṃ padanti dukkhā saṅkhārā, sukho nirodho nibbānanti paṭipannassa tato nibbānadassanaṃ ariyamaggaññaṃ dubhato vuṭṭhitā pañña nāma. Sā eva ca pañña amataṃ padaṃ nibbānaṃ ārammaṇaphusanena phusati, paṭilabhatīti attho. Nibbānañhi atappakaṭṭhena amatasadisanti amataṃ, nāssa mataṃ maraṇaṃ vayo atthītipi amataṃ, pubbabhāgato paṭṭhāya mahatā ussāhena mahatīyā paṭipadāya pajjati paṭipajjīyatīti padanti vuccati.

Vimokkhacariyaṃ jānātīti vimokkhapavattiṃ asammohavasena jānāti, paccavekkhaṇavasena jānāti. “Dubhato vuṭṭhāno vimokkho, dubhato vuṭṭhānā cattāro vimokkhā, dubhato vuṭṭhānānaṃ anulomā cattāro vimokkhā, dubhato vuṭṭhānapaṭippassaddhi cattāro vimokkhā”ti hi upari vimokkhakathāyaṃyeva āgatā vimokkhacariyā veditabbā. Tesam vitthāro tattheva āgato. Nānattekattakovidoti tesam vimokkhānaṃ nānābhāve ekabhāve ca kusalo. Dubhato vuṭṭhānavimokkhavasena hi tesam ekattaṃ, catuvariyamaggavasena nānattaṃ, ekekassāpi vā ariyamaggassa anupassanābhedenā nānattaṃ, ariyamaggabhāvena ekattaṃ veditabbaṃ. Dvinnaṃ ñāṇaṃ kusalatāti dassanasāṅkhātassa ca bhāvanāsaṅkhātassa cāti imesaṃ dvinnaṃ ñāṇaṃ kusalatāya. Dassananti hi sotāpattimaggo. So hi paṭhamam nibbānadassanato dassananti vutto. Gotrabhu pana kiñcāpi paṭhamataraṃ nibbānaṃ passati, yathā pana rañño santikaṃ kenacideva karaṇīyena āgato puriso dūratova rathikāya carantaṃ hatthikkhandhagataṃ rājānaṃ disvāpi “diṭṭho te rājā”ti puṭṭho disvā kattabbakiccassa akatattā “na passāmī”ti āha, evameva nibbānaṃ disvā kattabbassa kilesappahānassābhāvā na “dassana”nti vuccati. Tañhi ñāṇaṃ maggassa āvajjanaṭṭhāne tiṭṭhati. Bhāvanāti sesamaggattayaṃ. Tañhi paṭhamamaggena diṭṭhasmiṃyeva dhamme bhāvanāvasena uppajjati, na adiṭṭhapubbaṃ kiñci passati, tasmā “bhāvanā”ti vuccati. Heṭṭhā pana bhāvanāmaggassa apariniṭṭhitattā “dvinnaṃ ñāṇa”nti avatvā sotāpattisakadāgāmianāgāmimaggalābhino sandhāya “jhānavimokkhe kusalatā”ti vuttaṃ, arahattamaggalābhino pana bhāvanāmaggassa pariniṭṭhitattā “dvinnaṃ ñāṇaṃ kusalatā”ti vuttanti veditabbaṃ.

Maggañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Phalañāṇaniddesavaṇṇanā

63. Phalañāṇaniddese taṃpayogappaṭippassaddhattāti tassa ajjhatabhiddhā vuṭṭhānapayogassa paṭippassaddhattā. Maggo hi sakakkhaṇe kilesappahānena ubhato vuṭṭhānapayogaṃ karoti nāma, phalakkhaṇe kilesānaṃ pahīnattā maggassa ubhato vuṭṭhānapayogo paṭippassaddho vūpasanto nāma hoti. Uppajjati

maggānantaram sakim vā dvikkhattum vā uppajjati, phalasamāpattikāle pana bahukkhattum, nirodhā vuṭṭhahantassa dvikkhattum uppajjati, sabbampi hi taṃ payogappaṭippassaddhattā uppajjati. Maggassetam phalanti phalam apekkhitvā napuṃsakavacanam kataṃ. Sakadāgāmimaggakkhaṇādīsupi ekekamaggaṅgavaseneva vuṭṭhānayojanā veditabbā.

Phalaññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Vimuttiññāṇaniddesavaṇṇanā

64. Vimuttiññāṇaniddese sakkāyadiṭṭhīti vijjamānaṭṭhena sati khandhapañcakasaṅkhāte kāye, sayam vā satī tasmim kāye diṭṭhīti sakkāyadiṭṭhi. Vicikicchāti vigatā cikicchā, sabhāvaṃ vā vicinanto etāya kicchati kilamatīti vicikicchā. Sīlabbataparāmāsoti sīlena suddhi vatena suddhi sīlabbatena suddhīti gahitaabhiniveso. So hi sabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasatīti sīlabbataparāmāso. Ubhinnaṃ samānepi diṭṭhibhāve takkañca parūpadesaṅca vinā pakatiyā eva sakkāyadiṭṭhigahaṇato pakatibhūtāya vīsativatthukāya sakkāyadiṭṭhiyā pahāneneva sabbadiṭṭhippahānadassanattam sakkāyadiṭṭhi vuttā. Sīlabbataparāmāso pana “suddhipaṭipadam paṭipajjāmā”ti paṭipannānam paṭipadāya micchābhāvadassanattam visum vuttoti veditabbo. Tiṇṇampi anusayappahāneneva pahānam dassetum diṭṭhānusayo vicikicchānusayoti vuttaṃ, na visum kilesattā. Upakkilesāti kilesenti upatāpenti vibādhentīti kilesā, thāmagataṭṭhena bhusā kilesāti upakkilesā. Sammā samucchinā hontīti samucchedappahānena anuppādanirodhena sammā samucchinā honti. Sapariyuṭṭhānehīti cittaṃ pariyonandhantāni uṭṭhenti uppajjantīti pariyuṭṭhānāni, samudācārappattānam kilesānametaṃ adhivacanam. Saha pariyuṭṭhānehīti sapariyuṭṭhānāni. Tehi sapariyuṭṭhānehi anusayitupakkilesehi. Cittaṃ vimuttaṃ hotīti tesam abhabbuppattikabhūtattā santativasena pavattamānam cittaṃ tato vimuttaṃ nāma hoti. Tadeva suṭṭhu vimuttattā suvimuttaṃ. Taṃvimuttiñātaṭṭhenāti tassā vimuttiyā jānanaṭṭhena.

Vimuttiññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Paccavekkhaṇaññāṇaniddesavaṇṇanā

65. Paccavekkhaṇaññāṇaniddese maggakkhaṇeyeva hetuṭṭhena paṭhamam maggaṅgāni visum visum vatvā puna maggaṅgabhūte ca amaggaṅgabhūte ca dhamme “bujjhaṇaṭṭhena bodhī”ti laddhanāmassa ariyassa aṅgabhāvena bojjaṅge visum dassesi. Satidhammavicayavīriyasamādhisambojjaṅgā hi maggaṅgāneva, pītipassaddhiupekkhāsambojjaṅgā amaggaṅgāni. Puna balavasena indriyavasena ca visum niddiṭṭhesu saddhā eva amaggaṅgabhūtā. Puna maggakkhaṇe jāteyeva dhamme rāsivasena dassento ādhipateyyaṭṭhenātiādimāha. Tattha upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānāti ekāva nibbānārammaṇā sati kāyavedanācittadhammesu subhasukhaniccaattasaññāpahānakiccasādhana vasena cattāro satipaṭṭhānā nāma. Nibbānārammaṇam ekameva vīriyam uppannānuppannānam akusalānam pahānānupattikiccasa, anuppannuppannānam kusalānam uppādaṭṭhitikiccasa sādhanavasena cattāro sammappadhānā nāma.

Tathaṭṭhena saccāti dukkhabhāvādīsū avisaṃvādaṭṭhena cattāri ariyasaccāni. Etāneva cettha paṭivedhaṭṭhena tadā samudāgatāni, “amatogadham nibbāna”nti visum vuttaṃ nibbānañca, sesā pana dhammā paṭilābhaṭṭhena tadā samudāgatā. “Tathaṭṭhena saccā tadā samudāgatā”ti vacanato maggaphalapariyosāne avassam

cattāri saccāni paccavekkhatīti niṭṭhamettha gantabbam. “Katam karaṇīyam nāparam itthattāyāti pajānātī”ti vacanato ca “dukkham me pariññātam, samudayo me pahīno, nirodho me sacchikato, maggo ca me bhāvito”ti paccavekkhaṇam vuttameva hoti. Tathā paccavekkhaṇam yujjati ca. Samudayoti cettha tamtam maggavajjhoyeva veditabbo. Ettha vuttasamudayapaccavekkhaṇavaseneva aṭṭhakathāyam duvidham kilesapaccavekkhaṇam maggaphalanibbānapaccavekkhaṇāni idha sarūpeneva āgatānīti vuttāni. Kevalam dukkhapaccavekkhaṇameva na vuttam. Kiñcāpi na vuttam, atha kho pāṭhasabbhāvato yuttisabbhāvato ca gahetabbameva. Saccapaṭivedhatthañhi paṭipannassa niṭṭhite saccapaṭivedhe sayam katakiccapaccavekkhaṇam yuttamevāti. Avikkhepaṭṭhena samathotiādi maggasampayutte eva samathavipassanādhamme ekarasatṭhena anativattanaṭṭhena ca dassetuṃ vuttam. Saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhīti sammāvācākamantājīvā eva. Avikkhepaṭṭhena cittavisuddhīti sammāsamādhi eva. Dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhīti sammādiṭṭhiyeva. Vimuttaṭṭhena samucchedavasena maggavajjhakilesehi mucanaṭṭhena, nibbānārammaṇe vā adhimucanaṭṭhena. Vimokkhoti samucchedavimokkho, ariyamaggoyeva. Paṭivedhaṭṭhena vijjāti saccapaṭivedhaṭṭhena vijjā, sammādiṭṭhiyeva. Pariccāgaṭṭhena vimuttīti maggavajjhakilesānaṃ pajahanaṭṭhena tato mucanato vimutti, ariyamaggoyeva. Samucchedaṭṭhena khaye ñāṇanti kilesasamucchindanaṭṭhena kilesakkhayakare ariyamagge ñāṇam, sammādiṭṭhiyeva.

Chandādayo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Kevalañhettha maggakkhaṇeyeva maggassa ādimajjhapariyosānākārena dassitā. Vimuttīti cettha maggavimuttiyeva. “Tathaṭṭhena saccā”ti ettha gahitampi ca nibbānaṃ idha pariyoṣānabhāvadassanaṭṭham puna vuttanti veditabbam. Phalakkhaṇepi eseva nayo. Ettha pana hetuṭṭhena maggoti phalamaggabhāveneva. Sammappadhānāti maggakkhaṇe catukiccasādhakassa vīriyakiccasa phalassa uppādakkaṇe siddhattā vuttanti veditabbam. Aññathā hi phalakkhaṇe sammappadhānā eva na labbhanti. Vuttañhi maggakkhaṇe sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme uddharantena therena “phalakkhaṇe ṭhapetvā cattāro sammappadhāne avasesā tettiṃsa dhammā labbhantī”ti. Evameva paṭivedhakiccādisiddhivasena saccādīnipi yathāyogaṃ veditabbāni. Vimokkhoti ca phalavimokkho. Vimuttīti phalavimutti. Paṭippassaddhaṭṭhena anuppāde ñāṇam vuttatthameva. Vuṭṭhahitvāti antarā vuṭṭhānābhāvā phalāvasānena evaṃ vuttam. Ime dhammā tadā samudāgatāti ime vuttappakārā dhammā maggakkhaṇe phalakkhaṇe ca samudāgatāti paccavekkhatīti iti-saddam pāṭhasesaṃ katvā sambandho veditabbo.

Paccavekkhaṇañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Vatthunānattañāṇaniddesavaṇṇanā

66. Vatthunānattañāṇaniddese cakkhuṃ ajjhataṃ vavatthetīti ajjhatabhūtaṃ cakkhuṃ vavatthapeti. Yathā so cakkhuṃ vavatthapeti, tathā vattukāmo katham cakkhuṃ ajjhataṃ vavatthetīti pucchitvā puna cakkhu avijjāsambhūtanti vavatthetītiādinā vavatthāpanākāraṃ dasseti. Tattha avijjātaṇhā atītā upatthambhakahetuyo, kammaṃ atītaṃ janakahetu, āhāro idāni upatthambhakahetu. Etena cakkhūpatthambhakāni utucittāni gahitāneva honti. Catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāyāti upayogathe sāmivacanam, cattāri mahābhūtāni upādiyitvā pavattanti attho. Etena pasādacakkhubhāvo dassito hoti,

sasambhārabhāvo paṭikkhitto. Uppannanti addhāvasena, santatikhaṇavasena vā paccuppannaṃ. Samudāgatanti hetuto samuṭṭhitaṃ. Ettāvatā vipassanāpubbabhāge cakkhuvavatthānaṃ dassitaṃ. Ahutvā sambhūtaṃ, uddhaṃ vayā abhāvato hutvā na bhavissati. Antavantatoti anto assa atthīti antavā, antavā eva antavanto yathā “satimanto, gatimanto, dhitimanto ca yo isi”ti. Tato antavantato, bhaṅgavijjamānatoti attho. Addhuvanti sabbāvatthānipātītāya, thirabhāvassa ca abhāvatāya na thiraṃ. Asassatanti na niccaṃ. Vipariṇāmadhammanti jarāya ceva maraṇena cāti dvedhā vipariṇāmapakatikaṃ. Cakkhu aniccantiādīni cakkhuṃ aniccatotiādīni ca vuttatthāni. Manoti idha bhavaṅgamanassa adhippetattā avijjāsambhūtotiādi yujjatiyeva. Āhārasambhūtoti ettha sampayuttaphassāhāramanosañcetanāhārasena veditabbaṃ. Uppannoti ca addhāsantativasena.

Vatthunānattañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Gocaranānattañāṇaniddesavaṇṇanā

67. Gocaranānattañāṇaniddese rūpe bahiddhā vavatthetīti ajjhattato bahiddhābhūte rūpāyatanadhamme vavatthapetīti attho. Avijjāsambhūtiādi attabhāvapariyāpannakammajarūpattā vuttaṃ. Āhāropi hi kammajarūpassa upatthambhakapaccayo hoti. Saddassa pana utucittasamuṭṭhānattā avijjāsambhūtiādicatukkaṃ na vuttaṃ. Phoṭṭhabbānaṃ sayaṃ mahābhūtattā “catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāyā”ti na vuttaṃ. Dhammāti cettha bhavaṅgamanosampayuttā tayo arūpino khandhā, dhammāyatanapariyāpannāni sukhumarūpāni ca kammāsamuṭṭhānāni, sabbāni rūpādīni ca. Apica yāni yāni yena yena samuṭṭhahanti, tāni tāni tena tena veditabbāni. Itarathā hi sakasantānapariyāpannāpi rūpādayo dhammā sabbe na saṅgaṇheyyuṃ. Yasmā anindriyabaddharūpādayopi vipassanūpagā, tasmā tesam kammāsambhūtapadena saṅgaho veditabbo. Tepi hi sabbasattasādhāraṇakammapaccaya utusamuṭṭhānā. Aññe pana “anindriyabaddhā rūpādayo avipassanūpagā”ti vadanti. Taṃ pana -

“Sabbe saṅkhārā aniccāti, yadā paññāya passati;
Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā”ti. -

Ādikāya pāḷiyā virujjhati. Vuttañca visuddhimagge - “idhekacco āditova ajjhattasaṅkhāre abhinivisitvā vipassati, yasmā pana na suddhaajjhattadassanamatteneva maggavutṭhānaṃ hoti, bahiddhāpi daṭṭhabbameva, tasmā parassa khandhepi anupādinnaṅkhārepi aniccaṃ dukkhamanattāti vipassatī”ti. Tasmā paresaṃ cakkhādivavatthānampi anindriyabaddharūpādivavatthānampi icchitabbameva, tasmā tebhūmakasaṅkhārā avipassanūpagā nāma natthi.

Gocaranānattañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Cariyānānattañāṇaniddesavaṇṇanā

68. Cariyānānattañāṇaniddese viññāṇacariyātiādīsu ārammaṇe caratīti cariyā, viññāṇameva cariyā viññāṇacariyā. Aññāṇena caraṇaṃ, aññāṇena vā carati, aññāte vā carati, aññāṇassa vā caraṇanti aññāṇacariyā. Ñāṇameva cariyā, ñāṇena vā cariyā, ñāṇena vā carati, ñāte vā carati, ñāṇassa vā caraṇanti ñāṇacariyā. Dassanattāyāti rūpadassanattāyā pavattā. Āvajjanakiriyābyākātāti bhavaṅgasantānato apanetvā

rūpārammaṇe cittasantānaṃ āvajjeti nāmetīti āvajjanaṃ, vipākābhāvato karaṇamattanti kiriyā, kusalākusalavasena na byākatāti abyākatā. Dassanaṭṭhoti passanti tena, sayam vā passati, dassanamattameva vā tanti dassanaṃ, dassanameva attho dassanaṭṭho. Cakkhuviññānanti kusalavipākaṃ vā akusalavipākaṃ vā. Diṭṭhattāti adiṭṭhe sampañcchanassa abhāvato cakkhuviññāṇena rūpārammaṇassa diṭṭhattā. Abhiniropanā vipākamanodhātūti diṭṭhārammaṇameva ārohatīti atiniropanā, ubhayavipākā sampañcchanamanodhātu. Abhiniropitattāti rūpārammaṇaṃ abhiruḷhata. Vipākamanoviññāṇadhātūti ubhayavipākā santīraṇamanoviññāṇadhātu. Esa nayo sotadvārādīsupi. Santīraṇānantaraṃ voṭṭhabbane avuttepi aṭṭhakathācariyehi vuttattā labbhatīti gahetabbaṃ. Vijānanatthāyāti dhammārammaṇassa ceva rūpādīrammaṇassa ca vijānanatthāya. Āvajjanakiriyābyākatāti manodvārāvajjanacittaṃ. Vijānanaṭṭhoti tadanantarajavanavasena ārammaṇassa vijānanameva attho, na añño. Upari akusalajavanānaṃ vipassanāmaggaḥalajavanānañca viṣuṃ vuttattā sesajavanāni idha gahetabbāni siyūṃ. “Kusalehi kammehi vippayuttā caratīti viññāṇacariyā”tiādivacanato pana hasituppādacittajavanameva gahetabbaṃ. Chasu dvāresu ahetukānaṃyeva cittānaṃ vuttattā dve āvajjanāni dve pañcaviññāṇāni dve sampañcchanāni tiṇi santīraṇāni ekaṃ hasituppādacittanti aṭṭhārasa ahetukacittāniyeva viññāṇacariyāti veditabbāni.

69. Idāni visayavijānanamattatṭhena viññāṇacariyāti dassetuṃ nīrāgā caratītiādimāha, viññāṇaṇhi rāgādisampayoge saddhādisampayoge ca avatthantaraṃ pāpuṇāti, tesu asati sakāvatthāyameva tiṭṭhati. Tasmā nīrāgādivacanena tesam vuttaviññāṇaṃ viññāṇakiccamattaṃ dasseti. Natthi etissā rāgoti nīrāgā. Nirāgāti rassam katvāpi paṭhanti. So pana rajjanavasena rāgo. Itaresu dussanavasena doso. Muyhanavasena moho. Maññanavasena māno. Viparītadassanavasena diṭṭhi. Uddhatabhāvo, avūpasantabhāvo vā uddhaccaṃ. Vicikicchā vuttatthā. Anusentīti anusayā. “Niranusayā”ti vattabbe nānusayāti vuttaṃ, soye vattho. Pariyutṭhānappattānamevettha abhāvo veditabbo. Na hi viññāṇacariyā pahīnānusayānaṃyeva vuttā. Yā ca nīrāgādīnāmā, sā rāgādīhi vippayuttāva nāma hotīti pariyāyantaradassanatthaṃ rāgavippayuttātiādimāha. Puna aññehi ca vippayuttataṃ dassetuṃ kusalehi kammehītiādimāha. Kusalāniyeva rāgādivajjābhāvā anavajjāni. Parisuddhabhāvakarehi hiriottappehi yuttattā sukkāni. Pavattisukhattā sukho udayo uppatti etesanti sukhudrayāni, sukhavipākattā vā sukho udayo vaḍḍhi etesanti sukhudrayāni. Vuttavipakkhena akusalāni yojetabbāni. Viññāte caratīti viññāṇena viññāyamānaṃ ārammaṇaṃ viññātaṃ nāma, tasmim viññāte ārammaṇe. Kim vuttaṃ hoti? Nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṃ viya viññāṇayogato viññātaṃ viññāṇaṃ nāma hoti, tasmim viññāṇe caratīti viññāṇacariyāti vuttaṃ hoti. Viññāṇassa evarūpā cariyā hotīti vuttappakārassa viññāṇassa vuttappakārā cariyā hotīti attho. “Viññāṇassa cariyā”ti ca vohāravasena vuccati, viññāṇato pana viṣuṃ cariyā natthi. Pakatiparisuddhamidaṃ cittaṃ nikkilesaṭṭhenāti idaṃ vuttappakāraṃ cittaṃ rāgādikilesābhāvena pakatiyā eva parisuddhaṃ. Tasmā vijānanamattameva cariyāti viññāṇacariyāti vuttaṃ hoti. Niklesaṭṭhenāti pi pāṭho.

Aññāṇacariyāya manāpiyesūti manasi appenti pasīdanti, manam vā appāyanti vaḍḍhentīti manāpāni, manāpāniyeva manāpiyāni. Tesu manāpiyesu. Tāni pana iṭṭhāni vā hontu aniṭṭhāni vā, gahaṇavasena manāpiyāni. Na hi iṭṭhasmimyeva rāgo aniṭṭhasmimyeva doso uppajjati. Rāgassa javanatthāyāti santativasena rāgassa javanatthāya pavattā. Āvajjanakiriyābyākatāti cakkhudvāre ayoniso manasikārabhūtā

āvajjanakiriyābyākatā manodhātu. Rāgassa javanāti yebhuyyena sattakkhattum rāgassa pavatti, punappunaṃ pavatto rāgoyeva. Aññānacariyāti aññāṇena rāgassa sambhavato aññāṇena rāgassa cariyāti vuttaṃ hoti. Sesesupi eseva nayo. Tadubhayena asamapekkhanasmim vatthusminti rāgadosavasena samapekkhanavirahite rūpārammaṇasaṅkhāte vatthusmim. Mohassa javanatthāyāti vicikicchāuddhaccavasena mohassa javanatthāya. Aññānacariyāti aññāṇasseva cariyā, na aññassa. Vinibandhassātiādīni mānādīnaṃ sabhāvavacanāni. Tattha vinibandhassāti unnativasena vinibandhitvā t̥hitassa. Parāmaṭṭhāyāti rūpassa aniccabhāvādim atikkamitvā parato niccabhāvādim āmaṭṭhāya gahitāya. Vikkhepagatassāti rūpārammaṇe vikkhittabhāvaṃ gatassa. Anitt̥haṅgatāyāti asanniṭṭhānabhāvaṃ gatāya. Thāmagatassāti balappattassa. Dhammesūti rūpādīsu vā dhammārammaṇabhūtesu vā dhammesu.

70. Yasmā rāgādayo aññāṇena honti, tasmā rāgādisampayogena aññāṇaṃ visesento sarāgā caratītiādīmāha. Tattha sarāgā caratīti mohamānadiṭṭhimānānusayadiṭṭhānusayaavijjānusayajavanavasena cariyā veditabbā. Sadosā caratīti mohaavijjānusayajavanavasena. Samohā caratīti rāgadosamānadiṭṭhiuddhaccavicikicchānusayajavanavasena. Samānā caratīti rāgamohakāmarāgabhavarāgāvijjānusayajavanavasena. Sadiṭṭhi caratīti rāgamohakāmarāgāvijjānusayajavanavasena. Sauddhaccā carati savicikicchā caratīti mohaavijjānusayajavanavasena. Sānusayā caratīti etthāpi vuttanayeneva ekekaṃ anusayaṃ mūlaṃ katvā tasmim citte labbhamānakasesānusayavasena sānusayatā yojetabbā. Rāgasampayuttātīdi sarāgādivacanameva. Sā eva hi cariyā sampayogavasena saha rāgādīhi vattatīti sarāgādiādīni nāmāni labhati. Rāgādīhi samaṃ ekuppādekanirodhekavatthe kārammaṇādīhi pakārehi yuttatīti rāgasampayuttānītiādīni nāmāni labhati. Sāyeva ca yasmā kusalādīhi kammehi vippayuttā, akusalādīhi kammehi sampayuttā, tasmāpi aññānacariyāti dassetum kusalehi kammehītiādīmāha. Tattha aññātetī mohassa aññāṇalakkhaṇattā yathāsabhāvena aññāte ārammaṇe. Sesam vuttatthameva.

71. Ñāṇacariyāyaṃ yasmā vivaṭṭanānupassanādīnaṃ anantarapaccayabhūtā āvajjanakiriyābyākatā natthi, tasmā tesam atthāya āvajjanakiriyābyākatam avatvā vivaṭṭanānupassanādayova vuttā. Anulomaññānatthāya eva hi āvajjanā hoti, tato vivaṭṭanānupassanāmaggaṃ phalāni. Phalasamāpattīti cettha maggānantarajā vā hotu kālantarajā vā, ubhopi adhippetā. Nīrāgā caratītiādīsu rāgādīnaṃ paṭipakkhavasena nīrāgādītā veditabbā, viññāṇacariyāyaṃ rāgādīnaṃ abhāvamattaṭṭhena. Nātetī yathāsabhāvato ñāte. Aññā viññāṇacariyātiādīhi tissannaṃ cariyānaṃ aññamaññamasammissataṃ dasseti. Viññāṇakiccāmattavasena hi ahetukacittuppādā viññāṇacariyā, aññāṇakiccavataṃ dvādasannaṃ akusalacittuppādānaṃ vaseneva aññāṇacariyā, visesena ñāṇakiccakārīnaṃ vipassanāmaggaṃ phalānaṃ vasena ñāṇacariyā. Evamimā aññamaññamasammissā ca, vipassanaṃ t̥hapetvā sahetukakāmāvacarakiriyākusalā ca, sahetukakāmāvacaravipākā ca, rūpāvacarārūpāvacarakusalābyākatā ca tīhi cariyāhi vinimuttatī veditabbā. Nibbānārammaṇāya vivaṭṭanānupassanāya ñāṇacariyāya niddiṭṭhattā nibbānamaggaṃ phalapaccavekkhaṇabhūtāni sekkhāsekkhānaṃ paccavekkhaṇaññāni ñāṇacariyāya saṅgahitānīti veditabbāni. Tānīpi hi visesena ñāṇakiccakarānevātī.

Cariyānānattaññāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Bhūminānattañāṇaniddesavaṇṇanā

72. Bhūminānattañāṇaniddese bhūmiyoti bhāgā paricchedā vā. Kāmāvacarāti ettha duvidho kāmo kilesakāmo vatthukāmo ca. Kilesakāmo chandarāgo, vatthukāmo tebhūmakavaṭṭaṃ. Kilesakāmo kāmetīti kāmo, vatthukāmo kāmīyatīti kāmo. So duvidho kāmo pavattivasena yasmiṃ padese avacarati, so padeso kāmo ettha avacaratīti kāmāvacaro. So pana padeso catunnaṃ apāyānaṃ, manussalokassa, channañca devalokānaṃ vasena ekādasavidho. Yathā hi yasmiṃ padese sasatthā purisā avacaranti, so vijjamānesupi aññesu dvipadacatuppadesu avacarantesu tesam abhilakkhitattā “sasatthāvacaro”ti vuccati, evaṃ vijjamānesupi aññesu rūpāvacarādīsu tattha avacarantesu tesam abhilakkhitattā ayaṃ padeso “kāmāvacaro”tveva vuccati. Svāyaṃ yathā rūpabhavo rūpaṃ, evaṃ uttarapadalopaṃ katvā “kāmo”tveva vuccati. Tappaṭibaddho ekeko dhammo imasmiṃ ekādasavidhapadesasaṅkhāte kāme avacaratīti kāmāvacaro. Kiñcāpi hi ettha keci dhammā rūpārūpabhavesupi avacaranti, yathā pana saṅgāme avacaraṇato “saṅgāmāvacaro”ti laddhanāmo nāgo nagare carantopi “saṅgāmāvacaro”tveva vuccati, thalajalacarā ca pāṇino athale ajale ca ṭhitāpi “thalacarā jalacarā”tveva vuccanti, evaṃ te aññattha avacarantāpi kāmāvacarāyevāti veditabbā. Ārammaṇakaraṇavasena vā etesu vuttappakāresu dhammesu kāmo avacaratīti kāmāvacarā. Kāmañcesa rūpārūpāvacaradhammesupi avacarati, yathā pana “vadatīti vaccho, mahiyaṃ setīti mahiṃso”ti vutte na yattakā vadanti, mahiyaṃ vā senti, sabbesaṃ taṃ nāmaṃ hoti. Evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ. Ettha sabbe te dhamme ekarāsiṃ katvā vuttabhūmisaddamapekkhitvā kāmāvacarāti itthiliṅgavacanaṃ kataṃ. Rūpāvacarātīdīsu rūpabhavo rūpaṃ, tasmīṃ rūpe avacarantīti rūpāvacarā. Arūpabhavo arūpaṃ, tasmīṃ arūpe avacarantīti arūpāvacarā. Tebhūmakavaṭṭe pariyāpannā antogadhāti pariyāpannā, tasmīṃ na pariyāpannāti apariyāpannā.

Kāmāvacarādibhūminiddesesu heṭṭhatoti heṭṭhābhāgena. Avīcinirayanti jālānaṃ vā sattānaṃ vā vedanānaṃ vā vīci antaraṃ chiddaṃ ettha natthīti avīci. Sukhasaṅkhāto ayo ettha natthīti nirayo, niratiatthenapi nirayo. Pariyantaṃ karitvāti taṃ avīcisaṅkhātaṃ nirayaṃ antaṃ katvā. Uparitoti uparibhāgena. Paranimmitavasavattī deveti paranimmitesu kāmesu vasaṃ vattanato evaṃladdhavohāre deve. Anto karitvāti anto pakkhipitvā. Yaṃ etasmiṃ antareti ye etasmiṃ okāse. Yanti ca liṅgavacanavipallāso kato. Etthāvacarāti iminā yasmā tasmīṃ antare aññepi caranti kadāci katthaci sambhavato, tasmā tesam asaṅgaṇhanatthaṃ avacarāti vuttaṃ. Tena ye ekasmiṃ antare ogāḷhā hutvā caranti, sabbattha sadā ca sambhavato, adhobhāge ca caranti avīcinirayassa heṭṭhā bhūtūpādāya pavattibhāvena, tesam saṅgaho kato hoti. Te hi ogāḷhā caranti, adhobhāge ca carantīti avacarā. Ettha pariyāpannāti iminā pana yasmā ete etthāvacarā aññatthāpi avacaranti, na pana tattha pariyāpannā honti, tasmā tesam aññatthāpi avacarantānaṃ pariggaho kato hoti.

Idāni te ettha pariyāpanne dhamme rāsisuññatāpaccayabhāvato ceva sabhāvato ca dassento khandhadhātuāyatanātiādīmāha. Brahmaloṇanti paṭhamajjhānabhūmisāṅkhātaṃ brahmaṭṭhānaṃ. Akaniṭṭheti uttamaṭṭhena na kaniṭṭhe. Samāpannassāti samāpattiṃ samāpannassa. Etena kusalaṃjānaṃ vuttaṃ. Upapannassāti vipākavasena brahmaloke upapannassa. Etena vipākajjānaṃ vuttaṃ. Diṭṭhadhammasukhavihārissāti diṭṭheva dhamme paccakkhe attabhāve sukho vihāro

diṭṭhadhammasukhavihāro, so assa atthīti diṭṭhadhammasukhavihārī, arahā. Tassa diṭṭhadhammasukhavihārissa. Etena kiriyaññānaṃ vuttaṃ. Cetasikāti cetasi bhavā cetasikā, cittasampayuttāti attho. Ākāśānañcāyatanūpaḍeṭṭhi ākāśānañcāyatanasaṅkhātānaṃ bhavaṃ upagacchati. Duttiyapadehi eseva nayo. Maggāti cattāro ariyamaggā. Maggaphalānīti cattāri ariyamaggaphalāni. Asaṅkhatā ca dhātūti paccayehi akatā nibbānadhātu.

Aparāpi catasso bhūmiyoti ekekacatukkavasena veditabbā. Cattāro satipaṭṭhānāti kāyānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ vedanānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ cittānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ dhammānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ. Tassattho - patiṭṭhānāti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhānāti okkanditvā pakkhanditvā pavattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ, sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Ārammaṇavasena bahukā tā satiyoti satipaṭṭhānā. Cattāro sammappaḍḍhānāti anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādaya sammappaḍḍhānaṃ, uppannānaṃ akusalānaṃ pahānāya sammappaḍḍhānaṃ, anuppannānaṃ kusalaṃ uppādaya sammappaḍḍhānaṃ, uppannānaṃ kusalaṃ tṭhiyā sammappaḍḍhānaṃ. Padahanti vāyamanti etenāti paḍḍhānaṃ, vīriyasattaṃ nāmaṃ. Sammappaḍḍhānanti aviparīṭṭhānaṃ kāraṇappaḍḍhānaṃ upāyappaḍḍhānaṃ yonisopappaḍḍhānaṃ. Ekameva vīriyaṃ kiccavasena catudhā katvā sammappaḍḍhānāti vuttaṃ. Cattāro iddhipādāti chandiddhipādo, cittiddhipādo, vīriyiddhipādo, vīmaṃsiddhipādo. Tassattho vuttayeveva. Cattāri jhānānīti vitakkavicāraṇāpītisukhacittakaggatāvasena pañcaṅgikaṃ paṭṭhamajjhānaṃ. Pītisukhacittakaggatāvasena tivaṅgikaṃ duttiyajjhānaṃ, sukhacittakaggatāvasena duvaṅgikaṃ tatiyajjhānaṃ, upekkhācittakaggatāvasena duvaṅgikaṃ catutthajjhānaṃ. Imāni hi aṅgāni ārammaṇūpanijjhānaṭṭhena jhānanti vuccanti. Catasso appamaññāyoti mettā, karuṇā, muditā, upekkhā. Pharaṇaappamaṇavasena appamaññāyo. Etāyo hi ārammaṇavasena appamaṇe vā satte pharanti, ekaṃ sattampi vā anavaśesa pharaṇavasena pharantīti pharaṇaappamaṇavasena appamaññāyoti vuccanti. Catasso arūpasamāpattiyoti ākāśānañcāyatanasamāpatti, viññāṇañcāyatanasamāpatti, ākiñcaññāyatanasamāpatti, nevaśāññānāsaññāyatanasamāpatti. Catasso paṭisambhidā vuttatthā eva.

Catasso paṭipadāti “dukkhā paṭipadā dandhābhiññā, dukkhā paṭipadā khippābhiññā, sukhā paṭipadā dandhābhiññā, sukhā paṭipadā khippābhiññā”ti vuttā catasso paṭipadā. Cattāri ārammaṇānīti parittaṃ parittārammaṇaṃ, parittaṃ appamaṇārammaṇaṃ, appamaṇaṃ parittārammaṇaṃ, appamaṇaṃ appamaṇārammaṇanti vuttāni cattāri ārammaṇāni. Kasiṇādiārammaṇānaṃ avavatthāpetabbato ārammaṇavantāni jhānāni vuttānīti veditabbāni. Cattāro ariyavaṃsāti ariyā vuccanti buddhā ca paccekabuddhā ca tathāgatasāvakā ca, tesāṃ ariyānaṃ vaṃsā tantiyo paveniyoti ariyavaṃsā. Ke pana te? Cīvarasantoso piṇḍapātasantoso senāsanasantoso bhāvanārāmatāti ime cattāro. Gilānapaccayasantoso piṇḍapātasantose vutte vuttayeveva hoti. Yo hi piṇḍapāte santuṭṭho, so kathaṃ gilānapaccaye asantuṭṭho bhavissati.

Cattāri saṅgahavatthūnīti cattāri janasaṅgaṇhanakāraṇāni - dānañca peyyavajjañca atthacariyā ca samānattatā cāti imāni cattāri. Dānanti yathārahaṃ dānaṃ. Peyyavajjanti yathārahaṃ piyavacanaṃ. Atthacariyāti tattha tattha kattabbassa karaṇavasena kattabbākatabbānusāsanavasena ca vuddhikariyā. Samānattatāti saha mānena samāno, saparimāṇo saparigaṇanoti attho. Samāno parassa attā etenāti

samānatto, samānattassa bhāvo samānattatā, “ayaṃ mayā hīno, ayaṃ mayā sadiso, ayaṃ mayā adhiko”ti parigaṇetvā tadanurūpena upacaraṇaṃ karaṇanti attho. “Samānasukhadukkhatā samānattatā”ti ca vadanti.

Cattāri cakkānīti ettha cakkaṃ nāma dārucakkaṃ, ratanacakkaṃ, dhammacakkaṃ, iriyāpathacakkaṃ, sampatticakkanti pañcavidhaṃ. Tattha “yaṃ pana taṃ, deva, cakkaṃ chahi māsehi niṭṭhitaṃ chārattūnehī”ti idaṃ dārucakkaṃ. “Cakkaṃ vattayato pariggahetvā”ti idaṃ ratanacakkaṃ. “Mayā pavattitaṃ cakka”nti idaṃ dhammacakkaṃ. “Catucakkaṃ navadvāra”nti idaṃ iriyāpathacakkaṃ. “Cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattati. Katamāni cattāri? Patirūpadesavāso, sappurisāvassayo, attasammāpaṇidhi, pubbe ca katapuññatā”ti idaṃ sampatticakkaṃ. Idhāpi etadeva adhippetā. Tattha patirūpadesavāsoti yattha catasso parisā sandissanti, evarūpe anucchavike dese vāso. Sappurisāvassayoti buddhādīnaṃ sappurisānaṃ avassayanaṃ sevanaṃ bhajanaṃ. Attasammāpaṇidhī attano sammā patitṭhāpanaṃ. Sace pubbe assaddhādīhi samannāgato hoti, tāni pahāya saddhādīsu patitṭhāpanaṃ. Pubbe ca katapuññatāti pubbe upacitakusalatā. Idameva cettha pamāṇaṃ. Yena hi ñāṇasampayuttacittena kusalakammaṃ kataṃ hoti, tadeva kusalaṃ taṃ purisaṃ patirūpadese upaneti, sappurise bhajāpeti, so eva puggalo attānaṃ sammā ṭhapetīti.

Cattāri dhammapadānīti cattāro dhammakotṭhāsā. Katamāni cattāri? Anabhijjhā dhammapadaṃ, abyāpādo dhammapadaṃ, sammāsati dhammapadaṃ, sammāsamādhi dhammapadaṃ. Anabhijjhā dhammapadaṃ nāma alobho vā anabhijjhāvasena adhigatajjhānavipassanāmaggaṃ phalanibbānāni vā. Abyāpādo dhammapadaṃ nāma akopo vā mettāsīsenā adhigatajjhānādīni vā. Sammāsati dhammapadaṃ nāma sūpaṭṭhitassati vā satisīsenā adhigatajjhānādīni vā. Sammāsamādhi dhammapadaṃ nāma aṭṭhasamāpatti vā aṭṭhasamāpattisīsenā adhigatajjhānādīni vā. Dasaasubhavasena vā adhigatajjhānādīni anabhijjhā dhammapadaṃ, catubrahmavihāravasena adhigatāni abyāpādo dhammapadaṃ, dasānussatiāhārepaṭikūlasaṃñāvasena adhigatāni sammāsati dhammapadaṃ, dasakasiṇaānāpānavasena adhigatāni sammāsamādhi dhammapadanti. Imā catasso bhūmiyoti ekekaṃ catukkavaseneva yojetabbaṃ.

Bhūminānattañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Dhammanānattañāṇaniddesavaṇṇanā

73. Dhammanānattañāṇaniddese kammaṃ patheti kammāni ca tāni pathā ca apāyagamanāyāti kammaṃ pathā, te kammaṃ pathe. Dasa kusalakammaṃ pathā nāma pāṇātipātā adinnādānā kāmesumicchācārā veramaṇīti tīṇi kāyasucaritāni, musāvādā pisuṇāya vācāya pharusāya vācāya samphappalāpā veramaṇīti cattāri vacīsucaritāni, anabhijjhā abyāpādo sammādiṭṭhīti tīṇi manosucaritāni. Dasa akusalakammaṃ pathā nāma pāṇātipāto adinnādānaṃ kāmesumicchācāro tīṇi kāyaduccaritāni, musāvādo pisuṇā vācā pharusā vācā samphappalāpoti cattāri vacīduccaritāni, abhijjhā byāpādo micchādiṭṭhīti tīṇi manoduccaritāni. Kusalākusalāpi ca paṭisandhijjanakāyeva kammaṃ pathāti vuttā, vuttāvasesā paṭisandhijanane anekanti kattā kammaṃ pathāti na vuttā. Oḷārikakusalākusalagahaṇeneva sesakusalākusalāpi gahitāti veditabbā. Rūpanti bhūtopādāyabhedato aṭṭhavīsatividhaṃ rūpaṃ. Vipākanti kāmāvacarakusalavipākānaṃ soḷasannaṃ, akusalavipākānaṃ sattannaṃ ca vasena tevīsatividhaṃ vipākaṃ. Kiriyaṃ tīṇaṃ mahetukakiriyaṃ, aṭṭhannaṃ

sahetukakiriyānañca vasena ekādasavidham kāmāvacarakiriyam. Vipākābhāvato kiriyāmatthā kiriyā. Ettāvatā kāmāvacarameva rūpābyākatavipākābyākatakiriyābyākatavasena vuttam.

Idhaṭṭhassāti imasmiṃ loke tṭhassa. Yebhuyyena manussaloke jhānabhāvanāsabbhāvato manussalokavasena vuttam, jhānāni pana kadāci karahaci devalokepi labbhanti, rūpībrahmalokepi tatrūpapattikaheṭṭhūpapattikauparūpapattikānam vasena labbhanti. Suddhāvāse pana arūpāvacare ca heṭṭhūpapattikā natthi. Rūpārūpāvacaresu abhāvitajjhānā heṭṭhā nibbattamānā kāmāvacarasugatiyaṃyeva nibbattanti, na duggatiyaṃ. Tatrūpapannassāti vipākavasena brahmaloke upapannassa paṭisandhibhavaṅgacutivasena vattamānāni cattāri vipākajjhānāni. Rūpārūpāvacarajjhānasamāpattīsu kiriyābyākatāni na vuttāni. Kiñcāpi na vuttāni, atha kho kusalehi samānapavattittā kusalesu vuttasu vuttāneva hontīti veditabbāni. Yathā paṭṭhāne “kusalākusale niruddhe vipāko tadārammaṇatā uppajjati”ti kusalaajanaggahaṇeneva kiriyajavanam saṅgahitam, evamidhāpi daṭṭhabbam. Sāmaññaphalānīti cattāri sāmaññaphalāni. Etena lokuttaravipākābyākatam vuttam. Nibbānanti nibbānābyākatam.

Pāmojjamūlakāti pāmojjam mūlam ādi etesanti pāmojjamūlakā, pāmojjādikāti attho. Pāmojjena hi samāgatāneva honti. Aniccatō manasikaroto pāmojjam jāyatīti ettha yonisomanasikarotoyeva pāmojjam jāyati, na ayonisomanasikaroto. Ayonisomanasikaroto kusallupattiyeva natthi, pāmojja vipassanā. Kasmā sarūpena vuttanti ce? Pāmojjassa balavabhāvadassanattam. Pāmojje hi asati pantesu ca senāsanesu adhikūsalesu ca dhammesu arati ukkaṇṭhitā uppajjati. Evaṃ sati bhāvanāyeva ukkamati. Pāmojje pana sati aratiabhāvato bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Yonisomanasikārassa pana mūlabhāvena bhāvanāya bahūpakāratam dassetuṃ upari navakam vakkhati.

“Yato yato sammāsati, khandhānam udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjam, amataṃ tam vijānata”nti. -

Vacanato vipassakassa vipassanāpaccayā pāmojjam uppajjati. Idha pana kalāpasammasanapaccayā pāmojjam gahetabbam. Pamuditassa bhāvo pāmojjam, dubbalā pīti. Ādikammatthe pa-kāro daṭṭhabbo. Pamuditassāti tena pāmojjena pamuditassa tuṭṭhassa. Pamuditassātipi pāṭho. Soyevattho. Pīti balavapīti. Pītimanassāti pītiyuttamanassa. Yuttasaddassa lopo daṭṭhabbo yathā assarathoti. Kāyoti nāmakāyo, rūpakāyena saha vā. Passambhatīti vūpasantadaratho hoti. Passaddhakāyoti ubhayapassaddhiyogena nibbutakāyo. Sukham vedetīti cetasi kam sukham vindati, kāyikasukhena saha vā. Sukhinoti sukhasamaṅgissa. Cittaṃ samādhīyatīti cittaṃ samam ādhiyati, ekaggaṃ hoti. Samāhite citteti bhāvenabhāvalakkhaṇatthe bhumavacanam. Cittasamāhitabhāvena hi yathābhūtajānam lakkhīyati. Yathābhūtam pajānātīti udayabbayaññādivasena saṅkhāram yathāsabhāvam jānāti. Passatīti tamyeva cakkhunā diṭṭham viya phuṭam katvā paññācakkhunā passati. Nibbindatīti navavidhavipassanāññāyogena saṅkhāresu ukkaṇṭhati. Nibbindam virajjatīti tam vipassanam sikkham pāpento maggaññāyogena saṅkhārehi viratto hoti. Virāgā vimuccatīti virāgasāṅkhātamaggahetu phalavimuttiyā nibbāne adhimokkhena vimuccati. Kesuci pana potthakesu imasmiṃ vāre “samāhitena cittaena idaṃ dukkhanti yathābhūtam

pajānātī”tiādi saccanayo likhito, sopi ca kesuci potthakesu “idaṃ dukkhanti yoniso manasi karotī”tiādinā nayena likhito. Vāradvayepi byañjanatoyeva viseso, na atthato. “Nibbindaṃ virajjati”ti hi maggañāṇassa vuttattā maggañāṇe ca siddhe catusaccābhisamayakiccaṃ siddhameva hoti. Tasmā catusaccanayena vuttavāropi iminā vārena atthato avasiṭṭhoyeva.

74. Idāni aniccatotiādihi ārammaṇassa avisesetvā vuttattā ārammaṇaṃ visesento rūpaṃ aniccato manasi karotītiādimāha. Yonisomanasikāramūlakāti yonisomanasikāro mūlaṃ patitṭhā etesanti yonisomanasikāramūlakā. Yonisomanasikāraṃ muñcitvāyeva hi pāmojjādayo nava na honti. Samāhitena cittenāti kāraṇabhūtena cittena. Yathābhūtaṃ pajānātīti paññāya pajānāti. “Idaṃ dukkhanti yoniso manasi karotī”ti vuccamāne anussavavasena pubbabhāgasaccānubodhopi saṅgayhati. Yonisomanasikāroti ca upāyena manasikāro.

Dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassaṇānattanti cakkhādidhātunānattaṃ paṭicca cakkhusamphassādinānattaṃ uppajjati attho. Phassaṇānattaṃ paṭiccāti cakkhusamphassādinānattaṃ paṭicca. Vedanānānattanti cakkhusamphassajādivedanānānattaṃ. Saññānānattanti kāmasaññādinānattaṃ. Saṅkappaṇānattanti kāmasaṅkappādinānattaṃ. Chandanānattanti saṅkappaṇānattatāya rūpe chando sadde chandoti evaṃ chandanānattaṃ uppajjati. Pariḷāhanānattanti chandanānattatāya rūpapariḷāho saddapariḷāhoti evaṃ pariḷāhanānattaṃ uppajjati. Pariyesanānānattanti pariḷāhanānattatāya rūpapariyesanādinānattaṃ uppajjati. Lābhanānattanti pariyesanānānattatāya rūpapaṭilābhādinānattaṃ uppajjati.

Dhammanānattañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

20-24. Ñāṇapañcakaniddesavaṇṇanā

75. Ñāṇapañcakaniddese tesam pañcannaṃ ñāṇaṃ anupubbasambandhasabbhāvato ekatova pucchāvissajjanāni katāni. Abhiññātā hontīti dhammasabhāvalakkhaṇajānavasena suṭṭhu ñātā honti. Ñātā hontīti ñātapariññāvasena sabhāvato ñātattā ñātā nāma honti. Yena ñāṇena te dhammā ñātā honti, taṃ ñātattṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññāti sambandho. Imināva nayena sesaññāṇipi yojetabbāni. Pariññātā hontīti sāmāññalakkhaṇavasena samantato ñātā honti. Tīritā hontīti tīraṇapariññāvasena aniccādito upaparikkhitā samāpitā nāma honti. Pahīnā hontīti aniccānupassanādinā ñāṇena niccasaññādayo bhaṅgānupassanato paṭṭhāya pahīnā honti. Pariccattā hontīti pahānavaseneva chaḍḍitā nāma honti. Bhāvitā hontīti vaḍḍhitā paribhāvitā ca honti. Ekarasā hontīti sakiccasāadhanapaṭipakkhapahānena ekakiccā honti, paccaṇīkato vā vimuttivasena vimuttirasena ekarasā honti. Sacchikatā hontīti paṭilābhavasena phaladhammo paṭivedhavasena nibbānadhammoti paccakkhakatā honti. Phassitā hontīti paṭilābhaphusanena paṭivedhaphusanena ca phassitā anubhūtā honti. Imāni pañca ñāṇāni heṭṭhā sutamayañāṇavasena vuttāni, idha sakiccasāadhanavasena.

Ñāṇapañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

25-28. Paṭisambhidāñāṇaniddesavaṇṇanā

76. Paṭisambhidāññāṇaniddese yasmā dhamme avutte tassa kiccaṃ na sakkā vattum, tasmā uddiṭṭhānaṃ paṭipāṭiṃ anādiyitvā paṭhamam dhammā niddiṭṭhā. Dhammādīnaṃ atthā vuttāyeva. Saddhindriyaṃ dhammotiādīhi dhammasaddapariyāpanne dhamme vatvā nānattasaddassa atthaṃ dassento añño saddhindriyaṃ dhammotiādīmāha. “Añño dhammo”ti hi vutte dhammānaṃ nānattaṃ dassitaṃ hoti. Paṭividditāti abhimukhabhāvena viditā pākaṭā nāma honti. Tena paṭisambhidāpadassa attho vutto. Adhimokkhaṭṭho atthotiādīhi tesam saddhādīnaṃ adhimuccanādikiccaṃ attho nāmāti dasseti. Sandassetunti paraṃ ñāpetukāmassa paraṃ sandassetum. Parassa pana vacanaṃ suṇantassāpi labbhatiyeva. Byañjananiruttābhilāpāti nāmabyañjanaṃ nāmanirutti nāmābhilāpo. Nāmañhi atthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, “saṅkhatamabhisaṅkharontīti kho, bhikkhave, tasmā saṅkhārāti vuccantī”ti evaṃ niddhāretvā sahetukaṃ katvā vuccamānattā nirutti, abhilapīyati etena atthoti abhilāpoti vuccati.

Nāmañca nāmetaṃ catubbidham - sāmāññanāmaṃ, guṇanāmaṃ, kittimanāmaṃ, opapātikanāmanti. Tattha paṭhamakappikesu mahājanena sammannitvā ṭhapitattā “mahāsammato”ti rañño nāmaṃ sāmāññanāmaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “mahājanasammato”ti kho, vāseṭṭha, ‘mahāsammato mahāsammato’teva paṭhamam akkharam upanibbatta”nti. “Dhammakathiko paṃsukūliko vinayadharo tipīṭakadharo saddho sato”ti evarūpaṃ guṇato āgatanāmaṃ guṇanāmaṃ. “Bhagavā arahaṃ sammāsambuddho”tiādīnapi tathāgatassa anekāni nāmasatāni guṇanāmāneva. Tena vuttaṃ -

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
Guṇehi nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti.

Yaṃ pana jātassa kumārakassa nāmaggaṇadivase dakkhiṇeyyānaṃ sakkāraṃ katvā samīpe ṭhitā ñātakā kappetvā pakappetvā “ayaṃ asuko nāmā”ti nāmaṃ karonti, idaṃ kittimanāmaṃ. Yā pana purimapaññatti aparapaññattiyaṃ patati, purimavohāro pacchimavohāre patati. Seyyathidaṃ, purimakappepi cando candoyeva nāma, etarahipi candoyeva. Atīte sūriyo, samuddo, pathavī, pabbato pabbatoyeva nāma, etarahipi pabbatoyevatī, idaṃ opapātikanāmaṃ. Idaṃ catubbidhampi nāmaṃ ekaṃ nāmameva hoti, taṃ lokasaṅketamattasiddham paramatthato avijjamānaṃ. Aññe pana “nāmaṃ nāma atthajotako saddo”ti vadanti. Balabojjhaṅgamaggaṅgānaṃ vuttanayānusāreneva attho veditabbo.

Paṭisambhidāññāṇaniddesavaṇṇanā nīṭṭhitā.

29-31. Ñāṇattayaniddesavaṇṇanā

78. Ñāṇattayaniddese nimittanti saṅkhāranimittam. Animitteti saṅkhāranimittapaṭipakkhe nibbāne. Adhimuttattāti tanninnabhāvena cittassa vissaṭṭhattā. Phussa phussa vayaṃ passatīti saṅkhāranimittam ñāṇena phusitvā phusitvā tassa bhaṅgaṃ vipassanāññāneva passati. Etena bhaṅgānupassanā siddhā. Sā aniccānupassanaṃ sādheti, aniccassa dukkhattā sā dukkhānupassanaṃ, dukkhassa anattattā sā anattānupassananti evamettha tisso anupassanā vuttā honti. Animitto viharoti nimittam bhayato diṭṭhattā so vipassanattayavihāro animittavihāro nāma hoti. Paṇidhinti taṇham. Appaṇihiteti taṇhāpaṭipakkhe nibbāne. Abhinivesanti attābhinivesam. Suññateti attavirahite nibbāne. Suññatoti suññamyeva suññato. Pavattaṃ ajjhupekkhitvāti vipākappavattaṃ saṅkhārupekkhāya ajjhupekkhitvā.

Sugatisaṅkhātavipākappavattābhinandino hi sattā. Ayaṃ pana phalasamāpattiṃ samāpajjitukāmo taṃ pavattaṃ, sabbañca saṅkhāragataṃ aniccādito passitvā ajjuhekkhatiyeva. Evañhi diṭṭhe phalasamāpattiṃ samāpajjituṃ sakkoti, na aññathā. Āvajjitvāti āvajjanena āvajjitvā. Samāpajjatīti phalasamāpattiṃ paṭipajjati. Animittā samāpattīti nimittaṃ bhayato disvā samāpannattā animittā samāpatti nāma. Animittavihārasamāpattīti vipassanāvihārasena ca phalasamāpattivasena ca tadubhayaṃ nāma hoti.

79. Idāni saṅkhāranimittameva vibhajitvā dassento rūpanimittantiādīmāha. Jarāmaṇaggahaṇe vattabbaṃ pubbe vuttameva. “Añño animittavihāro”tiādīhi vutteyyeva nigametvā dasseti. Saṅkhepena vihāraṭṭhe ñāṇaṃ nāma phalasamāpattiyā pubbabhāge saṅkhārupekkhāñāṇe tṭhitassa vipassanāvihāranānatte ñāṇaṃ samāpattaṭṭhe ñāṇaṃ nāma phalasamāpattinānatte ñāṇaṃ. Vihārasamāpattaṭṭhe ñāṇaṃ nāma tadubhayanānatte ñāṇaṃ. Vipassanāvihāreneva vītināmetukāmo vipassanāvihārameva pavatteti, phalasamāpattivihāreneva vītināmetukāmo vipassanāpaṭipāṭiyā ussakitvā phalasamāpattivihārameva pavatteti, tadubhayena vītināmetukāmo tadubhayaṃ pavatteti. Evaṃ puggalādhippāyavasena tividhaṃ jātaṃ. Sesamettha vattabbaṃ saṅkhārupekkhāñāṇavaṇṇanāyaṃ vuttameva.

Ñāṇattayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

32. Ānantarikasamādhināṇaniddesavaṇṇanā

80. Ānantarikasamādhināṇaniddese nekkhammavāsenātiādīsu nekkhammaabyāpādaālokasaññāavikkhepadhammavavattānaññāpāmojjāni sukkhavipassakassa upacārajjhānasampayuttā tassa tassa kilesassa vipakṅkhabhūtā satta dhammā ekacittasampayuttā eva. Cittassa ekaggatā avikkhepoti ekaggassa bhāvo ekaggatā, nānārammaṇe na vikkhipati tena cittanti avikkhepo, cittassa ekaggatāsaṅkhāto avikkhepoti attho. Samādhīti ekārammaṇe samaṃ ādhīyati tena cittanti samādhī nāmāti attho. Tassa samādhissa vāsenāti upacārasamādhināpi samāhitacittassa yathābhūtāvabodhato vuttappakārassa samādhissa vāsenā. Uppajjati ñāṇanti maggañāṇaṃ yathākkamena uppajjati. Khīyantīti samucchedavasena khīyanti. Itīti vuttappakārassa atthassa nigamaṇaṃ. Paṭhamam samathoti pubbabhāge samādhī hoti. Pacchā ñāṇanti aparabhāge maggakkhaṇe ñāṇaṃ hoti.

Kāmāsavoti pañcakāmaguṇikarāgo. Bhavāsavoti rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti sassatadiṭṭhisahajāto rāgo bhavavasena patthanā. Diṭṭhāsavoti dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Avijjāsavoti dukkhādīsu aṭṭhasu tṭhānesu aññāṇaṃ. Bhumavacanena okāsapucchaṃ katvā “sotāpattimaggenā”tiādīnā āsavakkhayakarena maggena āsavakkhayaṃ dassetvā “etthā”ti okāsavissajjanaṃ kataṃ, maggakkhaṇeti vuttaṃ hoti. Anavasesoti natthi etassa avasesoti anavaseso. Apāyagamanīyoti nirayatiracchānayanipettivisaṃsāraṃ cattāro sukhasaṅkhātā ayā apētattā apāyā, yassa saṃvijjati, taṃ puggalaṃ apāye gametīti apāyagamanīyo. Āsavakkhayakathā dubhatovuṭṭhānakathāyaṃ vuttā.

Avikkhepavāsenāti pavattamānassa samādhissa upanissayabhūtasamādhivasena. Pathavīkaṣiṇavāsenātiādīsu dasa kaṣiṇāni tadārammaṇikaappaṇāsamādhivasena vuttāni, buddhānussatiādayo maraṇassati upasamānussati ca upacārajjhānavasena

vuttā, ānāpānassati kāyagatāsati ca appanāsamādhivasena vuttā, dasa asubhā paṭhamajjhānavasena vuttā.

Buddhaṃ ārabba uppannā anussati buddhānussati. “Itipi so bhagavā araha”ntiādibuddhaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ, tassā buddhānussatiyā vasena. Tathā dhammaṃ ārabba uppannā anussati dhammānussati. “Svākkhāto bhagavatā dhammo”tiādidhammaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Saṅghaṃ ārabba uppannā anussati saṅghānussati. “Suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho”tiādisaṅhaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Sīlaṃ ārabba uppannā anussati sīlānussati. Attano akhaṇḍatādisīlaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Cāgaṃ ārabba uppannā anussati cāgānussati. Attano muttacāgatādicāgaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Devatā ārabba uppannā anussati devatānussati. Devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Ānāpāne ārabba uppannā sati ānāpānassati. Ānāpānanimittārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Maraṇaṃ ārabba uppannā sati maraṇassati. Ekabhavapariyāpannajīvitindriyupacchedasaṅkhātamarāṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Kucchitānaṃ kesādīnaṃ paṭikūlānaṃ āyattā ākarattā kāyotisaṅkhāte sarīre gatā pavattā, tādisaṃ vā kāyaṃ gatā sati kāyagatāsati. “Kāyagatasati”ti vattabbe rassaṃ akatvā “kāyagatāsati”ti vuttā. Tatheva idhāpi kāyagatāsativasenāti vuttaṃ. Kesādikesu kāyakoṭṭhāsesu paṭikūlanimittārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Upasamaṃ ārabba uppannā anussati upasamānussati. Sabbadukkhūpasamārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Dasa asubhā heṭṭhā vuttatthā.

81. Dīghaṃ assāsavasenātiādīni appanūpacārasamādhibhedamaṃyeva dassetuṃ vuttāni. Dīghaṃ assāsavasenāti dīghanti vuttaassāsavaseṇa. “Dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānātī”ti hi vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. Sabbakāyapaṭisaṃvedīti sabbassa assāsapassāsakāyassa paṭisaṃvedī. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāranti oḷārikaṃ assāsapassāsasaṅkhātamaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhento vūpasamento. “Dīghaṃ rassaṃ sabbakāyapaṭisaṃvedī passambhayaṃ kāyasaṅkhāra”nti imināva catukkena appanāsamādhi vutto. Pītipaṭisaṃvedīti pītiṃ pākaṭaṃ karonto. Cittasaṅkhārapaṭisaṃvedīti saññāvedanāsaṅkhātamaṃ cittasaṅkhāraṃ pākaṭaṃ karonto. Abhippamodayaṃ cittanti cittaṃ modento. Samādahaṃ cittanti ārammaṇe cittaṃ samaṃ ṭhapento. Vimocayaṃ cittanti cittaṃ nīvaraṇādīhi vimocento. Pītipaṭisaṃvedī sukhaṃ paṭisaṃvedī cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passambhayaṃ cittasaṅkhāranti catukkaṇca cittaṃ paṭisaṃvedī abhippamodayaṃ cittaṃ samādahaṃ cittaṃ vimocayaṃ cittanti catukkaṇca appanāsamādhivasena vipassanāsampayuttasamādhivasena ca vuttāni. Aniccānupassīti aniccānupassanāvasena. Virāgānupassīti nibbidānupassanāvasena. Nirodhānupassīti bhaṅgānupassanāvasena. Paṭinissaggānupassīti vuṭṭhānagāminīvipassanāvasena. Sā hi tadaṅgavaseṇa saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati. Saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandati. Idaṃ catukkaṃ vipassanāsampayuttasamādhivaseneva vuttaṃ. Assāsavaseṇa passāsavaseṇāti cettha assāsapassāsapavattimattaṃ gahetvā vuttaṃ, na tadārammaṇakaraṇavaseṇa. Vitthāro panettha ānāpānakathāyaṃ āvibhavissati.

Ānantarikasamādhināṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

33. Araṇavihārañāṇaniddesavaṇṇanā

82. Araṇavihārañāṇaniddese aniccānupassanādayo vuttatthā. Suññato vihāroti anattānupassanāya vuṭṭhitassa suññatākāreṇeva pavattā arahattaphalasamāpatti. Animitto vihāroti aniccānupassanāya vuṭṭhitassa animittākāreṇa pavattā arahattaphalasamāpatti. Appaṇihito vihāroti dukkhānupassanāya vuṭṭhitassa appaṇihitākāreṇa pavattā arahattaphalasamāpatti. Suññate adhimuttatāti suññate phalasamāpattiyā pubbhāgapaññāvasena adhimuttatā. Sesadvayepi eseṇa nayo. Paṭhamam jhānantiādīhi arahattaphalasamāpattiṃ samāpajjitukāmassa vipassanāya ārammaṇabhūtā jhānasamāpattiyo vuttā. Arahatoyeṇa hi vipassanāphalasamāpattiṇādhimuttijhānasamāpattiyo sabbakilesānaṃ pahīnattā “araṇavihāro”ti vattum arahanti.

Paṭhamena jhānena nīvaraṇe haratīti araṇavihāroti paṭhamajjhānasamaṅgī paṭhamena jhānena nīvaraṇe haratīti taṃ paṭhamam jhānaṃ araṇavihāroti attho. Sesesupi eseṇa nayo. Arahato nīvaraṇābhāvepi nīvaraṇavipakkhattā paṭhamassa jhānassa nīvaraṇe haratīti vuttanti veditabbaṃ. Vipassanāphalasamāpattiṇādhimuttivasena tidhā araṇavihārañāṇaṃ uddisitvā kasmā jhānasamāpattiyova araṇavihāroti niddiṭṭhāti ce? Uddesavaseneṇa tāsaṃ tissannaṃ araṇavihāratāya siddhattā. Phalasamāpattivipassanāya pana bhūmibhūtānaṃ jhānasamāpattiṇaṃ araṇavihāratā avutte na sijjhati, tasmā asiddhameva sādhetum “paṭhamam jhānaṃ araṇavihāro”tiādi vuttanti veditabbaṃ. Tāsañhi araṇavihāratā uddesavasena asiddhāpi niddese vuttattā siddhāti. Tesam vā yojitanayeneṇa “aniccānupassanā niccasaññaṃ haratīti araṇavihāro, dukkhānupassanā sukhasaññaṃ haratīti araṇavihāro, anattānupassanā attasaññaṃ haratīti araṇavihāro, suññato vihāro asuññataṃ haratīti araṇavihāro, animitto vihāro nimittaṃ haratīti araṇavihāro, appaṇihito vihāro paṇidhiṃ haratīti araṇavihāro, suññatādhimuttatā asuññatādhimuttiṃ haratīti araṇavihāro, animittādhimuttatā nimittādhimuttiṃ haratīti araṇavihāro, appaṇihitādhimuttatā paṇihitādhimuttiṃ haratīti araṇavihāro”ti yojetvā gahetabbaṃ.

Araṇavihārañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

34. Nirodhasamāpattiñāṇaniddesavaṇṇanā

83. Nirodhasamāpattiñāṇaniddese samathabalanti kāmacchandādayo paccanīkadhamme sametīti samatho, soyeṇa akampanīyaṭṭhena balaṃ. Anāgāmiarahantānaṃyeṇa samādhipaṭipakkhassa kāmacchandassa pahānena samādhismiṃ paripūrakāribhāvappattattā tesamyeṇa samādhī balappattoti katvā “samathabala”nti vuccati, na aññesaṃ. Samādhībalantipi pāṭho. Vipassanābalanti aniccādivasena vividhehi ākārehi dhamme passatīti vipassanā, sāyeṇa akampanīyaṭṭhena balaṃ. Tesamyeṇa ubhinnaṃ balappattaṃ vipassanāñāṇaṃ. Tattha samathabalaṃ anupubbena cittasantānavūpasamanatthaṃ nirodhe ca paṭipādanatthaṃ, vipassanābalaṃ pavatte ādīnavadassanatthaṃ nirodhe ca ānisaṃsadassanatthaṃ.

Nīvaraṇeti nimittatthe bhumavacanaṃ, nīvaraṇanimittaṃ nīvaraṇapaccayāti attho. Karaṇatthe vā bhumavacanaṃ, nīvaraṇenāti attho. Na kampaṭīti jhānasamaṅgīpuggalo. Atha vā jhānanti jhānaṅgānaṃ adhippetattā paṭhamena jhānena taṃsampayuttasamādhī nīvaraṇe na kampaṭi. Ayameṇa cettha yojanā

gahetabbā. Uddhacce cāti uddhaccasahagatacittuppāde uddhacce ca. Uddhaccanti ca uddhatabhāvo, taṃ avūpasamalakkhaṇaṃ. Uddhaccasahagatakilese cāti uddhaccena sahagate ekuppādādibhāvaṃ gate uddhaccasampayutte mohaahirikaanottappakilese ca. Khandhe cāti uddhaccasampayuttacatukkhandhe ca. Na kampati na calati na vedhatīti aññaṃaññavevacanāni. Uddhacce na kampati, uddhaccasahagatakilese na calati, uddhaccasahagatakkhandhe na vedhatīti yojetabbāṃ. Vipassanābalaṃ sattannaṃyeva anupassanānaṃ vuttattā tāsāṃyeva vasena vipassanābalaṃ paripuṇṇaṃ hotīti veditabbāṃ. Avijjāya cāti dvādasasupi akusalacittuppādesu avijjāya ca. Avijjāsahagatakilese cāti yathāyogaṃ avijjāya sampayuttalobhadosamānadiṭṭhivicikicchāthinauddhaccaahirikaanottappakilese ca.

Vacīsaṅkhārāti vitakkavicārā. “Pubbe kho, āvuso visākha, vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindati, tasmā vitakkavicārā vacīsaṅkhārō”ti vacanato vācaṃ saṅkharonti uppādentīti vacīsaṅkhārā. Kāyasaṅkhārāti assāsapassāsā. “Assāsapassāsā kho, āvuso visākha, kāyikā ete dhammā kāyapaṭibaddhā, tasmā assāsapassāsā kāyasaṅkhārō”ti vacanato kāyena saṅkharīyantīti kāyasaṅkhārā. Saññāvedayitanirodhanti saññāya vedanāya ca nirodhaṃ. Cittasaṅkhārāti saññā ca vedanā ca. “Cetasikā ete dhammā cittapaṭibaddhā, tasmā saññā ca vedanā ca cittasaṅkhārō”ti vacanato cittaena saṅkharīyantīti cittasaṅkhārā.

84. Ñāṇacariyāsu anupassanāvasāne, vivaṭṭanānupassanāgahaṇena vā tassā ādibhūtā cariyākathāya ñāṇacariyāti vuttā sesānupassanāpi gahitā hontīti veditabbāṃ. Soḷasahi ñāṇacariyāhīti ca ukkaṭṭhaparicchedo, anāgāmissa pana arahattamaggaphalavajjāhi cuddasahipi hoti paripuṇṇabalattā.

85. Navahi samādhicariyāhīti ettha paṭhamajjhānādīhi aṭṭha, paṭhamajjhānādīnaṃ paṭilābhatthāya sabbattha upacārājjhānavasena ekāti nava samādhicariyā. Balacariyānaṃ kiṃ nānattaṃ? Samathabalenapi hi “nekkhammavasenā”tiādīhi sattahi pariyāyehi upacārasamādhī vutto, peyyālavitthārato “paṭhamajjhānavasenā”tiādīhi samasattatiyā vārehi yathāyogaṃ appanūpacārasamādhī vutto, samādhicariyāyapi “paṭhamajjhāna”ntiādīhi aṭṭhahi pariyāyehi appanāsamādhī vutto. Paṭhamajjhānaṃ paṭilābhatthāyātiādīhi aṭṭhahi pariyāyehi upacārasamādhī vuttoti ubhayatthāpi appanūpacārasamādhiyeva vutto. Evaṃ santēpi akampiyatṭhena balāni vasībhāvaṭṭhena cariyāti veditabbā. Vipassanābale pana satta anupassanāva “vipassanābala”nti vuttā, ñāṇacariyāya satta ca anupassanā vuttā, vivaṭṭanānupassanādayo nava ca visesetvā vuttā. Idamaṃ nesaṃ nānattaṃ. Satta anupassanā pana akampiyatṭhena balāni vasībhāvaṭṭhena cariyāti veditabbā.

“Vasībhāvatā paññā”ti ettha vuttavasiyo vissajjetuṃ vasīti pañca vasiyoti itthilīṅgavohārena vuttaṃ. Vaso eva vasīti vuttaṃ hoti. Puna puggalādhiṭṭhānāya desanāya tā vasiyo vissajjento āvajjanavasītiādīmāha. Āvajjanāya vaso āvajjanavaso, so assa atthīti āvajjanavasī. Eseva nayo sesesu. Paṭhamajjhānaṃ yatthicchakanti yattha yattha padese icchatī gāme vā araṇṇe vā, tattha tattha āvajjati. Yadicchakanti yadā yadā kāle sītakāle vā uṇhakāle vā, tadā tadā āvajjati. Atha vā yaṃ yaṃ paṭhamajjhānaṃ icchatī pathavīkasiṇārammaṇaṃ vā sesārammaṇaṃ vā, taṃ taṃ āvajjati. Ekekakasiṇārammaṇassāpi jhānassa vasitānaṃ vuttattā purimayojanāyeva sundaratarā. Yāvaticchakanti yāvatakaṃ kālāṃ icchatī accharāsaṅghātamattaṃ sattāhaṃ vā, tāvatakaṃ kālāṃ āvajjati. Āvajjanāyāti manodvārāvajjanāya. Dandhāyitattanti avasavattibhāvo, alasabhāvo vā. Samāpajjatīti paṭipajjati, appetīti

attho. Adhiṭṭhātīti antosamāpattiyāṃ adhikaṃ katvā tiṭṭhati.
Vuṭṭhānavasiyaṃpaṭhamāṃ jhānanti nissakkatthe upayogavacanāṃ,
paṭhamajjhānāti attho. Paccavekkhatīti paccavekkhaṇajavanēhi nivattitvā passati.
Ayamettha pālivaṇṇanā.

Ayaṃ pana atthappakāsanā - paṭhamajjhānato vuṭṭhāya vitakkaṃ āvajjayato
bhavaṅgaṃ upacchinditvā pavattāvajjanānantaraṃ vitakkārammaṇāneva cattāri
pañca vā javanāni javanti, tato dve bhavaṅgāni, tato puna vicārārammaṇaṃ
āvajjanaṃ vuttanayeneva javanānīti evaṃ pañcasu jhānaṅgesu yadā niranantaraṃ
cittaṃ pesetuṃ sakkoti, athassa āvajjanavasī siddhāva hoti. Ayaṃ pana
matthakappattā vasī bhagavato yamakapāṭihāriyeva labbhati. Ito paraṃ sīghatarā
āvajjanavasī nāma natthi. Aññesaṃ pana antarantarā bhavaṅgavāre gaṇanā natthi.
Mahāmoggallānattherassa nandopanandadamane viya sīghaṃ
samāpattisamāpajjanasamatthataṃ samāpajjanavasī nāma. Accharāmatthaṃ vā
dasaccharāmatthaṃ vā khaṇaṃ samāpattiṃ ṭhapetuṃ samatthataṃ adhiṭṭhānavasī
nāma. Tatheva tato lahuṃ vuṭṭhānasamatthataṃ vuṭṭhānavasī nāma.
Paccavekkhaṇavasī pana āvajjanavasiyā eva vuttā. Paccavekkhaṇajavanāneva hi
tatha āvajjanānantarānīti. Iti āvajjanavasiyā siddhāya paccavekkhaṇavasī siddhā
hoti, adhiṭṭhānavasiyā ca siddhāya vuṭṭhānavasī siddhā hoti. Evaṃ santepe “ayaṃ
pana matthakappattā vasī bhagavato yamakapāṭihāriyeva labbhati”ti vuttattā
pāṭihāriyakāle jhānaṅgapaccavekkhaṇānaṃ abhāvato nānāvidhavaṇṇādinimmānassa
nānākasiṇavasena ijjanato taṃtaṃkasiṇārammaṇaṃ jhānaṃ samāpajjitukāmassa
yathāruci lahuṃ tasmīṃ kasiṇe vuttanayena āvajjanapavattanasamatthataṃ
āvajjanavasī, tadāvajjanavīthiyaṃyeva tassa jhānassa
appanāsamatthataṃsamāpajjanasamatthataṃ samāpajjanavasī. Evañhi vuccamāne yutti
ca na virujjhati, vasīpaṭipāṭi ca yathākkameneva yujjati. Jhānaṅgapaccavekkhaṇāyaṃ
pana “matthakappattāyeva pañca javanāni”ti vuttattā vuttanayena sattasupi
javanesu javantesu paccavekkhaṇavasīyeva hoti. Evaṃ sante “paṭhamajjhānaṃ
āvajjati”ti vacanaṃ na yujjati ce? Yathā kasiṇe pavattaṃ jhānaṃ kāraṇopacārena
kasiṇanti vuttaṃ, tathā jhānapaccayaṃ kasiṇaṃ “sukho buddhānamuppādo”tiādīsu
viya phalopacārena jhānanti vuttaṃ. Yathāparicchinne kāle ṭhatvā vuṭṭhitassa
niddāya pabuddhassa puna niddokkamane viya puna jhānokkamane satipi
adhiṭṭhānavasiyeva nāma, yathāparicchedena vuṭṭhitassa pana vuṭṭhāneyeva
adhiṭṭhāne satipi vuṭṭhānavasī nāma hotīti ayaṃ tesāṃ viseso.

Nirodhasamāpattiyā vibhāvanatthaṃ pana idaṃ pañhakammaṃ -kā
nirodhasamāpatti, ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjanti, kattha samāpajjanti,
kasmā samāpajjanti, kathañcassā samāpajjanaṃ hoti, kathaṃ ṭhānaṃ, kathaṃ
vuṭṭhānaṃ, vuṭṭhitassa kinninnaṃ cittaṃ hoti, matassa ca samāpannassa ca ko
viseso, nirodhasamāpatti kiṃ saṅkhatā asaṅkhatā lokiyā lokuttarā nipphannā
anipphannāti?

Tattha kā nirodhasamāpattīti? Yā anupubbanirodhavasena cittacetāsikānaṃ
dhammānaṃ appavatti.

Ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjanti? Sabbepi puthujjanā sotāpannā
sakadāgāmino sukkhavipassakā ca anāgāmī arahanto na samāpajjanti,
aṭṭhasamāpattilābhino pana anāgāmino ca khīṇāsavā ca samāpajjanti.

Kattha samāpajjantīti? Pañcavokārabhave. Kasmā? Anupubbasaṃpattisabbhāvato. Catuvokārabhave pana paṭhamajjhānādīnaṃ uppattiyeva natthi, tasmā na sakkā tattha samāpajjitum.

Kasmā samāpajjantīti? Saṅkhārānaṃ pavattibhede ukkaṇṭhitvā diṭṭheva dhamme acittakā hutvā “nirōdhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmā”ti samāpajjanti.

Kathaṃ cassā samāpajjanaṃ hotīti? Samathavipassanāvasena ussakkītvā katapubbakiccassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirōdhayato evamassā samāpajjanaṃ hoti. Yo hi samathavaseneva ussakkati, so nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattim patvā tiṭṭhati. Yo vipassanāvaseneva ussakkati, so phalaṃ samāpattim patvā tiṭṭhati. Yo pana ubhayavasena ussakkītvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirōdheti, so taṃ samāpajjatīti ayamettha saṅkhepo.

Ayaṃ pana vitthāro - idha bhikkhu nirōdhaṃ samāpajjitukāmo katabhattakicco sudhotahatthapādo vivitte okāse supaññatte āsane nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujum kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā. So paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Vipassanā paṇesā tividhā hoti - saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā, phalaṃ samāpattivipassanā, nirōdhasamāpattivipassanāti. Tattha saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā mandā vā hotu tikkhā vā, maggassa padaṭṭhānaṃ hotiyeva. Phalaṃ samāpattivipassanā tikkhā vā vaṭṭati maggabhāvanāsadisā. Nirōdhasamāpattivipassanā pana nātimandā nātittikkhā vaṭṭati. Tasmā esa nātimandāya nātittikkhāya vipassanāya te saṅkhāre vipassati. Tato dutiyajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tattheva vipassati. Tato tatiyajjhānaṃ...pe... tato viññāṇaṇcāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tattheva vipassati. Atha ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya catubbidhaṃ pubbakiccaṃ karoti - nānābaddhaavikopanaṃ, saṅghapaṭimānaṃ, satthupakkosanaṃ, addhānaparicchedanti.

Tattha nānābaddhaavikopananti yaṃ iminā bhikkhunā saddhim ekābaddhaṃ na hoti, nānābaddhaṃ hutvā ṭhitaṃ pattacīvaraṃ vā mañcapīṭhaṃ vā nivāsagehaṃ vā aññaṃ vā pana kiñci parikkhārajātaṃ, taṃ yathā na vikuppati, aggiṇakavātacoraundūrādīnaṃ vasena na vinassati, evaṃ adhiṭṭhātabbaṃ. Tatridaṃ adhiṭṭhānavidhānaṃ - “idañcidañca imasmiṃ sattāhabbhantare mā agginā jhāyatu, mā udakena vuyhatu, mā vātena viddhaṃsatu, mā corehi harīyatu, mā undūrādīhi khajjatū”ti. Evaṃ adhiṭṭhite taṃ sattāhaṃ tassa na koci parissayo hoti, anadhiṭṭhahato pana agginā vinassati. Idaṃ nānābaddhaavikopanaṃ nāma. Yaṃ pana ekābaddhaṃ hoti nivāsanapārūpanaṃ vā nisinnāsaṇaṃ vā, tattha visum adhiṭṭhānakiccaṃ natthi, samāpattiyeva naṃ rakkhati.

Saṅghapaṭimānananti bhikkhusaṅghassa paṭimānaṃ udikkhanaṃ. Yāva eso bhikkhu āgacchati, tāva saṅghakammassa akaraṇanti attho. Ettha ca na paṭimānaṃ etassa pubbakiccaṃ, paṭimānaṃ avajjanaṃ pana pubbakiccaṃ. Tasmā evaṃ āvajjitabbaṃ - “sace mayi sattāhaṃ nirōdhaṃ samāpajjitvā nisinne saṅgho apalokanakammādīsu kiñcideva kammaṃ kattukāmo hoti, yāva maṃ koci bhikkhu āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmī”ti. Evaṃ katvā samāpanno hi tasmim samaye vuṭṭhātiyeva. Yo pana evaṃ na karoti, saṅgho ca sannipatitvā taṃ apassanto “asuko bhikkhu kuhi”nti pucchitvā “nirōdhaṃ samāpanno”ti vutte kañci bhikkhuṃ peseti “gaccha taṃ saṅghassa vacanena pakkosā”ti. Athassa tena bhikkhunā

savanūpacāre ṭhatvā “saṅgho taṃ āvuso paṭimāneti”ti vuttamatteyeva vuṭṭhānaṃ hoti. Evaṃgarukā hi saṅghassa āṇā nāma. Tasmā taṃ āvajjitvā yathā sayameva vuṭṭhāti, evaṃ samāpajjitabbaṃ.

Satthupakkosananti idhāpi satthupakkosanāvajjanameva imassa pubbakiccaṃ. Tasmā tampi evaṃ āvajjitabbaṃ - “sace mayi sattāhaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā nisinne satthā otiṇṇe vatthusmiṃ sikkhāpadaṃ vā paññāpeti, tathārūpāya vā aṭṭhuppattiyā dhammaṃ deseti. Yāva maṃ koci āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmī”ti. Evaṃ katvā nisinno hi tasmīṃ samaye vuṭṭhātiyeva. Yo pana evaṃ na karoti, satthā ca saṅghe sannipatite taṃ apassanto “asuko bhikkhu kuhi”nti pucchitvā “nirodhaṃ samāpanno”ti vutte kañci bhikkhuṃ peseti “gaccha taṃ mama vacanena pakkosā”ti. Athassa tena bhikkhunā savanūpacāre ṭhatvā satthā āyasmantaṃ āmanteti”ti vuttamatteyeva vuṭṭhānaṃ hoti. Evaṃgarukañhi satthupakkosanaṃ. Tasmā taṃ āvajjitvā yathā sayameva vuṭṭhāti, evaṃ samāpajjitabbaṃ.

Addhānaparicchedoti jīvitaddhānassa paricchedo. Iminā hi bhikkhunā addhānaparicchede kusalena bhavitabbaṃ. “Attano āyusaṅkhārā sattāhaṃ pavattissanti, na pavattissanti”ti āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Sace hi sattāhabbhantare nirujjhanake āyusaṅkhāre anāvajjitvāva samāpajjati, tassa nirodhasamāpatti maraṇaṃ paṭibāhitaṃ na sakkoti. Antonirodhe maraṇassa natthitāya antarāva samāpattito vuṭṭhāti, tasmā etaṃ āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Avasesaṃhi anāvajjitumpi vaṭṭati, idaṃ pana āvajjitabbamevāti vuttaṃ. So evaṃ ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya imaṃ pubbakiccaṃ katvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjati. Athekaṃ vā dve vā cittavāre atikkamitvā acittako hoti, nirodhaṃ phusati. Kasmā panassa dvinnaṃ cittānaṃ upari cittāni nappavattanti? Nirodhassa payogattā. Idañhi imassa bhikkhuno dve samathavipassanādhamme yuganaddhe katvā aṭṭhasamāpattiārohanaṃ anupubbanirodhassa payogo, na nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattiyāti nirodhassa payogattā dvinnaṃ cittānaṃ upari nappavattanti.

Kathaṃ ṭhānanti? Evaṃ samāpannāya panassā kālaparicchedavasena ceva antarā āyukkhayasaṅghapaṭimānanasatthupakkosanābhāvena ca ṭhānaṃ hoti.

Kathaṃ vuṭṭhānanti? Anāgāmiṃsa anāgāmiṃphalasamāpattiyā arahato arahattaphalasamāpattiyāti evaṃ dvedhā vuṭṭhānaṃ hoti.

Vuṭṭhitassa kinninnaṃ cittaṃ hotīti? Nibbānaninnaṃ. Vuttañhetam - “saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitassa kho, āvuso visākha, bhikkhuno vivekaninnaṃ cittaṃ hoti vivekaṇaṃ vivekapabbhāra”nti.

Matassa ca samāpannassa ca ko visesoti? Ayampi attho sutte vuttoyeva. Yathāha - “yo cāyaṃ, āvuso, mato kālaṅkato, tassa kāyasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, vacīsaṅkhārā, cittasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, āyu parikkhīṇo, usmā vūpasantā, indriyāni paribhinnāni. Yvāyaṃ bhikkhu saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno, tassapi kāyasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, vacīsaṅkhārā, cittasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, āyu aparikkhīṇo, usmā avūpasantā, indriyāni aparibhinnāni”ti.

Nirodhasamāpatti kiṃ saṅkhatātiādipucchāyaṃ pana “saṅkhatā”tipi “asaṅkhatā”tipi “lokiyā”tipi “lokuttarā”tipi na vattabbā. Kasmā? Sabhāvato natthitāya. Yasmā pana samāpajjantassa vasena samāpanno nāma hoti, tasmā nipphannāti vattum vaṭṭati, no anipphannāti.

“Iti santā samāpatti, ayaṃ ariyanisevitā;
Diṭṭheva dhamme nibbānamiti saṅkhamupāgatā”ti.

Nirodhasamāpattiñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

35. Parinibbānañāṇaniddesavaṇṇanā

86. Parinibbānañāṇaniddese idhāti imasmiṃ sāsane. Sampajānoti sātthakasampajaññaṃ, sappāyasampajaññaṃ, gocarasampajaññaṃ, asammohasampajaññanti imehi catūhi sampajaññehi sampajāno. Pavattanti sabbattha yathānurūpaṃ pariyuṭṭhānapavattañca anusayappavattañca. Pariyādiyatīti upacārappanāvasena vuttesu vikkhambhanavasena, vipassanāvasena vuttesu tadaṅgavasena, maggavasena vuttesu samucchedavasena khepeti appavattaṃ karoti. Peyyālamukhena hi dutiyādiḥānasamāpattimahāvipassanāmaggā saṃkhittā. Yasmā etaṃ paccavekkhantassa pavattaṃ ñāṇaṃ parinibbāne ñāṇaṃ nāma hoti, tasmā vikkhambhanaparinibbānaṃ tadaṅgaparinibbānaṃ samucchedaparinibbānantipi vuttameva hoti. Etehi kilesaparinibbānapaccavekkhaṇaññaṃ vuttaṃ. Atha vā panātiādīhi khandhaparinibbānapaccavekkhaṇaññaṃ niddisati. Anupādisesāya nibbānadhātuyāti duvidhā hi nibbānadhātu saupādisesā ca anupādisesā ca. Tattha upādiyate “ahaṃ mamā”ti bhusaṃ gaṇhīyatīti upādi, khandhapañcakassetam adhivacanaṃ. Upādiyeva seso avasiṭṭhoti upādiseso, saha upādisesena vattatīti saupādisesā. Natthettha upādisesoti anupādisesā. Saupādisesā paṭhamam vuttā. Ayaṃ pana anupādisesā. Tāya anupādisesāya nibbānadhātuyā. Cakkhupavattanti cakkhupavatti cakkhusamudācāro. Pariyādiyatīti khepīyati maddīyatīti. Esa nayo sesesu.

Parinibbānañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

36. Samasīsatṭhañāṇaniddesavaṇṇanā

87. Samasīsatṭhañāṇaniddese pañcakkhandhātiādīhi dasahi rāsīhi sabbadhammasaṅgaho veditabbo. Na hi ekekassa vasena āyatanadhāturāsivajjehi sesehi aṭṭhahi rāsīhi visuṃ visuṃ sabbadhammo saṅgayhatīti. Yasmā pana lokuttaradhammā hetusamucchedena samucchinditabbā na honti, tasmā sabbadhammasaddena saṅgahitāpi lokuttaradhammā samucchedavasena sambhavato idha na gahetabbā, hetusamucchedena samucchinditabbā eva tebhūmakadhammā gahetabbā. Sammā samucchindatīti yathāyogaṃ vikkhambhanatadaṅgasamucchedapahānavasena pariyuṭṭhānaṃ anusayañca nirodhento sammā samucchindati. Evaṃ puggalādhiṭṭhānāya desanāya sammā samucchedo niddiṭṭho. Nirodhetīti anuppādanirodhena nirodheti. Iminā samucchedattho vutto. Na upaṭṭhātīti evaṃ nirodhe kate so so dhammo puna na upatiṭṭhati, na uppajjatīti attho. Iminā nirodhattho vutto. Evaṃ anupaṭṭhahanadhammavasena anupaṭṭhānabhāvo niddiṭṭho. Samanti

kāmacchandādīnaṃ samitattā samaṃ. Tāni pana nekkhammādīni satta, rūpārūpajjhānāni atṭha, mahāvipassanā atṭhārasa, ariyamaggā cattāroti sattatiṃsa honti.

Terasa sīsāni sīsabhūtānaṃ sabbesaṃ saṅghavasena vuttāni. Idha pana saddhādīni atṭheva sīsāni yujjanti. Na hi arahato taṇhādīni pañca sīsāni santi. Palibodhasīsanti palibundhanaṃ palibodho, nibbānamaggāvaraṇanti attho. Sīsanti padhānaṃ, adhikanti attho. Palibodhoyeva sīsaṃ, taṃsāmpayuttādisabbapalibodhesu vā sīsanti palibodhasīsaṃ. Esa nayo sesesu. Visesato pana vinibandhananti unnativasena saṃsāre bandhanaṃ. Parāmāsoti abhiniveso. Vikkhepoti vippakiṇṇatā. Kilesoti kilissanaṃ. Adhimokkhoti adhimuccanaṃ. Paggahoti ussāhanaṃ. Upatṭhānanti apilāpanaṃ. Avikkhepoti avippakiṇṇatā. Dassananti yathāsabhāvapaṭivedho. Pavattanti upādinnakkhandhapavattaṃ. Gocaroti ārammaṇaṃ. Imesu dvādasasupi vāresu padhānatṭho sīsatṭho. Vimokkhoti vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttīsu pañcasu nissaraṇavimutti nibbānaṃ. Saṅkhārasīsanti sabbasaṅkhatasaṅkhārānaṃ sīsaṃ, koṭi avasānanti attho. Etena anupādisesaparinibbānaṃ vuttaṃ. Saṅkhārābhāvamattavasena vā khandhaparinibbānameva vuttaṃ hoti. Nekkhammādikaṃ samañca saddhādikaṃ sīsañca, samasīsaṃ vā assa atthīti samasīsīti. Atha vā terasannaṃ sīsānaṃ taṇhādīni pañca sīsāni samudayasaccaṃ, saddhādīni pañca maggasaccaṃ, pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ dukkhasaccaṃ, gocarasīsañca saṅkhārasīsañca nirodhasaccanti imesaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ ekasmiṃ roge vā ekasmiṃ iriyāpathe vā ekasmiṃ sabhāgajīvitindriye vā abhisamayo ca anupādisesaparinibbānañca yassa hoti, so pubbe vuttasamānañca imesañca sīsānaṃ atthitāya samasīsīti vuccati.

Samasīsattṭhañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

37. Sallekhaṭṭhañāṇaniddesavaṇṇanā

88. Sallekhaṭṭhañāṇaniddese rāgo puthūti rāgo visuṃ, lokuttarehi asammissoti attho. Esa nayo sesesu. Rāgoti rañjanaṭṭhena. Dosoti dussanaṭṭhena. Mohoti muyhanaṭṭhena. Rañjanalakkaṇo rāgo, dussanalakkaṇo doso, muyhanalakkaṇo mohoti ime tayo sīsakilese vatvā idāni pabhedato dassento kodhotiādīmāha. Tattha kujjhanalakkaṇo kodhoti idha sattavatthuko adhippeto. Upanandhanalakkaṇo upanāho, daḷhabhāvappatto kodhoyeva. Paraguṇamakkaṇalakkaṇo makkho, paraguṇapuñchananti attho. Yugaggāhalakkaṇo paḷāso, yugaggāhavasena paraguṇadassananti attho. Parasampattikhīyanalakkaṇā issā, usūyanāti attho. Attasampattinigūhanalakkaṇaṃ macchariyaṃ, “mayhaṃ acchariyaṃ mā parassa hotū”ti attho. Attanā katapāpapaṭicchādanalakkaṇā māyā, paṭicchādanaṭṭhena māyā viyāti attho. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkaṇaṃ sāṭheyyaṃ, saṭhabhāvoti attho. Cittassa uddhumātābhāvalakkaṇo thambho, thaddhabhāvoti attho. Karaṇuttariyalakkaṇo sārambho. Unnatilakkaṇo māno. Abbhunnatilakkaṇo atimāno. Mattabhāvalakkaṇo mado. Pañcasu kāmaguṇesu cittavosaggaalakkaṇo pamādo.

Evam visuṃ visuṃ kilesavasena puthū dassetvā vuttakilese ca avutte ca aññe sabbasaṅgāhikavasena dassetuṃ sabbe kilesātiādīmāha. Tattha diṭṭhadhammasamparāyesu satte kilesenti upatāpenti vibādhentīti kilesā. Akusalakammamapathasaṅgahitā ca asaṅgahitā ca. Duṭṭhu caritā, duṭṭhā vā caritāti

duccaritā. Te pana kāyaduccaritaṃ vacīduccaritaṃ manoduccaritanti tippakārā. Vipākaṃ abhisaṅkharontīti abhisaṅkhārā. Tepi puññābhisaṅkhāro apuññābhisaṅkhāro āneñjābhisaṅkhāroti tippakārā. Vipākavasena bhavaṃ gacchantītibhavagāmino, bhavagāmino kammā bhavagāmikammā. Iminā abhisaṅkhārabhāvepi sati avedanīyāni kammāni paṭikkhattāni hontīti ayaṃ viseso. “Duccaritā”ti ca “kammā”ti ca liṅgavipallāso kato. Nānattekattanti ettha uddese ekattasaddassa abhāvepi nānattekattānaṃ aññamaññāpekkhattā ekattampi niddisitukāmena “nānattekatta”nti uddeso kato. Nānattasallekhake ekatte dassite sallekhaññaṃ sukhena dassīyatīti. Nānattanti anavaṭṭhitattā saparipphandattā ca nānāsabhāvo. Ekattanti avaṭṭhitattā aparipphandattā ca ekasabhāvo.

Caraṇatejoti caranti tena agataṃ disaṃ nibbānaṃ gacchantīti caraṇaṃ. Kiṃ taṃ? Sīlaṃ. Tadeva paṭipakkhatāpanaṭṭhena tejo. Guṇatejoti sīlena laddhapatiṭṭho samādhitejo. Paññātejoti samādhinā laddhapatiṭṭho vipassanātejoti. Puññatejoti vipassanāhi laddhapatiṭṭho ariyamaggakusalatejo. Dhammatejoti catunnaṃ tejānaṃ patiṭṭhābhūto buddhavacanatejo. Caraṇatejena tejitattāti sīlatejena tikhiṇīkatattā. Dussīlyatejanti dussīlabhāvasaṅkhātāṃ tejaṃ. Tampi hi santānaṃ tāpanato tejo nāma. Pariyādiyatīti khepeti. Agūṇatejanti samādhissa paṭipakkaṃ vikkhepatejaṃ. Duppaññatejanti vipassanāññāpaṭipakkaṃ mohatejaṃ. Apuññatejanti taṃtaṃmaggavajjhakilesappahānena kilesasahāyaṃ akusalakammatejaṃ. Na kevalaññāhetāṃ apuññameva khepeti, “atthi, bhikkhave, kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ kammaṃ kammakkhayāya saṃvattatī”ti vacanato kusalakammampi khepetiyeva. Puññatejapaṭipakkhavasena apuññatejameva vuttaṃ. Adhammatejanti nānātitthiyānaṃ samayavacanatejaṃ. Imassa ñāṇassa uddesavaṇṇanāyaṃ vutte dutiye atthavikappe rāgādayo ekūnavīsati puthu dussīlyatejā honti. “Abhisaṅkhārā, bhavagāmikammā”ti ettha apuññābhisaṅkhārā akusalakammañca apuññatejā honti, āneñjābhisaṅkhārāni lokiyakusalakammāni puññatejeneva khepanīyato apuññatejapakkhikāva honti. Kāmacchandādayo pañcadasa nānattā agūṇatejā honti, niccasaññādayo aṭṭhārassa nānattā duppaññatejā honti, catumaggavajjhā cattāro nānattā apuññatejā honti. Sotāpattimaggavajjhanānattena adhammatejo saṅgahetabbo.

Niddese sallekhapaṭipakkhena asallekhena sallekhaṃ dassetukāmena asallekhaṃpubbako sallekho niddiṭṭho. Nekkhammādayo sattatiṃsa ekattadhammāva paccanīkānaṃ sallikhanato “sallekho”ti vuttā. Tasmīṃ nekkhammādiṃsa sattatiṃsapabhede sallekhe ñāṇaṃ sallekhaṭṭhe ñāṇanti.

Sallekhaṭṭhaññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

38. Vīriyārambhaññāniddesavaṇṇanā

89. Vīriyārambhaññāniddese anuppannānanti ekasmiṃ attabhāve, ekasmiṃ vā ārammaṇe anibbattānaṃ. Anamatagge hi saṃsāre anuppannā akusalā nāma natthi, kusalā pana atthi. Pāpakānanti lāmakānaṃ. Akusalānaṃ dhammānanti akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. Anuppādāyāti na uppādanatthāya. Uppannānanti imasmiṃ attabhāve nibbattānaṃ. Pahānāyāti pajahanatthāya. Anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānanti imasmiṃ attabhāve anibbattapubbānaṃ kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. Uppādāyāti uppādanatthāya. Uppannānanti

imasmim attabhāve nibbattānaṃ. Țhitiyāti Țhitattāya. Asammosāyāti avināsatthāya. Bhiyyobhāvāyāti punappunabhāvāya. Vepullāyāti vipulabhāvāya. Bhāvanāyāti vaḍḍhiyā. Pāripūriyāti paripūraṇattāya.

Idāni akusalesu kāmaccandaṃ, kusalesu nekkhammaṃ visesetvā dassetuṃ anuppannaṃ kāmaccandassātiādimāha. Tattha kāmaccandoti samādhipaṭipakkho kāmārāgo. Nekkhammanti paṭhamajjhānasamādhī, paṭhamajjhānaṃ vā, sabbe eva vā kusalā dhammā nekkhammaṃ.

Idāni sabbakilesānaṃ sabbakilesapaṭipakkhassa arahattamaggassa ca vasena yojetvā dassetuṃ anuppannānaṃ sabbakilesānantiādimāha. Tattha uppannaṃ arahattamaggassa Țhitiyātiādisu uppadakkhaṇe uppannaṃ arahattamaggassa Țhitikkhaṇabhaṅgakkhaṇavasena “Țhitiyā”tiādiyojanā veditabbā. Vibhaṅgaṭṭhakathāyampi “yā cassa pavatti, ayameva Țhiti nāmā”ti vuttaṃ. Keci pana “arahattamaggassa pubbhāgamaggo daṭṭhabbo”ti vadanti.

Vīriyārambhaññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

39. Atthasandassanaññāṇaniddesavaṇṇanā

90. Atthasandassanaññāṇaniddese pañcakkhandhātiādinī vuttattāneva. Pakāsetīti pākāṣaṃ karoti, sotūnaṃ ñāṇacakkhunā dassanaṃ sampādetīti attho. Nānādharmāti lokiyalokuttarā sabbadhammā vuttā. Kasmā pakāsanāniddese lokiyā eva vuttāti ce? Aniccādivasena pakāsanāya āradhattā. Lokuttarānañca asammasanūpagattā lokuttarā na vuttā. Nānādharmāniddesena pana atthasandassanaṇṇaniddesena ca tesam saṅgahitattā yathā te pakāsetabbā, tathā pakāsanā pakāsanāyeva. Pajahantoti sotāraṃ pajahāpentoti attho. Sandassetīti sotūnaṃ sammā dasseti. Keci pana “kāmaccandassa pahīnattā nekkhammatthaṃ sandassetī”tiādinā nayena paṭhanti. Tesam ujukameva sotūnaṃ dosappahāne guṇapaṭilābhe ca kate sikhāppattaṃ desanāññāṇaṃ hotīti dassanaṇṇaṃ ayaṃ nayo vuttoti veditabbo.

Atthasandassanaññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

40. Dassanavisuddhiññāṇaniddesavaṇṇanā

91. Dassanavisuddhiññāṇaniddese sabbe dhammā ekasaṅgahitāti sabbe saṅkhatāsaṅkhatā dhammā ekena saṅgahitā paricchinā. Tathaṭṭhenāti bhūtaṭṭhena, attano attano sabhāvavasena vijjāmaṇatthenāti attho. Anattaṭṭhenāti kārakavedakasaṅkhātena attanā rahitaṭṭhena. Saccaṭṭhenāti avisaṃvādaṭṭhena, attano sabhāvāññāṇatthābhāvenāti attho. Paṭivedhaṭṭhenāti sabhāvato ñāṇena paṭivijjhitabbaṭṭhena. Idha lokuttaraññāṇena asammohato ārammaṇato ca paṭivedho veditabbo. Abhijānanaṭṭhenāti lokikena ñāṇena ārammaṇato, lokuttarena ñāṇena asammohato ārammaṇato ca tesam tesam dhammānaṃ sabhāvato abhijānitaṭṭhena. “Sabbam, bhikkhave, abhiññeyya”nti hi vuttaṃ. Parijānanaṭṭhenāti vuttanayeneva lokiyalokuttarehi ñāṇehi sabhāvato abhiññātānaṃ dhammānaṃ aniccādito niyyānādito ca paricchinditvā jānitaṭṭhena. “Sabbam, bhikkhave, pariññeyya”nti hi vuttaṃ. Dhammaṭṭhenāti sabhāvadhāraṇādinā dhammaṭṭhena. Dhātuṭṭhenāti nijjivatādinā dhātuṭṭhena. Nātaṭṭhenāti lokiyalokuttarehi ñāṇehi nātum sakkuṇeyyaṭṭhena. Yathā daṭṭhum sakkuṇeyyādinā atthena “diṭṭhaṃ sutam mutaṃ viññātam rūpa”nti vuttaṃ, evamidhāpi nātum sakkuṇeyyaṭṭho nātaṭṭhoti veditabbo. Sacchikiriyaṭṭhenāti ārammaṇato

paccakkhakātabbatthēna. Phusanatthēnāti paccakkhakatassa ārammaṇato punappunaṃ phusitabbatthēna. Abhisamayatthēnāti lokikena ñāṇena abhisamāgantabbatthēna. Kiñcāpi hi “tathatthe paññā saccavivaṭṭe ñāṇaṃ, abhiññāpaññā ñāṭatthe ñāṇaṃ, sacchikiriyaṇaṃ phassanatthe ñāṇa”nti ekekameva ñāṇaṃ vuttaṃ. Atthakathāyañca -

“Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetuditthiṃ;
Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissatī”ti. -

Gāthāvaṇṇanāyaṃ abhisamayāsaddassa paṭivedhattho vutto, idha pana yathāvuttena atthēna tesāṃ nānattaṃ veditabbaṃ. Atthakathāyameva hi so lokiyañāṇavasena dhammābhisamayo vuttoti.

Kāmacchando nānattanti vikkhepasabbhāvato nānārammaṇattā ca nānāsabhāvoti attho. Evaṃ sabbakilesā veditabbā. Nekkhammaṃ ekattanti cittekaggatāsabbhāvato nānārammaṇavikkhepābhāvato ca ekasabhāvanti attho. Evaṃ sabbakusalā veditabbā. Idha peyyālena saṃkhittānaṃ byāpādādīnaṃ akusalānaṃ yathāvuttena atthēna nānattaṃ veditabbaṃ. Vitakkavicārādīnaṃ pana hetthimānaṃ hetthimānaṃ uparimato uparimato oḷārikatthēna nānattaṃ veditabbaṃ. Yasmā ekasaṅgahitanānattekattānaṃ paṭivedho maggakkhaṇe saccapaṭivedhena sijjhati, tasmā “paṭivedho”ti padaṃ uddharitvā saccābhisamayaṃ dassesi.

Pariññā paṭivedhaṃ paṭivijjhatīti pariññābhisamayena abhisameti. Esa nayo sesesu. Saccābhisamayakālasmiñhi maggañāṇassa ekakkhaṇe pariññā, pahānaṃ, sacchikiriyaṃ, bhāvanāti cattāri kiccāni honti. Yathā nāvā apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe cattāri kiccāni karoti, orimaṃ tīraṃ pajahati, sotaṃ chindati, bhaṇḍaṃ vahati, pārimaṃ tīraṃ appeti, evameva maggañāṇaṃ apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe cattāri saccāni abhisameti, dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisameti, samudayaṃ pahānābhisamayena abhisameti, maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti, nirodhaṃ sacchikiriyaṃ abhisamayena abhisameti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena cattāripi saccāni pāpuṇāti passati paṭivijjhatīti. Yathā orimaṃ tīraṃ pajahati, evaṃ maggañāṇaṃ dukkhaṃ parijānāti. Yathā sotaṃ chindati, evaṃ samudayaṃ pajahati. Yathā bhaṇḍaṃ vahati, evaṃ sahaṇātipaccayatāya maggaṃ bhāveti. Yathā pārimaṃ tīraṃ appeti, evaṃ pārimatīrabhūtaṃ nirodhaṃ sacchikarotīti evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

Dassanaṃ visujjhatīti taṃtaṃmaggavajjhakilesatamappahānena ñāṇadassanaṃ visuddhibhāvaṃ pāpuṇāti. Dassanaṃ visuddhanti tassa tassa phalassa uppādakkhaṇe tassa tassa maggañāṇassa kiccāsiddhipattito ñāṇadassanaṃ visuddhibhāvaṃ pattaṃ hoti. Sabbadhammānaṃ ekasaṅgahitāya nānattekattapaṭivedhapaññāya maggaphalañāṇehi siddhito ante maggaphalañāṇāni vuttāni.

Dassanavisuddhiñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

41-42. Khantiñāṇapariyogāhaṇañāṇaniddesavaṇṇanā

92-93. Khantiñāṇapariyogāhaṇañāṇaniddesesu rūpaṃ aniccato viditanti aniccānupassanāya aniccanti ñātaṃ. Rūpaṃ dukkhato viditanti dukkhānupassanāya dukkhanti ñātaṃ. Rūpaṃ anattato viditanti anattānupassanāya anattāti ñātaṃ. Yaṃ yaṃ viditaṃ, taṃ taṃ khamatīti yaṃ yaṃ rūpaṃ aniccādito viditaṃ, taṃ taṃ rūpaṃ

aniccādito khamati ruccati. “Rūpaṃ aniccato veditaṃ, yaṃ yaṃ veditaṃ, taṃ taṃ khamatī”ti visuṃ visuṃ katvā kesuci potthakesu likhitaṃ. “Vedanā saññā saṅkhārā aniccato veditā”tiādinā liṅgavacanāni parivattetvā yojetabbāni. Phusatīti vipassanāñāṇaphusanena phusati pharati. Pariyogahatīti vipassanāñāṇena pavisati. Pariyogāhatītipi pāṭho.

Khantiñāṇapariyogāhaṇañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

43. Padesavihārañāṇaniddesavaṇṇanā

94. Padesavihārañāṇaniddese yenākārena mātikāya uddiṭṭho padeso paccavekkhitabbo, taṃ dassento micchādiṭṭhipaccayāpi vedayitantiādimāha. Tattha micchādiṭṭhipaccayāti diṭṭhisampayuttavedanāpi vaṭṭati diṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannā kusalākusalavedanāpi vipākavedanāpi. Tattha micchādiṭṭhisampayuttā akusalāva hoti, diṭṭhiṃ pana upanissāya kusalāpi uppajjanti akusalāpi. Micchādiṭṭhikā hi diṭṭhiṃ upanissāya pakkhadivasesu yāgubhattādīni denti, andhakuṭṭhiādīnaṃ vattaṃ paṭṭhapenti, catumahāpathe sālāṃ karonti, pokkharāṇiṃ khaṇāpenti, pupphārāmaṃ phalārāmaṃ ropenti, nadīviduggesu setuṃ attharanti, visamaṃ samaṃ karonti. Iti tesāṃ kusalā vedanā uppajjati. Micchādiṭṭhiṃ pana nissāya sammādiṭṭhike akkosanti paribhāsanti vadhabandhādīni karonti, pāṇaṃ vadhitvā devatānaṃ upaharanti. Iti nesaṃ akusalā vedanā uppajjati. Vipākavedanā pana bhavantaragatānaṃ hoti. Sā pana micchādiṭṭhi saḥajātāya vedanāya saḥajātaaññamaññanissayasampayuttaatthivigatapaccayehi paccayo hoti, samanantaraniruddhā micchādiṭṭhi paccuppannamicchādiṭṭhisampayuttāya vedanāya anantarasamanantarūpanissayaāsevananatthivigatapaccayehi paccayo hoti, micchādiṭṭhiṃ garuṃ katvā abhinandantassa lobhasahagatavedanāya ārammaṇārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayapaccayehi paccayo hoti, sabbākusalehi micchādiṭṭhiṃ ārammaṇamattaṃ karontassa sabbākusalavedanāya micchādiṭṭhiṃ paccavekkhantassa vipassantassa kusalābyākatavedanāya ārammaṇapaccayena paccayo hoti, micchādiṭṭhipaccayena uppajjamānānaṃ kusalākusalavedanānaṃ bhavantare vipākavedanānañca upanissayapaccayena paccayo hoti.

Micchādiṭṭhivūpasamapaccayāti micchādiṭṭhivūpasamo nāma sammādiṭṭhi, tasmā yaṃ sammādiṭṭhipaccayā vedayitaṃ vuttaṃ, tadeva “micchādiṭṭhivūpasamapaccayā”ti veditabbaṃ. Keci pana “micchādiṭṭhivūpasamo nāma vipassanākkhaṇe sotāpattimaggakkhaṇe cā”ti vadanti.

Sammādiṭṭhipaccayāpi vedayitanti etthāpi sammādiṭṭhisampayuttavedanāpi vaṭṭati sammādiṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannā kusalākusalavedanāpi vipākavedanāpi. Tattha sammādiṭṭhisampayuttā kusalāva hoti, sammādiṭṭhiṃ pana upanissāya buddhapūjā dīpamālāropanaṃ mahādhammassavanaṃ appatiṭṭhite disābhāge cetiyapatiṭṭhāpananti evamādīni puññāni karonti. Iti nesaṃ kusalā vedanā uppajjati. Sammādiṭṭhimeva nissāya micchādiṭṭhike akkosanti paribhāsanti, attānaṃ ukkaṃsanti, paraṃ vambhenti. Iti nesaṃ akusalā vedanā uppajjati. Vipākavedanā pana bhavantaragatānaṃyeva hoti. Sā pana sammādiṭṭhi saḥajātāya samanantaraniruddhāya paccuppannāya vedanāya micchādiṭṭhiyā vuttapaccayeheva paccayo hoti, lokikasammādiṭṭhi paccavekkhaṇasampayuttāya vipassanāsampayuttāya nikantisampayuttāya ca vedanāya ārammaṇapaccayena

paccayo hoti, micchādiṭṭhiyā vuttanayeneva upanissayapaccayena paccayo hoti, maggaphalasammādiṭṭhi paccavekkhaṇasampayuttāya vedanāya ārammaṇārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayapaccayavasena paccayo hoti.

Sammādiṭṭhivūpasamapaccayāpi vedayitanti sammādiṭṭhivūpasamo nāma micchādiṭṭhi, tasmā yaṃ micchādiṭṭhipaccayā vedayitaṃ vuttaṃ, tadeva “sammādiṭṭhivūpasamapaccayā”ti veditabbaṃ. Micchāsaṅkappapaccayā micchāsaṅkappavūpasamapaccayātiādīsupi eseva nayo. Yassa yassa hi “vūpasamapaccayā”ti vuccati, tassa tassa paṭipakkhadhammapaccayāva taṃ taṃ vedayitaṃ adhippettaṃ. Micchāñāṇādīsu pana micchāñāṇaṃ nāma pāpakiriyāsu upāyacintā. Atha vā micchāñāṇaṃ micchāpaccavekkhaṇaṇāṇaṃ. Sammāñāṇaṃ nāma vipassanāsammādiṭṭhiṃ lokuttarasammādiṭṭhiṃca ṭhapetvā avasesakusalābyākataṃ ñāṇaṃ. Micchāvimutti nāma pāpādhimuttitā. Atha vā ayāthāvavimutti aniyyānikavimutti avimuttasseva sato vimuttisaññīti. Sammāvimutti nāma kalyāṇādhimuttitā phalavimutti ca. Sammādiṭṭhiādayo heṭṭhā vuttatthāyeva.

Chandapaccayāpītiādīsu pana chando nāma lobho, chandapaccayā aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttavedanā veditabbā. Chandavūpasamapaccayā paṭhamajjhānavedanāva. Vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanā. Vitakkavūpasamapaccayā dutiyajjhānavedanā. Saññāpaccayā ṭhapetvā paṭhamajjhānaṃ sesā cha samāpattivedanā. Saññāvūpasamapaccayā nevasaññānāsaññāyatanavedanā.

Chando ca avūpasanto hotītiādīsu sace chandavitakkasaññā avūpasantā hotīti attho. Tappaccayāti so chandavitakkasaññānaṃ avūpasamo eva paccayo tappaccayo, tasmā tappaccayā. Chandavitakkasaññāvūpasamapaccayā vedanā hotīti attho. Sā aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttavedanā hoti. Sace chando vūpasanto vitakkasaññā avūpasantā. Tappaccayāti so chandassa vūpasamo vitakkasaññānaṃ avūpasamo eva paccayo tappaccayo, tasmā tappaccayā. Sā paṭhamajjhānavedanāva. Sace chandavitakkā vūpasantā saññā avūpasantā. Tappaccayāti so chandavitakkānaṃ vūpasamo saññāya avūpasamo eva paccayo tappaccayo, tasmā tappaccayā. Sā dutiyajjhānavedanāva. Sace chandavitakkasaññā vūpasantā. Tappaccayāti so chandavitakkasaññānaṃ vūpasamo eva paccayo tappaccayo, tasmā tappaccayā. Sā nevasaññānāsaññāyatanavedanāva. Keci pana “chando nāma appanaṃ pāpuṇissāmīti pubbabhāge dhammacchando, appanāppattassa so chando vūpasanto hoti. Paṭhamajjhāne vitakko hoti, dutiyajjhānappattassa vitakko vūpasanto hoti. Sattasu samāpattīsu saññā hoti, nevasaññānāsaññāyatanāṃ samāpannassa ca nirodhaṃ samāpannassa ca saññā vūpasantā hotī”ti evaṃ vaṇṇayanti. Idha pana nirodhasamāpatti na yujjati. Appattassa pattiyāti arahattaphalassa pattatthāya. Atthi āyavanti atthi vīriyaṃ. Āyavantipi pāṭho. Tasmimpi ṭhāne anuppatteti tassa vīriyārambhassa vasena tasmim̐ arahattaphalassa kāraṇe ariyamagge anuppatte. Tappaccayāpi vedayitanti arahattassa ṭhānapaccayā vedayitaṃ. Etena catumaggasahajātā nibbattitalokuttaravedanā gahitā. Keci pana “āyavanti paṭipatti. Tasmimpi ṭhāne anuppatteti tassā bhūmiyā pattiyā”ti vaṇṇayanti.

Padesavihārañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

44-49. Vivaṭṭaṇāṇachakkaniddesavaṇṇanā

95. Vivaṭṭaṇṇachakkaniddese nekkhammādhīpatattā paññāti nekkhammaṃ adhikaṃ katvā nekkhammādhikabhāvena pavattā paññā. Kāmacchandato saññāya vivaṭṭatīti nekkhammādhīpatikatapaññāsampayuttasaññāya hetubhūtāya, karaṇabhūtāya vā kāmacchandato vivaṭṭati parāvattati, parammukhī hotīti attho. Esa nayo sesesu.

96. Kāmacchando nānattanti kāmacchando santavuttitāya abhāvato na ekasabhāvo. Nekkhammaṃ ekattanti nekkhammaṃ santavuttibhāvato ekasabhāvo. Nekkhammekattaṃ cetayatoti kāmacchande ādīnavadassanena nekkhammaṃ pavattayato. Kāmacchandato cittaṃ vivaṭṭatīti diṭṭhādīnavato kāmacchandato nekkhammakkaṇe cittaṃ vivaṭṭati. Esa nayo sesesu.

97. Kāmacchandaṃ pajahantoti nekkhammapavattikkhaṇe kāmacchandaṃ vikkhambhanappahānena pajahanto. Nekkhammavasena cittaṃ adhiṭṭhātīti paṭiladdhassa nekkhammassa vasena taṃsāmpayuttacittaṃ adhiṭṭhātīti adhikaṃ karonto tiṭṭhati, pavattetīti attho. Esa nayo sesesu.

98. Cakkhu suññaṃ attena vāti bālaṇaparikkappitassa kāravēdakasaṅkhātassa attano abhāvā cakkhu attena ca suññaṃ. Yañhi yattha na hoti, tena taṃ suññaṃ nāma hoti. Attaniyena vāti attano abhāveneva attano santakassapi abhāvā attano santakena ca suññaṃ. Lokassa attāti ca attaniyanti ca ubhayathā gāhasambhavato tadubhayagāhapaṭisedhanatthaṃ attābhāvo ca attaniyābhāvo ca vutto. Niccena vāti bhaṅgaṃ atikkamitvā tiṭṭhantassa kassaci abhāvato niccena ca suññaṃ. Dhuvena vāti pavattikkhaṇepi thirassa kassaci abhāvato dhuvena ca suññaṃ. Sassatena vāti sabbakālepi vijjāmānassa kassaci abhāvato sassatena ca suññaṃ. Avipariṇāmadhammena vāti jarābhaṅgavasena dvidhā aparivattamānapakatikassa kassaci abhāvato avipariṇāmadhammena ca suññaṃ. Atha vā niccabhāvena ca dhuvabhāvena ca sassatabhāvena ca avipariṇāmadhammabhāvena ca suññanti attho. Samuccayattho vā-saddo. Yathābhūtaṃ jānato passatoti iccevaṃ anattānupassanāñāṇena yathāsabhāvena jānantassa cakkhunā viya ca passantassa. Cakkhābhīnivesato ñāṇaṃ vivaṭṭatīti cakkhu attāti vā attaniyanti vā pavattamānato diṭṭhābhīnivesato tādāṅgappahānavasena ñāṇaṃ vivaṭṭati. Esa nayo sesesu.

99. Nekkhammena kāmacchandaṃ vosajjatīti nekkhammalābhī puggalo nekkhammena tappaṭipakkaṃ kāmacchandaṃ pariccajati. Vosagge paññāti kāmacchandassa vosaggabhūte nekkhamme taṃsāmpayuttā paññā. Esa nayo sesesu. Pīḷanaṭṭhādayo heṭṭhā vuttatthā eva. Parijānanto vivaṭṭatīti puggalādhīṭṭhānā desanā, maggasaṃgīpuggalo dukkhassa catubbidhaṃ atthaṃ kiccavasena parijānanto dubhato vuṭṭhānavasena vivaṭṭati, ñāṇavivaṭṭanepi ñāṇasaṃgī vivaṭṭatīti vutto.

100. Tathaṭṭhe paññāti etassa puggalasseva tathaṭṭhe vivaṭṭanā paññā. Esa nayo sesesu. Idāni maggakkhaṇe eva kiccavasena ākāraṇānattato cha vivaṭṭaṇṇāni dassetuṃ saññāvivaṭṭotīdīmatikaṃ ṭhapetvā taṃ atthato vibhajanto sañjānanto vivaṭṭatīdīmatīha. Tattha sañjānanto vivaṭṭatīti saññāvivaṭṭotī yasmā pubbabhāge nekkhammādiṃ adhipatito sañjānanto yogī pacchā nekkhammasāmpayuttañāṇena kāmacchandādito vivaṭṭati, tasmā taṃ ñāṇaṃ saññāvivaṭṭo nāmāti attho. Cetayanto vivaṭṭatīti cetovivaṭṭotī yasmā yogī nekkhammekattādīni cetayanto sāmpayuttañāṇena kāmacchandādito vivaṭṭati, tasmā taṃ ñāṇaṃ cetovivaṭṭo nāmāti attho. Vijānanto vivaṭṭatīti cittavivaṭṭotī yasmā yogī nekkhammādivasena

cittādhīttāhānena vijānanto taṃsāmpayuttañāṇena kāmacchandādito vivaṭṭati, tasmā taṃ ñāṇaṃ cittavivaṭṭo nāmāti attho. Ñāṇaṃ karonto vivaṭṭatīti ñāṇavivaṭṭoti yasmā yogī chabbidhaṃ ajjhakkāyatanāṃ anattānupassanāñāṇena suññato viditaṃ karonto teneva ñāṇena diṭṭhābhīnivesato vivaṭṭati, tasmā taṃ ñāṇaṃ ñāṇavivaṭṭo nāmāti attho. Vosajjanto vivaṭṭatīti vimokkhavivaṭṭoti yasmā yogī nekkhammādīhi kāmacchandādīni vosajjanto taṃsāmpayuttañāṇena kāmacchandādito vivaṭṭati, tasmā taṃ ñāṇaṃ vimokkhavivaṭṭo nāmāti attho. Tathaṭṭhe vivaṭṭatīti saccavivaṭṭoti yasmā yogī catubbidhe tathaṭṭhe dubhato vuṭṭhānavasena vivaṭṭati, tasmā maggañāṇaṃ saccavivaṭṭo nāmāti attho. Maggañāṇameva vā tathaṭṭhe dubhato vuṭṭhānabhāvena vivaṭṭatīti saccavivaṭṭoti attho.

Yattha saññāvivaṭṭotiādi saccavivaṭṭañāṇaniddese vuttattā saccavivaṭṭañāṇakkhaṇameva sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Maggakkhaṇeyeva hi sabbāni yujjanti. Kathaṃ? Ñāṇavivaṭṭe ñāṇaṇhi vajjetvā sesesu ariyamaggo sarūpeneva āgato. Vipassanākiccassa pana maggeneva sijjhanato vipassanākiccāsiddhivasena ñāṇavivaṭṭañāṇampi maggakkhaṇe yujjati. Maggañāṇeneva vā “cakkhu suñña”ntiādi kiccavasena paṭividdhameva hotīti maggakkhaṇe taṃ ñāṇaṃ vattum yujjatiyeva. Atthayojanā panettha “yattha maggakkhaṇe saññāvivaṭṭo, tattha cetovivaṭṭo. Yattha maggakkhaṇe cetovivaṭṭo, tattha saññāvivaṭṭo”ti evamādinā nayena sabbasaṃsandanesu yojanā kātabbā. Atha vā saññāvivaṭṭacetovivaṭṭacittavivaṭṭavimokkhavivaṭṭesu catunnaṃ ariyamaggānaṃ āgatattā saccavivaṭṭo āgatoyeva hoti. Ñāṇavivaṭṭo ca saccavivaṭṭeneva kiccavasena siddho hoti. Saññācetocittavimokkhavivaṭṭesveva ca peyyāle vitthāriyamāne “anattānupassanādhīpatattā paññā abhinivesato saññāya vivaṭṭatīti adhipatattā paññā saññāvivaṭṭe ñāṇa”nti ca, “abhiniveso nānattaṃ, anattānupassanā ekattaṃ. Anattānupassanekattaṃ cetayato abhinivesato cittaṃ vivaṭṭatīti nānatte paññā cetovivaṭṭe ñāṇa”nti ca, “abhinivesaṃ pajahanto anattānupassanāvasena cittaṃ adhiṭṭhātīti adhiṭṭhāne paññā cittavivaṭṭe ñāṇa”nti ca, “anattānupassanāya abhinivesaṃ vosajjatīti vosagge paññā vimokkhavivaṭṭe ñāṇa”nti ca pāṭhasambhavato ñāṇavivaṭṭe ñāṇampi tesu āgatameva hoti. Ñāṇavivaṭṭe ca anattānupassanāya vuṭṭhāya ariyamaggaṃ paṭiladdhassa kiccavasena “cakkhu suññaṃ attena vā attaniyena vā”tiādiyujjanato saccavivaṭṭo labbhati, tasmā ekekaṃmiṃ vivaṭṭe sesā pañca pañca vivaṭṭā labbhanti. Tasmā evaṃ “yattha saññāvivaṭṭo, tattha cetovivaṭṭo”tiādikāni saṃsandanāni vuttānīti veditabbaṃ.

Vivaṭṭañāṇachakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

50. Iddhividhañāṇaniddesavaṇṇanā

101. Iddhividhañāṇaniddesaṃ idha bhikkhūti imasmiṃ sāsane bhikkhu. Chandasamādhīpadhānasaṅkhārasamannāgatanti ettha chanda hetuko samādhī, chandādhiko vā samādhī chandasamādhī, kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhissetaṃ adhivacanaṃ. Padhānabhūtā saṅkhārā padhānasaṅkhārā, catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetāṃ adhivacanaṃ. Catukiccasādhanavasena bahuvacanaṃ kataṃ. Samannāgatanti chandasamādhinā ca padhānasaṅkhārehi ca upetaṃ. Iddhipādanti nipphattipariyāyena vā ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhīti saṅkhaṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhīpadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtānaṃ

sesacittacetasisikarāsinti attho. Vuttañhi iddhipādavibhaṅge suttantabhājanīye “iddhipādoti tathābhūtaṣa vedanākkhandho...pe... viññāṇakkhandho”ti. Abhidhammabhājanīye ca “iddhipādoti tathābhūtaṣa phasso vedanā...pe... paggāho avikkhepo”ti vuttaṃ. Tasmā “sesacittacetasisikarāsi”nti ettha? Chandasamādhīpadhānasaṅkhāresu ekekaṃ iddhiṃ katvā dvīhi dvīhi saha sesavacanaṃ katanti veditabbaṃ. Evañhi cattāro khandhā sabbe ca phassādayo dhammā saṅgahitā honti. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. Yatheva hi chandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī chandasamādhīti vutto, evaṃ vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī vīmaṃsāsamādhīti vuccati. Evamekekasmīṃ iddhipāde chandādayo vīriyādayo cittādayo vīmaṃsādayoti tayo tayo dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Yasmā vā ime tayo tayo dhammā sampayuttakehi catūhi khandhehi saddhiṃyeva ijjhanti, na vinā tehi, tasmā tena pariyāyena sabbe cattāropi khandhā ijjhanaṭṭhena iddhi nāma honti, paṭiṭṭhaṭṭhena pādā nāmātipi veditabbaṃ.

Vīriyasamādhīpadhānasaṅkhārasamannāgatanti ettha pana vīriyanti ca padhānasaṅkhāroti ca ekoyeva. Kasmā dvidhā vuttanti ce? Vīriyassa adhipatibhāvadassanavasenettha paṭhamam vīriyaggahaṇam kataṃ, tasseva catukiccasādhakattadassanattham padhānasaṅkhāravacanaṃ kataṃ. Evaṃ dvidhā vuttattā eva cetthāpi tayo tayo dhammāti vuttaṃ. Keci pana “vibhaṅge ‘iddhīti yā tesam tesam dhammānam iddhi samiddhi ijjhanā samijjhanā’ti vuttattā iddhi nāma anipphannā, iddhipādo nipphanho”ti vadanti. Idha pana iddhipi iddhipādopi nipphanho lakkhaṇabbhāhatoti sannīṭṭhānam kataṃ. Iddhi samiddhītiādīhi ijjhanākārena dhammā eva vuttāti veditabbaṃ.

Bhāvetīti āsevati. Suttantabhājanīye viya idhāpi iddhipādabhāvanā lokiyā eva. Tasmā iddhividham tāva sampādetukāmo lokiyam iddhipādam bhāvento pathavīkasiṇādīsū aṭṭhasu kasiṇesu adhikatavasippattaatṭhasamāpattiko kasiṇānulomato kasiṇapaṭilomato kasiṇānulomapaṭilomato jhānānulomato jhānapaṭilomato jhānānulomapaṭilomato jhānukkantikato kasiṇukkantikato jhānakasiṇukkantikato aṅgasaṅkantikato ārammaṇasaṅkantikato aṅgārammaṇasaṅkantikato aṅgavavatthānato ārammaṇavavatthānatoti imehi cuddasahi ākārehi cittaṃ paridametvā chandasīsavīriyasīsacittasīsavīmaṃsāsīsavasena punappunaṃ jhānam samāpajjati. Aṅgārammaṇavavatthānampi keci icchanti. Pubbahetusampannaṃ pana kasiṇesu catukkajjhānamatte ciṇṇavasināpi kātuṃ vaṭṭatīti taṃ taṃ iddhipādam samādhīṃ bhāvento “anuppannānam pāpakānam akusalānam dhammānam anuppādāyā”tiādikaṃ catuppakāram vīriyam adhiṭṭhāti, tassa ca hānivuddhiyo ñatvā vīriyasamataṃ adhiṭṭhāti. So evaṃ catūsū iddhipādesu cittaṃ paribhāvetvā iddhividham sampādeti.

So imesu catūsū iddhipādesūtiādīsū soti so bhāvitacaturiddhipādo bhikkhu. Catūsū iddhipādesu cittaṃ paribhāvetīti punappunaṃ chandādīsū ekekaṃ adhipatiṃ katvā jhānasamāpajjanavasena tesu cittaṃ paribhāveti nāma, chandādivāsaṇam gāhāpetīti attho. Paridametīti nibbisevanaṃ karoti. Purimaṃ pacchimassa kāraṇavacanaṃ. Paribhāvitañhi cittaṃ paridamitaṃ hotīti. Mudum karotīti tathā dantaṃ cittaṃ vasippattaṃ karoti. Vase vattamānañhi cittaṃ “mudū”ti vuccati. Kammaniyanti kammakkhamam kammayoggaṃ karoti. Mudu hi cittaṃ kammaniyaṃ hoti sudhantamiva suvaṇṇam, idha pana iddhividhakammakkhamam. Soti so paribhāvitacitto bhikkhu. Kāyampi citte samodahatītiādī iddhikaraṇakāle

yathāsukhaṃ cittacārassa ijjhanatthaṃ yogavidhānaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha kāyampi citte samodahatīti attano karajakāyampi pādakajjhānacitte samodahati paveseti āropeti, kāyaṃ cittānugatikāṃ karotīti attho. Evaṃ karaṇaṃ adissamānena kāyena gamanassa upakārāya hoti. Cittampi kāye samodahatīti pādakajjhānacittaṃ attano karajakāye samodahati āropeti, cittampi kāyānugatikāṃ karotīti attho. Evaṃ karaṇaṃ dissamānena kāyena gamanassa upakārāya hoti. Samādahatītipi pāṭho, patiṭṭhāpetīti attho. Kāyavasena cittaṃ pariṇāmetīti pādakajjhānacittaṃ gahetvā karajakāye āropeti kāyānugatikāṃ karoti, idaṃ cittaṃ kāye samodahanassa vevacanaṃ. Cittavasena kāyaṃ pariṇāmetīti karajakāyaṃ gahetvā pādakajjhānacitte āropeti, cittānugatikāṃ karoti, idaṃ kāyaṃ citte samodahanassa vevacanaṃ. Adhiṭṭhātīti “evaṃ hotū”ti adhiṭṭhāti. Samodahanassa atthavivaraṇatthaṃ pariṇāmo vutto, pariṇāmassa atthavivaraṇatthaṃ adhiṭṭhānaṃ vuttaṃ. Yasmā samodahatīti mūlapadaṃ, pariṇāmeti adhiṭṭhātīti tassa atthaniddesapadāni, tasmā tesāṃ dvinnāmyeva padānaṃ vasena pariṇāmetvāti adhiṭṭhahitvāti vuttaṃ, na vuttaṃ samodahitvāti.

Sukhasaññaṃ lahusaññaṃ kāye okkamitvā viharatīti catutthajjhānena sahaṇātasukhasaññaṃ lahusaññaṃ samāpajjanavasena karajakāye okkamitvā pavesetvā viharati. Tāya saññāya okkantakāyassa panassa karajakāyopi tūlapicu viya lahuko hoti. Soti so katayogavidhāno bhikkhu. Tathābhāvitena cittenāti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ, hetuatthe vā, tathābhāvitena cittaena hetubhūtenāti attho. Parisuddhenāti upekkhāsati pārisuddhibhāvato parisuddhena. Parisuddhattāyeva pariyodātena, pabhassarenāti attho. Iddhividhañāyāyāti iddhikoṭṭhāse, iddhivikappe vā ñāṇatthāya. Cittaṃ abhinīharatīti so bhikkhu vuttappakāravasena tasmim citta abhiññāpādake jāte iddhividhañāyādhiḡamatthāya parikammacittaṃ abhinīharati, kasiṇārammaṇato apanetvā iddhividhābhimukhaṃ peseti. Abhininnāmetīti adhigantabbaidhipoṇaṃ iddhipabbhāraṃ karoti. Soti so evaṃ katacittābhinihāro bhikkhu. Anekavihitanti anekavidhaṃ nānappakāraṃ. Iddhividhanti iddhikoṭṭhāsaṃ, iddhivikappaṃ vā. Paccanubhotīti paccanubhavati, phasseti sacchikaroti pāpuṇātīti attho.

102. Idānissa anekavihitabhāvaṃ dassento ekopi hutvātiādīmāha. Tattha ekopi hutvāti iddhikaraṇato pubbe pakatiyā ekopi hutvā. Bahudhā hotīti bahunnaṃ santike caṅkamitukāmo vā, sajjhāyaṃ vā kattukāmo, pañhaṃ vā pucchitukāmo hutvā satampi sahasampi hoti. Kathaṃ pañāyamevaṃ hoti? Iddhiyā bhūmipādapadamūlabhūte dhamme sampādetvā abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sace sataṃ icchatī, “sataṃ homi sataṃ homī”ti parikammaṃ katvā puna pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhāti. Adhiṭṭhānacittena saheva sataṃ hoti. Sahassādīsopi eseva nayo. Sace evaṃ na ijjhati, puna parikammaṃ katvā dutiyampi samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātābbaṃ. Saṃyuttaṭṭhakathāyañhi “ekavāraṃ dhevāraṃ samāpajjituṃ vaṭṭatī”ti vuttaṃ. Tattha pādakajjhānacittaṃ nimittārammaṇaṃ, parikammacittāni satārammaṇāni vā sahasārammaṇāni vā. Tāni ca kho vaṇṇavaseneva, no paṇṇattivaseṇa. Adhiṭṭhānacittampi tatheva satārammaṇaṃ vā sahasārammaṇaṃ vā, taṃ paṭhamappaṇācittamiva gotrabhuanantaraṃ ekameva uppajjati rūpāvacaracatutthajjhānikaṃ. Tattha ye te bahū nimmitā, te aniyametvā nimmitattā iddhimatā sadisāva honti. Ṭhānanisajjādīsū vā bhāsitatunhībhāvādīsū vā yaṃ yaṃ iddhimā karoti, taṃtadeva karonti. Sace pana nānāvaṇṇe kātukāmo hoti, keci paṭhamavaye keci majjhimavaye keci pacchimavaye, tathā dīghakese

upaḍḍhamuṇḍamuṇḍe missakakese upaḍḍharattacīvare paṇḍukacīvare padabhāṇadhammakathāsarabhaññaṇapañhapucchanapañhavissajjanarajanapacana cīv arasibbanadhovanādīni karonte, aparepi vā nānappakārake kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya “ettakā bhikkhū paṭhamavayā hotū”tiādīnā nayena parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṃ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṃ icchitappakārāyeva hotīti. Esa nayo “bahudhāpi hutvā eko hotī”tiādīsu. Ayaṃ pana viseso - iminā hi bhikkhunā evaṃ bahubhāvaṃ nimminivā puna “ekova hutvā caṅkamissāmi, sajjhāyaṃ karissāmi, pañhaṃ pucchissāmi”ti cintetvā vā “ayaṃ vihāro appabhikkhuko, sace keci āgamissanti, kuto ime ettakā ekasadisā bhikkhū addhā therassa esānubhāvoti maṃ jānissanti”ti appicchatāya vā antarāva “eko homī”ti icchantena pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “eko homī”ti parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya “eko homī”ti adhiṭṭhātabbaṃ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṃyeva eko hoti. Evaṃ akaronto pana yathāparicchinna kālavasena sayameva eko hoti.

Āvibhāvanti pākāṭabhāvaṃ karotīti attho. Tirobhāvanti paṭicchannabhāvaṃ karotīti attho. Āvibhāvaṃ paccaṇubhoti, tirobhāvaṃ paccaṇubhotīti purimena vā sambandho. Tatrāyaṃ iddhiṃ āvibhāvaṃ kattukāmo andhakāraṃ vā ālokaṃ karoti, paṭicchannaṃ vā vivaṭaṃ karoti, anāpāthaṃ vā āpāthaṃ karoti. Kathaṃ? Ayañhi yathā paṭicchannopi dūre ṭhitopi vā dissati, evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā kattukāmo pādakajjhānato vuṭṭhāya “idaṃ andhakāraṃ ālokajātaṃ hotū”ti vā, “idaṃ paṭicchannaṃ vivaṭaṃ hotū”ti vā, “idaṃ anāpāthaṃ āpāthaṃ hotū”ti vā āvajjitvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti. Saha adhiṭṭhānā yathādhiṭṭhitameva hoti. Pare dūre ṭhitāpi passanti, sayampi passitukāmo passati. Tirobhāvaṃ kattukāmo pana ālokaṃ vā andhakāraṃ karoti, appaṭicchannaṃ vā paṭicchannaṃ, āpāthaṃ vā anāpāthaṃ karoti. Kathaṃ? Ayañhi yathā appaṭicchannopi samīpe ṭhitopi vā na dissati, evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā kattukāmo pādakajjhānā vuṭṭhahitvā “idaṃ ālokaṭṭhānaṃ andhakāraṃ hotū”ti vā, “idaṃ appaṭicchannaṃ paṭicchannaṃ hotū”ti vā, “idaṃ āpāthaṃ anāpāthaṃ hotū”ti vā āvajjitvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti. Saha adhiṭṭhānā yathādhiṭṭhitameva hoti. Pare samīpe ṭhitāpi na passanti, sayampi apassitukāmo na passati. Apica sabbampi pākāṭapāṭihāriyaṃ āvibhāvo nāma, apākāṭapāṭihāriyaṃ tirobhāvo nāma. Tattha pākāṭapāṭihāriye iddhipi paññāyati iddhiṃāpi. Taṃ yamakapāṭihāriyena dīpetabbaṃ. Apākāṭapāṭihāriye iddhiyeva paññāyati, na iddhiṃā. Taṃ mahakasuttena ca brahmanimantanikasuttena ca dīpetabbaṃ.

Tirokuṭṭanti parakuṭṭaṃ, kuṭṭassa parabhāganti vuttaṃ hoti. Esa nayo tiropākāratiropabbatesu. Kuṭṭoti ca gehabhitti. Pākāroti gehavihāragāmādīnaṃ parikkhepapākāro. Pabbatoti paṃsupabbato vā pāsāṇapabbato vā. Asajjamānoti alaggamāno. Seyyathāpi ākāseti ākāse viya. Evaṃ gantukāmena pana ākāsakasiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya kuṭṭaṃ vā pākāraṃ vā pabbataṃ vā āvajjitvā kataparikammaṃ “ākāso hotū”ti adhiṭṭhātabbo, ākāsova hoti. Adho otaritukāmassa, uddhaṃ vā ārohitukāmassa susiro hoti, vinivijjhivā gantukāmassa chiddo. So tattha asajjamāno gacchati. Sace panassa bhikkhuno adhiṭṭhahitvā gacchantassa antarā pabbato vā rukkho vā utṭheti, kiṃ puna samāpajjitvā adhiṭṭhātabbanti? Doso natthi. Puna samāpajjitvā adhiṭṭhānañhi upajjhāyassa santike nissayaggahaṇasadisam hoti. Iminā pana bhikkhunā “ākāso hotū”ti adhiṭṭhitattā ākāso hotiyeva.

Purimādhiṭṭhānabaleneva cassa antarā añño pabbato vā rukkho vā utumayo utṭhahissatīti atṭhānametaṃ. Aññena iddhimatā nimmite pana paṭhamam nimmānam balavam hoti. Itarena tassa uddham vā adho vā gantabbam.

Pathaviyāpi ummujjanimumujjanti ettha ummujjanti utṭhānam, nimujjanti saṃsīdanam, ummujjañca nimujjañca ummujjanimumujjam. Evaṃ kattukāmena pana āpokasiṇam samāpajjitvā utṭhāya “ettake ṭhāne pathavī udakam hotū”ti paricchinditvā parikkammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhātabbam. Saha adhiṭṭhānā yathāparicchinne ṭhāne pathavī udakameva hoti. So tattha ummujjanimumujjam karoti seyyathāpi uduke. Na kevalañca ummujjanimumujjameva, nhānapānamukhadhovanabhaṇḍakadhovanādīsu yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ karoti. Na kevalañca udakameva karoti, sappitelamadhuphāṇitādīsipi yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ “idañcidañca ettakam hotū”ti āvajjitvā parikkammaṃ katvā adhiṭṭhahantassa yathādhiṭṭhitameva hoti. Uddharitvā bhājanagataṃ karontassa sappi sappiyeva hoti, telādīni telādīniyeva, udakam udakameva. So tattha temitukāmo temeti, na temitukāmo na temeti. Tasseva ca sā pathavī udakam hoti, sesajanassa pathavīyeva. Tattha manussā pattikāpi gacchanti, yānādīhipi gacchanti, kasikammādīnipi karontiyeva. Sace panāyam “tesampi udakam hotū”ti icchati, hotiyeva. Paricchinnakālam pana atikkamitvā yaṃ pakatiyā ghaṭataḷākādīsu udakam, taṃ ṭhapetvā avasesam paricchinnatṭhānam pathavīyeva hoti.

Udukepi abhijjamāne gacchatīti ettha yaṃ udakam akkamitvā saṃsīdati, taṃ bhijjamānanti vuccati, viparītam abhijjamānam. Evaṃ gantukāmena pana pathavīkasiṇam samāpajjitvā vuṭṭhāya “ettake ṭhāne udakam pathavī hotū”ti paricchinditvā parikkammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhātabbam. Saha adhiṭṭhānā yathāparicchinnatṭhāne udakam pathavīyeva hoti. So tattha gacchati seyyathāpi pathaviyam. Na kevalañca gacchati, yaṃ yaṃ iriyāpatham icchati, taṃ taṃ kappeti. Na kevalañca pathavimeva karoti, maṇisuvanaṇṇapabbatarukkhādīsipi yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ vuttanayeneva āvajjitvā adhiṭṭhāti, yathādhiṭṭhitameva hoti. Tasseva ca taṃ udakam pathavī hoti, sesajanassa udakameva. Macchakacchapā ca udakakākādayo ca yathāruci vicaranti. Sace panāyam aññesampi manussānam taṃ pathaviṃ kātuṃ icchati, karontiyeva. Yathāparicchinnakālātikkamena pana udakameva hoti.

Ākāsepi pallaṅkena kamatīti antalikkhe samantato ūrubaddhāsanena gacchati. Pakkhī sakuṇoti pakkhehi yutto sakuṇo, na aparipuṇṇapakkho lūnapakkho vā. Tādiso hi ākāse gantum na sakkoti. Evamākāse gantukāmena pana pathavīkasiṇam samāpajjitvā vuṭṭhāya sace nisinno gantumicchati, pallaṅkappamāṇam ṭhānam paricchinditvā parikkammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhātabbam. Sace nipanno gantukāmo hoti, mañcappamāṇam, sace padasā gantukāmo hoti, maggappamāṇanti evam yathānurūpaṃ ṭhānam paricchinditvā vuttanayeneva “pathavī hotū”ti adhiṭṭhātabbam. Saha adhiṭṭhānā pathavīyeva hoti. Ākāse gantukāmena ca bhikkhunā dibbacakkhulābhināpi bhavitabbam. Kasmā? Yasmā antarā utusamutṭhānā vā pabbatarukkhādayo honti, nāgasupaṇṇādayo vā usūyantā māpentī, tesam dassanattham. Te pana disvā kiṃ kātābbanti? Pādakajjhānam samāpajjitvā vuṭṭhāya “ākāso hotū”ti parikkammaṃ katvā adhiṭṭhātabbam. Apica okāse orohaṇatthampi iminā dibbacakkhulābhinā bhavitabbam. Ayañhi sace anokāse nhānatitthe vā gāmadvāre vā orohati, mahājanassa pākaṭo hoti, tasmā dibbacakkhunā passitvā anokāsam vajjetvā okāse otaratīti.

Imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāveti ettha candimasūriyānaṃ dvācattālīsajjanasahassoparicaraṇena mahiddhikatā, tīsu dīpesu ekakkhaṇe ālokaṇaṇena mahānubhāvatā vedittabbā, evaṃ uparicaraṇaālokaṇaṇehi vā mahiddhike, teneva mahiddhikattena mahānubhāve. Parāmasatīti pariggaṇhāti, ekadese vā phusati. Parimajjati samantato ādāsatalaṃ viya parimajjati. Ayaṃ panassa iddhi abhiññāpādakajjhānavaseneva ijjhati, natthettha kaṣiṇasamāpattiniyamo. Svāyaṃ yadi icchati gantvā parāmasitum, gantvā parāmasati. Sace pana idheva nisinnako vā nipannako vā parāmasitukāmo hoti, “hatthapāse hotū”ti adhiṭṭhāti. Adhiṭṭhānabalena vaṇṭā muttatālapalaṃ viya āgantvā hatthapāse ṭhite vā parāmasati, hatthaṃ vā vaḍḍhetvā parāmasati. Hatthaṃ vaḍḍhentassa pana kiṃ upādinnakaṃ vaḍḍhati anupādinnakaṃ vāti? Upādinnakaṃ nissāya anupādinnakaṃ vaḍḍhati. Yo evaṃ katvā na kevalaṃ candimasūriye parāmasati, sace icchati, pādakathalikaṃ katvā pāde ṭhapeti, pīṭhaṃ katvā nisīdati, mañcaṃ katvā nipajjati, apassenaphalakaṃ katvā apassayati. Yathā eko, evaṃ aparopi. Anekasupi hi bhikkhusatasahassesu evaṃ karontesu tesaṃ ekamekassa tatheva ijjhati. Candimasūriyānaṃ gamanampi ālokaṇaṇampi tatheva hoti. Yathā hi pātisahassesu udakapūresu sabbapātīsu candamaṇḍalāni dissanti, pākatikameva candassa gamanaṃ ālokaṇaṇaṃ hoti, tathūpamameva pāṭihāriyaṃ. Yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattetīti brahmalokaṃ paricchedaṃ katvā etthantare anekavidhaṃ abhiññaṃ karonto attano kāyena vasaṃ issariyaṃ vatteti. Vitthāro panettha iddhikathāyaṃ āvibhavissatīti.

Iddhividhaññāniddesavaṇṇanā nīṭṭhitā.

51. Sotadhātuvisuddhiññāniddesavaṇṇanā

103. Sotadhātuvisuddhiññāniddese dūrepi saddānantiādi dibbasotaṃ uppādetukāmassa ādikammikassa bhikkhuno upāyasandassanattaṃ vuttaṃ. Tattha dūrepi saddānaṃ saddanimittanti dūre saddānaṃ antare saddaṃ. Saddoyeva hi nimittakaraṇavasena saddanimittaṃ. “Dūre”ti vuttepi pakatisotassa āpāthattṭhāneyeva. Oḷārikānanti thūlānaṃ. Sukhumānanti aṇūnaṃ. Saṇhasaṇhānanti saṇhatopi saṇhānaṃ, atisaṇhānanti attho. Etena paramasukhumā saddā vuttā honti. Imaṃ ñāṇaṃ uppādetukāmena ādikammikena jhāyinaṃ abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya parikammasamādhicittena paṭhamataraṃ pakatisotapathe dūre oḷāriko araṇṇe sīhādīnaṃ saddo āvajjitabbo. Vihāre ghaṇḍisaddo bherisaddo saṅkhasaddo sāmaṇeradaharabhikkhūnaṃ sabbathāmena sajjhāyantānaṃ sajjhāyanasaddo pakatikathaṃ kathentānaṃ “kiṃ, bhante, kiṃ, āvuso”tiādisaddo sakuṇasaddo vātasaddo padasaddo pakkuthitaukassa cicciṭṭāyanasaddo ātape sūssamānatālapaṇṇasaddo kunthakipillikādisaddoti evaṃ sabboḷārikato pabhūti yathākkamena sukhumasukhumasaddā āvajjitabbā.

Evaṃ karontena ca puratthimādīsu dasasu disāsu kamena ekekissā disāya saddanimittaṃ vuttanayena manasi kātabbaṃ. Manasi karontena ca ye saddā pakatisotassa suyanti, tesu pakatisotamodhāya manodvārikena cittaṃ manasi kātabbaṃ. Tassa te saddā pakaticittassāpi pākaṭā honti, parikammasamādhicittassa pana ativiya pākaṭā honti. Tassevaṃ saddanimittaṃ manasikaroto idāni dibbasotadhātu uppajjissatīti tesu saddesu aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati, tasmīṃ niruddhe cattāri pañca vā javanāni javanti. Yesaṃ purimāni tīṇi cattāri vā parikammopacārānulomagotrābhunāmakāni

kāmāvacarāni, catuttham pañcamam vā appanācittam rūpāvacaracatutthajjhānikam. Tattha yaṃ tena appanācittena saddhiṃ uppannam ñāṇam, ayaṃ dibbasotadhātu. Tam thāmagataṃ karontena “etthantare saddam suṇāmī”ti ekaṅgulamattam paricchinditvā vaḍḍhetabbaṃ, tato dvaṅgulacaturaṅgulaatṭhaṅgulavidatthiratanaantogabbhapamukha-pāsādapariveṇasaṅghārāmagocaragāmajanapadādivasena yāva cakkavāḷam, tato vā bhiyyopi paricchinditvā paricchinditvā vaḍḍhetabbaṃ. Evaṃ adhigatābhiñño esa pādakajjhānārammaṇena phuṭṭhokāsabbhantaragate sadde puna pādakajjhānam asamāpajjitvāpi abhiññāñāṇena suṇātiyeva. Evaṃ suṇanto ca sacepi yāvabrahmalokā saṅkhabheripaṇavādisaddehi ekakolāhalaṃ hoti, pāṭiyekkaṃ vavatthāpetukāmatāya sati “ayaṃ saṅkhasaddo, ayaṃ bherisaddo”ti vavatthāpetum sakkotiyeve. Abhiññāñāṇena sute sātthake sadde pacchā kāmāvacaracittena attham jānāti. Dibbasotaṃ pakatisotavatoyeva uppajjati, no badhirassa. Pacchā pakatisote vinaṭṭhepi dibbasotaṃ na vinassatīti vadanti.

So dibbāya sotadhātuyāti ettha dibbasadisattā dibbā. Devānañhi sucaritakammābhiniḃbattā pittasemharudhirādīhi apalibuddhā upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamatthā dibbā pasādasotadhātu hoti. Ayañcāpi imassa bhikkhuno vīriyabhāvanābalanibbattā ñāṇasotadhātu tādisāyevāti dibbasadisattā dibbā. Apica dibbavihārasena paṭiladdhattā, attanā ca dibbavihārasannissitattāpi dibbā, savanaṭṭhena nijjivattṭhena ca sotadhātu, sotadhātukiccakaraṇena ca sotadhātu viyātipi sotadhātu. Tāya dibbāya sotadhātuyā. Visuddhāyāti parisuddhāya nirupakkilesāya. Atikkantamānusikāyāti manussūpacāram atikkamitvā saddasavena mānusiḃkaṃ maṃsasotadhātum atikkantāya vītivattitvā ṭhitāya. Ubho sadde suṇātīti dve sadde suṇāti. Katame dve? Dibbe ca mānuse ca, devānañca manussānañca saddeti vuttaṃ hoti. Etena padesapariyādānam veditabbaṃ. Ye dūre santike cāti ye saddā dūre paracakkavāḷepi, ye ca santike antamaso sadehasannissitapāṇakasaddāpi, te suṇātīti vuttaṃ hoti. Etena nippadesapariyādānam veditabbanti.

Sotadhātuvisuddhiñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

52. Cetopariyañāṇaniddesavaṇṇanā

104. Cetopariyañāṇaniddese so evaṃ pajānātīti idāni vattabbaṃ vidhānam upadisati. Idaṃ rūpaṃ somanassindriyasamuṭṭhitantiādi ādikammikena jhāyinā paṭipajjitabbaṃ vidhānam. Kathaṃ? Etañhi ñāṇam uppādetukāmena jhāyinā paṭhamam tāva dibbacakkhuñāṇam uppādetabbaṃ. Etañhi dibbacakkhuvasena ijjhati, taṃ etassa parikammaṃ. Tasmā tena bhikkhunā ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā parassa hadayarūpaṃ nissāya vattamānassa lohitassa vaṇṇam passitvā passitvā cittaṃ pariyesitabbaṃ. Tañhi lohitaṃ kusalasomanasse vattamāne rattam hoti nigrodhapakkavaṇṇam, akusalasomanasse vattamāne tadeva luḷitaṃ hoti, domanasse vattamāne kāḷakaṃ hoti jambupakkavaṇṇam luḷitaṃ. Kusalūpekkhāya vattamānāya pasannaṃ hoti tilatelavaṇṇam. Akusalūpekkhāya vattamānāya tadeva luḷitaṃ hoti. Tasmā tena “idaṃ rūpaṃ somanassindriyasamuṭṭhitaṃ, idaṃ rūpaṃ domanassindriyasamuṭṭhitaṃ, idaṃ rūpaṃ upekkhindriyasamuṭṭhita”nti parassa hadayalohitavaṇṇam passitvā passitvā cittaṃ pariyesantena cetopariyañāṇam

thāmagataṃ kātabbaṃ. Evaṃ thāmagate hi tasmiṃ anukkamena sabbampi
kāmvācarādibhedaṃ cittaṃ pajānāti cittaṃ cittameva saṅkamanto vinā
hadayarūpadassanena. Vuttampi cetam aṭṭhakathāyaṃ -

“Āruppe parassa cittaṃ jānitukāmo kassa hadayarūpaṃ passati,
kassindriyavikāraṃ oloketi? Na kassaci. Iddhimato visayo esa, yadidaṃ
yattha katthaci cittaṃ āvajjanto soḷasappabhedam cittaṃ jānāti.
Akatābhinivesassa pana vasena ayaṃ kathā”ti.

Parasattānanti attānaṃ ṭhapetvā sesasattānaṃ. Parapuggalānanti idampi iminā
ekatthameva, veneyyavasena pana desanāvilāsena ca byañjanena nānattaṃ kataṃ.
Cetasā ceto paricca pajānātīti attano cittaṃ tesam cittaṃ paricchinditvā
sarāgādivasena nānappakārato jānāti. Sarāgaṃ vātiādīsu vā-saddo samuccayattho.
Tattha aṭṭhavidhaṃ lobhasahagatacittaṃ sarāgaṃ cittaṃ nāma, avasesaṃ
catubhūmakakusalābyākatacittaṃ vītārāgaṃ nāma. Dve domanassacittāni, dve
vicikicchāuddhaccacittānīti imāni pana cattāri cittāni imasmiṃ duke saṅgahaṃ na
gacchanti. Keci pana therā tānipi vītārāgapadena saṅgaṇhanti. Duvidhaṃ pana
domanassasahagataṃ cittaṃ sadosaṃ cittaṃ nāma, sabbampi catubhūmaṃ
kusalābyākataṃ vītadosaṃ nāma. Sesāni dasa akusalacittāni imasmiṃ duke
saṅgahaṃ na gacchanti. Keci pana therā tānipi vītadosapadena saṅgaṇhanti.
Samohaṃ vītamohanti ettha pana mohekahetukavasena
vicikicchāuddhaccasahagatadvayameva samohaṃ. Mohassa pana sabbākusalesu
sambhavato dvādasavidhampi akusalaṃ cittaṃ “samoha”nti veditabbaṃ. Avasesaṃ
kusalābyākataṃ vītamohaṃ. Thinamiddhānugataṃ pana saṃkhittaṃ,
uddhaccānugataṃ vikkhittaṃ. Rūpāvacarārūpāvacaraṃ mahaggataṃ, avasesaṃ
amahaggataṃ. Sabbampi tebhūmaṃ sauttaraṃ, lokuttaraṃ anuttaraṃ.
Upacārappattaṃ appanāppattañca samāhitaṃ, tadubhayamasampattaṃ
asamāhitaṃ.
Tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttippattaṃ
vimuttaṃ, pañcavidhampi etaṃ vimuttimappattaṃ avimuttanti veditabbaṃ. Iti
cetopariyaññalābhī bhikkhu soḷasappabhedampi cittaṃ pajānāti. Puthujjanā pana
ariyānaṃ maggaphalacittaṃ na jānanti, ariyāpi ca heṭṭhimā heṭṭhimā uparimānaṃ
uparimānaṃ maggaphalacittaṃ na jānanti, uparimā uparimā pana heṭṭhimānaṃ
heṭṭhimānaṃ cittaṃ jānantīti.

Cetopariyaññaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

53. Pubbenivāsānussatiññāniddesavaṇṇanā

105. Pubbenivāsānussatiññāniddese evaṃ pajānātītiādi catūsu iddhipādesu
paribhāvitacittassa pubbenivāsānussatiññānaṃ uppādetukāmassa
taduppādanavidhānadassanattamaṃ vuttaṃ. Kamato hi paṭiccasamuppādaṃ passitvā
viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanāsaṅkhātāṃ paccuppannaṃ
phalasaṅkhepaṃ passati, tassa paccayaṃ purimabhava kammakilesasaṅkhātāṃ
hetusaṅkhepaṃ passati, tassa paccayaṃ purimabhaveyeva phalasaṅkhepaṃ passati,
tassa paccayaṃ tatiyabhava hetusaṅkhepaṃ passati. Evaṃ
paṭiccasamuppādadassanena jātiparamparaṃ passati. Evaṃ bahūpakāro
pubbenivāsānussatiññānaṃ paṭiccasamuppādamanasikāro. Tattha “imasmiṃ sati
idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti idaṃ paṭiccasamuppādaniddesassa
uddesavacanāṃ. Evaṃ tesam aññataravacaneneva atthe siddhe dvividhā vacanaṃ

kasmāti ce? Atthanānattasabbhāvato. Kathaṃ? Imasmiṃ satīti imasmiṃ paccaye vijjamāne. Idaṃ sabbapaccayānaṃ sādhāraṇavacanaṃ. Idaṃ hotīti idaṃ paccayuppannaṃ bhavati. Idaṃ sabbapaccayuppannānaṃ sādhāraṇavacanaṃ. Iminā sakalena vacanena ahetukavādo paṭisiddho hoti. Ye hi dhammā paccayasambhavā honti, na paccayābhavā, te ahetukā nāma na hontīti. Imassuppādāti imassa paccayassa uppādaheṭu. Idaṃ sabbapaccayānaṃ uppādavantaṭādīpanavacanaṃ. Idaṃ uppajjatīti idaṃ paccayuppannaṃ uppajjati. Idaṃ sabbapaccayuppannānaṃ tato uppajjamānatādīpanavacanaṃ. Iminā sakalena vacanena sassatāhetukavādo paṭisiddho hoti. Ye hi uppādavanto dhammā, te aniccā. Tasmā satipi sahetukatte aniccahetukā ete dhammā na loke nīccasammatapakatipurisādihetukāti vuttaṃ hoti.

Yadidanti niddisatibbatthasandassanaṃ. Avijjāpaccayā saṅkhārāti ettha yaṃ paṭicca phalameti, so paccayo. Paṭiccāti na vinā, apaccakkhitvāti attho. Etīti uppajjati ceva pavattati cāti attho. Apica upakārakaṭṭho paccayaṭṭho, avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo. Tasmā avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavanti yojanā. Evaṃ sambhavanti-saddassa sesapadehipi yojanā kātabbā. Sokādisu ca socanaṃ soko. Paridevanaṃ paridevo. Dukkhatīti dukkhaṃ. Uppādaṭṭhitivasena vā dvedhā khanatīti dukkhaṃ. Dummanassa bhāvo domanassaṃ. Bhuso āyāso upāyāso. Sambhavanti nibbattanti. Evanti niddiṭṭhanayanidassanaṃ. Tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmānādīhīti dasseti. Etassāti yathāvuttassa. Kevalassāti asammissassa, sakalassa vā. Dukkhaḥkhandhassāti dukkhasamūhassa, na sattassa na sukhasubhādīnaṃ. Samudayoti nibbatti. Hotīti sambhavati.

Tattha katamā avijjā? Dukkhe aññāṇaṃ, dukkhasamudaye aññāṇaṃ, dukkhanirodhe aññāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ, pubbante aññāṇaṃ, aparante aññāṇaṃ, pubbantāparante aññāṇaṃ, idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇaṃ. Katame saṅkhārā? Puññābhisaṅkhāro, apuññābhisaṅkhāro, āneñjābhisaṅkhāro, kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāro. Aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā pañca rūpāvacarakusalacetanā puññābhisaṅkhāro, dvādasa akusalacetanā apuññābhisaṅkhāro, catasso arūpāvacarakusalacetanā āneñjābhisaṅkhāro. Kāyasañcetanā kāyasaṅkhāro, vacīsañcetanā vacīsaṅkhāro, manosañcetanā cittasaṅkhāro.

Tattha siyā - kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī”ti? Avijjābhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādisu avijjāsaṅkhātāṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti. So dukkhe tāva pubbantādisu ca aññāṇena saṃsāradukkhaṃ sukhasaññāya gahetvā tasseva hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhati. Samudaye aññāṇena dukkhahetubhūtepi taṇhāparikkhāre saṅkhāre sukhahetuto maññamāno ārabhati. Nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūtepi gativisesse dukkhanirodhasaññī hutvā nirodhassa ca amaggabhūtesupi yaññāmaratapādīsū nirodhamaggasaññī hutvā dukkhanirodhaṃ patthayamāno yaññāmaratapādīmukhena tividhepi saṅkhāre ārabhati.

Apica so tāya catūsu saccesu appahīnāvijjatāya visesato jātijārōgamaraṇādianekādīnavavokiṇṇampi puññaphalasaṅkhātāṃ dukkhaṃ dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacīcittasaṅkhārabhedam puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati devaccharakāmako viya marupapātaṃ. Sukhasammatassāpi ca tassa puññaphalassa ante mahāparilāhajanikaṃ vipariṇāmadukkhataṃ appassādatañca apassantopi tappaccayaṃ vuttappakārameva puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati salabho viya dīpasikhābhiniṇipātaṃ, madhubindugiddho

viya ca madhulittasatthadhārālehanam. Kāmūpasevanādīsu ca savipākesu ādīnavam apassanto sukhasaññāya ceva kilesābhibhūtatāya ca dvārattayappavattampi apuññābhisaṅkhāram ārabhati bālo viya gūthakīlanam, maritukāmo viya ca visakhādanam. Āruppavipākesu cāpi saṅkhāravipariṇāmadukkhatam anavabujjhamāno sassatādivipallāsena cittasaṅkhārabhūtam āneñjābhisaṅkhāram ārabhati disāmūlho viya pisācanagarābhimukhamaggagamanam. Evaṃ yasmā avijjābhāvatova saṅkhārabhāvo, na abhāvato, tasmā jānitabbametam “ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī”ti.

Etthāha - gaṇhāma tāva etaṃ “avijjā saṅkhārānam paccayo”ti. Kiṃ panāyamekāva avijjā saṅkhārānam paccayo, udāhu aññepi paccayā santīti? Kiṃ panettha yadi tāva ekāva, ekakāraṇavādo āpajjati. Atha aññepi santi, “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti ekakāraṇaniddeso nupapajjati? Na nupapajjati. Kasmā? Yasmā -

“Ekaṃ na ekato idha, nānekamanekatopi no ekaṃ;
Phalamatthi atthi pana eka-hetuphaladīpane attho”.

Bhagavā hi katthaci padhānattā katthaci pākaṭattā katthaci asādhāraṇattā desanāvīlāsassa ca veneyyānañca anurūpato ekameva hetuñca phalañca dīpeti. Tasmā ayamidha avijjā vijjamānesupi aññesu vatthārammaṇasahajātadhammādīsu saṅkhārakāraṇesu “assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī”ti ca, “avijjāsamudayā āsavaśamudayo”ti ca vacanato aññesampi taṇhādīnam saṅkhārahetūnam hetūti padhānattā, “avidvā, bhikkhave, avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisāṅkharotī”ti pākaṭattā, asādhāraṇattā ca saṅkhārānam hetubhāvena dīpitāti veditabbā. Eteneva ca ekeka-hetuphaladīpanaparihāravacanena sabbattha ekeka-hetuphaladīpane payojanam veditabbanti.

Etthāha - evaṃ santēpi ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya katham puññāneñjābhisaṅkhārapaccayattam yujjati? Na hi nimbabījato ucchu uppajjati. Katham na yujjissati? Lokasmiñhi -

“Viruddho cāviruddho ca, sadisāsadisō tathā;
Dhammānam paccayo siddho, vipākā eva te ca na”.

Iti ayaṃ avijjā vipākavasena ekantāniṭṭhaphalā, sabhāvavasena ca sāvajjāpi samānā sabbesampi etesaṃ puññābhisaṅkhārādīnam yathānurūpaṃ ṭhānakiccasabhāvaviruddhāviruddhapaccayavasena sadisāsadisapaccayavasena ca paccayo hotīti veditabbā.

Apica -

“Cutūpapāte saṃsāre, saṅkhārānañca lakkhaṇe;
Yo paṭiccasamuppanna-dhammesu ca vimuyhati.

“Abhisāṅkharoti so ete, saṅkhāre tividhe yato;
Avijjā paccayo tesam, tividhānam ayaṃ tato.

“Yathāpi nāma jaccandho, naro aparīṇāyako;
Ekadā yāti maggena, ummaggenāpi ekadā.

“Saṃsāre saṃsaram bālo, tathā aparīṇāyako;
Karoti ekadā puññaṃ, apuññaṃapi ekadā.

kāyadasakanti vīsati rūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete tevīsati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Sabhāvakānaṃ bhāvasakānaṃ pakkhipitvā tettiṃsa, opapātikasattesu brahmakāyikādīnaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotavattitudasakāni jīvitindriyanavakañcāti ekūnacattālīsa rūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete dvācattālīsa dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ. Kāmabhava pana sesaopapātikānaṃ saṃsedajānaṃ vā sabhāvakaparipuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotaghānajivhākāyavatthubhāvasakānīti sattati rūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete tesattati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ. Esa ukkaṃso. Avakaṃsena pana taṃtaṃdasakavikalānaṃ tassa tassa vasena hāpetvā hāpetvā paṭisandhiyaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpasāṅkhā veditabbā. Arūpīnaṃ pana tayova arūpino khandhā, asaṅñānaṃ rūpato jīvitindriyanavakamevāti. Esa tāva paṭisandhiyaṃ nayo.

Tattha siyā - kathaṃ panetaṃ jānitabbam “paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hotī”ti? Suttato yuttito ca. Sutte hi “cittānuparivattino dhammā”tiādīnā nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā siddhā. Yuttito pana -

Cittajena hi rūpena, idha diṭṭhena sijjhati;
Adiṭṭhassāpi rūpassa, viññāṇaṃ paccayo iti.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatananti nāmaṃ vuttameva. Idha pana rūpaṃ niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni jīvitindriyanti ekādasavidham. Saḷāyatanaṃ - cakkhāyatanaṃ, sotāyatanaṃ, ghāṇāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, manāyatanaṃ.

Tattha siyā - kathaṃ panetaṃ jānitabbam “nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo”ti? Nāmarūpabhāve bhāvato. Tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṃ taṃ āyatanaṃ hoti, na aññathāti.

Saḷāyatanapaccayā phassoti -

“Chaḷeva phassā saṅkhepā, cakkhusamphassaādayo;
Viññāṇamiva bāttiṃsa, vitthārena bhavanti te”.

Phassapaccayā vedanāti -

“Dvārato vedanā vuttā, cakkhusamphassajādikā;
Chaḷeva tā pabhedenā, idha bāttiṃsa vedanā”.

Vedanāpaccayā taṇhāti -

“Rūpataṇhādibhedena, cha taṇhā idha dīpitā;
Ekekā tividhā tattha, pavattākārato matā.

“Dukkhi sukhaṃ patthayati, sukhi bhiyyopi icchati;
Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā.

“Taṇhāya paccayā tasmā, honti tissopi vedanā;
Vedanāpaccayā taṇhā, iti vuttā mahesinā”.

Taṇhāpaccayā upādānanti cattāri upādānāni - kāmupādānaṃ, diṭṭhupādānaṃ, sīlabbatupādānaṃ, attavādupādānaṃ. Upādānapaccayā bhavoti idha kammabhavo adhippeto. Upapattibhavo pana paduddhārasena vutto. Bhavapaccayā jātīti kammabhavapaccayā paṭisandhikhandhānaṃ pātubhāvo.

Tattha siyā - kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “bhavo jātiyā paccayo”ti ce?
Bāhirapaccayasamattepi hīnapaṇītādivisesadassanato. Bāhirānañhi janakajanānisukkasoṇitāhārādīnaṃ paccayānaṃ samattepi sattānaṃ yamakānampi sataṃ hīnapaṇītātādiviseso dissati. So ca na ahetuko sabbadā ca sabbesañca abhāvato, na kammabhavato aññahetuko tadabhinibbattakasattānaṃ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvatoti kammabhava hetukoyeva. Kammañhi sattānaṃ hīnapaṇītātādivisesassa hetu. Tenāha bhagavā - “kammaṃ satte vibhajati, yadidaṃ hīnapaṇītātāyā”ti.

Jātipaccayā jarāmaraṇantiādīsu yasmā asati jātiyā jarāmaraṇaṃ nāma sokādayo vā dhammā na honti, jātiyā pana sati jarāmaraṇaṃ ceva jarāmaraṇasaṅkhātadukkhadhammaphuṭṭhassa ca bālassa jarāmaraṇābhisambandhā vā tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti, tasmā ayaṃ jāti jarāmaraṇassa ceva sokādīnañca paccayo hotīti veditabbā.

So tathābhāvitena cittenātiādīsu pubbenivāsānussatiñāṇāyāti etassa ñāṇassa adhigamāya, pattiyaṃ vuttaṃ hoti. Anekavihitanti anekavidhaṃ nānappakāraṃ, anekehi vā pakārehi pavattitaṃ, saṃvaṇṇitanti attho. Pubbenivāsanti samanantarātītaṃ bhavaṃ ādiṃ katvā tattha tattha nivutthasantānaṃ. Anussaratīti khandhapaṭipāṭivasena cutipaṭisandhivasena vā anugantvā anugantvā sarati. Imañhi pubbenivāsaṃ cha janā anussaranti titthiyā pakatisāvakā mahāsāvakā aggasāvakā paccekabuddhā buddhāti. Tattha titthiyā cattālisaṃyeva kappe anussaranti, na tato paraṃ. Kasmā? Dubbalapaññattā. Tesañhi nāmarūpaparicchedavirahitattā dubbalā paññā hoti. Pakatisāvakā kappasatampi kappasahassampi anussarantiyeva balavapaññattā. Asīti mahāsāvakā satasahassakappe anussaranti. Dve aggasāvakā ekamasaṅkheyyaṃ kappasatasahassañca. Paccekabuddhā dve asaṅkheyyāni satasahassañca. Ettako hi tesāṃ abhinīhāro. Buddhānaṃ pana paricchedo nāma natthi. Titthiyā ca khandhapaṭipāṭimeva saranti, paṭipāṭiṃ muñcitvā cutipaṭisandhivasena sarituṃ na sakkonti. Yathā andhā yaṭṭhiṃ amuñcitvāva gacchanti, evaṃ te khandhapaṭipāṭiṃ amuñcitvāva saranti. Pakatisāvakā khandhapaṭipāṭiyāpi anussaranti, cutipaṭisandhivasenāpi saṅkamanti, tathā asīti mahāsāvakā. Dvinnaṃ pana aggasāvakānaṃ khandhapaṭipāṭīkiccaṃ natthi. Ekassa attabhāvassa cutiṃ disvā paṭisandhiṃ passanti, puna aparassa cutiṃ disvā paṭisandhinti evaṃ cutipaṭisandhivaseneva saṅkamantā gacchanti, tathā paccekabuddhā. Buddhānaṃ pana neva khandhapaṭipāṭīkiccaṃ, na cutipaṭisandhivasena saṅkamanakiccaṃ atthi. Tesañhi anekāsu kappakoṭīsu heṭṭhā vā upari vā yaṃ yaṃ ṭhānaṃ icchanti, taṃ taṃ pākaṭameva hoti. Tasmā anekāpi kappakoṭīyo saṅkhipitvā yaṃ yaṃ icchanti, tattha tattheva okkamantā sīhokkantavasena gacchanti. Evaṃ gacchantānañca nesāṃ ñāṇaṃ antarantarāsu jātīsu asajjamānaṃ icchiticchitaṭṭhānameva gaṇhāti.

Imesu pana chasu pubbenivāsaṃ anussarantesu titthiyānaṃ pubbenivāsadassanaṃ khajjopanakappabhāsadisāṃ hutvā upaṭṭhāti, pakatisāvakānaṃ dīpappabhāsadisāṃ, mahāsāvakānaṃ ukkāpabhāsadisāṃ, aggasāvakānaṃ osadhitārakāpabhāsadisāṃ,

paccekabuddhānaṃ candappabhāsadisāṃ. Buddhānaṃ rasmisahassapaṭimaṇḍitasaradasūriyamaṇḍalasadisāṃ hutvā upatṭhāti. Titthiyānaṃ pubbenivāsānussaraṇaṃ andhānaṃ yaṭṭhikoṭṭigamaṇaṃ viya hoti. Pakatisāvākānaṃ daṇḍakasetugamaṇaṃ viya, mahāsāvākānaṃ jaṅghasetugamaṇaṃ viya, aggasāvākānaṃ sakaṭasetugamaṇaṃ viya, paccekabuddhānaṃ jaṅghamaggagamaṇaṃ viya, buddhānaṃ mahāsakaṭamaggagamaṇaṃ viya hoti. Imasmiṃ pana adhikāre sāvākānaṃ pubbenivāsānussaraṇaṃ adhippetāṃ.

Tasmā evaṃ anussaritukāmena ādikammikena bhikkhunā pacchābhattaṃ piṇḍapātaṭikkantena rahogatena paṭisallīnena paṭipāṭiyā cattāri jhānāni samāpajjitvā abhiññāpādakajjhānato vuṭṭhāya vuttanayena paṭiccasamuppādaṃ paccavekkhitvā sabbapacchimā nisajjā āvajjitabbā. Tato āsanapaññāpanaṃ senāsanappavesanaṃ pattacīvarapaṭisāmanaṃ bhojanakālo gāmato āgamanakālo gāme piṇḍāya caritakālo gāmaṃ piṇḍāya pavitṭhakālo vihārato nikkhamanakālo cetiyabodhivandanakālo pattadhovanakālo pattapaṭiggahaṇakālo pattapaṭiggahaṇato yāva mukhadhovanā katakiccaṃ paccūsakāle katakiccaṃ, majjhimayāme paṭhamayāme katakiccanti evaṃ paṭilomakkamena sakalaṃ rattindivaṃ katakiccaṃ āvajjitabbāṃ. Ettakaṃ pana pakaticittassapi pākaṭaṃ hoti, parikammasamādhicittassa pana atipākaṭameva. Sace panettha kiñci na pākaṭaṃ hoti, puna pādaṃ kajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya āvajjitabbāṃ. Ettakena dīpe jalite viya pākaṭaṃ hoti. Evaṃ paṭilomakkameneva dutiyadivasepi tatiyacatutthapañcamadivasesupi dasāhepi addhamāsepi māsepi saṃvaccharepi katakiccaṃ āvajjitabbāṃ. Eteneva upāyena dasa vassāni vīsati vassānīti yāva imasmiṃ bhava attano paṭisandhi, tāva āvajjantena purimabhava cutikkhaṇe pavattaṃ nāmarūpaṃ āvajjitabbāṃ. Pahoti hi paṇḍito bhikkhu paṭhamavāreneva paṭisandhiṃ ugghāṭetvā cutikkhaṇe nāmarūpaṃ ārammaṇaṃ kātuṃ. Yasmā pana purimabhava nāmarūpaṃ asesāṃ niruddhaṃ, idha aññaṃ uppannaṃ, tasmā taṃ ṭhānaṃ āhundarikaṃ andhatamamiva hoti sududdasaṃ duppaññaṃ. Tenāpi “na sakkomahaṃ paṭisandhiṃ ugghāṭetvā cutikkhaṇe nāmarūpārammaṇaṃ kātu”nti dhuranikkhepo na kātabbo. Tadeva pana pādaṃ kajjhānaṃ punappunaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya vuṭṭhāya taṃ ṭhānaṃ āvajjitabbāṃ.

Evaṃ karonto hi seyyathāpi nāma balavā puriso kūṭāgārakaṇṇikatthāya mahārukkhaṃ chindanto sākāpalāsacchedanamatteneva pharasudhārāya vipannāya mahārukkhaṃ chindituṃ asakkontopi dhuranikkhepaṃ akatvāva kammārasālaṃ gantvā tikhīnaṃ pharaṃ kārāpetvā puna āgantvā chindeyya, puna vipannāya ca punapi tattheva kāretvā chindeyya, so evaṃ chindanto chinnassa chinnassa puna chettabbābhāvato achinnassa ca chedanato nacirasseva mahārukkhaṃ pāteyya, evameva pādaṃ kajjhānā vuṭṭhāya pubbe āvajjitaṃ anāvajjitvā paṭisandhimeva āvajjanto taṃ nacirasseva paṭisandhiṃ ugghāṭetvā cutikkhaṇe nāmarūpaṃ ārammaṇaṃ kareyyāti. Tattha pacchimanisajjato pabhuti yāva paṭisandhito ārammaṇaṃ katvā pavattaṃ ñānaṃ pubbenivāsaññaṃ nāma na hoti, taṃ pana parikammasamādhīññaṃ nāma hoti. “Atītaṃsañña”nti petāṃ eke vadanti. Taṃ atītaṃsaññaṃ rūpāvacarattā rūpāvacaraṃ sandhāya vacanaṃ na yujjati. Yadā panassa bhikkhuno paṭisandhiṃ atikkamma cutikkhaṇe pavattaṃ nāmarūpaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjitvā pubbe vuttanayena appanācittaṃ uppajjati, tadāssa tena cittaṃ sampayuttaṃ ñānaṃ pubbenivāsānussatiññaṃ nāma. Tena ñāneṃ sampayuttāya satiyā pubbenivāsaṃ anussarati.

Tattha seyyathidanti āraddhappakāradassanatthe nipāto. Teneva yvāyaṃ pubbenivāso āraddho, tassa pakārapabbhedaṃ dassento ekampi jātintiādīmāha. Tattha ekampi jātinti ekampi paṭisandhimūlaṃ cutipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo dvepi jātiyotiādīsu. Anekepi saṃvaṭṭakappetiādīsu pana parihāyamāno kappo saṃvaṭṭakappo tadā sabbesaṃ brahmaloke sannipatanato. Vaḍḍhamāno kappo vivaṭṭakappo tadā brahmalokato sattānaṃ vivaṭṭanato. Tattha saṃvaṭṭena saṃvaṭṭatṭhāyī gahito hoti taṃmūlakattā. Vivaṭṭena ca vivaṭṭatṭhāyī. Evañhi sati “cattārimāni, bhikkhave, kappassa asaṅkheyyāni. Katamāni cattāri? Yadā, bhikkhave, kappo saṃvaṭṭati, taṃ na sukaraṃ saṅkhātum. Yadā, bhikkhave, kappo saṃvaṭṭo tiṭṭhati...pe... yadā, bhikkhave, kappo vivaṭṭati...pe... yadā, bhikkhave, kappo vivaṭṭo tiṭṭhati, taṃ na sukaraṃ saṅkhātu”nti vuttāni cattāri asaṅkheyyāni pariggahitāni honti.

Tattha tayo saṃvaṭṭā - tejosamvaṭṭo, āposamvaṭṭo, vāyosamvaṭṭoti. Tisso saṃvaṭṭasīmā - ābhassarā, subhakiṇhā, vehapphalāti. Yadā kappo tejena saṃvaṭṭati, ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā āpena saṃvaṭṭati, subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vāyunā saṃvaṭṭati, vehapphalato heṭṭhā vātena viddhamāsiyati. Vitthārato pana sadāpi ekaṃ buddhakkhettaṃ vinassati. Buddhakkhettaṃ nāma tividhaṃ hoti - jātikkhettaṃ, āṇākkhettaṃ, visayakkhettañca. Tattha jātikkhettaṃ dasasahassacakkavāḷapariyantaṃ hoti, yaṃ tathāgatassa paṭisandhigahaṇādīsu kampaṭi. Āṇākkhettaṃ koṭisatasahassacakkavāḷapariyantaṃ, yattha ratanaparittaṃ, khandhaparittaṃ, dhajaggaparittaṃ, ātānāṭiyaparittaṃ, moraparittanti imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo vattati. Visayakkhettaṃ anantamaparimāṇaṃ, yaṃ “yāvatā vā pana ākaṅkheyyā”ti vuttaṃ. Tattha yaṃ yaṃ tathāgato ākaṅkhati, taṃ taṃ jānāti. Evametesu tīsu buddhakkhettesu ekaṃ āṇākkhettaṃ vinassati, tasmim̐ pana vinassante jātikkhettaṃ vinaṭṭhameva hoti, vinassantañca ekatova vinassati, saṅṭhahantañca ekatova saṅṭhahati.

Tassevaṃ vināso ca saṅṭhahanañca veditabbaṃ - yasmiṃ samaye kappo agginā nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvā koṭisatasahassacakkavāḷe ekaṃ mahāvassaṃ vassati. Manussā tuṭṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti. Sassesu pana gokhāyitakamattesu jātesu gadrabharavaṃ ravanto ekabindumattampi na vassati, tadā pacchinnaṃ pacchinnameva vassaṃ hoti. Vassūpajīvino sattā kamena brahmaloke nibbattanti, pupphaphalūpajīvinīyo ca devatā. Evaṃ dīghe addhāne vītivatte tattha tattha udakaṃ parikkhayaṃ gacchati. Athānukkamena macchakacchapāpi kālaṃ katvā brahmaloke nibbattanti, nerayikasattāpi. Tattha “nerayikā sattamasūriyapātubhāve vinassanti”ti eke. Jhānaṃ vinā natthi brahmaloke nibbatti, etesañca keci dubbhikkhapīḷitā, keci abhabbā jhānādhigamāya, te kathaṃ tattha nibbattanti? Devaloke paṭiladdhajjhānavasena. Tadā hi “vassasatasahassassa accayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissati”ti lokabyūhā nāma kāmāvacaradevā muttasirā vikiṇṇakesā rudamukhā assūni hatthehi puñchamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā manussapathe vicarantā evaṃ ārocenti - “mārisā, mārisā, ito vassasatasahassassa accayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissati, ayaṃ loko vinassissati, mahāsamuddopi ussussissati, ayañca mahāpathavī sineru ca pabbatarājā uddayhissanti vinassissanti, yāva brahmalokā lokavināso bhavissati. Mettaṃ, mārisā, bhāvētha. Karuṇaṃ... muditaṃ... upekkhaṃ, mārisā, bhāvētha. Mātaraṃ upaṭṭhahatha, pitaraṃ upaṭṭhahatha, kule jeṭṭhāpacāyino hothā”ti. Tesam vacanaṃ sutvā yebhuyyena manussā ca bhumma devā ca saṃvegajātā

aññamaññaṃ muducittā hutvā mettādīni puññaṇi karitvā devaloke nibbattanti. Tattha dibbasudhābhojanaṃ bhuñjitvā vāyokasiṇe parikkammaṃ katvā jhānaṃ paṭilabhanti. Tadaññe pana aparapariyavedanīyena kammena devaloke nibbattanti. Aparapariyavedanīyakammarahito hi saṃsāre saṃsaranto nāma satto natthi. Tepi tattha tattheva jhānaṃ paṭilabhanti. Evaṃ devaloke paṭiladdhajjhānavasena sabbepi brahmaloke nibbattantīti.

Vassūpacchedato pana uddhaṃ dīghassa addhuno accayena dutiyo sūriyo pātubhavati, tasmim pātubhūte neva rattiparicchedo, na divāparicchedo paññāyati. Eko sūriyo udeti, eko atthaṃ gacchati, avicchinna sūriyasantāpova loko hoti. Yathā ca pakatisūriye sūriyadevaputto hoti, evaṃ kappavināsakasūriye natthi. Tattha pakatisūriye vattamāne ākāse valāhakāpi dhūmasikhāpi caranti. Kappavināsakasūriye vattamāne vigatadhūma valāhakaṃ ādāsamaṇḍalaṃ viya nimmalaṃ nabhaṃ hoti. Thapetvā pañca mahānadiyo sesakunnadīdāsu udakaṃ sussati.

Tatopi dīghassa addhuno accayena tatiyo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā mahānadiyopi sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena catuttho sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā himavati mahānadīnaṃ pabhavā - “sīhapapātano, haṃsapātano, kaṇṇamuṇḍako, rathakāradaḥ, anotattadaḥ, chaddantadaḥ, kuṇḍaladaḥ”ti ime satta mahāsarā sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena pañcama sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā anupubbena mahāsamudde aṅgulipabbatemaṇamattampi udakaṃ na saṇṭhāti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena chaṭṭho sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekadhūmaṃ hoti pariyādinna sinehaṃ dhūmena. Yathā cidaṃ, evaṃ koṭisatasahassacakkavāḷānipi.

Tatopi dīghassa addhuno accayena sattamo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekajālaṃ hoti saddhim koṭisatasahassacakkavāḷehi. Yojanasatikādibhedāni sinerukūṭānipi palujjitvā ākāseyeva antaradhāyanti. Sā aggijālā utṭhahitvā cātumahārājike gaṇhāti. Tattha kanakavimānaratanavimānaṃ vimānāni jhāpetvā tāvatimsabhavanaṃ gaṇhāti. Eteneva upāyena yāva paṭhamajjhānabhūmiṃ gaṇhāti. Tattha tayopi. Brahmaloce jhāpetvā ābhassare āhacca tiṭṭhati. Sā yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na nibbāyati. Sabbasaṅkhāraparikkhayā pana sappitelajjhāpanaggisikhā viya chārikampi anavasesetvā nibbāyati. Heṭṭhā ākāse saha upariākāso eko hoti mahandhakāro.

Atha dīghassa addhuno accayena mahāmegho utṭhahitvā paṭhamaṃ sukumaṃ sukumaṃ vassati. Anupubbena kumudanālayaṭṭhimusalatālakkhandhādippamāṇāhi dhārāhi vassanto koṭisatasahassacakkavāḷesu sabbhaṃ daḍḍhaṭṭhānaṃ pūretvā antaradhāyati. Taṃ udakaṃ heṭṭhā ca tiriyañca vāto samuṭṭhahitvā ghaṇaṃ karoti parivaṭumaṃ paduminipatte udakabindusadisam. Kathaṃ tāva mahantaṃ udakarāsiṃ ghaṇaṃ karotīti ce? Vivarasampadānato. Taṃ hissa tahiṃ tahiṃ vivaraṃ deti. Taṃ evaṃ vātena sampiṇḍiyamānaṃ ghaṇaṃ kariyamānaṃ parikkhayamānaṃ anupubbena heṭṭhā otarati. Otiṇṇe otiṇṇe udae brahmalokaṭṭhāne brahmalokā, upari catukāmāvacaradevalokaṭṭhāne ca devalokā pātubhavanti.

Purimapathaviṭṭhānaṃ otiṇṇe pana balavavātā uppajjanti. Te taṃ pihitadvāre dhamakaraṇe ṭhitaudakamiva nirussāsaṃ katvā rumbhanti. Madhurodakaṃ parikkhayaṃ gacchamānaṃ upari rasapathaviṃ samuṭṭhāpeti. Sā vaṇṇasampannā ceva hoti gandharasasampannā ca nirudakapāyāsassa upari paṭalaṃ viya. Tadā ca ābhassarabrahmaloke paṭhamatarābhinibbattā sattā āyukkhayā vā puññakkhayā vā tato cavitvā idhūpapajjanti. Te honti sayampabhā antalikkhacarā. Te aggaññasutte vuttanayena taṃ rasapathaviṃ sāyitvā taṇhābhībhūtā āluppakārakaṃ paribhuñjitum upakkamanti.

Atha tesam sayampabhā antaradhāyati, andhakāro hoti. Te andhakāraṃ disvā bhāyanti. Tato nesaṃ bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayantaṃ paripuṇṇapaññāsayaṃ sūriyamaṇḍalaṃ pātubhavati. Te taṃ disvā “ālokaṃ paṭilabhimhā”ti haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṃ bhītānaṃ bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayanto uṭṭhito, tasmā sūriyo hotū”ti sūriyotvevassa nāmaṃ karonti. Atha sūriye divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgate “yampi ālokaṃ labhimha, sopi no naṭṭho”ti puna bhītā honti, tesam evaṃ hoti “sādhu vatassa sace aññaṃ ālokaṃ labheyyāmā”ti. Tesam cittaṃ ṇatvā viya ekūnapaññāsayaṃ candamaṇḍalaṃ pātubhavati. Te taṃ disvā bhiyyosomattāya haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṃ chandaṃ ṇatvā viya uṭṭhito, tasmā cando hotū”ti candotvevassa nāmaṃ karonti.

Evaṃ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pātubhavanti. Tato pabhuti rattindivā paññāyanti anukkamena ca māsaddhamāsautusaṃvaccharā. Candimasūriyānaṃ pana pātubhūta divaseyeva sinerucakkavāḷahimavantapabbatā pātubhavanti. Te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapuṇṇamadivaseyeva pātubhavanti. Kathaṃ? Yathā nāma kaṅgubhatte paccamāne ekappahāreneva pubbuḷakā uṭṭhahanti, eke padesā thūpathūpā honti, eke ninnaninnā eke samasamā, evamevaṃ thūpathūpaṭṭhāne pabbatā honti ninnaninnaṭṭhāne samuddā samasamaṭṭhāne dīpāti.

Atha tesam sattānaṃ rasapathaviṃ paribhuñjantānaṃ kamena ekacce vaṇṇavanto, ekacce dubbaṇṇā honti. Tattha vaṇṇavanto dubbaṇṇe atimaññanti. Tesam atimānapaccayā sā rasapathavī antaradhāyati, bhūmipappaṭako pātubhavati. Atha tesam teneva nayena sopi antaradhāyati, padālatā pātubhavati. Teneva nayena sāpi antaradhāyati, akaṭṭhapāko sāli pātubhavati akaṇo athuso suddho sugandhā taṇḍulapphalo. Tato nesaṃ bhājanāni uppajjanti. Te sāliṃ bhājane ṭhapetvā pāsānapitṭhiyaṃ ṭhapenti. Sayameva jālāsikhā uṭṭhahitvā taṃ pacati. So hoti odano sumanajātipupphasadiso. Na tassa sūpena vā byañjanena vā karaṇīyaṃ atthi, yaṃ yaṃ rasaṃ bhuñjitukāmā honti, taṃ taṃ rasova hoti. Tesam taṃ olārikaṃ āhāraṃ āharayataṃ tato pabhuti muttakarīsaṃ sañjāyati. Atha nesaṃ tassa nikkhamanattāya vaṇamukhāni pabhijjanti. Purisassa purisabhāvo, itthiyā itthibhāvo pātubhavati. Tatra sudaṃ itthī purisaṃ, puriso ca itthiṃ ativelaṃ upanijjhāyati. Tesam ativelaṃ upanijjhāyanapaccayā kāmapariḷāho uppajjati. Tato methunaṃ dhammaṃ paṭisevanti. Te asaddhammapaṭisevanapaccayā viññūhi garahiyamānā viheṭhiyamānā tassa asaddhammassa paṭicchādanahetu agārāni karonti. Te agāraṃ ajjhāvasamānā anukkamena aññatarassa alasajātikassa sattassa diṭṭhānugatiṃ āpajjantā sannidhiṃ karonti. Tato pabhuti kaṇopi thusopi taṇḍulaṃ pariyonandhati, lāyitaṭṭhānampi na paṭivirūhati. Te sannipatitvā anutthunanti “pāpakā vata bho dhammā sattesu pātubhūtā, mayaṇhi pubbe manomayā ahumhā”ti aggaññasutte vuttanayena vitthāretabbaṃ. Tato mariyādaṃ ṭhapenti.

Atha aññataro satto aññassa bhāgaṃ adinnaṃ ādiyati. Taṃ dvikkhattuṃ paribhāsivā tatiyavāre pāṇileḍḍudaṇḍehi paharanti. Te evaṃ adinnādānagarahamusāvādadaṇḍādānesu uppannesu sannipatitvā cintayanti “yaṃnūna mayaṃ ekaṃ sattaṃ sammanneyyāma, yo no sammā khīyitabbaṃ khīyeyya, garahitabbaṃ garaheyya, pabbājetabbaṃ pabbājeyya. Mayaṃ panassa sālīnaṃ bhāgaṃ anupadassāmā”ti. Evaṃ katasanniṭṭhānesu pana sattesu imasmiṃ tāva kappe ayameva bhagavā bodhisattabhūto tena samayena tesu sattesu abhirūpataro ca dassanīyataro ca mahesakkhataro ca buddhisampanno paṭibalo niggahapaggahaṃ kātuṃ. Te taṃ upasaṅkamtivā yācitvā sammanniṃsu. So “tena mahājanena sammatoti mahāsammato, khettānaṃ adhipatīti khattiyo, dhammena samena pare rañjetīti rājā”ti tihi nāmehi paññāyittha. Yañhi loke acchariyaṭṭhānaṃ, bodhisattova tattha ādipurisoti. Evaṃ bodhisattaṃ ādiṃ katvā khattiyamaṇḍale saṇṭhite anupubbena brāhmaṇādayopi vaṇṇā saṇṭhahiṃsu. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva jālūpacchedo, idamekamasāṅkheyyaṃ saṃvaṭṭoti vuccati. Kappavināsakajālūpacchedato yāva koṭisatasahassacakkavāḷaparipūrako sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasāṅkheyyaṃ saṃvaṭṭaṭṭhāyīti vuccati. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ tatiyamasāṅkheyyaṃ vivaṭṭoti vuccati. Candimasūriyapātubhāvato yāva puna kappavināsakamahāmegho, idaṃ catutthamasāṅkheyyaṃ vivaṭṭaṭṭhāyīti vuccati. Imāni cattāri asaṅkheyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ tāva agginā vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

Yasmiṃ pana samaye kappo udakena nassati, āditova kappavināsakamahāmegho utṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viseso - yathā tattha dutiyo sūriyo, evamidha kappavināsako khārūdakamahāmegho utṭhāti. So ādito sukhumaṃ sukhumaṃ vassanto anukkamena mahādhārāhi koṭisatasahassacakkavāḷānaṃ pūrento vassati. Khārūdakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo vilīyanti. Udaṃ samantato vātehi dhārīyati. Pathavito yāva dutiyajjhānabhūmiṃ udaṃ gaṇhāti, tattha tayopi brahmaloke vilīyāpetvā subhakiṇhe āhacca tiṭṭhati. Taṃ yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na vūpasammati.

Udakānugataṃ pana sabbasaṅkhāragataṃ abhibhavitvā sahasā vūpasammati, antaradhānaṃ gacchati. Heṭṭhāākāsaṇa saha upariākāso eko hoti mahandhakāroti sabbam vuttasadisam. Kevalaṃ panidha ābhassarabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Subhakiṇhato ca cavitvā ābhassaraṭṭhānādīsu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakakhārūdakūpacchedo, idamekaṃ asaṅkheyyaṃ. Udaṃ pacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasāṅkheyyaṃ. Sampattimahāmeghato...pe... imāni cattāri asaṅkheyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ udakena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

Yasmiṃ pana samaye kappo vātena vinassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viseso - yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsanatthaṃ vāto samuṭṭhāti. So paṭhamam thūlarajaṃ utṭhāpeti, tato saṅharajaṃ sukhumavālikaṃ thūlavālikaṃ sakkharapāsāṇādayoti yāva kūṭāgāramatte pāsāṇe visamaṭṭhāne ṭhitamahārukkhe ca utṭhāpeti. Te pathavito nabhamuggatā na puna patanti, tattheva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Athānukkamena heṭṭhāmahāpathaviyā vāto samuṭṭhahitvā pathaviṃ parivattetvā uddham mūlaṃ katvā ākāse khipati. Yojanasatappamāṇā pathavippadesā dviyojanatiyojanacatuyojanapañcayojanasatappamāṇāpi bhijjitvā

vātavegukkhittā ākāseyeva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Cakkavāḷapabbatampi sinerupabbatampi vāto ukkhipitvā ākāse khipati. Te aññamaññaṃ abhihantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Eteneva upāyena bhūmaṭṭhakavimānāni ca ākāsaṭṭhakavimānāni ca vināśento cha kāmāvacaradevaloke vināsetvā koṭisatasahassacakkavāḷāni vināseti. Tattha cakkavāḷā cakkavāḷehi, himavantā himavantehi, sinerū sinerūhi aññamaññaṃ samāgantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Pathavito yāva tatiyajjhānabhūmiṃ vāto gaṇhāti, tattha tayo brahmaloke vināsetvā vehapphale āhacca tiṭṭhati. Evaṃ sabbasaṅkhāragataṃ vināsetvā sayampi vinassati. Heṭṭhāākāśena saha upariākāso eko hoti mahandhakāroti sabbam vuttasadisam. Idha pana subhakiṇhabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Vehapphalato ca cavitvā subhakiṇhaṭṭhānādīsu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakavātūpacchedo, idamekaṃ asaṅkheyyaṃ. Vātūpacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasaṅkheyyaṃ...pe... imāni cattāri asaṅkheyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ vātena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

Kim kāraṇā evaṃ loko vinassati? Akusalamūlakāraṇā. Akusalamūlesu hi ussannesu evaṃ loko vinassati. So ca kho rāge ussannatare agginā vinassati, dose ussannatare udakena vinassati. Keci pana “dose ussannatare agginā, rāge udakenā”ti vadanti. Mohe ussannatare vātena vinassati. Evaṃ vinassantopi ca nīrantameva satta vāre agginā nassati, aṭṭhame vāre udakena. Puna satta vāre agginā, aṭṭhame vāre udakenāti evaṃ aṭṭhame aṭṭhame vāre vinassanto sattakkhattuṃ udakena vinassitvā puna satta vāre agginā nassati. Ettāvatā tesatṭhi kappā atītā honti. Etthantare udakena nassanavāraṃ sampattampi paṭibāhitvā laddhokāso vāto paripuṇṇacatusatṭhikappāyuke subhakiṇhe viddhamśento lokaṃ vināseti.

Pubbenivāsaṃ anussarantopi ca kappānussaraṇako bhikkhu etesu kappesu anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe anussarati. Saṃvaṭṭakappe vivaṭṭakappeti ca kappassa aḍḍhaṃ gahetvā vuttaṃ. Saṃvaṭṭavivaṭṭakappeti sakalakappaṃ gahetvā vuttaṃ. Kathaṃ anussaratīti ce? Amutrāsintiādinā nayena. Tattha amutrāsinti amumhi saṃvaṭṭakappe ahaṃ amumhi bhava vā yoniyā vā gatiyā vā viññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā sattanikāye vā āsiṃ. Evaṃnāmoti tisso vā phusso vā. Evaṃgottoti kaccāno vā kassapo vā. Idamassa atītabhave attano nāmagottānussaraṇavasena vuttaṃ. Sace pana tasmīṃ kāle attano vaṇṇasampattiṃ vā lūkhapaṇītajīvikabhāvaṃ vā sukhadukkhahulataṃ vā appāyukadīghāyukabhāvaṃ vā anussaritukāmo hoti, tampi anussaratiyeva. Tenāha “evaṃvaṇṇo...pe... evamāyupariyanto”ti. Tattha evaṃvaṇṇoti odāto vā sāmo vā. Evamāhāroti sālīmaṃsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā. Evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedīti anekappakārena kāyikacetasikānaṃ sāmisanirāmisādippabhedānaṃ vā sukhadukkhānaṃ paṭisaṃvedī. Evamāyupariyantoti evaṃ vassasataparimāṇāyupariyanto vā caturāsītikappasatasahassāyupariyanto vā.

So tato cuto amutra udapādinti so ahaṃ tato bhavato yonito gatito viññāṇaṭṭhitito sattāvāsato sattanikāyato vā cuto puna amukasmīṃ nāma bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā udapādiṃ. Tatrāpāsinti atha tatrāpi bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā puna ahoṣiṃ. Evaṃnāmotiādi vuttanayameva. Apica yasmā amutrāsinti idaṃ anupubbena ārohanassa yāvaticchakaṃ anussaraṇaṃ, so tato cutoti paṭinivattantassa paccavekkhaṇaṃ,

tasmā idhūpapannoti imissā idhūpapattiyā anantaram evassa upapattiṭṭhānaṃ sandhāya amutra udapādinti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Tatrāpāsinti evamādi panassa tatra imissā upapattiyā anantare upapattiṭṭhāne nāmagottādīnaṃ anussaraṇadassanattamaṃ vuttaṃ. So tato cuto idhūpapannoti svāhaṃ tato anantarūpapattiṭṭhānato cuto idha amukasmim nāma khattiyakule vā brāhmaṇakule vā nibbattoti. Itīti evaṃ. Sākāraṃ sauddesanti nāmagottavasena sauddesaṃ, vaṇṇādivasena sākāraṃ. Nāmagottena hi satto tisso phusso kassapoti uddisīyati, vaṇṇādīhi sāmo odātota paññāyati. Tasmā nāmagottaṃ uddeso, itare ākārāti.

Pubbenivāsānussatiñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

54. Dibbacakkhuñāṇaniddesavaṇṇanā

106. Dibbacakkhuñāṇaniddese ālokasaññaṃ manasi karotīti divā vā rattiṃ vā sūriyajoticandamaṇiālokaṃ ālokoti manasi karoti. Evaṃ manasikaronto ca ālokoti saññaṃ manasi pavattanato “ālokasaññaṃ manasi karotī”ti vuccati. Divāsaññaṃ adhiṭṭhātīti evaṃ ālokasaññaṃ manasikarivā divāti saññaṃ ṭhapeti. Yathā divā tathā rattinti yathā divā āloko diṭṭho, tatheva rattimpi manasi karoti. Yathā rattiṃ tathā divāti yathā rattiṃ āloko diṭṭho, tatheva divāpi manasi karoti. Iti vivaṭena cetasaṃti evaṃ apihitena cittaṃ. Apariyonaddhenāti samantato anaddhena. Sappabhāsaṃ cittaṃ bhāvetīti saobhāsaṃ cittaṃ vaḍḍheti. Etena dibbacakkhussa parikammālokaṃ rammaṇaṃ cittaṃ kathitaṃ. Ālokaṃ kasiṇārammaṇaṃ catutthajjhānameva vā sandhāya vuttaṃ. Tassevaṃ bhāvayato obhāsajātaṃ cittaṃ hoti vigatandhakārāvaraṇaṃ. Tena hi dibbacakkhuṃ uppādetukāmena ādikammikena kulaputtena imissāyeva pāṇiyā anusārena kasiṇārammaṇaṃ abhiññāpādaṃ kasiṇārammaṇaṃ sabbākārena abhinīhāraṃ khamamaṃ katvā “tejokasiṇaṃ odātakasiṇaṃ ālokaṃ kasiṇaṃ”nti imesu tīsu kasiṇesu aññataraṃ āsannaṃ kātappaṃ, upacārajjhānagocaraṃ katvā vaḍḍhetvā ṭhapetabbaṃ, na tattha appanā uppādetabbāti adhippāyo. Sace hi uppādeti, pādaṃ kasiṇārammaṇaṃ hoti, na parikammaṇissayaṃ. Imesu ca pana tīsu ālokaṃ kasiṇaṃyeva seṭṭhataraṃ, tadanulomena pana itaraṃ kasiṇadvayampi vuttaṃ. Tasmā ālokaṃ kasiṇaṃ itaresaṃ vā aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā cattāri jhānāni uppādetvā puna upacārabhūmiyaṃyeva ṭhatvā kasiṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ. Vaḍḍhitavaḍḍhitatṭhānassa antoyeva rūpagataṃ passitabbaṃ. Rūpagataṃ passato panassa tena byāpārena parikammacittena ālokaṃ pharaṇaṃ akubbato parikammaṃ vāro atikkamati, tato āloko antaradhāyati, tasmim antarāhite rūpagatampi na dissati. Athānena punappunaṃ pādaṃ kasiṇārammaṇaṃ pavisitvā tato vuṭṭhāya āloko pharitaṃ. Evaṃ anukkamaṃ āloko thāmagato hotīti. “Ettha āloko hotū”ti yattakaṃ ṭhānaṃ paricchindati, tattha āloko tiṭṭhatiyeva. Divasampi nisīditvā passato rūpadassanaṃ hoti. Tattha yadā tassa bhikkhuno maṃsacakkhussa anāpāthagataṃ antokucchigataṃ hadaya vatthunissitaṃ heṭṭhāpathavitalanissitaṃ tirokuṭṭapabbatapākāragataṃ paracakkavāḷagatanti idaṃ rūpaṃ ñāṇacakkhussa āpāthaṃ āgacchati, maṃsacakkhunā dissamaṇaṃ viya hoti, tadā dibbacakkhu uppannaṃ hoti. Tadeva cettha rūpadassanasamatthaṃ, na pubbabhāgacittāni.

Tatrāyaṃ dibbacakkhuno uppattikkamo - vuttappakārametaṃ rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjane uppajjitvā niruddhe tadeva rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā cattāri pañca vā javanāni uppajjantīti pubbe vuttanayeneva veditabbaṃ. Idaṃ pana ñāṇaṃ

“sattānaṃ cutūpapāte ñāṇa”ntipi “dibbacakkhuñāṇa”ntipi vuccati. Taṃ panetaṃ puthujjanassa paripantho hoti. So hi “yattha yattha āloko hotū”ti adhiṭṭhāti, taṃ taṃ pathaviśamuddapabbate vinivijjhivāpi ekālokaṃ hoti. Athassa tattha bhayānakāni yakkharakkhasādirūpāni passato bhayaṃ uppajjati. Tena cittavikkhepaṃ patvā jhānavibbhantako hoti. Tasmā rūpadassane appamattena bhavitabbaṃ.

Sattānaṃ cutūpapātaññāyāti sattānaṃ cutiyā ca upapāte ca ñāṇāya. Yena ñāṇena sattānaṃ cuti ca upapāto ca ñāyati, tadatthaṃ dibbacakkhuñāṇatthanti vuttaṃ hoti. Dibbena cakkhunāti vuttatthameva. Visuddhenāti cutūpapātaḍassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhaṃ. Yo hi cutimattameva passati, na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātameva passati, na cutiṃ, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigatamativattati, tasmāssa taṃ dassanaṃ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Ubhayañcetaṃ buddhaputtā passanti. Tena vuttaṃ - “cutūpapātaḍassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddha”nti. Manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena atikkantamānusakaṃ, mānusakaṃ vā maṃsacakkhuṃ atikkantattā atikkantamānusakaṃ. Tena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena.

Satte passatīti manussānaṃ maṃsacakkhunā viya satte oloketi. Cavamāne upapajjamāneti ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkā, ye pana āsannacutikā idāni cavissanti. Te cavamānā. Ye ca gahitapaṭisandhikā sampatinibbattā vā, te upapajjamānāti adhippetā. Te evarūpe cavamāne ca upapajjamāne ca passatīti dasseti. Hīneti mohanissandayuttattā hīnānaṃ jātikulabhogādīnaṃ vasena hīlite ohīlite oññāte avaññāte. Paṇītetī amohanissandayuttattā tabbiparīte. Suvaṇṇeti adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. Dubbaṇṇeti dosanissandayuttattā aniṭṭhākantamanāpavaṇṇayutte, anabhirūpe virūpetipi attho. Sugateti sugatigate, alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. Duggateti duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne. Yathākammūpageti yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. Tattha purimehi “cavamāne”tiādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttaṃ, iminā pana padena yathākammūpagaññakiccaṃ.

Tassa ca ñāṇassa ayamuppattikkamo - idha bhikkhu heṭṭhānirayābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayike satte passati mahādukkhamanubhavamāne, taṃ dassanaṃ dibbacakkhukiccameva. So evaṃ manasi karoti “kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ dukkhamanubhavanti”ti. Athassa “idaṃ nāma katvā”ti taṃkammārammaṇaṃ ñāṇamuppajjati. Tathā uparidevalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nandanavanamissakavanaphārusakavanādīsu satte passati mahāsampattiṃ anubhavamāne, tampi dassanaṃ dibbacakkhukiccameva. So evaṃ manasi karoti “kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ sampattiṃ anubhavanti”ti. Athassa “idaṃ nāma katvā”ti taṃkammārammaṇaṃ ñāṇamuppajjati. Idaṃ yathākammūpagaññaṃ nāma. Imassa visuṃ parikammaṃ nāma natthi. Yathā cimassa, evaṃ anāgataṃsaññassāpi. Dibbacakkhupāḍakāneva hi imāni dibbacakkhunā saheva ijjhanti.

Ime vata bhontotiādīsu imeti dibbacakkhunā diṭṭhānaṃ nidassanavacanaṃ. Vatāti anulomavacanatthe nipāto. Bhontoti bhavanto. Duṭṭhu caritaṃ, duṭṭhaṃ vā caritaṃ kilesapūtikattāti duccaritaṃ, kāyena duccaritaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccaritanti kāyaduccaritaṃ. Itaresupi eseva nayo. Samannāgatāti samaṅgībhūtā. Ariyānaṃ upavāḍakāti buddhapaccekaḍuddhasāvakānaṃ ariyānaṃ antamaso

gihisotāpannānampi anattakāmā hutvā antimavatthunā vā guṇaparidhamśanena vā upavādakā, akkosakā garahakāti vuttaṃ hoti. Tattha “natthi imesaṃ samaṇadhammo, assamaṇā ete”ti vadanto antimavatthunā upavadati, “natthi imesaṃ jhānaṃ vā vimokkho vā maggo vā phalaṃ vā”tiādini vadanto guṇaparidhamśanena upavadatīti veditabbo. So ca jānaṃ vā upavadeyya ajānaṃ vā, ubhayathāpi ariyūpavādo hoti. Bhāriyaṃ kammaṃ ānantariyasadisāṃ saggāvaraṇaṃ maggāvaraṇaṃ, satekiccaṃ pana hoti. Tasmā yo ariyaṃ upavadati, tena gantvā sace attanā vuḍḍhataro hoti, ukkuṭikaṃ nisīditvā “ahaṃ āyasmantaṃ idaṇcidaṇca avacaṃ, taṃ me khamāhī”ti khamāpetabbo. Sace navakataro hoti, vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggaheṭvā “ahaṃ, bhante, tumhe idaṇcidaṇca avacaṃ, taṃ me khamathā”ti khamāpetabbo. Sace disāpakkanto hoti, sayāṃ vā gantvā saddhivihārikādiṃ vā pesetvā khamāpetabbo. Sace nāpi gantuṃ na pesetuṃ sakkā hoti, ye tasmīṃ vihāre bhikkhū vasanti, tesāṃ santikaṃ gantvā sace navakatarā honti, ukkuṭikaṃ nisīditvā, sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhe vuttanayeneva paṭipajjitvā “ahaṃ, bhante, asukaṃ nāma āyasmantaṃ idaṇcidaṇca avacaṃ, khamatu me so āyasmā”ti vatvā khamāpetabbo. Sammukhā akkhamantepe etadeva kātappaṃ. Sace ekacārikabhikkhu hoti, neva tassa vasanaṭṭhānaṃ, na gataṭṭhānaṃ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṃ gantvā “ahaṃ, bhante, asukaṃ nāma āyasmantaṃ idaṇcidaṇca avacaṃ, taṃ me anussarato vipaṭṭisāro hoti, kiṃ karomī”ti vattappaṃ. So vakkhati “tumhe mā cintayittha, thero tumhākaṃ khamati, cittaṃ vūpasameṭhā”ti. Tenāpi ariyassa gatadisābhimukhena añjaliṃ paggaheṭvā “khamathā”ti vattappaṃ. Yadi so parinibbuto hoti, parinibbutamañcaṭṭhānaṃ gantvā yāva sivathikaṃ gantvāpi khamāpetappaṃ. Evaṃ kate neva saggāvaraṇaṃ, na maggāvaraṇaṃ hoti, pākatikameva hotīti.

Micchādiṭṭhikāti viparītadassanā. Micchādiṭṭhikammasamādanāti micchādiṭṭhivasena samādinnaṇāvidhakammā, ye ca micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsu aññepi samādapenti. Ettha ca vacīduccaritaggaṇeṇeva ariyūpavāde, manoduccaritaggaṇeṇa ca micchādiṭṭhiyā saṅgahitāyapi imesaṃ dvinnaṃ puna vacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanattanti veditappaṃ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo ānantariyasadisattā. Vuttampi cetāṃ “seyyathāpi, sārīputta, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃsampaḍamidaṃ sārīputta vadāmi taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto, evaṃ niraye”ti. Micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjatarāṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāha - “nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahāsāvajjaṃ, yathayidaṃ, bhikkhave, micchādiṭṭhi, micchādiṭṭhiparamāni, bhikkhave, vajjānī”ti.

Kāyassa bhedāti upādinnaḥkhandhapariccāgā. Paraṃ maraṇāti tadanantaraṃ abhinibbattikkhandhaggaṇe. Atha vā kāyassa bhedāti jīvitindriyassupacchedā. Paraṃ maraṇāti cuticittato uddhaṃ. Apāyanti evamādi sabbāṃ nirayavevacanameva. Nirayo hi saggamokkhaḥetubhūtā puññasammata āyā apetattā, sukhānaṃ vā āyassa abhāvā apāyo. Dukkhaṃ gati paṭisaraṇanti duggati, dosabāhulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gati duggati. Vivasā nipatanti tattha dukkaṭakārinoti vinipāto, vinassantā vā ettha patanti sambhijjamānaṅgapaccaṅgātipi vinipāto. Natthi ettha assādasāññito ayoti nirayo.

Atha vā apāyaggahaṇena tiracchānayaṇiṃ dīpeti. Tiracchānayaṇi hi apāyo sugatito apētattā, na duggati mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggahaṇena pettivisaṃsaṃ. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito apētattā dukkhassa ca gatibhūtatā, na tu vinipāto asurasadisāṃ avinipatitattā. Vinipātaggahaṇena asurakāyaṃ. So hi yathāvuttena atthēna apāyo ceva duggati ca sabbasamussayehi ca vinipatitattā vinipātoti vuccati. Nirayaggahaṇena avīciādimanekappakāraṃ nirayamevāti. Upapannāti upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho vedītabbo.

Ayaṃ pana viśeso - tattha sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhati, saggaggahaṇena devagatiyeva. Tattha suṇḍarā gatīti sugati. Rūpādīhi viśayehi suṭṭhu aggoti saggo. So sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhēna lokoti ayaṃ vacanatto. Iti “dibbena cakkhunā”tiādi sabbāṃ nigamanavacanāṃ. Evaṃ dibbena cakkhunā passatīti ayamettha saṅkhepatthoti.

Dibbacakkhuññāṇaniddesavaṇṇanā nīṭṭhitā.

Pañcaññāpakīṇṇakam

Imesu pañcasu ñāṇesu iddhiṇidhaññāṇaṃ
parittamahaggataatītānāgatapaccuppannaajjhatabhiddhārammaṇavasena sattaṣu
ārammaṇesu pavattati. Sotadhātuvisuddhiññāṇaṃ
parittapaccuppannaajjhatabhiddhārammaṇavasena catūsu ārammaṇesu pavattati.
Cetopariyaññāṇaṃ
parittamahaggataappamāṇamaggaatītānāgatapaccuppannabhiddhārammaṇavasena
aṭṭhasu ārammaṇesu pavattati. Pubbenivāsānussatiññāṇaṃ
Parittamahaggataappamāṇamaggaatītaajjhatabhiddhānavatṭabbārammaṇavasena
aṭṭhasu ārammaṇesu pavattati. Dibbacakkhuññāṇaṃ
parittapaccuppannaajjhatabhiddhārammaṇavasena catūsu ārammaṇesu pavattati.
Yathākammūpagaññāṇaṃ parittamahaggataatītaajjhatabhiddhārammaṇavasena
pañcasu ārammaṇesu pavattati. Anāgataṃsaññāṇaṃ
parittamahaggataappamāṇamaggaanāgataajjhatabhiddhānavatṭabbārammaṇavase
na aṭṭhasu ārammaṇesu pavattatīti.

Pañcaññāpakīṇṇakam nīṭṭhitam.

55. Āsavakkhayaññāṇaniddesavaṇṇanā

107. Āsavakkhayaññāṇaniddese anaññātāññassāmītiṇḍriyādīni vuttatthāni. Kati ṭhānāni gacchatīti ekekassa uppattitṭhānaniyamanattham pucchā. Ekaṃ ṭhānaṃ gacchatīti ekasmiṃ ṭhāne uppajjatīti vuttam hoti. Uppattiokāsaṭṭhānañhi tiṭṭhati etthāti ṭhānanti vuccati. Cha ṭhānānīti cha maggaphalakkhaṇe. Indriyānaṃ anaññātāññassāmītiṇḍriyādīsū tīsū ekekameva adhikaṃ hotīti dassanattham saddhindriyaṃ adhimokkharivāraṃ hotītiādi vuttam. Yathā “saddhindriyassa adhimokkhatṭho”tiādisū adhimokkhādayo saddhindriyādīnaṃ kiccavasena vuttā, evamidhāpi “adhimokkharivāraṃ hotī”ti saddhindriyaṃ adhimokkhatthēna parivāraṃ hotīti vuttam hoti. Esa nayo sesesupī. Parivāranti ca liṅgavipallāso kato. Paññindriyanti anaññātāññassāmītiṇḍriyameva pajānanasabhāvadassanattham viśuṃ katvā vuttam. Abhidhammepi hi paññāya kiccavisesadassanattham maggakkhaṇe ca phalakkhaṇe ca ekāva paññā aṭṭhadhā vibhattā. Abhisandanaparivāranti

nhāniyacūṇṇānaṃ udakaṃ viya cittacetasi kānaṃ sinehanakiccena parivāraṃ hoti. Idaṃ somanassasampayuttamaggavaseneva vuttaṃ. Upekkhāsampayuttamagge pana somanassindriyaṭṭhāne upekkhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Taṃ pana sampayuttānaṃ nātiupabrūhanaparivāranti gahetabbaṃ.

Pavattasantatādhipeyyaparivāranti pavattā santati pavattasantati, vattamānasantānanti attho. Adhipatibhāvo ādhipeyyaṃ, pavattasantatiyā ādhipeyyaṃ pavattasantatādhipeyyaṃ. Vattamāna jīvitindriyassa uparipavattiyā ca paccayattā pubbāparavasena pavattasantatiyā adhipatibhāvena anañña ānaññassāmīti indriyassa parivāraṃ hoti.

Sotāpattimaggakkhaṇe jātā dhammātiādi sabbesaṃ maggasampayuttakānaṃ vaṇṇabhaṇanattamaṃ vuttaṃ. Tattha maggakkhaṇe jātāti maggasamuṭṭhitā eva, na aññe. Yasmā pana maggasamuṭṭhitampi rūpaṃ kusalādināmaṃ na labhati, tasmā taṃ apanento ṭhapetvā cittasamuṭṭhānaṃ rūpanti āha. Sabbeva hi te dhammā kucchitānaṃ salanādīhi atthehi kusalā. Te ārammaṇaṃ katvā pavattamānā natthi etesaṃ āsavāti anāsavā. Vaṭṭamūlaṃ chindantā nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā vaṭṭato niyyantīti niyyānikā. Kusalākusalasaṅkhātā cayā apettattā apacaya saṅkhātamaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanato apacayaṃ gacchantīti apacaya gāmino, pavattaṃ apacinantā viddhamsentā gacchantīti apacaya gāmino. Loke aperiyaṇṇabhāvena lokato uttarā uttiṇṇāti lokuttarā. Nibbānaṃ ārammaṇaṃ etesanti nibbānārammaṇā.

Imāni aṭṭhindriyānītiādi pubbe vuttaparivārabhāvassa ca tena saha gatā dibhāvassa ca ādivutta ākāraṇaṃ dīpanattamaṃ vuttaṃ. Tattha aṭṭhindriyānīti pubbe vuttanayena paññindriyena saha aṭṭha. Sahajātaparivārāti aṭṭhasu ekekena saha itare itare satta saha jātā hutvā tassa saha jātaparivārā honti. Tattheva aññaṃ aññassa aññaṃ aññassāti evaṃ aññamaññaparivārā honti. Tattheva aññamaññaṃ nissayaparivārā sampayuttaparivārā ca honti. Sahagatāti tena anañña ānaññassāmīti indriyena saha ekuppādā dibhāvaṃ gatā. Sahajātāti teneva saha jātā. Saṃsaṭṭhāti teneva saha missitā. Sampayuttāti teneva samaṃ ekuppādā dipakārehi yuttā. Tevāti te eva aṭṭha indriyadhammā. Tassāti anañña ānaññassāmīti indriyassa. Ākāraṇīti parivāra koṭṭhāsā.

Phalakkhaṇe jātā dhammā sabbeva abyākatā hontīti rūpassapi abyākatattā cittasamuṭṭhānarūpena saha vuttā. Maggasseva kusalaṭṭhāni niyyānikattā apacaya gāmittā ca phalakkhaṇe “kusalā”ti ca “niyyānikā”ti ca “apacaya gāmino”ti ca na vuttaṃ. Itītiādi vuttappakāraṇigamaṇaṃ. Tattha aṭṭhaṭṭhakānīti aṭṭhasu magga phalesu ekekassa aṭṭhakassa vasena aṭṭha indriya aṭṭhakāni. Catusaṭṭhi hontīti catusaṭṭhi ākāra honti. Āsavātiādi heṭṭhā vuttatthameva. Idha arahattamaggavajjheyeva āsave avatvā sesamaggattayavajjhānampi vacanaṃ āsavakkhaya vacanasāmañña mattena vuttanti veditabbaṃ. Arahattamaggaññaṃ eva hi keci āsave asesetvā āsavānaṃ khepanato “khaye ñāṇa”nti vuccati. Tasmāyeva ca arahāyeva khīṇāsavoti vuccatīti.

Āsavakkhayañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

56-63. Saccañāṇacatukkadvaṇṇanā

108-109. Saccañāṇacatukkadvaṇṇanā dukkhassa pīḷanaṭṭhotiādīni vuttatthāneva. Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ dukkhepetamaṃ ñāṇantiādi anantaracatukke viya ekābhisamayavasena vuttaṃ. Duvidhañhi saccañāṇaṃ lokiyaṃ lokuttaraṇa.

Lokikaṃ duvidhaṃ anubodhaññaṃ paccavekkhaṇaññañca. Anubodhaññaṃ ādikammikassa anussavādivasena nirodhe magge ca pavattati, dukkhe samudaye ca ārammaṇakaraṇavasena. Paccavekkhaṇaññaṃ paṭividdhasaccassa catūsupi saccesu ārammaṇakaraṇavasena. Lokuttaraṃ paṭivedhaññaṃ nirodhamārammaṇaṃ katvā kiccato cattāri saccāni paṭivijjhati. Yathāha - “yo, bhikkhave, dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadampi passatī”ti sabbhaṃ vattabbaṃ. Idhāpi iminā vārena idameva vuttaṃ. Taṃ pana lokuttaraṃ “dukkhe ñāṇa”ntiādīni nāmāni labhatīti dassanattamaṃ vuttaṃ. Idha pana lokikaññaṃeva adhippetamaṃ. Tasmāyeva ca tattha katamaṃ dukkhe ñāṇantiādimāha.

Tattha dukkhaṃ ārabbhāti dukkhasaccaṃ ālambitvā, ārammaṇaṃ katvāti attho. Paññātiādīsu tassa tassa atthassa pākaṭakaraṇasaṅkhātena paññāpanaṭṭhena paññā, tena tena vā aniccādīnā pakārena dhamme jānātītipi paññā. Idamassā sabhāvapadaṃ. Pajānanākāro pajānanā. Aniccādīni vicinātīti vicayo. Pavicayoti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ, pakārena vicayoti attho. Catusaccadhammaṃ vicinātīti dhammavicayo. Aniccādīnaṃ sammā lakkhaṇavasena sallakkhaṇā. Sā eva upasaggaṇānattena upalakkhaṇā paccupalakkhaṇāti vuttā. Bhusaṃ lakkhaṇā te te aniccādidhamme paṭicca upalakkhaṇāti attho. Paṇḍitabhāvo paṇḍiccaṃ. Kusalabhāvo kosallaṃ. Nipuṇabhāvo nepuññaṃ. Aniccādīnaṃ vibhāvanavasena vebhabyā. Aniccādīnaṃ cintanakavasena cintā, yassa uppajjati, taṃ aniccādīni cintāpetītipi cintā. Aniccādīni upaparikkhatīti upaparikkhā. Bhūrīti pathavī. Ayampi saṇhaṭṭhena vitthataṭṭhena ca bhūrī viyāti bhūrī. Atha vā paññāyeva bhūte atthe ramatīti bhūrīti vuccati. Asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā. Yassa uppajjati, taṃ attahitapaṭipattiyaṃ sampayuttadhamme ca yāthāvalakkhaṇapaṭivedhe parinetīti pariṇāyikā. Dhamme aniccādivasena vividhā passatīti vipassanā. Sammā pakārehi aniccādīni jānātīti sampajāno, tassa bhāvo sampajāñaṃ. Uppathapaṭipanne sindhave vīthiāropanattamaṃ patodo viya uppathe dhāvanakaṃ kūṭacittaṃ vīthiāropanattamaṃ vijjhatīti patodo viya patodo.

Dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ karotīti indriyaṃ, paññāsaṅkhātaṃ indriyaṃ paññindriyaṃ. Kiṃ vuttaṃ hoti? Nayidaṃ “purisassa indriyaṃ purisindriya”ntiādi viya paññāya indriyaṃ paññindriyaṃ. Atha kho paññā eva indriyaṃ paññindriyanti vuttaṃ hoti. Avijjāya na kampaṭīti paññābalaṃ. Kilesacchedanaṭṭhena paññāva satthaṃ paññāsatthaṃ. Accuggataṭṭhena paññāva pāsādo paññāpāsādo. Ālokaṇaṭṭhena paññāva āloko paññāāloko. Obhāsaṇaṭṭhena paññāva obhāso paññāobhāso. Pajjotanaṭṭhena paññāva pajjoto paññāpajjoto. Paññavato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahassilokadhātu ekālokā ekobhāsā ekapajjotā hoti. Tenetaṃ vuttaṃ. Imesu pana tīsu padesu ekapadenāpi etasmiṃ atthe siddhe yāni panetāni bhagavatā “cattārome, bhikkhave, ālokā. Katame cattāro? Candāloko, sūriyāloko, aggāloko, paññāloko. Ime kho, bhikkhave, cattāro ālokā. Etadaggaṃ, bhikkhave, imesaṃ catunnaṃ ālokānaṃ yadidaṃ paññāloko”. Tathā “cattārome, bhikkhave, obhāsā. Cattārome, bhikkhave, pajjotā”ti sattānaṃ ajjhāsayavasena suttāni desitāni. Tadanurūpeneva idhāpi therena desanā katā. Attho hi anekehi ākārehi vibhajjamāno suvibhatto hoti, aññathā ca añño bujjhati, aññathā aññoti. Ratikaraṇaṭṭhena pana ratidāyakaṭṭhena ratijanakaṭṭhena cittikataṭṭhena dullabhapātubhāvaṭṭhena atulaṭṭhena anomasattaparibhogaṭṭhena ca paññāva ratanaṃ paññāratanaṃ.

Na tena sattā muyhanti, sayam vā ārammaṇe na muyhatīti amoho.
Dhammavicayapadaṃ vuttatthameva. Kasmā panetaṃ puna vuttanti? Amohassa
mohaṭṭhapaṭipakkhabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti “yvyāyaṃ amoho, so na kevalaṃ
mohato añño dhammo, mohassa pana paṭipakkho dhammavicayasaṅkhāto amoho
nāma idha adhippeto”ti. Sammādiṭṭhīti yāthāvaniyyānikakusaladiṭṭhi. “Tattha
katamaṃ dukkhasamudaye ñāṇaṃ, tattha katamaṃ dukkhanirodhe ñāṇaṃ, tattha
katamaṃ dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇa”nti pucchāvacaṇāni
saṅkhepavasena vuttānīti.

Saccañāṇacatukkadvayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

64-67. Suddhikapaṭisambhidāñāṇaniddesavaṇṇanā

110. Suddhikapaṭisambhidāñāṇaniddese imesaṃ ñāṇaṃ pabhedābhāvatoyeva
heṭṭhā viya pabhedam adassetvāyeva atthesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidātiādi vuttaṃ.
Paññāpabhedābhāvepi attanā paṭividdhacatusaccadhammamattavasena
nānattasabbhāvato atthanānatte paññā atthapaṭisambhide ñāṇantiādi vuttaṃ. Tattha
nānatteti atthādīnaṃ anekabhāve. Vavatthāneti atthādīnaṃ nicchayane.
Sallakkhaṇeti atthādīnaṃ sammādassane. Upalakkhaṇeti atthādīnaṃ
bhusaṃdassane. Pabhedeti atthādīnaṃ nānābhede. Pabhāvaneti atthādīnaṃ
pākaṭikaraṇena uppādane. Jotaneṭi atthādīnaṃ dīpane. Virocaneṭi atthādīnaṃ vividhā
dīpane. Pakāsaṇeti atthādīnaṃ pabhāsane. “Nānatte”ti mūlapadaṃ katvā
sabbasādhāraṇavasena vuttaṃ. “Vavatthāne”ti sotāpannassa vasena, “sallakkhaṇe
upalakkhaṇe”ti sakadāgāmissa vasena, “pabhede pabhāvane”ti anāgāmissa vasena,
“jotane virocane pakāsane”ti arahato vasena vuttanti evampettha yojanā kātābbāti.

Suddhikapaṭisambhidāñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti saddhammapakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

68. Indriyaparopariyattañāṇaniddesavaṇṇanā

111. Indriyaparopariyattañāṇaniddese tathāgatassāti vacane uddese sarūpato
avijjamānēpi “cha ñāṇāni asādhāraṇāni sāvakehī”ti vuttattā “tathāgatassā”ti
vuttameva hoti. Tasmā uddese atthato siddhassa tathāgatavacanassa niddese
gahaṇaṃ kataṃ. Satte passatīti rūpādīsu chandarāgena sattatāya laggatāya sattā, te
satte indriyaparopariyattañāṇena cakkhunā passati oloketi. Apparajakkheti
paññāmaye akkhiṃhi appaṃ rāgādirajo etesanti apparajakkhā, appaṃ rāgādirajo
etesanti vā apparajakkhā. Te apparajakkhe. Mahārajakkheti paññāmaye akkhiṃhi
mahantaṃ rāgādirajo etesanti mahārajakkhā, mahantaṃ rāgādirajo etesanti vā
mahārajakkhā. Tikkhindriye mudindriyeti tikkhāni saddhādīni indriyāni etesanti
tikkhindriyā, mudūni saddhādīni indriyāni etesanti mudindriyā. Svākāre dvākāreti
sundarā saddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesanti svākārā, kucchitā garahitā saddhādayo
ākārā koṭṭhāsā etesanti dvākārā. Suviññāpaye duviññāpayeti ye kathitaṃ kāraṇaṃ
sallakkhenti sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te suviññāpayā, tabbiparītā
duviññāpayā. Appekacce paralokavajjabhayadassāvinoti api eke paralokañceva
rāgādivajjañca bhayato passante, imassa pana padassa niddese paralokasseva na

vuttattā khandhādiloke ca rāgādivajje ca param̐ bālham̐ bhayaṃ passanasīlāti paralokavajjabhayadassāvino. Te paralokavajjabhayadassāvineti evamattho gahetabbo. Appekacce na paralokavajjabhayadassāvinoti tabbiparīte. Lokoti ca lujjanapalujjanaṭṭhena. Vajjanti ca vajjanīyaṭṭhena. Ettāvatā uddesassa niddeso kato hoti.

Puna niddesassa paṭiniddesaṃ karonto apparajakkhe mahārajakkhetiādimāha. Tattha tīsu ratanesu okappanasaṅkhātā saddhā assa atthīti saddho. So saddhāsampanno puggalo assaddhiyarajassa ceva assaddhiyamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Natthi etassa saddhāti assaddho. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Āraddham̐ vīriyamanenāti āraddhavīriyo. So kosajjarajassa ceva kosajjamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Hīnavīriyattā kucchitena ākārena sīdatīti kusīdo, kusīdo eva kusīto. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Ārammaṇaṃ upecca ṭhitā sati assāti upaṭṭhitassati. So muṭṭhassaccarajassa ceva muṭṭhassaccamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Muṭṭhā naṭṭhā sati assāti muṭṭhassati. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Appanāsamādhinā upacārasamādhinā vā ārammaṇe samaṃ, sammā vā āhito ṭhitoti samāhito, samāhitacittoti vā samāhito. So uddhaccarajassa ceva uddhaccamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Na samāhito asamāhito. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Udayatthagāminī paññā assa atthīti paññavā. So moharajassa ceva mohamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Mohamūlhattā duṭṭhā paññā assāti duppañño. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Saddho puggalo tikkhindriyoti bahulaṃ uppajjamānāya balavatiyā saddhāya saddho, teneva saddhindriyena tikkhindriyo. Assaddho puggalo mudindriyoti bahulaṃ uppajjamānena assaddhiyena assaddho, antarantarā uppajjamānena dubbalena saddhindriyena mudindriyo. Esa nayo sesesupi. Saddho puggalo svākāroti tāya eva saddhāya sobhanākāro. Assaddho puggalo dvākāroti teneva assaddhiyena virūpākāro. Esa nayo sesesupi. Suviññāpayoti sukhena viññāpetuṃ sakkuṇeyyo. Duviññāpayoti dukkhena viññāpetuṃ sakkuṇeyyo. Paralokavajjabhayadassāvīti ettha yasmā paññāsampannasseva saddhādīni suparisuddhāni honti, tasmā suparisuddhasaddhādisampanno taṃsampayuttāya, suparisuddhasaddhādisampannopi vā tappaccayāya paññāya paralokavajjabhayadassāvī hoti. Tasmā eva hi saddhādayopi cattāro “paralokavajjabhayadassāvī”ti vuttā.

112. Idāni “paralokavajjabhayadassāvī”ti ettha vuttaṃ lokañca vajjañca dassetuṃ lokotiādimāha. Ettha khandhā eva lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti khandhaloko. Sesadvayepi eseva nayo. Vipattibhavalokoti apāyaloko. So hi anīṭṭhaphalattā virūpo lābhoti vipatti, bhavatīti bhavo, vipatti eva bhavo vipattibhavo, vipattibhavo eva loko vipattibhavaloko. Vipattisambhavalokoti apāyūpagaṃ kammaṃ. Tañhi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, vipattiyā sambhavo vipattisambhavo, vipattisambhavo eva loko vipattisambhavaloko. Sampattibhavalokoti sugatiloko. So hi iṭṭhaphalattā sundaro lābhoti sampatti, bhavatīti bhavo, sampatti eva bhavo sampattibhavo, sampattibhavo eva loko sampattibhavaloko. Sampattisambhavalokoti sugatūpagaṃ kammaṃ. Tañhi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, sampattiyā sambhavo sampattisambhavo, sampattisambhavo eva loko sampattisambhavaloko. Eko lokotiādīni heṭṭhā vuttatthāneva.

Vajjanti napuṃsakavacanamaṃ asukoti aniddiṭṭhattā kataṃ. Kilesāti rāgādayo. Duccaritāti pāṇātipātādayo. Abhisankhārāti puññābhisankhārādayo. Bhavagāmikammāti attano vipākadānavasena bhavaṃ gacchantīti bhavagāmino, abhisankhāresupi vipākajanakāneva kammāni vuttāni. Itīti vuttappakāranidassanaṃ. Imasmiñca loke imasmiñca vajjeti vuttappakāre loke ca vajje ca. Tibbā bhayasaññāti balavatī bhayasaññā. Tibbāti parasaddassa attho vutto, bhayasaññāti bhayasaddassa, lokavajjadvayampi hi bhayavatthuttā sayañca sabhayattā bhayaṃ, bhayamiti saññā bhayasaññā. Paccupaṭṭhitā hotīti taṃ taṃ paṭicca upecca ṭhitā hoti. Seyyathāpi ukkhittāsike vadhaketi yathā nāma paharituṃ uccāritakhagge paccāmitte tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, evameva loke ca vajje ca tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti. Imehi paññāsāya ākārehīti apparajakkhapañcakādīsu dasasu pañcakesu ekekasmiṃ pañcannaṃ pañcannaṃ ākāraṇaṃ vasena paññāsāya ākārehi. Imāni pañcindriyānīti saddhindriyādīni pañcindriyāni. Jānātīti tathāgato paññāya pajānāti. Passatīti dibbacakkhunā diṭṭhaṃ viya karoti. Aññātīti sabbākāramariyādāhi jānāti. Paṭivijjhatīti ekadesaṃ asesetvā niravasesadassanavasena paññāya padāletīti.

Indriyaparopariyattañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

69. Āsayānusayañāṇaniddesavaṇṇanā

113. Āsayānusayañāṇaniddese idha tathāgatotiādi pañcadhā ṭhapito niddeso. Tattha āsayānusayā vuttatthā eva. Caritanti pubbe kataṃ kusalākusalaṃ kammaṃ. Adhimuttinti sampati kusale akusale vā cittavosaḡḡo. Bhabbābhabbete bhabbe ca abhabbe ca. Ariyāya jātiyā sambhavanti jāyantīti bhabbā. Vattamānasamīpe vattamānavacanamaṃ. Bhavissanti jāyissantīti vā bhabbā, bhājanabhūtāti attho. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā, te bhabbā. Vuttapaṭipakkhā abhabbā.

Katamo sattānaṃ āsayotiādi niddesassa paṭiniddeso. Tattha sassatoti nicco. Lokoti attā. Idha sarīraṃyeva nassati, attā pana idha parattha ca soyevatī maññanti. So hi sayamaṃyeva āloketīti katvā “loko”ti maññanti. Asassatoti anicco. Attā sarīreneva saha nassatīti maññanti. Antavāti paritte kasiṇe jhānaṃ uppādetvā taṃparittakasiṇārammaṇaṃ cittaṃ sapariyanto attāti maññanti. Anantavāti na antavā appamāṇe kasiṇe jhānaṃ uppādetvā taṃappamāṇakasiṇārammaṇaṃ cittaṃ apariyanto attāti maññanti. Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti jīvo ca sarīrañca taṃyeva. Jīvoti attā, liṅgavipallāsena napuṃsakavacanamaṃ kataṃ. Sarīranti rāsaṭṭhena khandhapañcakaṃ. Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti añño jīvo aññaṃ khandhapañcakaṃ. Hoti tathāgato paraṃ maraṇāti khandhā idheva vinassanti, satto maraṇato paraṃ hoti vijjati na nassati. “Tathāgato”ti cettha sattādhivacananti vadanti. Keci pana “tathāgatoti arahā”ti vadanti. Ime “na hotī”ti pakkhe dosaṃ disvā evaṃ gaṇhanti. Na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti khandhāpi idheva nassanti, tathāgato ca maraṇato paraṃ na hoti ucchijjati vinassati. Ime “hotī”ti pakkhe dosaṃ disvā evaṃ gaṇhanti. Hoti ca na ca hotīti ime ekekapakkhapariggahe dosaṃ disvā ubhayapakkhaṃ gaṇhanti. Neva hoti na na hotīti ime ubhayapakkhapariggahe ubhayadosāpattiṃ disvā “hotīti ca na hoti, neva hotīti ca na hotī”ti amarāvikkhepapakkhaṃ gaṇhanti.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathānayo - “sassato lokoti vā”tiādīhi dasahākārehi diṭṭhipabhedova vutto. Tattha sassato lokoti ca khandhapañcakaṃ lokoti gahetvā “ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko”ti gaṇhantassa sassatanti gahaṇākārappavattā

diṭṭhi. Asassatoti tameva lokam “ucchijjati vinassatī”ti gaṇhantassa ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. Antavāti parittakasiṇalābhino supparamatte vā sarāvamatte vā kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyam pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca kasiṇaparicchedantena “antavā”ti ca gaṇhantassa “antavā loko”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. Vipulakasiṇalābhino pana tasmim kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyam pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca kasiṇaparicchedantena “na antavā”ti ca gaṇhantassa “anantavā loko”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. Tam jīvam tam sarīranti bhedanadhammassa sarīrasseva “jīva”nti gahitattā “sarīre ucchijjamāne jīvampi ucchijjati”ti ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. Dutiya-pade sarīrato aññassa jīvassa gahitattā “sarīre ucchijjamānēpi jīvam na ucchijjati”ti sassataggahaṇākārappavattā diṭṭhi. Hoti tathāgatotiādīsu “satto tathāgato nāma, so param maraṇā hotī”ti gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi. “Na hotī”ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi. “Hoti ca na ca hotī”ti gaṇhato tatiyā ekaccasassatadiṭṭhi. “Neva hoti na na hotī”ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepaditṭhīti.

Itīti vuttappakāraditṭhinissayanidassanam. Bhavaditṭhisannissitā vā sattā honti vibhavaditṭhisannissitā vāti bhavo vuccati sassato, sassatavasena uppajjamānadiṭṭhi bhavaditṭhi, bhavoti diṭṭhīti vuttam hoti. Vibhavo vuccati ucchedo, ucchedavasena uppajjamānadiṭṭhi vibhavaditṭhi, vibhavoti diṭṭhīti vuttam hoti. Vuttappakārā dasavidhā diṭṭhi bhavaditṭhi ca vibhavaditṭhi cāti dvidhāva hoti. Tāsu dvīsu ekekaṃ sannissitā apassitā allīnā sattā honti.

Ete vā pana ubho ante anupagammāti ettha “aggito vā udakato vā mithubhedā vā”tiādīsu viya vā-saddo samuccayattho. Ete vuttappakāre sassatucchedavasena dve pakkhe ca na upagantvā anallīyitvā pahāyāti attho. “Anulomikā vā khantī”ti vikappatthova. Idappaccayatāpaṭiccasamuppannesūti imesaṃ jarāmaraṇādīnaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayānaṃ vā samūho idappaccayatā. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato pariyesitabbaṃ. Te te paccaye paṭicca saha sammā ca uppannā paṭiccasamuppannā. Tassā idappaccayatāya ca tesu paṭiccasamuppannesu ca dhammesu. Anulomikāti lokuttaradhammānaṃ anulomato anulomikā. Khantīti ñāṇaṃ. Ñāṇaṇhi khamanato khantī. Paṭiladdhā hotīti sattehi adhigatā hoti. Idappaccayatāya khantiyā ucchedattānupagamo hoti paccayuppannadhammānaṃ paccayasāmaggiyaṃ āyattavuttittā paccayānuparamadassanena phalānuparamadassanato. Paṭiccasamuppannesu dhammesu khantiyā sassatattānupagamo hoti paccayasāmaggiyaṃ navaṇavānaṃ paccayuppannadhammānaṃ uppādadassanato. Evamete ubho ante anupagamma paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppannadhammadassanena na ucchedo na sassatoti pavattaṃ sammādassanaṃ “anulomikā khantī”ti veditabbaṃ. Evañhi tadubhayadiṭṭhipaṭipakkhabhūtā sammādiṭṭhi vuttā hoti. Yathābhūtaṃ vā ñāṇanti yathābhūtaṃ yathāsabhāvaṃ neyyaṃ. Tattha pavattañāṇampi visayavohārena “yathābhūtañāṇa”nti vuttam. Tam pana saṅkhārupekkhāpariyantaṃ vipassanāñāṇaṃ idhāhippetam. Heṭṭhā pana “yathābhūtañāṇadassana”nti bhayatūpaṭṭhānañāṇaṃ vuttam. Yathābhūtaṃ vā ñāṇaṃ sattehi paṭiladdham hotīti sambandho.

Idāni “sassato loko”tiādīhi micchādiṭṭhiparibhāvitam “ete vā panā”tiādīhi sammādiṭṭhiparibhāvitam sattasantānaṃ dassetvā “kāmaṃ sevantaññevā”tiādīhi sesākusalehi sesakusalehi ca paribhāvitam sattasantānaṃ dasseti. Tattha kāmaṃ

sevantamyeveva puggalam tathāgato jānātīti yojanā kātabbā. Sevantanti ca abhiñhasamudācāravasena sevamānaṃ. Pubbe āsevitavasena kilesakāmo garu assāti kāmagaruko. Tatheva kāmo āsaye santāne assāti kāmāsayo. Santānavaseneva kāme adhimutto laggoti kāmādhimutto. Sesesupi eseva nayo. Nekkhammādīni vuttatthāneva. Kāmādīhi ca tīhi sesākusalā, nekkhammādīhi tīhi sesakusalā gahitāva hontīti veditabbā. “Ayaṃ sattānaṃ āsayo”ti tidhā vuttaṃ santānameva dasseti.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathānayo - “iti bhavadiṭṭhisannissitā vā”ti evaṃ sassatadiṭṭhiṃ vā sannissitā. Sassatadiṭṭhi hi ettha bhavadiṭṭhīti vuttā, ucchedadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhīti. Sabbadiṭṭhīnāñhi sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepime diṭṭhigatikā sattā imāva dve diṭṭhiyo sannissitā honti. Vuttampi cetam “dvayanissito khvāyaṃ, kaccāna, loko yebhuyyena atthitañceva natthitañcā”ti. Ettha hi atthitāti sassataṃ. Natthitāti ucchedo. Ayaṃ tāva vaṭṭanissitānaṃ puthujjanānaṃ sattānaṃ āsayo. Idāni vivaṭṭanissitānaṃ suddhasattānaṃ āsayam dassetuṃ “ete vā pana ubho ante anupagammā”tiādi vuttaṃ. Tattha “ete vā panā”ti eteyeve. “Ubho ante”ti sassatucchedasañkhāte dve ante. “Anupagammā”ti na allīyivā.

“Idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesū”ti idappaccayatāya ceva paṭiccasamuppannadhammesu ca. “Anulomikā khantī”ti vipassanāññaṃ. “Yathābhūtaṃ ñāṇa”nti maggaññaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - yā paṭiccasamuppāde ceva paṭiccasamuppannadhammesu ca ete ubho sassatucchedaante anupagantvā vipassanā paṭiladdhā, yañca tato uttari maggaññaṃ, ayaṃ sattānaṃ āsayo. Ayaṃ vaṭṭanissitānañca vivaṭṭanissitānañca sabbesampi sattānaṃ āsayo idaṃ vasanaṭṭhānanti. Ayaṃ ācariyānaṃ samānaṭṭhakathā.

Vitaṇḍavādī panāha “maggo nāma vāsaṃ viddhamṣento gacchati, tvaṃ maggo vāsoti vadesī”ti? So vattabbo “tvaṃ ariyavāsabhāṇako hosi na hosi”ti? Sace “na homī”ti vadati, “tvaṃ abhāṇakatāya na jānāsī”ti vattabbo. Sace “bhāṇakosmī”ti vadati, “suttaṃ āharā”ti vattabbo. Sace āharati, iccetaṃ kusalam. No ce āharati, sayam āharitabbaṃ “dasayime, bhikkhave, ariyāvāsā, yadariyā āvasiṃsu vā āvasanti vā āvasissanti vā”ti. Etañhi suttaṃ maggassa vāsabhāvaṃ dīpeti. Tasmā sukathitamevetanti. Imaṃ pana bhagavā sattānaṃ āsayam jānanto imesañca diṭṭhigatānaṃ imesañca vipassanāññaṃmaggaññaṃ appavattikkhaṇepi jānāti eva. Tasmāyeve ca “kāmaṃ sevantaṃyeveva jānātī”tiādi vuttanti.

Anusayaniddese anusayāti kenaṭṭhena anusayā? Anusayanaṭṭhena. Ko esa anusayanaṭṭho nāmāti? Appahīnaṭṭho. Ete hi appahīnaṭṭhena tassa tassa santāne anusenti nāma. Tasmā “anusayā”ti vuccanti. Anusentīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Athāpi siyā - anusayanaṭṭho nāma appahīnākāro, so ca uppajjatīti vattuṃ na yujjati, tasmā na anusayā uppajjantīti. Tatridaṃ paṭivacanaṃ - na appahīnākāro, anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatakilesa vuccati. So cittasampayutto sārammaṇo sappaccayaṭṭhena sahetuko ekantākusalo atītopi hoti anāgatopi paccuppannopi, tasmā uppajjatīti vattuṃ yujjatīti. Tatridaṃ pamāṇaṃ - idheva tāva abhisamayakathāya “paccuppanne kilese pajahatī”ti puccham katvā anusayānaṃ paccuppannabhāvassa atthitāya “thāmagato anusayam pajahatī”ti vuttaṃ. Dhammasaṅgaṇiyaṃ mohassa padabhājane “avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṃ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṃ, ayaṃ tasmim samaye moho hotī”ti akusalacittena saddhim mohassa uppannabhāvo vutto. Kathāvatthusmim “anusayā abyākatā anusayā ahetukā anusayā cittavippayuttā”ti sabbe vādā paṭisedhitā. Anusayayamake sattannaṃ mahāvārānaṃ aññatarasmim uppajjanavāre

“yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjati”tiādi vuttaṃ. Tasmā “anusentīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhivā uppajjanti”ti yaṃ vuttaṃ, taṃ iminā tantippamaṇena yuttanti veditabbaṃ. Yampi “cittasampayutto sārammaṇo”tiādi vuttaṃ, tampi suvuttameva. Anusayo hi nāmesa parinipphanno cittasampayutto akusaladhammoti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Kāmarāgānusayotiādīsu kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti kāmarāgānusayo. Sesapadesupī eseva nayo. Kāmarāgānusayo cettha lobhasahagatacittesu sahaṇāvasena ārammaṇavasena ca manāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamāno lobho. Paṭighānusayo ca domanassasahagatacittesu sahaṇāvasena ārammaṇavasena ca amanāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamāno doso. Mānānusayo diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittesu sahaṇāvasena ārammaṇavasena ca dukkhavedanāvajjesu avasesakāmāvacaradhammesu rūpārūpāvacaradhammesu ca ārammaṇavaseneva uppajjamāno māno. Diṭṭhānusayo catūsu diṭṭhigatasampayuttasu. Vicikicchānusayo vicikicchāsahagate. Avijjānusayo dvādasasu akusalacittesu sahaṇāvasena ārammaṇavasena ca. Tayopi avasesatebhūmakadhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamānā diṭṭhivicikicchāmohā. Bhavarāgānusayo catūsu diṭṭhigatavippayuttasu uppajjamānopi sahaṇāvasena na vutto, ārammaṇavaseneva pana rūpārūpāvacaradhammesu uppajjamāno lobho vutto.

114. Idāni yathāvuttānaṃ anusayānaṃ anusayanaṭṭhānaṃ dassento yaṃ loke tiādīmāha. Tattha yaṃ loke piyarūpanti yaṃ imasmiṃ loke piyajātikaṃ piyasabhāvaṃ. Sātarūpanti sātaṇātikaṃ assādapadaṭṭhānaṃ iṭṭhārammaṇaṃ. Ettha sattānaṃ kāmarāgānusayo anusetīti etasmiṃ iṭṭhārammaṇe sattānaṃ appahīnaṭṭhena kāmarāgānusayo anuseti. “Piyarūpaṃ sātarūpa”nti ca idha kāmāvacaradhammoyeva adhippeto. Yathā nāma udake nimuggassa heṭṭhā ca upari ca samantā ca udakameva hoti, evameva iṭṭhārammaṇe rāguppatti nāma sattānaṃ āciṇṇasamāciṇṇā. Tathā aniṭṭhārammaṇe paṭighuppatti. Iti imesu dvīsu dhammesūti evaṃ imesu dvīsu iṭṭhāniṭṭhārammaṇadhammesu. Avijjānupatitāti kāmarāgapaṭighasampayuttā hutvā ārammaṇakaraṇavasena avijjā anupatitā anugatā. Vicchedaṃ katvāpi pāṭho. Tadekaṭṭhoti tāya avijjāya sahaṇākaṭṭhavasena ekato ṭhito. Māno ca diṭṭhi ca vicikicchā cāti navavidhamāno, dvāsaṭṭhividhā diṭṭhi, aṭṭhavatthukā vicikicchā, tadekaṭṭho māno ca tadekaṭṭhā diṭṭhi ca tadekaṭṭhā vicikicchā cāti yojanā. Daṭṭhabbāti passitabbā avagantabbā. Tayo ekato katvā bahuvacanaṃ kataṃ. Bhavarāgānusayo panettha kāmarāgānusayeneva saṅgahitoti veditabbo.

Caritaniddese terasa cetanā puññābhisaṅkhāro. Dvādasa apuññābhisaṅkhāro. Catasso āneñjābhisaṅkhāro. Tattha kāmāvacaro parittabhūmako. Itaro mahābhūmako. Tīsupi vā etesu yo koci appavipāko parittabhūmako, mahāvipāko mahābhūmakoti veditabbo.

115. Adhimuttiniddese santīti saṃvījjanti. Hīnādhimuttikāti lāmakajjhāsaya. Paṇītādhimuttikāti kalyāṇajjhāsaya. Sevantīti nissayanti allīyanti. Bhajantīti upasaṅkamanti. Payirupāsantīti punappunaṃ upasaṅkamanti. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto honti, antevāsikasaddhivihārikā sīlavanto, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attano sadise sārūpe bhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sacepi ācariyupajjhāyā sārūpā bhikkhū, itare asārūpā, tepi na ācariyupajjhāyē

upasaṅkamanti, attano sadise hīnādhimuttikeyeva upasaṅkamanti. Evaṃ upasaṅkamaṇaṃ pana na kevalaṃ etarahiyeva, atītānāgatepīti dassetuṃ atītampi addhānantiādimāha. Tattha atītampi addhānanti atītasmiṃ kāle, accantasam̐yogatthe vā upayogavacanaṃ. Sesam̐ uttānatthameva. Idaṃ pana dussīlānaṃ dussīlasevanameva, sīlavantānaṃ sīlavantasevanameva, duppaññānaṃ duppaññasevanameva, paññavantānaṃ paññavantasevanameva ko niyametīti? Ajjhāsayaadhātu niyametīti.

Bhabbābhabbaniddese chaḍḍetabbe paṭhamam̐ niddisitivā gahetabbe pacchā niddisituṃ uddesassa uppaṭipāṭiyā paṭhamam̐ abhabbā niddiṭṭhā. Uddese pana dvandasamāse accitassa ca mandakkharassa ca padassa pubbanipātalakkhaṇavasena bhabbasaddo pubbaṃ payutto. Kammāvaraṇenāti pañcavidhena ānantariyakammena. Samannāgatāti samaṅgībhūtā. Kilesāvaraṇenāti niyatamicchādiṭṭhiyā. Imāni dve saggamaggānaṃ āvaraṇato āvaraṇāni. Bhikkhunīdūsakādīni kammānipi kammāvaraṇeneva saṅgahitāni. Vipākāvaraṇenāti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukā paṭisandhipi vipākāvaraṇamevāti veditabbā, assaddhāti buddhādīsu saddhārahitā. Acchandikāti kattukamyatākusalacchandarāhitā. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ pavitṭhā. Duppaññāti bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa pādakaṃ na hoti, sopi duppañño yeva nāma. Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātāṃ ariyamaggaṃ okkamituṃ abhabbā. Ariyamaggo hi sammā sabhāvoti sammattaṃ, soyeva anantaraphaladāne, sayameva vā acalabhāvato niyāmo, taṃ okkamituṃ pavasiṭuṃ abhabbā. Na kammāvaraṇenātiādīni vuttavipariyāyeneva veditabbānīti.

Āsayānusayaññānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

70. Yamakapāṭihīraññānaniddesavaṇṇanā

116. Yamakapāṭihīraññānaniddese asādhāraṇaṃ sāvakehīti sesāsādhāraṇaññānaniddese aññavacanehi okāsābhāvato na vuttaṃ, idha pana aññavacanābhāvato vuttanti veditabbaṃ. Uparimakāyatoti nābhiyā uddhaṃ sarīrato. Aggikkhandho pavattatīti tejokasiṇārammaṇaṃ pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “uparimakāyato aggijālā vuṭṭhātū”ti āvajjitvā parikammaṃ katvā anantaram̐ abhiññāññāne “uparimakāyato aggijālā vuṭṭhātū”ti adhiṭṭhite saha adhiṭṭhānā uparimakāyato aggijālā vuṭṭhāti. Sā hi idha rāsaṭṭhena khandhoti vuttā. Heṭṭhimakāyatoti nābhito heṭṭhā sarīrato. Udakadhārā pavattatīti āpokasiṇārammaṇaṃ pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhātū”ti āvajjitvā parikammaṃ katvā anantaram̐ abhiññāññāne “heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhātū”ti adhiṭṭhite saha adhiṭṭhānā heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhāti. Ubhayatthāpi abbocchedavasena pavattatīti vuttaṃ. Adhiṭṭhānassa āvajjanassa ca antare dve bhavaṅgacittāni vattanti. Tasmāyeva yugalā hutvā aggikkhandhaudakadhārā pavattanti, antaram̐ na paññāyati. Aññesaṃ pana bhavaṅgaparicchedo natthi. Puratthimakāyatoti abhimukhapassato. Pacchimakāyatoti piṭṭhipassato. Dakkhiṇaakkhito vāmaakkhitotiādi samāsapāṭhoyeva, na añño. Dakkhiṇanāsikāsotato vāmanāsikāsotatoti pāṭho sundaro. Rassam̐ katvāpi paṭhanti. Aṃsakūṭatoti ettha abbhuggataṭṭhena kūṭo viyāti kūṭo, aṃsoyeva kūṭo aṃsakūṭo. Aṅgulaṅgulehīti aṅgulīhi aṅgulīhi. Aṅgulantarikāhīti aṅgulīnaṃ antarikāhi.

Ekekalomato aggikkhandho pavattati, ekekalomato udakadhārā pavattatīti ubhayatthāpi āmedītavacanena sabbalomānaṃ pariyādinnaṃ ekekalomatova aggikkhandhaudakadhārā yugalā yugalā hutvā pavattantīti vuttaṃ hoti. Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattatīti etthāpi eseva nayo. Kesuci potthakesu “ekekalomato aggikkhandho pavattati. Lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattati, lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, ekekalomato udakadhārā pavattatī”ti likhitaṃ. Tampi yujjatiyeva. Pāṭihīrassa atisukhumattadīpanato pana purimapāṭhoyeva sundarataro.

Idāni channaṃ vaṇṇānanti ko sambandho? Heṭṭhā “uparimakāyato”tiādīhi anekehi sarīrāvayavā vuttā. Tena sarīrāvayavasambandho pavattatīti vacanasambandhena ca yamakapāṭihīrādhikārena ca channaṃ vaṇṇānaṃ sarīrāvayavabhūtānaṃ rasmiyo yamakā hutvā pavattantīti vuttaṃ hoti. Sāmivacanasambandhena ca avassaṃ “rasmiyo”ti pāṭhaseso icchitabboyeva. Nīlānanti umāpupphavaṇṇānaṃ. Pītākānanti kaṇikārapupphavaṇṇānaṃ. Lohitākānanti indagopakavaṇṇānaṃ. Odātānanti osadhitārakavaṇṇānaṃ. Mañjītthānanti mandarattavaṇṇānaṃ. Pabhassarānanti pabhāsanapakatikānaṃ pabhassaravaṇṇānaṃ. Pabhassaravaṇṇe viṣuṃ avijjamānēpi vuttesu pañcasu vaṇṇesu ye ye pabhā samujjalā, te te pabhassarā. Tathā hi tathāgatassa yamakapāṭihīraṃ karontassa yamakapāṭihīraññabaleneva kesamassūnañceva akkhīnañca nīlaṭṭhānehi nīlarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena gaganatalaṃ añjanacuṇṇasamokiṇṇaṃ viya umāpupphanīluppadalasañchannaṃ viya vītipatantamaṇitālavanṭaṃ viya pasāritamecakaṇṭhaṃ viya ca hoti. Chavito ceva akkhīnañca pītakaṭṭhānehi pītarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā suvaṇṇarasaniñcamānā viya suvaṇṇapaṭapaṣāritā viya kuṇḍumacuṇṇakaṇikārapupphasamparikiṇṇā viya ca virocanti. Maṃsalohitehi ceva akkhīnañca rattaṭṭhānehi lohitarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā cinapiṭṭhacuṇṇarañjitā viya supakkalākhārasaniñcamānā viya rattakambalaparikkhittā viya jayasumanapālibhaddakabandhujīvākakusumasamparikiṇṇā viya ca virocanti. Aṭṭhīhi ceva dantehi ca akkhīnañca setaṭṭhānehi odātarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā rajatakuṭehi āsiñcamānakhīradhārāsamparikiṇṇā viya pasāritarajatapaṭṭavitānā viya vītipatantarajatātālavanṭā viya kundakumudasinduvārasumanamallikādikusumasañchannā viya ca virocanti. Hatthatalapādātādīhi mandarattaṭṭhānehi mañjīttharasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā pavāḷajālaparikkhittā viya rattakuravākakusumasamokiṇṇā viya ca virocanti. Uṇṇānakhādīhi pabhassarattaṭṭhānehi pabhassararasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā osadhitārakapuñjapuṇṇā viya vijjupaṭalādīparipuṇṇā viya ca virocanti.

Bhagavā caṅkamatītiādi “bhagavato ca nimmitānañca nānāriyāpathakaraṇaṃ yamakapāṭihīreneva hotī”ti dassanatthaṃ vuttaṃ. Tesañhi nimmitānaṃ iriyāpathā yugalāva hutvā vattanti. Yadi nimmitā bahukā honti, “nimmito”tiādi kasmā ekavacanāṃ katanti ce? Nimmitesupi ekekassa nānāriyāpathabhāvadassanatthaṃ. Bahuvacanena hi vutte sabbepi nimmitā sakiṃ ekekairiyāpathikā viya honti. Ekavacanena pana vutte nimmitesu ekeko nānāriyāpathikoti ñāyati. Tasmā ekavacananiddeso kato. Cūḷapanthakattheropi tāva nānāriyāpathikabhikkhūnaṃ sahaṃ māpesi, kiṃ pana bhagavā yamakapāṭihīre bahū nimmite na karissati. Cūḷapanthakattheraṃ muñcitvā aññesaṃ sāvakaṇaṃ ekāvajjanena nānāriyāpathikānaṃ nānārūpānañca nimmitānaṃ na ijjhati. Aniyametvā hi nimmitā

iddhimatā sadisāva honti. Thānanisajjādīsu vā bhāsītatunhībhāvādīsu vā yaṃ yaṃ iddhiṃ karoti, taṃ tadeva karonti, visadisakaraṇaṃ nānākiriyākaraṇaṃca “ettakā idisā hontu, ettakā imaṃ nāma karontū”ti visuṃ visuṃ āvajjitvā adhiṭṭhānena ijjhati. Tathāgatassa pana ekāvajjanādhiṭṭhānēna nānappakāraṇimmānaṃ ijjhati. Evameva aggikkhandhaudakadhārānimmāne ca nānāvāṇṇanimmāne ca veditabbaṃ. Tattha bhagavā caṅkamatīti ākāse vā pathaviyaṃ vā caṅkamatī. Nimmitoti iddhiyā māpitabuddharūpaṃ. Tiṭṭhati vātiādīnīpi ākāse vā pathaviyaṃ vā. Kappetīti karoti. Bhagavā tiṭṭhatītiādīsopi eseva nayoti.

Yamakapāṭihīraññānāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

71. Mahākaruṇāññānāniddesavaṇṇanā

117. Mahākaruṇāññānāniddese bahukehi ākārehīti idāni vuccamānehi ekūnanavutiyā pakārehi. Passantānanti ñāṇacakkhunā ca buddhacakkhunā ca olokontānaṃ. Okkamati otarati pavisati. Ādittoti dukkhalakkhaṇavasena pīlayogato santāpanaṭṭhena ādīpito. “Yadaniccaṃ, taṃ dukkha”nti vuttattā sabbasaṅkhatassa ceva dukkhalakkhaṇavasena pīlitattā dukkhassa ca karuṇāya mūlabhūtatā paṭhamam dukkhalakkhaṇavasena “āditto”ti vuttanti veditabbaṃ. Rāgādīhi ādittataṃ pana upari vakkhati. Atha vā ādittoti rāgādīhiyeva āditto. Upari pana “tassa natthañño koci nibbāpetā”ti atthāpekkhanavasena puna vuttanti veditabbaṃ. Lokasannivāsoti pañcakkhandhā lujjanapalujjanaṭṭhena loko, taṇhādīṭṭhivasena sannivasanti ettha sattāti sannivāso, lokova sannivāso lokasannivāso. Dukkhitam khandhasantānaṃ upādāya sattavohārasabbhāvato lokasannivāsayogato sattasamūhopi lokasannivāso. Sopi ca sahakhandhakoyeva. Uyyuttoti anekesu kicesu niccabyāpāratāya katayogo kataussāho, satatakicesu saussukkotī attho. Ghaṭṭanayuttoti vā uyyutto. Payātoti pabbateyyā nadī viya anavaṭṭhitagamanena maraṇāya yātuṃ āraddho. Kummaggappaṭipannoti kucchitam micchāmaggaṃ paṭipanno. Upari pana “vipathapakkhando”ti nānāpadehi visesetvā vuttaṃ.

Upanīyatīti jarāvasena maraṇāya upanīyati harīyati. Jarā hi “āyuno saṃhānī”ti vuttā. Addhuvoti na thiro, sadā tatheva na hoti. Yasmā addhuvo, tasmā upanīyatīti purimassa kāraṇavacanametam. Etena sakāraṇam jarādukkham vuttaṃ. Tam jarādukkham disvā jarāpārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. Atānoti tāyituṃ rakkhituṃ samatthena rahito, anārakkhoti vuttaṃ hoti. Anabhissaroti abhisarivā abhigantvā byāharaṇena assāsetuṃ samatthena rahito, asahāyoti vā attho. Yasmā anabhissaro, tasmā atānoti purimassa kāraṇavacanametam. Etena sakāraṇam piyavippayogadukkham vuttaṃ. Tam piyavippayogadukkham disvā ñātipārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. Assakoti sakabhaṇḍarahito. Sabbam pahāya gamanīyanti sakabhaṇḍanti sallakkhitam sabbam pahāya lokena gantabbaṃ. Yasmā sabbam pahāya gamanīyam, tasmā assakoti purimassa kāraṇavacanametam. Etena sakāraṇam maraṇadukkham vuttaṃ. Tam disvā bhogapārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. Aññattha “kammassakā māṇavasattā”ti vuttaṃ, idha ca raṭṭhapālasutte ca “assako loko”ti vuttaṃ, taṃ katham yujjati ce? Pahāya gamanīyam sandhāya “assako”ti vuttaṃ, kammam pana na pahāya gamanīyam. Tasmā “kammassakā”ti vuttaṃ. Raṭṭhapālasutteveva ca evametam vuttaṃ “tvam pana yathākammam gamissasi”ti. Ūnoti pāripūrirahito. Atittoti bhiyyo bhiyyo patthanāyapi na suhito. Idam ūnabhāvassa kāraṇavacanam. Taṇhādāsoti taṇhāya vase vattanato taṇhāya dāsabhūto. Idam atittabhāvassa kāraṇavacanam. Etena icchārogāpadesena

sakāraṇaṃ byādhidukkhāṃ vuttaṃ. Taṃ byādhidukkhāṃ disvā byādhipārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. Atāyanoti puttādīhipi tāyanassa abhāvato atāyano anārakkho, alabbhaneyyakhemo vā. Aleṇoti allīyitum nissitum anaraho allīnānampi ca leṇakiccākārako. Asaraṇoti nissitānaṃ na bhayasārako na bhayavināsako. Asaraṇībhūtoti pure uppattiyā attano abhāveneva asaraṇo, uppattisamakālemeva asaraṇībhūtoti attho.

Uddhatoti sabbākusalesu uddhaccassa uppajjanato sattasantāne ca akusaluppattibāhullato akusalasamaṅgīloko tena uddhaccena uddhato. Avūpasantoti avūpasamanalakkhaṇassa uddhaccasseva yogena avūpasanto bhantamigapaṭibhāgo. “Upanīyati loko”tiādīsu catūsu ca “uddhato loko”ti ca pañcasu ṭhānesu lokoti āgataṃ, sesesu lokasannivāsoti. Ubhayathāpi lokoyeva. Sasalloti pīlājanakatāya antotudanatāya dunnīharaṇīyatāya ca sallāti saṅkhaṃ gatehi rāgādīhi sallehi saḥavattanako. Viddhoti migādayo kadāci parehi viddhā honti, ayaṃ pana loko niccaṃ attanāva viddho. Puthusallehīti “satta sallāni - rāgasallaṃ, dosasallaṃ, mohasallaṃ, mānasallaṃ, diṭṭhisallaṃ, kilesasallaṃ, duccaritasalla”nti vutthehi sattahi sallehi. Tassāti tassa lokasannivāsassa. Sallānaṃ uddhatāti tesāṃ sallānaṃ sattasantānato uddharitā puggalo. Aññatra mayāti maṃ ṭhapetvā. Yepi bhagavato sāvakaṃ sallāni uddharanti, tesāṃ bhagavato vacaneneva uddharaṇato bhagavāva uddharati nāma. Avijjandhakārāvaraṇoti avijjā eva sabhāvadassanacchādanena andhaṃ viya karotīti avijjandhakāro, sova sabhāvāvagamananivāraṇena āvaraṇaṃ etassāti avijjandhakārāvaraṇo. Kilesapañjarapakkhittoti kilesā eva kusalagamanasannirujjhanatṭhena pañjaroti kilesapañjaro, avijjāpabhava kilesapañjare pakkhitto pātito. Ālokaṃ dassetāti paññālokaṃ dassanasīlo, paññālokassa dassetāti vā attho. Avijjāgatoti avijjaṃ gato pavitṭho. Na kevalaṃ avijjāya āvaraṇamattameva, atha kho gahanagato viya avijjākosassa anto pavitṭhoti purimato viseso. Aṇḍabhūtotiādayo ca visesāyeva. Aṇḍabhūtoti aṇḍe bhūto nibbatto. Yathā hi aṇḍe nibbattā ekacce sattā “aṇḍabhūtā”ti vuccanti, evamayaṃ loko avijjaṇḍakose nibbattattā “aṇḍabhūto”ti vuccati. Pariyonaddhoti tena avijjaṇḍakosena samantato onaddho baddho veṭhito.

Tantākulakajātoti tantaṃ viya ākulabhūto. Yathā nāma dunnikkhittaṃ mūsikacchinnaṃ pesakārānaṃ tantaṃ tahiṃ tahiṃ ākulaṃ hoti, idaṃ aggaṃ idaṃ mūlanti aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetum dukkaraṃ hoti, evameva sattā paccayākāre khalitā ākulā byākulā honti, na sakkonti paccayākāraṃ ujum kātum. Tattha tantaṃ paccattapurisakāre ṭhatvā sakkāpi bhavēyya ujum kātum, ṭhapetvā pana dve bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayākāraṃ ujum kātum samattho nāma natthi. Yathā pana ākulaṃ tantaṃ kañjikaṃ datvā kocchena pahaṭaṃ tattha tattha kulakajātaṃ hoti gaṇṭhibaddhaṃ, evamayaṃ loko paccayesu pakkhalitvā paccaye ujum kātum asakkonto dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena kulakajāto hoti gaṇṭhibaddho. Ye hi keci diṭṭhiyo nissitā, sabbe te paccayaṃ ujum kātum na sakkontiyeva. Kulāgaṇṭhikajātoti kulāgaṇṭhikaṃ viya bhūto. Kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakañjikasuttaṃ. “Kulā nāma sakuṇikā, tassā kulāvako”tipi eke. Yathā tadubhayampi ākulaṃ aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetum dukkaranti purimanayeneva yojetabbaṃ. Muñjapabbajabhūtoti muñjatiṇaṃ viya pabbajatiṇaṃ viya ca bhūto muñjatiṇapabbajatiṇasadiso jāto. Yathā tāni tiṇāni koṭṭetvā koṭṭetvā katarajju jiṇṇakāle katthaci patitaṃ gahetvā tesāṃ tiṇānaṃ “idaṃ aggaṃ idaṃ mūla”nti aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetum dukkaraṃ, tampi paccattapurisakāre ṭhatvā sakkā bhavēyya ujum kātum, ṭhapetvā pana dve

bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayākāraṃ ujum kātum samattho nāma natthi. Evamayam loko paccayākāraṃ ujum kātum asakkonto dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena gaṇṭhijāto hutvā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati.

Tattha apāyoti nirayo tiracchānayoni pettivisayo asurakāyo. Sabbepi hi te vaḍḍhisāṅkhātassa āyassa abhāvato “apāyo”ti vuccanti. Tathā dukkhassa gatibhāvato duggati. Sukhasamussayato vinipatitattā vinipāto. Itaro pana -

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccati”.

Taṃ sabbampi nātivattati nātikkamati. Atha kho cutito paṭisandhiṃ, paṭisandhito cutinti evaṃ punappunaṃ cutipaṭisandhiyo gaṇhamāno tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu mahāsamudde vātukkhattanāvā viya yantagoṇo viya ca paribbhamatiyeva. Avijjāvisadosasallittoti avijjāyeva akusaluppādanena kusalaṃvitanāsanato visanti avijjāvisaṃ, tadeva santānadūsanato avijjāvisadoso, tena anusayapariyuṭṭhānaduccaritaḥhūtena bhusaṃ litto makkhitoti avijjāvisadosasallitto. Kilesakalalībhūtoti avijjādīmūlakā kilesā eva osīdanaṭṭhena kalalaṃ kaddamoti kilesakalalaṃ, tadassa atthīti kilesakalalī, evaṃbhūto. Rāgadosamohajaṭṭhāṭṭhoti lobhapaṭighāvijjāsāṅkhātā rāgadosamohā eva rūpādīsu ārammaṇesu heṭṭhupariyavasena punappunaṃ uppajjanato saṃsibbanaṭṭhena veḷugumbādīnaṃ sākāhājālasāṅkhātā jaṭṭa viyāti jaṭṭa, tāya rāgadosamohajaṭṭā jaṭṭito. Yathā nāma veḷujaṭṭādīhi veḷuādayo, evaṃ tāya jaṭṭāya ayaṃ loko jaṭṭito vinaddho saṃsibbitoti attho. Jaṭṭaṃ vijaṭṭetāti imaṃ evaṃ tedhātukaṃ lokaṃ jaṭṭetvā ṭṭhitaṃ jaṭṭaṃ vijaṭṭetā saṃchinditā sampadālayitā.

Taṇhāsāṅghāṭapaṭimukkoti taṇhā eva abbocchinnaṃ pavattito saṅghaṭṭitaṭṭhena saṅghāṭoti taṇhāsāṅghāṭo, tasmim taṇhāsāṅghāṭe paṭimukko anupaviṭṭho antogatoti taṇhāsāṅghāṭapaṭimukko. Taṇhājālena otthaṭoti taṇhā eva pubbe vuttanayena saṃsibbanaṭṭhena jālanti taṇhājālaṃ, tena taṇhājālena otthaṭo samantato chāḍḍito paliveṭṭhito. Taṇhāsotena vuyhatīti taṇhā eva saṃsāre ākaḍḍhanaṭṭhena sototi taṇhāsoto, tena taṇhāsotena vuyhati ākaḍḍhīyati. Taṇhāsāññojanena saññuttoti taṇhā eva lokaṃ vaṭṭasmiṃ saṃyojanato bandhanato saṃyojananti taṇhāsāṃyojanaṃ, tena taṇhāsāṃyojanena saññutto baddho. Taṇhānusayena anusaṭoti taṇhā eva anusayanaṭṭhena anusayoti taṇhānusayo, tena taṇhānusayena anusaṭo anugato thāmagato. Taṇhāsantāpena santappatīti taṇhā eva pavattikāle phalakāle ca lokaṃ santāpetīti santāpo, tena taṇhāsantāpena santappati santāpīyati. Taṇhāpariḷāhena pariḍayhatīti taṇhā eva balavabhūtā pavattikāle phalakāle ca samantato dahanatṭhena mahāpariḷāhoti taṇhāpariḷāho, tena taṇhāpariḷāhena pariḍayhati samantato ḍahīyati. Diṭṭhisāṅghāṭādayo imināva nayena yojetabbā.

Anugatoti anupaviṭṭho. Anusaṭoti anudhāvito. Abhibhūtoti pīlito. Abbhāhatoti abhiāhato abhimukhaṃ bhusaṃ pahato. Dukkhe patiṭṭhitoti dukkhe khandhapañcake sukhavipallāsena patiṭṭhito abhiniviṭṭho.

Taṇhāya uḍḍitoti taṇhāya ullaṅghito. Cakkhu hi taṇhārajjunā āvunitvā rūpanāgadante uḍḍitaṃ, sotādīni taṇhārajjunā āvunitvā saddādīnāgadantesu uḍḍitāni.

Taṃsamaṅgīlokopi uḍḍitoyeva nāma. Jarāpākāraparikkhittoti anatikkamanīyaṭṭhena pākārabhūtāya jarāya parivārito. Maccupāsena parikkhittoti dummocanīyaṭṭhena

pāsabhūtena maraṇena baddho. Mahābandhanabaddhoti daḷhattā ducchedattā ca mahantehi bandhanehi baddho. Rāgabandhanenāti rāgo eva bandhati saṃsārato calitum na detīti rāgabandhanam. Tena rāgabandhanena. Sesesupi eseva nayo. Kilesabandhanenāti vuttāvasesena kilesabandhanena. Duccaritabandhanenāti tividhena. Sucaritam pana bandhanamokkhassa hetubhūtam bandhanamokkhabhūtañca atthi. Tasmā tam na gahetabbam.

Bandhanam mocetāti tassa bandhanam mocetā. Bandhanā mocetātipi pāṭho, bandhanato tam mocetāti attho. Mahāsambādhappaṭipannoti kusalasañcārapīlanena mahāsambādhasaṅkhātā rāgadosamohamānadiṭṭhikilesaduccaritagahanam paṭipanno. Okāsam dassetāti lokiya lokuttarasamādhipaṇṇā okāsam dassetā. Mahāpalibodhena palibuddhoti mahānivāraṇena nivuto. Mahālepena vā litto. Palibodhoti ca rāgādisattavidho eva. “Taṇhādiṭṭhipalibodho”ti eke. Palibodham chetāti tam palibodham chinditā. Mahāpapātetī pañcagatipapāte, jātijarāmaraṇapapāte vā. Tam sabbampi duruttaraṇaṭṭhena papāto. Papātā uddhatāti tamhā papātato uddharitā. Mahākantārappaṭipannoti jātijarābyādhimaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsakantāram paṭipanno. Sabbampi tam duratikkamanaṭṭhena kantāro, tam kantāram tāretā. Kantārā tāretāti vā pāṭho. Mahāsaṃsārappaṭipannoti abbocchinnaṃ khandhasantānam paṭipanno. Saṃsārā mocetāti saṃsārato mocetā. Saṃsāram mocetāti vā pāṭho. Mahāviduggeti saṃsāravidugge. Saṃsāroyeva hi duggamanaṭṭhena viduggo. Samparivattatīti bhusam nivattitvā carati. Mahāpalipeti mahante kāmakaddame. Kāmo hi osīdanaṭṭhena palipo. Palipannoti laggo. Mahāpalipapalipannotipi pāṭho.

Abbhāhatoti sabbopaddavehi abbhāhato. Rāgaggināti rāgādayoyeva anudahanaṭṭhena aggi, tena rāgagginā. Sesesupi eseva nayo. Unnītakoti uggahetvā nīto, jātiyā uggahetvā jarādiupaddavāya nītoti attho. Ka-kāro panettha anukampāya daṭṭhabbo. Haññati niccamatāṇoti parittāyakena rahito satatam pīḷiyati. Pattadaṇḍoti rājādīhi laddhaṇo. Takkaroti coro. Vajjabandhanabaddhoti rāgādivajjabandhanehi baddho. Āghātanapaccupaṭṭhitoti maraṇadhammagañṭhikaṭṭhānam upecca ṭhito. Koci bandhanā mocetā. Koci bandhanam mocetātipi pāṭho. Anāthoti natthi etassa nātho issaro, sayam vā na nātho na issaroti anātho, asaraṇoti vā attho. Paramakāpaṇṇappattoti jarādipaṭibāhane appahutāya atīva kapaṇabhāvaṃ patto. Tāyetāti rakkhitā. Tāyitāti vā pāṭho sundaro. Dukkābhittunnoti jātidukkādīhi anekehi dukkhehi abhittunno atibyādhito atikampito ca. Cīrarattam pīḷitoti dukkheheva dīghamaddhānam pīḷito ghaṭṭito. Gadhitoti gedhena giddho, abhijjhākāyaganthena vā ganthito. Niccam pipāsītōti pātum bhuñjitum icchā pipāsā, sā taṇhā eva, taṇhāpipāsāya nirantaram pipāsito.

Andhoti dassanaṭṭhena cakkhūti saṅkham gatāya paññāya abhāvato kāṇo. Paññā hi dhammasabhāvaṃ passati. Acakkhukoti tam pana andhattam na pacchā sambhūtam, pakatiyā eva avijjamānacakkhukoti tameva andhattam viseseti. Hatanettoti nayanaṭṭhena nettanti saṅkham gatāya paññāya abhāvatoyeva vinaṭṭhanettako. Samavisamaṃ dassentaṃ attabhāvaṃ netīti nettanti hi vuttaṃ. Paññāya sugatiñca agatiñca nayati. Hatanettattāyevassa netuabhāvaṃ dassento aparīṇāyakoti āha, avijjamānanettakoti attho. Aññopissa netā na vijjatīti vuttaṃ hoti. Vipathapakkhandoti viparīto, visamo vā patho vipatho, tam vipatham pakkhando pavitṭho paṭipannoti vipathapakkhando, micchāpathasaṅkhātā micchādiṭṭhim paṭipannoti attho. Añjasāparaddhoti añjase ujumaggasmim majjhimapaṭipadāya

aparaddho viraddho. Ariyapatham ānetāti ariyam atthaṅgikam maggam upanetā paṭipādayitā. Mahoghapakkhandoti yassa saṃvijjanti, tam vaṭṭasmiṃ ohananti osīdāpentīti oghā, pakatioghato mahantā oghāti mahoghā. Te kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjoghoti catuppabhedā. Te mahoghe pakkhando pavitṭhoti mahoghapakkhando, saṃsārasaṅkhātam mahogham vā pakkhandoti.

118. Idāni ekuttarikanayo. Tattha dvīhi diṭṭhigatehīti sassatucchedadiṭṭhīhi. Tattha diṭṭhiyeva diṭṭhigatam “gūthagatam muttagata”ntiādīni viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattamevetanti diṭṭhigatam, diṭṭhīsu gatam idam dassanam dvāsaṭṭhidiṭṭhiantogadhattātipi diṭṭhigatam. Dvāsaṭṭhitesaṭṭhidiṭṭhiyopi hi sassatadiṭṭhi ucchedadiṭṭhīti dveva diṭṭhiyo honti. Tasmā saṅkhepena sabbā diṭṭhiyo anto karonto “dvīhi diṭṭhigatehī”ti vuttam. Pariyuṭṭhitoti pariyuṭṭhānam patto samudācāram patto, uppajjitum appadānena kusalacārassa gahaṇam pattoti attho. Vuttañhetam bhagavatā - “dvīhi, bhikkhave, diṭṭhigatehi pariyuṭṭhitā devamanussā olīyanti eke, atidhāvanti eke, cakkhumanto ca passantī”tiādi.

Tihi duccaritehīti tividhakāyaduccaritena catubbidhavaduccaritena tividhamanoduccaritena. Vipapaṭipannoti virūpaṃ paṭipanno, micchāpaṭipannoti attho. Yogehi yuttoti vaṭṭasmiṃ yojentīti yogā, itiatthena vā yogā, tehi yogehi yutto samappito. Catuyogayojitoti kāmayogo, bhavayogo, diṭṭhiyogo, avijjāyogoti imehi catūhi yogehi sakaṭasmiṃ yogo viya vaṭṭasmiṃ yojito. Pañcakāmaguṇiko rāgo kāmayogo. Rūpārūpabhavesu chandarāgo, jhānanikanti ca, sassatadiṭṭhisahajāto rāgo bhavavasena patthanā bhavayogo. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhiyogo. Atṭhasu ṭhānesu aññānam avijjāyogo. Te eva cattāro balavabhūtā oghā, dubbalabhūtā yogā.

Catūhi ganthehīti yassa saṃvijjanti, tam cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭentīti ganthā. Te abhijjhā kāyagantho, byāpādo kāyagantho, sīlabbataparāmāso kāyagantho, idamsaccābhiniveso kāyaganthoti catuppabhedā. Abhijjhāyanti etāya, sayam vā abhijjhāyati, abhijjhāyanamattameva vā esāti abhijjhā, lobhoyeva. Nāmakāyam gantheti cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ghaṭentīti kāyagantho. Byāpajjati tena cittam pūtibhāvam gacchati, byāpādayati vā vinayācārārūpasampattihitasukhādīnīti byāpādo. Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānam sīlena suddhi vatena suddhi sīlavatena suddhīti parāmasanam sīlabbataparāmāso. Sabbaññubhāsītampi paṭikkhipitvā “sassato loko, idameva saccam moghamañña”ntiādīnā ākārena abhinivisatīti idamsaccābhiniveso. Tehi catūhi ganthehi ganthito, baddhoti attho.

Catūhi upādānehīti bhusam ādiyanti daḷhaggāham gaṇhantīti upādānā. Te kāmupādānam diṭṭhupādānam sīlabbatupādānam attavādupādānanti catuppabhedā. Vatthusāṅkhātam kāmam upādiyatīti kāmupādānam, kāmo ca so upādānañcātipi kāmupādānam. Diṭṭhi ca sā upādānañcāti diṭṭhupādānam, diṭṭhim upādiyatītipi diṭṭhupādānam. “Sassato attā ca loko cā”tiādīsu hi purimadiṭṭhim uttaradiṭṭhi upādiyati. Sīlabbatam upādiyatīti sīlabbatupādānam, sīlabbatañca tam upādānañcātipi sīlabbatupādānam. Gosīlagovatādīni hi evam visuddhīti abhinivesato sayameva upādānāni. Vadanti etenāti vādo, upādiyanti etenāti upādānam. Kim vadanti, upādiyanti vā? Attānam. Attano vādupādānam attavādupādānam, attavādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti attavādupādānam. Ṭhapetvā imā dve diṭṭhiyo sabbāpi diṭṭhī diṭṭhupādānam. Tehi catūhi upādānehi. Upādiyatīti bhusam gaṇhīyati. Upādiyatīti vā pāṭho, loko upādānehi tam tam ārammaṇam bhusam gaṇhātīti attho.

Pañcagatisamāruḥhoti sukatadukkaṭakāraṇehi gammati upasaṅkamīyatīti gati,
sahokāsakā khandhā. Nirayo tiracchānayoni pettivisayo manussā devāti imā pañca
gatiyo vakkamanabhāvena bhusaṃ āruḥho. Pañcahi kāmagaṇehīti
rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbasāṅkhātehi pañcahi vatthukāmakotṭhāsehi. Rajjatīti
ayonisomanasikāraṃ paṭicca rāguppādanena tehi rañjīyati, sāratto karīyatīti attho.
Pañcahi nīvaraṇehīti cittaṃ nīvaranti pariyaṇandhantīti nīvaraṇā.
Kāmacchandabyāpādathinamiddhauddhaccakukkuccavicikicchāsāṅkhātehi pañcahi
nīvaraṇehi. Otthaṭoti uparito pihito.

Chahi vivādamūlehi chahi vivādassa mūlehi. Yathāha -

“Chayimāni, bhikkhave, vivādamulāni. Katamāni cha? Idha, bhikkhave,
bhikkhu kodhano hoti upanāhī. Yo so, bhikkhave, bhikkhu kodhano hoti
upanāhī. So sattharipi agāravo viharati appatisso, dhammepi, saṅghepi,
sikkhāyapi na paripūrakārī. Yo so, bhikkhave, bhikkhu satthari agāravo viharati
appatisso, dhammepi, saṅghepi, sikkhāyapi na paripūrakārī, so saṅghe
vivādaṃ janeti. Yo hoti vivādo bahujaṇāhitāya bahujaṇāsukhāya bahuno
janassa anattāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Evarūpaṃ ce tumhe,
bhikkhave, vivādamūlaṃ ajjhataṃ vā bahiddhā vā samanupasseyyātha, tatra
tumhe, bhikkhave, tasseva pāpakassa vivādamūlassa pahānāya
vāyameyyātha. Evarūpaṃ ce tumhe, bhikkhave, vivādamūlaṃ ajjhataṃ vā
bahiddhā vā na samanupasseyyātha. Tatra tumhe, bhikkhave, tasseva
pāpakassa vivādamūlassa āyatīṃ anavassavāya paṭipajjeyyātha. Evametassa
pāpakassa vivādamūlassa pahānaṃ hoti. Evametassa pāpakassa
vivādamūlassa āyatīṃ anavassavo hoti.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu makkhī hoti paḷāsī. Issukī hoti maccharī.
Saṭho hoti māyāvī. Pāpiccho hoti micchādītṭhi. Sandītṭhiparāmāsī hoti
ādhānaggāhī duppaṭinissaggī. Yo so, bhikkhave, bhikkhu sandītṭhiparāmāsī
hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī, so sattharipi...pe... āyatīṃ anavassavo
hotī”ti.

Tattha kodhanoti kujjhanalakkhaṇena kodhena samannāgato. Upanāhīti
veraappaṭinissajjanalakkhaṇena upanāhena samannāgato. Ahitāya dukkhāya
devamanussānanti dvinnāṃ bhikkhūnaṃ vivādo kathaṃ devamanussānaṃ ahitāya
dukkhāya saṃvattatīti? Kosambakakkhandhake viya dvīsu bhikkhūsu vivādaṃ
āpannesu tasmīṃ vihāre tesāṃ antevāsikā vivadanti, tesāṃ ovādaṃ gaṇhanto
bhikkhunisaṅgho vivadati, tato tesāṃ upaṭṭhākāpi vivadanti. Atha manussānaṃ
ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīnaṃ ārakkhadevatā
dhammavādīniyo honti adhammavādīnaṃ adhammavādīniyo. Tato
ārakkhadevatānaṃ mittā bhummaṭṭhadevatā bhijjanti. Evaṃ paramparāya yāva
brahmalokā tṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti.
Dhammavādīhi pana adhammavādīnova bahutarā honti. Tato yaṃ bahukeyhi gahitaṃ,
sabbāṃ taṃ saccanti dhammaṃ vissajjetvā bahutarāva adhammaṃ gaṇhanti. Te
adhammaṃ purakkhatvā viharantā apāyesu nibbattanti. Evaṃ dvinnāṃ bhikkhūnaṃ
vivādo devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya hoti. Ajjhataṃ vāti tumhākaṃ
abbhantaraparisāya vā. Bahiddhā vāti paresaṃ parisāya vā. Makkhīti paresaṃ
guṇamakkhaṇalakkhaṇena makkhena samannāgato. Paḷāsīti yugaggāhalakkhaṇena
paḷāsena samannāgato. Issukīti paresaṃ sakkārādiissāyanalakkhaṇāya issāya

samannāgato. Maccharīti āvāsamacchariyādīhi pañcahi macchariyehi samannāgato. Saṭhoti kerāṭiko. Māyāvīti katapāpapaṭicchādako. Pāpicchoti asantasambhāvanicchako dussīlo. Micchādiṭṭhīti natthikavādī ahetukavādī akiriyavādī. Sandiṭṭhiparāmāsīti sayam diṭṭhimeva parāmasati. Ādhānaggāhīti daḷhaggāhī. Duppaṇinissaggīti na sakkā hoti gahitaṃ vissajjāpetuṃ. Khuddakavatthuvibhaṅge pana “tattha katamāni cha vivādamūlāni? Kodho makkho issā sāṭheyyaṃ pāpicchatā sandiṭṭhiparāmāsītā, imāni cha vivādamūlāni”ti padhānavasena ekekoyeva dhammo vutto.

Chahi taṇhākāyehīti “rūpaṇhā, saddaṇhā, gandhaṇhā, rasaṇhā, phoṭṭhabbaṇhā, dhammaṇhā”ti vuttāhi chahi taṇhāhi. Tattha yasmā ekekāyeva taṇhā anekavisayaṭṭā ekekasmimpi visaye punappunaṃ uppattito anekā honti, tasmā samūhaṭṭhena kāyasaddena yojetvā taṇhākāyāti vuttaṃ. Taṇhākāyāti vuttepi taṇhā eva. Rajjatiṭi sayam ārammaṇe rajjati, sāratto hoti.

Chahi diṭṭhigatehīti sabbāsavasutte vuttehi. Vuttañhi tattha -

“Tassa evaṃ ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati. ‘Atthi me attā’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘natthi me attā’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘attanāva attānaṃ sañjānāmī’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘attanāva anattānaṃ sañjānāmī’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘anattanāva attānaṃ sañjānāmī’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati. Atha vā panassa evaṃ diṭṭhi hoti ‘yo me ayaṃ attā vado vedeyyo tatra tatra kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ paṭisaṃvedeti, so ca kho pana me ayaṃ attā nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī”ti.

Tattha atthi me attāti sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṃ gaṇhāti. Saccato thetatoti bhūtato ca thirato ca, “idaṃ sacca”nti suṭṭhu daḷhabhāvenāti vuttaṃ hoti. Natthi me attāti ucchedadiṭṭhi sato sattassa tattha tattha vibhavaggahaṇato. Atha vā purimāpi tīsu kālesu atthīti gahaṇato sassatadiṭṭhi, paccuppannameva atthīti gaṇhantī ucchedadiṭṭhi, pacchimāpi atītānāgatesu natthīti gahaṇato “bhassantā āhutiyo”ti gahitadiṭṭhigatikānaṃ viya ucchedadiṭṭhi. Atīte eva natthīti gaṇhantī adhiccasaṃuppannakassa viya sassatadiṭṭhi. Attanāva attānaṃ sañjānāmīti saññākkhandhasīsena khandhe attāti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānato iminā attanā imaṃ attānaṃ sañjānāmīti hoti. Attanāva anattānanti saññākkhandhaṃyeva attāti gahetvā, itare cattāropi anattāti gahetvā saññāya te sañjānato evaṃ hoti. Anattanāva attānanti saññākkhandhaṃ anattāti gahetvā, itare cattāropi attāti gahetvā saññāya te sañjānato evaṃ hoti. Sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyova. Vado vedeyyotiādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadatīti vado, vacīkammaṃ kārakoti vuttaṃ hoti. Vedayatīti vedeyyo, jānāti anubhavati cāti vuttaṃ hoti. Kiṃ vedetīti? Tatra tatra kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ paṭisaṃvedeti. Tatra tatrāti tesu tesu yonigatiṭṭhitinivāsani kāyesu ārammaṇesu vā. Niccoti uppādavayarahito. Dhuvoti thiro sārabhūto. Sassatoti sabbakālīko. Avipariṇāmadhammoti attano pakatibhāvaṃ avijānaadhammo, kakaṇṭako viya nānappakārataṃ nāpajjati. Sassatisamanti candasūriyasamuddamahāpathavīpabbatā lokavohārena sassatiyoti vuccanti. Sassatīhi samaṃ sassatisamaṃ. Yāva sassatiyo tiṭṭhanti, tāva tatheva ṭhassatīti gaṇhato evaṃ diṭṭhi hoti.

Khuddakavatthuvibhaṅge pana “tatra tatra dīgharattaṃ kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ paccaṇubhoti, na so jāto nāhosi, na so jāto na bhavissati, nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammoti vā panassa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”ti cha diṭṭhi evaṃ visesetvā vuttā.

Tattha na so jāto nāhosīti so attā ajātidhammato na jāto nāma, sadā vijjamānoyevāti attho. Teneva atīte nāhosi, anāgate na bhavissati. Yo hi jāto, so ahosi. Yo ca jāyissati, so bhavissatīti vuccati. Atha vā na so jāto nāhosīti so sadā vijjamānattā atītepi na jātu na ahosi, anāgatepi na jātu na bhavissati. Anusayā vuttatthā.

Sattahi saññojanehīti sattakanipāte vuttehi. Vuttañhi tattha -

“Sattimāni, bhikkhave, saṃyojanāni. Katamāni satta? Anunayasamyojanaṃ, paṭighasamyojanaṃ, diṭṭhisamyojanaṃ, vicikicchāsamyojanaṃ, mānasamyojanaṃ, bhavarāgasamyojanaṃ, avijjāsamyojanaṃ. Imāni kho, bhikkhave, satta saṃyojanāni”ti.

Tattha anunayasamyojananti kāmarāgasamyojanaṃ. Sabbānevetāni bandhanaṭṭhena saṃyojanāni.

Sattahi mānehīti khuddakavatthuvibhaṅge vuttehi. Vuttañhi tattha -

“Māno, atimāno, mānātimāno, omāno, adhimāno, asmimāno, micchāmāno”ti.

Tattha mānoti seyyādivasena puggalaṃ anāmasitvā jātiādīsu vatthuvaseṇeva unnati. Atimānoti jātiādīhi “mayā sadiso natthī”ti atikkamitvā unnati. Mānātimānoti “ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṃ seṭṭho, ayaṃ hīnataro”ti uppannamāno. Omānoti jātiādīhi attānaṃ heṭṭhā katvā pavattamāno, hīnohamasmīti mānoyeva. Adhimānoti anadhigateyeva catusaccadhamme adhigatoti māno. Ayaṃ pana adhimāno parisuddhasīlassa kammaṭṭhāne appamattassa nāmarūpaṃ vavatthapetvā paccayapariggahena vitiṇṇakaṅkhassa tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasantassa āradhavi-passakassa puthujjanassa uppajjati, na aññesaṃ. Asmimānoti rūpādīsu khandhesu asmīti māno, “ahaṃ rūpa”ntiādivasena uppannamānoti vuttaṃ hoti. Micchāmānoti pāpakena kammāyatanādinā uppannamāno.

Lokadhammā vuttatthā. Samparivattatīti lokadhammehi hetubhūtehi lābhādīsu catūsu anurodhavasena, alābhādīsu catūsu paṭivirodhavasena bhusaṃ nivattati, pakatibhāvaṃ jahātīti attho. Micchattāpi vuttatthā. Niyyātoti gato pakkhando, abhibhūtoti attho.

Aṭṭhahi purisadosehīti aṭṭhakanipāte upamāhi saha, khuddakavatthuvibhaṅge upamaṃ vinā vuttehi. Vuttañhi tattha -

“Katame aṭṭha purisadosā? Idha bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno ‘na sarāmi na sarāmī’ti assatiyāva nibbeṭheti. Ayaṃ paṭhamo purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno codakamyeva paṭippharati ‘kiṃ nu kho tuyhaṃ bālassa abyattassa bhaṇitena, tvampi nāma maṃ bhaṇitabbaṃ maññasī’ti? Ayaṃ dutiyo purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno codakaṃyeva paccāropeti ‘tvampi khosi itthannāmaṃ āpattiṃ āpanno, tvaṃ tāva paṭhamam paṭikarohī’ti. Ayaṃ tatiyo purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno aññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā katham apanāmeti, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Ayaṃ catuttho purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno saṅghamajjhe bāhāvikkhepakam bhaṇati. Ayaṃ pañcama purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno anādiyitvā saṅgham anādiyitvā codakaṃ sāpattikova yena kāmam pakkamati. Ayaṃ chaṭṭho purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno ‘nevāham āpannomhi, na panāham anāpannomhī’ti so tuṇhībhūto saṅgham viheseti. Ayaṃ sattamo purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno evamāha - ‘kiṃ nu kho tumhe āyasmanto atibālham mayi byāvaṭṭā? Idānāham sikkham paccakkhāya hīnāyāvattissāmī’ti. So sikkham paccakkhāya hīnāyāvattitvā evamāha ‘idāni kho tumhe āyasmanto attamanā hothā’ti. Ayaṃ aṭṭhamo purisadoso. Ime aṭṭha purisadosā’ti.

Tattha purisadosāti purisānam dosā, te pana purisasantānam dūsentīti dosā. Na sarāmi na sarāmīti “mayā etassa kammassa kataṭṭhānam nassarāmi na sallakkhemī”ti evam assatibhāvena nibbēṭheti moceti. Codakaṃyeva paṭippharatīti paṭiviruddho hutvā pharati, paṭiāñibhāvena tiṭṭhati. Kiṃ nu kho tuyhanti tuyham bālassa abyattassa bhaṇitena nāma kiṃ, yo tvaṃ neva vatthum, na āpattiṃ, na codanam jānāsīti dīpeti. Tvampi nāma evam kiñci ajānanto bhaṇitabbaṃ maññasīti ajjhottharati. Paccāropetīti “tvampi khosī”tiādīni vadanto patiāropeti. Paṭikarohīti desanāgāminiṃ desehi, vuṭṭhānagāminito vuṭṭhāhi, tato suddhante patiṭṭhito aññaṃ codessasīti dīpeti. Aññenaññaṃ paṭicaratīti aññena kāraṇena, vacanena vā aññaṃ kāraṇam, vacanam vā paṭicchādeti. “Āpattiṃ āpannosī”ti vutto “ko āpanno, kiṃ āpanno, kismiṃ āpanno, katham āpanno, kam bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”ti bhaṇati. “Evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭha”nti vutte “na suṇāmī”ti sotaṃ upaneti. Bahiddhā katham apanāmetīti “itthannāmaṃ āpattiṃ āpannosī”ti puṭṭho “pāṭaliputtam gatomhī”ti vatvā puna “na tava pāṭaliputtagamanaṃ pucchāmā”ti vutte tato rājagahaṃ gatomhīti. “Rājagahaṃ vā yāhi brāhmaṇageham vā, āpattiṃ āpannosī”ti. “Tattha me sūkaramaṃsam laddha”ntiādīni vadanto katham bahiddhā vikkhipati. Kopanti kupitabhāvaṃ, dosanti duṭṭhabhāvaṃ. Ubhayampetaṃ kodhasseva nāmaṃ. Appaccayanti asantuṭṭhākāraṃ, domanassassetam nāmaṃ. Pātukarotīti dasseti pakāseti. Bāhāvikkhepakam bhaṇatīti bāham vikkhipitvā vikkhipitvā alajjivacanam vadati. Anādiyitvāti cittikārena aggahetvā avajānitvā, anādaro hutvāti attho. Vihesetīti viheṭheti bādhati. Atibālhanti atidaḷham atippamāṇam. Mayi byāvaṭṭāti mayi byāpāraṃ āpannā. Hīnāyāvattitvāti hīnassa gihibhāvassa atthāya āvattitvā, gihī

huvāti attho. Attamanā hothāti tuṭṭhacittā hotha, “mayā labhitabbaṃ labhatha, mayā vasitabbaṭṭhāne vasatha, phāsuvihāro vo mayā kato”ti adhippāyena vadati. Dussatīti duṭṭho hoti.

Navahi āghātavatthūhīti sattesu uppattivaseva kathitāni. Yathāha -

“Navayimāni, bhikkhave, āghātavatthūni. Katamāni nava? ‘Anatthaṃ me acarī’ti āghātaṃ bandhati, ‘anatthaṃ me caratī’ti āghātaṃ bandhati, ‘anatthaṃ me carissatī’ti āghātaṃ bandhati, ‘piyassa me manāpassa anatthaṃ acari, anatthaṃ carati, anatthaṃ carissatī’ti āghātaṃ bandhati, ‘appiyassa me amanāpassa atthaṃ acari, atthaṃ carati, atthaṃ carissatī’ti āghātaṃ bandhati. Imāni kho, bhikkhave, nava āghātavatthūnī”ti.

Tattha āghātavatthūnīti āghātakāraṇāni. Āghātanti cettha kopo, soyeva uparūpari kopassa vatthuttā āghātavatthu. Āghātaṃ bandhatīti kopaṃ bandhati karoti uppādeti. “Atthaṃ me nācari, na carati, na carissati. Piyassa me manāpassa atthaṃ nācari, na carati, na carissati. Appiyassa me amanāpassa anatthaṃ nācari, na carati, na carissatī”ti niddese vuttāni aparānipi nava āghātavatthūni imeheva navahi saṅgahitāni. Āghātītōti ghaṭṭito.

Navavidhamānehīti katame navavidhamānā? Seyyassa seyyohamasmīti māno, seyyassa sadisohamasmīti māno, seyyassa hīnohamasmīti māno. Sadisassa seyyohamasmīti māno, sadisassa sadisohamasmīti māno, sadisassa hīnohamasmīti māno. Hīnassa seyyohamasmīti māno, hīnassa sadisohamasmīti māno, hīnassa hīnohamasmīti māno. Ime navavidhamānā.

Ettha pana seyyassa seyyohamasmīti māno rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti, pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa sadisohamasmīti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā aññarājūhi saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇa”nti etaṃ mānaṃ karoti, pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā mayhaṃ kiṃ nānākaraṇa”nti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa hīnohamasmīti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṃ vā dhanam vā vāhanādīni vā nātisampannāni honti, so “mayhaṃ rājāti vohārasukhamattakameva, kiṃ rājā nāma aha”nti etaṃ mānaṃ karoti, pabbajitopi appalābhasakkāro “ahaṃ dhammakathiko bahussuto mahātheroti kathāmattameva, kiṃ dhammakathiko nāmāhaṃ, kiṃ bahussuto nāmāhaṃ, kiṃ mahāthero nāmāhaṃ, yassa me lābhasakkāro natthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Sadisassa seyyohamasmīti mānādayo amaccādīnaṃ uppajjanti. Amacco vā hi raṭṭhiyo vā “bhogayānavāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī”ti vā, “mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇa”nti vā, “amaccoti nāmameva mayhaṃ, ghāsacchādanamattampi me natthi, kiṃ amacco nāmāha”nti vā etaṃ mānaṃ karoti.

Hīnassa seyyohamasmīti mānādayo dāsādīnaṃ uppajjanti. Dāso hi “mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthi, aññe jīvituṃ asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā, ahaṃ pana paveniāgatattā seyyo”ti vā, “paveniāgatabhāvena ubhatosuddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇa”nti vā, “kucchivasenāhaṃ dāsabyaṃ upagato, mātāpitukoṭiyā pana me dāsaṭṭhānaṃ

natthi, kiṃ dāso nāma aha''nti vā etaṃ mānaṃ karoti. Yathā ca dāso, evaṃ pukkusaçaṇḍālādayopi etaṃ mānaṃ karontiyeva. Ettha ca seyyassa seyyohamasmīti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā sadisassa sadisohamasmīti hīnassa hīnohamasmīti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, ayāthāvamānā sotāpattimagavajjhāti.

Taṇhāmūlakā vuttāyeva. Rajjatīti na kevalaṃ rāgeneva rajjati, atha kho taṇhāmūlakānaṃ pariyesanādīnaṃpi sambhavato taṇhāmūlakehi sabbehi akusaladhammehi rajjati, yujjati bajjhatīti adhippāyo.

Dasahi kilesavatthūhīti katamāni dasa kilesavatthūni? Lobho, doso, moho, māno, diṭṭhi, vicikicchā, thinaṃ, uddhaccaṃ, ahirikaṃ, anottappanti imāni dasa kilesavatthūni.

Tattha kilesā eva kilesavatthūni, vasanti vā ettha akhīṇāsavā sattā lobhādīsu patiṭṭhitattāti vatthūni, kilesā ca te tappatiṭṭhānaṃ sattānaṃ vatthūni cāti kilesavatthūni. Yasmā cettha anantarapaccayādibhāvena uppajjamānāpi kilesā vasanti eva nāma, tasmā kilesānaṃ vatthūnītipi kilesavatthūni. Lubbhanti tena, sayam vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti lobho. Dussanti tena, sayam vā dussati, dussanamattameva vā tanti doso. Mūyanti tena, sayam vā mūyati, mūyhanamattameva vā tanti moho. Maññatīti māno. Diṭṭhiādayo vuttatthāva. Na hiriyatīti ahiriko, tassa bhāvo ahirikaṃ. Na ottappatīti anottappī, tassa bhāvo anottappaṃ. Tesu ahirikaṃ kāyaduccarītādīhi ajigucchānalakkhaṇaṃ, anottappaṃ teheva asārajjānalakkhaṇaṃ, kilissatīti upatāpīyati vibādhīyati.

Dasahi āghātavatthūhīti pubbe vutthehi navahi ca ''aṭṭhāne vā panāghāto jāyati''ti vuttana cāti dasahi. Anatthaṃ me acarītiādīnapi hi avikappetvā khāṇukaṇṭakādīmhipi aṭṭhāne āghāto uppajjati.

Dasahi akusalakammapathehīti katame dasa akusalakammapathā? Pāṇātipāto, adinnādānaṃ, kāmesumicchācāro, musāvādo, piṣuṇā vācā, pharusā vācā, samphappalāpo, abhijjhā, byāpādo, micchādiṭṭhi. Ime dasa akusalakammapathā. Tattha akusalakammāni ca tāni pathā ca duggatīyāti akusalakammapathā. Samannāgatoti samaṅgībhūto.

Dasahi saññojanehīti katamāni dasa saṃyojanāni? Kāmarāgasamyojanaṃ, paṭighasamyojanaṃ, mānasamyojanaṃ, diṭṭhisamyojanaṃ, vicikicchāsamyojanaṃ, sīlabbataparāmāsasamyojanaṃ, bhavarāgasamyojanaṃ, issāsamyojanaṃ, macchariyasamyojanaṃ, avijjāsamyojanaṃ, imāni dasa saṃyojanāni. Micchattā vuttāyeva.

Dasavatthukāya micchādiṭṭhiyāti katamā dasavatthukā micchādiṭṭhi? Natthi dinnam, natthi yiṭṭham, natthi hutam, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loka samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imaṇca lokaṃ paraṇca lokaṃ sayam abhiññā sacchikatvā pavedenti. Ayaṃ dasavatthukā micchādiṭṭhi.

Tattha dasavatthukāti dasa vatthūni etissāti dasavatthukā. Natthi dinnanti dinnam nāma atthi, sakkā kassaci kiñci dātunti jānāti. Dinnassa pana phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. Natthi yiṭṭhanti yiṭṭham vuccati mahāyāgo, taṃ yajituṃ sakkāti jānāti.

Yiṭṭhassa pana phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. Hutanti āhunapāhunamaṅgalakiriya, taṃ kātuṃ sakkāti jānāti. Tassa pana phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. Sukatadukkaṭṭānanti ettha dasa kusalakammāpathā sukatakammāni nāma, dasa akusalakammāpathā dukkaṭṭakammāni nāma. Tesāṃ atthibhāvaṃ jānāti. Phalaṃ vipāko pana natthīti gaṇhāti. Natthi ayaṃ lokoti paraloke tṭhito imaṃ lokaṃ natthīti gaṇhāti. Natthi paro lokoti idhaloke tṭhito paralokaṃ natthīti gaṇhāti. Natthi mātā natthi pitāti mātāpitūnaṃ atthibhāvaṃ jānāti. Tesu katappaccayena koci phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. Natthi sattā opapātikāti cavanakaupapajjanakasattā natthīti gaṇhāti. Sammaggaṭā sammāpaṭipannāti anulomapaṭipadaṃ paṭipannā dhammikasamaṇabrāhmaṇā lokasmiṃ natthīti gaṇhāti. Ye imaṅca lokaṃ...pe... pavedentīti imaṅca paraṅca lokaṃ attanāva abhivisiṭṭhena ñāṇena ñatvā pavedanasamattho sabbaññū buddho natthīti gaṇhāti.

Antaggāhikāya diṭṭhiyāti “sassato loko”tiādikāṃ ekekaṃ antaṃ bhāgaṃ gaṇhātīti antaggāhikā. Atha vā antassa gāho antaggāho, antaggāho assā atthīti antaggāhikā. Tāya antaggāhikāya. Sā pana vuttāyeva.

Aṭṭhasatataṇhāpapañcasatehīti aṭṭhuttaraṃ sataṃ aṭṭhasataṃ. Saṃsāre papañceti ciraṃ vasāpetīti papañco, taṇhā eva papañco taṇhāpapañco, ārammaṇabhedenā punappunaṃ uppattivasena ca taṇhānaṃ bahukattā bahuvacanaṃ katvā taṇhāpapañcānaṃ sataṃ taṇhāpapañcasataṃ. Tena “taṇhāpapañcasatenā”ti vattabbe vacanavipallāsavasena “taṇhāpapañcasatehī”ti bahuvacananiddeso kato. Aṭṭhasatanti saṅkhātena taṇhāpapañcasatenāti attho daṭṭhabbo. Aṭṭha abbohārikāni katvā satameva gahitanti veditabbaṃ. Khuddakavatthuvibhaṅge pana taṇhāvicaritānīti āgataṃ. Yathāha -

“Aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni ajjhakkassa upādāya, aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni bāhirassa upādāya, tadekajjhaṃ abhisaññuhitvā abhisaṅkhipitvā chattiṃsa taṇhāvicaritāni honti. Iti atītāni chattiṃsa taṇhāvicaritāni, anāgatāni chattiṃsa taṇhāvicaritāni, paccuppannāni chattiṃsa taṇhāvicaritāni tadekajjhaṃ abhisaññuhitvā abhisaṅkhipitvā aṭṭhataṇhāvicaritasataṃ hotī”ti.

Taṇhāpapañcāyeva panettha taṇhāvicaritānīti vuttā. Taṇhāsamudācārā taṇhāpavattiyoti attho. Ajjhakkassa upādāyāti ajjhakkāṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idañhi upayogatthe sāmivacanaṃ. Vitthāro panassa tassa niddese vuttanayeneva veditabbo. Ayaṃ pana aparō nayo - rūpārammaṇāyeva kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhāti tisso taṇhā honti, tathā saddādiārammaṇāti chasu ārammaṇesu aṭṭhārasa taṇhā honti, ajjhattārammaṇā aṭṭhārasa, bahiddhārammaṇā aṭṭhārasāti chattiṃsa honti. Tā eva atītārammaṇā chattiṃsa, anāgatārammaṇā chattiṃsa, paccuppannārammaṇā chattiṃsāti aṭṭhataṇhāvicaritasataṃ hoti. Papañcitoti ārammaṇe, saṃsāre vā papañcito ciravāsito.

Dvāsattṭhiyā diṭṭhigatehīti “katamāni dvāsattṭhi diṭṭhigatāni brahmajāle veyyākaraṇe vuttāni bhagavatā? Cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatavādā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti imāni dvāsattṭhi diṭṭhigatāni brahmajāle veyyākaraṇe vuttāni bhagavatā”ti. Vitthāro panettha brahmajālasutte vuttanayeneva veditabbo.

Ahañcamhi tiṇṇoti ahañca caturroghaṃ, saṃsārasamuddaṃ vā tiṇṇo amhi bhavāmi. Muttoti rāgādibandhanehi mutto. Dantoti nibbisevano nipparipphando. Santoti sītībhūto. Assatthoti nibbānadassane laddhassāso. Parinibbutoti kilesaparinibbānena parinibbuto. Pahomīti samatthomhi. Khoiti ekaṃsatthe nipāto. Pare ca parinibbāpetunti ettha pare ca-saddo “pare ca tāretu”ntiādīhipi yojetabboti.

Mahākaruṇāññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

72-73. Sabbaññutaññāṇaniddesavaṇṇanā

119. Sabbaññutaññāṇaniddese katamaṃ tathāgatassa sabbaññutaññāṇanti pucchitvā tena samagatikattā teneva saha anāvaraṇaṇṇaṃ niddiṭṭhaṃ. Na hi anāvaraṇaṇṇaṃ dhammato visuṃ atthi, ekameva hetuṃ ñāṇaṃ ākārabhedato dvedhā vuccati saddhindriyasaddhābalādīni viya. Sabbaññutaññāṇameva hi natthi etassa āvaraṇanti, kenaci dhammena, puggalena vā āvaraṇaṃ kātuṃ asakkuṇeyyatāya anāvaraṇanti vuccati āvajjanapaṭibaddhattā sabbadhammānaṃ. Aññe pana āvajjitvāpi na jānanti. Keci panāhu “manoviññāṇaṃ viya sabbārammaṇikattā sabbaññutaññāṇaṃ. Taṃyeva ñāṇaṃ indavajiraṃ viya visayesu appaṭihatattā anāvaraṇaṇṇaṃ. Anupubbasabbaññutāpaṭikkhepo sabbaññutaññāṇaṃ, sakiṃsabbaññutāpaṭikkhepo anāvaraṇaṇṇaṃ, bhagavā sabbaññutaññāṇapaṭilābhenapi sabbaññūti vuccati, na ca anupubbasabbaññū. Anāvaraṇaṇṇapaṭilābhenapi sabbaññūti vuccati, na ca sakiṃsabbaññū”ti.

Sabbaṃ saṅkhatamasāṅkhatam anavasesaṃ jānātīti ettha sabbanti jātivasena sabbadhammānaṃ nissesapariyādānaṃ. Anavasesanti ekekasēva dhammassa sabbākāravasena nissesapariyādānaṃ. Saṅkhatamasāṅkhatanti dvidhā pabhedadassanaṃ. Saṅkhatañhi eko pabhedo, asaṅkhatam eko pabhedo. Paccayehi saṅgama katanti saṅkhatam. Khandhapañcakaṃ. Tathā na saṅkhatanti asaṅkhatam. Nibbānaṃ. Saṅkhatam aniccadukkhānattādīhi ākārehi anavasesaṃ jānāti, asaṅkhatam suññatānimittaappaṇihitādīhi ākārehi anavasesaṃ jānāti. Natthi etassa saṅkhatassa asaṅkhatassa ca avasesoti anavasesaṃ. Saṅkhatam asaṅkhatañca. Anekaabhedāpi paññatti paccayehi akatattā asaṅkhatapakkaṃ bhajati. Sabbaññutaññāṇaṇhi sabbāpi paññattiyo anekaabhedato jānāti. Atha vā sabbanti sabbadhammaggaṇaṃ. Anavasesanti nippadesaggahaṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti tattha tasmīṃ anavasese saṅkhatāsaṅkhate nissaṅgattā sabbaññutaññāṇassa āvaraṇaṃ natthīti tadeva sabbaññutaññāṇaṃ anāvaraṇaṇṇaṃ nāmāti attho.

120. Idāni anekavisayabhedato dassetuṃ atīantiādīmāha. Tattha atītaṃ anāgataṃ paccuppannanti kālabhedato dassitaṃ, cakkhu ceva rūpā cātiādi vatthārammaṇabhedato. Evaṃ taṃ sabbanti tesaṃ cakkhurūpānaṃ anavasesapariyādānaṃ. Evaṃ sesesu. Yāvatāti anavasesapariyādānaṃ. Aniccaṭṭhantiādi sāmāññalakkaṇabhedato dassitaṃ. Aniccaṭṭhanti ca aniccākāraṃ. Paccattatthe vā upayogavacanaṃ. Esa nayo edisesu. Rūpassātiādi khandhabhedato dassitaṃ. Cakkhussa...pe... jarāmaṇassāti heṭṭhā vuttapeyyālanayena yojetabbaṃ. Abhiññāyātiādīsu heṭṭhā vuttañāṇāneva. Abhiññāṭṭhanti abhijānanasabhāvaṃ. Esa nayo edisesu. Khandhānaṃ khandhaṭṭhantiādi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Kusale dhammetiādi kusallattikavasena bhedo. Kāmāvacare dhammetiādi catubhūmakavasena. Ubhayatthāpi “sabbe jānāti”ti bahuvacanapāṭho sundaro. Ekavacanasote patitattā pana potthakesu ekavacanena likhitaṃ. Dukkassātiādi

cuddasannaṃ buddhaññāṇaṃ visayabhedo. Indriyaparopariyatte ñāṇantiādīni cattāri ñāṇāni vatvā sabbaññutaññāṇaṃ kasmā na vuttanti ce? Vuccamānassa sabbaññutaññāṇattā. Visayabhedato hi sabbaññutaññāṇe vuccamāne taṃ ñāṇaṃ na vattabbaṃ hoti, sabbaññutaññāṇaṃ pana sabbaññutaññāṇassa visayo hotiyeva.

Puna kālākārāmasuttantādīsu vuttanayena sabbaññutaññāṇabhūmiṃ dassento yāvatā sadevakassa lokassātiādīmāha. Tattha saha devehi sadevakassa. Saha mārena samārakassa. Saha brahmunā sabrahmakassa lokassa. Saha samaṇabrāhmaṇehi sassamaṇabrāhmaṇiyā. Saha devamanussehi sadevamanussāya pajāya. Pajātattā pajāti sattalokassa pariyāyavacanametam. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, sabrahmakavacanena brahmakāyikā dibrahmaggaṇaṃ, sassamaṇabrāhmaṇivacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṇca, pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ, sadevamanussavacanena sammutidevasesamanussaggahaṇaṃ veditabbaṃ. Evamettha tīhi padehi okāsaloko, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo.

Aparo nayo - sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito, samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko, sabrahmakaggahaṇena rūpāvacarabrahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇādiggahaṇena catuparisavasena, sammutidevehi vā saha manussaloko, avasesasattaloko vā.

Apicettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedato sabbassapi lokassa diṭṭhādijānanabhāvaṃ sādheti. Tato yesaṃ siyā “māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro vasavattī, kiṃ tassāpi diṭṭhādiṃ jānātī”ti, tesāṃ vimatiṃ vidhamanto “samārakassā”ti āha. Yesaṃ pana siyā “brahmā mahānubhāvo ekaṅguliya ekasmiṃ cakkavāḷasahassee ālokaṃ pharati, dvīhi...pe... dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavāḷasahassee ālokaṃ pharati, anuttarañca jhānasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedeti, kiṃ tassāpi diṭṭhādiṃ jānātī”ti, tesāṃ vimatiṃ vidhamanto “sabrahmakassā”ti āha. Tato yesaṃ siyā “puthū samaṇabrāhmaṇā sāsanassa paccatthikā, kiṃ tesampi diṭṭhādiṃ jānātī”ti, tesāṃ vimatiṃ vidhamanto “sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyā”ti āha. Evaṃ ukkaṭṭhānaṃ diṭṭhādijānanabhāvaṃ pakāsetvā atha sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavasena sesasattalokassa diṭṭhādijānanabhāvaṃ pakāseti. Ayamettha anusandhikkamo. Porāṇā panāhu - sadevakassāti devatāhi saddhiṃ avasesalokassa. Samārakassāti mārena saddhiṃ avasesalokassa. Sabrahmakassāti brahmehi saddhiṃ avasesalokassa. Evaṃ sabbepi tibhavūpage satte tīhākārehi tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhākārehi pariyādātuṃ sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāyāti vuttaṃ. Evaṃ pañcahi padehi tena tena ākārena tedhātukameva pariyādinnaṃ hotīti.

Diṭṭhanti rūpāyatanaṃ. Sutaṇti saddāyatanaṃ. Mutanti patvā gahetabbato gandhāyatanaṃ, rasāyatanaṃ, phoṭṭhabbāyatanaṃ. Viññātanti sukhadukkhādidhammārammaṇaṃ. Pattanti pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattam. Pariyesitanti pattam vā appattam vā pariyesitam. Anuvicaritam manasāti cittena anusañcaritam. Sabbam jānātīti iminā etaṃ dasseti - yaṃ aparimāṇasu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa “nīlaṃ pīta”ntiādi rūpārammaṇaṃ cakkhudvāre āpāthaṃ āgacchati, ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma rūpārammaṇaṃ disvā

sumano vā dummano vā majjhatto vā jātoti taṃ sabbam tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṃ jānāti. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa “bherisaddo, mudiṅgasaddo”tiādi saddārammaṇaṃ sotadvāre āpāthaṃ āgacchati, “mūlagandho tacagandho”tiādi gandhārammaṇaṃ ghānavāre āpāthaṃ āgacchati, “mūlaraso, khandharaso”tiādi rasārammaṇaṃ jivhādvāre āpāthaṃ āgacchati, “kakkhaḷaṃ, muduka”ntiādi pathavīdhātutejodhātuvāyodhātubhedam phoṭṭhabbārammaṇaṃ kāyadvāre āpāthaṃ āgacchati, ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma phoṭṭhabbārammaṇaṃ phusitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jātoti taṃ sabbam tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṃ jānāti. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa sukhadukkhādibhedam dhammārammaṇaṃ manodvāre āpāthaṃ āgacchati, ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma dhammārammaṇaṃ vijānitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jātoti taṃ sabbam tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṃ jānāti. Imassa pana mahājanassa pariyesitvā appattampi atthi, pariyesitvā pattampi atthi. Apariyesitvā appattampi atthi, apariyesitvā pattampi atthi. Sabbam tathāgatassa sabbaññutaññāṇena appattam nāma natthīti.

121. Puna aparena pariyāyena sabbaññutaññāṇabhāvasādhanaṭṭhaṃ na tassāti gāthamāha. Tattha na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñcīti tassa tathāgatassa idha imasmiṃ tedhātuke loke, imasmiṃ paccuppannakāle vā paññācakkhunā addiṭṭhaṃ nāma kiñci appamattakampi na atthi na saṃvijjati. Atthīti idaṃ vattamānakālikam ākhyātapadam. Iminā paccuppannakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. Gāthābandhasukhatthaṃ panettha da-kāro saṃyutto. Aho aviññātanti ettha ahoiti vacanopādāne nipāto. Aviññātanti atītakālikam aviññātaṃ nāma kiñci dhammajātaṃ. Nāhosīti pāṭhaseso. Abyayabhūtaṃ atthisaddassa gahaṇe pāṭhasesaṃ vināpi yujjatiyeva. Iminā atītakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. Ajānitabbanti anāgatakalikam ajānitabbaṃ nāma dhammajātaṃ na bhavissati, natthi vā. Iminā anāgatakalikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti.

Jānanakiriyāvisesanamattameva vā ettha a-kāro. Sabbam abhiññāsi yadatthi neyyanti ettha yaṃ tekālikam vā kālavimuttaṃ vā neyyaṃ jānitabbaṃ kiñci dhammajātaṃ atthi, taṃ sabbam tathāgato abhiññāsi adhikena sabbaññutaññāṇena jāni paṭivijjhi. Ettha atthisaddena tekālikassa kālavimuttassa ca gahaṇā atthi-saddo abyayabhūtoyeva daṭṭhabbo. Tathāgato tena samantacakkhūti kālavasena okāsavasena ca nippadesattā samantā sabbato pavattaṃ ñānacakkhu assāti samantacakkhu. Tena yathāvuttena kāraṇena tathāgato samantacakkhu, sabbaññūti vuttaṃ hoti. Imissā gāthāya puggalādhiṭṭhānāya desanāya sabbaññutaññāṇaṃ sādhitam.

Puna buddhaññāṇaṃ visayavasena sabbaññutaññāṇaṃ dassetukāmo samantacakkhūti kenaṭṭhena samantacakkhūtiādimāha. Tattha gāthāya samantacakkhūti vuttapade yaṃ taṃ samantacakkhu, taṃ kenaṭṭhena samantacakkhūti attho. Attho panassa yāvatā dukkhassa dukkhaṭṭhotiādihi vuttoyeva hoti. Sabbaññutaññāṇaṃhi samantacakkhu. Yathāha - “samantacakkhu vuccati sabbaññutaññāṇa”nti. Tasmim sabbaññutaññāṇaṭṭhe vutte samantacakkhuṭṭho vuttoyeva hotīti. Buddhasseva ñāṇānīti buddhaññāṇāni. Dukkhe ñāṇādīnīpi hi sabbākārena buddhasseva bhagavato pavattanti, itaresaṃ pana ekadesamatteneva pavattanti. Sāvakasādhāraṇānīti pana ekadesenāpi atthitaṃ sandhāya vuttaṃ. Sabbo ñātoti sabbo ñāṇena ñāto. Aññāto dukkhaṭṭho natthīti vuttameva atthaṃ paṭisedhena vibhāveti. Sabbo diṭṭhoti na kevalaṃ ñātamattoyeva, atha kho cakkhunā diṭṭho viya

kato. Sabbo viditoti na kevalaṃ diṭṭhamattoyeva, atha kho pākaṭo. Sabbo sacchikatoti na kevalaṃ viditoyeva, atha kho tattha ñāṇapaṭilābhavasena paccakkhikato. Sabbo phassitoti na kevalaṃ sacchikatoyeva, atha kho punappunaṃ yathārucci samudācāravasena phuṭṭhoti. Atha vā ñāto sabhāvalakkhaṇavasena. Diṭṭho sāmāññalakkhaṇavasena. Vidito rasavasena. Sacchikato paccupaṭṭhānavasena. Phassito padaṭṭhānavasena. Atha vā ñāto ñāṇuppādavasena. Diṭṭho cakkhuppādavasena. Vidito paññuppādavasena. Sacchikato vijjuppādavasena. Phassito ālokuppādavasena. “Yāvatā dukkhassa dukkhaṭṭho, sabbo diṭṭho, adiṭṭho dukkhaṭṭho natthī”tiādinā nayena ca “yāvatā sadevakassa lokassa...pe... anuvicaritaṃ manasā, sabbaṃ ñātaṃ, aññātaṃ natthī”tiādinā nayena ca vitthāro veditabbo. Paṭhamam vuttagāthā nigamanavasena puna vuttā. Taṃnigamaneyeva hi kate ñāṇanigamanampi katameva hotīti.

Sabbaññutaññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammappakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Diṭṭhikathā

1. Assādadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

122. Idāni ñāṇakathānantaraṃ kathitāya diṭṭhikathāya anupubbaanuvāṇṇanā anuppattā. Ayañhi diṭṭhikathā ñāṇakathāya kataññāparicayassa samadhigatasammādiṭṭhissa micchādiṭṭhimalavisodhanā sukarā hoti, sammādiṭṭhi ca supariuddhā hotīti ñāṇakathānantaraṃ kathitā. Tattha kā diṭṭhītiādikā pucchā. Kā diṭṭhīti abhinivesaparāmāso diṭṭhītiādikam pucchitapucchāya vissajjanaṃ. Kathaṃ abhinivesaparāmāso diṭṭhītiādikā vissajjitavissajjanassa vitthāraniddeso, sabbāva tā diṭṭhiyo assādadiṭṭhiyotiādikā diṭṭhisuttasaṃsandanāti evamime cattāro paricchedā. Tattha pucchāparicchede tāva kā diṭṭhīti dhammapucchā, sabhāvapucchā. Kati diṭṭhiṭṭhānānīti hetupucchā paccayapucchā, kittakāni diṭṭhīnaṃ kāraṇānīti attho. Kati diṭṭhipariyutṭhānānīti samudācārapucchā vikārapucchā. Diṭṭhiyo eva hi samudācāravasena cittaṃ pariyonandhantiyo utṭhahantīti diṭṭhipariyutṭhānāni nāma hontī. Kati diṭṭhiyoti diṭṭhīnaṃ saṅkhāpucchā gaṇanāpucchā. Kati diṭṭhābhinivesāti vatthuppabhedavasena ārammaṇanānattavasena diṭṭhippabhedapucchā. Diṭṭhiyo eva hi taṃ taṃ vatthuṃ taṃ taṃ ārammaṇam abhinivisanti parāmasantīti diṭṭhiparāmāsāti vuccanti. Katamo diṭṭhiṭṭhānasamugghātōti diṭṭhīnaṃ paṭipakkhapucchā pahānūpāyapucchā. Diṭṭhikāraṇāni hi khandhādīni diṭṭhisamugghātena tāsam kāraṇāni na hontīti tāni ca kāraṇāni samugghātītāni nāma hontī. Tasmā diṭṭhiṭṭhānāni sammā bhusaṃ haññanti etenāti diṭṭhiṭṭhānasamugghātōti vuccati.

Idāni etāsam channaṃ pucchānaṃ kā diṭṭhītiādīni cha vissajjanāni. Tattha kā diṭṭhīti vissajjetabbapucchā. Abhinivesaparāmāso diṭṭhīti vissajjanaṃ. Sā pana aniccādi ke vatthusmiṃ niccādivasena abhinivisati patiṭṭhahati daḷhaṃ gaṇhātīti abhiniveso. Aniccādiākāraṃ atikkamitvā niccantiādivasena vattamāno parato āmasati gaṇhātīti parāmāso. Atha vā niccantiādikam paraṃ uttamaṃ saccanti āmasati gaṇhātīti parāmāso, abhiniveso ca so parāmāso cāti abhinivesaparāmāso. Evaṃpakāro diṭṭhīti kiccato diṭṭhisabhāvaṃ vissajjeti. Tīṇi satanti tīṇi satāni, vacanavipallāso kato.

Katamo diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti puccham anuddharitvāva sotāpattimaggo diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti vissajjanam katam.

123. Idāni katham abhinivesaparāmāsotiādi vitthāraniddeso. Tattha rūpanti upayogavacanam. Rūpam abhinivesaparāmāsoti sambandho. Rūpanti cettha rūpupādānakkhandho kasiṇarūpañca. “Etam mamā”ti abhinivesaparāmāso diṭṭhi, “esohamasmī”ti abhinivesaparāmāso diṭṭhi, “eso me attā”ti abhinivesaparāmāso diṭṭhīti paccekam yojetabbam. Etanti sāmāññavacanam. Teneva “vedanam etam mama, saṅkhāre etam mamā”ti napuṃsakavacanam ekavacanañca katam. Esoti pana vattabbamapekkhitvā pulliṅgekavacanam katam. Etam mamāti taṇhāmaññanāmūlikā diṭṭhi. Esohamasmīti mānamaññanāmūlikā diṭṭhi. Eso me attāti diṭṭhimaññanā eva. Keci pana “etam mamāti mamaṃkārakappanā, esohamasmīti ahaṃkārakappanā, eso me attāti ahaṃkāramamaṃkārakappito attābhinivesoti ca, tathā yathākkameneva taṇhāmūlaniveso mānapaggāho, taṇhāmūlaniviṭṭho mānapaggahito, attābhinivesoti ca, saṅkhārānam dukkhalakkhaṇādassanam, saṅkhārānam aniccalakkhaṇādassanam, saṅkhārānam tilakkhaṇādassana hetuko attābhinivesoti ca, dukkhe asubhe ca sukham subhanti vipallāsagatassa, anicce niccanti vipallāsagatassa, catubbidhavipallāsagatassa ca attābhinivesoti ca, pubbenivāsaññassa ākārakappanā, dibbacakkuññassa anāgatapaṭilābhakappanā, pubbantāparantaidappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu kappanissitassa attābhinivesoti ca, nandiyā atītanavāgameti, nandiyā anāgataṃ paṭikaṅkhati, paccuppannesu dhammesu saṃhīrati attābhinivesoti ca, pubbante aññānahetukā diṭṭhi, aparante aññānahetukā diṭṭhi, pubbantāparante idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññānahetuko attābhiniveso”ti ca etesaṃ tiṇṇaṃ vacanānam atthaṃ vaṇṇayanti.

Diṭṭhiyo panettha paṭhamam pañcakkhandhavatthukā. Tato chaajjhattikabāhirāyatanaviññāṇa-kāyasamphassakāyavedanākāyasaññākāyacetanākāyatanāhākāyavitakkavicāradhātud asakaṣiṇa- dvattiṃsākāravatthukā diṭṭhiyo vuttā. Dvattiṃsākāresu ca yattha visum abhiniveso na yujjati, tattha sakalasaṃvāsanā abhiniveso viya katoti veditabbam. Tato dvādasāyatanaaṭṭhārasadhātuekūnavīsatiindriyavasena yojanā katā. Tīṇi ekantalokuttarindriyāni na yojitāni. Na hi lokuttaravatthukā diṭṭhiyo honti. Sabbatthāpi ca lokiyalokuttaramissesu dhammesu lokuttare ṭhapetvā lokiyā eva gahetabbā. Anindriyabaddharūpañca na gahetabbameva. Tato tedhātukavasena navavidhabhavavasena jhānabrahmavihārasamāpattivāsena paṭiccasamuppādaṅgavasena ca yojanā katā. Jātijarāmaraṇānam visum gahaṇe parihaṇo vuttanayo eva. Sabbāni cetāni rūpādikāni jarāmaraṇantāni aṭṭhanavutisatam padāni bhavanti.

124. Diṭṭhiṭṭhānesu khandhāpi diṭṭhiṭṭhānanti vīsativatthukāyapi sakkāyadiṭṭhiyā pañcannam khandhānamyeva vatthuttā “ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā attānam samanupassamānā samanupassanti, sabbe te pañcupādānakkhandhesuyeva samanupassanti, etesaṃ vā aññatara”nti vuttattā ca pañcupādānakkhandhā diṭṭhīnam kāraṇam. Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānanti avijjāya andhikātānam diṭṭhiuppattito “yāyam, bhante, diṭṭhi ‘asammāsambuddhesu sammāsambuddhā’ti, ayam nu kho, bhante, diṭṭhi kiṃ paṭicca paññāyatīti? Mahatī kho esā, kaccāna, dhātu, yadidaṃ avijjādhātu. Hīnam, kaccāna, dhātuṃ paṭicca uppajjati hīnā saññā hīnā diṭṭhī”ti vacanato ca avijjā diṭṭhīnam kāraṇam. Phassopi

diṭṭhiṭṭhānanti tena phassena phuṭṭhassa diṭṭhiuppattito “ye te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino pubbantam ārabha anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti, tadapi phassapaccayā”ti vacanato ca phasso diṭṭhīnaṃ kāraṇam. Saññāpi diṭṭhiṭṭhānanti ākāramattaggahaṇena ayāthāvasabhāvagāhahetuttā saññāya -

“Yāni ca tīṇi yāni ca saṭṭhi, samaṇappavādasitāni bhūripaṇṇa;
Saññakkharasaññanissitāni, osaraṇāni vineyya oghatamagā”ti. -

Vacanato “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”ti vacanato ca saññā diṭṭhīnaṃ kāraṇam. Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānanti ākāraparivitakkena diṭṭhiuppattito -

“Naheva saccāni bahūni nānā, aññatra saññāya niccāni loke;
Takkaṇca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccam musāti dvayadhammāmāhū”ti. -

Vacanato ca vitakko diṭṭhīnaṃ kāraṇam. Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānanti ayoniso manasikārassa akusalānaṃ asādhāraṇahetuttā “tassevaṃ ayoniso manasikāro channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati”ti vacanato ca ayoniso manasikāro diṭṭhīnaṃ kāraṇam. Pāpamittopi diṭṭhiṭṭhānanti pāpamittassa diṭṭhānugatiāpajjanena diṭṭhiuppattito “bāhiraṃ, bhikkhave, aṅganti karitvā na aññaṃ ekaṅgampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahato anattāya saṃvattati. Yathayidaṃ, bhikkhave, pāpamittatā”ti vacanato ca pāpamitto diṭṭhīnaṃ kāraṇam. Paratopi ghoso diṭṭhiṭṭhānanti durakkhātadhammassavanena diṭṭhiuppattito “dveme, bhikkhave, hetū dve paccayā micchādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso ayoniso ca manasikāro”ti vacanato ca parato ghoso micchādiṭṭhikato micchādiṭṭhipaṭisaññuttakathā diṭṭhīnaṃ kāraṇam.

Idāni diṭṭhiṭṭhānanti padassa atthaṃ vivaranto khandhā hetu khandhā paccayotiādimāha. Khandhā eva diṭṭhīnaṃ uppādāya, janakahetu ceva upatthambhakapaccayo cāti attho. Samuṭṭhānaṭṭhenāti samuṭṭhahanti uppajjanti etenāti samuṭṭhānaṃ, kāraṇanti attho. Tena samuṭṭhānaṭṭhena, diṭṭhikāraṇabhāvenāti attho.

125. Idāni kiccabhedenā diṭṭhibhedam dassento katamāni aṭṭhārasa diṭṭhipariyutṭhānānītiādimāha. Tattha yā diṭṭhīti idāni vuccamānānaṃ aṭṭhārasannaṃ padānaṃ sādharmaṇaṃ mūlapadam. Yā diṭṭhi, tadeva diṭṭhigataṃ, yā diṭṭhi, tadeva diṭṭhigahananti sabbehi sambandho kātabbo. Ayāthāvadassanaṭṭhena diṭṭhi, tadeva diṭṭhīsu gataṃ dassanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhiantogadhattāti diṭṭhigataṃ. Heṭṭhāpissa attho vuttoyeva. Dvinnaṃ antānaṃ ekantagatatāpi diṭṭhigataṃ. Sā eva diṭṭhi duratikkamanaṭṭhena diṭṭhigahanaṃ tiṇagahanavanagahanapabbatagahanāni viya. Sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena diṭṭhikantāraṃ corakantāravāḷakantāranirudakakantāradubbhikkhakantārā viya. Dhammasaṅgaṇiyaṃ “diṭṭhikantāro”ti sakalīṅgeneva āgataṃ. Sammādiṭṭhiyā vinivijjhaṇaṭṭhena paṭilomaṭṭhena ca diṭṭhivisūkaṃ. Micchādassanañhi uppajjamānaṃ sammādassanaṃ vinivijjhati ceva vilometi ca. Dhammasaṅgaṇiyaṃ “diṭṭhivisūkāyika”nti āgataṃ. Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa gahaṇato diṭṭhiyā virūpaṃ phanditanti diṭṭhivipphanditaṃ. Diṭṭhigatiko hi ekasmiṃ patitṭhātum na sakkoti, kadāci sassataṃ anussarati, kadāci ucchedaṃ. Diṭṭhiyeva anatthe saṃyojetīti diṭṭhisaññojanaṃ. Diṭṭhiyeva antotudanaṭṭhena dunnīharaṇiyaṭṭhena ca sallanti diṭṭhisallaṃ. Diṭṭhiyeva pīḷākaraṇaṭṭhena sambādhoti diṭṭhisambādho.

Diṭṭhiyeva mokkhāvaraṇaṭṭhena palibodhoti diṭṭhipalibodho. Diṭṭhiyeva dummocanīyaṭṭhena bandhananti diṭṭhibandhanaṃ. Diṭṭhiyeva duruttaraṭṭhena papātoti diṭṭhipapāto. Diṭṭhiyeva thāmagataṭṭhena anusayoti diṭṭhānusayo. Diṭṭhiyeva attānaṃ santāpetīti diṭṭhisantāpo. Diṭṭhiyeva attānaṃ anudahatīti diṭṭhipariḷāho. Diṭṭhiyeva kilesakāyaṃ ganthetīti diṭṭhigantho. Diṭṭhiyeva bhusaṃ ādiyatīti diṭṭhupādānaṃ. Diṭṭhiyeva “sacca”ntiādivasena abhinivisatīti diṭṭhābhiniveso. Diṭṭhiyeva idaṃ paranti āmasati, parato vā āmasatīti diṭṭhiparāmāso.

126. Idāni rāsivasena soḷasa diṭṭhiyo uddisanto katamā soḷasa diṭṭhiyotiādīmāha. Tattha sukhasomanassasaṅkhāte assāde diṭṭhi assādadiṭṭhi. Attānaṃ anugata diṭṭhi attānudiṭṭhi. Natthīti pavattattā viparītā diṭṭhi micchādiṭṭhi. Sati kāye diṭṭhi, santī vā kāye diṭṭhi sakkāyadiṭṭhi. Kāyoti cettha khandhapañcakaṃ, khandhapañcakasaṅkhāto sakkāyo vatthu patitṭhā etissāti sakkāyavatthukā. Sassatanti pavattā diṭṭhi sassatadiṭṭhi. Ucchedoti pavattā diṭṭhi ucchedadiṭṭhi. Sassatādiantaṃ gaṇhātīti antaggāhikā, antaggāho vā assā atthīti antaggāhikā. Atītasāṅkhātaṃ pubbantaṃ anugata diṭṭhi pubbantānudiṭṭhi. Anāgatasāṅkhātaṃ aparantaṃ anugata diṭṭhi aparantānudiṭṭhi. Anatthe saṃyojetīti saññojanikā. Ahaṅkāravasena ahanti uppanna mānena diṭṭhiyā mūlabhūtena vinibandhā ghaṭitā uppāditā diṭṭhi ahanti mānavinibandhā diṭṭhi. Tathā mamaṅkāravasena mamanti uppanna mānena vinibandhā diṭṭhi mamanti mānavinibandhā diṭṭhi. Attano vadanāṃ kathanāṃ attavādo, tena paṭisaññuttā baddhā diṭṭhi attavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi. Attānaṃ lokoti vadanāṃ kathanāṃ lokavādo, tena paṭisaññuttā diṭṭhi lokavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi. Bhavo vuccati sassataṃ, sassatavasena uppajjanadiṭṭhi bhavadiṭṭhi. Vibhavo vuccati ucchedo, ucchedavasena uppajjanadiṭṭhi vibhavadiṭṭhi.

127-128. Idāni tīṇi satāṃ diṭṭhābhinivese niddisitukāmo katame tīṇi satāṃ diṭṭhābhinivesāti pucchitvā te avissajjetvāva visuṃ visuṃ abhinivesavissajjaneneva te vissajjetukāmo assādadiṭṭhiyā, katihākārehi abhiniveso hotītiādīnā nayena soḷasannaṃ diṭṭhinaṃ abhinivesākāraṇaṇaṃ pucchitvā puna assādadiṭṭhiyā pañcatimsāya ākārehi abhiniveso hotīti tāsaṃ soḷasannaṃ diṭṭhinaṃ abhinivesākāraṇaṇaṃ vissajjetvā puna tāni gaṇanāni vissajjento assādadiṭṭhiyā katamehi pañcatimsāya ākārehi abhiniveso hotītiādīmāha. Tattha rūpaṃ paṭiccāti rūpakkhandaṃ paṭicca. Uppajjati sukhaṃ somanassanti “ayaṃ me kāyo īdiso”ti rūpasampadaṃ nissāya gehasitaṃ rāgasampayuttaṃ sukhaṃ somanassaṃ uppajjati. Hetṭhā vuttenaṭṭhena sukhañca somanassañca. Taṃyeva rūpassa assādoti rūpanissayo assādo. Tañhi sukhaṃ taṇhāvasena assādīyati upabhuñjīyatīti assādo. Abhinivesaparāmāso diṭṭhīti so assādo sassatoti vā ucchijjissatīti vā sassataṃ vā ucchijjamānaṃ vā attānaṃ sukhitaṃ karotīti vā abhinivesaparāmāso hoti. Tasmā yā ca diṭṭhi yo ca assādoti assādassa diṭṭhibhāvābhāvepi assādaṃ vinā sā diṭṭhi na hotīti katvā ubhayampi samuccitaṃ. Assādadiṭṭhīti assāde pavattā diṭṭhīti vuttaṃ hoti.

Idāni nānāsuttehi saṃsandetvā micchādiṭṭhiṃ micchādiṭṭhikañca garahitukāmo assādadiṭṭhi micchādiṭṭhītiādīmāha. Tattha diṭṭhivipattīti sammādiṭṭhivināsakamicchādiṭṭhisāṅkhātadiṭṭhiyā vipatti. Diṭṭhivipannoti vipannā vīnaṭṭhā sammādiṭṭhi assāti diṭṭhivipanno, vipannadiṭṭhīti vuttaṃ hoti. Micchādiṭṭhiyā vā vipanno vīnaṭṭhoti diṭṭhivipanno. Na sevītabbo upasaṅkamanena. Na bhajītabbo cittena. Na payirupāsītabbo upasaṅkamitvā nisīdanena. Taṃ kissa hetūti “taṃ sevanādikaṃ kena kāraṇena na kātābba”nti tassa kāraṇapucchā. Diṭṭhi hissa pāpikāti kāraṇavissajjanaṃ. Yasmā assa puggalassa diṭṭhi pāpikā, tasmā taṃ

sevanādikaṃ na kātabbanti attho. Diṭṭhiyā rāgoti “sundarā me diṭṭhī”ti diṭṭhiṃ ārabha diṭṭhiyā uppajjanarāgo. Diṭṭhirāgarattoti tena diṭṭhirāgena raṅgena rattamaṃ vatthamaṃ viya ratto. Na mahapphalanti vipākaphalena. Na mahānisamsanti nissandaphalena.

Purisapuggalassāti purisasaṅkhātassa puggalassa. Lokiyavohārena hi puri vuccati sarīraṃ, tasmim purismim seti pavattatīti puriso, puṃ vuccati nirayo, taṃ puṃ galati gacchatīti puggalo. Yebhuyyena hi sattā sugatito cutā duggatīyameva nibbattanti. Taṃ kissa hetūti taṃ na mahapphalattaṃ kena kāraṇena hoti. Diṭṭhi hissa pāpikāti yasmā assa puggalassa diṭṭhi pāpikā, tasmā na mahapphalaṃ hotīti attho. Dveva gatiyoti pañcasu gatisu dveva gatiyo. Vipajjamānāya diṭṭhiyā nirayo.

Sampajjamānāya tiracchānayani. Yañceva kāyakammanti sakaliṅgadhāraṇapaṭipadānuyogaabhivādanapaccuṭṭhānaañjalikammādi kāyakammaṃ. Yañca vacīkammanti

sakasamayapariyāpuṇanasajjhāyanadesanāsamādapanādi vacīkammaṃ. Yañca manokammanti idhalokacintāpaṭisaṃyuttañca paralokacintāpaṭisaṃyuttañca katākatacintāpaṭisaṃyuttañca manokammaṃ. Tiṇakaṭṭhadhaññabījesu sattadiṭṭhissa dānānuppadānapaṭiggahaṇaparibhogesu ca kāyavacīmanokammāni. Yathādiṭṭhīti yā ayaṃ diṭṭhi, tassānurūpaṃ. Samattanti paripuṇṇaṃ. Samādinanti gahitaṃ.

Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ - tadetaṃ yathādiṭṭhiyaṃ ṭhitakāyakammaṃ, diṭṭhisahajātakāyakammaṃ, diṭṭhānulomikakāyakammanti tividhaṃ hoti. Tattha “pāṇamaṃ hanato adinnaṃ ādiyato micchācarato natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo”ti yaṃ evaṃ diṭṭhikassa sato pāṇātipātaadinnādānamicchācārasaṅkhātamaṃ kāyakammaṃ, idaṃ yathādiṭṭhiyaṃ ṭhitakāyakammaṃ nāma. “Pāṇamaṃ hanato adinnaṃ ādiyato micchācarato natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo”ti yaṃ imāya diṭṭhiyā iminā dassanena sahajātaṃ kāyakammaṃ, idaṃ diṭṭhisahajātakāyakammaṃ nāma. Tadeva pana samattaṃ samādinnaṃ gahitaṃ parāmaṭṭhaṃ diṭṭhānulomikakāyakammaṃ nāma. Vacīkammamanokammesupi eseva nayo. Ettha pana musā bhaṇato pisuṇaṃ bhaṇato pharusamaṃ bhaṇato samphaṃ palapato abhiijhāluno byāpannacittassa micchādiṭṭhikassa sato natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamoti yojanā kātabbā. Liṅgadhāraṇādipariyāpuṇanādilokacintādivasena vuttanayo cettha sundaro.

Cetanādīsu diṭṭhisahajātā cetanā cetanā nāma. Diṭṭhisahajātā patthanā patthanā nāma. Cetanāpatthanānaṃ vasena cittaṭṭhapanā paṇidhi nāma. Tehi pana cetanādīhi sampayuttā phassādayo saṅkhārakkhandhapariyāpannā dhammā saṅkhārā nāma. Anīṭṭhāyātiādīhi dukkhameva vuttaṃ. Dukkhañhi sukhakāmehi sattehi na esitattā anīṭṭhaṃ. Appiyattā akantaṃ. Manassa avaḍḍhanato, manasī avisappanato ca amanāpaṃ. Āyatim abhaddatāya ahitaṃ. Piḷanato dukkhanti. Taṃ kissa hetūti taṃ evaṃ saṃvattanaṃ kena kāraṇena hotīti attho. Idānissa kāraṇamaṃ diṭṭhi hissa pāpikāti. Yasmā tassa puggalassa diṭṭhi pāpikā lāmakā, tasmā evaṃ saṃvattatīti attho. Allāya pathaviyā nikkhattanti udakena tintāya bhūmiyā ropitaṃ. Pathavīrasaṃ āporasanti tasmim tasmim ṭhāne pathaviyā ca sampadaṃ āpassa ca sampadaṃ. Bījanikkhattaṭṭhāne hi na sabbā pathavī na sabbo āpo ca bījaṃ phalaṃ gaṇhāpeti. Yo pana tesamaṃ padeso bījaṃ phusati, soyeva bījaṃ phalaṃ gaṇhāpeti. Tasmā bījaposaṇāya paccayabhūtoyeva so padeso pathavīraso āporasoti veditabbo. Rasasaddassa hi sampatti ca attho. Yathāha “kiccasampattiatthena raso nāma pavuccatī”ti. Loke ca “suraso gandhabbo”ti vutte susampanno gandhabboti attho

ñāyati. Upādiyatīti gaṇhāti. Yo hi padeso paccayo hoti, taṃ paccayaṃ labhamānaṃ bījaṃ taṃ gaṇhāti nāma. Sabbhaṃ tanti sabbhaṃ taṃ rasajātaṃ. Tittakattāyāti so pathavīraso āporaso ca atittako samānopi tittakaṃ bījaṃ nissāya nimbarukkhādīnaṃ tesāṃ phalānañca tittakabhāvāya saṃvattati. Kaṭukattāyāti idaṃ purimasseva vevacanaṃ.

“Vaṇṇagandharasūpeto, amboyaṃ ahuvā pure;
Tameva pūjaṃ labhamāno, kenambo kaṭukapphalo”ti. -

Āgataṭṭhāne viya hi idhāpi tittakameva appiyatṭhena kaṭukanti veditabbaṃ. Asātattāyāti amadhurabhāvāya. Asāduttāyāti pi pāṭho, asādubhāvāyāti attho. Sādūti hi madhuraṃ. Bījaṃ hissāti assa nimbādikassa bījaṃ. Evamevanti evaṃ evaṃ. Yasmā sukhā vedanā paramo assādo, tasmā micchādiṭṭhiyā dukkhavedanāvasena ādīnavo dassitoti. Puna aṭṭhārasabhedena diṭṭhiyā ādīnavaṃ dassetuṃ assādadiṭṭhi micchādiṭṭhītiādimāha. Taṃ vuttatthameva. Imehi aṭṭhārasahi ākārehi pariyaṭṭhitacittassa saññogoti diṭṭhiyā eva saṃsāre bandhanaṃ dasseti.

129. Yasmā pana diṭṭhibhūtānapi saññojanāni atthi adiṭṭhibhūtānapi, tasmā taṃ pabhedāṃ dassento atthi saññojanāni cevātiādimāha. Tattha yasmā kāmarāgasaññojanasseva anumayasaññojananti āgataṭṭhānampi atthi, tasmā anumayasaññojananti vuttaṃ. Kāmarāgabhāvaṃ appatvā pavattaṃ lobhaṃ sandhāya etaṃ vuttanti veditabbaṃ. Sesakhandhāyatanādīmūlakesupi vāresu imināva nayena attho veditabbo. Vedanāparamattā ca assādassa vedanāpariyosānā eva desanā katā. Saññādayo na gahitā. Imehi pañcatīṃsāya ākārehi pañcakkhandhā ajjhakkāyatanādīni pañca chakkāni cāti imāni pañcatīṃsa vatthūni nissāya uppannaassādārammaṇavasena pañcatīṃsāya ākārehi.

Assādadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Attānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

130. Attānudiṭṭhiyaṃ assutavā puthujjanoti āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Yassa hi khandhadhātuāyatanasaccapaccayākārasatipaṭṭhānādīsu uggahaparipucchāvinicchayavirahitattā attānudiṭṭhipaṭisedhakaro neva āgamo, paṭipattiyā adhigantabbassa anadhigatattā na ca adhigamo atthi, so āgamādhigamānaṃ abhāvā ñeyyo assutavā iti. Sutanti hi buddhavacanāgamo ca sutaphalattā hetuvohāravasena adhigamo ca, taṃ sutāṃ assa atthīti sutavā, na sutavā assutavā. Svāyaṃ -

Puthūnaṃ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano;
Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti.

So hi puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesādīnaṃ jananādīhi kāraṇehi puthujjano. Yathāha - “puthu kilese janentīti puthujjanā, puthu avihatasakkāyadiṭṭhikāti puthujjanā, puthu satthārānaṃ mukhullokikāti puthujjanā, puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontīti puthujjanā, puthu nānāoghehi vuyhantīti puthujjanā, puthu nānāsantāpehi santappentīti puthujjanā, puthu nānāparilāhehi paridayhantīti puthujjanā, puthu pañcasu kāmaguṇesu rattā giddhā gadhitā mucchitā ajjhosannā laggā laggitā palibuddhāti puthujjanā, puthu pañcāhi nīvaraṇehi āvutā nivutā ovutā pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti puthujjanā”ti. Puthūnaṃ vā gaṇanapathamātītaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ

nīcadhammasamudācārānaṃ janānaṃ antogadhattāpi puthujjanā, puthu vā ayaṃ, visumyeva saṅkhaṃ gato viśaṃsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano. Evametehehi “assutavā puthujjano”ti dvīhi padehi ye te -

“Duve puthujjanā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano”ti. -

Dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo.

Ariyānaṃ adassāvītiādīsu ariyāti ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato, sadevakena ca lokena araṇīyato buddhā ca paccekabuddhā ca buddhasāvakā ca vuccanti, buddhā eva vā idha ariyā. Yathāha - “sadevake, bhikkhave, loke...pe... tathāgato ariyoti vuccatī”ti.

Sappurisāti ettha pana paccekabuddhā tathāgatasāvakā ca “sappurisā”ti veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanā purisāti sappurisā. Sabbeyeva vā ete dvedhāpi vuttā. Buddhāpi hi ariyā ca sappurisā ca paccekabuddhā buddhasāvakāpi. Yathāha -

“Yo ve kataññū katavedi dhīro, kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti;
Dukhitassa sakkacca karoti kiccaṃ, tathāvidhaṃ sappurisaṃ vadantī”ti.

Ettha hi “kataññū katavedi dhīro”ti paccekasambuddho vutto, “kalyāṇamitto daḷhabhatti cā”ti buddhasāvako, “dukhitassa sakkacca karoti kicca”nti sammāsambuddhoti. Idāni yo tesam ariyānaṃ adassanasīlo, na ca dassane sādhuṅkāri, so “ariyānaṃ adassāvī”ti veditabbo. So ca cakkhunā adassāvī ñāṇena adassāvīti duvidho. Tesu ñāṇena adassāvī idhādhippeto. Maṃsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhāpi adiṭṭhāva honti tesam cakkhūnaṃ vaṇṇamattagahaṇato na ariyabhāvagocarato. Soṇasiṅgālādayopi hi cakkhunā ariye passantī, na ca te ariyānaṃ dassāvino, tasmā cakkhunā dassanaṃ na dassanaṃ, ñāṇena dassanameva dassanaṃ. Yathāha - “kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passatī, so maṃ passatī”ti. Tasmā cakkhunā passantopi ñāṇena ariyehi diṭṭhaṃ aniccādilakkhaṇaṃ apassanto ariyādhigatañca dhammaṃ anadhigacchanto ariyakaradhammānaṃ ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā “ariyānaṃ adassāvī”ti veditabbo.

Ariyadhammassa akovidoti satipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akusalo. Ariyadhamme avinītoti ettha pana -

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā;
Abhāvato tassa ayaṃ, “avinīto”ti vuccatī.

Ayañhi saṃvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhepi vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. Saṃvaravinayopi hi sīlasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti pañcavidho. Pahānavinayopi tadaṅgappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, paṭippassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti pañcavidho.

Tattha “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”ti ayaṃ sīlasaṃvaro. “Rakkhati cakkhundriyaṃ cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjatī”ti ayaṃ satisaṃvaro.

“Yāni sotāni lokasmiṃ,
Sati tesam nivāraṇaṃ;

Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhīyare’’ti. -

Ayaṃ ñāṇasaṃvaro. “Khamo hoti sītassa uṇhassā’’ti ayaṃ khantisāṃvaro. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti’’ti ayaṃ vīriyasaṃvaro. Sabbopi cāyaṃ saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinetabbānañca kāyaduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato “saṃvaro”, vinayanato “vinayo’’ti vuccati. Evaṃ tāva saṃvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṃ nāmarūpaparicchedādīsū vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato dīpālakena viya tamassa tena tena vipassanāñāṇena tassa tassa anattassa pahānaṃ, seyyathidaṃ - nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṃ, kaṅkhāvitaraṇena kathaṃkathībhāvassa, kalāpasammasanena “ahaṃ mamā’’ti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiritisaññāya, muñcitukamyatāñāṇena amuñcitukamyatāya, upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomañāṇena dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittagāhassa pahānaṃ, etaṃ tadaṅgappahānaṃ nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahārena viya udakapiṭṭhe sevālassa tesāṃ tesāṃ nīvaraṇādidhammānaṃ pahānaṃ, idaṃ vikkhambhanappahānaṃ nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano santāne “diṭṭhigatānaṃ pahānāyā’’tiadinā nayena vuttassa samudayaṃkikkhassa kilesaggaṇassa accantaappavattibhāvena pahānaṃ, idaṃ samucchedappahānaṃ nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ, idaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nāma. Yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭṭattā pahīnasabbasaṅkhatānaṃ nibbānaṃ, idaṃ nissaraṇappahānaṃ nāma. Sabbampi cetānaṃ pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā “pahānavinayo’’ti vuccati, taṃtaṃpahānavato vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṃ “pahānavinayo’’ti vuccati. Evaṃ pahānavinayopi pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Evamayaṃ saṅkhepato duvidho, pabhedato ca dasavidho vinayo bhinnasaṃvarattā pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi, tasmā abhāvato tassa ayaṃ “avinīto’’ti vuccatīti. Esa nayo sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinītoti etthāpi. Ninnānākāraṇaṇhi etaṃ atthato. Yathāha - “yeva te ariyā, teva te sappurisā. Yeva te sappurisā, teva te ariyā. Yova so ariyānaṃ dhammo, sova so sappurisānaṃ dhammo. Yova so sappurisānaṃ dhammo, sova so ariyānaṃ dhammo. Yeva te ariyavinayā, teva te sappurisavinayā. Yeva te sappurisavinayā, teva te ariyavinayā. Ariyeti vā sappuriseti vā, ariyadhammeti vā sappurisadhammeti vā, ariyavinayeti vā sappurisavinayeti vā esese eke ekaṭṭhe same samabhāge tajjāte taññevā’’ti.

Kasmā pana thero attānudiṭṭhiyā katamehi vīsatiyā ākārehi abhiniveso hotīti pucchitvā taṃ avissajjetvāva “idha assutavā puthujjano’’ti evaṃ puthujjanaṃ niddisīti? Puggalādhīṭṭhānāya desanāya taṃ atthaṃ āvikātuṃ paṭhamāṃ puthujjanaṃ niddisīti veditabbaṃ.

131. Evaṃ puthujjanaṃ niddisitvā idāni abhinivesuddesaṃ dassento rūpaṃ attato samanupassatītiādīmāha. Tattha rūpaṃ attato samanupassatīti rūpakkhandhaṃ kasiṇarūpañca “attā”ti diṭṭhipassanāya samanupassati. Niddese panassa rūpakkhandhe abhiniveso pañcakkhandhādhiḥkāraṭṭā pākaṭoti taṃ avatvā kasiṇarūpameva “rūpa”nti sāmāññavasena vuttanti veditabbaṃ. Rūpavantaṃ vā attānanti arūpaṃ “attā”ti gahetvā taṃ attānaṃ rūpavantaṃ samanupassati. Attani vā rūpanti arūpameva “attā”ti gahetvā tasmim attani rūpaṃ samanupassati. Rūpasmim vā attānanti arūpameva “attā”ti gahetvā taṃ attānaṃ rūpasmim samanupassati.

Tattha rūpaṃ attato samanupassatīti suddharūpameva “attā”ti kathitaṃ. Rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmim vā attānaṃ, vedanaṃ attato samanupassati, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato samanupassatīti imesu sattaṣu ṭhānesu arūpaṃ “attā”ti kathitaṃ. Vedanāvantaṃ vā attānaṃ, attani vā vedanaṃ, vedanāya vā attānanti evaṃ catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasena dvādasasu ṭhānesu rūpārūpamissako attā kathito. Tā pana vīsatiṃ diṭṭhiyo maggāvaraṇā, na saggāvaraṇā, sotāpattimaggaṃvājjhā.

Idāni taṃ niddisanto kathaṃ rūpantiādīmāha. Tattha pathavīkasiṇanti pathavīmaṇḍalaṃ nissāya uppādiṭṭaṃ paṭibhāganimittasaṅkhātāṃ sakalapharaṇavasena pathavīkasiṇaṃ. Ahanti attānameva sandhāya gaṇhāti. Attanti attānaṃ. Advayanti ekameva. Telappadīpassāti telayuttassa padīpassa. Jhāyatoti jalato. Yā acci, so vaṇṇotiādi acciṃ muñcitvā vaṇṇassa abhāvato vuttaṃ. Yā ca diṭṭhi yañca vatthūti tadubhayaṃ ekato katvā rūpavatthukā attānudiṭṭhi vuccatīti attho.

Āpokasiṇādīni āpādīni nissāya uppāditakasiṇanimittāneva. Paricchinṇākāsakasiṇaṃ pana rūpajjhānassa ārammaṇaṃ hontampi ākāsakasiṇanti vuccamāne arūpajjhānārammaṇena kasiṇugghāṭimākāsena saṃkiṇṇaṃ hotīti na gahitanti veditabbaṃ. Rūpādhikāraṭṭā viññāṇakasiṇaṃ na gahetabbamevāti. Idhekacco vedanaṃ saññaṃ saṅkhāre viññāṇaṃ attato samanupassatīti cattāro khandhe abhinditvā ekato gahaṇavasena vuttaṃ. So hi cittacetasaṅkānaṃ visum visum karaṇe asamatthattā sabbe ekato katvā “attā”ti gaṇhāti. Iminā rūpena rūpavāti ettha sarīrarūpampi kasiṇarūpampi labbhati. Chāyāsampannoti chāyāya sampanno aviraḷo. Tamenāti ettha ena-saddo nipātamattaṃ, tametanti vā attho. Chāyāvāti vijjāmānacchāyo. Rūpaṃ attāti aggahitepi rūpaṃ amuñcitvā diṭṭhiyā uppannattā rūpavatthukāti vuttaṃ.

Attani rūpaṃ samanupassatīti sarīrarūpassa kasiṇarūpassa ca cittaṇissitattā tasmim arūpasamudāye attani taṃ rūpaṃ samanupassati. Ayaṃ gandhoti ghāyitagandhaṃ āha. Imasmim puppheti pupphanissitattā gandhassa evamāha.

Rūpasmim attānaṃ samanupassatīti yattha rūpaṃ gacchati, tattha cittaṃ gacchati. Tasmā rūpaṇissitaṃ cittaṃ gahetvā taṃ arūpasamudāyaṃ attānaṃ tasmim rūpe samanupassati. Oḷārikattā rūpassa oḷārikādhāraṃ karaṇḍakamāha.

132. Idhekacco cakkhusamphassaṃ vedanantiādīsu visum visum vedanāya diṭṭhigahaṇe asatiṃ vedanāti ekaggahaṇena gahite sabbāsaṃ vedanānaṃ antogadhattā visum visum gahitā eva hontīti visum visum yojanā katāti veditabbā. So hi anubhavanavasena vedanāya oḷārikattā vedanaṃyeva “attā”ti gaṇhāti. Saññaṃ saṅkhāre viññāṇaṃ rūpaṃ attato samanupassatīti saññādayo arūpadhamme rūpañca ekato katvā “attā”ti samanupassati. Ummattako viya hi puthujjano yathā yathā

upaṭṭhāti, tathā tathā gaṇhāti.

133. Cakkhusamphassajaṃ saññantiādīsu sañjānanaśasena saññāya pākaṭattā saññāṃ “attā”ti gaṇhāti. Sesāṃ vedanāya vuttanayaena veditabbāṃ.

134. Cakkhusamphassajaṃ cetanantiādīsu saṅkhārakkhandhapariyāpannesu dhammesu cetanāya padhānattā pākaṭattā ca cetanā eva niddiṭṭhā. Tāya itarepi niddiṭṭhāva honti. So pana cetasiśabhāvasena pākaṭattā cetanaṃ “attā”ti gaṇhāti. Sesāṃ vuttanayameva.

135. Cakkhuviññāṇantiādīsu vijānanaśasena cittassa pākaṭattā cittaṃ “attā”ti gaṇhāti. Sesametthāpi vuttanayameva.

Attānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Micchādiṭṭhiniddesavaṇṇanā

136. Micchādiṭṭhi heṭṭhā vuttatthāyeva. Ayaṃ pana aparō nayo - natthi dinnanti ucchedadiṭṭhikattā dānaphalaṃ paṭikkhipati. Natthi yiṭṭhanti ettha yiṭṭhanti khuddakayaṇṇo. Hutanti mahāyaṇṇo. Dvinnampi phalaṃ paṭikkhipati. Natthi sukataḍḍakāṇaṃ kammānaṃ phalaṃ vipākoti dānaphalassa paṭikkhittattā sīlādīnaṃ puññakammānaṃ, pāṇātipātādīnaṃ pāpakammānaṃ phalaṃ paṭikkhipati. Natthi ayaṃ lokoti pure katena kammunā. Natthi paro lokoti idha katena kammunā. Natthi mātā, natthi pitāti tesu katakammānaṃ phalaṃ paṭikkhipati. Natthi sattā opapātikāti kammahetukaṃ upapattiṃ paṭikkhipati. Natthi loke samaṇabrāhmaṇā...pe... pavedenti idhalokaśaraloke passituṃ abhiññāpaṭilābhāya paṭipadaṃ paṭikkhipati. Idha pāliyaṃ pana natthi dinnanti vatthūti natthi dinnanti vuccamānaṃ dānaṃ, tassā diṭṭhiyā vatthūti attho. Evaṃvādo micchāti evaṃ natthi dinnanti vādo vacanaṃ micchā viparītoti attho.

Micchādiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sakkāyadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

137. Sakkāyadiṭṭhi pana attānudiṭṭhiyeva, aññattha āgataśariyāyavacanadassanattāṃ vuttāti veditabbā.

Sakkāyadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sassatadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

138. Sakkāyavatthukāya sassatadiṭṭhiyāti kammadhārayasaśasō. Rūpavantaṃ vā attānantiādīnaṃ pannarasannaṃ vacanānaṃ ante samaśupassatīti sambandho kātabbo, pāṭho vā. Aññatthā hi na ghaṭiyatīti. Evaṃ “rūpavantaṃ vā attānaṃ samaśupassatī”ti ekameva dassetvā sesā cuddasa saṃkhittā.

Sassatadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Uccchedadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

139. Sakkāyavatthukāya ucchedadiṭṭhiyā evaṃ “rūpaṃ attato samaśupassatī”ti ekameva dassetvā sesā catasso saṃkhittā.

Uccchedadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Antaggāhikādiṭṭhiniddesavaṇṇanā

140. Antaggāhikāya diṭṭhiyā paṭhamavāre ākārapucchā. Dutiye ākāragahaṇaṃ. Tatiye ākāravissajjanaṃ. Tattha lokoti attā. So antoti aññamaññaṇapaṭipakkhesu sassatucchadantesu sassataggāhe sassatanto, asassataggāhe ucchedanto. Parittaṃ okāsanti suppaṃattaṃ vā sarāvaṃattaṃ vā khuddakaṃ ṭhānaṃ. Nīlakato pharaṭīti nīlanti ārammaṇaṃ karoti. Ayaṃ lokoti attānaṃ sandhāya vuttaṃ. Parivaṭumoti samantato paricchadavā. Antasaññīti antavātisaññī. Anto assa atthīti antoti gahetabbaṃ. Yaṃ pharaṭīti yaṃ kasiṇarūpaṃ pharaṭi. Taṃ vatthu ceva loko cāti taṃ kasiṇarūpaṃ ārammaṇaṇceva ālokiyaṭṭhena loko ca. Yena pharaṭīti yena cittaṇa pharaṭi. So attā ceva loko cāti attānaṃapekkhitvā pulliṅgaṃ kataṃ, taṃ cittaṃ attā ceva ālokanaṭṭhena loko cāti vuttaṃ hoti. Antavāti anto. Okāsakato pharaṭīti ālokakasiṇavasena tejokasiṇavasena odātakasiṇavasena vā obhāsoti pharaṭi. Nīlādīnaṃ pañcannaṃ pabhassarakasiṇānaṃyeva gahitattā pathaviāpovāyokasiṇavasena attābhiniveso na hotīti gahetabbaṃ.

Vipulaṃ okāsanti khalamaṇḍalamattādivasena mahantaṃ ṭhānaṃ. Anantavāti vuddhaanantavā. Apariyantoti vuddhaapariyanto. Anantasaññīti anantotisaññī. Taṃ jīvanti so jīvo. Liṅgavipallāso kato. Jīvoti ca attā eva. Rūpādīni pañcapi parivaṭumaṭṭhena sarīraṃ. Jīvaṃ na sarīranti attasañkhāto jīvo rūpasañkhātaṃ sarīraṃ na hoti. Esa nayo vedanādīsu. Tathāgatoti satto. Arahanti eke. Paraṃ maraṇāti maraṇato uddhaṃ, paraloketi attho. Rūpaṃ idheva maraṇadhammanti attano pākaṭakkhandhasīsenā pañcakkhandhaggahaṇaṃ, taṃ imasmiṃyeva loke nassanapakatīkanti attho. Sesakkhandhesupi eseṇa nayo. Kāyassa bhedaṭi khandhapañcakasañkhātassa kāyassa bhedato paraṃ. Iminā vacanena “paraṃ maraṇā”ti etassa uddesassa attho vutto. Hotipītiādīsu hotīti mūlapadaṃ. Catūsupi api-saddo samuccayatto. Tiṭṭhatīti sassatattā tiṭṭhati, na cavatīti attho. “Hotī”ti padassa vā atthavisesanattaṃ “tiṭṭhatī”ti padaṃ vuttanti veditabbaṃ. Uppajjatīti aṇḍajajalābujayonipavesavasena uppajjati nāma, nibbattatīti saṃsedajaopapātikayonipavesavasena nibbattati nāmāti atthayojanā veditabbā. Uccijjatīti pabandhābhāvavasena. Vinassatīti bhaṅgavasena. Na hoti paraṃ maraṇāti purimapaḍānaṃ atthavivaraṇaṃ, cutito uddhaṃ na vijjatīti attho. Hoti ca na ca hotīti ekaccasassatikānaṃ diṭṭhi, ekena pariyāyena hoti, ekena pariyāyena na hotīti attho. Jīvabhāvena hoti, pubbaḍḍavassa abhāvena na hotīti vuttaṃ hoti. Neva hoti na na hotīti amarāvikkhepikānaṃ diṭṭhi, hotīti ca neva hoti, na hotīti ca na hotīti attho. Anuvāḍabhayā musāvāḍabhayā ca mandattā momūhattā ca pubbaḍḍavuttanayassa paṭikkhepaṃattaṃ karoti. Imehi paññāsāya ākārehīti yathāvuttānaṃ dasannaṃ pañcakānaṃ vasena paññāsāya ākārehīti.

Antaggāhikādiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pubbantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

141. Pubbantāparantānudiṭṭhīsu sassataṃ vadantīti sassatavādā. Atha vā vadanti etenāti vādo, diṭṭhigatassetāṃ adhivacanaṃ. Sassatanti vādopi sassatayogena sassato, sassato vādo etesanti sassatavādā. Tathā ekaccaṃ sassatanti vādo ekaccasassato, so etesaṃ atthīti ekaccasassatikā. Tathā antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā nānantavāti pavatto vādo antānanto, so etesaṃ atthīti antānantikā. Na maratīti amarā. Kā sā? “Evampi me no”tiādīnaṃ nayena pariyantarahitassa diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. Vividho khepo vikkhepo,

amarāya diṭṭhiyā, vācāya vā vikkhepo amarāvikkhepo, so etesaṃ atthīti amarāvikkhepikā. Aparō nayo - amarā nāma macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena udake sandhāvamānā gahetuṃ na sakkā hoti, evamevaṃ ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti amarāvikkhepoti vuccati, so etesaṃ atthīti amarāvikkhepikā. Adhiccasamuppannoti akāraṇasamuppanno attā ca loko cāti dassanaṃ adhiccasamuppannaṃ, taṃ etesaṃ atthīti adhiccasamuppannikā.

Pubbantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Aparantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

142. Saññiṃ vadantīti saññīvādā. Asaññiṃ vadantīti asaññīvādā. Nevasaññīnāsaññiṃ vadantīti nevasaññīnāsaññīvādā. Atha vā saññīti pavatto vādo saññīvādo, so yesaṃ atthīti te saññīvādā, tathā asaññīvādā, nevasaññīnāsaññīvādā ca. Uccedaṃ vadantīti ucchedavādā. Diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo, tattha tattha paṭiladdhaattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmiṃyeva attabhāve dukkhavūpasamoti attho, taṃ vadantīti diṭṭhadhammanibbānavādā. Imasmiṃ panatthe vitthāriyamāne sātṭhakathaṃ sakalaṃ brahmajālasuttaṃ vattabbaṃ hoti. Evañca sati atipapañco hotīti na vitthārito. Tadattikehi taṃ apekkhitvā gahetabbo.

Aparantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10-12. Saññojanikādiditṭhiniddesavaṇṇanā

143. Yasmā saññojanikā diṭṭhi sabbadiṭṭhisādhāraṇā, tasmā tassā sabbadiṭṭhisaññojanattā sabbadiṭṭhisādhāraṇo attho niddiṭṭho. So heṭṭhā vuttadiṭṭhipariyutṭhānāneva.

144. Mānavinibandhadiṭṭhiṃ cakkhu ahanti abhinivesaparāmāsoti mānapubbako abhinivesaparāmāso. Na hi diṭṭhi mānasampayuttā hoti. Teneva ca mānavinibandhāti vuttaṃ, mānapaṭibandhā mānamūlakāti attho.

145. Cakkhu mamanti abhinivesaparāmāsoti etthāpi eseva nayo. Ettha pana “mamā”ti vattabbe “mama”nti anuāsikāgamo veditabbo. “Aha”nti mānavinibandhāya rūpādīnipi ajjhakkhāneva. Na hi kasiṇarūpaṃ vinā bāhirāni “aha”nti gaṇhāti. “Mama”nti mānavinibandhāya pana bāhirānipi labbhanti. Bāhirānipi hi “mama”nti gaṇhāti. Yasmā pana dukkhā vedanā anīṭṭhattā mānavatthu na hoti, tasmā cha vedanā tāsāṃ mūlapaccayā cha phassā ca na gahitā. Saññādayo pana idha pacchinnattā na gahitāti veditabbā.

Saṃyojanikādiditṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Attavādapāṭisaṃyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

146. Attavādapāṭisaṃyuttā diṭṭhi attānudiṭṭhiyeva. Attāti vādena paṭisaṃyuttattā puna evaṃ vuttā.

Attavādapāṭisaṃyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Lokavādapāṭisaṃyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

147. Attā ca loko cāti so eva attā ca ālokanaṭṭhena loko cāti attho. Sassatoti

sassatavādānaṃ diṭṭhi. Asassatoti ucchedavādānaṃ. Sassato ca asassato cāti ekaccasassatikānaṃ. Neva sassato nāsassatoti amarāvikkhepikānaṃ. Antavāti parittakasiṇalābhīnaṃ takkikānañca nigaṇṭhājīvikānañca. Atha vā ucchedavādino “satto jātiyā pubbantavā, maraṇena aparantavā”ti vadanti. Adhiccasaṃuppannikā “satto jātiyā pubbantavā”ti vadanti. Anantavāti appamāṇakasiṇalābhīnaṃ. Sassatavādino pana “pubbantāparantā natthi, tena anantavā”ti vadanti. Adhiccasaṃuppannikā “aparantena anantavā”ti vadanti.

Antavā ca anantavā cāti uddhamadho avaḍḍhitvā tiriyaṃ vaḍḍhitakasiṇānaṃ. Neva antavā na anantavāti amarāvikkhepikānaṃ.

Lokavādapatisaṃyuttadiṭṭhiniddesaṇṇanā niṭṭhitā.

15-16. Bhavavibhavadiṭṭhiniddesaṇṇanā

148. Bhavavibhavadiṭṭhīnaṃ yathāvuttadiṭṭhito viṣuṃ abhinivesābhāvato viṣuṃ niddesaṃ akatvā yathāvuttadiṭṭhīnaṃyeva vasena “olīyanaṃ atidhāvana”nti ekekaṃ ākāraṃ niddisituṃ pucchaṃ akatvā ca olīyanābhiniveso bhavadiṭṭhi, atidhāvanābhiniveso vibhavadiṭṭhīti āha. Tattha “bhavanirodhāya dhamme desiyamāne cittaṃ na pakkhandatī”ti vuttaolīyanābhiniveso, sassatasaññāya nibbānato saṅkocanābhinivesoti attho. “Bhaveneva kho paneke aṭṭiyamānā harāyamānā jigucchamānā vibhavaṃ abhinandantī”ti vuttaatidhāvanābhiniveso, ucchedasaññāya nirodhagāminipaṭipadātikkamanābhinivesoti attho.

Idāni tāva bhavavibhavadiṭṭhiyo sabbadiṭṭhīsu yojetvā dassetuṃ assādadiṭṭhiyātiādimāha. Tattha yasmā assādadiṭṭhikā sassataṃ vā ucchedaṃ vā nissāya “natthi kāmesu doso”ti gaṇhanti, tasmā pañcatimsākārāpi assādadiṭṭhiyo siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyoti vutta. Tattha yasmā ekekāpi diṭṭhiyo sassataggāhasena bhavadiṭṭhiyo bhaveyyuṃ, ucchedaggāhasena vibhavadiṭṭhiyo bhaveyyunti attho. Attānudiṭṭhiyā rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññānaṃ attato samanupassatīti pañcasu rūpādito attano anaññattā tesu ucchinnesu attā ucchinnoti gahaṇato pañca vibhavadiṭṭhiyoti vuttaṃ. Sesesu pañcadasasu ṭhānesu rūpādito attano aññattā tesu ucchinnesupi “attā sassatoti gahaṇato pannarasa bhavadiṭṭhiyoti vuttaṃ.

Micchādiṭṭhiyā “sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyo”ti ucchedavasena pavattattā antavānantavādiṭṭhīsu parittārammaṇaappamāṇārammaṇajhānalābhino dibbacakkhunā rūpadhātuyā cavitvā satte aññattha upapanne passitvā bhavadiṭṭhiṃ apassitvā vibhavadiṭṭhiṃ gaṇhanti. Tasmā tattha siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyoti vuttaṃ. Hoti ca na ca hotīti ettha hoti cāti bhavadiṭṭhi, na ca hotīti vibhavadiṭṭhi. Neva hoti na na hotīti ettha neva hotīti vibhavadiṭṭhi, na na hotīti bhavadiṭṭhi. Tasmā tattha “siyā”ti vuttaṃ.

Pubbantānudiṭṭhiyā ekaccasassatikā sassatañca paññapenti, asassatañca paññapenti. Tasmā sā bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi ca hoti. Cattāro antānantikā antānantam attānaṃ paññapenti. Tasmā sā attānudiṭṭhisadisā bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi ca. Cattāro amarāvikkhepikā bhavadiṭṭhiṃ vā vibhavadiṭṭhiṃ vā nissāya vācāvikkhepaṃ āpajjanti, avasesā pana bhavadiṭṭhiyova. Tasmā te te sandhāya “siyā”ti vuttaṃ. Aparantānudiṭṭhiyā satta ucchedavādā vibhavadiṭṭhiyo, avasesā bhavadiṭṭhiyo. Tasmā te te sandhāya “siyā”ti vuttaṃ. Saññojanikadiṭṭhiyā sabbadiṭṭhīnaṃ vasena “siyā”ti vuttaṃ. Ahanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā cakkhādīnaṃ ahanti gahitattā

tesaṃ vināse attā vinaṭṭho hotīti sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyoti vuttaṃ. Attānudiṭṭhiyo viya mamanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā cakkhādito attano aññattā tesaṃ vināsepi attā na vinassatīti sabbāva tā bhavadiṭṭhiyoti vuttaṃ. Lokavādapapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā “sasso attā ca loko cā”tiādinā nayena vuttattā bhavavibhavadiṭṭhi pākaṭāyeva. Ettāvata assādadadiṭṭhādika vibhavadiṭṭhipariyosānā soḷasa diṭṭhiyo tīṇisaṭaṇca diṭṭhābhiniṇṇesā niddiṭṭhā honti. Attānudiṭṭhi ca sakkāyadiṭṭhi ca attavādapapaṭisaṃyuttā diṭṭhi ca atthato ekā pariāyena tividhā vuttā. Saññojanikā pana diṭṭhi avatthābhedenā sabbāpi diṭṭhiyo honti.

Idāni sabbāva tā diṭṭhiyo assādadadiṭṭhiyotiādi aññena pariāyena yathāyogaṃ diṭṭhisamsandanā. Tattha sabbāva tā diṭṭhiyoti yathāvuttā anavasesā diṭṭhiyo. Diṭṭhirāgarattattā taṇhāssādanissitattā ca assādadadiṭṭhiyo, attasinehānugatattā attānudiṭṭhiyo, viparītadassanattā micchādiṭṭhiyo, khandhavatthukattā sakkāyadiṭṭhiyo, ekekassa antassa gahitattā antaggāhikā diṭṭhiyo, anattasamsyojanikattā saññojanikā diṭṭhiyo, attavādena yuttattā attavādapapaṭisaṃyuttā diṭṭhiyoti imā satta diṭṭhiyo sabbadiṭṭhisangāhikā, sesā pana nava diṭṭhiyo na sabbadiṭṭhisangāhikā.

Idāni vitthārato vuttā sabbāva tā diṭṭhiyo dvīsuyeva diṭṭhīsu saṅkhipitvā sattānaṃ diṭṭhidvayanissayaṃ dassento bhavaṇca diṭṭhintigāthamāha. Sabbāpi hi tā diṭṭhiyo bhavadiṭṭhī vā honti vibhavadiṭṭhī vā. Bhavaṇca diṭṭhiṃ vibhavaṇca diṭṭhinti ettha pana ca-saddo diṭṭhimeva samuccinoti, na nissayaṃ. Na hi eko bhavavibhavadiṭṭhidvayaṃ nissayati. Yathāha - “iti bhavadiṭṭhisannissitā vā sattā honti vibhavadiṭṭhisannissitā vā”ti. Takkikāti takkena vadantīti takkikā. Te hi diṭṭhigatikā sabhāvapaṭivedhapaññāya abhāvā kevalaṃ takkena vattanti. Yepi ca jhānalābhino abhiññālābhino vā diṭṭhiṃ gaṇhanti, tepi takketvā gahaṇato takkikā eva. Nissitāseti nissitāti attho. Ekameva padaṃ, “se”ti nipātamattaṃ vā. Tesaṃ nirodhamhi na hatthi ñāṇanti diṭṭhinissayassa kāraṇavacanametam. Sakkāyadiṭṭhinirodhe nibbāne yasmā tesaṃ ñāṇaṃ natthi, tasmā etaṃ diṭṭhidvayaṃ nissitāti attho. “Na hi atthi ñāṇa”nti ettha hi-kāro kāraṇopadeso nipāto. Yatthāyaṃ loko viparītasāññīti yattha sukhe nirodhamhi ayaṃ sadevako loko “dukkha”miti viparītasāññī hoti, tasmīṃ nirodhamhi na hatthi ñāṇanti sambandho. Dukkhamiti viparītasāññītāya idaṃ suttaṃ -

“Rūpā saddā rasā gandhā, phassā dhammā ca kevalā;
Itthā kantā manāpā ca, yāvatatthīti vuccati.

“Sadevakassa lokassa, ete vo sukhasammatā;
Yattha cete nirujjhanti, taṃ nesaṃ dukkhasammataṃ.

“Sukhanti diṭṭhamariyehi, sakkāyassuparodhanaṃ;
Paccanīkamidaṃ hoti, sabbalokena passataṃ.

“Yaṃ pare sukhato āhu, tadariyā āhu dukkhato;
Yaṃ pare dukkhato āhu, tadariyā sukhato vidū.

“Passa dhammaṃ durājānaṃ, sampamūḷhetthaviddasu;
Nivutānaṃ tamo hoti, andhakāro apassataṃ.

“Sataṇca vivaṭaṃ hoti, āloko passatāmiva;

Santike na vijānanti, magā dhammassakovidā.

“Bhavarāgaparetehi, bhavasotānusāribhi;
Māradheyyānupannehi, nāyaṃ dhammo susambudho.

“Ko nu aññatra ariyebhi, padaṃ sambuddhumarahati;
Yaṃ padaṃ sammadaññāya, parinibbanti anāsavā”ti.

149. Idāni sabbāsaṃ diṭṭhīnaṃ diṭṭhidvayabhāvaṃ diṭṭhisamugghātakañca sammādiṭṭhiṃ suttato dassetukāmo, dvīhi bhikkhavi suttam āhari. Tattha devāti brahmānopi vuccanti. Olīyantīti saṅkucanti. Atidhāvanti atikkamitvā gacchanti. Cakkhumantoti paññavanto. Ca-saddo atirekattho. Bhavārāmāti bhavo ārāmo abhiraṃsaṃ etesanti bhavārāmā. Bhavaratāti bhava abhiraṃsa. Bhavasammuditāti bhavena santuṭṭhā. Desiyamāneti tathāgata vā tathāgatasāvakena vā desiyamāne. Na pakkhandatīti dhammadesanaṃ vā bhavanirodhaṃ vā na pavasi. Na pasīdatīti tattha pasādaṃ na pāpuṇāti. Na santiṭṭhatīti tattha na patiṭṭhāti. Nādhimuccatīti tattha ghanabhāvaṃ na pāpuṇāti. Ettāvatā sassatadiṭṭhi vuttā.

Aṭṭiyamānāti dukkhaṃ pāpuṇamānā. Harāyamānāti lajjaṃ pāpuṇamānā. Jigucchamānāti jiguccham pāpuṇamānā. Vibhavaṃ abhinandantīti ucchedaṃ paṭicca tussanti, ucchedaṃ patthayantīti vā attho. Kirāti anussavanatthe nipāto. Bhoti ālapanametaṃ. Santanti nibbutaṃ. Pañītanti dukkhābhāvato pañītaṃ, padhānabhāvaṃ nītanti vā pañītaṃ. Yāthāvanti yathāsabhāvaṃ. Ettāvatā ucchedadiṭṭhi vuttā.

Idhāti imasmīṃ sāsane. Bhūtanti hetuto sañjātaṃ khandhapañcakasaṅkhātaṃ dukkhaṃ. Bhūtato passatīti idaṃ bhūtaṃ dukkhanti passati. Nibbidāyāti vipassanattāya. Virāgāyāti ariyamaggattāya. Nirodhāyāti nibbānatthāya. Paṭipanno hotīti tadanurūpaṃ paṭipadaṃ paṭipanno hoti. Evaṃ passantīti iminā pakārena pubbabhāge lokiyaññāna, paṭivedhakāle lokuttaraññāna passantīti. Ettāvatā sammādiṭṭhi vuttā.

Idāni dvīhi gāthāhi tassā sammādiṭṭhiyā ānisaṃsaṃ dasseti. Tattha yo bhūtaṃ bhūtato disvāti dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisametvāti attho. Bhūtassa ca atikkamanti nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena abhisametvāti attho. Yathābhūtedhimuccatīti maggabhāvanābhisamayavasena yathāsabhāve nirodhe “etaṃ santaṃ, etaṃ pañīta”nti adhimuccati. Bhavataṇhā parikkhayāti samudayassa pahānenāti attho. Asatipi cettha saccānaṃ nānābhisamayatte “disvā”ti pubbakālikavacanaṃ saddhiṃ pubbabhāgapāṭipadāya vohāravasena vuttanti veditabbaṃ. Na hi pubbaṃ passitvā pacchā adhimuccati. Catusaccābhisamayo samānakārameva hoti. Samānakālepi vā pubbakālikāni padāni bhavanti na doso. Sa veti ekaṃsena so arahaṃ. Bhūtapariññātoti dukkhaṃ pariññātavā. Vītataṇho vigatataṇho. Bhavābhaveti khuddake ca mahante ca bhava. Vuddhiatthepi hi a-kārassa sambhavato abhavoti mahābhavo. So pana khuddakamahantabhāvo upādāyupādāya veditabbo. Atha vā bhaveti sassate. Abhaveti ucchede. Tadubhayepi diṭṭhirāgābhāvena vītataṇho. Bhūtassa vibhavāti vaṭṭadukkhassa samucchedā. Nāgacchati punabbhavanti arahato parinibbānaṃ vuttaṃ.

150. Tayo puggalātiādi micchādiṭṭhikagarahanaṭṭhaṃ sammādiṭṭhikapasaṃsanatṭhaṃ vuttaṃ. Tattha virūpabhāvaṃ pannā gatā diṭṭhi etesanti vipannadiṭṭhī. Sundarabhāvaṃ pannā gatā diṭṭhi etesanti sampannadiṭṭhī. Titthiyoti titthaṃ vuccati diṭṭhi, taṃ paṭipannattā titthe sādhu, titthaṃ yassa atthīti vā titthiyo. Ito bahiddhā pabbajjūpagato. Titthiyasāvakoti tesam diṭṭhānugatimāpanno gahaṭṭho. Yo ca micchādiṭṭhikoti tadubhayabhāvaṃ anupagantvā yāya kāyaci diṭṭhiyā micchādiṭṭhiko.

Tathāgatoti sammāsambuddho. Paccekabuddhopi ettheva saṅgahito. Tathāgatasāvakoti maggappatto phalappatto ca. Yo ca sammādiṭṭhikoti tadubhayavinimutto lokiyasammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhiko.

Gāthāsu kodhanoti yo abhiṇhaṃ kujjhati, so. Upanāhīti tameva kodhaṃ vaḍḍhetvā upanandhanasīlo. Pāpamakkhīti lāmakabhūtamakkhavā. Māyāvīti katapāpapaṭicchādanavā. Vasaloti hīnajacco. Visuddhoti ñāṇadassanavisuddhiyā visuddho. Suddhataṃ gatoti maggaphalasaṅkhātāṃ suddhabhāvaṃ gato. Medhāvīti paññavā. Imāya gāthāya lokuttarasammādiṭṭhisampanno eva thomito.

Vipannadiṭṭhiyo sampannadiṭṭhiyoti puggalavohāraṃ pahāya dhammameva garahanto thomento ca āha. Etaṃ mamāti taṇhāmaññaṇavasena diṭṭhi. Esohamasmīti mānamaññaṇamūlikā diṭṭhi. Eso me attāti diṭṭhimaññaṇameva.

Etaṃ mamāti kā diṭṭhītiādīhi tissannaṃ vipannadiṭṭhīnaṃ vibhāgañca gaṇanañca kālasaṅgahañca pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Tattha kā diṭṭhīti anekāsu diṭṭhīsu katamā diṭṭhīti attho. Katamantānuggahitāti pubbantāparantasaṅkhātakāladvaye katamena kālena anuggahitā, anubaddhāti attho. Yasmā “etaṃ mamā”ti parāmasanto “etaṃ mama ahosi, evaṃ mama ahosi, ettakaṃ mama ahosī”ti atītaṃ vatthum apadisitvā parāmasati, tasmā pubbantānudiṭṭhi hoti. Pubbantānuggahitā ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā “esohamasmī”ti parāmasanto “imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā esosmi visujjhissāmī”ti anāgataphalaṃ upādāya parāmasati, tasmā aparantānudiṭṭhi hoti. Aparantānuggahitā ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā “eso me attā”ti parāmasanto atītānāgataṃ upādinnaṣantatiṃ upādāya “eso me attā”ti parāmasati, sakkāyadiṭṭhivasena ca parāmasati, tasmā sakkāyadiṭṭhi hoti. Pubbantāparantānuggahitā ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā pana sakkāyadiṭṭhippamukhāyeva dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo honti, sakkāyadiṭṭhisamugghāteneva ca dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo samugghātāṃ gacchanti, tasmā sakkāyadiṭṭhippamukhena dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānīti vuttā, sakkāyadiṭṭhippamukhena sakkāyadiṭṭhidvārena dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni hontīti attho. Sakkāyadiṭṭhippamukhānīti pāṭho sundarataro. Sakkāyadiṭṭhi pamukhā ādi etesanti sakkāyadiṭṭhippamukhāni. Kāni tāni? Dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni.

“Kā diṭṭhī”ti pucchāya vīsativatthukā attānudiṭṭhi, vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhīti vissajjanaṃ. “Kati diṭṭhiyo”ti pucchāya sakkāyadiṭṭhippamukhāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānīti vissajjanaṃ. Sāyeva pana sakkāyadiṭṭhi “eso me attā”ti vacanasāmaññaṇena attānudiṭṭhīti vuttā. Tassā vuttāya attavādapaṭisaññuttā diṭṭhipi vuttāyeve hoti.

151. Ye keci, bhikkhaviādisuttāharaṇaṃ sampannadiṭṭhipuggalasambandhena sampannadiṭṭhipuggalavibhāgadassanatṭhaṃ kataṃ. Tattha niṭṭhaṃ gatāti maggañāṇavasena sammāsambuddho bhagavāti nicchayaṃ gatā, nibbematikāti attho. Niṭṭhāgatāti pāṭho samāsapadaṃ hoti, attho pana soyeve. Diṭṭhisampannāti

diṭṭhiyā sundarabhāvaṃ gatā. Idha niṭṭhāti imissā kāmādhātuyā parinibbānaṃ. Idha viḥāya niṭṭhāti imaṃ kāmabhavaṃ vijahitvā suddhāvāsabrahmaloke parinibbānaṃ. Sattakkhattuparamassāti sattakkhattuparamā sattavāraparamā bhavūpapatti attabhāvaggahaṇaṃ assa, tato paraṃ aṭṭhamaṃ bhavaṃ nādiyatīti sattakkhattuparamo. Tassa sattakkhattuparamassa sotāpannessa. Kolaṃkolassāti kulato kulaṃ gacchatīti kolaṃkolo. Sotāpattiphalasacchikiriyato hi paṭṭhāya nīce kule upapatti nāma natthi, mahābhogakulesuyeva nibbattatīti attho. Tassa kolaṃkolassa sotāpannessa. Ekabījissāti khandhabījaṃ nāma kathitaṃ. Yassa hi sotāpannessa ekaṃyeva khandhabījaṃ atthi, ekaṃ attabhāvaggahaṇaṃ, so ekabījī nāma. Tassa ekabījissa sotāpannessa. Bhagavatā gahitaṇāmasenevetāni etesaṃ nāmāni. Ettakañhi ṭhānaṃ gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ ekabījīti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ. Bhagavā hi “ayaṃ ettakaṃ ṭhānaṃ gamissati, ayaṃ ettakaṃ ṭhānaṃ gamissatī”ti ṇatvā tesāṃ tāni tāni nāmāni aggahesi. Mudupaṇṇo hi sotāpanno satta bhava nibbattento sattakkhattuparamo nāma, majjhimapaṇṇo paraṃ chaṭṭhaṃ bhavaṃ nibbattento kolaṃkolo nāma, tikkhapaṇṇo ekaṃ bhavaṃ nibbattento ekabījī nāma. Taṃ panetaṃ tesāṃ mudumajjhimatikkhapaṇṇataṃ pubbaḥetu niyameti. Ime tayopi sotāpannā kāmabhavavasena vuttā, rūpārūpabhava pana bahukāpi paṭisandhiyo gaṇhanti. Sakadāgāmissāti paṭisandhivasena sakiṃ kāmabhavaṃ āgacchatīti sakadāgāmī. Tassa sakadāgāmissa. Diṭṭheva dhamme arahāti imasmiṃyeva attabhāve arahā. Arahantipi pāṭho. Idha niṭṭhāti kāmabhavaṃ saṃsaranteyeva sandhāya vuttaṃ. Rūpārūpabhava uppannā pana ariyā kāmabhava na uppajjanti, tattheva parinibbāyanti.

Antarāparinibbāyissāti āyuvemajjhassa antarāyeva kilesāparinibbānena parinibbāyanato antarāparinibbāyī. So pana uppannasamanantarā parinibbāyī, āyuvemajjhaṃ appatvā parinibbāyī, āyuvemajjhaṃ patvā parinibbāyīti tividho hoti. Tassa antarāparinibbāyissa anāgāmino. Upahaccaparinibbāyissāti āyuvemajjhaṃ atikkamitvā vā kālakiriyaṃ upagantvā vā kilesāparinibbānena parinibbāyantassa anāgāmino. Asaṅkhāraparinibbāyissāti asaṅkhārena appayogena adhimattappayogaṃ akatvāva kilesāparinibbānena parinibbāyanadhammassa anāgāmino. Sasaṅkhāraparinibbāyissāti sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattappayogaṃ katvāva kilesāparinibbānena parinibbāyanadhammassa anāgāmino. Uddhaṃsotassa akaniṭṭhagāminoti uddhaṃvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti uddhaṃsoto, uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti uddhaṃsoto, akaniṭṭhaṃ gacchatīti akaniṭṭhagāmī. Tassa uddhaṃsotassa akaniṭṭhagāmino anāgāmissa. Ayaṃ pana anāgāmī catuppabhedo - yo avihato paṭṭhāya cattāro brahmaloke sodhetvā akaniṭṭhaṃ gantvā parinibbāyati, ayaṃ uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo heṭṭhā tayo brahmaloke sodhetvā sudassībrahmaloke ṭhatvā parinibbāyati, ayaṃ uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī nāma. Yo ito akaniṭṭhameva gantvā parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo heṭṭhā catūsu brahmalokesu tattha tattheva parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī nāmāti. Ime pañca anāgāmino suddhāvāsaṃ gahetvā vuttā. Anāgāmino pana rūparāgārūparāgānaṃ appahīnattā ākaṅkhamānā sesarūpārūpabhavesupi nibbattanti. Suddhāvāse nibbattā pana aññattha na nibbattanti. Aveccappasannāti ariyamaggavasena jānitvā bujjhitvā acalappasādena pasannā. Sotāpannāti ariyamaggasotaṃ āpannā. Iminā sabbepi ariyaphalaṭṭhā puggalā gahitāti.

3. Ānāpānassatikathā

1. Gaṇanavāraṇṇanā

152. Idāni diṭṭhikathānantaram kathitāya ānāpānassatikathāya apubbathānuvaṇṇanā anuppattā. Ayañhi ānāpānassatikathā diṭṭhikathāya suviditadiṭṭhādīnavassa micchādiṭṭhimalavisodhanena suvisuddhacittassa yathābhūtāvabodhāya samādhibhāvanā sukarā hoti, sabbasamādhibhāvanāsu ca sabbasabbaññubodhisattānaṃ bodhimūle imināva samādhinā samāhitacittānaṃ yathābhūtāvabodhato ayameva samādhibhāvanā padhānāti ca diṭṭhikathānantaram kathitā. Tattha soḷasavatthukaṃ ānāpānassatisamādhim bhāvayato samadhikāni dve ñāṇasatāni uppajjantīti ñāṇagaṇanuddeso, aṭṭha paripantho ñāṇānītiādi ñāṇagaṇanāniddeso, katamāni aṭṭha paripantho ñāṇānītiādi. Imāni ekavīsati vimuttisukhe ñāṇānītipariyantaṃ sabbañāṇānaṃ vitthāraniddeso, ante soḷasavatthukaṃ ānāpānassatisamādhim bhāvayatotiādi nigamananti evaṃ tāva pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ.

Tattha gaṇanuddese gaṇanavāre tāva soḷasavatthukanti dīghaṃ rassaṃ sabbakāyapaṭisaṃvedī passambhayaṃ kāyasaṅkhāranti kāyānupassanācatukkaṃ, pītipaṭisaṃvedī sukhapaṭisaṃvedī cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passambhayaṃ cittasaṅkhāranti vedanānupassanācatukkaṃ, cittaapaṭisaṃvedī abhippamodayaṃ cittaṃ samādahaṃ cittaṃ vimocayaṃ cittanti cittānupassanācatukkaṃ, aniccānupassī virāgānupassī nirodhānupassī paṭinissaggānupassīti dhammānupassanācatukkanti imesaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasa vatthūni paṭiṭṭhā ārammaṇāni assāti soḷasavatthuko. Taṃ soḷasavatthukaṃ. Samāsavasena panettha vibhattilopo kato. Ānanti abbhantaram pavisanavāto. Apānanti bahinikkhamanavāto. Keci pana vipariyāyena vadanti. Apānañhi apetaṃ ānatoti apānanti vuccati, niddese pana nā-kārassa dīghattamajjuhekkhitvā āpānanti. Tasmim ānāpāne sati ānāpānassati, assāsapassāsapariggāhikāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Ānāpānassatiyā yutto samādhi, ānāpānassatiyaṃ vā samādhi ānāpānassatisamādhi. Bhāvayatoti nibbedhabhāgiyaṃ bhāventassa. Samadhikānīti saha adhikena vattantīti samadhikāni, sātirekānīti attho. Ma-kāro panettha padasandhikaro. Keci pana “samadhikānī”ti vadanti. Evaṃ sati dve ñāṇasatāniyeva adhikānīti āpajjati, taṃ na yujjati. Imāni hi vīsatiadhikāni dve ñāṇasatāni hontīti.

Paripantho ñāṇānīti paripanthaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattañāṇāni. Tathā upakāre upakkilese ñāṇāni. Vodāne ñāṇānīti vodāyati, tena cittaṃ parisuddhaṃ hotīti vodānaṃ. Kim taṃ? Ñāṇaṃ. “Vodānañāṇānī”ti vattabbe “sutamaye ñāṇa”ntiādīsu viya “vodāne ñāṇānī”ti vuttaṃ. Sato sampajāno hutvā karotīti satokārī, tassa satokārissa ñāṇāni. Nibbidāñāṇānīti nibbidābhūtāni ñāṇāni. Nibbidānulomañāṇānīti nibbidāya anukūlāni ñāṇāni. Nibbidānulomiñāṇānītipi pāṭho, nibbidānulomo etesaṃ atthīti nibbidānulomīti attho. Nibbidāpaṭippassaddhiñāṇānīti nibbidāya paṭippassaddhiyaṃ ñāṇāni. Vimuttisukhe ñāṇānīti vimuttisukhena sampayuttāni ñāṇāni.

Katamāni aṭṭhātiādīhi paripanthaupakārānaṃ paṭipakkhavipakkkhayugalattā tesu ñāṇāni saheva niddiṭṭhāni. Kāmacchandanekkhammādīni heṭṭhā vuttatthāni. Upakāranti ca liṅgavipallāsavasena napuṃsakavacanaṃ kataṃ. Sabbepi akusalā dhammāti vuttāvasesā ye keci akusalā dhammā. Tathā sabbepi nibbedhabhāgiyā kusalā dhammā. “Paripantho upakāra”nti ca taṃ tadeva apekkhitvā ekavacanaṃ kataṃ. Ettha ca paripanthe ñāṇāni ca upakāre ñāṇāni ca pucchitvā tesam ārammaṇāneva vissajjitvā teheva tāni vissajjitāni hontīti tadārammaṇāni ñāṇāni nigametvā dassesi. Upakkilese ñāṇādīsupi eseva nayo.

Gaṇanavāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Soḷasañāṇaniddesavaṇṇanā

153. Soḷasahi ākārehīti ubhayapakkkhavasena vuttehi soḷasahi ñāṇakoṭṭhāsehi. Uducitaṃ cittaṃ samuducitanti upacārabhūmiyaṃ cittaṃ uddhaṃ ucitaṃ, sammā uddhaṃ ucitaṃ, uparūpari kataparicayaṃ sammā uparūpari kataparicayanti attho. Udujitaṃ cittaṃ samudujitanti paṭho. Uparibhāvāya jitaṃ, uparibhāvakarehi vā ñāṇehi jitaṃ udujitaṃ. Samudujitanti samā uparibhāvāya, uparibhāvakarehi vā ñāṇehi jitaṃ. Samāti cettha visamabhāvapaṭikkhepo. Imasmiṃ paṭhe u, du-iti dve dve upasaggā honti. Urūjitaṃ cittaṃ sammārūjitanti paṭho. Etthāpi jitatthoyeva. Urū arūti idaṃ pana nipātamattamevāti vadanti. Viṇopamaṭṭhakathāya tajjitaṃ sutajjitanti ca attho vutto, so idha na yujjati. Ekatte santiṭṭhatīti upacārabhūmiyaṃ tāva nānārammaṇavikkhepābhāvena ekatte patiṭṭhāti. Niyyānāvaraṇaṭṭhena nīvaraṇāti ettha aratipi sabbepi akusalā āvaraṇaṭṭhena nīvaraṇāti vuttā. Niyyānāvaraṇaṭṭhenāti niyyānānaṃ āgamanamaggapidahanaṭṭhena. Niyyānavāraṇaṭṭhenāti paṭho, niyyānānaṃ paṭikkhepanaṭṭhenāti attho. Nekkhammaṃ ariyānaṃ niyyānanti maggaṭṭhānaṃ ariyānaṃ niyyānasaṅkhātassa ariyamaggassa hetuttā phalūpacārena ariyānaṃ niyyānaṃ. Tena ca hetubhūtena maggakkhaṇe ariyā niyyanti nigacchanti. Keci pana “niyyānanti maggo”ti vadanti. Idha upacārassa adhippetattā maggakkhaṇe ca ālokasaññāya sabbakusaladhammānaṃ abhāvā taṃ na yujjati. Nivutattāti paṭicchannattā. Nappajānātīti puggalavasena vuttaṃ.

Visuddhacittassāti upacārabhūmiyaṃyeva. Khaṇikasamodhānāti cittakkhaṇe cittakkhaṇe uppajjanato khaṇo etesaṃ atthīti khaṇikā, upakkilesā, khaṇikānaṃ samodhāno samāgamo pabandho khaṇikasamodhāno. Tasmā khaṇikasamodhānā, uppajjamānā upakkilesā khaṇikappabandhavasena khaṇikaparamparāvasena uppajjanti, na ekacittakkhaṇavasenāti vuttaṃ hoti.

Soḷasañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upakkilesañāṇaniddesavaṇṇanā

Paṭhamacchakkaṃ

154. Paṭhamacchakke assāsādimajjhapiyosānanti abbhantarapavisanavātassa nāsikaggaṃ vā mukhanimittaṃ vā ādi, hadayaṃ majjhaṃ, nābhi pariyosānaṃ. Taṃ tassa ādimajjhapiyosānaṃ satiyā anugacchato yogissa ṭhānanānattānugamanena cittaṃ ajjhataṃ vikkhepaṃ gacchati, taṃ ajjhataṃvikkhepagataṃ cittaṃ ekatte asaṅṭṭhānato samādhissa paripantho. Passāsādimajjhapiyosānanti

bahinikkhamanavātassa nābhi ādi, hadayaṃ majjhaṃ, nāsikaggaṃ vā mukhanimittaṃ vā bahiākāso vā pariyosānaṃ. Yojanā panettha vuttanayeneva veditabbā. Assāsapaṭikaṅkhanā nikantitaṇhācariyāti “nāsikāvātāyattamidaṃ kammaṭṭhāna”nti sallakkhetvā oḷārikoḷārikassa assāsassa patthanāsaṅkhātā nikāmanā eva taṇhāpavatti. Taṇhāpavattiyā sati ekatte asaṇṭhahanato samādhissa paripantho. Passāsapaṭikaṅkhanā nikantīti puna assāsapubbakassa passāsassa patthanāsaṅkhātā nikanti. Sesāṃ vuttanayeneva yojetabbaṃ. Assāsenābhitunnassāti atidīghaṃ atirassaṃ vā assāsaṃ karontassa assāsamūlakassa kāyacittakilamathassa sabbhāvato tena assāsena viddhassa pīlitassa. Passāsapaṭilābhe mucchanāti assāsena pīlitattāyeva passāse assādasaññino passāsaṃ patthayato tasmīṃ passāsapaṭilābhe rajjana. Passāsamūlakepi eseva nayo.

Vuttasseva atthassa anuvaṇṇanatthaṃ vuttesu gāthābandhesu anugacchanāti anugacchamānā. Satīti ajjhatabhiddhāvikkhepahetubhūtā sati. Vikkhipati anena cittanti vikkhepo. Ko so? Assāso. Ajjhattaṃ vikkhepo ajjhattavikkhepo, tassa ākaṅkhanā ajjhattavikkhepākaṅkhanā, asammāmanasikāravasena ajjhattavikkhepakassa assāsassa ākaṅkhanāti vuttaṃ hoti. Eteneva nayena bahiddhāvikkhepapatthanā veditabbā. Yehīti yehi upakkilesehi. Vikkhippamānassāti vikkhipiyamānassa vikkhepaṃ āpādiyamānassa. No ca cittaṃ vimuccatīti cittaṃ assāsapassāsārammaṇe ca nādhimuccati, paccaṇīkadhammehi ca na vimuccati. Cittaṃ no ca vimuccati parapattiyā ca hontīti sambandho. Vimokkhaṃ appajānantāti so vā añño vā ārammaṇādhimuttivimokkhañca paccaṇīkavimuttivimokkhañca evaṃ appajānantā. Parapattiyāti parapaccayaṃ parasaddhanaṃ arahanti, na attapaccakkhaṃ ñāṇanti “parapaccayikā”ti vattabbe “parapattiyā”ti vuttaṃ. Attho pana soyeva.

Dutiyacchakkaṃ

155. Dutiyacchakke nimittanti assāsapassāsānaṃ phusanaṭṭhānaṃ. Assāsapassāsā hi dīghanāsikassa nāsāpuṭaṃ ghaṭṭentā pavattanti, rassanāsikassa uttarotṭhaṃ. Yadi hi ayaṃ yogī taṃ nimittameva āvajjati, tassa nimittameva āvajjamānassa assāse cittaṃ vikampati, na patiṭṭhātīti attho. Tassa tasmīṃ citte appatiṭṭhite samādhissa abhāvato taṃ vikampanaṃ samādhissa paripantho. Yadi assāsameva āvajjati, tassa cittaṃ abbhantarapavesanavasena vikkhepaṃ āvahati, nimitte na patiṭṭhāti, tasmā nimitte vikampati. Iminā nayena sesesupi yojanā kātabbā. Gāthāsu vikkhippateti vikkhipīyati vikkhepaṃ āpādīyati.

Tatīyacchakkaṃ

156. Tatīyacchakke atītānudhāvanaṃ cittanti phusanaṭṭhānaṃ atikkamitvā gataṃ assāsaṃ vā passāsaṃ vā anugacchamānaṃ cittaṃ. Vikkhepānupatitanti vikkhepena anugataṃ, vikkhepaṃ vā sayaṃ anupatitaṃ anugataṃ. Anāgatapaṭikaṅkhanā cittanti phusanaṭṭhānaṃ appattaṃ assāsaṃ vā passāsaṃ vā paṭikaṅkhamānaṃ paccāsisamānaṃ cittaṃ. Vikampitanti tasmīṃ appatiṭṭhāneneva vikkhepena vikampitaṃ. Līnanti atisithilavīriyatādīhi saṅkucitaṃ. Kosajjānupatitanti kusītabhāvānugataṃ. Atipaggahitanti accāraddhavīriyatādīhi atiuśāhitaṃ. Uddhaccānupatitanti vikkhepānugataṃ. Abhinatanti assādavatthūsu bhusaṃ nataṃ allīnaṃ. Apanatanti nirassādavatthūsu patihataṃ, tato apagataṃ vā, apagatanataṃ vā, na tato apagatanti attho. Rāgānupatitanti ettha assāsapassāsanimittaṃ manasīkaroto uppannapītisukhe vā pubbe hasitalapitakīlītavatthūsu vā rāgo

anupatati. Byāpādānupatitanti ettha manasikāre nirassādagatacittassa uppannadomanassavasena vā pubbe samudāciññesu āghātavattḥūsu vā byāpādo anupatati. Gāthāsu na samādhīyatīti na samāhitam hoti. Adhicittanti cittasīsenā niddiṭṭho adhiko samādhī.

157. Ettāvatā tīhi chakkehi aṭṭhārasa upakkilese niddisīvā idāni tesam upakkilesānam samādhissa paripanthabhāvasāadhanena ādīnavam dassento puna assāsādimajjhapariyosānantiādīmāha. Tattha kāyopi cittampi sāraddhā ca hontīti vikkhepasamuṭṭhānarūpānam vasena rūpakāyopi, vikkhepasantativasena cittampi mahatā khobhena khubhitā sadarathā ca honti. Tato mandatarena iñjitā kampitā, tato mandatarena phanditā calitā honti. Balavāpi majjhimopi mandopi khobho hotiyeva, na sakkā khobhena na bhavitunti vuttam hoti. Cittam vikampitattāti cittassa vikampitattā. Gāthāsu paripuñṇā abhāvitāti yathā paripuñṇā hoti, tathā abhāvitā. Iñjitoti kampito. Phanditoti mandakampito. Heṭṭhā nīvaraṇānam anantarattā “imehi ca pana nīvaraṇehī”ti accantasamīpanidassanavacanam katam. Idha pana nigamane nīvaraṇānam santarattā tehi ca pana nīvaraṇehīti parammukhanidassanavacanam katam.

Upakkilesañṇānidhesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vodānañṇānidhesavaṇṇanā

158. Vodāne ñṇānīti visuddhañṇāni. Tam vivajjayitvāti yam pubbe vuttam atītānudhāvanam cittam vikkhepānupatitam, tam vivajjayitvāti sambandhitabbam. Ekaṭṭhāne samādahatīti assāsapassāsānam phusanatṭhāne samam ādahati patiṭṭhāpeti. Tattheva adhimocetīti ekaṭṭhāneti vutte assāsapassāsānam phusanatṭhāneyeva sannitṭhāpeti sannitṭhānam karoti. Paggaṇhitvāti dhammavicaya pītisambojjhaṅgabhāvanāya paggaṇhetvā. Viniggaṇhitvāti passaddhisamādhipekkhāsambojjhaṅgabhāvanāya viniggaṇhitvā. “Satindriyavīriyindriyehi paggaṇhetvā, satindriyasamādhindriyehi viniggaṇhetvā”tipi vadanti. Sampajāno hutvāti asubhabhāvanādīhi. Puna sampajāno hutvāti mettābhāvanādīhi. Yena rāgena anupatitam, yena byāpādena anupatitam, tam pajahatīti sambandho. Tam cittam īdisanti sampajānanto tappaṭipakkhena rāgam pajahati, byāpādam pajahatīti vā attho. Parisuddhanti nirupakkilesam. Pariyodātanti pabhassaram. Ekattagatam hotīti tam tam visesam pattassa tam tam ekattam gatam hoti.

Katame te ekattāti idha yujjamānāyujjamānepi ekatte ekato katvā pucchati. Dānūpasaggupaṭṭhānekattanti dānavatthusaṅkhātassa dānassa upasaggo vosajjanam dānūpasaggo, dānavatthupariccāgacetanā. Tassa upaṭṭhānam ārammaṇakaraṇavasena upagantvā ṭhānam dānūpasaggupaṭṭhānam, tadeva ekattam, tena vā ekattam ekaggabhāvo dānūpasaggupaṭṭhānekattam. Dānavosaggupaṭṭhānekattanti pāṭho sundarataro, so evattho. Etena paduddhāravasena cāgānussatisamādhī vutto. Paduddhāravasena vuttopi cesa itaresam tiṇṇampi ekattānam upanissayapaccayo hoti, tasmā idha niddiṭṭhanti vadanti. Visākhāpi hi mahāupāsikā āha - “idha, bhante, disāsu vassamvuṭṭhā bhikkhū sāvattim āgacchissanti bhagavantam dassanāya, te bhagavantam upasaṅkamtivā pucchissanti ‘itthannāmo, bhante, bhikkhu kālaṅkato, tassa kā gati, ko abhisamparāyo’ti? Tam bhagavā byākarissati sotāpattiphale vā sakadāgāmiphale vā anāgāmiphale vā arahatte vā. Tyāham upasaṅkamtivā pucchissāmi ‘āgatapubbā nu

kho, bhante, tena ayyena sāvattī'ti? Sace me vakkhanti 'āgatapubbā tena bhikkhunā sāvattī'ti. Niṭṭhamettha gacchissāmi nissamsayaṃ paribhuttaṃ tena ayyena vassikasāṭikā vā āgantukabhattaṃ vā gamikabhattaṃ vā gilānabhattaṃ vā gilānupaṭṭhākabhattaṃ vā gilānabhesajjaṃ vā dhuvayāgu vāti. Tassā me tadanussarantiyā pāmojjaṃ jāyissati, pamuditāya pīti jāyissati, pītimanāya kāyo passambhissati, passaddhakāyā sukhaṃ vedayissāmi, sukhiniyā cittaṃ samādhiyissati, sā me bhavissati indriyabhāvanā balabhāvanā bojjhaṅgabhāvanā'ti. Atha vā ekattesu paṭhamam upacārasamādhivasena vuttaṃ, dutiyam appanāsamādhivasena, tatiyam vipassanāvasena, catuttham maggaphalavasenāti veditabbaṃ. Samathassa nimittaṃ samathanimittaṃ. Vayo bhaṅgo eva lakkhaṇam vayalakkhaṇam. Nirodho nibbānam. Sesametesu tisu vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Cāgādhimuttānanti dāne adhimuttānam. Adhicittanti vipassanāpādakasamādhi. Vipassakānanti bhaṅgānupassanato paṭṭhāya tīhi anupassanāhi saṅkhāre vipassantānam. Ariyapuggalānanti aṭṭhannaṃ. Dutiyādīni tīhi ekattāni ānāpānassativasena sesakammaṭṭhānavasena ca yujjanti. Catūhi ṭhānehīti catūhi kāraṇehi. Samādhivipassanāmaggaphalānam vasena "ekattagataṃ cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti upekkhānubrūhitañca ñāṇena ca sampahaṃsita"nti uddesapadāni. "Paṭhamassa jhānassa ko ādī'tiādīni tesam uddesapadānam vitthāretukamyatāpucchāpubbaṅgamāni niddesapadāni. Tattha paṭipadāvisuddhipakkhandanti paṭipadā eva nīvaraṇamalavisodhanato visuddhi, tam paṭipadāvisuddhiṃ pakkhandam pavitṭham. Upekkhānubrūhitanti tatramajjhattupekkhāya brūhitam vaḍḍhitam. Ñāṇena ca sampahaṃsanti pariyodāpakena ñāṇena sampahaṃsitaṃ pariyodāpitaṃ visodhitaṃ. Paṭipadāvisuddhi nāma sasambhāriko upacāro, upekkhānubrūhanā nāma appanā, sampahaṃsanā nāma paccavekkhaṇāti evameke vaṇṇayanti. Yasmā pana "ekattagataṃ cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti"tiādī vuttaṃ, tasmā antoappanāyameva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi, tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā, dhammānam anativattanādibhāvasādhanaena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivaseṇa sampahaṃsanā veditabbā. Kathaṃ? Yasmiñhi vāre appanā uppajjati, tasmīṃ yo nīvaraṇasaṅkhāto kilesagaṇo tassa jhānassa paripantho, tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā āvaraṇavirahitaṃ hutvā majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati. Majjhimaṃ samathanimittaṃ nāma samappavatto appanāsamādhiyeva. Tadanantaram pana purimacittaṃ ekasantatipariṇāmanayena tathattaṃ upagacchamānam majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati nāma. Evaṃ paṭipannattā tathattupagamanena tattha pakkhandati nāma. Evaṃ tāva purimacitte vijjamānākāranipphādikā paṭhamassa jhānassa uppādakkhaṇeyeva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi veditabbā. Evaṃ visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane byāpāram akaronto visuddham cittaṃ ajjuhekkhati nāma. Samathabhāvūpagamanena samathapaṭipannassa puna samādāne byāpāram akaronto samathapaṭipannaṃ ajjuhekkhati nāma. Samathapaṭipannabhāvato eva cassa kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna ekattupaṭṭhāne byāpāram akaronto ekattupaṭṭhānam ajjuhekkhati nāma. Evaṃ tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye panete evaṃ upekkhānubrūhite tattha jātā samādhipaññasaṅkhātā yuganaddhadhammā aññamaññaṃ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca saddhādīni indriyāni nānākilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni hutvā pavattāni,

yaṃ cesa tadupagaṃ tesam anativattanaekarasabhāvanāṃ anucchavikaṃ vīriyaṃ vāhayati, yā cassa tasmim̐ khaṇe pavattā āsevanā, sabbepi te ākārā yasmā ñāṇena saṃkilesavodānesu taṃ taṃ ādīnavañca ānisaṃsañca disvā tathā tathā sampahaṃsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannā, tasmā dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanaena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā veditabbāti vuttaṃ. Tattha yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākāṭaṃ hoti, yathāha - “tathāpaggaḥitaṃ cittaṃ sādhuḥkaṃ ajjupekkhati, upekkhāvasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Upekkhāvasena nānattakilesehi cittaṃ vimuccati, vimokkhavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Vimuttattā te dhammā ekarasaṃ honti, ekarasaṭṭhena bhāvanā”ti. Tasmā ñāṇakiccabhūtā sampahaṃsanā pariyosānanti vuttā.

Evam̐ tivattagatantiādīni tasseeva cittassa thomanavacanāni. Tattha evam̐ tivattagatanti evam̐ yathāvuttena vidhinā paṭipadāvisuddhipakkhandanaupekkhānubhūhanāñāṇasampahaṃsanāvasena tividhabhāvaṃ gataṃ. Vitakkasampannanti kilesakkhobhavirahitattā vitakkena sundarabhāvaṃ pannaṃ gataṃ. Cittassa adhiṭṭhānasampannanti tasmim̐yeva ārammaṇe cittassa niranterappavattisaṅkhātena adhiṭṭhānena sampannaṃ anūnaṃ. Yathā adhiṭṭhānavasiyaṃ adhiṭṭhānanti jhānappavatti, tathā idhāpi cittassa adhiṭṭhānanti cittekaggatāpi yujjati. Tena hi ekasmim̐yeva ārammaṇe cittaṃ adhiṭṭhāti, na ettha vikkhipatīti. “Samādhisampanna”nti visuṃ vuttattā pana vuttanayeneva gahetabbaṃ. Atha vā samādhisseva jhānasaṅgahitattā cittassa adhiṭṭhānasampannanti jhānaṅgapañcakavasena vuttaṃ. Samādhisampannanti indriyasaṅgahitattā indriyapañcakavasena, dutiyajjhānādīsu pana alabbhamānāni padāni pahāya labbhamānakavasena pītisampannantiādi vuttaṃ.

Aniccānupassanādīsu aṭṭhārasasu mahāvīpassanāsu vitakkādayo paripuṇṇāyeva tāsam̐ kāmāvacarattā. Etāsu ca appanāya abhāvato paṭipadāvisuddhiādayo khaṇikasamādhivasena yojetabbā. Catūsu maggesu paṭhamajjhānikavasena vitakkādīnaṃ labbhanato labbhamānakavaseneva vitakkādayo paripuṇṇā vuttā. Dutiyajjhānikādīsu hi maggesu vitakkādayo jhānesu viya parihāyantīti. Ettāvataṃ terasa vodānañāṇāni vitthārato niddiṭṭhāni honti. Kathaṃ? Ekaṭṭhāne samādahanena tattheva adhimuccanena kosajjappajahanena uddhaccappajahanena rāgappajahanena byāpādappajahanena sampayuttāni cha ñāṇāni, catūhi ekattehi sampayuttāni cattāri ñāṇāni, paṭipadāvisuddhiupekkhānubhūhanāsampahaṃsanāhi sampayuttāni tīni ñāṇānīti evam̐ terasa ñāṇāni niddiṭṭhāni.

159. Evam̐ santēpi ānāpānassatisamādhibhāvanāvasena tesam̐ nipphattiṃ dassetukāmo tāni ñāṇāni anigamētvāva nimittaṃ assāsapassāsātīdīnā nayena codanāpubbaṅgamaṃ ānāpānassatisamādhibhāvanāvidhiṃ dassetvā ante tāni ñāṇāni nigamētvā dassesi. Tattha nimittaṃ vuttameva. Anārammaṇāmekacittassāti anārammaṇā ekacittassa. Ma-kāro panettha padasandhikaro. Anārammaṇamekacittassātīpi pāṭho, ekassa cittassa ārammaṇaṃ na bhavantīti attho. Tayo dhammeti nimittādayo tayo dhamme. Bhāvanāti ānāpānassatisamādhibhāvanā. Kathanti paṭhamaṃ vuttāya codanāgāthāya anantaraṃ vuttāya parihāragāthāya atthaṃ kathetukamyatāpucchā. Na cimeti na ca ime. Na cametipi pāṭho, soyeva padacchedo. Kathaṃ na ca aviditā honti, kathaṃ na ca cittaṃ vikkhepaṃ gacchatīti evam̐ kathaṃ saddo sesehi pañcahi yojetabbo. Padhānañca paññāyatīti ānāpānassatisamādhibhāvanārambhakaṃ vīriyaṃ

sandissati. Vīriyañhi padahanti tenāti padhānanti vuccati. Payogañca sādhetīti nīvaraṇavikkhambhakaṃ jhānañca yogī nipphādeti. Jhānañhi nīvaraṇavikkhambhanāya payuñjīyatīti payogoti vuttaṃ. Visesamadhigacchatīti saṃyojanappahānakaraṃ maggañca paṭilabhati. Maggo hi samathavipassanānaṃ ānisaṃsattā visesoti vutto. Visesassa ca pamukhabhūtattā ca-kārena samuccayo na kato.

Idāni taṃ pucchitamatthaṃ upamāya sādiento seyyathāpi rukkhotiādimāha. Tassattho - yathā nāma kakacena phālanatthaṃ vāsiyā tacchitvā rukkho phālanakāle niccalabhāvatthaṃ same bhūmipadese payogakkhamaṃ katvā ṭhapito. Kakacenāti hatthakakacena. Āgateti rukkhaṃ phusitvā attano samīpabhāgaṃ āgate. Gateti rukkhaṃ phusitvā parabhāgaṃ gate. Vā-saddo samuccayattho. Na aviditā hontīti rukkhe kakacadantehi phuṭṭhaṃ purisena pekkhamānaṃ ṭhānaṃ appatvā tesam āgamanagamanābhāvato sabbepi kakacadantā veditāva honti. Padhānanti rukkhacchedanavīriyaṃ. Payoganti rukkhacchedanakiriyaṃ. “Visesamadhigacchatī”ti vacanaṃ upamāya natthi. Upanibandhanā nimittanti upanibandhanāya satiyā nimittabhūtaṃ kāraṇabhūtaṃ nāsikaggaṃ vā mukhanimittaṃ vā. Upanibandhati etāya ārammaṇe cittanti upanibandhanā nāma sati. Nāsikagge vāti dīghanāsiko nāsikagge. Mukhanimittaṃ vāti rassanāsiko uttarotṭhe. Uttaroṭṭho hi mukhe satiyā nimittanti mukhanimittanti vutto. Āgateti phuṭṭhaṭṭhānato abbhantaraṃ āgate. Gateti phuṭṭhaṭṭhānato bahiddhā gate. Na aviditā hontīti phusanaṭṭhānaṃ appatvā assāsapassāsānaṃ āgamanagamanābhāvato sabbepi te veditā eva honti. Kammaniyaṃ hotīti yena vīriyena kāyopi cittampi kammaniyaṃ bhāvanākammakkhamaṃ bhāvanākammayoggaṃ hoti. Idaṃ vīriyaṃ padhānaṃ nāmāti phalena kāraṇaṃ vuttaṃ hoti. Upakkilesā pahīyantīti vikkhambhanavasena nīvaraṇāni pahīyanti. Vitakkā vūpasammantīti nānārammaṇacārino anavaṭṭhitā vitakkā upasamaṃ gacchanti. Yena jhānena upakkilesā pahīyanti, vitakkā vūpasammanti. Ayaṃ payogoti payogamapekkhitvā pulliṅganiddeso kato. Saññojanā pahīyantīti taṃtaṃmaggavajjhā saññojanā samucchedappahānena pahīyanti. Anusayā byantīhontīti pahīnānaṃ puna anuppattidhammakattā vigato uppādanto vā vayanto vā etesanti byantā, pubbe abyantā byantā hontīti byantīhonti, vinassantīti attho. Saññojanappahānaṃ anusayappahānena hoti, na aññathāti dassanatthaṃ anusayappahānamāha. Yena maggena saññojanā pahīyanti anusayā byantīhonti, ayaṃ visesoti attho. Catutthacatukke ariyamaggassāpi niddiṭṭhattā idha ariyamaggo vutto. Ekacittassa ārammaṇadvayābhāvassa avuttepi siddhattā taṃ avissajjetvāva evaṃ ime tayo dhammā ekacittassa ārammaṇā na hontīti nigamanaṃ kataṃ.

160. Idāni taṃ bhāvanāsiddhisādhakaṃ yogāvacaraṃ thunanto ānāpānassati yassāti gāthaṃ vatvā tassā niddesamāha. Tattha ānāpānassatiyo yathā buddhena desitā, tathā paripuṇṇā subhāvitā anupubbaṃ paricitā yassa atthi saṃvījanti. So imaṃ lokaṃ pabhāseti. Kiṃ viya? Abbhā muttova candimā yathā abbhādīhi mutto candimā imaṃ okāsalokaṃ pabhāseti, tathā so yogāvacaro imaṃ khandhādilokaṃ pabhāsetīti gāthāya sambandho. “Abbhā muttova candimā”ti ca padassa niddese mahikādīnampi vuttattā ettha ādisaddalopo katoti veditabbo. Gāthāniddese no passāso no assāsoti so soyeva attho paṭisedhena visesetvā vutto. Upaṭṭhānaṃ satīti asammussanatāya tameva assāsaṃ upagantvā ṭhānaṃ sati nāmāti attho. Tathā passāsaṃ. Ettāvatā ānāpānesu sati ānāpānassatīti attho vutto hoti.

Idāni sativaseneva “yassā”ti vuttaṃ puggalaṃ niddisitukāmo yo assasati, tassupaṭṭhāti. Yo passasati, tassupaṭṭhātīti vuttaṃ. Yo assasati, tassa sati assāsaṃ upagantvā tiṭṭhati. Yo passasati, tassa sati passāsaṃ upagantvā tiṭṭhatīti attho. Paripuṇṇāti jhānavipassanāmaggaṃ paramparāya arahattamaggappattiyā paripuṇṇā. Teyeva hi jhānavipassanāmaggaḍḍhamme sandhāya pariggahaṭṭhenātiādīmāha. Te hi dhammā iminā yoginā pariggayhamānattā pariggahā, tena pariggahaṭṭhena paripuṇṇā. Tattha sabbesaṃ cittacetāsikānaṃ aññamaññaparivārattā parivāraṭṭhena paripuṇṇā. Bhāvanāpāripūrivāsena paripūraṭṭhena paripuṇṇā. Catasso bhāvanātiādīni subhāvitāti vuttapadassa atthavasena vuttāni. Catasso bhāvanā heṭṭhā vuttāyeva. Yānīkatāti yuttayānasadisā katā. Vatthukatāti patiṭṭhaṭṭhena vatthusadisā katā. Anuṭṭhitāti paccupaṭṭhitā. Paricitāti samantato citā upacitā. Susamāraddhāti suṭṭhu samāraddhā sukatā. Yattha yattha ākaṅkhatīti yesu yesu jhānesu yāsu yāsu vipassanāsu sace icchatī. Tattha tatthāti tesu tesu jhānesu tāsu tāsu vipassanāsu. Vasippattoti vasibhāvaṃ bahubhāvaṃ patto. Balappattoti samathavipassanābalappatto. Vesārajappattoti visāradabhāvaṃ paṭubhāvaṃ patto. Te dhammāni samathavipassanā dhammā. Āvajjanapaṭibaddhāti āvajjanāyattā, āvajjitamatteyeva tassa santānena, ñāṇena vā sampayogaṃ gacchantīti attho. Ākaṅkhaṭṭhāti ruciāyattā, rocitamatteyeva vuttanayena sampayogaṃ gacchantīti attho. Manasikāro panettha āvajjanāya cittuppādo. Ākaṅkhanāya vevacanavasena atthavivaraṇatthaṃ vutto. Tena vuccati yānīkatāti evaṃ katattāyeva te yuttayānasadisā katā hontīti vuttaṃ hoti.

Yasmiṃ yasmiṃ vatthusminti soḷasasu vatthūsu ekekasmim. Svādhiṭṭhitanti suppatiṭṭhitam. Sūpaṭṭhitāti suṭṭhu upaṭṭhitā. Sampayuttacittasatīnaṃ saheva sakasakakiccakaraṇato anulomapaṭilomavasena yojetvā te dve dhammā dassitā. Tena vuccati vatthukatāti evaṃ bhūtatāyeva katapatiṭṭhā hontīti vuttaṃ hoti. Yena yena cittaṃ abhinīharatīti pubbappavattito apanetvā yattha yattha bhāvanāvisese cittaṃ upaneti. Tena tena sati anuparivattatīti tasmim tasmimyeva bhāvanāvisese sati anukūlā hutvā pubbappavattito nivattitvā pavattati. “Yena, tenā”ti cettha “yena bhagavā tenupasaṅkamī”tiādīsu viya bhummattho veditabbo. Tena vuccati anuṭṭhitāti evaṃ karaṇatoyeva taṃ taṃ bhāvanaṃ anugantvā ṭhitā hontīti vuttaṃ hoti. Ānāpānassatiyā satipadhānattā vatthukatānuṭṭhitapadesu satiyā saha yojanā katāti veditabbā.

Yasmā pana paripuṇṇāyeva paricitā honti vaḍḍhitā laddhāsevanā, tasmā “paripuṇṇā”tipade vuttā tayo atthā “paricitā”tipadehi vuttā, catuttho visesatthopi vutto. Tattha satiyā pariggaṇhantoti sampayuttāya, pubbabhāgāya vā satiyā pariggahetabbe pariggaṇhanto yogī. Jināti pāpake akusale dhammeti samucchadavasena lāmake kilese jināti abhibhavati. Ayañca puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā. Dhammesu hi jinantesu taṃdhammasamaṅgīpuggalopi jināti nāma. Te ca dhammā satim avihāya attano pavattikkhaṇe jinitumāraddhā jitāti vuccanti yathā “bhuñjitumāraddho bhutto”ti vuccati. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabbaṃ. Evaṃ santepi “parijitā”ti vattabbe ja-kārassa ca-kāraṃ katvā “paricitā”ti vuttaṃ, yathā sammā gado assāti sugatoti atthavikappe da-kārassa ta-kāro niruttillakkhaṇena kato, evamidhāpi veditabbo. Imasmiṃ atthavikappe paricitāti padaṃ kattusādhanaṃ, purimāni tīṇi kammāsādhanaṇi.

Cattāro susamāradhāti cattāro susamāradhatthāti vuttaṃ hoti, atthasaddassa lopo daṭṭhabbo. Susamāradhāti padassa atthāpi hi idha susamāradhāti vuttāti veditabbā, susamāradhadhammā vā. Caturatthabhedato cattāroti vuttāti veditabbā, na dhammabhedato. Yasmā pana subhāvitāyeva susamāradhā honti, na aññe, tasmā tayo bhāvanatthā idhāpi vuttā. Āsevanatthopi tīsu vuttasu vuttoyeva hoti, tasmā taṃ avatvā tappaccanīkānaṃ susamūhatattho vutto. Paccanīkasamugghātena hi āradhāpariyosānaṃ paññāyati, tena susamāradhassa sikhāppatto attho vutto hoti. Tattha tappaccanīkānanti tesāṃ jhānavipassanāmaggānaṃ paṭipakkhabhūtānaṃ. Kilesānanti kāmaccchandādīnaṃ niccasaññādisampayuttānaṃ sakkāyadiṭṭhādīnañca. Susamūhatattāti vikkhambhanatadaṅgasamucchedavasena suṭṭhu samūhatattā nāsittā. Potthakesu pana “susamugghātattā”ti likhanti, taṃ na sundaraṃ.

161. Puna tasseva padassa aññampi atthavikappaṃ dassento susamantiādimāha. Tattha tattha jātāti tasmīṃ sikhāppattabhāvanāvisese jātā. Anavajjāti kilesānaṃ ārammaṇabhāvānupagamanena kilesadosavirahitā. Kusalāti jātivasena kusalā. Bodhipakkhiyāti bujjhanatṭhena bodhīti laddhanāmassa ariyassa pakkhe bhavattā bodhipakkhiyā. Pakkhe bhavattāti hi upakārabhāve ṭhitattā. Te ca “cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcendriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti sattatiṃsa dhammā. Idaṃ samanti idaṃ maggakkhaṇe dhammajātaṃ samucchedavasena kilese sameti vināsetīti samaṃ nāma. Nirodho nibbānanti dukkhanirodhattā nirodho, vānasaṅkhātāya taṇhāya abhāvā nibbānaṃ. Idaṃ susamanti idaṃ nibbānaṃ sabbasaṅkhatavisamāpagatattā suṭṭhu samanti susamaṃ nāma. Ñātanti bodhipakkhiyasaṅkhātāṃ samaṃ asammohato ñāṇena ñātaṃ, nibbānasaṅkhātāṃ susamaṃ ārammaṇato ñāṇena ñātaṃ. Tadeva dvayaṃ teneva cakkhunā viya diṭṭhaṃ. Viditanti tadeva dvayaṃ santāne uppādanena ārammaṇakaraṇena ca paṭiladdhaṃ. Ñātaṃ viya paññāya sacchikataṃ phassitañca. “Asallīnaṃ asammuṭṭhā asāraddho ekagga”nti purimassa purimassa padassa atthappakāsaṃ. Tattha āradhanti paṭṭhapitaṃ. Asallīnanti asaṅkucitaṃ. Upaṭṭhitāti upagantvā ṭhitā. Asammuṭṭhāti avinaṭṭhā. Passaddhoti nibbuto. Asāraddhoti niddaratho. Samāhitanti samaṃ ṭhapitaṃ. Ekagganti avikkhittaṃ.

“Cattāro susamāradhā”tiādi sakalassa susamāradhavadanassa mūlattho. “Atthi sama”ntiādi pana susamavadanassa, “ñāta”ntiādi āradhavadanassa vikappatthā. Tatthāyaṃ padatthasaṃsandana - “samā ca susamā ca samasusamā”ti vattabbe ekadesasarūpekasesaṃ katvā “susamā” icceva vuttā yathā nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpanti. “Idaṃ samaṃ, idaṃ susama”nti pana anaññāpekkhaṃ katvā napuṃsakavacanāṃ kataṃ. Yasmā pana ñātampi diṭṭhanti vuccati, diṭṭhañca āradhañca atthato ekaṃ. Viditasacchikataphassitāni pana ñātavevacanāni, tasmā ñātanti āradhatthoyeva vutto hoti.

Āradhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnanti ayaṃ pana āradhavadanassa ujukatthoyeva. Upaṭṭhitā satītiādīni pana sampayuttavīriyassa upakāradhammadassanattaṃ vuttāni, na āradhavadanassa atthadassanattaṃ. Purimena atthena suṭṭhu samāradhāti susamāradhā ca, iminā atthena susamā āradhāti susamāradhā ca ekasese kate “susamāradhā”ti vuccanti. Imamatthaṃ pariggahetvā “tena vuccati susamāradhā”ti vuttaṃ.

Anupubbanti yathānukkamenāti attho, pubbaṃ pubbaṃ anūti vuttaṃ hoti. Dīghaṃ

assāsavasenāti dīghanti vuttaassāsavasena. Purimā purimāti purimā purimā sati. Etena pubbantipadassa attho vutto hoti. Pacchimā pacchimāti satiyeva. Etena anūtipadassa attho vutto hoti. Ubhayena pubbañca anu ca paricitāti attho vutto hoti. Upari soḷasa vatthūni vitthāretvā vacanato idha saṅkhipitvā “paṭinissaggānupassī”ti antimameva dassitaṃ. Yasmā sikhāppattabhāvanassa sabbāpi ānāpānassatiyo punappunaṃ yathāruci pavattanato anuparicitāpi honti. Tena vuttaṃ - “aññaṃaññaṃ paricitā ceva honti anuparicitā cā”ti.

Yathatthāti yathāsabhāvatthā. Attadamathatthoti arahattamaggakkhaṇe attano nibbisevanattho. Samathatthoti sītibhāvattho. Parinibbāpanatthoti kilesaparinibbānena. Abhiññatthoti sabbadhammavasena. Pariññatthādayo maggaññakiccavasena. Saccābhisamayattho catunnaṃ saccānaṃ ekapaṭivedhadassanavasena. Nirodhe paṭiṭṭhāpakattho ārammaṇakaraṇavasena.

Buddhotipadassa abhāvepi buddhenātipade yo so buddho, taṃ niddisitukāmena buddhoti vuttaṃ. Sayambhūti upadesaṃ vinā sayameva bhūto. Anācariyakoti sayambhūpadassa atthavivaraṇaṃ. Yo hi ācariyaṃ vinā saccāni paṭivijjhati, so sayambhū nāma hoti. Pubbe ananussutesūtiādi anācariyakabhāvassa atthappakāsaṃ. Ananussutesūti ācariyaṃ ananussutesu. Sāmantī sayameva. Abhisambujjhīti bhusaṃ sammā paṭivijjhi. Tattha ca sabbaññutaṃ pāpuṇīti tesu ca saccesu sabbaññubhāvaṃ pāpuṇi. Yathā saccāni paṭivijjhantā sabbaññuno honti, tathā saccānaṃ paṭividdhattā evaṃ vuttaṃ. Sabbaññutaṃ pattotipi pāṭho. Balesu ca vasibhāvanti dasasu ca tathāgatabalesu issarabhāvaṃ pāpuṇi. Yo so evaṃ bhūto, so buddhoti vuttaṃ hoti. Tattha sabbesu dhammesu appaṭihataññānimittānuttaravimokkhādhigamaparibhāvitāṃ khandhasantānaṃ upādāya paṇṇattiko, sabbaññutapadaṭṭhānaṃ vā saccābhisambodhimupādāya paṇṇattiko sattaviseso buddho. Ettāvatā atthato buddhavibhāvanā katā hoti.

162. Idāni byañjanato vibhāvento buddhoti kenaṭṭhena buddhotiādimāha. Tattha yathā loke avagantā avagatoti vuccati, evaṃ bujjhitā saccānīti buddho. Yathā paṇṇasosā vātā paṇṇasusāti vuccanti, evaṃ bodhetā pajāyāti buddho. Sabbaññutāya buddhoti sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā buddhoti vuttaṃ hoti. Sabbadassāvitāya buddhoti sabbadhammānaṃ ñāṇacakkhunā diṭṭhattā buddhoti vuttaṃ hoti. Anaññaneyyatāya buddhoti aññena abodhanīyato sayameva buddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. Visavitāya buddhoti nānāguṇavisavanato padumamiva vikasaṇaṭṭhena buddhoti vuttaṃ hoti. Khīṇāsavaśaṅkhātena buddhotiādihi chahi pariyāyehi cittasaṅkokakaradhammappahānena niddakkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddakkhayavibuddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. Saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā saṅkhātenāti vacanassa koṭṭhāsenāti attho. Taṇhālepadiṭṭhilepābhāvena nirupalepasaṅkhātena. Savāsanānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā ekantavacanena visesetvā ekantavītarāgotiādi vuttaṃ. Ekantanikkilesoti rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkilesa. Ekāyanamaggaṃ gatoti buddhoti gamanatthānaṃ dhātūnaṃ bujjhanatthattā bujjhanatthāpi dhātuyo gamanatthā honti, tasmā ekāyanamaggaṃ gatattā buddhoti vuttaṃ hoti. Ekāyanamaggoti cettha -

“Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ;
Nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisi saṅkamo”ti. -

Maggassa bahūsu nāmesu ayananāmena vutto. Tasmā ekamaggabhūto maggo, na dvedhāpathabhūtōti attho. Atha vā ekena ayitabbo maggoti ekāyanamaggo. Ekenāti gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya pavivekena cittena. Ayitabboti paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchantīti attho. Ekesaṃ ayano ekāyano. Eketi seṭṭhā, sabbasattaseṭṭhā ca sammāsambuddhā, tasmā ekāyanamaggoti sammāsambuddhānaṃ ayanabhūto maggoti vuttaṃ hoti. Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṃ ayano maggoti ekāyanamaggo, ekasmiṃyeva buddhasāsane pavattamāno maggo, na aññatthāti vuttaṃ hoti. Api ca ekaṃ ayatīti ekāyano, pubbabhāge nānāmukhabhāvanāyappavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti, tasmā ekāyanamaggoti ekanibbānagamanamaggoti attho. Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti buddhoti na parehi buddhattā buddho, kiṃ pana sayameva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddhoti buddhi buddhaṃ bodhoti pariāyavacanametam. Tattha yathā nīlarattaguṇayogā nīlo paṭo ratto paṭoti vuccati, evaṃ buddhaguṇayogā buddhoti ñāpetum vuttaṃ.

Tato paraṃ buddhoti netam nāmantīdi “atthamanugatā ayaṃ paññattī”ti ñāpanattham vuttaṃ. Tattha mittā sahāyā. Amaccā bhaccā. Ñātī pitupakkhikā. Sālohitā mātupakkhikā. Samaṇā pabbajjūpagatā. Brāhmaṇā bhovādino, samitapāpabāhitapāpā vā. Devatā sakkādayo brahmāno ca. Vimokkhantikanti vimokkho arahattamaggo, vimokkhassa anto arahattaphalaṃ, tasmīṃ vimokkhante bhavaṃ vimokkhantikaṃ nāma. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijjhati, arahattaphalodaye siddho hoti, tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti. Tam nemittikampi nāmaṃ vimokkhante bhavaṃ nāma hoti. Tena vuttaṃ - “vimokkhantikametam buddhānaṃ bhagavantāna”nti. Bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhāti mahābodhirukkhamūle yathāvuttakkhaṇe sabbaññutaññāṇassa paṭilābhena saha. Sacchikā paññattīti arahattaphalasacchikiriyāya, sabbadhammasacchikiriyāya vā jātā paññatti. Yadidaṃ buddhoti yā ayaṃ buddhoti paññatti, ayaṃ byañjanato buddhavibhāvanā.

“Yathā buddhena desitā”tigāthāpādassa pana iminā padabhājanīye vuttatthena ayaṃ saṃsandanā - ānāpānassatiyo ca yathā buddhena desitā, yena pakārena desitā. Yathāsaddena saṅgahitā dasa yathatthā ca yathā buddhena desitā, yena pakārena desitāti pakāratthassa ca yathāsaddassa, sabhāvatthassa ca yathāsaddassa sarūpekasesavasena ekasesaṃ katvā “yathā”ti vuttanti veditabbaṃ. Padabhājanīye panassa yathatthesu ekekassa yojanāvasena “desito”ti ekavacanam kataṃ.

“Soti gahaṭṭho vā hoti pabbajito vā”ti vuttattā ādipadehi yassa gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vāti vuttameva hoti. Lokattho vuttoyeva. Pabhāsetīti attano ñāṇassa pākaṭam karotīti attho. Abhisambuddhattāti sāvakaṃ pāramiññāṇenapi paṭividdhabhāvena. Obhāsetīti kāmāvacarabhūtaṃ lokaṃ. Bhāsetīti rūpāvacarabhūtaṃ lokaṃ. Pabhāsetīti arūpāvacarabhūtaṃ lokaṃ.

Ariyañāṇanti arahattamaggañāṇam. Mahikā muttoti mahikāya mutto. Mahikāti nīhāro vuccati. Mahiyā muttotipi pāṭho. Dhūmarajā muttoti dhūmato ca rajato ca mutto. Rāhugahaṇā vipparamuttoti rāhuno candassa āsannupakkilesattā dvīhi upasaggehi visesetvā vuttaṃ. Bhāsate iti saobhāsaṭṭhena. Tapate iti satejaṭṭhena. Virocate iti ruciraṭṭhena. Evamevanti evaṃ evaṃ. Yasmā pana candopi sayaṃ bhāsanto tapanto

virocanto imaṃ okāsalokaṃ obhāseti, bhikkhu ca paññāya bhāsanto tapanto virocanto imaṃ khandhādilokaṃ paññāya obhāseti, tasmā ubhayatrāpi “bhāsetī”ti avatvā “bhāsate” icceva vuttaṃ. Evañhi vutte hetuatthopi vutto hoti. Ativisadatarābhasūriyopamaṃ aggahetvā kasmā candopamā gahitāti ce? Sabbakilesapariḷāhavūpasamena santassa bhikkhuno santaguṇayuttacandopamā anucchavikāti gahitāti veditabbaṃ. Evaṃ ānāpānassatibhāvanāsiddhisādhakaṃ yogāvacaraṃ thunitvā imāni terasa vodāne ñāṇānīti tāni ñāṇāni nigametvā dassetīti.

Vodānañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Satokāriñāṇaniddesavaṇṇanā

163. Satokāriñāṇaniddese mātikāyaṃ idha bhikkhūti imasmiṃ sāsane bhikkhu. Ayañhi ettha idha-saddo sabbappakāraānāpānassatisamādhinibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano, aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhetam - “idheva, bhikkhave, samaṇo...pe... suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti.

Araññagato vā rukkhamaḷagato vā suññāgāragato vāti idamassa ānāpānassatisamādhī bhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanaṃ. Imassa hi bhikkhuno dīgharattaṃ rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭṭaṃ cittaṃ ānāpānassatisamādhīārammaṇaṃ abhiruhitaṃ na icchati, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati. Tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbam khīraṃ pivitvā vaḍḍhitaṃ kūṭavacchaṃ dametukāmo dhenuto apānetvā ekamante mahantaṃ thambhaṃ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya, athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyitaṃ asakkonto tameva thambhaṃ upanīsideyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattaṃ rūpārammaṇādirasapānavaḍḍhitaṃ duṭṭhacittaṃ dametukāmena rūpādīārammaṇato apānetvā araññaṃ vā rukkhamaḷaṃ vā suññāgāraṃ vā pavesetvā tattha assāsapassāsathambhe satiyottena bandhitabbaṃ. Evamassa taṃ cittaṃ ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇaṃ alabhamānaṃ satiyottaṃ chinditvā palāyitaṃ asakkontaṃ tamevārammaṇaṃ upacārappanāvasena upanīsidati ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā -

“Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ nara idha;
Bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe daḷha”nti. -

Evamassa taṃ senāsaṇaṃ bhāvanānurūpaṃ hoti. Atha vā yasmā idaṃ kammaṭṭhānappabhede muddhabhūtaṃ sabbabuddhapaccekaḥbuddhabuddhasāvakānaṃ visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ itthipurisahatthiassādisaddasamākulaṃ gāmaṇaṃ aparicajjitvā na sukaraṃ bhāvetuṃ saddakaṇṭakattā jhānassa. Agāmake pana araññe sukaraṃ yogāvacarena idaṃ kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā ānāpānacatukkajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammāsītva aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ. Tasmā tassa anurūpaṃ senāsaṇaṃ upadisaṇto bhagavā “araññagato vā”tiādimāha, tatheva thero.

Vatthuvijjācariyo viya hi bhagavā, so yathā vatthuvijjācariyo nagarabhūmiṃ passitvā suṭṭhu upaparikkhitvā “ettha nagaraṃ māpethā”ti upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṃ labhati, evamevaṃ yogāvacarassa anurūpaṃ senāsanaṃ upaparikkhitvā “ettha kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitabba”nti upadisati, tato tattha kammaṭṭhānaṃ anuyuttena yoginā kamena arahatte patte “sammāsambuddho vata so bhagavā”ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati. Ayaṃ pana bhikkhu “dīpisadiso”ti vuccati. Yathā hi mahādīpirājā araññe tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya nilīyitvā vanamahimsagokaṇṇasūkarādayo mige gaṇhāti, evamevaṃ ayaṃ araññādīsu kammaṭṭhānaṃ anuyuñjanto bhikkhu yathākkamena sotāpattisakadāgāmiānāgāmiarahattamagge ceva ariyaphalāni ca gaṇhātīti veditabbo. Tenāhu porāṇā -

“Yathāpi dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhate mige;
Tathevāyaṃ buddhaputto, yuttayogo vipassako;
Araññaṃ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttama”nti.

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṃ araññasenāsanaṃ dassento “araññagato vā”tiādimāha.

Tattha araññagatoti upari vuttalakkhaṇaṃ yaṃkiñci pavivekasukhaṃ araññaṃ gato. Rukkhamūlagatoti rukkhasamīpaṃ gato. Suññāgāragatoti suññaṃ vivittokāsaṃ gato. Ettha ca ṭhapetvā araññaṃ rukkhamūlaṃ avasesasattavidhasenāsanaṃ gatopi “suññāgāragato”ti vattum vaṭṭati. Navavidhañhi senāsanaṃ. Yathāha - “so vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñja”nti. Evamassa ututtayānukūlaṃ dhātucariyānukūlaṃ ānāpānassatibhāvanānurūpaṃ senāsanaṃ upadisitvā alīnānuddhaccapakkhikaṃ santamiriyaṃ pathaṃ upadisanto nisīdatīti āha. Athassa nisajjāya daḥhabhāvaṃ assāsapassāsānaṃ pavattanasamatthataṃ ārammaṇapariggahūpāyaṃ dassento pallaṅkaṃ ābhujitvātiādimāha. Tattha pallaṅkanti samantato ūrubaddhāsanaṃ. Ābhujitvāti bandhitvā. Ujuma kāyaṃ paṇidhāyāti uparimasarīraṃ ujuma ṭhapetvā aṭṭhārassa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa dhammamāṃsaṃsaṃhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesam paṇamaṇapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyuma, tā na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ na paripatati, vuddhiṃ phātiṃ upagacchati.

Parimukhaṃ satima upaṭṭhapetvāti kammaṭṭhānābhimukhaṃ satima ṭhapayitvā. So satova assasati sato passasatīti so bhikkhu evaṃ nisīditvā evaṃca satima upaṭṭhapetvā taṃ satima avijahanto sato eva assasati sato passasati, satokārī hotīti vuttaṃ hoti.

Idāni yehi pakārehi satokārī hoti, te pakāre dassetuṃ dīghaṃ vā assasantotiādimāha. Tattha dīghaṃ vā assasantoti dīghaṃ vā assāsaṃ pavattayanto. Tathā rassaṃ. Yā pana nesaṃ dīgharassatā, sā kālavasena veditabbā. Kadāci hi manussā hatthiahiādayo viya kālavasena dīghaṃ assasanti ca passasanti ca, kadāci sunakhasasādayo viya rassaṃ. Aññathā hi cuṇṇavicuṇṇā assāsapassāsā dīgharassā nāma na honti. Tasmā te dīghaṃ kālaṃ pavisantā ca nikkhamantā ca dīghā, rassaṃ kālaṃ pavisantā ca nikkhamantā ca rassāti veditabbā. Tatrāyaṃ bhikkhu upari vuttehi navahākārehi dīghaṃ assasanto ca passasanto ca dīghaṃ assasāmi, passasāmīti pajānāti, tathā rassaṃ.

Evam pajānato ca -

“Dīgho rasso ca assāso, passāsopi ca tādiso;
Cattāro vaṇṇā vattanti, nāsikaggeva bhikkhuno”ti.

Navannañcassa ākārānaṃ ekenākārena kāyānupassanāsatiṭṭhānabhāvanā sampajjatīti veditabbā. Sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmīti sikkhati. Sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmīti sikkhatīti sakalassa assāsakāyassādimajjhapariyosānaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto assasissāmīti sikkhati. Sakalassa passāsakāyassādimajjhapariyosānaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto passasissāmīti sikkhati. Evam viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto ñāṇasampayuttacittena assasati ceva passasati ca. Tasmā “assasissāmīti passasissāmīti sikkhatī”ti vuccati. Ekassa hi bhikkhuno cuṇṇavicuṇṇavisāṭṭe assāsakāye, passāsakāye vā ādi pākaṭo hoti, na majjhapariyosānaṃ. So ādimeva pariggahetuṃ sakkoti, majjhapariyosāne kilamati. Ekassa majjhaṃ pākaṭaṃ hoti, na ādipariyosānaṃ. So majjhameva pariggahetuṃ sakkoti, ādipariyosāne kilamati. Ekassa pariyoṣānaṃ pākaṭaṃ hoti, na ādimajjhaṃ. So pariyoṣānaṃyeva pariggahetuṃ sakkoti, ādimajjhe kilamati. Ekassa sabbhaṃ pākaṭaṃ hoti, so sabbampi pariggahetuṃ sakkoti, na katthaci kilamati. Tādisena bhavitabbanti dassento āha - “sabbakāyapaṭisaṃvedī”tiādi.

Tattha sikkhatīti evaṃ ghaṭati vāyamati. Yo vā tathābhūtaṃ saṃvaro, ayamettha adhisīlasikkhā. Yo tathābhūtaṃ samādhi, ayaṃ adhicittasikkhā. Yā tathābhūtaṃ paññā, ayaṃ adhipaññāsikkhāti imā tisso sikkhāyo tasmīṃ ārammaṇe tāya satiyā tena manasikārena sikkhati āsevati bhāveti bahulīkarotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Tattha yasmā purimanayena kevalaṃ assasitabbaṃ passasitabbameva ca, na aññaṃ kiñci kātappaṃ, ito paṭṭhāya pana ñāṇuppādanādīsu yogo karaṇīyo. Tasmā tattha “assasāmīti pajānāti passasāmīti pajānāti”ceva vattamānakālavasena pāḷiṃ vatvā ito paṭṭhāya kattabbassa ñāṇuppādanādino ā-kārassa dassanattamaṃ “sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī”tiādinā nayena anāgatakālavasena pāḷi āropitāti veditabbā.

Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ...pe... sikkhatīti oḷārikaṃ assāsapassāsasaṅkhātamaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhento paṭippassambhento nirodhento vūpasamento assasissāmīti passasissāmīti sikkhati.

Tatrevaṃ oḷārikasukhumatā ca passaddhi ca veditabbā - imassa hi bhikkhuno pubbe apariggahitakāle kāyo ca cittaṇca sadarathā honti oḷārikā. Kāyacittānaṃ oḷārikatte avūpasante assāsapassāsāpi oḷārikā honti, balavatarā hutvā pavattanti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panassa kāyopi cittampi pariggahitā honti, tadā te santā honti vūpasantā. Tesu vūpasantesu assāsapassāsā sukhumā hutvā pavattanti, “atthi nu kho, natthī”ti vicetabbākārappattā honti. Seyyathāpi purisassa dhāvitvā pabbatā vā orohitvā mahābhāraṃ vā sīsato oropetvā ṭhitassa oḷārikā assāsapassāsā honti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panesa taṃ parissamaṃ vinodetvā nhatvā ca pivitvā ca allasāṭakaṃ hadaye katvā sītāya chāyāya nipanno hoti, athassa te assāsapassāsā sukhumā honti “atthi nu kho, natthī”ti vicetabbākārappattā, evamevaṃ imassa bhikkhuno apariggahitakāleti vitthāretabbaṃ. Tathā hissa pubbe apariggahitakāle

“oḷārikoḷārike kāyasaṅkhāre passambhemī”ti ābhogasamannāhāramanasikāro natthi, pariggahitakāle pana atthi. Tenassa apariggahitakālato pariggahitakāle kāyasaṅkhāro sukhumo hoti. Tenāhu porāṇā -

“Sāraddhe kāye citte ca, adhimattaṃ pavattati;
Asāraddhamhi kāyamhi, sukhumaṃ sampavattatī”ti.

Pariggahepi oḷāriko, paṭhamajjhānūpacāre sukhumo. Tasmimpi oḷāriko, paṭhamajjhāne sukhumo. Paṭhamajjhāne ca dutiyajjhānūpacāre ca oḷāriko, dutiyajjhāne sukhumo. Dutiyajjhāne ca tatiyajjhānūpacāre ca oḷāriko, tatiyajjhāne sukhumo. Tatiyajjhāne ca catutthajjhānūpacāre ca oḷāriko, catutthajjhāne atisukhumo appavattimeva pāpuṇāti. Idaṃ tāva dīghabhāṇakasamṃyutta bhāṇakānaṃ matam.

Majjhimbhāṇakā pana “paṭhamajjhāne oḷāriko, dutiyajjhānūpacāre sukhumo”ti evaṃ heṭṭhimahēṭṭhimajjhānato uparūparijjhānūpacārepi sukhumataraṃ icchanti. Sabbesaṃyeva pana matena apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro pariggahitakāle paṭippassambhati, pariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro paṭhamajjhānūpacāre...pe... catutthajjhānūpacāre pavattakāyasaṅkhāro catutthajjhāne paṭippassambhati. Ayaṃ tāva samathe nayo.

Vipassanāyaṃ pana apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro oḷāriko, mahābhūtapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, upādārūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sakalarūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, arūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, rūpārūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, paccayapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sappaccayanāmarūpadassane sukhumo. Sopi oḷāriko, lakkhaṇārammaṇika vipassanāya sukhumo. Sopi dubbalavipassanāya oḷāriko, balavavipassanāya sukhumo. Tattha pubbe vuttanayeneva purimassa purimassa pacchimena pacchimena paṭippassaddhi veditabbā. Evamettha oḷārikasukhumatā paṭippassaddhi ca veditabbā. Ayaṃ tāvettha kāyānupassanāvasena vuttassa paṭhamacatukkassa anupubbapadavaṇṇanā.

Yasmā panettha idameva catukkaṃ ādikammikassa kammaṭṭhānavasena vuttaṃ, itarāni pana tīṇi catukkāni ettha pattaññānassa vedanācittadhammānupassanāvasena, tasmā imaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā ānāpānecatukkajjhānapadaṭṭhānāya vipassanāya saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitukāmena ādikammikena kulaputtena visuddhimagge vuttanayena sīlapisodhanādīni sabbakiccāni katvā sattaṅgasamannāgatassa ācariyassa santike pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggahetabbam. Tatrime pañca sandhaya uggaho paripucchā upaṭṭhānaṃ appanā lakkhaṇanti. Tattha uggaho nāma kammaṭṭhānassa uggaṇhanaṃ. Paripucchā nāma kammaṭṭhānassa paripucchanaṃ. Upaṭṭhānaṃ nāma kammaṭṭhānassa upaṭṭhānaṃ. Appanā nāma kammaṭṭhānassa appanā. Lakkhaṇaṃ nāma kammaṭṭhānassa lakkhaṇaṃ, “evaṃ lakkhaṇamidaṃ kammaṭṭhāna”nti kammaṭṭhānasabhāvūpadhāraṇanti vuttaṃ hoti.

Evaṃ pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggaṇhanto attanāpi na kilamati, ācariyampi na viheseti. Tasmā thokaṃ uddisāpetvā bahuṃ kālaṃ sajjhāyitvā evaṃ pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ācariyassa santike vā aññattha vā aṭṭhārasa dosayutte vihāre vajjetvā pañcaṅgasamannāgate senāsane vasantena upacchinnakhuddakapalibodhena katabhattakiccena bhattachasammadaṃ paṭivinodetvā

sukhanisinnena ratanattayaguṇānussaraṇena cittaṃ sampahaṃsetvā ācariyuggahato ekapadampi aparihāpentena idaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ manasi kātabbaṃ. Tatrāyaṃ manasikāraṇidhi -

“Gaṇanā anubandhanā, phusanā ṭhapanā sallakkhaṇā;
Vivaṭṭanā pārisuddhi, tesaṇca paṭipassanā”ti.

Tattha gaṇanāti gaṇanāyeva. Anubandhanāti anugamanā. Phusanāti phuṭṭhaṭṭhānaṃ. Ṭhapanāti appanā. Sallakkhaṇāti vipassanā. Vivaṭṭanāti maggo. Pārisuddhīti phalaṃ. Tesaṇca paṭipassanāti paccavekkhaṇā. Tattha iminā ādikammikena kulaputtena paṭhamam gaṇanāya idaṃ kammaṭṭhānaṃ manasi kātabbaṃ. Gaṇentena pana pañcannaṃ heṭṭhā na ṭhapetabbam, dasannaṃ upari na netabbam, antarā khaṇḍam na dassetabbam. Pañcannaṃ heṭṭhā ṭhapentassa hi sambādhe okāse cittuppādo vipphandati sambādhe vaje sanniruddhagogaṇo viya. Dasannaṃ upari nentassa gaṇananissitova cittuppādo hoti. Antarā khaṇḍam dassentassa “sikhāppattaṃ nu kho me kammaṭṭhānaṃ, no”ti cittaṃ vikampati, tasmā ete dose vajjetvā gaṇetabbam.

Gaṇentena ca paṭhamam dandhagaṇanāya dhañṇamāpakagaṇanāya gaṇetabbam. Dhañṇamāpako hi nāliṃ pūretvā “eka”nti vatvā okirati, puna pūrento kiñci kacavaraṃ disvā chaḍḍento “ekaṃ eka”nti vadati. Eseva nayo dve dvetiādīsu. Evamevaṃ imināpi assāsapassāsesu yo upaṭṭhāti, taṃ gahetvā “ekaṃ eka”ntiādiṃ katvā yāva “dasa dasā”ti pavattamānaṃ pavattamānaṃ upalakkhetvā gaṇetabbam. Tassa evam gaṇayato nikkhamantā ca pavisantā ca assāsapassāsā pākaṭā honti.

Athānena taṃ dandhagaṇanaṃ dhañṇamāpakagaṇanaṃ pahāya sīghagaṇanāya gopālakagaṇanāya gaṇetabbam. Cheko hi gopālako sakkharādayo ucchaṅgena gahetvā rajjudaṇḍahatto pātova vajaṃ gantvā gāvo piṭṭhiyaṃ paharivā palighatthambhamatthake nisinno dvāraṃ pattam pattamyeva gāvaṃ “eko dve”ti sakkharaṃ khipitvā khipitvā gaṇeti. Tiyaṃarattiṃ sambādhe okāse dukkhaṃ vutthagogaṇo nikkhamanto aññaṃaññaṃ upanighaṃsanto vegena vegena puñjapuñjo hutvā nikkhamati. So vegena vegena “tīṇi cattāri pañca dasā”ti gaṇetiyeva, evamassāpi purimanayena gaṇayato assāsapassāsā pākaṭā hutvā sīgham sīgham punappunaṃ sañcaranti. Tato tena “punappunaṃ sañcaranti”ti ñatvā anto ca bahi ca aggahetvā dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva gahetvā “eko dve tīṇi cattāri pañca, eko dve tīṇi cattāri pañca cha, eko dve tīṇi cattāri pañca cha satta...pe... aṭṭha nava dasā”ti sīgham sīgham gaṇetabbameva. Gaṇanāpaṭibaddhe hi kammaṭṭhāne gaṇanabaleneva cittaṃ ekaggaṃ hoti arittupatthambhanavasena caṇḍasote nāvāṭhapanamiva.

Tassevaṃ sīgham sīgham gaṇayato kammaṭṭhānaṃ nirantaram pavattaṃ viya hutvā upaṭṭhāti. Atha “nirantaram pavattati”ti ñatvā anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabbam. Antopavisanavātena hi saddhiṃ cittaṃ pavesayato abbhantaram vātabbhāhataṃ medapūritaṃ viya hoti. Bahinikkhamanavātena saddhiṃ cittaṃ nīharato bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṃ vikkhipati. Phuṭṭhaphuṭṭhokāse pana satim ṭhapetvā bhāventasseva bhāvanā sampajjati. Tena vuttaṃ - “anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabba”nti.

Kīvaciraṃ panetaṃ gaṇetabbanti? Yāva vinā gaṇanāya assāsapassāsārammaṇe sati santiṭṭhati. Bahi visaṭavittakkavicchedaṃ katvā assāsapassāsārammaṇe sati saṇṭhāpanatthaṃyeva hi gaṇanāti.

Evam gaṇanāya manasi katvā anubandhanāya manasi kātabbaṃ. Anubandhanā nāma gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā satiyā niraṇṭaraṃ assāsapassāsānaṃ anugamaṇaṃ. Tañca kho na ādimajjhapiyosānānugamanavasena. Ādimajjhapiyosānāni tassānugamaṇe ādīnavā ca heṭṭhā vuttāyeva.

Tasmā anubandhanāya manasikarontena na ādimajjhapiyosānavasena manasi kātabbaṃ, apica kho phusanāvasena ca ṭhapanāvasena ca manasi kātabbaṃ. Gaṇanānubandhanāvasena viya hi phusanāṭhapanāvasena visuṃ manasikāro natthi, phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva pana gaṇento gaṇanāya ca phusanāya ca manasi karoti, tattheva gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhanto, appanāvasena ca cittaṃ ṭhapento “anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi karotī”ti vuccati. Svāyamattho aṭṭhakathāsu vuttapaṇḍuladovārikopamāhi idheva pāḷiyaṃ vuttakakacūpamāya ca veditabbo.

Tatrāyaṃ paṇḍulopamā - seyyathāpi paṇḍulo dolāya kīlataṃ mātāputtānaṃ dolaṃ khipitvā tattheva dolāthambhamūle nisinno kamena āgacchantassa ca gacchantassa ca dolāphalakassa ubho koṭiyo majjhañca passati, na ca ubhokoṭimajjhānaṃ dassanatthaṃ byāvaṇo hoti, evameva bhikkhu sativasena upanibandhanatthambhamūle ṭhatvā assāsapassāsadolāṃ khipitvā tattheva nimitte satiyā nisīdanto kamena āgacchantānañca gacchantānañca phuṭṭhaṭṭhāne assāsapassāsānaṃ ādimajjhapiyosānaṃ satiyā anugacchanto tattheva cittaṃ ṭhapetvā passati, na ca tesam dassanatthaṃ byāvaṇo hoti. Ayaṃ paṇḍulopamā.

Ayaṃ pana dovārikopamā - seyyathāpi dovāriko nagarassa anto ca bahi ca purise “ko tvaṃ, kuto vā āgato, kuhiṃ vā gacchasi, kiṃ vā te hatthe”ti na vīmaṃsati. Na hi tassa te bhārā, dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva pana vīmaṃsati, evameva imassa bhikkhuno antopaviṭṭhavātā ca bahinikkhantavātā ca na bhārā honti, dvārappattā dvārappattāyeva bhārāti ayaṃ dovārikopamā.

Kakacūpamā pana “nimittaṃ assāsapassāsā”tiādinā nayena idha vuttāyeva. Idha panassa āgatāgatavasena amanasikāramattameva payoṇanti veditabbaṃ.

Idaṃ kammaṭṭhānaṃ manasikaroto kassaci na cireneva nimittañca uppajjati, avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā appanāsaṅkhātā ṭhapanā ca sampajjati. Kassaci pana gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabhuti yathā sāraddhakāyassa mañce vā pīṭhe vā nisīdato mañcapīṭhaṃ onamati vikūjati, paccattharaṇaṃ valiṃ gaṇhāti, asāraddhakāyassa pana nisīdato neva mañcapīṭhaṃ onamati na vikūjati, na paccattharaṇaṃ valiṃ gaṇhāti, tūlapicupūritaṃ viya mañcapīṭhaṃ hoti. Kasmā? Yasmā asāraddho kāyo lahuko hoti, evamevaṃ gaṇanāvasena manasikārakālato pabhuti anukkamato oḷārikaassāsapassāsānirodhavasena kāyadarathe vūpasante kāyopi cittampi lahukaṃ hoti, sarīraṃ ākāse laṅghanākārappattaṃ viya hoti.

Tassa oḷārike assāsapassāse niruddhe sukhumaassāsapassāsanimittārammaṇaṃ cittaṃ pavattati. Tasmimpi niruddhe aparāparaṃ tato sukhumataraṃ sukhumataraṃ assāsapassāsanimittārammaṇaṃ pavattatiyeva. Svāyamattho upari vuttakaṃsathālopamāya veditabbo.

Yathā hi aññāni kammaṭṭhānāni uparūpari vibhūtāni honti, na tathā idaṃ. Idaṃ pana uparūpari bhāventassa sukhumattaṃ gacchati, upaṭṭhānampi na upagacchati. Evaṃ anupaṭṭhahante pana tasmim̐ tena bhikkhunā “ācariyaṃ pucchissāmī”ti vā “naṭṭhaṃ dāni me kammaṭṭhāna”nti vā utṭhāyāsanaṃ na gantabbam̐. Iriyāpathaṃ vikopetvā gacchato hi kammaṭṭhānaṃ navanavameva hoti. Tasmā yathānisinneneva desato āharitabbam̐.

Tatrāyaṃ āharaṇūpāyo - tena bhikkhunā kammaṭṭhānassa anupaṭṭhānabhāvaṃ ñatvā iti paṭisañcikkhitabbam̐ “ime assāsapassāsā nāma kattha atthi, kattha natthi. Kassa vā atthi, kassa vā natthī”ti. Athevaṃ paṭisañcikkhato “ime antomātukucchiyaṃ natthi, udae nimuggānaṃ natthi, tathā asaññībhūtānaṃ matānaṃ catutthajjhānasamāpannānaṃ rūpārūpabhavasamaṅgīnaṃ nirodhasamāpannāna”nti ñatvā evaṃ attanāva attā paṭicodetabbo “nanu, tvaṃ paṇḍita, neva mātukucchigato, na udae nimuggo, na asaññībhūto, na mato, na catutthajjhānasamāpanno, na rūpārūpabhavasamaṅgī, na nirodhasamāpanno. Atthiyeva te assāsapassāsā, mandapaññatāya pana pariggahetuṃ na sakkosī”ti. Athānena pakatiphuṭṭhavasena cittaṃ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Ime hi dīghanāsikassa nāsāpuṭaṃ ghaṭṭentā pavattanti, rassanāsikassa uttarotṭhaṃ. Tasmānena imaṃ nāma ṭhānaṃ ghaṭṭentīti nimittaṃ ṭhapetabbam̐. Imameva hi atthavaṣaṃ paṭicca vuttaṃ bhagavatā - “nāhaṃ, bhikkhave, muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatibhāvanaṃ vadāmī”ti. Kiñcāpi hi yaṃkiñci kammaṭṭhānaṃ satassa sampajānasseva sampajjati, ito aññaṃ pana manasikarontassa pākaṭaṃ hoti. Idaṃ pana ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ garukaṃ garukabhāvanaṃ buddhapaccekabuddhabuddhaputtānaṃ mahāpurisānaṃyeva manasikārabhūmibhūtaṃ, na ceva ittaraṃ, na ca ittaraśattasamāsevitam̐. Yathā yathā manasi kariyati, tathā tathā santañceva hoti sukhumañca. Tasmā ettha balavatī sati ca paññā ca icchitabbā.

Yathā hi maṭṭhasāṭakassa tunnakaraṇakāle sūcipi sukhumā icchitabbā, sūcipāsavedhanampi tato sukhumataraṃ, evamevaṃ maṭṭhasāṭakasadisassa imassa kammaṭṭhānassa bhāvanākāle sūcipaṭibhāgā satipi sūcipāsavedhanapaṭibhāgā taṃsampaṃyuttā paññāpi balavatī icchitabbā. Tāhi ca pana satipaññāhi samannāgatena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññatra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā.

Yathā hi kassako khettaṃ kasitvā balībaddhe muñcitvā gocaramukhe katvā chāyāya nisinna vissameyya, athassa te balībaddhā vegena aṭaviṃ paviseyyuṃ. Yo hoti cheko kassako, so puna te gahetvā yojetukāmo na tesam̐ anupadaṃ gantvā aṭaviṃ āhiṇḍati. Atha kho rasmiñca patodañca gahetvā ujukameva tesam̐ nipātanatitthaṃ gantvā nisīdati vā nipajjati vā. Atha te goṇe divasabhāgaṃ caritvā nipātanatitthaṃ otaritvā nhatvā ca pivitvā ca paccuttaritvā ṭhite disvā rasmiyā bandhitvā patodena vijjhanto ānetvā yojetvā puna kammaṃ karoti. Evamevaṃ tena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññatra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā. Satirasmiṃ pana paññāpatodañca gahetvā pakatiphuṭṭhokāse cittaṃ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Evaṃ hissa manasikaroto na cirasseva te upaṭṭhahanti nipātanatitthe viya goṇā. Tato tena satirasmiyā bandhitvā tasmim̐yeva ṭhāne yojetvā paññāpatodena vijjhantena punappunaṃ kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitabbam̐.

Tassevamanuyuñjato na cirasseva nimittam upaṭṭhāti. Taṃ panetaṃ na sabbesaṃ ekasadisam hoti, apica kho kassaci sukhasamphassaṃ uppādayamāno tūlapicu viya kappāsapicu viya vātaḍḍhāra viya ca upaṭṭhātīti ekacce āhu.

Ayaṃ pana aṭṭhakathāsu vinicchayo - idañhi kassaci tārakarūpaṃ viya maṇigulikā viya muttāgulikā viya ca, kassaci kharasamphassaṃ hutvā kappāsaṭṭhi viya dārusārasūci viya ca, kassaci dīghapāmaṅgasuttaṃ viya kusumadāmaṃ viya dhūmasikhā viya ca, kassaci vitthataṃ makkaṭakasuttaṃ viya valāhakapaṭalaṃ viya padumapupphaṃ viya rathacakkaṃ viya candamaṇḍalaṃ viya sūriyamaṇḍalaṃ viya ca upaṭṭhāti, tañca panetaṃ yathā sambahulesu bhikkhūsu suttantaṃ sajjhāyitvā nisinnesu ekena bhikkhunā “tumhākaṃ kīdisaṃ hutvā idaṃ suttaṃ upaṭṭhātī”ti vutte eko “mayhaṃ mahatī pabbateyyā nadī viya hutvā upaṭṭhātī”ti āha. Aparo “mayhaṃ ekā vanarāji viya”. Añño “mayhaṃ eko sītaccāyā sākhasampanno phalabhārabharito rukkho viyā”ti. Tesañhi taṃ ekameva suttaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Evaṃ ekameva kammaṭṭhānaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Saññajañhi etaṃ saññānidānaṃ saññāpabhavaṃ, tasmā saññānānatāya nānato upaṭṭhātīti veditabbaṃ.

Evaṃ upaṭṭhite pana nimitte tena bhikkhunā ācariyassa santikaṃ gantvā āroceṭabbaṃ “mayhaṃ, bhante, evarūpaṃ nāma upaṭṭhātī”ti. Ācariyena pana “nimittamidaṃ, āvuso, kammaṭṭhānaṃ punappunaṃ manasi karohi sappurisa”ti vattabbo. Athānena nimittēva cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Evamassāyaṃ ito pabhuti ṭhapanāvasena bhāvanā hoti. Vuttañhetam porāṇehi -

“Nimitte ṭhapayaṃ cittaṃ, nānākāraṃ vibhāvayaṃ;
Dhīro assāsapassāse, sakaṃ cittaṃ nibbandhatī”ti.

Tassevaṃ nimittupaṭṭhānato pabhuti nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva, cittaṃ upacārasamādhinā samāhitameva. Athānena taṃ nimittaṃ neva vaṇṇato manasi katabbaṃ, na lakkhaṇato paccavekkhitabbaṃ, apica kho khattiyamahesiyā cakkavattigabbho viya kassakena sāliyavagabbho viya ca āvāsādīni satta asappāyāni vajjetvā tāneva satta sappāyāni sevantena sādhuṃ rakkhitaṃ, atha naṃ evaṃ rakkhitvā punappunaṃ manasikāravasena vuddhiṃ virūḷhiṃ gamayitvā dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādetabbaṃ, vīriyasamatā yojetabbā. Tassevaṃ ghaṭentassa visuddhimagge vuttānukkamena tasmim nimitte catukkapañcakajjhānāni nibbattanti. Evaṃ nibbattacatukkapañcakajjhāno panettha bhikkhu sallakkhaṇāvivaṭṭanāvasena kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā pārisuddhiṃ pattukāmo tadeva jhānaṃ pañcahākārehi vasippattaṃ paṇaṃ katvā nāmarūpaṃ vavatthapetvā vipassanaṃ paṭṭhapeti. Kathaṃ? So hi samāpattito vuṭṭhāya assāsapassāsānaṃ samudayo karajakāyo ca cittañcāti passati. Yathā hi kammāragaggariyā dhamamānāya bhastañca purisassa ca tajaṃ vāyāmaṃ paṭicca vāto sañcarati, evamevaṃ kāyañca cittañca paṭicca assāsapassāsāti. Tato assāsapassāse ca kāyañca rūpanti, cittañca taṃsāmpayutte ca dhamme arūpanti vavatthapeti.

Evaṃ nāmarūpaṃ vavatthapetvā tassa paccayaṃ pariyesati, pariyesanto ca taṃ disvā tīsupi addhāsu nāmarūpassa pavattiṃ ārabba kaṅkhaṃ vitarati, vitiṇṇakaṅkho kalāpasammasanavasena “aniccaṃ dukkhamanattā”ti tilakkhaṇaṃ āropetvā udayabbayānupassanāya pubbhāge uppanne obhāsādayo dasa vipassanupakkilese pahāya upakkilesavimuttaṃ udayabbayānupassanāññaṃ “maggo”ti vavatthapetvā

udayaṃ pahāya bhaṅgānupassanaṃ patvā nirantaraṃ bhaṅgānupassanena bhayaṭo upaṭṭhitesu sabbasaṅkhāresu nibbindanto virajjanto vimuccanto yathākkamena cattāro ariyamagge pāpuṇitvā arahattaphale paṭiṭṭhāya ekūnavīsatiḥedassa paccavekkhaṇāññassa pariyaṇtaṃ patto sadevakassa lokassa aggadakkhiṇeyyo hoti. Ettāvatā cassa gaṇanaṃ ādiṃ katvā vipassanāpariyosānā ānāpānassatisamādhībhāvanā samattā hotīti. Ayaṃ sabbākārato paṭhamamacatukkavaṇṇanā.

Itaresu pana tīsu catukkesu yasmā visuṃ kammaṭṭhānabhāvanānayo nāma natthi, tasmā anupadavaṇṇanāyaneva tesāṃ evamattho veditabbo. Pītipaṭisaṃvedīti pītiṃ paṭisaṃviditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇato ca asammohato ca.

Kathaṃ ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappīṭike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃviditattā.

Kathaṃ asammohato? Sappīṭike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītiṃ khayato vayato sammasati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti. Eteneva nayena avasesapadānīpi atthato veditabbāni. Idaṃ panettha visesamattaṃ - tiṇṇaṃ jhānānaṃ vasena sukhapaṭisaṃviditā hoti. Catunnampi jhānānaṃ vasena cittasaṅkhārapaṭisaṃviditā veditabbā. Cittasaṅkhāroti vedanāsaññākkhandhā. Passambhayaṃ cittasaṅkhāranti oḷārikaṃ oḷārikaṃ cittasaṅkhāraṃ passambhento, nirodhentoti attho. So vitthārato kāyasaṅkhāre vuttanayena veditabbo. Apicettha pītipade pītisīsenā vedanā vuttā, sukhapade sarūpeneva vedanā. Dvīsu cittasaṅkhārāpadesu “saññā ca vedanā ca cetasiḱā, ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā”ti vacanato saññāsampayuttā vedanāti evaṃ vedanānupassanāyena idaṃ catukkaṃ bhāsīti veditabbaṃ.

Tatīyacatukkepi catunnaṃ jhānānaṃ vasena cittapaṭisaṃviditā veditabbā. Abhippamodayaṃ cittanti cittaṃ modento pamodento hāsento pahāsento assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi abhippamodo hoti samādhivasena ca vipassanāvasena ca.

Kathaṃ samādhivasena? Sappīṭike dve jhāne samāpajjati, so samāpattikkhaṇe sampayuttāya pītiyā cittaṃ āmodeti pamodeti. Kathaṃ vipassanāvasena? Sappīṭike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītiṃ khayato vayato sammasati. Evaṃ vipassanākkhaṇe jhānasampayuttaṃ pītiṃ ārammaṇaṃ katvā cittaṃ āmodeti pamodeti. Evaṃ paṭipanno “abhippamodayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti vuccati.

Samādahaṃ cittanti paṭhamajjhānādivasena ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto samaṃ ṭhapento, tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ khayato vayato sammasato vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena uppajjati khaṇikacittekkaggatā, evaṃ uppannāya khaṇikacittekkaggatāya vasenāpi ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto samaṃ ṭhapento “samādahaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti vuccati.

Vimocayaṃ cittanti paṭhamajjhānena nīvaraṇehi cittaṃ mocento vimocento, dutiyena vitakkavicārehi, tatīyena pītiyā, catutthena sukhadukkhehi cittaṃ mocento vimocento, tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ

khayato vayato sammāsati. So vipassanākkhaṇe aniccānupassanāya niccasaññāto cittaṃ mocento vimocento, dukkhānupassanāya sukhasaññāto, anattānupassanāya attasaññāto, nibbidānupassanāya nandito, virāgānupassanāya rāgato, nirodhānupassanāya samudayato, paṭinissaggānupassanāya ādānato cittaṃ mocento vimocento assasati ceva passasati ca. Tena vuccati - “vimocayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti. Evaṃ cittānupassanāvasena idaṃ catukkaṃ bhāsīti veditabbaṃ.

Catutthacatukke pana aniccānupassīti ettha tāva aniccaṃ veditabbaṃ, aniccatā veditabbā, aniccānupassanā veditabbā, aniccānupassī veditabbo. Tattha aniccanti pañcakkhandhā. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā. Aniccatāti tesameva uppādavayaññathattaṃ, hutvā abhāvo vā, nibbattānaṃ tenevākārena aṭṭhatvā khaṇabhaṅgena bhediti attho. Aniccānupassanāti tassā aniccatāya vasena rūpādīsu “anicca”nti anupassanā. Aniccānupassīti tāya anupassanāya samannāgato. Tasmā evaṃbhūto assasanto ca passasanto ca idha “aniccānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo.

Virāgānupassīti ettha pana dve virāgā khayavirāgo ca accantavirāgo ca. Tattha khayavirāgoti saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgo. Accantavirāgoti nibbānaṃ. Virāgānupassanāti tadubhayadassanavasena pavattā vipassanā ca maggo ca. Tāya duvidhāyapi anupassanāya samannāgato hutvā assasanto ca passasanto ca “virāgānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo. Nirodhānupassīpadehi eseva nayo.

Paṭinissaggānupassīti etthāpi dve paṭinissaggā pariccāgapaṭinissaggo ca pakkhandanapaṭinissaggo ca. Paṭinissaggoyeva anupassanā paṭinissaggānupassanā, vipassanāmaggānametaṃ adhivacanaṃ. Vipassanāti tadanāgavasena saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese paricajati, saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandatīti pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cāti vuccati. Maggo samucchadavasena saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese paricajati, ārammaṇakaraṇena ca nibbāne pakkhandatīti pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cāti vuccati. Ubhayampi pana purimapurimaññānaṃ anuanu passanato anupassanāti vuccati. Tāya duvidhāyapi paṭinissaggānupassanāya samannāgato hutvā assasanto ca passasanto ca “paṭinissaggānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo.

Ettha ca “aniccānupassī”ti taruṇavipassanāya vasena vuttaṃ, “virāgānupassī”ti tato balavatarāya saṅkhāresu virajjanasamattāya vipassanāya vasena, “nirodhānupassī”ti tato balavatarāya kilesanirodhanasamattāya vipassanāya vasena, “paṭinissaggānupassī”ti maggassa āsannabhūtāya atitikkhāya vipassanāya vasena vuttanti veditabbaṃ. Yattha pana maggopi labbhati, so abhinnoyeva. Evamidaṃ catukkaṃ suddhavipassanāvasena vuttaṃ, purimāni pana tīṇi samathavipassanāvasenāti.

Ānāpānassatimātikāvaṇṇanā nīṭṭhitā.

164. Idāni yathānikkhittaṃ mātikaṃ paṭipāṭiyā bhājetvā dassetuṃ idhāti imissā diṭṭhiyātiādi āraddhaṃ. Tattha imissā diṭṭhiyātiādīhi dasahi padehi sikkhattayasaṅkhātāṃ sabbaññubuddhasāsanameva kathitaṃ. Tañhi buddhena bhagavatā diṭṭhattā diṭṭhīti vuccati, tasseva khamanavasena khanti, rucanavasena

ruci, gahaṇavasena ādāyo, sabhāvatṭhena dhammo, sikkhitabbaṭṭhena vinayo, tadubhayenapi dhammavinayo, pavuttavasena pāvacaṇaṃ, seṭṭhacariyaṭṭhena brahmacariyaṃ, anusitṭhidānavasena satthusāsananti vuccati. Tasmā “imissā diṭṭhiyā”tiādīsu imissā buddhadiṭṭhiyā, imissā buddhakhantiyā, imissā buddharuciyā, imasmiṃ buddhaādāye, imasmiṃ buddhadhamme, imasmiṃ buddhavinaye, imasmiṃ buddhadhammavinaye, imasmiṃ buddhapāvacaṇe, imasmiṃ buddhabrahmacariye, imasmiṃ buddhasatthusāsaneti attho veditabbo. Apicetaṃ sikkhattayasaṅkhātāṃ sakalaṃ pāvacaṇaṃ bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca diṭṭhi. Bhagavato khamanavasena khanti. Ruccanavasena ruci. Gahaṇavasena ādāyo. Attano kārakaṃ apāye apatamānaṃ dhāretīti dhammo. Sova saṃkilesapakkhaṃ vinetīti vinayo. Dhammo ca so vinayo cāti dhammavinayo, kusaladhammehi vā akusaladhammānaṃ esa vinayoti dhammavinayo. Teneva vuttaṃ - “ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi ime dhammā virāgāya saṃvattanti, no sarāgāya...pe... ekaṃsena, gotami, dhāreyyāsi eso dhammo eso vinayo etaṃ satthusāsaṇa”nti. Dhammena vā vinayo, na daṇḍādīhīti dhammavinayo. Vuttampi cetāṃ -

“Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca;
Adaṇḍena asatthena, nāgo danto mahesinā”ti.

Tathā “dhammena nayamānānaṃ, kā usūyā vijānata”nti. Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadhammatthaṃ hesa vinayo, na bhavabhogāmisatthaṃ. Tenāha bhagavā - “nayidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ vussati janakuhanattha”nti vitthāro. Puṇṇattheropi āha - “anupādāparinibbānatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī”ti. Visuddhaṃ vā nayatīti vinayo, dhammato vinayo dhammavinayo. Saṃsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visuddhaṃ nibbānaṃ nayati, dhammassa vā vinayo, na titthakarānanti dhammavinayo. Dhammabhūto hi bhagavā, tasseva esa vinayo. Yasmā vā dhammā eva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na sattesu na jīvesu cāti dhammavinayo. Sātthasabyañjanatādīhi aññesaṃ vacanato padhānaṃ vacananti pavacaṇaṃ, pavacaṇameva pāvacaṇaṃ. Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyabhāvena brahmacariyaṃ. Devamanussānaṃ satthubhūtaṃ bhagavato sāsanaṃ satthusāsaṇaṃ, satthubhūtaṃ vā sāsanaṃ satthusāsaṇaṃ. “Yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti hi dhammavinayova satthāti vutto. Evametesāṃ padānaṃ attho veditabbo. Yasmā pana imasmiṃyeva sāsane sabbākāraānāpānassatisamādhinibbattako bhikkhu vijjati, na aññatra, tasmā tattha tattha “imissā”ti ca “imasmi”nti ca ayaṃ niyamo katoti veditabbo. Ayaṃ “idhā”timātikāya niddesassa attho.

Puthujjanakalyāṇako vātiādinā ca bhikkhusaddassa vacanatthaṃ avatvā idhāhippetabhikkhuyeva dassito. Tattha puthujjano ca so kilesānaṃ asamucchinnattā, kalyāṇo ca sīlādipaṭipattiyuttattāti puthujjanakalyāṇo, puthujjanakalyāṇova puthujjanakalyāṇako. Adhisīlādīni sikkhatīti sekkho. Sotāpanno vā sakadāgāmī vā anāgāmī vā. Akuppo calayitumasakkuṇeyyo arahattaphaladhammo assāti akuppadhammo. Sopi hi imaṃ samādhim bhāveti.

Araññaniddese vinayapariyāyena tāva “ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ arañña”nti āgataṃ. Suttantapariyāyena āraññakaṃ bhikkhuṃ sandhāya “āraññakaṃ nāma senāsanaṃ pañcadhanusatikaṃ pacchima”nti āgataṃ.

Vinayasuttantā pana ubhopi pariyāyadesanā nāma, abhidhammo nippariyāyadesanāti abhidhammapariyāyena araṇṇaṃ dassetuṃ nikkhamitvā bahi indakhilāti vuttaṃ, indakhilato bahi nikkhamitvāti attho. Nikkhamitvā bahi indakhilantipi pāṭho, indakhilaṃ atikkamitvā bahīti vuttaṃ hoti. Indakhiloti cettha gāmassa vā nagarassa vā ummāro.

Rukkhamūlaniddese rukkkhamūlassa pākaṭattā taṃ avatvāva yatthātiādīmāha. Tattha yatthāti yasmiṃ rukkkhamūle. Āsanti nisīdanti etthāti āsanaṃ. Paññattanti ṭhapitaṃ. Mañco vātiādīni āsanassa pabhedavacanāni. Mañcopi hi nisajjāyapi okāsattā idha āsanesu vutto. So pana masārakabundikābaddhakuḷīrapādakaāhaccapādakānaṃ aññataro. Piṭhaṃ tesaṃ aññatameva. Bhisīti uṇṇābhisicolaḥbhisivākabhisitiṇabhisipaṇṇabhisīnaṃ aññatarā. Taṭṭikāti tālapaṇṇādīhi cinitvā katā. Cammakhaṇḍoti nisajjāraho yo koci cammakhaṇḍo. Tiṇasantharādayo tiṇādīni gumbetvā katā. Tatthāti tasmīṃ rukkkhamūle. Caṅkamati vātiādīhi rukkkhamūlassa catuiriyaṃpathapavattanayogyatā kathitā. “Yatthā”tiādīhi sabbapadehi rukkkhamūlassa sandacchāyatā janavivittatā ca vuttā hoti. Kenacīti kenaci samūhena. Taṃ samūhaṃ bhinditvā vitthārento gahaṭṭhehi vā pabbajitehi vāti āha. Anākiṇṇanti asaṃkiṇṇaṃ asambādhaṃ. Yassa senāsanassa samantā gāvutampi aḍḍhayaḍḍhanampi pabbatagahanaṃ vanagahanaṃ nadīgahanaṃ hoti, na koci avelāya upasaṅkamtuṃ sakkoti, idaṃ santikepi anākiṇṇaṃ nāma. Yaṃ pana aḍḍhayaḍḍhanikaṃ vā yojanikaṃ vā hoti, idaṃ dūratāya eva anākiṇṇaṃ nāma.

Vihāroti aḍḍhayogādimuttako avasesāvāso. Aḍḍhayogoti supaṇṇavaṅkagehaṃ. Pāsādoti dve kaṇṇikā gahetvā kato dīghapāsādo. Hammiyanti upariākāsatale patiṭṭhitakūṭāgārapāsādo. Guhāti iṭṭhakāguhā silāguhā dārughā paṃsughāti evaṇhi khandhakaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ pana vihāroti samantā parihārapathaṃ antoyeva rattitṭhānadivāṭṭhānāni ca dassetvā katasenāsanāṃ. Guhāti bhūmiguhā, yattha rattindivaṃ dīpaṃ laddhuṃ vaṭṭati. Pabbataguhā vā bhūmiguhā vāti idaṃ dvayaṃ visesetvā vuttaṃ. Mātikāya sabbakālasādhāraṇalakkhaṇavasena “nisīdati”ti vattamānavacanāṃ kataṃ, idha pana nisinnassa bhāvanārambhasabbhāvato nisajjārambhapariyosānadassanatthaṃ nisinnoti niṭṭhānavacanāṃ kataṃ. Yasmā pana ujum kāyaṃ paṇidhāya nisinnassa kāyo ujuko hoti, tasmā byañjane ādaraṃ akatvā adhippetama eva dassento ujukotiādīmāha. Tattha ṭhito supaṇihitoti ujukaṃ paṇihitattā ujuko hutvā ṭhito, na sayamevāti attho. Pariggahaṭṭhoti pariggahitaṭṭho. Kiṃ pariggahitaṃ? Niyyānaṃ. Kiṃ niyyānaṃ? Ānāpānassatisamādhīyeva yāva arahattamaggā niyyānaṃ. Tenāhaniyyānaṭṭhoti mukhasaddassa jeṭṭhakatthavasena saṃsārato niyyānaṭṭho vutto. Upaṭṭhānaṭṭhoti sabhāvaṭṭhoyeva. Sabbehi panetehi padehi pariggahitaniyyānaṃ satim katvāti attho vutto hoti. Keci pana “pariggahaṭṭhoti satiyā pariggahaṭṭho, niyyānaṭṭhoti assāsapassāsānaṃ pavisananikkhamanadvāraṭṭho”ti vaṇṇayanti. Pariggahitaassāsapassāsāniyyānaṃ satim upaṭṭhapetvāti vuttaṃ hoti.

165. Bāttiṃsāya ākārehīti tāsū tāsū avatthāsū yathākkamena labbhamānānaṃ anavasesapariyādānavasena vuttaṃ. Dīghaṃ assāsavasenaṭi mātikāya “dīgha”ntivuttaassāsavasena. Evaṃ sesesu. Ekaggatanti ekaggabhāvaṃ. Avikkhepanti avikkhipanaṃ. Ekaggatā eva hi nānārammaṇesu cittassa avikkhipanato avikkhepoti vuccati. Pajānatoti asammohavasena pajānantassa, vindantassāti vā attho. “Avikkhepo me paṭiladdho”ti ārammaṇakaraṇavasena pajānantassa vā. Tāya satiyāti tāya upaṭṭhitāya satiyā. Tena ñāṇenāti tena avikkhepajānanāñāṇena. Sato

kārī hotīti ettha yasmā ñāṇasampayuttā eva sati satīti adhippetā, yathāha - “satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato”ti. Tasmā “sato”ti vacaneneva ñāṇampi gahitameva hoti.

166. Addhānasāṅkhāteti dīghasāṅkhāte kāle. Dīgho hi maggo addhānoti vuccati. Ayampi kālo dīghattā addhāno viya addhānoti vutto. “Assasatī”ti ca “passasatī”ti ca assāsañca passāsañca visum visum vatvāpi bhāvanāya nirantarappavattidassanattam “assasatipi passasatipī”ti puna samāsetvā vuttam. Chando uppajjatīti bhāvanābhivuddhiyā bhiyyobhāvāya chando jāyati. Sukhumataranti passambhanasabbhāvato vuttam. Pāmojjaṃ uppajjatīti bhāvanāpāripūriyā pīti jāyati. Assāsapassāsāpi cittaṃ vivattatīti assāsapassāse nissāya paṭibhāganimitte uppajjante pakatiassāsapassāsato cittaṃ nivattati. Upekkhā saṇṭhātīti tasmīṃ paṭibhāganimitte upacārappanāsamādhipattiyā puna samādhāne byāpārābhāvato tatramajjhattupekkhā saṇṭhāti nāma. Navahākārehīti ettha bhāvanārambhato pabhuti pure chanduppādā “assasatipi passasatipī”ti vuttā tayo ākārā, chanduppādato pabhuti pure pāmojjuppādā tayo, pāmojjuppādato pabhuti tayoti nava ākārā. Kāyoti cuṇṇavicuṇṇāpi assāsapassāsā samūhaṭṭhena kāyo. Pakatiassāsapakatipassāse nissāya uppannamittampi assāsapassāsāti nāmaṃ labhati. Upaṭṭhānaṃ satīti taṃ ārammaṇaṃ upecca tiṭṭhatīti sati upaṭṭhānaṃ nāma. Anupassanā ñāṇanti samathavasena nimittakāyānupassanā, vipassanāvasena nāmakāyarūpakāyānupassanā ñāṇanti attho. Kāyo upaṭṭhānanti so kāyo upecca tiṭṭhati ettha satīti upaṭṭhānaṃ nāma. No satīti so kāyo sati nāma na hotīti attho. Tāya satiyāti idāni vuttāya satiyā. Tena ñāṇenāti idāneva vuttana ñāṇena. Taṃ kāyaṃ anupassatīti samathavipassanāvasena yathāvuttam kāyaṃ anugantvā jhānasampayuttañāṇena vā vipassanāñāṇena vā passati.

Mātikāya kāyādīnaṃ padānaṃ abhāvepi imassa catukkassa kāyānupassanāvasena vuttattā idāni vattabbaṃ “kāye kāyānupassanāsatiṭṭhānabhāvanā”ti vacanaṃ sandhāya kāyapadaniddeso kato. Kāye kāyānupassanāti bahuvidhe kāye tassa tassa kāyassa anupassanā. Atha vā kāye kāyānupassanā, na aññadhammānupassanāti vuttam hoti. Aniccadukkhānattāsubhabhūte kāye na niccasukhattasubhānupassanā, atha kho aniccadukkhānattāsubhato kāyas seva anupassanā. Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā itthīti vā purisoti vā gahetabbassa kassaci ananupassanato tas seva kāyamattassa anupassanāti vuttam hoti. Upari vedanāsu vedanānupassanātiādisu tīsupi ese va nayo. Satiyeva upaṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ, kāyānupassanāya sampayuttaṃ satipaṭṭhānaṃ kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ, tassa bhāvanā kāyānupassanāsatiṭṭhānabhāvanā.

167. Taṃ kāyanti aniddiṭṭhepi nāmarūpakāye kāyasaddena tassāpi saṅgahitattā niddiṭṭhaṃ viya katvā vuttam. Aniccānupassanādayo hi nāmarūpakāye eva labbhanti, na nimittakāye. Anupassanā ca bhāvanā ca vuttatthā eva. Dīghaṃ assāsapassāsavasena tiādi ānāpānassatibhāvanāya ānisaṃsaṃ dassetuṃ vuttam. Tassā hi sativepullatāñāṇavepullatā ca ānisaṃso. Tattha cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānatoti paṭiladdhajjhānassa vipassanākāle cittekkaggataṃ sandhāya vuttam. Veditā vedanāti sāmāññato udayadassanena veditā vedanā. Veditā upaṭṭhahantīti khayato vayato suññato veditā upaṭṭhahanti. Veditā abbattham gacchantīti sāmāññato vayadassanena veditā vināsaṃ gacchanti, bhijjantīti attho. Saññāvitakkesupi ese va nayo. Imesu pana tīsu vuttasu sesā rūpadhammāpi vuttā honti. Kasmā pana ime tayo eva vuttāti ce? Duppariggahattā. Vedanāsu tāva

sukhadukkhā pākaṭā, upekkhā pana sukhumā duppariggahā, na suṭṭhu pākaṭā. Sāpi cassa pākaṭā hoti, saññā ākāramattaggāhakattā na yathāsabhāvaggāhinī. Sā ca sabhāvasāmaññalakkhaṇaggāhakena vipassanāññāna sampayuttā ati viya apākaṭā. Sāpi cassa pākaṭā hoti, vitakko ñānapatirūpakattā ñānato visum katvā duppariggaho. Ñānapatirūpako hi vitakko. Yathāha - “yā cāvuso visākha, sammādiṭṭhi yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti. Sopi cassa vitakko pākaṭo hotīti evaṃ duppariggahesu vuttasu sesā vuttāva hotīti. Imesaṃ pana padānaṃ niddese kathaṃ viditā vedanā uppajjantīti pucchitvā taṃ avissajjetvāva vedanuppādassa viditatteyeva vissajjite vedanāya viditattaṃ vissajjitaṃ hotīti kathaṃ vedanāya uppādo vidito hotītiādīmāha. Sesesupi eseva nayo. Avijjāsamudayā avijjānirodhātīdayo heṭṭhā vuttatthā eva. Imināva nayena saññāvitakkāpi veditabbā. Vitakkavāre pana “phassasamudayā phassanirodhā”ti avatvā phassaṭṭhāne saññāsamudayā saññānirodhāti vuttaṃ. Taṃ kasmā iti ce? Saññāmūlakattā vitakkassa. “Saññānānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānatta”nti hi vuttaṃ.

Aniccato manasikarotītiādīsu ca “vedanaṃ aniccato manasikaroto”tiādīnā nayena tasmīṃ tasmīṃ vāre so soyeva dhammo yojetabbo. Yasmā pana vipassanāsampayuttā vedanā vipassanākicckaraṇe asamatthattā vipassanāya anupakārikā, tasmāyeva ca bodhipakkhiyadhammesu nāgatā. Vipassanāsampayuttāya pana saññāya kicckameva aparibbattaṃ, tasmā sā vipassanāya ekantamanupakārikā eva. Vitakkaṃ pana vinā vipassanākicckameva natthi. Vitakkasahāyā hi vipassanā sakakiccaṃ karoti. Yathāha -

“Paññā attano dhammatāya aniccaṃ dukkhamanattāti ārammaṇaṃ nicchetuṃ na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṃ? Yathā hi heraññiko kahāpaṇaṃ hatthe ṭhapetvā sabbabhāgesu oloketukāmo samānopi na cakkhutamāneva parivattetuṃ sakkoti, aṅgulipabbehi pana parivattetvā parivattetvā ito cito ca oloketuṃ sakkoti, evameva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena ārammaṇaṃ nicchetuṃ sakkoti, abhiniropanalakkhaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāyādāya dinnameva nicchetuṃ sakkoti”ti.

Tasmā vedanāsaññānaṃ vipassanāya anupakārattā lakkhaṇamattavaseneva dassetuṃ “vedanāya saññāyā”ti tattha tattha ekavacanena niddeso kato. Yattako pana vipassanāya bhedo, tattako eva vitakkassāti dassetuṃ “vitakkāna”nti tattha tattha bahuvacanena niddeso katoti vuttuṃ yujjati.

168. Puna dīghaṃ assāsapassāsavasenātiādi ānāpānassatibhāvanāya sampattiṃ bhāvanāphalañca dassetuṃ vuttaṃ. Tattha samodhānetīti ārammaṇaṃ ṭhapeti, ārammaṇaṃ paṭiṭṭhāpetīti vā attho. Samodahanabyāpārābhāvepi bhāvanāpāripūriyā eva samodahati nāma. Gocaranti vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇaṃ, maggakkhaṇe phalakkhaṇe ca nibbānārammaṇaṃ. Samatthanti samameva attho, samassa vā atthoti samattho. Taṃ samatthaṃ. Sesesupi eseva nayo. Maggaṃ samodhānetīti maggaphalakkhaṇeyeva gocaraṃ nibbānameva. Ayaṃ puggaloti ānāpānassatibhāvanaṃ anuyutto yogāvacarova. Imasmīṃ ārammaṇeti ettha pana “kāye”tipadena saṅgahite nāmarūpakāyasaṅkhāte saṅkhatārammaṇe teneva kamena magge nibbānārammaṇe ca. Yaṃ tassātiādīhi ārammaṇagocarasaddānaṃ ekatthattā vuttā. Tassāti tassa puggalassa. Pajānātīti puggalo pajānanā paññāti

puggalo paññāya pajānātīti vuttaṃ hoti. Ārammaṇassa upaṭṭhānanti vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇassa, maggaphalakkhaṇe nibbānārammaṇassa upaṭṭhānaṃ sati. Ettha ca kammaṭṭhe sāmivacanaṃ yathā rañño upaṭṭhānanti. Avikkhepoti samādhī. Adhiṭṭhānanti yathāvuttasaṅkhārārammaṇaṃ nibbānārammaṇaṃ. Tañhi adhiṭṭhāti ettha cittanti adhiṭṭhānaṃ. Vodānanti ñāṇaṃ. Tañhi vodāyati visujjhati tena cittanti vodānaṃ. Līnapakkhiko samādhī alīnabhāvappattiyā samabhūtattā samaṃ, uddhaccapakkhikaṃ ñāṇaṃ anuddhatabhāvappattiyā samabhūtattā samaṃ. Tena vipassanāmaggaphalakkhaṇesu samathavipassanānaṃ yuganaddhatā vuttā hoti. Sati pana sabbatthikattā tadubhayasamatāya upakārikāti samaṃ, ārammaṇaṃ samatādhiṭṭhānattā samaṃ. Anavajjaṭṭhoti vipassanāya anavajjasabhāvo. Niklesaṭṭhoti maggassa nikkilesasabhāvo. Nikkilesaṭṭhoti vā pāṭho. Vodānaṭṭhoti phalassa parisuddhasabhāvo. Paramaṭṭhoti nibbānassa sabbadhammuttamasabhāvo. Paṭivijjhatīti taṃ taṃ sabhāvaṃ asammohato paṭivijjhati. Ettha ca “ārammaṇassa upaṭṭhāna”ntiādīhi sammā paṭivedho vutto. Ettheva ca vodānaṭṭhapāṭivedhassa vuttattā tena ekalakkhaṇā anavajjaṭṭhanikkilesaṭṭhaparamaṭṭhā lakkhaṇahāravasena vuttāyeva honti. Yathāha -

“Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci;
Vuttā bhavanti sabbe, so hāro lakkhaṇo nāmā”ti.

Anavajjaṭṭho nikkilesaṭṭho cettha avikkhepasāṅkhātassa samassa attho payojananti samattho, vodānaṭṭho vipassanāmaggavodānaṃ sandhāya samameva atthoti samattho, phalavodānaṃ sandhāya maggavodānasāṅkhātassa samassa atthoti samattho, paramaṭṭho pana samameva atthoti vā nibbānapayojanattā sabbassa samassa atthoti vā samattho, taṃ vuttappakāraṃ samañca samatthañca ekadesasarūpekasesaṃ katvā samatthañca paṭivijjhatīti vuttaṃ. Indriyabalabojjhaṅgadhammā vipassanāmaggaphalakkhaṇepi labbhanti, maggo ca tisso ca visuddhiyo maggaphalakkhaṇeyeva, vimokkho ca vijjā ca khaye ñāṇaṃ maggakkhaṇeyeva, vimutti ca anuppāde ñāṇaṃ phalakkhaṇeyeva, sesā vipassanākkhaṇepīti. Dhammavāre ime dhamme imasmim ārammaṇe samodhānetīti nibbānaṃ ṭhapetvā sesā yathāyogaṃ veditabbā. Idaṃ pana yebhuyyavasena vuttaṃ. Avuttatthā panettha heṭṭhā vuttā eva. Ekekacatukkavasenettha niyyāne dassitepi catukkantogadhassa ekekassāpi bhāgassa niyyānassa upanissayattā ekekabhāgavasena niyyānaṃ dassitaṃ. Na hi ekekaṃ vinā niyyānaṃ hotīti.

Dīghamassāsapassāsaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

169. Rassaniddese ittarasaṅkhāteti parittasaṅkhāte kāle. Sesamettha vuttanayena veditabbaṃ.

170. Sabbakāyapaṭisaṃvediniddese arūpadhammesu vedanāya oḷārikattā sukhaggahaṇatthaṃ paṭhamaṃ iṭṭhāniṭṭhārammaṇasaṃvedikā vedanā vuttā, tato yaṃ vedeti, taṃ sañjānātīti evaṃ vedanāvisayassa ākāraggāhikā saññā, tato saññāvasena abhisāṅkhārikā cetanā, tato “phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti vacanato phasso, tato sabbesaṃ sādharmaṇalakkhaṇo manasikāro, cetanādīhi saṅkhārakkhandho vutto. Evaṃ tisu khandhesu vuttasu taṃnissayo viññāṇakkhandho vuttova hoti. Nāmañcāti vuttappakāraṃ nāmañca. Nāmakāyo cāti idaṃ pana nāmena nibbānassapi saṅgahitattā lokuttarānañca avipassanupagattā taṃ apānetuṃ vuttaṃ. “Kāyo”ti hi vacanena nibbānaṃ apānītaṃ hoti nibbānassa rāsiviniṃvuttattā. Ye ca

vuccanti cittasaṅkhārāti “saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā”ti evaṃ vuccamānāpi cittasaṅkhārā idha nāmakāyeneva saṅgahitāti vuttaṃ hoti. Mahābhūtāti mahantapātubhāvato mahābhūtasāmaññato mahāparihārato mahāvikārato mahantabhūtattā cāti mahābhūtā. Te pana - pathavī āpo tejo vāyoti cattāro. Catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpanti upayogatthe sāmivacanaṃ, cattāro mahābhūte upādāya nissāya amuñcitvā pavattarūpanti attho. Taṃ pana - cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo rūpaṃ saddo gandho raso itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyaṃ hadayavatthu oja kāyaviññatti vacīviññatti ākāśadhātu rūpassa lahutā mudutā kammaññattā upacayo santati jaratā aniccatāti catuvīsatividhaṃ. Assāso ca passāso cāti pākatikoyeva. Assāsapassāse nissāya uppannaṃ paṭibhāganimitampi tadeva nāmaṃ labhati pathavīkasiṇādīni viya. Rūpasarikkhakattā rūpanti ca nāmaṃ labhati “bahiddhā rūpāni passatī”tiādīsu viya. Nimittañca upanibandhanāti satiupanibandhanāya nimittabhūtaṃ assāsapassāsānaṃ phusanaṭṭhānaṃ. Ye ca vuccanti kāyasaṅkhārāti “assāsapassāsā kāyikā ete dhammā kāyapaṭibaddhā kāyasaṅkhārā”ti evaṃ vuccamānāpi kāyasaṅkhārā idha rūpakāyeneva saṅgahitāti vuttaṃ hoti.

Te kāyā paṭivīditā hontīti jhānakkhaṇe assāsapassāsānimittakāyā vipassanākkhaṇe avasesarūpārūpakāyā ārammaṇato paṭivīditā honti, maggakkhaṇe asammohato paṭivīditā honti. Assāsapassāsavasena paṭiladdhajjhānassa yogissa uppannavipassanāmaggepi sandhāya dīghaṃ assāsapassāsavasena tiādī vuttaṃ.

Āvajjato pajānatotiādīni sīlakathāyaṃ vuttatthāni. Te vuttappakāre kāye antokaritvā “sabbakāyapaṭisaṃvedī”ti vuttaṃ.

Sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhenātiādīsu “sabbakāyapaṭisaṃvedī”tivuttaassāsapassāsato uppannajjhānavipassanāmaggesu saṃvaroyeva saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi. Avikkhepoyeva avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi. Paññāyeva dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi. Jhānavipassanāsu viratiabhāvepi pāpābhāvamattameva saṃvaro nāmāti veditabbaṃ.

171. Passambhayantiādīnaṃ niddese kāyikāti rūpakāye bhavā. Kāyapaṭibaddhāti kāyaṃ paṭibaddhā kāyaṃ nissitā, kāye sati honti, asati na honti, tasmāyeva te kāyena saṅkharīyantīti kāyasaṅkhārā. Passambhentoti nibbāpento sannisīdāpento. Passambhanavacaneneva oḷārikānaṃ passambhanaṃ siddhaṃ. Nirodhentoti oḷārikānaṃ anuppādanena nirodhento. Vūpasamentoti oḷārikeyeva ekasantatipariṇāmanayena santabhāvaṃ nayanto. Sikkhatīti adhikāravasena assasissāmīti sikkhatīti sambandho, tisso sikkhā sikkhatīti vā attho.

Idāni oḷārikapassambhanaṃ dassetuṃ yathārūpehītiādīmāha. Tattha yathārūpehīti yādisehi. Ānāmanāti pacchato namanā. Vināmanāti ubhayapassato namanā. Sannāmanāti sabbatopi namantassa suṭṭhu namanā. Paṇāmanāti purato namanā. Iñjanāti kampanā. Phandanāti īsakaṃ calanā. Pakampanāti bhusaṃ kampanā. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa ānāmanā...pe... pakampanā, tathārūpaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhayanti ca, yā kāyassa ānāmanā...pe... pakampanā, tañca passambhayanti ca sambandho kātabbo. Kāyasaṅkhāresu hi passambhitesu kāyassa ānāmanādayo ca passambhitāyeva hontīti. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa na ānāmanādikā hoti, tathārūpaṃ santaṃ sukhumaṃpi kāyasaṅkhāraṃ passambhayanti ca, yā kāyassa na ānāmanādikā, tañca santaṃ sukhumaṃ passambhayanti ca sambandhato veditabbaṃ. Santaṃ sukhumanti ca bhāvanapuṃsakavacanametam. Iti

kirāti ettha iti evamatthe, kira yadiatthe. Yadi evaṃ sukhumakepi assāsapassāsē passambhayaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatīti codakena codanā āradhā hoti. Atha vā kirāti codakavacanattā asaddahanatthe asahanatthe parokkhatthe ca yujjatiyeva, evaṃ sukhumānampi passambhanaṃ sikkhatīti na saddahāmi na sahāmi apaccakkhaṃ meti vuttaṃ hoti.

Evaṃ santeti evaṃ sukhumānaṃ passambhane sante. Vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā na hotīti assāsapassāsavātassa upaladdhiyā. Upaladdhīti viññāṇaṃ. Assāsapassāsavātaṃ upalabbhamānassa tadārammaṇassa bhāvanāviññāṇassa pabhāvanā uppādanā na hoti, tassa ārammaṇassa bhāvanā na hotīti attho. Assāsapassāsānañca pabhāvanā na hotīti bhāvanāya sukhumakānampi assāsapassāsānaṃ nirodhanato tesañca uppādanā pavattanā na hotīti attho. Ānāpānassatiyā ca pabhāvanā na hotīti assāsapassāsābhāvatoyeva tadārammaṇāya bhāvanāviññāṇasampayuttāya satiyā ca pavattanā na hoti. Tasmāyeva taṃsampayuttassa ānāpānassatisamādhissa ca bhāvanā na hoti. Na ca naṃ tanti ettha ca nanti nipātamattaṃ “bhikkhu ca na”ntiādīsu viya. Taṃ vuttavidhiṃ samāpattiṃ paṇḍitā na samāpajjantipi tato na vuṭṭhahantipīti sambandho. Codanāpakkhassa parihāravacane iti kirāti evameva. Ettha evakāratthe kirasaddo daṭṭhabbo. Evaṃ santeti evaṃ passambhane sante eva.

Yathā kathaṃ viyāti yathā taṃ vuttavidhānaṃ hoti, tathā taṃ kathaṃ viyāti upamaṃ pucchati. Idāni seyyathāpīti taṃ upamaṃ dasseti. Kaṃseti kaṃsamayabhājane. Nimittanti tesaṃ saddānaṃ ākāraṃ. “Nimitta”nti ca sāmīatthe upayogavacanaṃ, nimittassāti attho. Saddanimittañca saddato anaññaṃ. Suggahitattāti suṭṭhu uggahitattā. Sugahitattāti pi pāṭho, suṭṭhu gahitattāti attho. Sumanasikatattāti suṭṭhu āvajjitattā. Sūpadhāritattāti suṭṭhu citte ṭhapitattā. Sukhumasaddanimittārammaṇatāpīti tadā sukhumānampi saddānaṃ niruddhattā anuggahitasaddanimittassa anārammaṇampi sukhumataraṃ saddanimittaṃ ārammaṇaṃ katvā sukhumataraṃ saddanimittārammaṇampi cittaṃ pavattati, sukhumatarasaddanimittārammaṇabhāvatopīti vā attho. Imināva nayena appanāyampi attho veditabbo.

Passambhayantiādīsu “passambhayaṃ kāyasaṅkhāra”nti vuttā assāsapassāsā kāyoti vā “passambhayaṃ kāyasaṅkhāra”nti ettha assāsapassāsā kāyoti vā yojanā veditabbā. Bhāvanāvisuddhiyā kāyasaṅkhāre passambhamānēpi oḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhemīti yogino ābhoge sati tenādarena ativiya passambhati. Anupaṭṭhahantampi sukhumaṃ suānayaṃ hoti.

Aṭṭha anupassanāññānīti “dīghaṃ rassaṃ sabbakāyapaṭisaṃvedī passambhayaṃ kāyasaṅkhāra”nti vuttesu catūsu vatthūsu assāsavasena catasso, passāsavasena catassoti aṭṭha anupassanāññānīti. Aṭṭha ca upaṭṭhānānussatiyoti “dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti”tiādīnā nayena vuttesu catūsu vatthūsu assāsavasena catasso, passāsavasena catassoti aṭṭha ca upaṭṭhānānussatiyo. Aṭṭha cupaṭṭhānānussatiyotipi pāṭho. Cattāri suttantikavatthūnīti bhagavatā ānāpānassatisuttante vuttattā paṭhamacatukkavasena cattāri suttantikavatthūnīti.

Paṭhamacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

172. Dutiyacatukkassa pītipaṭisaṃvediniddese uppajjati pīti pāmojjanti ettha pītīti mūlapadaṃ. Pāmojjanti tassa atthapadaṃ, pamuditabhāvoti attho. Yā pīti pāmojjantiādīsu yā “pītī”ti ca “pāmojja”nti ca evamādīni nāmāni labhati, sā pītīti vuttaṃ hoti. Tattha pītīti sabhāvapadaṃ. Pamuditassa bhāvo pāmojjaṃ. Āmodanākāro āmodanā. Pamodanākāro pamodanā. Yathā vā bhesajjānaṃ vā telānaṃ vā uṇhodakasītodakānaṃ vā ekatokaraṇaṃ modanāti vuccati, evamayampi dhammānaṃ ekatokaraṇena modanā, upasaggavasena pana padaṃ maṇḍetvā āmodanā pamodanāti vuttaṃ. Hāsetīti hāso, pahāsetīti pahāso, haṭṭhapahaṭṭhākārānametaṃ adhivacanaṃ. Vittīti vittaṃ, dhanassettaṃ nāmaṃ. Ayaṃ pana somanassapaccayattā vittisarikkhatāya vitti. Yathā hi dhanino dhanam paṭicca somanassaṃ uppajjati, evaṃ pītimatopi pītiṃ paṭicca somanassaṃ uppajjati. Tasmā “vittī”ti vuttā. Tuṭṭhisabhāvasaṇṭhitāya hi pītiyā etaṃ nāmaṃ. Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā “udaggo”ti vuccati, udaggassa bhāgo odagyaṃ. Attano manatā attamanatā. Anabhiraddhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā na attano mano nāma hoti, abhiraddhassa sukhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti, iti attano manatā attamanatā, sakamanatā sakamanassa bhāvoti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, cittasseva paneso bhāvo cetāsiko dhammo, tasmā attamanatā cittassāti vuttā. Sesamettha ca upari ca heṭṭhā vuttanayena yojetvā veditabbaṃ.

173. Sukhapaṭisaṃvediniddese dve sukhānīti samathavipassanābhūmidassanattaṃ vuttaṃ. Kāyikañhi sukhaṃ vipassanāya bhūmi, cetāsikaṃ sukhaṃ samathassa ca vipassanāya ca bhūmi. Kāyikanti pasādakāyaṃ vinā anuppattito kāye niyuttanti kāyikaṃ. Cetāsikanti avippayogavasena cetasi niyuttanti cetāsikaṃ. Tattha kāyikapadena cetāsikaṃ sukhaṃ paṭikkhipati, sukhapadena kāyikaṃ dukkhaṃ. Tathā cetāsikapadena kāyikaṃ sukhaṃ paṭikkhipati, sukhapadena cetāsikaṃ dukkhaṃ. Sātanti madhuraṃ sumadhuraṃ. Sukhanti sukhomeva, na dukkhaṃ. Kāyasamphassajanti kāyasamphasse jātaṃ. Sātaṃ sukhaṃ vedayitanti sātaṃ vedayitaṃ, na asātaṃ vedayitaṃ. Sukhaṃ vedayitaṃ, na dukkhaṃ vedayitaṃ. Parato tīṇi padāni itthiliṅgavasena vuttāni. Sātā vedanā, na asātā. Sukhā vedanā, na dukkhāti ayameva panettha attho.

Cetasikasukhaniddeso vuttapaṭipakkhanayena yojetabbo. Te sukhāti liṅgavipallāso kato, tāni sukhānīti vuttaṃ hoti. Sesamettha catukke heṭṭhā paṭhamacatukke vuttanayeneva veditabbaṃ. Cattāri suttantikavatthūni dutiyacatukkavasena veditabbānīti.

Dutiyacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

176. Tatiyacatukkaniddese cittanti mūlapadaṃ. Viññāṇanti atthapadaṃ. Yaṃ cittantiādi pītiyaṃ vuttanayena yojetabbaṃ. Tattha cittantiādīsu cittavicittatāya cittaṃ. Ārammaṇaṃ minamānaṃ jānātīti mano. Mānasanti manoyeva. “Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti hi ettha pana sampayuttakadhammo mānasoti vutto.

“Kathañhi bhagavā tuyhaṃ, sāvako sāsane rato;
Appattamānaso sekkho, kālaṃ kayirā jane sutā”ti. -

Ettha arahattaṃ mānasanti vuttaṃ. Idha pana manova mānasaṃ. Byañjanavasena hetam padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Hadayanti cittaṃ. “Cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmi”ti ettha uro hadayanti vuttaṃ. “Hadayā hadayaṃ maññe aññāya tacchatī”ti ettha cittaṃ. “Vakkaṃ hadaya”nti ettha hadayavatthu. Idha pana cittameva abbhantaraṭṭhena “hadaya”nti vuttaṃ. Tadeva parisuddhaṭṭhena paṇḍaraṃ. Bhavaṅgaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yathāha - “pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭha”nti. Tato nikkhantattā pana akusalampi gaṅgāya nikkhantā nadī gaṅgā viya, godhāvarito nikkhantā godhāvarī viya ca “paṇḍara”ntveva vuttaṃ. Yasmā pana ārammaṇavijānanalakkaṇaṃ cittaṃ upakkilesena kilesa na hoti, sabhāvato parisuddhameva hoti, upakkilesayoge pana sati upakkiliṭṭhaṃ nāma hoti, tasmāpi “paṇḍara”nti vattum yujjati.

Mano manāyatananti idha pana manogahaṇaṃ manasseva āyatanabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti - “nayidaṃ devāyatanam viya manassa āyatanattā manāyatanaṃ, atha kho mano eva āyatanaṃ manāyatana”nti.

Āyatanatṭho heṭṭhā vuttoyeva. Manate iti mano, vijānātīti attho. Atṭhakathācariyā panāhu - nāḷiyā minamāno viya mahātulāya dhārayamāno viya ca ārammaṇaṃ jānātīti mano, tadeva mananalakkaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, manova indriyaṃ manindriyaṃ.

Vijānātīti viññāṇaṃ. Viññāṇameva khandho viññāṇakkhandho. Ruḷhito khandho vutto. Rāsaṭṭhena hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññāṇaṃ. Tasmā yathā rukkhassa ekadesaṃ chindanto rukkhaṃ chindatīti vuccati, evameva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtaṃ ekampi viññāṇaṃ ruḷhito “viññāṇakkhandho”ti vuttaṃ. Yasmā pana rāsaṭṭhoyeva khandhaṭṭho na hoti, koṭṭhāsaṭṭhopi khandhaṭṭhoyeva, tasmā koṭṭhāsaṭṭhena viññāṇakoṭṭhāsotipi attho. Tajjā manoviññāṇadhātūti tesam phassādīnaṃ sampayuttadhammānaṃ anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiñhi pade ekameva cittaṃ minanaṭṭhena mano, vijānanaṭṭhena viññāṇaṃ, sabhāvaṭṭhena, nissattaṭṭhena vā dhātūti tīhi nāmehi vuttaṃ.

177. Abhippamodoti adhikā tuṭṭhi.

178. Samādhiniddese acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhatīti ṭhīti. Parato padadvayaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ. Apica sampayuttadhamme ārammaṇamhi sampiṇḍetvā tiṭṭhatīti saṇṭhīti. Ārammaṇaṃ ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatīti avaṭṭhīti. Kusalapakkaṃhi hi cattāro dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti saddhā sati samādhi paññāti. Teneva saddhā “okappaṇā”ti vuttā, sati “apilāpanatā”ti, samādhi “avaṭṭhīti”ti, paññā “pariyogāhanā”ti. Akusalapakke pana tayo dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti taṇhā diṭṭhi avijjāti. Teneva te “oghā”ti vuttā. Uddhaccavicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato avisāhāro, avisāharaṇanti attho. Uddhaccavicikicchāvaseneva gacchantaṃ cittaṃ vikkipati nāma, ayaṃ pana tathā na hotīti avikkhepo. Uddhaccavicikicchāvaseneva cittaṃ visāhaṭṭhaṃ nāma hoti, ito cito ca harīyati, ayaṃ pana avisāhaṭṭassa mānasassa bhāvoti avisāhaṭṭamānasatā.

Samathoti tividho samatho cittasamatho adhikaraṇasamatho sabbasaṅkhārasamathoti. Tattha aṭṭhasu samāpattīsu cittekaggatā cittasamatho nāma. Tañhi āgamma cittacalanaṃ cittavipphandanaṃ sammatī vūpasammati, tasmā so “cittasamatho”ti vuccati. Sammukhāvinayādisattavidho adhikaraṇasamatho nāma. Tañhi āgamma tāni tāni adhikaraṇāni sammanti vūpasammanti, tasmā so “adhikaraṇasamatho”ti vuccati. Yasmā pana sabbe

saṅkhārā nibbānaṃ āgamma sammanti vūpasammanti, tasmā taṃ sabbasaṅkhārasamatho vuccati. Imasmiṃ atthe cittasamatho adhippeto. Samādhilakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti samādhindriyaṃ. Uddhacce na kampatīti samādhibalaṃ. Sammāsamādhīti yāthāvasamādhī niyyānikasamādhī kusalasamādhī.

179. Rāgato vimocayaṃ cittantiādīhi dasahi kilesavatthūhi vimocanaṃ vuttaṃ. Thinaggahaṇeneva cettha middhaggahaṇaṃ, uddhaccaggahaṇeneva ca kukkuccaggahaṇaṃ kataṃ hotīti aññesu pāthesu sahaṇāritā kilesavatthuto vimocanavacaneneva paṭhamajjhānādīhi nīvaraṇādito vimocanaṃ, aniccānupassanādīhi niccasaññādito ca vimocanaṃ vuttameva hotīti. Kathaṃ taṃ cittaṃ anupassatīti ettha peyyāle ca aniccānupassanādīhi niccasaññādīnaṃ pahānaṃ vuttameva. Cattāri suttantikavatthūni tatiyacatukkavasena veditabbānīti.

Tatiyacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

180. Catutthacatukkaniddese “aniddiṭṭhe napuṃsaka”nti vacanato asukanti aniddiṭṭhattā “aniccanti kiṃ anicca”nti napuṃsakavacanena pucchā katā. Uppādavayaṭṭhenāti uppādavayasasaṅkhātena atthena, uppādavayasabhāvenāti attho. Ettha ca pañcakkhandhā sabhāvalakkhaṇaṃ, pañcannaṃ khandhānaṃ uppādavayā vikāralakkhaṇaṃ. Etena hutvā abhāvena aniccāti vuttaṃ hoti. Teneva ca aṭṭhakathāyaṃ “saṅkhatalakkhaṇavasena aniccatāti tesameva uppādavayaññathatta”nti ca vatvāpi “hutvā abhāvo vā”ti vuttaṃ. Etena hutvā abhāvākāro aniccalakkhaṇanti vuttaṃ hoti. “Pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṃ passanto imāni paññāya lakkhaṇānī”ti peyyālaṃ katvā vuttaṃ. Dhammāti rūpakkhandaḍḍayo yathāvuttadhammā.

Virāgānupassīniddese rūpe ādīnaṃ disvāti bhaṅgānupassanato paṭṭhāya parato vuttehi aniccaṭṭhādīhi rūpakkhandaḍḍe ādīnaṃ disvā. Rūpavirāgeti nibbāne. Nibbānañhi āgamma rūpaṃ virajjati apunaruppattidhammataṃ āpajjanena nirujjhati, tasmā nibbānaṃ “rūpavirāgo”ti vuccati. Chandaḍḍato hotīti anussavavasena uppannadhammacchando hoti. Saddhādhimuttoti tasmimyeva nibbāne saddhāya ca adhimutto nicchito. Cittañcassa svādhīṭṭhitanti assa yogissa cittaṃ khayavirāgasasaṅkhāte rūpabhaṅge ārammaṇavasena, accanta virāgasasaṅkhāte rūpavirāge nibbāne anussavavasena suṭṭhu adhiṭṭhitaṃ suṭṭhu patiṭṭhitaṃ hotīti sambandhato veditabbaṃ. Rūpe virāgānupassīti rūpassa khayavirāgo rūpe virāgoti pakatibhumavacanena vutto. Rūpassa accantavirāgo rūpe virāgoti nimittatthe bhumavacanena vutto. Taṃ duvidhampi virāgaṃ ārammaṇato ajjhāsayato ca anupassanasīlo “rūpe virāgānupassī”ti vutto. Esa nayo vedanādīsu. Nirodhānupassīpadaniddesepe ese nayo.

181. Katihākārehītiādi panettha viseso - tattha avijjādīnaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ ādīnavanīroddassaneneva rūpādīnampi ādīnavanīroddhā dassitā honti tesampi paṭiccasamuppādaṅgānavatattanato. Iminā eva ca visesavacanena virāgānupassanato nirodhānupassanāya viṣiṭṭhabhāvo vutto hoti. Tattha aniccaṭṭhenāti khayaṭṭhena, hutvā abhayaṭṭhena vā. Dukkhaṭṭhenāti bhayaṭṭhena, paṭipīḷanaṭṭhena vā. Anattaṭṭhenāti asāraṇaṭṭhena, avasavattanaṭṭhena vā. Santāpaṭṭhenāti kilesasantāpanaṭṭhena. Vipariṇāmaṭṭhenāti jarābhaṅgavasena dvidhā pariṇāmanaṭṭhena. Nidānanīroddhenāti mūlapaccayābhāvena. Nirujjhatīti na bhavati. Samudayanīroddhenāti āsannapaccayābhāvena. Mūlapaccayo hi byādhissa asappāyabhojanaṃ viya nidānanti vutto, āsannapaccayo byādhissa vātapittasemhā

viya samudayoti vutto. Nidānañhi nicchayena dadāti phalamiti nidānaṃ, samudayo pana suṭṭhu udeti etasmā phalamiti samudayo. Jātinirodhenāti mūlapaccayassa uppattiabhāvena. Pabhavanirodhenāti āsannapaccayassa uppattiabhāvena. Jātiyeva hi pabhavati etasmā dukkhanti pabhavoti vattuṃ yujjati. Hetunirodhenāti janakapaccayābhāvena. Paccayanirodhenāti upatthambhakapaccayābhāvena. Mūlapaccayopi hi āsannapaccayo ca janakapaccayo upatthambhakapaccayo ca hotiyeva. Etehi tikkhavipassanākkhaṇe tadaṅganirodho, maggakkhaṇe samucchedanirodho vutto hoti. Ñāṇuppādenāti tikkhavipassanāñāṇassa vā maggañāṇassa vā uppādena. Nirodhupaṭṭhānenāti vipassanākkhaṇe paccakkhato khayanirodhassa anussavavasena nirodhasaṅkhātassa nibbānassa upaṭṭhānena, maggakkhaṇe paccakkhato ca nibbānassa upaṭṭhānena. Etehi visayavisayiniyamova kato hoti, tadaṅgasamucchedanirodho ca vutto hoti.

182. Paṭinissaggānupassīpadaniddese rūpaṃ pariccajatīti ādīnavadassanena nirapekkhatāya rūpakkhandhaṃ pariccajati. Pariccāgapaṭinissaggoti pariccāgaṭṭhena paṭinissaggoti vuttaṃ hoti. Etena paṭinissaggapadassa pariccāgaṭṭho vutto, tasmā kilesānaṃ pajahananti attho. Ettha ca vuṭṭhānagāminī vipassanā kilese tadaṅgavasena pariccajati, maggo samucchedavasena. Rūpanirodhe nibbāne cittaṃ pakkhandatīti vuṭṭhānagāminī taṃninnatāya pakkhandati, maggo ārammaṇakaraṇena. Pakkhandanapaṭinissaggoti pakkhandanaṭṭhena paṭinissaggoti vuttaṃ hoti. Etena paṭinissaggapadassa pakkhandanaṭṭho vutto, tasmā cittassa nibbāne vissajjananti attho. Cattāri suttantikavatthūni catutthacatukkavasena veditabbāni. Imasmiṃ catukke jarāmaraṇe vattabbamhetṭhā vuttanayeneva veditabbam. Satipaṭṭhānesu ca “kāye kāyānupassanā, citte cittānupassanā”ti kāyacittānaṃ ekattavohāravasena ekavacananiddeso kato. “Vedanāsu vedanānupassanā, dhammesu dhammānupassanā”ti vedanādharmānaṃ nānattavohāravasena bahuvacananiddeso katoti veditabboti.

Catutthacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca satokāriñāṇaniddesavaṇṇanā.

6. Ñāṇarāsichakkaniddesavaṇṇanā

183. Idāni chahi rāsīhi uddiṭṭhañāṇesu catuvīsatisamādhīñāṇaniddese tāva kāyānupassanādīnaṃ tiṇṇaṃ catukkānaṃ vasena dvādasannaṃ vatthūnaṃ ekekasmīṃ assāsavasena eko, passāsavasena ekoti dve dve samādhīti dvādasasu vatthūsu catuvīsati samādhayo honti. Jhānakkhaṇe tehi sampayuttāni catuvīsatisamādhivasena ñāṇāni.

Dvāsattativipassanāñāṇaniddese dīghaṃ assāsāti “dīgha”ntivuttaassāsato. Kiṃ vuttaṃ hoti? Dīghaṃ assāsahetu jhānaṃ paṭilabhitvā samāhitena cittena vipassanākkhaṇe aniccato anupassanaṭṭhena vipassanāti vuttaṃ hoti. Esa nayo uttaratrāpi. Tesamyeva dvādasannaṃ vatthūnaṃ ekekasmīṃ assāsavasena tisso, passāsavasena tissoti cha cha anupassanāti dvādasasu vatthūsu dvāsattati anupassanā honti. Tā eva dvāsattati anupassanā dvāsattativipassanāvasena ñāṇāni.

Nibbidāñāṇaniddese aniccānupassī assasanti aniccānupassī hutvā assasanto, aniccānupassī hutvā vattentoti attho. “Assasa”nti ca idaṃ vacanaṃ hetuatthe daṭṭhabbam. Yathābhūtaṃ jānāti passatīti nibbidāñāṇanti kalāpasammasanato paṭṭhāya yāva bhaṅgānupassanā pavattavipassanāñāṇena saṅkhārānaṃ

yathāsabhāvaṃ jānāti, cakkhunā diṭṭhamiva ca teneva ñāṇacakkhunā passati. Tasmā nibbidāñāṇaṃ nāmāti attho, saṅkhāresu nibbindañāṇaṃ nāmāti vuttaṃ hoti. Upari bhayatūpaṭṭhānādīnaṃ muñcitukamyatādīnañca ñāṇaṃ visuṃ āgatattā idha yathāvuttāneva vipassanāñāṇāni nibbidāñāṇāni veditabbāni.

Nibbidānulomañāṇaniddese aniccānupassī assasanti aniccānupassino assasantassa. Sāmiatthe paccattavacanāṃ. Bhayatupaṭṭhāne paññātivacaneneva bhayatupaṭṭhānādīnavānupassanānibbidānupassanāñāṇāni vuttāni honti tiṇṇaṃ ekalakkhaṇattā. Imāni tīṇi ñāṇāni anantarā vuttānaṃ nibbidāñāṇaṃ anukūlabhāvena anulomato nibbidānulomañāṇāni vuttāni.

Nibbidāpaṭippassaddhiñāṇaniddese aniccānupassī assasanti anantarasadisameva. Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññātivacaneneva muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānupassanāsaṅkhārupekkhāñāṇāni vuttāni honti tiṇṇaṃ ekalakkhaṇattā. “Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā”tivacaneneva anulomañāṇamaggañāṇāni pi gahitāni honti. Saṅkhārupekkhāñāṇaanulomañāṇāni hi nibbidāya sikhāppattattā nibbidājananabyāpārappahānena nibbidāpaṭippassaddhiñāṇāni nāma honti. Maggañāṇaṃ pana nibbidāpaṭippassaddhante uppajjanato nibbidāpaṭippassaddhiñāṇaṃ nāma hotīti ativiya yujjatīti. Nibbidānulomañāṇesu viya ādibhūtaṃ muñcitukamyatāñāṇaṃ aggahetvā “paṭisaṅkhā santiṭṭhanā”ti ante ñāṇadvayaggahaṇaṃ maggañāṇasaṅgahaṇatthaṃ. Muñcitukamyatāti hi vutte anulomañāṇaṃ saṅgayhati, na maggañāṇaṃ. Maggañāṇaṃ hi muñcitukamyatā nāma na hoti, kiccasiddhiyaṃ santiṭṭhanato pana santiṭṭhanā nāma hoti. Aṭṭhakathāyampi ca “phusanāti appanā”ti vuttaṃ. Idañca maggañāṇaṃ nibbāne appanāti katvā santiṭṭhanā nāma hotīti “santiṭṭhanā”tivacanena maggañāṇampi saṅgayhati. Nibbidānulomañāṇāni atthato nibbidāñāṇāneva hontīti tāni pi nibbidāñāṇehi saṅgahetvā nibbidāpaṭippassaddhiñāṇāni nibbidāgahaṇameva kataṃ, na nibbidānulomaggahaṇaṃ. Tisupi cetesu ñāṇaṭṭhakaniddhesesu catutthassa dhammānupassanācatukkassa vasena vuttānaṃ catunnaṃ vatthūnaṃ ekekaṃ assāsavasena ekaṃ, passāsavasena ekanti dve dve ñāṇāni catūsu vatthūsu aṭṭha ñāṇāni honti.

Vimuttisukhañāṇaniddese pahīnattāti pahānaṃ dassetvā tassa pahānassa samucchadappahānattaṃ dassento samucchinnaṭṭāti āha. Vimuttisukhe ñāṇanti phalavimuttisukhasampayuttañāṇaṃ phalavimuttisukhārammaṇapaccavekkhaṇaṇāñca. Anusayavatthussa kilesassa pahānena pariyuṭṭhānaduccaritavatthupphānaṃ hotīti dassanattaṃ puna anusayānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. Ekavīsati phalañāṇaṃ sandhāya pahīnakilesagaṇanāyapi ñāṇagaṇanā katā hoti, paccavekkhaṇaṇāñca sandhāya pahīnakilesapaccavekkhaṇagaṇanāya phalapaccavekkhaṇaṇāñca katā hotīti.

Ñāṇarāsichakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammappakāsiniyā paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Ānāpānassatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyakathā

1. Paṭhamasuttantaniddesavaṇṇanā

184. Idāni ānāpānassatikathānantaraṃ kathitāya indriyakathāya apubbathānuvaṇṇanā anuppattā. Ayañhi indriyakathā ānāpānassatibhāvanāya upakāraṇānaṃ indriyānaṃ abhāve ānāpānassatibhāvanāya abhāvato tadupakāraṇānaṃ indriyānaṃ visodhanādividhidassanattamaṃ ānāpānassatikathānantaraṃ kathitāti tañca kathetabbaṃ indriyakathaṃ attanā bhagavato sammukhā suttaṃ viññātādhīpāyasuttantikadesanaṃ pubbaṅgamaṃ katvā tadatthappakāsanavasena kathetukāmo paṭhamamaṃ tāva evaṃ me sutantiādimāha.

Tattha evanti nipātapadaṃ. Metiādīni nāmapadāni. Viharatīti ettha vi-iti upasaggapadaṃ, haratīti ākhyātapadanti iminā tāva nayena padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana upamūpadesagarahapasaṃsanākāravacanaggahaṇesu evaṃ-saddo dissati nidassanatthe ca avadhāraṇatthe ca. Idha pana evaṃsaddo ākāratthe nidassanatthe ca viññūjanena pavutto, tattheva avadhāraṇatthe ca.

Tattha ākāratthena evaṃsaddena etamatthaṃ dīpeti -
nānānayanipuṇamaṇekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantaṃ tassa bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samattho viññātumaṃ, sabbathāmena pana sotukāmataṃ janetvāpi evaṃ me suttaṃ, mayāpi ekenākārena sutanti.

Nidassanattena “nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikata”nti attānaṃ parimocento “evaṃ me suttaṃ, mayāpi evaṃ suta”nti idāni vattabbaṃ sakalaṃ suttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇattena thero sāriputto “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññaṇaṃ yadidaṃ sāriputto”ti, “nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekapuggalampi samanupassāmi, yo evaṃ tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavatteti yathayidaṃ, bhikkhave, sāriputto. Sāriputto, bhikkhave, tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavatteti”tievamādinā nayena bhagavatā pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukāmataṃ janeti “evaṃ me suttaṃ, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnāmanadhikaṃ, evameva, na aññathā daṭṭhabba”nti.

Mesaddo karaṇasampadānasāmiatthesu dissati. Idha pana “mayā suttaṃ, mama suta”nti ca atthadvaye yujjati.

Sutanti ayaṃsaddo saupasaggo anupasaggo ca
vissutagamanakilinnaupacitaanuyogasotaviññeyyesu dissati viññātepi ca sotadvārānusārena. Idha panassa sotadvārānusārena upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho. Me-saddassa hi mayātiatthe sati “evaṃ mayā suttaṃ sotadvārānusārena upadhārita”nti yujjati, mamātiatthe sati “evaṃ mama suttaṃ sotadvārānusārena upadhāraṇa”nti yujjati.

Apica “evaṃ me suta”nti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimasavanaṃ vivaranto “sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa bhagavato catuvesārajjavīsāradassa dasabaladharassa āsabhāṭṭhānaṭṭhāyino sīhanādanādino sabbasattuttamassa dhammissarassa dhammarājassa dhammādhipatino dhammādīpassa dhammasaraṇassa saddhammavaracakkavattino

sammāsambuddhassa vacanaṃ, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kātābbā”ti imasmiṃ dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādetīti. Tenetaṃ vuccati -

“Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍheti sāsane;
Evaṃ me sutamiccevaṃ, vadaṃ gotamasāvako”ti.

Ekanti gaṇanaparichedaniddeso. Samayanti paricchinnaniddeso. Ekaṃ samayanti aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha samayasaddo -

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu;
Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

Idha panassa kālo attho. Tena saṃvaccharautumāsaddhamāsarattindivapubbaṇhamajjhanhikasāyanhapaṭṭhama-majjhimapacchimayāmamuhuttādīsu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṃ samayanti dīpeti.

Tattha kiñcāpi etesu saṃvaccharādīsu samayesu yaṃ yaṃ suttaṃ yaṃhi yaṃhi saṃvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṃ, sabbaṃ taṃ therassa suviditaṃ suvavatthāpitaṃ paññāya. Yasmā pana “evaṃ me sutaṃ asukasāṃvacchare asukautumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā”ti evaṃ vutte na sakkā sukhena dhāretuṃ vā uddisitūṃ vā uddisāpetuṃ vā, bahu ca vattabbaṃ hoti, tasmā ekeneva padena tamatthaṃ samodhānetvā “ekaṃ samaya”nti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṃvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayotievamādayo bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayasaṅkhātāṃ ekaṃ samayanti dīpeti. Yo cāyaṃ ñāṇakaruṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahitaparahitapaṭipattisamayesu parahitapaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammikathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesupi samayesu aññataraṃ samayaṃ sandhāya “ekaṃ samaya”nti āha.

Yasmā pana “ekaṃ samaya”nti accantasāmyogatto sambhavati. Yañhi samayaṃ bhagavā imaṃ aññaṃ vā suttantaṃ desesi, accantameva taṃ samayaṃ karuṇāvihārena vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ idha upayogavacananiddeso katoti.

Tenetaṃ vuccati -

“Taṃ taṃ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca;
Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā”ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti - “tasmiṃ samaye”ti vā “tena samayenā”ti vā “taṃ samaya”nti vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhummevatthoti. Tasmā “ekaṃ samaya”nti vuttepi “ekasmiṃ samaye”ti attho veditabbo.

Bhagavāti garu. Garuñhi loke “bhagavā”ti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisitṭhatāya sabbasattānaṃ garu, tasmā “bhagavā”ti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ -

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;
Garu gāravayutto so, bhagavā tena vuccatī”ti.

Apica -

“Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;
Bhattavā vantagamano, bhavesu bhagavā tato”ti. -

Imissāpi gāthāya vasena assa padassa vitthārato attho veditabbo. So ca visuddhimagge buddhānussatiniddese vuttoyeva.

Ettāvatā cettha evanti vacanena desanāsampattiṃ niddisati, me sutanti sāvakasampattiṃ, ekaṃ samayanti kālasampattiṃ, bhagavāti desakasampattiṃ.

Sāvatthiyanti ettha ca savatthassa isino nivāsaṭṭhānabhūtā nagarī sāvatthī, yathā kākandī mākandīti evaṃ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti - yaṃ kiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ sabbamettha atthīti sāvatthī, satthasamāyoge ca kiṃ bhaṇḍamatthīti pucchite sabbamatthīti vacanamupādāya sāvatthī.

“Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ, sāvatthiyaṃ samohitaṃ;
Tasmā sabbamupādāya, sāvatthīti pavuccatī”ti. -

Tassaṃ sāvatthiyaṃ. Samīpatthe bhumma vacanaṃ. Viharatīti avisesena iriyāpathadibbrahmaariyavihāresu aññataravihārasamaṅgiparidīpanametam, idha pana ṭhānagamanāsanāsayanappabhedesu iriyāpathesu aññatarairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. Tena ṭhitopi gacchantopi nisinnopi sayānopi bhagavā “viharatī”ceva veditabbo. So hi bhagavā ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantamattabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā “viharatī”ti vuccati.

Jetavaneti ettha attano paccatthikajanaṃ jinātīti jeto, rañño vā attano paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṃnāmaeva katanti jeto, vanayatīti vanaṃ, attasampadāya sattānaṃ bhattiṃ kāreti, attani sinehaṃ uppādetīti attho. Vanute iti vā vanaṃ, nānāvidhakusumagandhasammodamattakokilādivihaṅgābhirutehi mandamārutacalitarukkhasākhāviṭapapallavapalāsehi “etha maṃ paribhuñjathā”ti pāṇino yācati viyāti attho. Jetassa vanaṃ jetavanaṃ. Tañhi jetena rājakumārena ropitaṃ saṃvaddhitaṃ paripālitaṃ, so ca tassa sāmī ahosi, tasmā jetavananti vuccati. Tasmīṃ jetavane. Vanañca nāma ropimaṃ sayamjātanti duvidhaṃ. Idañca veḷuvanādīni ca ropimāni, andhavanamahāvanādīni sayamjātāni.

Anāthapiṇḍikassa ārāmeti sudatto nāma so gahapati mātāpitūhi katanāmasena. Sabbakāmasamiddhatāya pana vigatamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍamadāsi, tena anāthapiṇḍikoti saṅkhaṃ gato. Āramanti ettha pāṇino, visesena vā pabbajitāti ārāmo, tassa pupphaphalādisobhāya nātidūranaccāsannatādipaṇcavidhasenāsanaṅgasampattiya ca tato tato āgamma ramanti abhiramanti, anukkaṇṭhitā hutvā nivasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiya tattha tattha gatepi attano abbhantaraṃ ānetvā ramāpetīti ārāmo. So hi anāthapiṇḍikena gahapatinā jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi koṭisantharena kīṇitvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi senāsanāni kārāpetvā

aṭṭhārasahi hiraññaakoṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ
catupaññāsahiraññaakoṭipariccāgena buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa
niyyādito, tasmā “anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti vuccati. Tasmīṃ anāthapiṇḍikassa
ārāme.

Ettha ca “jetavane”tivacanaṃ purimasāniparikittanaṃ, “anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti
pacchimasāniparikittanaṃ. Kimetesam parikittane payojananti? Puññakāmānaṃ
diṭṭhānugatiāpajjanaṃ. Tattha hi dvāraakoṭṭhakapāsādamāpane bhūmivikkayaladdhā
aṭṭhārasa hiraññaakoṭīyo anekakoṭiagghanakā rukkhā ca jetassa pariccāgo,
catupaññāsa hiraññaakoṭīyo anāthapiṇḍikassa. Iti tesam parikittanena evaṃ
puññakāmā puññāni karontīti dassento āyasmā sārīputto aññepi puññakāme tesam
diṭṭhānugatiāpajjane niyojeti.

Tattha siyā - yadi tāva bhagavā sāvatthiyaṃ viharati, “jetavane anāthapiṇḍikassa
ārāmo”ti na vattabbaṃ. Atha tattha viharati, “sāvatthiya”nti na vattabbaṃ. Na hi
sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharitunti. Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ,
nanu avocumha “samīpatthe bhumavacana”nti. Tasmā yathā gaṇḍāyamunādīnaṃ
samīpe goyūthāni carantāni “gaṇḍāya caranti, yamunāya caranti”ti vuccanti,
evamidhāpi yadidaṃ sāvatthiyā samīpe jetavanaṃ anāthapiṇḍikassa ārāmo, tattha
viharanto vuccati “sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti.
Gocaragāmanidassanattamaṃ hissa sāvattthivacanaṃ,
pabbajitānurūpanivāsaṭṭhānanidassanattamaṃ sesavacanaṃ.

Tattha sāvattthikittanena āyasmā sārīputto bhagavato gahaṭṭhānuggahakaraṇaṃ
dasseti, jetavanādikittanena pabbajitānuggahakaraṇaṃ. Tathā purimena
paccayaggahaṇato attakilamathānuyogavivajjanaṃ, pacchimena
vatthukāmappahānato kāmasukhallikānuyogavivajjanūpāyaṃ. Atha vā purimena ca
dhammadesanābhīyogaṃ, pacchimena vivekādhimuttiṃ. Purimena karuṇāya
upagamaṃ, pacchimena paññāya apagamaṃ. Purimena sattānaṃ
hitasukhanipphādanādhimuttataṃ, pacchimena parahitasukhakarāṇe nirupalepaṃ.
Purimena dhammikasukhāpariccāganimittaṃ phāsuvihāraṃ, pacchimena
uttarimanussadhammānuyoganimittaṃ. Purimena manussānaṃ upakārabahulataṃ,
pacchimena devānaṃ. Purimena loke jātassa loke saṃvaddhabhāvaṃ, pacchimena
lokena anupalittataṃ. Purimena “ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati
bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya
devamanussānaṃ. Katamo ekapuggalo? Tathāgato ahaṃ sammāsambuddho”ti
vacanato yadatthaṃ bhagavā uppanno, tadatthaparidīpanaṃ, pacchimena yattha
uppanno, tadanurūpavīhāraparidīpanaṃ. Bhagavā hi paṭhamaṃ lumbinivane,
dutiyaṃ bodhimaṇḍeti lokiyalokuttarassa uppattiyā vaneyeva uppanno, tenassa
vaneyeva vihāraṃ dasseti evamādinā nāyenettha atthayojanā veditabbā.

Tatrāti desakālaparidīpanaṃ. Tañhi yaṃ samayaṃ viharati, tatra samaye, yasmiṃca
jetavane viharati, tatra jetavaneti dīpeti. Bhāsitaḥḥayutte vā desakāle dīpeti. Na hi
bhagavā ayutte dese kāle vā dhammaṃ deseti. “Akālo kho tāva bāhiyā”tiādi cettha
sādhakaṃ. Khoti padapūraṇamatte avadhāraṇatthe ādikālatthe vā nipāto. Bhagavāti
lokaḥḥarudīpanaṃ. Bhikkhūti kathāsavanayuttapuggalavacanaṃ. Apicettha
“bhikkhakoti bhikkhu, bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhū”tiādinā nāyena
vacanattho veditabbo. Āmantesīti ālapi abhāsi sambodhesi, ayamettha attho. Aññatra
pana ñāpanepi pakkosanepi. Bhikkhavoti āmantanākāradīpanaṃ. Tena tesam
bhikkhūnaṃ

bhikkhanasīlatābhikkhanadhammatābhikkhanesādhukāritādiguṇayogasiddhena vacanena hīnādhikajanasevitaṃ vuttiṃ pakāsentō uddhatadīnabhāvaniggahaṃ karoti. “Bhikkhavo”ti iminā ca karuṇāvippahārasommadayanayanānīpātapubbaṅgamaṇa vacanena te attano mukhābhīmukhe karonto teneva kathetukamyatādīpakeṇa vacanena nesam sotukamyataṃ janeti. Teneva ca sambodhanatthena vacanena sādhuḥkasavanamanasikārepi te niyojēti. Sādhuḥkasavanamanasikārāyattā hi sāsanasampatti.

Aparesu devamanussesu vijjamānesu kasmā bhikkhūyeva āmantesīti ce? Jeṭṭhaseṭṭhāsannasādāsannihitabhājanabhāvato. Sabbaparisasādhāraṇā hi bhagavato dhammadesanā. Parisāya ca jeṭṭhā bhikkhū paṭhamuppannattā, seṭṭhā anagāriyabhāvaṃ ādiṃ katvā satthu cariyānuvidhāyakattā sakalasāsanapaṭiggāhakattā ca, āsannā tattha nisīnnesu satthusannikattā, sādāsannihitā satthusantikāvacarattā, dhammadesanāya ca te eva bhājanam yathānusiṭṭhaṃ paṭipattisabbhāvato.

Tattha siyā - kimatthaṃ pana bhagavā dhammaṃ desento paṭhamam bhikkhū āmantesi, na dhammameva desesīti? Satijananatthaṃ. Parisāya hi bhikkhū aññaṃ cintentāpi vikkhittacittāpi dhammaṃ paccavekkhantāpi kammaṭṭhānam manasikarontāpi nisinnā honti, te anāmantetvā dhamme desiyamāne “ayaṃ desanā kiṃnidānā kiṃpaccayā katamāya atthupattiyā desitā”ti sallakkhetum asakkontā vikkhepaṃ āpajjeyyūṃ, duggahitaṃ vā gaṇheyyūṃ. Tena tesam satijananatthaṃ bhagavā paṭhamam āmantetvā pacchā dhammaṃ deseti.

Bhadanteti gāravavacanametam, satthuno paṭivacanadānam vā. Apicettha “bhikkhavo”ti vadamāno bhagavā te bhikkhū ālapati, “bhadante”ti vadamānā te bhagavantaṃ paccālapanti. Tathā “bhikkhavo”ti bhagavā ābhāsati, “bhadante”ti te paccābhāsanti. “Bhikkhavo”ti paṭivacanaṃ dāpeti, bhadanteti paṭivacanaṃ denti. Te bhikkhūti ye bhagavā āmantesi. Bhagavato paccassosunti bhagavato āmantanaṃ paṭīassosum, abhimukhā hutvā suṇiṃsu sampācchiṃsu paṭiggahesunti attho. Bhagavā etadavocāti bhagavā etaṃ idāni vattabbaṃ sakalasuttaṃ avoca.

Ettāvata ca yaṃ āyasmata sārīputtena kamalakuvalayujjalavimalasādurāsasilāya pokkharāṇiyā sukhāvataṇatthaṃ nimmalasīlātalaracanavilāsasopānam vipākīṇṇamuttajālasadisavālikākīṇṇapaṇḍarabhūmibhāgaṃ tittamaṃ viya, suvibhattabhittivicitravedikāparikkhittassa nakkhattapathaṃ phusitukāmatāya viya, vijambhitasamussayassa pāsādarassa sukhārohaṇatthaṃ dantamayasaṇhamuduphalakakañcanalatāvinaddhamāṇigaṇappabhāsamudayujjalas obhaṃ sopānam viya, suvaṇṇavalayanūpurādisaṅghaṭṭanasaddasammissitakathitahasitamadhurassarageha janavīcaritassa ulārissariyavibhavasobhitassa mahāgharassa sukhappavesanatthaṃ suvaṇṇarajatamaṇimuttāpavāḷādijutivisadavijjotitasuppatiṭṭhitavisāadvārakavāṭaṃ mahādvāraṃ viya atthabyañjanasampannassa buddhānam desanāññāgambhīrabhāvasamsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhaṇatthaṃ kāladesadesakaparisāpadesapaṭīmaṇḍitaṃ nidānam bhāsitaṃ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

Suttante pañcāti gaṇanaparicchedo. Imāni indriyānīti paricchinnaḍḍhammanidassanaṃ. Indriyaṭṭho heṭṭhā vutto.

185. Idāni imaṃ suttantaṃ dassetvā imasmiṃ suttante vuttānaṃ indriyānaṃ visuddhibhāvanāvidhānaṃ bhāvitattaṃ paṭippassaddhiñca dassetukāmo imāni pañcindriyāntiādimāha. Tattha visujjhantīti visuddhiṃ pāpuṇanti. Assaddheti tīsu ratanesu saddhāviraḥite. Saddheti tīsu ratanesu saddhāsampanne. Sevatoti cittaṇa sevantassa. Bhajatoti upasaṅkamantassa. Payirupāsati sakkaccaṃ upanīṣantassa. Pasādanīye suttanteti pasādajanake ratanattayaguṇapaṭisaṃyutte suttante. Kusīti kucchitena ākāreṇa sīdantīti kusīdā, kusīdā eva kusītā. Te kusīte. Sammappadhāneti catukiccasādhakavīriyapaṭisaṃyuttasuttante. Muṭṭhassatīti naṭṭhassatike. Satipaṭṭhāneti satipaṭṭhānādhikāraṇe suttante. Jhānavimokkheti catutthajjhānaaṭṭhavimokkhatividhāvimokkhādhikāraṇe suttante. Duppaññeti nippaññe, paññābhāvato vā duṭṭhā paññā etesanti duppaññā. Te duppaññe. Gambhīraññācariyanti catusaccapaṭiccasamuppādādipaṭisaṃyutte suttante, ñāṇakathāsādise vā. Suttantakkhandheti suttantakoṭṭhāse. Assaddhiyantiādisu assaddhiyanti assaddhabhāvaṃ. Assaddhiye ādīnavadassāvī assaddhiyaṃ pajahanto saddhindriyaṃ bhāveti, saddhindriye ānisaṃsadassāvī saddhindriyaṃ bhāvento assaddhiyaṃ pajahati. Esa nayo sesesu. Kosajjanti kusītabhāvaṃ. Pamādanti sativippavāsaṃ. Uddhaccanti uddhatabhāvaṃ, vikkhepanti attho. Pahīnattāti appanāvasena jhānapāripūriyā pahīnattā. Suppahīnattāti vuṭṭhānagāminivasena vipassanāpāripūriyā suṭṭhu pahīnattā. Bhāviṭtaṃ hoti subhāvitanti vuttakkameneva yojetabbaṃ. Vipassanāya hi vipakkhavasena pahīnattā “suppahīnattā”ti vattuṃ yujjati. Tasmāyeva ca “subhāviṭta”nti, na tathā jhānena. Yasmā pana pahātabbānaṃ pahānena bhāvanāsiddhi, bhāvanāsiddhiyā ca pahātabbānaṃ pahānasiddhi hoti, tasmā yamaṃ katvā niddiṭṭhaṃ.

186. Paṭippassaddhivāre bhāvitāni ceva honti subhāvitāni cāti bhāvitānaṃyeva subhāvitatā. Paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni cāti paṭippassaddhānaṃyeva suppaṭippassaddhatā vuttā. Phalakkhaṇe maggakiccanibbattivasena bhāvitatā paṭippassaddhatā ca veditabbā. Samucchadavisuddhiyoti maggavisuddhiyoyeva. Paṭippassaddhivisuddhiyoti phalavisuddhiyo eva.

Idāni tathā vuttavidhānāni indriyāni kārapuggalavasena yojetvā dassetuṃ katiṇaṃ puggalānantiādimāha. Tattha savanena buddhoti sammāsambuddhato dhammakathāsavanena catusaccaṃ buddhavā, ñātavāti attho. Idaṃ bhāvitindriyabhāvassa kāraṇavacanaṃ. Bhāvanābhisamayavasena hi maggassa buddhattā phalakkhaṇe bhāvitindriyo hoti. Aṭṭhannampi ariyānaṃ tathāgatassa sāvakattā visesetvā arahattaphalaṭṭhameva dassento khīṇāsavoti āha. Soyeva hi sabbakiccanipphattiyā bhāvitindriyoti vutto. Itarepi pana taṃtaṃmaggakiccanipphattiyā pariyāyena bhāvitindriyā eva. Tasmā eva ca catūsu phalakkhaṇesu “pañcindriyāni bhāvitāni ceva honti subhāvitāni cāti”ti vuttaṃ. Yasmā pana tesāṃ uparimaggatthāya indriyabhāvanā atthiyeva, tasmā te na nippariyāyena bhāvitindriyā. Sayāṃ bhūtaṭṭhenāti anācariyo hutvā sayameva ariyāya jātiyā bhūtaṭṭhena jātaṭṭhena bhagavā. Sopi hi bhāvanāsiddhivasena phalakkhaṇe sayambhū nāma hoti. Evaṃ sayāṃ bhūtaṭṭhena bhāvitindriyo. Appameyyaṭṭhenāti anantaṃyogato pamāṇetuṃ asakkuṇeyyaṭṭhena. Bhagavā phalakkhaṇe bhāvanāsiddhito appameyyoti. Tasmāyeva bhāvitindriyo.

Paṭhamasuttantaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā

187. Puna aññaṃ suttantaṃ nikkhipitvā indriyavidhānaṃ niddisitukāmo pañcimāni, bhikkhaviādikāṃ suttantaṃ dasseti. Tattha ye hi kecīti anavasesapariyādānaṃ, hi-kāro padapūraṇamatte nipāto. Samaṇā vā brāhmaṇā vāti lokavohāravasena vuttaṃ. Samudayanti paccayaṃ. Atthaṅgamanti uppannānaṃ abhāvagamaṇaṃ, anuppannānaṃ anuppādaṃ vā. Assādanti ānisaṃsaṃ. Ādīnavanti dosaṃ. Nissaraṇanti niggamaṇaṃ. Yathābhūtaṃ yathāsabhāvaṃ. Samaṇesūti samitapāpesu. Samaṇasammatāti na mayā samaṇāti sammatā. “Sammata”ti vattamānakālavasena vuccamāne saddalakkhaṇavasena “me”ti ettha sāmivacanameva hoti. Brāhmaṇesūti bāhitapāpesu. Sāmaññaṃ atthanti samaṇabhāvassa atthaṃ. Brahmaññaṃ atthanti brāhmaṇabhāvassa atthaṃ. Dvayenāpi arahattaphalameva vuttaṃ. Atha vā sāmāññaṃ atthanti heṭṭhā tīṇi phalāni. Brahmaññaṃ atthanti arahattaphalaṃ. Sāmāññaṃ brahmaññaṃ hi ariyamaggoyeva. Diṭṭheva dhammeti paccakkheya attabhāve. Sayāṃ abhiññaṃ sacchikatvāti attanāyeva adhikena ñāṇena paccakkhaṃ katvā. Upasampajjāti pāpuṇitvā, nipphādetvā vā.

188. Suttantaniddese paṭhamāṃ indriyasamudayādīnaṃ pabhedagaṇaṇaṃ pucchitvā puna pabhedagaṇaṇā vissajjitā. Tattha asītisatanti asītiuttaraṃ satam. Paṇḍitehi “asītisata”nti vutthehi ākārehi yojanā.

Puna pabhedagaṇaṇāpucchāpubbaṅgame gaṇaṇāniddese adhimokkhatthāyāti adhimuccanatthāya saddahanatthāya. Āvajjanāya samudayoti manodvārāvajjanacittassa samudayo. Saddhindriyassa samudayoti saddhindriyassa paccayo, saddhaṃ uppādessāmīti pubbabhāgāvajjanaṃ saddhindriyassa upanissayapaccayo, saddhindriyajavanassa āvajjanaṃ paṭhamassa javanassa anantarapaccayo, dutiyajavanādīnaṃ upanissayapaccayo. Adhimokkhavasenaṇāti chandasampayuttaadhimokkhavasena. Chandassa samudayoti pubbabhāgāvajjanapaccayā uppannassa adhimokkhasampayuttassa yevāpanakabhūtaṃ dhammacchandassa samudayo. So pana saddhindriyassa sahaṇātaaññaṃ anissayasampayuttaatthiavigatavasena paccayo hoti, chandādhipatikāle adhipatipaccayo ca hoti, soyeva dutiyassa anantarasamanantaraanantarūpanissayāsevananatthiavigatavasena paccayo hoti. Imināva nayena manasikārassapi yojanā kātabbā. Kevalañhettha manasikāroti sāraṇalakkhaṇo yevāpanakamanasikāro. Adhipatipaccayatā panassa na hoti. Sampayuttesu imesaṃ dvinnāmyeva gahaṇaṃ balavapaccayattāti veditabbaṃ. Saddhindriyassa vasenāti bhāvanābhivuddhiyā indriyabhāvaṃ pattassa saddhindriyassa vasena. Ekattupaṭṭhānanti ekārammaṇe acalabhāvena bhusaṃ ṭhānaṃ uparūpari saddhindriyassa paccayo hoti. Saddhindriye vuttanayeneva sesindriyānīpi veditabbāni. Evamekekassa indriyassa cattāro cattāro samudayāti pañcannaṃ indriyānaṃ vīsati samudayā honti. Puna catunnaṃ samudayānaṃ ekekasmīṃ samudaye pañca pañca indriyāni yojetvā vīsati samudayā vuttā. Paṭhamavīsati nānāmaggavasena daṭṭhabbā, dutiyavīsati ekamaggavasena daṭṭhabbāti vadanti. Evaṃ cattālīsa ākāra honti. Atthaṅgamavāropi imināva nayena veditabbo. So pana atthaṅgamo indriyabhāvaṇaṃ ananuyuttassa appaṭiladdhā paṭilābhatthaṅgamo, indriyabhāvaṇāya parihīnaṃ paṭiladdhaparihāni atthaṅgamo, phalappattassa paṭippassaddhiatthaṅgamo. Ekattaanupaṭṭhānanti ekatte anupaṭṭhānaṃ.

Ka. assādaniddesavaṇṇanā

189. Assādaniddese assaddhiyassa anupaṭṭhānanti assaddhe puggale parivajjayato saddhe puggale sevato pasādanīyasuttante paccavekkhato tattha yonisomanasikāraṃ bahulīkaroto ca assaddhiyassa anupaṭṭhānaṃ hoti. Assaddhiyapariḷāhassa anupaṭṭhānanti ettha assaddhassa saddhākathāya pavattamānāya dukkhaṃ domanassaṃ uppajjati. Ayaṃ assaddhiyapariḷāho. Adhimokkhacariyāya vesārajanti saddhāvatthuvasena vā bhāvanāya vā vasippattassa saddhāpavattiyā visāradabhāvo hoti. Santo ca viharādhiyamoti samathassa vā vipassanāya vā paṭilābho. Sukhaṃ somanassanti ettha cetasikasukhabhāvadassanattamaṃ somanassavacanaṃ. Saddhindriyasamuṭṭhitapaṇītarūpaphuṭṭhakāyassa kāyikasukhampi labbhatiyeva. Sukhasomanassassa padhānassādattā “ayaṃ saddhindriyassa assādo”ti visesetvā vuttaṃ. Imināva nayena sesindriyassādāpi yojetvā veditabbā.

Kha. ādīnavaniddesavaṇṇanā

190. Ādīnavaniddese aniccaṭṭhenāti saddhindriyassa aniccaṭṭhena. So aniccaṭṭho saddhindriyassa ādīnavoti vuttaṃ hoti. Itaradvayepi ese va nayo. Ime samudayatthaṅgamassādādīnavā lokiya-indriyānamevāti veditabbā.

Ga. nissaraṇaniddesavaṇṇanā

191. Nissaraṇaniddese adhimokkhaṭṭhenātiādīsu ekekaṃ indriye pañca pañca katvā pañcannaṃ indriyānaṃ pañcavīsati nissaraṇāni maggaphalavasena niddiṭṭhāni. Tattha tato paṇītatarasaddhindriyassa paṭilābhāti tato vipassanākkhaṇe pavattasaddhindriyato maggakkhaṇe paṇītatarassa saddhindriyassa paṭilābhavasena. Purimatarasaddhindriyā nissaṭaṃ hotīti tasmīṃ maggakkhaṇe saddhindriyaṃ purimatarato vipassanākkhaṇe pavattasaddhindriyato nikkhantaṃ hoti. Imināva nayena phalakkhaṇe saddhindriyampi ubhayattha sesindriyānīpi yojetabbāni.

192. Pubbabhāge pañcahi indriyehīti paṭhamajjhānūpacāre pañcahi indriyehi paṭhamajjhānādiatṭhasamāpattivasena aṭṭha nissaraṇāni, aniccānupassanādiatṭhārasamahāvīpassanāvasena aṭṭhārasa nissaraṇāni, sotāpattimaggādivasena aṭṭha lokuttaranissaraṇāni. Evaṃ jhānasamāpattimahāvīpassanāmaggaphalavasena catuttiṃsa nissaraṇāni purimapurimasamatikkamato niddiṭṭhāni. Nekkhamme pañcīndriyānītiādīni pana sattatiṃsa nissaraṇāni paṭipakkhapahānavasena paṭipakkhato niddiṭṭhāni. Tattha nekkhammādisu sattaṃ satta nissaraṇāni upacārabhūmivasena vuttāni, phalāni pana paṭipakkhapahānābhāvato na vuttāni.

193. Diṭṭhekaṭṭhehīti yāva sotāpattimaggā diṭṭhiyā saha ekaṃ puggale ṭhitāti diṭṭhekaṭṭhā. Tehi diṭṭhekaṭṭhehi. Oḷārikehīti thūlehi kāmarāgabyāpādehi. Aṇusahagatehīti sukhumabhūtehi kāmarāgabyāpādehiyeva. Sabbakilesehīti rūparāgādīhi. Tesu hi pahīnesu sabbakilesā pahīnā honti, tasmā “sabbakilesehī”ti vuttaṃ. Avuttatthāni panettha padāni heṭṭhā vuttatthānevāti. Sabbesaññeva khīṇāsavānaṃ tattha tattha pañcīndriyānīti “adhimokkhaṭṭhenā”tiādīsu pubbe vuttesu ṭhānesu tasmīṃ tasmīṃ ṭhāne pañcīndriyāni buddhapacceka-buddhasāvakaṇaṃ khīṇāsavānaṃ yathāyogaṃ tato tato nissaṭāni honti. Imasmiṃ vāre paṭhamaṃ vuttanayā eva yathāyogaṃ khīṇāsavavasena vuttā.

Katham panetāni nissaraṇāni asītisatam hontīti? Vuccate - maggaphalavasena vuttāni pañcavīsati, samatikkamavasena vuttāni catuttimsa, paṭipakkhavasena vuttāni sattatiṃsāti paṭhamavāre sabbāni channavuti nissaraṇāni honti, etānīyeva dutiyavāre khīṇāsavānaṃ vasena dvādasasu apanītesu caturāsīti honti. Iti purimāni channavuti, imāni ca caturāsītīti asītisatam honti. Katamāni pana dvādasā khīṇāsavānaṃ apanetabbāni? Samatikkamato vuttasu maggaphalavasena vuttāni aṭṭha nissaraṇāni, paṭipakkhato vuttasu maggavasena vuttāni cattārīti imāni dvādasā apanetabbāni. Arahattaphalavasena vuttāni kasmā apanetabbānīti ce? Sabbapaṭhamam vuttānaṃ pañcavīsatiyā nissaraṇānaṃ maggaphalavaseneva labbhanato. Arahattaphalavasena nissaraṇāni vuttāneva honti. Heṭṭhimam heṭṭhimam pana phalasamāpattiṃ uparimā uparimā na samāpajjantiyevāti heṭṭhā tīṇipi phalāni na labbhantiyeva. Jhānasamāpattivipassanānekkhammādīni ca kiriyāvasena labbhanti. Pañcapi cetāni indriyāni pubbameva paṭipakkhānaṃ paṭippassaddhattā paṭipakkhato nissatāneva hontīti.

Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyasuttantaniddesavaṇṇanā

194. Puna aññaṃ suttantaṃ nikkhipitvā indriyavidhānaṃ niddisitukāmo pañcimāni, bhikkhavetiādimāha. Tattha sotāpattiyaṅgesūti ettha soto ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, sotassa āpatti bhusaṃ pāpuṇaṃ sotāpatti, sotāpattiyā aṅgāni sambhārāni sotāpattiaṅgāni. Sotāpannatāya pubbabhāgapaṭilābhaaṅgāni. Sappurisasamsevo sotāpattiaṅgaṃ, saddhammassavanaṃ sotāpattiaṅgaṃ, yonisomanasikāro sotāpattiaṅgaṃ, dhammānudhammapaṭipatti sotāpattiaṅgaṃ, imāni cattārī sotāpattiaṅgāni. Sesā heṭṭhā vuttā eva. Idañca imesaṃ indriyānaṃ sakavisaye jeṭṭhakabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā rājātirājapañcomesu sahāyesu “nakkhattaṃ kīlissāmā”ti vīthiṃ otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, imesaṃ gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti, dutiyassa tatiyassa catutthassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, imesaṃ gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti, atha sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issarova, imasmiṃ pana kāle attano geheyeva “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, imesaṃ gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti vicāreti, evameva saddhāpañcamakesu indriyesu tesu sahāyesu ekato vīthiṃ otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesupi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sotāpattiaṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṃ saddhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sammappadhānāni patvā paggaṇalakkhaṇaṃ vīriyindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ satindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ jhānāni patvā avikkhepalakkhaṇaṃ samādhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṇhī nisīdanti, rājā vicāreti, evaṃ ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṃ paññindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni hontīti.

Ka. pabhedagaṇananiddesavaṇṇanā

195. Suttantassa pabhedagaṇanāpucchāpubbaṅgameva pabhedagaṇananiddese sappurisasamseveti sobhanānaṃ purisānaṃ sammā sevane. Adhimokkhādhīpateyyaṭṭhenāti adhimokkhasaṅkhātena sesindriyesu adhipatibhāvaṭṭhena, sesindriyānaṃ pubbaṅgamaṭṭhenāti attho. Saddhammasavaneti satam dhammo, sobhano vā dhammoti saddhammo. Tassa saddhammassa savane. Yonisomanasikāreti upāyena manasikāre. Dhammānudhammapaṭipattiyāti ettha nava lokuttaradhamme anugato dhammo dhammānudhammo, sīlasamādhīpaññāsaṅkhātassa dhammānudhammassa paṭipatti paṭipajjanaṃ dhammānudhammapaṭipatti. Sammappadhānādīsupi eseṇa nayo.

Kha. cariyāvāraṇṇanā

196. Cariyāvārepi imināva nayena attho veditabbo. Kevalaṃ paṭhamavāro indriyānaṃ uppādanakālavasena vutto, cariyāvāro uppannānaṃ āsevanakālavasena ca pāripūrikālavasena ca vutto. Cariyā pakati ussannatāti hi atthato ekaṃ.

Cāravihāraniddesavaṇṇanā

197. Idāni cariyāsambandheneva cāravihāraniddesavasena aparena pariyāyena indriyavidhānaṃ niddisitukāmo cāro ca vihāro cātiādikaṃ uddesaṃ uddisitvā tassa niddesamāha. Tattha uddese tāva yathā carantaṃ viharantaṃ viññū sabrahmacārī gambhīresu ṭhānesu okappeyyuṃ - addhā ayamāyasmā patto vā pāpuṇissati vāti, tathā indriyasampannassa cāro ca vihāro ca viññūhi sabrahmacārīhi anubuddho hoti paṭividdhoti uddesassa sambandho veditabbo. Uddesaniddese cariyā cāroyeva. Cāro cariyāti hi atthato ekaṃ. Tasmā “cāro”tipadassa niddese “cariyā”ti vuttaṃ. Iriyāpathacariyāti iriyāpathānaṃ cariyā, pavattananti attho. Sesesupi eseṇa nayo. Āyatanacariyā pana āyatanesu satisampajaññaṃ cariyā. Pattīti phalāni. Tāni hi pāpuṇiyantīti “pattī”ti vuttā. Sattalokassa diṭṭhadhammikasamparāyikā atthā lokatthāti ayaṃ viseso.

Idāni tāsāṃ cariyānaṃ bhūmiṃ dassento catūsu iriyāpathesūtiādīmāha. Satipaṭṭhānesūti ārammaṇasatipaṭṭhānesu. Satipaṭṭhānesupi vuccamānesu satito anaññaṃ vohāravasena aññaṃ viya katvā vuttaṃ. Ariyasaccesūti pubbabhāgalokiyasaccaññaṇena viṣuṃ viṣuṃ saccapariggahavasena vuttaṃ. Ariyamaggesu sāmāññaphalesūti ca vohāravaseneva vuttaṃ. Padeseti lokatthacariyāya ekadesa. Nippadesato hi lokatthacariyaṃ buddhā eva karonti. Puna tā eva cariyāyo kārakapuggalavasena dassento paṇidhisampannāntiādīmāha. Tattha paṇidhisampannā nāma iriyāpathānaṃ santattā iriyāpathaguttiyā sampannā akampitairiyāpathā bhikkhubhāvānurūpena santena iriyāpathena sampannā. Indriyesu guttadvārānanti cakkhādīsū chasu indriyesu attano attano visaye pavattaekadvāravasena guttaṃ dvāraṃ etesanti guttadvārā. Tesāṃ guttadvārānaṃ. Dvāranti cettha uppattidvāravasena cakkhādayo eva. Appamādavihārīnanti silādīsū appamādavihāravataṃ. Adhicittamanuyuttānanti vipassanāya pāḍakabhāvena adhicittasaṅkhātāṃ samādhimanuyuttānaṃ. Buddhisampannānanti nāmarūpavavattānaṃ ādiṃ katvā yāva gotrabhu, tāva pavattena ñaṇena sampannānaṃ. Sammāpaṭipannānanti catumaggakkhaṇe. Adhigataphalānanti catuphalakkhaṇe.

Adhimuccantoti adhimokkham karonto. Saddhāya caratīti saddhāvasena pavattati. Paggaṇhantoti catusammappadhānavīriyena padahanto. Upaṭṭhāpentoti satiyā ārammaṇaṃ upaṭṭhāpento. Avikkhepaṃ karontoti samādhivasena vikkhepaṃ akaronto. Pajānantoti catusaccapajānanapaññāya pakārena jānanto. Vijānantoti indriyasampayuttajavanapubbaṅgamaena āvajjanaviññāṇena ārammaṇaṃ vijānanto. Viññāṇacariyāyāti āvajjanaviññāṇacariyavasena. Evaṃ paṭipannassāti sahajavanāya indriyacariyāya paṭipannassa. Kusalā dhammā āyāpentīti samathavipassanāvasena pavattā kusala dhammā bhusaṃ yāpenti, pavattantīti attho. Āyatanacariyāyāti kusalaṇaṃ dhammaṇaṃ bhusaṃ yatanacariyāya, ghaṭanacariyāya pavattanacariyāyāti vuttaṃ hoti. Visesamadhigacchatīti vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhivasena visesaṃ adhigacchati. Dassanacariyādayo vuttatthāyeva.

Saddhāya viharatītiādīsu saddhādisamaṅgissa iriyāpathavihāro daṭṭhabbo. Anubuddhoti anumānabuddhiyā. Paṭividdhoti paccakkhabuddhiyā. Yasmā adhimokkhaṭṭhādīsu anubuddhesu paṭividdhesu ca cāro ca vihāro ca anubuddho hoti paṭividdho, tasmā anubodhapaṭivedhesu adhimokkhaṭṭhādayo ca niddiṭṭhā.

Evaṃ saddhāya carantantiādīsu evanti vuttappakāraṃ niddisanto yathāsaddassa atthaṃ niddisati. Viññūtiādīsupi yathāsabhāvaṃ jānantīti viññū. Viññātaṃ sabhāvaṃ vibhāventi pākaṭaṃ karontīti vibhāvī. Asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā, medhā etesaṃ atthīti medhāvī. Ñāṇagatiyā paṇḍanti gacchanti pavattantīti paṇḍitā. Buddhisampadāya samannāgatattā buddhisampannā. Saha brahmaṃ cariyaṃ uttamaṃ paṭipadaṃ carantīti sabrahmacārino. Apalokanakammādicatubbidhaṃ kammaṃ ekato karaṇavasena ekaṃ kammaṃ. Tathā pañcavidho pātimokkhuddeso ekuddeso. Samā sikkhā etesanti samasikkhā, samasikkhānaṃ bhāvo samasikkhatā. Samasikkhātātipi paṭhanti. Yesaṃ ekaṃ kammaṃ eko uddeso samasikkhatā, te sabrahmacārīti vuttaṃ hoti. “Jhānānī”ti vattabbe jhānāti liṅgavipallāso kato. Vimokkhāti tayo vā aṭṭha vā vimokkhā. Samādhīti savitakkasavicāraavitakkavicāramattaavitakkāvicārā tayo samādhī. Samāpattiyoti suññatānimitṭappaṇihitā. Abhiññāyoti cha abhiññā.

Eko aṃso bhāgo, na dutiyoti ekaṃso, ekaṃsassa atthassa vacanaṃ ekaṃsavacanaṃ. Evaṃ sesesupi yojanā kātabbā. Visesto pana samaṃ, samantā vā seti pavattatīti saṃsayo, natthettha saṃsayoti nissasayo. Ekasmiṃyeva anicchayatā hutvā itarampi kaṅkhatīti kaṅkhā, natthettha kaṅkhāti nikkaṅkho. Dvidhā bhāvo dvejjhaṃ, natthettha dvejjhanti advejjho. Dvidhā elayati kampetīti dveḷhakaṃ, natthettha dveḷhakanti adveḷhako. Niyogena niyamaena vacanaṃ niyogavacanaṃ. Niyyogavacanantipi paṭhanti. Apaṇṇakassa aviraddhassa niyyānikassa atthassa vacanaṃ apaṇṇakavacanaṃ. Avatthāpanavacananti nicchayavacanaṃ. Sabbampi hetaṃ vicikicchābhāvassa vevacanaṃ. Piyassa atthassa sabbhāvato vacanaṃ, piyamevāti piyavacanaṃ. Tathā garuvacanaṃ. Saha gāravena garubhāvena sagāravaṃ. Patissayanaṃ patissayo paraṃ garuṃ katvā nissayanaṃ apassayananti attho. Patissavanaṃ vā patissavo, nivātavuttitāya paravacanasavananti attho. Ubhayathāpi parajetṭhakabhāvassetaṃ nāmaṃ. Saha gāravena vattatīti sagāravaṃ. Saha patissayena, patissavena vā vattatīti sappatissayaṃ. “Sappatissava”nti vā vattabbe ya-kāraṃ, va-kāraṃ vā lopaṃ katvā “sappatissa”nti vuttaṃ. Adhikaṃ visiṭṭhaṃ vacanaṃ adhivacanaṃ, sagāravañca taṃ sappatissañcāti

sagāraṇasappatissaṃ, sagāraṇasappatissaṃ adhivacanaṃ
sagāraṇasappatissādhivacanaṃ. Ubhayatthāpi vevacanaṇikappanānattavasena
punappunaṃ etanti vuttaṃ. Patto vā pāpuṇissati vāti jhānādīniyevāti.

Tatīyasuttantaṇḍesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthasuttantaṇḍesavaṇṇanā

198. Puna paṭthamasuttameva nikkhipitvā aparena ākāreṇa indriyāni niddisati. Tattha katiḥākārehi kenaṭṭhena daṭṭhabbānīti katihi ākārehi daṭṭhabbāni. Kenaṭṭhena daṭṭhabbānīti daṭṭhabbākāre ca daṭṭhabbatṭhaṇṇa pucchati. Chahākārehi tenaṭṭhena daṭṭhabbānīti chahi ākārehi daṭṭhabbāni, teneva chaākārasaṅkhātenaṭṭhena daṭṭhabbāni. Ādhipateyyaṭṭhenāti adhipatibhāvaṭṭhena. Ādivisodhanaṭṭhenāti kusalaṇaṃ dhammaṇaṃ ādibhūtaṇṇa sīlaṇṇa visodhanaṭṭhena. Adhimattaṭṭhenāti balavaṭṭhena. Balavaṇṇi adhikā mattā paṇaṇaṃ assāti adhimattanti vuccati. Adhiṭṭhānaṭṭhenāti paṭiṭṭhānaṭṭhena. Pariyādānaṭṭhenāti khepanaṭṭhena. Paṭiṭṭhāpakatṭhenāti paṭiṭṭhāpanaṭṭhena.

Ka. ādhipateyyaṭṭhanidḍesavaṇṇanā

199. Ādhipateyyaṭṭhanidḍese assaddhiyaṃ pajahatotiādi ekekasēva indriyaṇṇa paṭipakkhapajahanavacanaṃ ekakkhaṇepi attano attano paṭipakkhapahānakiccaṇṇa adhipatibhāvasādhanaṭṭhaṃ vuttaṃ. Sesāni cattāri indriyāni taṃsampaṇuttāneva vuttāni. Nānākkhaṇesu vā ekekaṃ indriyaṃ dhuraṃ katvā taṇṇa taṇṇa paṭipakkhaṇṇa taṃ taṃ indriyaṃ jettṭhakaṃ katvā sesāni tadanvayāni katvā vuttantiṇṇi veditabbaṃ. Kāmacchandaṃ pajahatotiādi paṇa ekakkhaṇavaseneva vuttaṃ.

Kha. ādivisodhanaṭṭhanidḍesavaṇṇanā

200. Ādivisodhanaṭṭhanidḍese assaddhiyaṇṇavaratṭhena sīlavissuddhīti assaddhiyaṇṇa nivāraṇatṭhena viratiatṭhena sīlamavisodhanaṇṇa sīlavissuddhi nāma. Saddhindriyaṇṇa ādivisodhanaṇṇi saddhindriyaṇṇa upanissayavasena ādibhūtaṇṇa sīlaṇṇa visodhanā. Imināva nayeṇa sesāniṇṇi kāmacchandaṇṇisamvaraṇaṇṇamūlakāni ca indriyāni veditabbāni.

Ga. adhimattaṭṭhanidḍesavaṇṇanā

201. Adhimattaṭṭhanidḍese saddhindriyaṇṇa bhāvanāya chando uppajjatiṇṇi saddhaṇṇa puggalaṇṇa saddhāpaṭisaṃyuttaṃ dhammaṃ sutvā vā saddhindriyabhāvanāya assādaṃ disvā vā saddhindriye kusalo dhammacchando jāyati. Pāmojjaṃ uppajjatiṇṇi chandaṇṇatattā dubbalapīti uppajjati. Pīti uppajjatiṇṇi paṇuditattā balavaṇṇi uppajjati. Passaddhi uppajjatiṇṇi pītiyā pīṇitattā kāyacittapaṇṇaddhi uppajjati. Sukhaṃ uppajjatiṇṇi passaddhakāyacittattā cetasaṃ sukhaṃ uppajjati. Obhāso uppajjatiṇṇi sukheṇa abhisannattā ñāṇobhāso uppajjati. Saṃvego uppajjatiṇṇi ñāṇobhāseṇa viditasaṅkhārādīnavattā saṅkhārapaṇattiyaṃ saṃvego uppajjati. Saṃvejetvā cittaṃ samādaṇṇatiṇṇi saṃvegaṃ uppādetvā teneva saṃvegeṇa cittaṃ samāhitaṃ karoti. Sādhukaṃ paggaṇṇhātīti līnuddhataṇṇaṇṇa mocetvā suṭṭhu paggaṇṇhātī. Sādhukaṃ ajjhupekkhatīti vīriyaṇṇa samaṃ hutvā paṇattattā paṇa vīriyaṇṇamatāṇiyojane byāpāraṃ akaraṇṇo tatramajjhattupekkhāvasena sādhukaṃ ajjhupekkhati nāma. Upekkhāvasenāti samavāhitalakkaṇāya tatramajjhattupekkhāya vasena.

Nānattakilesehi vipassanāya paṭipakkhabhūtehi nānāsabhāvehi kilesehi.
Vimokkhavasenāti bhaṅgānupassanato paṭṭhāya nānattakilesehi vimuccanavasena.
Vimuttattāti nānattakilesehi vimuttattā.

Te dhammāti chandādayo dhammā. Ekarasā hontīti vimuttirasena ekarasā honti.
Bhāvanāvasenāti ekarasabhāvanāvasena. Tato paṇītatāre vivaṭṭantīti tena kāraṇena
vipassanārammaṇato paṇītatāre nibbānārammaṇe vivaṭṭanānupassanāsaṅkhātena
gotrabhuñāṇena chandādayo dhammā nivattanti, saṅkhārārammaṇato apagantvā
nibbānārammaṇe pavattantīti attho. Vivaṭṭanāvasenāti evaṃ gotrabhukhaṇe
saṅkhārārammaṇato vivaṭṭanavasena. Vivaṭṭitattā tato vosajjati
maggasamaṅgipuggalo maggassa uppādakkhaṇeyeva dubhatovuṭṭhānavasena
vivaṭṭitattā teneva kāraṇena kilese ca khandhe ca vosajjati. Vosajjitattā tato
nirujjhantīti maggassa uppādakkhaṇeyeva kilese ca khandhe ca vosajjitattā teneva
kāraṇena kilesā ca khandhā ca anuppattinirodhavasena nirujjhanti. Vosajjitattāti ca
āsaṃsāyaṃ bhūtavacanaṃ kataṃ. Kilesanirodhe sati khandhanirodhasabbhāvato ca
khandhanirodho vutto. Nirodhavasenāti yathāvuttanirodhavasena. Tasseva maggassa
uppādakkhaṇe dve vosagge dassetukāmo nirodhavasena dve vosaggātiādimāha.
Dvepi heṭṭhā vuttatthā eva. Assaddhiyassa pahānāya chando uppajjatītiādisupi
imināva nayena vitthārato attho veditabbo. Vīriyindriyādimūlakesupi vāresu eseve
nayo. Imināva nayena adhiṭṭhānaṭṭhaniddesopi vitthārato veditabbo. Kevalañhettha
adhiṭṭhātīti viseso, paṭiṭṭhātīti attho.

Gha-ṇa. pariyādānaṭṭhapatiṭṭhāpakatṭhaniddesavaṇṇanā

202-203. Pariyādānaṭṭhaniddese pariyādiyatīti khepeti. Paṭiṭṭhāpakatṭhaniddese
saddho saddhindriyaṃ adhimokkhe paṭiṭṭhāpetīti saddhāsampanno “sabbe saṅkhārā
aniccā dukkhā anattā”ti adhimuccanto saddhindriyaṃ adhimokkhe paṭiṭṭhāpeti. Iminā
puggalavisesena indriyabhāvanāviseso niddiṭṭho. Saddhassa saddhindriyaṃ
adhimokkhe paṭiṭṭhāpetīti saddhāsampannassa puggalassa saddhindriyaṃ taṃyeva
saddhaṃ paṭiṭṭhāpeti. Tathā adhimuccantaṃ adhimokkhe paṭiṭṭhāpetīti. Iminā
indriyabhāvanāvisesena puggalaviseso niddiṭṭho. Evaṃ cittaṃ paggaṇhanto paggahe
paṭiṭṭhāpeti, satim upaṭṭhāpento upaṭṭhāne paṭiṭṭhāpeti, cittaṃ samādahanto
avikkhepe paṭiṭṭhāpeti, aniccaṃ dukkhaṃ anattāti passanto dassane paṭiṭṭhāpetīti
sesesupi yojanā veditabbā. Yogāvacaroti samathayoge, vipassanāyoge vā avacaratīti
yogāvacaro. Avacaratīti pavisitvā caratīti.

Catutthasuttantaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Indriyasamodhānavāṇṇanā

204. Idāni samādhim bhāvayato vipassanaṃ bhāvayato ca indriyasamodhānaṃ
dassetukāmo paṭhamaṃ tāva upaṭṭhānakosallappabhedam niddisituṃ puthujjano
samādhim bhāventotiādimāha. Tattha puthujjano samādhim bhāventoti
nibbedhabhāgiyaṃ samādhim bhāvento. Sekkhassa vītarāgassa ca pana lokuttaropi
samādhi labbhati. Āvajjitattāti kasiṇādinimittassa āvajjitattā, kasiṇādi parikkammaṃ
katvā tattha uppāditanimittattāti vuttaṃ hoti. Ārammaṇūpaṭṭhānakusaloti tassa
uppāditassa nimittasseva upaṭṭhāne kusalo. Samathanimittūpaṭṭhānakusaloti
accāraddhavīriyatādīhi uddhate citte
passaddhisamādhipekkhāsambojjhaṅgabhāvanāvasena cittopasamanimittassa
upaṭṭhāne kusalo. Paggahanimittūpaṭṭhānakusaloti atisithilavīriyatādīhi līne citte

dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgabhāvanāvasena cittapaggahanimittassa upaṭṭhāne kusalo. Avikkhepūpaṭṭhānakusaloti anuddhatālīnacittassa sampayuttassa samādhissa upaṭṭhāne kusalo. Obhāsūpaṭṭhānakusaloti paññāpayogamandatāya nirassāde citte aṭṭhasaṃvegavattupaccavekkhaṇena cittaṃ saṃvejetvā ñāṇobhāsassa upaṭṭhāne kusalo. Aṭṭha saṃvegavattūni nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhāṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhāṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhāṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Sampahaṃsanūpaṭṭhānakusaloti upasamasukhānadhigamena nirassāde citte buddhadhammasaṅghaguṇānussaraṇena cittaṃ pasādentō sampahaṃsanassa upaṭṭhāne kusalo. Upekkhūpaṭṭhānakusaloti uddhatādidosavirahite citte niggahapaggahādīsū byāpārābhāvakaraṇena upekkhāya upaṭṭhāne kusalo. Sekkhoti tisso sikkhā sikkhatīti sekkho. Ekattūpaṭṭhānakusaloti sakkāyadiṭṭhādīnaṃ pahīnattā nekkhammādino ekattassa upaṭṭhāne kusalo.

Vītarāgoti sabbaso pahīnarāgattā vītarāgo khīṇāsavo. Ñāṇūpaṭṭhānakusaloti arahā dhammesu vigatasammohattā tattha tattha asammohañāṇassa upaṭṭhāne kusalo. Vimuttūpaṭṭhānakusaloti arahattaphalavimuttiyā upaṭṭhāne kusalo. Vimuttīti hi sabbakilesehi vimuttattā arahattaphalavimutti adhippetā.

205. Vipassanābhāvanāya upaṭṭhānānupaṭṭhānesu aniccatotiādīni niccatotiādīni ca silakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbāni. Pāṭhato pana “āyūhanānupaṭṭhānakusalō vipariṇāmūpaṭṭhānakusalō animittūpaṭṭhānakusalō nimittānupaṭṭhānakusalō appaṇihitūpaṭṭhānakusalō paṇidhianupaṭṭhānakusalō abhinivesānupaṭṭhānakusalō”ti etesu sāmivacanena samāsapadacchedo kātabbo. Sesesu pana nissakkavacanena pāṭho.

206. Suññatūpaṭṭhānakusaloti panettha suññato upaṭṭhānakusaloti vā suññatāya upaṭṭhānakusaloti vā padacchedo kātabbo. Yasmā pana nibbidāvīrāganīrodhapaṭinissaggānupassanā adhipaññādharmavipassanā yathābhūtañānadassanaṃ paṭisaṅkhānupassanā vivaṭṭanānupassanāti imā aṭṭha mahāvīpassanā attano sabhāvavisesena visesitā, na ārammaṇavisesena, tasmā imāsaṃ aṭṭhannaṃ “aniccato upaṭṭhānakusalō hotī”tiādīni vacanāni viya “nibbidāto upaṭṭhānakusalō hotī”tiādīni vacanāni na yujjanti. Tasmā eva imā aṭṭha na yojitā. Ādīnavānupassanā pana “suññatūpaṭṭhānakusalō hoti, abhinivesānupaṭṭhānakusalō hotī”ti iminā yugalakavacaneneva atthato “ādīnavato upaṭṭhānakusalō hoti, ālayābhinivesānupaṭṭhānakusalō hotī”ti yojitāva hotīti sarūpena na yojitā. Iti purimā ca aṭṭha, ayañca ādīnavānupassanāti aṭṭhārasasu mahāvīpassanāsu imā nava ayojetvā itarā eva nava yojitāti veditabbā. Ñāṇūpaṭṭhānakusaloti sekkho vipassanūpakkilesānaṃ abhāvato vipassanābhāvanāya ñāṇassa upaṭṭhāne kusalo. Samādhībhāvanāya pana nikantisabbhāvato ñāṇūpaṭṭhāne kusalo na vutto.

Visaññogūpaṭṭhānakusaloti “kāmayogavisaññogo bhavayogavisaññogo diṭṭhiyogavisaññogo avijjāyogavisaññogo”ti catudhā vuttassa visaññogassa upaṭṭhāne kusalo. Saññogānupaṭṭhānakusaloti kāmayogabhavayogadiṭṭhiyogāvijjāyogavasena catudhā vuttassa saññogassa anupaṭṭhāne kusalo. Nirodhūpaṭṭhānakusaloti “puna caparaṃ, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno nibbānaninnaṃ cittaṃ hoti nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ vivekaṭṭhaṃ nekkhammābhīrataṃ byantībhūtaṃ sabbaso āsavatṭhāniyehi dhammehī”ti vuttakhīṇāsavabalavasena nibbānaninnacittattā khīṇāsavova nirodhasaṅkhātassa nibbānassa upaṭṭhāne kusalo.

Ārammaṇūpaṭṭhānakusalavasenātiādīsu kusalanti ñāṇaṃ. Ñāṇampi hi kusalapuggalayogato kusalaṃ yathā paṇḍitapuggalayogato “paṇḍitā dhammā”ti. Tasmā kosallavasenāti attho.

207. Idāni catusaṭṭhiyā ākārehītiādi ñāṇakathāyaṃ vuttampi indriyakathāsambandhena idhānetvā vuttaṃ. Taṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

208. Puna samantacakkhusambandhena indriyavidhānaṃ vattukāmo na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñcītiādīmāha. Tattha samantacakkhūti sabbaññutaññāṇaṃ. Paññindriyassa vasenātiādīnā pañcannaṃ indriyānaṃ aviyogitaṃ dasseti. Saddahanto paggaṇhātītiādīhi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṃ indriyānaṃ ninnapayogakāle vā maggakkhaṇe vā ekarasabhāvaṃ aññamaññapaccayabhāvañca dasseti. Saddahitattā paggaḥitantiādīhi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṃ indriyānaṃ nibbattikāle vā phalakāle vā ekarasabhāvaṃ aññamaññapaccayabhāvañca dasseti. Puna buddhacakkhusambandhena indriyavidhānaṃ vattukāmo yaṃ buddhacakkhūtiādīmāha. Tattha buddhacakkhūti indriyaparopariyattañāṇaṃ āsayānusayaññāṇaṃ. Buddhaññānti ca idaṃ tadeva dvayaṃ, sesaṃ heṭṭhā vuttatthamevāti.

Indriyasamodhānavañṇanā niṭṭhitā.

Saddhammappakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Indriyakathāvāṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vimokkhakathā

1. Vimokkhuddesavañṇanā

209. Idāni indriyakathānantaraṃ kathitāya vimokkhakathāya apubbatthānuvañṇanā anuppattā. Ayañhi vimokkhakathā indriyabhāvanānuyuttassa vimokkhasabbhāvato indriyakathānantaraṃ kathitā. Tañca kathento bhagavato sammukhā sutasuttantadesanāpubbaṅgamaṃ katvā kathesi. Tattha suttante tāva suññato vimokkhotiādīsu suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariyamaggo suññato vimokkho. So hi suññatāya dhātuyā uppannattā suññato, kilesehi vimuttattā vimokkho. Eteneva nayena animittākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto animitto, appaṇihitākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto appaṇihitoti veditabbo.

Eko hi āditova aniccato saṅkhāre sammasati. Yasmā pana na aniccato sammasanamatteneva maggavutṭhānaṃ hoti, dukkhatopi anattatopi sammasitabbameva, tasmā dukkhatopi anattatopi sammasati. Tassa evaṃ paṭipannassa aniccato ce sammasanakāle maggavutṭhānaṃ hoti, ayaṃ aniccato abhinivisitvā aniccato vutṭhāti nāma. Sace paṇassa dukkhato anattato sammasanakāle maggavutṭhānaṃ hoti, ayaṃ aniccato abhinivisitvā dukkhato, anattato vutṭhāti nāma. Esa nayo dukkhato anattato abhinivisitvā vutṭhānesupi. Ettha ca yopi aniccato abhinivittṭho, yopi dukkhato, yopi anattato. Vutṭhānakāle ce aniccato vutṭhānaṃ hoti, tayopi janā adhimokkhabahulā honti, saddhindriyaṃ paṭilabhanti,

animittavimokkkena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe saddhānusārino honti, sattasu tṭhānesu saddhāvimuttā. Sace pana dukkhato vuṭṭhānaṃ hoti, tayopi janā passaddhibahulā honti, samādhindriyaṃ paṭilabhanti, appaṇihitavimokkkena vimuccanti, sabbattha kāyasakkhino honti. Yassa panettha arūpajjhānaṃ pādakaṃ hoti, so aggaphale ubhatobhāgavimutto hoti. Atha nesaṃ anattato vuṭṭhānaṃ hoti, tayopi janā vedabahulā honti, paññindriyaṃ paṭilabhanti, suññatavimokkkena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe dhammānusārino honti, chasu tṭhānesu diṭṭhippattā, aggaphale paññāvimuttāti.

Apica maggo nāma pañcahi kāraṇehi nāmaṃ labhati sarasena vā paccaṇīkena vā saguṇena vā ārammaṇena vā āgamanena vā. Sace hi saṅkhārupekkhā aniccato saṅkhāre sammāsivā vuṭṭhāti, animittavimokkkena vimuccati. Sace dukkhato sammāsivā vuṭṭhāti, appaṇihitavimokkkena vimuccati. Sace anattato sammāsivā vuṭṭhāti, suññatavimokkkena vimuccati. Idam sarasato nāmaṃ nāma. Aniccānupassanāya pana saṅkhārānaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā niccānimittadhuvanimittasassatanimittāni pahāya āgatattā animitto, dukkhānupassanāya sukhasaññaṃ pahāya paṇidhipatthanaṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihito, anattānupassanāya attasattapuggalasaññaṃ pahāya saṅkhāre suññato diṭṭhattā suññatoti idam paccaṇīkato nāmaṃ nāma. Rāgādīhi pana suññattā suññato, rūpanimittādīnaṃ, rāganimittādīnaṃyeva vā abhāvena animitto, rāgapaṇidhiādīnaṃ abhāvato appaṇihitoti idamassa saguṇato nāmaṃ nāma. Soyaṃ suññaṃ animittaṃ appaṇihitaṇca nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti suññato animitto appaṇihitoti vuccati. Idamassa ārammaṇato nāmaṃ nāma. Āgamaṇaṃ pana duvidhaṃ vipassanāgamaṇaṃ maggāgamaṇaṇca. Tattha magge vipassanāgamaṇaṃ labbhati, phale maggāgamaṇaṃ. Anattānupassanā hi suññatā nāma, suññatavipassanāya maggo suññato, suññatamaggassa phalaṃ suññataṃ. Aniccānupassanā animittā nāma, animittavipassanāya maggo animitto. Idam pana nāmaṃ abhidhammapariyāye na labbhati, suttantapariyāye pana labbhati. Tattha hi gotrabhuññaṃ animittaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā animittanāmakam hutvā sayaṃ āgamaṇiyatṭhāne tṭhāvā maggassa nāmaṃ detīti vadanti. Tena maggo animittoti vutto. Maggāgamaṇena phalaṃ animittanti yujjatiyeva. Dukkhānupassanā saṅkhāresu paṇidhiṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihitā nāma, appaṇihitavipassanāya maggo appaṇihito, appaṇihitamaggassa phalaṃ appaṇihitanti evaṃ vipassanā attano nāmaṃ maggassa deti, maggo phalassāti idam āgamanato nāmaṃ nāma. Evaṃ saṅkhārupekkhā vimokkhavisesaṃ niyametīti.

Evaṃ bhagavatā desite tayo mahāvattṭhuke vimokkhe uddisivā taṃniddesavaseneva aparepi vimokkhe niddisitukāmo apica aṭṭhasaṭṭhi vimokkhātiādīmāha. Tattha apicāti aparapariyāyadassanaṃ. Kathaṃ te aṭṭhasaṭṭhi honti, nanu te pañcasattatīti? Saccaṃ yathārutavasena pañcasattati. Bhagavatā pana desite tayo vimokkhe tṭhāpetvā aññavimokkhe niddisanato imesaṃ tadavarodhato ca ime tayo na gaṇetabbā, ajjhattavimokkhādayo tayopi vimokkhā catudhā vitthāravacaneyeva antogadhattā na gaṇetabbā, “paṇihito vimokkho, appaṇihito vimokkho”ti ettha appaṇihito vimokkho paṭhamam uddiṭṭhena ekanāmikattā na gaṇetabbo, evaṃ imesu sattasu apanītesu sesā aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā honti. Evaṃ sante suññatavimokkhādayo tayo puna kasmā uddiṭṭhāti ce? Uddesena saṅgahetvā tesampi niddesakaraṇatthaṃ. Ajjhattavuṭṭhānādayo pana tayo pabhedam vinā mūlarāsivasena uddiṭṭhā, paṇihitavimokkhapaṭipakkhavasena puna appaṇihito vimokkho uddiṭṭhoti veditabbo.

Ajjhattavutṭhānādīsu ajjhattato vutṭhātīti ajjhattavutṭhāno. Anulomentīti anulomā. Ajjhattavutṭhānānaṃ paṭippassaddhi apagamā ajjhattavutṭhānapaṭippassaddhi. Rūpīti ajjhattaṃ kesādīsu uppāditāṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, taṃ rūpamassa atthīti rūpī rūpāni passatīti bahiddhā nīlakasiṇādirūpāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhattabahiddhāvattukesu kasiṇesu jhānapaṭilābho dassito. Ajjhattaṃ arūpasaññīti ajjhattaṃ na rūpasaññī, attano kesādīsu anuppāditarūpāvacarajjhānoti attho. Iminā bahiddhā parikammaṃ katvā bahiddhāva paṭiladdhajjhānatā dassitā. Subhanteva adhimuttoti “subha”micceva ārammaṇe adhimutto. Tattha kiñcāpi antoappanāyaṃ “subha”nti ābhogo natthi, yo pana appaṭikūlākārena sattārammaṇaṃ pharanto viharati, so yasmā “subha”nteva adhimutto hoti, tasmā evaṃ uddeso katoti. Appitappitasamaye eva vikkhambhanavimuttisabbhāvato samayavimokkho. Soyeva sakiccakaraṇavasena appitasamaye eva niyuttoti sāmāyiko. Sāmāyikotipi pāṭho. Kopetaṃ bhañjitaṃ sakkuṇeyyatāya kuppo. Lokaṃ anatikkamanato loka niyuttoti lokiko. Lokiyotipi pāṭho. Lokaṃ uttarati, uttiṇṇoti vā lokuttaro. Ārammaṇakaraṇavasena saha āsavehīti sāsavo. Ārammaṇakaraṇavasena sampayogavasena ca natthettha āsavāti anāsavo. Rūpasāṅkhātena saha āmisenāti sāmiso. Sabbaso rūpārūpappahānā nirāmisatopi nirāmisataroti nirāmisā nirāmisataro. Paṇihitoti taṇhāvasena paṇihito patthito. Ārammaṇakaraṇavasena saññojanehi saṃyuttattā saññutto. Ekattavimokkhoti kilesehi anajjhāruḥhattā ekasabhāvo vimokkho. Saññāvimokkhoti vipassanāññānameva viparītasaññāya vimuccanato saññāvimokkho. Tadeva vipassanāññānaṃ sammohato vimuccanavasena ñāṇameva vimokkhoti ñāṇavimokkho. Sītisiyāvimokkhoti vipassanāññānameva sīti bhavēyyāti pavatto vimokkho sītisiyāvimokkho. Sītisikāvimokkhotipi pāṭho, sītibhāvikāya vimokkhoti tassa atthaṃ vaṇṇayanti. Jhānavimokkhoti upacārappanābhedaṃ lokiyalokuttarabhedañca jhānameva vimokkho. Anupādā cittassa vimokkhoti anupādiyivā gahaṇaṃ akatvā cittassa vimokkho. Sesāṃ vuttanayeneva veditabbanti.

Vimokkhuddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vimokkhaniddesavaṇṇanā

210. Katamotiādi ke uddesassa niddese iti paṭisañcikkhatīti evaṃ upaparikkhati. Suññamidanti idaṃ khandhapañcakaṃ suññaṃ. Kena suññaṃ? Attena vā attaniyena vā. Tattha attena vāti bāla janaparikkappaṭissa attano abhāvā tena attanā ca suññaṃ. Attaniyena vāti tassa parikkappaṭissa attano santakena ca suññaṃ. Attano abhāveneva attaniyābhāvo. Attaniyañca nāma niccaṃ vā siyā sukhaṃ vā, tadubhayampi natthi. Tena niccapaṭikkhepena aniccānupassanā, sukhapaṭikkhepena dukkhānupassanā ca vuttā hoti. Suññamidaṃ attena vāti anattānupassanāyeva vuttā. Soti so evaṃ tīhi anupassanāhi vipassamāno bhikkhu. Abhinivesaṃ na karotīti anattānupassanāvasena attābhinivesaṃ na karoti.

Nimittaṃ na karotīti aniccānupassanāvasena niccanimittaṃ na karoti. Paṇidhiṃ na karotīti dukkhānupassanāvasena paṇidhiṃ na karoti. Ime tayo vimokkhā pariyāyena vipassanākkhaṇe tadanāgavasenāpi labbhanti, nipariyāyena pana samucchedavasena maggakkhaṇeyeva. Cattāri jhānāni ajjhattaṃ nīvaraṇādīhi vutṭhānato ajjhattavutṭhāno vimokkho. Catasso arūpasamāpattiyo ārammaṇe hi vutṭhānato bahiddhāvutṭhāno vimokkho. Ārammaṇampi hi bāhirāyatanāni viya idha “bahiddhā”ti vuttaṃ. Ime dve vikkhambhanavimokkhā, dubhato vutṭhāno pana samucchedavimokkho.

Nīvaraṇehi vuṭṭhātītiādīhi ajjhattavutṭhānaṃ sarūpato vuttaṃ. Rūpasaññāyātiādīhi kasiṇādiārammaṇasamatikkamassa pākaṭṭā taṃ avatvā suttantesu vuttarūpasaññādisamatikkamo vutto. Sakkāyaditṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsāti samāsapadaṃ, sakkāyaditṭhiyā vicikicchāya sīlabbataparāmāsāti vicchedo. Ayameva vā pāṭho.

211. Vitakko cātiādīhi jhānānaṃ samāpattīnañca upacārabhūmiyo vuttā. Aniccānupassanātiādīhi catunnaṃ maggānaṃ pubbabhāgavipassanā vuttā. Paṭilābho vāti pañcavidhavasippattiyā byāpito patthaṭo lābhoti paṭilābho. Vasippattiyā hi sabbo jhānapayogo ca samāpattipayogo ca paṭippassaddho hoti, tasmā paṭilābho “paṭippassaddhivimokkho”ti vutto. Vipāko pana jhānassa samāpattiyā ca paṭippassaddhi hotīti ujukameva. Keci pana “upacārapayogassa paṭippassaddhattā jhānassa samāpattiyā ca paṭilābho hoti, tasmā jhānasamāpattipaṭilābho ‘paṭippassaddhivimokkho’ti vuccatī”ti vadanti.

212. Ajjhattanti attānaṃ adhikicca pavattaṃ. Paccattanti attānaṃ paṭicca pavattaṃ. Ubhayenāpi niyakajjhattameva dīpeti nīlanimittanti nīlameva. Nīlasaññaṃ paṭilabhatīti tasmim nīlanimittē nīlamitisaññaṃ paṭilabhati. Suggahitaṃ karotīti parikammabhūmiyaṃ suṭṭhu uggahitaṃ karotīti. Sūpadhāritaṃ upadhāretīti upacārabhūmiyaṃ suṭṭhu upadhāritaṃ katvā upadhāreti. Svāvatthitaṃ avatthāpetīti appanābhūmiyaṃ suṭṭhu nicchitaṃ nicchināti. Vavatthāpetītipi pāṭho. Ajjhattañhi nīlaparikammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitārakāyaṃ vā karotīti. Bahiddhā nīlanimitteti nīlapupphanīlavatthanīladhātūnaṃ aññatare nīlakasiṇe. Cittaṃ upasaṃharatīti cittaṃ upaneti. Pītādīsūpi eseṇa nayo. Āsevatīti tameva saññaṃ ādito sevati. Bhāvetīti vaḍḍheti. Bahulīkarotīti punappunaṃ karotīti. Rūpanti nīlanimittam rūpaṃ. Rūpasaññīti tasmim rūpe sañña rūpasañña, sā assa atthīti rūpasaññī. Ajjhattaṃ pītanimittādīsū pītaparikammaṃ karonto mede vā chaviyā vā akkhīnaṃ pītaṭṭhāne vā karotīti. Lohitaparikammaṃ karonto maṃse vā lohite vā jivhāya vā hatthatalapādātalesu vā akkhīnaṃ rattaṭṭhāne vā karotīti. Odātaparikammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setaṭṭhāne vā karotīti. Ajjhattaṃ arūpanti ajjhattaṃ rūpanimittam natthīti attho.

Mettāsahagatenāti paṭhamadutiyatatiyajjhānavasena mettāya samannāgatena. Cetasāti cittaṇa. Ekaṃ disanti ekaṃ ekissā disāya paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṃ. Pharitvāti phusitvā ārammaṇam katvā. Viharatīti brahmavihārādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavīhāraṃ pavatteti. Tathā dutiyanti yathā puratthimādīsū yaṃkiñci ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tattheva tadanantaraṃ dutiyaṃ tatiyaṃ catutthaṃ vāti attho. Iti uddhanti eteneva nayena uparimaṃ disanti vuttaṃ hoti. Adho tiriyaṃti adhodisampi tiriyaṃti disampi evameva. Tattha ca adhoti heṭṭhā. Tiriyaṃti anudisā. Evaṃ sabbadisāsu assamaṇḍalikāya assamiva mettāsahagataṃ cittaṃ sāretipi paccāsāretipīti. Ettāvatā ekamekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇam dassitaṃ. Sabbadhītiādi pana anodhiso dassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha sabbadhīti sabbattha. Sabbattatāyāti sabbesu hīnamajjhīmukkaṭṭhamittasapattamajjhattādippabhedesu attatāya, “ayaṃ parasatto”ti vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti. Atha vā sabbattatāyāti sabbena cittabhāvena, īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṃ hoti. Sabbāvantanti sabbasattavantaṃ, sabbasattayuttanti attho. Sabbāvantantipi pāṭho. Lokanti sattalokaṃ.

Vipulenāti evamādi-pariyāyadassanato panettha puna “mettāsahagatenā”ti vuttaṃ.

Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathāsaddo vā iti-saddo vā na vutto, tasmā puna “mettāsahagatena cetasā”ti vuttaṃ, nigamanavasena vā etaṃ vuttaṃ. Vipulenāti ettha pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṃ mahaggataṃ. Tañhi kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gataṃ, mahantehi vā ulāracchandavīriyacittapaññehi gataṃ paṭipannanti mahaggataṃ. Paguṇavasena appamāṇasattārammaṇavasena ca appamāṇaṃ. Byāpādapaccatthikappahānena averaṃ. Domanassappahānato abyāpajjaṃ, niddukkhanti vuttaṃ hoti. Appaṭikūlā hontīti bhikkhuno cittassa appaṭikūlā hutvā upaṭṭhahanti. Sesesupi vuttanayeneva karuṇāmuditāupekkhāvasena yojetabbaṃ. Karuṇāya vihesāpaccatthikappahānena averaṃ, muditāya aratipaccatthikappahānena.

Upekkhāsahagatenāti catutthajjhānavasena upekkhāya samannāgatena. Rāgapaccatthikappahānena averaṃ, gehasitasomanassappahānato abyāpajjaṃ. Sabbampi hi akusalaṃ kilesapariḷāhayogato sabyāpajjamevāti ayametesam viseso.

213. Sabbasoti sabbākārena, sabbāsaṃ vā, anavasesānanti attho. Rūpasaññānanti saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānānañceva tadārammaṇānañca. Rūpāvacarajjhānampi hi rūpanti vuccati “rūpī rūpāni passatī”tiādīsu, tassa ārammaṇampi bahiddhā rūpāni passati “suvaṇṇadubbaṇṇānī”tiādīsu. Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānassetaṃ adhivacanaṃ. Rūpaṃ saññā assāti rūpasaññaṃ, rūpamassa nāmanti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetam adhivacanaṃ veditabbaṃ. Samatikkamāti virāgā nirodhā ca. Kiṃ vuttaṃ hoti? Etāsaṃ kusalavipākakiriyaavasena pañcadasannaṃ jhānasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ, etesañca pathavīkasiṇādivasena navannaṃ ārammaṇasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ sabbākārena, anavasesānaṃ vā virāgā ca nirodhā ca virāgahetu ceva nirodhahetu ca ākāśānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññena etaṃ upasampajja viharitunti. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattabbā etā samāpattiyo, na ekasmiṃyeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya. Ārammaṇe avirattassa ca saññāsamatikkamo na hoti, tasmā ayaṃ ārammaṇasamatikkamavasenāpi atthavaṇṇanā katāti veditabbā.

Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamāti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānañca paṭighātena uppannā saññā paṭighasaññā, rūpasaññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tāsaṃ kusalavipākānaṃ pañcannaṃ, akusalavipākānaṃ pañcannanti sabbaso dasannampi paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā pahānā asamuppādā, appavattiṃ katvāti vuttaṃ hoti. Kāmañcetā paṭhamajjhānādīni samāpannassapi na santi, na hi tasmiṃ samaye pañcadvārasena cittaṃ pavattati, evaṃ santepi aññattha pahīnaṃ sukhadukkhānaṃ catutthajjhāne viya sakkāyadiṭṭhādīnaṃ tatiyamagge viya ca imasmiṃ jhāne ussāhajananaṭṭhaṃ imassa jhānassa pasamsāvasena etāsaṃ ettha vacanaṃ veditabbaṃ. Atha vā kiñcāpi tā rūpāvacaraṃ samāpannassa na santi, atha kho na pahīnattā na santi. Na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṃvattati, rūpāyattāyeva ca etāsaṃ pavatti. Ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṃvattati, tasmā tā ettha pahīnāti vattum vaṭṭati. Na kevalaṃ vattum, ekaṃseneva evaṃ dhāretumpi vaṭṭati. Tāsañhi ito pubbe appahīnattāyeva “paṭhamajjhānaṃ samāpannassa saddo kaṇṭako”ti vutto bhagavatā. Idha ca pahīnattāyeva arūpasamāpattīnaṃ āneñjatā santavimokkhatā ca vuttā.

Nānattasaññānaṃ amanasikārāti nānatte vā gocare pavattānaṃ saññānaṃ, nānattānaṃ vā saññānaṃ. Yasmā hetā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā cetā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyāsaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññavisadisā, tasmā “nānattasaññā”ti vuttā. Tāsaṃ sabbaso nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā citte ca anuppādanā. Yasmā tā nāvajjati citte ca na uppādeti na manasikaroti na paccavekkhati, tasmāti vuttaṃ hoti. Yasmā cettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhavēpi na vijjanti, pageva tasmīṃ bhavē imaṃ jhānaṃ upasampajja viharaṇakāle, tasmā tāsaṃ samatikkamā atthaṅgamāti dvedhāpi abhāvoyeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, nava kiriyāsaññā, dasākusalasaññāti imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhavē vijjanti, tasmā tāsaṃ amanasikārāti vuttanti veditabbaṃ. Tatthāpi hi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsaṃ amanasikārāyeva upasampajja viharati. Tā pana manasikaronto asamāpanno hotīti. Saṅkhepato cettha “rūpasaññānaṃ samatikkamā”tiiminā sabbarūpāvacaradhammānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. “Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā”tiiminā sabbesaṃ kāmāvacaracittacetāsikānaṃ pahānañca amanasikāro ca vuttoti veditabbo.

Ananto ākāsoti ettha paññattimattattā nāssa uppādanto vā vayanto vā paññāyatīti ananto, anantapharaṇavasenāpi ananto. Na hi so yogī ekadesavasena pharati, sakalavaseneva pharati. Ākāsoti kasiṇugghāṭimākāso. Ākāsānañcāyatanādīni vuttatthāni. Upasampajja viharatīti taṃ patvā nipphādetvā tadanurūpena iriyāpathena viharati. Tadeva samāpajjitabbato samāpatti.

Ākāsānañcāyatanaṃ samatikkammāti pubbe vuttanayena jhānampi ākāsānañcāyatanaṃ ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva ākāsānañcaṃ ca taṃ paṭhamassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānaṃ devāyatanaṃ viya adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti ākāsānañcāyatanaṃ, tathā ākāsānañcaṃ ca taṃ tassa jhānassa sañjātihetuttā “kambojā assānaṃ āyatana”ntiādīni viya sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi ākāsānañcāyatanaṃ. Evameva jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā yasmā idaṃ viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetamekajjhaṃ katvā “ākāsānañcāyatanaṃ samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Anantaṃ viññāṇanti taṃyeva “ananto ākāso”ti pharitvā pavattaṃ viññāṇaṃ “anantaṃ viññāṇa”nti manasikarontoti vuttaṃ hoti. Manasikāravasena vā anantaṃ. So hi taṃ ākāsārammaṇaṃ viññāṇaṃ anavasesato manasikaronto anantaṃ manasi karoti.

Viññāṇañcāyatanaṃ samatikkammāti etthāpi ca pubbe vuttanayeneva jhānampi viññāṇañcāyatanaṃ ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva viññāṇañcaṃ ca taṃ dutiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti viññāṇañcāyatanaṃ, tathā viññāṇañcaṃ ca taṃ tasseva jhānassa sañjātihetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi viññāṇañcāyatanaṃ. Evameva jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā yasmā idaṃ ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā

ubhayampetamekajjhaṃ katvā “viññāṇaṅcāyatanaṃ samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Natthi kiñcīti natthi natthi, suññaṃ suññaṃ, vivittaṃ vivittanti evaṃ manasikarontoti vuttaṃ hoti.

Ākiñcaññāyatanaṃ samatikkammāti etthāpi pubbe vuttanayeneva jhānampi ākiñcaññāyatanaṃ ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva ākiñcaññāṇa taṃ tatiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānatthēna āyatanaṅcāti ākiñcaññāyatanaṃ, tathā ākiñcaññāṇa taṃ tasseeva jhānassa sañjātihetuttā sañjātidesaṭṭhēna āyatanaṅcātipi ākiñcaññāyatanaṃ. Evametam jhāṇaṇa ārammaṇaṅcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetamekajjhaṃ katvā “ākiñcaññāyatanaṃ samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Saññāvedayitanirodhakathā heṭṭhā kathitāva.

“Rūpī rūpāni passatī”tiādikā satta vimokkhā paccaṇīkadhammehi suṭṭhu vimuccanaṭṭhēna ārammaṇe abhirativasena suṭṭhu muccanaṭṭhēna ca vimokkhā, nirodhasamāpatti pana cittacetāsikehi vimuttaṭṭhēna vimokkho. Samāpattisamāpannasamaye vimutto hoti, vuṭṭhitasamaye avimutto hotīti samayavimokkho. Samucchedavimuttivasena accantavimuttattā ariyamaggā, paṭippassaddhivimuttivasena accantavimuttattā sāmāññaphalāni, nissaraṇavimuttivasena accantavimuttattā nibbānaṃ asamayavimokkho. Tathā sāmāyikāsāmāyikavimokkhā.

Pamādaṃ āgamma parihāyatīti kuppo. Tathā na parihāyatīti akuppo. Lokāya saṃvattatīti lokiyo. Ariyamaggā lokaṃ uttarantīti lokuttarā, sāmāññaphalāni nibbānaṇa lokato uttiṇṇāti lokuttarā. Ādittaṃ ayogaḷaṃ makkhikā viya tejussadaṃ lokuttaraṃ dhammaṃ āsavā nālambantīti anāsavo. Rūpappaṭisaññuttoti rūpajjhānāni. Arūpappaṭisaññuttoti arūpasamāpattiyo. Taṇhāya ālambito paṇihito. Anālambito appaṇihito. Maggaphalāni ekārammaṇattā ekaniṭṭhattā ca ekattavimokkho, nibbānaṃ adutiyaṭṭā ekattavimokkho, ārammaṇanānattā vipākanānattā ca nānattavimokkho.

214. Siyāti bhavēyya, dasa hontīti ca eko hotīti ca bhavēyyāti attho. “Siyā”ti ca etaṃ vidhivacanaṃ, na pucchāvacanaṃ. Vatthuvaseṇāti niccasaññādidasa vatthuvaseṇa dasa honti. Pariyāyenāti vimuccanapariyāyena eko hoti. Siyāti kathaṇa siyāti yaṃ vā siyāti vihitam, taṃ katham siyāti pucchati. Aniccānupassanaññāṇanti samāsapadaṃ. Aniccānupassanāññāṇanti vā pāṭho. Tathā sesesupi. Niccato saññāyāti niccato pavattāya saññāya, “nicca”nti pavattāya saññāyāti attho. Esa nayo sukhato attato nimittato saññāyāti etthāpi. Nimittatoti ca niccanimittato. Nandiyā saññāyāti nandivasena pavattāya saññāya, nandisampayuttāya saññāyāti attho. Esa nayo rāgato samudayato ādānato paṇidhito abhinivesato saññāyāti etthāpi. Yasmā pana khayavayavipariṇāmānupassanā tisso aniccānupassanādīnaṃ balavabhāvāya balavapaccayabhūtā bhaṅgānupassanāviseṣā. Bhaṅgadassanena hi aniccānupassanā balavatī hoti. Aniccānupassanāya ca balavatiyā jātāya “yadaniccaṃ taṃ dukkham, yaṃ dukkham tadanattā”ti dukkhānattānupassanāpi balavatiyo honti. Tasmā aniccānupassanādīsu vuttāsu tāpi tisso vuttāva honti. Yasmā ca suññatānupassanā “abhinivesato saññāya muccatī”ti vacaneneva sārādānābhinivesasammohābhinivesaālayābhinivesasaññogābhinivesato saññāya muccatīti vuttameva hoti, abhinivesābhāveneva appaṭisaṅkhāto saññāya muccatīti

vuttameva hoti, tasmā adhipaññādharmavipassanādayo pañcapi anupassanā na vuttāti veditabbā. Evaṃ aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu etā aṭṭha anupassanā avatvā daseva anupassanā vuttāti veditabbā.

215. Aniccānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇanti aniccānupassanāyeva yathābhūtañāṇaṃ. Ubhayampi paccattavacanaṃ. Yathābhūtañāṇanti ñāṇattho vutto. Evaṃ sesesupi. Sammohā aññāṇāti sammohabhūtā aññāṇā. Muccatīti vimokkhattho vutto.

216. Aniccānupassanā anuttaraṃ sītibhāvañāṇanti ettha sāsaneveva sabbhāvato uttamaṭṭhena anuttaraṃ, anuttarassa paccayattā vā anuttaraṃ, sītibhāvo eva ñāṇaṃ sītibhāvañāṇaṃ. Taṃ aniccānupassanāsaṅkhātāṃ anuttaraṃ sītibhāvañāṇaṃ. “Chahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātu”nti ettha nibbānaṃ anuttaro sītibhāvo nāma. Idha pana vipassanā anuttaro sītibhāvo. Niccato santāpapariḷāhadarathā muccatīti etthāpi “nicca”nti pavattakilesā eva idha cāmutra ca santāpanaṭṭhena santāpo, paridahanaṭṭhena pariḷāho, uṇhaṭṭhena darathoti vuccanti.

217. Nekkhammaṃ jhāyatīti jhānantiādayo heṭṭhā vuttatthā. Nekkhammādīni cettha aṭṭha samāpattiyo ca nibbedhabhāgiyāneva.

218. Anupādā cittassa vimokkhoti idha vipassanāyeva. “Etadatthā kathā, etadatthā mantanā, yadidaṃ anupādā cittassa vimokkho”ti ettha pana nibbānaṃ anupādā cittassa vimokkho. Katihupādānehi katihi upādānehi. Katamā ekupādānāti katamato ekupādānato. Idaṃ ekupādānāti ito ekato upādānato. Idanti pubbañāṇāpekkhaṃ vā. Upādānato mucchanesu yasmā ādito saṅkhārānaṃ udayabbayaṃ passitvā passitvā aniccānupassanāya vipassati, pacchā saṅkhārānaṃ bhaṅgameva passitvā animittānupassanāya vipassati. Aniccānupassanāvisesoyeva hi animittānupassanā. Saṅkhārānaṃ udayabbayadassanena ca bhaṅgadassanena ca attābhāvo pākaṭo hoti. Tena diṭṭhupādānassa ca attavādupādānassa ca pahānaṃ hoti. Diṭṭhippahāneneva ca “sīlabbatena attā sujjaṭi”ti dassanassa abhāvato sīlabbatupādānassa pahānaṃ hoti. Yasmā ca anattānupassanāya ujukameva attābhāvaṃ passati, anattānupassanāvisesoyeva ca suññatānupassanā, tasmā imāni cattāri ñāṇāni diṭṭhupādānādīhi tihi upādānehi muccanti. Dukkhanupassanādīnaṃyeva pana catassannaṃ taṇhāya ujuvipaccanīkattā aniccānupassanādīnaṃ catassannaṃ kāmupādānato mucchanā na vuttaṃ. Yasmā ādito dukkhanupassanāya “saṅkhārā dukkhā”ti passato pacchā appaṇihitānupassanāya ca “saṅkhārā dukkhā”ti passato saṅkhārānaṃ patthanā pahīyati. Dukkhanupassanāvisesoyeva hi appaṇihitānupassanā. Yasmā ca saṅkhāresu nibbidānupassanāya nibbindantassa virāgānupassanāya virajjantassa saṅkhārānaṃ patthanā pahīyati, tasmā imāni cattāri ñāṇāni kāmupādānato muccanti. Yasmā nirodhānupassanāya kilese nirodheti, paṭinissaggānupassanāya kilese pariccajati, tasmā imāni dve ñāṇāni catūhi upādānehi muccantīti evaṃ sabhāvanānattena ca ākāraṇānattena ca aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā niddiṭṭhā.

219. Idāni ādito uddiṭṭhānaṃ tiṇṇaṃ vimokkhānaṃ mukhāni dassetvā vimokkhamukhapubbaṅgamaṃ indriyavisesaṃ puggalavisesaṃ ca dassetukāmo tīṇi kho panimānītiādimāha. Tattha vimokkhamukhānīti tiṇṇaṃ vimokkhānaṃ mukhāni. Lokaniyyānāya saṃvattantīti tedhātukalokato niyyānāya niggamanāya saṃvattanti. Sabbasaṅkhāre paricchedaparivaṭumato samanupassanatāyāti sabbesaṃ

saṅkhārānaṃ udayabbayavasena paricchedato ceva parivaṭumato ca samanupassanatāya. Lokaniyyānaṃ hotīti pāṭhaseso. Aniccānupassanā hi udayato pubbe saṅkhārā natthīti paricchinditvā tesam gatiṃ samannesamānā vayato param na gacchanti, ettheva antaradhāyantīti parivaṭumato pariyantato samanupassati. Sabbasaṅkhārā hi udayena pubbantaparicchinā, vayena aparantaparicchinā. Animittāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāyāti vipassanākkhaṇepi nibbānaninnatāya animittākārena upaṭṭhānato animittasaṅkhātāya nibbānadhātuyā cittapavisanatāya ca lokaniyyānaṃ hoti. Manosamuttejanatāyāti cittaṣaṃvejanatāya. Dukkānupassanāya hi saṅkhāresu cittaṃ saṃvijjati. Appaṇihitāya ca dhātuyāti vipassanākkhaṇepi nibbānaninnatāya appaṇihitākārena upaṭṭhānato appaṇihitasāṅkhātāya nibbānadhātuyā. Sabbadhammeti nibbānassa avipassanupagattepi anattasabhāvasabbhāvato “sabbasaṅkhāre”ti avatvā “sabbadhamme”ti vuttaṃ. Parato samanupassanatāyāti paccayāyattattā avasatāya avidheyyatāya ca “nāhaṃ na mama”nti evaṃ anattato samanupassanatāya. Suññatāya ca dhātuyāti vipassanākkhaṇepi nibbānaninnatāya suññatākārena upaṭṭhānato suññatasaṅkhātāya nibbānadhātuyā. Iti imāni tīṇi vacanāni aniccadukkānattānupassanānaṃ vasena vuttāni. Teneva tadanantaraṃ aniccato manasikarototiādi vuttaṃ. Tattha khayatoti khīyanato. Bhayatoti sabhayato. Suññatoti attarahitato.

Adhimokkhabahulanti aniccānupassanāya “khaṇabhaṅgavasena saṅkhārā bhijjantī”ti saddhāya paṭipannassa paccakkhato khaṇabhaṅgadassanena “saccaṃ vatāha bhagavā”ti bhagavati saddhāya saddhābahulaṃ cittaṃ hoti. Atha vā paccuppannānaṃ padesasaṅkhārānaṃ aniccatam passitvā “evaṃ aniccā atītānāgatapaccuppannā sabbe saṅkhārā”ti adhimuccanato adhimokkhabahulaṃ cittaṃ hoti. Passaddhibahulanti dukkhānupassanāya cittaṃkabhakarāya paṇidhiyā pajahanato cittadarathābhāvena passaddhibahulaṃ cittaṃ hoti. Atha vā dukkhānupassanāya saṃvegajananato saṃviggassa ca yoniso padahanato vikkhepābhāvena passaddhibahulaṃ cittaṃ hoti. Vedabahulanti anattānupassanāya bāhirahehi aditṭhaṃ gambhīraṃ anattalakkaṇaṃ passato ñāṇabahulaṃ cittaṃ hoti. Atha vā “sadevakena lokena aditṭhaṃ anattalakkaṇaṃ ditṭha”nti tuṭṭhassa tuṭṭhibahulaṃ cittaṃ hoti.

Adhimokkhabahulo saddhindriyaṃ paṭilabhatīti pubbabhāge adhimokkho bahulaṃ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā saddhindriyaṃ nāma hoti, taṃ so paṭilabhati nāma. Passaddhibahulo samādhindriyaṃ paṭilabhatīti pubbabhāge passaddhibahulassa “passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati”ti vacanato bhāvanāpāripūriyā passaddhipaccayā samādhindriyaṃ hoti, taṃ so paṭilabhati nāma. Vedabahulo paññindriyaṃ paṭilabhatīti pubbabhāge vedo bahulaṃ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā paññindriyaṃ nāma hoti, taṃ so paṭilabhati nāma.

Ādhipateyyaṃ hotīti chandādi ke adhipatibhūtepi sakiccanipphādanavasena adhipati hoti padhāno hoti. Bhāvanāyāti bhumma vacanaṃ, uparūpari bhāvanatthāya vā. Tadanvayā hontīti taṃ anugāminī taṃ anuvattinī honti. Sahajātapaccayā hontīti uppajjamānā ca sahauppādanabhāvena upakārakā honti pakāsassa padīpo viya. Aññaṃaññapaccayā hontīti aññaṃaññaṃ uppādanupatthambhanabhāvena upakārakā honti aññaṃaññupatthambhakaṃ tidaṇḍaṃ viya. Nissayapaccayā hontīti adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakārakā honti tarucittakammānaṃ

pathavīpaṭādi viya. Sampayuttapaccayā hotīti
ekavattukaekārammaṇaekuppādaekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena
upakārakā honti.

220. Paṭivedhakāleti maggakkhaṇe saccapaṭivedhakāle. Paññindriyaṃ ādhipateyyaṃ
hotīti maggakkhaṇe nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā saccadassanakiccakaraṇavasena
ca kilesappahānakiccakaraṇavasena ca paññindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti.
Paṭivedhāyāti saccapaṭivijjhanatthāya. Ekarasāti vimuttirasena. Dassanaṭṭhenāti
saccadassanaṭṭhena. Evaṃ paṭivijjhantopi bhāveti, bhāventopi paṭivijjhatīti
maggakkhaṇe sakimyeva bhāvanāya ca paṭivedhassa ca sabbhāvadassanatthaṃ
vuttaṃ. Anattānupassanāya vipassanākkhaṇepi paññindriyasveva ādhipateyyattā
“paṭivedhakālepī”ti apisaddo payutto.

221. Aniccato manasikaroto katamindriyaṃ adhimattaṃ hotītiādi indriyavisesena
puggalavisesaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha adhimattanti adhikaṃ. Tattha
saddhindriyasamādhindriyapaññindriyānaṃ adhimattatā saṅkhārupekkhāya
veditabbā. Saddhāvimuttoti ettha avisesetvā vuttepi upari visesetvā vuttattā
sotāpattimaggāṃ ṭhapetvā sesesu sattasu ṭhānesu saddhāvimuttoti vuttaṃ hoti.
Saddhāvimutto saddhindriyassa adhimattattā hoti, na saddhindriyassa adhimattattā
sabbattha saddhāvimuttotipi vuttaṃ hoti. Sotāpattimaggakkhaṇe saddhindriyassa
adhimattattāyeva sesesu samādhindriyapaññindriyādhimattattepi sati
saddhāvimuttoyeva nāma hotīti vadanti. Kāyasakkhī hotīti aṭṭhasupi ṭhānesu
kāyasakkhī nāma hoti. Diṭṭhippatto hotīti saddhāvimutte vuttanayeneva veditabbāṃ.

Saddahanto vimuttoti saddhāvimuttoti saddhindriyassa adhimattattā
sotāpattimaggakkhaṇe saddahanto catūsupi phalakkhaṇesu vimuttoti
saddhāvimuttoti vuttaṃ hoti. Uparimaggattayakkhaṇe saddhāvimuttattaṃ idāni
vakkhati. Sotāpattimaggakkhaṇe pana saddhānusārittaṃ pacchā vakkhati. Phuṭṭhattā
sacchikatoti kāyasakkhīti sukkhavipassakatte sati upacārajjhānaphassassa
rūpārūpajjhānalābhitte sati rūpārūpajjhānaphassassa phuṭṭhattā nibbānaṃ
sacchikatoti kāyasakkhī, nāmakāyena vuttappakāre jhānaphasse ca nibbāne ca
sakkhīti vuttaṃ hoti. Diṭṭhattā pattoti diṭṭhippatto sotāpattimaggakkhaṇe
sampayuttena paññindriyena paṭhamāṃ nibbānassa diṭṭhattā pacchā
sotāpattiphalādivasena nibbānaṃ pattoti diṭṭhippatto, paññindriyasaṅkhātāya
diṭṭhiyā nibbānaṃ pattoti vuttaṃ hoti. Sotāpattimaggakkhaṇe pana
dhammānusārittaṃ pacchā vakkhati. Saddahanto vimuccatīti saddhāvimuttoti
saddhindriyassa adhimattattā sakadāgāmianāgāmiarahattamaggakkhaṇesu
saddahanto vimuccatīti saddhāvimutto. Ettha vimuccamānopi āsaṃsāya
bhūtavacanavasena “vimutto”ti vutto. Jhānaphassanti tividhaṃ jhānaphassaṃ.
“Jhānaphassa”ntiādīni “dukkhā saṅkhārā”ntiādīni ca paṭhamāṃ vuttaṃ dvayameva
visesetvā vuttāni. Nātaṃ hotītiādīni heṭṭhā vuttatthāni. Ettha ca jhānalābhī puggalo
samādhindriyassa anukūlāya dukkhānupassanāya eva vuṭṭhahitvā maggaphalāni
pāpuṇātīti ācariyānaṃ adhippāyo.

Siyāti siyumaṃ, bhavēyyunti attho. “Siyā”ti etaṃ vidhivacanameva. Tayo puggalāti
vipassanāniyamena indriyaniyamena ca vuttā tayo puggalā. Vatthuvasenāti tīsu
anupassanāsu ekekaṇḍriyavattuvasena. Pariyāyenāti teneva pariyāyena. Iminā
vārena kiṃ dassitaṃ hoti? Heṭṭhā ekekissā anupassanāya ekekassa indriyassa
ādhipaccaṃ yebhuyyavasena vuttanti ca, kadāci tīsupi anupassanāsu ekekasseva
indriyassa ādhipaccaṃ hotīti ca dassitaṃ hoti. Atha vā pubbabhāgavipassanākkhaṇe

tissannampi anupassanānaṃ sabbhāvato tāsu pubbabhāgavipassanāsu tesam tesam indriyānaṃ ādhipaccaṃ apekkhitvā maggaphalakkhaṇesu saddhāvimuttādīni nāmāni hontīti. Evañhi vuccamāne heṭṭhā vuṭṭhānagāminivipassanāya upari ca kato indriyādhīpaccapuggalanīyamo sukatoyeva niccaloyeva ca hoti. Anantaravāre siyāti aññoyevāti evaṃ siyāti attho. Ettha pubbe vuttoyeva niyamo.

Idāni maggaphalavasena puggalavisesaṃ vibhajitvā dassetuṃ aniccato manasikaroto...pe... sotāpattimaggam paṭilabhatītiādīmāha. Tattha saddham anussarati anugacchati, saddhāya vā nibbānaṃ anussarati anugacchatīti saddhānusārī. Sacchikatanti paccakkhakataṃ. Arahattanti arahattaphalaṃ. Paññāsaṅkhātāṃ dhammaṃ anussarati, tena vā dhammena nibbānaṃ anussaratīti dhammānusārī.

222. Puna aparehi pariyāyehi indriyattayavisesena puggalavisesaṃ vaṇṇetukāmo ye hi kecītiādīmāha. Tattha bhāvitā vāti atīte bhāvayimṃsu vā. Bhāventi vāti paccuppanne. Bhāvissanti vāti anāgate. Adhigatā vātiādi ekekantikaṃ purimassa purimassa atthavivaraṇatthaṃ vuttaṃ. Phassitā vāti ñāṇaphusanāya phusiṃsu vā. Vasippattāti issarabhāvaṃ pattā. Pāramippattāti vosānaṃ pattā. Vesārajappattāti visāradabhāvaṃ pattā. Sabbattha saddhāvimuttādayo heṭṭhā vuttakkhaṇesuyeva, satipaṭṭhānādayo maggakkhaṇeyeva. Aṭṭha vimokkheti “rūpī rūpāni passatī”tiādike paṭisambhidāmaggappattiyā eva pattā.

Tisso sikkhāti adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhā maggappattā eva sikkhamānā. Dukkhaṃ parijānantītiādīni maggakkhaṇeyeva. Pariññāpaṭivedhaṃ paṭivijjhatīti pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, pariññāya paṭivijjhitabbanti vā pariññāpaṭivedhaṃ. Evaṃ sesesupī. Sabbadhammādīhi visesetvā abhiññāpaṭivedhādayo vuttā. Sacchikiriyāpaṭivedho pana maggakkhaṇeyeva nibbānapaccavekkhaṇaññāsiddhivasena veditabboti. Evamidha pañca ariyapuggalā niddiṭṭhā honti, ubhatobhāgavimutto ca paññāvimutto cāti ime dve aniddiṭṭhā. Aññattha pana “yo pana dukkhato manasikaronto passaddhibahulo samādhindriyaṃ paṭilabhati, so sabbattha kāyasakkhī nāma hoti, arūpajjhānaṃ pana patvā aggaphalaṃ patto ubhatobhāgavimutto nāma hoti. Yo pana anattato manasikaronto vedabahulo paññindriyaṃ paṭilabhati, sotāpattimaggakkhaṇe dhammānusārī hoti, chasu ṭhānesu diṭṭhippatto, aggaphale paññāvimutto”ti vuttaṃ. Te idha kāyasakkhidiṭṭhippattehiyeva saṅgahitā. Atthato pana arūpajjhānena ceva ariyamaggena cāti ubhatobhāgena vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Pajānanto vimuttoti paññāvimuttoti. Ettāvatā indriyapuggalavisesā niddiṭṭhā honti.

223-226. Idāni vimokkhaṇapubbaṅgamameva vimokkhavisesaṃ puggalavisesaṇca dassetukāmo aniccato manasikarotītiādīmāha. Tattha dve vimokkhāti appaṇihitasuññatavimokkhā. Aniccānupassanāgamanavasena hi animittavimokkhoti laddhanāmo maggo rāgadosamohapaṇidhīnaṃ abhāvā saguṇato ca tesam yeva paṇidhīnaṃ abhāvā appaṇihitanti laddhanāmaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇato ca appaṇihitavimokkhoti nāmampi labhati. Tathā rāgadosamohehi suññattā saguṇato ca rāgādīhiyeva suññattā suññatanti laddhanāmaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇato ca suññatavimokkhoti nāmampi labhati. Tasmā te dve vimokkhā animittavimokkhanvayā nāma honti. Animittamaggato anaññepi aṭṭhannaṃ maggaṅgānaṃ ekekassa maggaṅgassa vasena sahaṇātādipaccayā ca hontīti veditabbā. Puna dve vimokkhāti suññatānimittavimokkhā. Dukkhanupassanāgamanavasena hi appaṇihitavimokkhoti laddhanāmo maggo

rūpanimittādīnaṃ rāganimittādīnaṃ niccanimittādīnañca abhāvā saguṇato ca tesam̐yeva nimittānaṃ abhāvā animittasaṅkhātāṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇato ca animittavimokkhoti nāmaṃpi labhati. Sesam̐ vuttanayeneva yojetabbaṃ. Puna dve vimokkhāti animittaappaṇihitavimokkhā. Yojanā panettha vuttanayā eva.

Paṭivedhakāleti indriyānaṃ vuttakkameneva vuttaṃ. Maggakkhaṇaṃ pana muñcitvā vipassanākkhaṇe vimokkho nāma natthi. Paṭhamam̐ vuttoyeva pana maggavimokkho “paṭivedhakāle”ti vacanena visesetvā dassito. “Yo cāyaṃ puggalo saddhāvimutto”tiādikā dve vārā ca “aniccato manasikaronto sotāpattimaggaṃ paṭilabhati”tiādiko vāro ca saṅkhitto, vimokkhavasena pana yojetvā vitthārato veditabbo. Ye hi keci nekkhammantiādiko vāro vuttanayeneva veditabboti. Ettāvatā vimokkhaṃ puggalavisesā niddiṭṭhā hontīti.

227. Puna vimokkhamukhāni ca vimokkhe ca anekadhā niddisitukāmo aniccato manasikarontotiādīmāha. Tattha yathābhūtaṃ yathāsabhāvena. Jānātīti ñāṇena jānāti. Passatīti teneva ñāṇena cakkhunā viya passati. Tadanvayenāti tadanugamanena, tassa paccakkhato ñāṇena diṭṭhassa anugamanenāti attho. Kaṅkhā pahīyatīti aniccānupassanāya niccāniccakaṅkhā, itarāhi itarakaṅkhā. Nimittanti santatighanavinibbhogena niccasaññāya pahīnattā ārammaṇabhūtaṃ saṅkhāranimittaṃ yathābhūtaṃ jānāti. Tena vuccati sammā dassananti tena yathābhūtajānanena taṃ ñāṇaṃ “sammā dassana”nti vuccati. Pavattanti dukkhappattākāre sukhasaññāṃ ugghāṭetvā sukhasaññāya pahānena paṇidhisāṅkhātāya taṇhāya pahīnattā sukhasammatampi vipākapavattaṃ yathābhūtaṃ jānāti. Nimittañca pavattañcāti nānādhātumanasikārasambhavana samūhaghanavinibbhogena ubhayathāpi attasaññāya pahīnattā saṅkhāranimittañca vipākapavattañca yathābhūtaṃ jānāti. Yañca yathābhūtaṃ ñāṇantiādittayaṃ idāni vuttameva, na aññaṃ. Bhayato upaṭṭhātīti niccasukhaattābhāvadassanato yathākkamaṃ taṃ taṃ bhayato upaṭṭhāti. Yā ca bhayatupaṭṭhāne paññātiādīnaṃ “udayabbayānupassanāññaṃ bhaṅgānupassanāññaṃ bhayatupaṭṭhānaññaṃ ādīnavānupassanāññaṃ nibbidānupassanāññaṃ muñcitukamyatāññaṃ paṭisaṅkhānupassanāññaṃ saṅkhārupekkhāññaṃ anulomaññaṃ”nti vuttasu paṭipadāññadassanavisuddhisāṅkhātesu navasu vipassanāññesu bhayatupaṭṭhānasambandhena avatthābhedenā bhinnāni ekaṭṭhāni tīṇi ñāṇāni vuttāni, na sesāni.

Puna tīsu anupassanāsu ante t̐hitāya anantarāya anattānupassanāya sambandhena tāya saha suññatānupassanāya ekaṭṭhataṃ dassetuṃ yā ca anattānupassanā yā ca suññatānupassanātiādīmāha. Imāni hi dve ñāṇāni atthato ekameva, avatthābhedenā pana bhinnāni. Yathā ca imāni, tathā aniccānupassanā ca animittānupassanā ca atthato ekameva ñāṇaṃ, dukkhānupassanā ca appaṇihitānupassanā ca atthato ekameva ñāṇaṃ, kevalaṃ avatthābhedenā bhinnāni.

Anattānupassanāsuññatānupassanānañca ekaṭṭhatāya vuttāya tesam̐ dvinnam̐ dvinnampi ñāṇānaṃ ekalakkaṇattā ekaṭṭhatā vuttāva hotīti. Nimittaṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjatīti “saṅkhāranimittaṃ addhavaṃ tāvakālika”nti aniccalakkhaṇavasena jānitvā ñāṇaṃ uppajjati. Kāmañca na paṭhamam̐ jānitvā pacchā ñāṇaṃ uppajjati, vohāravasena pana “manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇa”ntiādīni viya evaṃ vuccati. Saddasatthavidūpi ca “ādiccaṃ pāpuṇitvā tamo vigacchatī”tiādīsu viya samānakālepi imaṃ padaṃ icchanti. Ekattanayena vā

purimañca pacchimañca ekaṃ katvā evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Iminā nayena itarasmimpi padadvaye attho veditabbo. Muñcitukamyatādīnaṃ tiṇṇaṃ ñāṇānaṃ ekaṭṭhatā heṭṭhā vuttanayā eva.

Nimittā cittaṃ vuṭṭhātīti saṅkhāranimitte dosadassanena tattha anallīnatāya saṅkhāranimittā cittaṃ vuṭṭhātīti nāma. Animitte cittaṃ pakkhandatīti saṅkhāranimittapaṭipakkhena animittasaṅkhāte nibbāne tanninnatāya cittaṃ pavisatī. Sesānupassanādvayepi iminā nayena attho veditabbo. Nirodhe nibbānadhātuyāti idha vutteneva paṭhamānupassanādvayampi vuttameva hoti. Nirodhetipi pāṭho. Bahiddhāvuṭṭhānavivaṭṭane paññāti vuṭṭhānasambandhena gotrabhuññaṃ vuttaṃ. Gotrabhū dhammāti gotrabhuññaṃameva. Itarathā hi ekaṭṭhatā na yujjati. “Asaṅkhatā dhammā, appaccayā dhammā”tiādīsu viya vā catumaggavasena vā bahuvacanaṃ katanti veditabbaṃ. Yasmā vimokkhoti maggo, maggo ca dubhatovuṭṭhāno, tasmā tena sambandhena yā ca dubhatovuṭṭhānavivaṭṭane paññātiādi vuttaṃ.

228. Puna vimokkhānaṃ nānākkhaṇānaṃ ekakkhaṇapariyāyaṃ dassetukāmo katihākārehītiādīmāha. Tattha ādhīpateyyaṭṭhenāti jeṭṭhakaṭṭhena. Adhiṭṭhānaṭṭhenāti paṭiṭṭhānaṭṭhena. Abhinīhāraṭṭhenāti vipassanāvīthito nīharaṇaṭṭhena. Niyyānaṭṭhenāti nibbānupagamanaṭṭhena. Aniccato manasikarototi vuṭṭhānagāminivipassanākkhaṇeyeva. Animitto vimokkhoti maggakkhaṇeyeva. Esa nayo sesesu. Cittaṃ adhiṭṭhātīti cittaṃ adhikaṃ katvā ṭhātī, cittaṃ paṭiṭṭhāpetīti adhippāyo. Cittaṃ abhinīharatīti vipassanāvīthito cittaṃ nīharati. Nirodhaṃ nibbānaṃ niyyātīti nirodhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ upagacchatīti evaṃ ākāraṇānattato catudhā nānākkhaṇatā dassitā.

Ekakkhaṇatāya samodhānaṭṭhenāti ekajjhaṃ samosaraṇaṭṭhena. Adhigamanaṭṭhenāti vindanaṭṭhena. Paṭilābhaṭṭhenāti pāpuṇanaṭṭhena. Paṭivedhaṭṭhenāti ñāṇena paṭivijjhanaṭṭhena. Sacchikiriyatṭhenāti paccakkhakaraṇaṭṭhena. Phassanaṭṭhenāti ñāṇaphusanāya phusanaṭṭhena. Abhisamayaṭṭhenāti abhimukhaṃ samāgamaṇaṭṭhena. Ettha “samodhānaṭṭhenā”ti mūlapadaṃ, sesāni adhigamavevacanāni. Tasmāyeva hi sabbesaṃ ekato vissajjanaṃ kataṃ. Nimittā muccatīti niccanimittato muccati. Iminā vimokkhaṭṭho vutto. Yato muccatīti yato nimittato muccati. Tattha na paṇidahaṭṭīti tasmīṃ nimitte patthanaṃ na karoti. Yattha na paṇidahaṭṭīti yasmīṃ nimitte na paṇidahati. Tena suññoti tena nimittena suñño. Yena suññoti yena nimittena suñño. Tena nimittena animittoti iminā animittaṭṭho vutto.

Paṇidhiyā muccatīti paṇidhito muccati. “Paṇidhi muccatī”ti pāṭho nissakkatthoyeva. Iminā vimokkhaṭṭho vutto. Yattha na paṇidahatīti yasmīṃ dukkhe na paṇidahati. Tena suññoti tena dukkhena suñño. Yena suññoti yena dukkhanimittena suñño. Yena nimittenāti yena dukkhanimittena. Tattha na paṇidahatīti iminā appaṇihitaṭṭho vutto. Abhinivesā muccatīti iminā vimokkhaṭṭho vutto. Yena suññoti yena abhinivesanimittena suñño. Yena nimittenāti yena abhinivesanimittena. Yattha na paṇidahati, tena suññoti yasmīṃ abhinivesanimitte na paṇidahati, tena abhinivesanimittena suñño. Iminā suññataṭṭho vutto.

229. Puna aṭṭhavimokkhādīni niddisitukāmo atthi vimokkhotiādīmāha. Tattha niccato abhinivesātīdīni saññāvimokkhe vuttanayena veditabbāni. Sabbābhinivesehīti vuttappakārehi abhinivesehi. Iti abhinivesamuccanavasena suññatavimokkhā nāma

jātā, teyeva niccādinimittamuccanavasena animittavimokkhā, niccantiādipaṇidhīhi muccanavasena appaṇihitavimokkhā. Ettha ca paṇidhi muccatīti sabbattha nissakkattho veditabbo. Paṇidhiyā muccatīti vā pāṭho. “Sabbapaṇidhīhi muccatī”ti cettha sādhaḥkaṃ. Evaṃ tisso anupassanā tadaṅgavimokkhattā ca samucchedavimokkhassa paccayattā ca pariyāyena vimokkhāti vuttā.

230. Tattha jātāti anantare vipassanāvimokkhepi sati imissā kathāya maggavimokkhādhikārattā tasmīṃ maggavimokkhe jātāti vuttaṃ hoti. Anavajjakusalāti rāgādivajjavirahitā kusalā. Vicchedaṃ katvā vā pāṭho. Bodhipakkhiyā dhammāti “cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti vuttā sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā. Idaṃ mukhanti idaṃ vuttappakāraṃ dhammajātaṃ ārammaṇato nibbānapavesāya mukhattā mukhaṃ nāmāti vuttaṃ hoti. Tesāṃ dhammānanti tesāṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ. Idaṃ vimokkhamukhanti nibbānaṃ vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimokkhesu nissaraṇavimokkhova, “yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesāṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati”ti vuttattā uttamaṭṭhena mukhañcāti vimokkhamukhaṃ. Vimokkhañca taṃ mukhañca vimokkhamukhanti kammadhārayasamāsavasena ayameva attho vutto. Vimokkhañcāti ettha liṅgavipallāso kato. Tīṇi akusalamūlānīti lobhadosamohā. Tīṇi duccharitānīti kāyavacīmanoduccaritāni. Sabbepi akusalā dhammāti akusalamūlehi sampayuttā duccharitehi sampayuttā ca asampayuttā ca sevittabbadomanassādīni ṭhapetvā sabbepi akusalā dhammā. Kusalamūlasucaritāni vuttapaṭipakkhena veditabbāni. Sabbepi kusalā dhammāti vuttanayeneva sampayuttā asampayuttā ca vimokkhassa upanissayabhūtā sabbepi kusalā dhammā. Vivaṭṭakathā heṭṭhā vuttā. Vimokkhavivaṭṭasambandhena panettha sesavivaṭṭāpi vuttā. Āsevanāti ādito sevanā. Bhāvanāti tasseva vaḍḍhanā. Bahulīkammanti tasseva vasippattiyā punappunaṃ karaṇaṃ. Maggassa pana ekakkhaṇeyeva kiccasādhanaavasena āsevanādīni veditabbāni. Paṭilābho vā vipāko vātiādīni heṭṭhā vuttatthānevāti.

Vimokkhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammapakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Vimokkhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Gatikathā

Gatikathāvaṇṇanā

231. Idāni tassā vimokkhuppattiyā hetubhūtaṃ hetusampattiṃ dassentena kathitāya gatikathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Duhetukapaṭisandhikassāpi hi “natthi jhānaṃ apaññassā”ti vacanato jhānampi na uppajjati, kiṃ pana vimokkho. Tattha gatisampattiyāti nirayatiracchānayanipettivisayamanussadevasaṅkhātāsu pañcasu gatīsu manussadevasaṅkhātāya gatisampattiyā. Etena purimā tisso gativipattiyo paṭikkhipati. Gatiyā sampatti gatisampatti, sugatīti vuttaṃ hoti. Gatīti ca saḥokāsā khandhā. Pañcasu ca gatīsu pettivisayaggahaṇeneva asurakāyopi gahito. Devāti cha kāmāvacaradevā brahmāno ca. Devaggahaṇena asurāpi saṅgahitā. Ñāṇasampayutteti ñāṇasampayuttapaṭisandhikkhaṇe. Khaṇopi hi

ñāṇasampayuttayogena teneva vohārena vuttoti veditabbo. Katinam hetūnanti alobhādosāmohahetūsu katinam hetūnam. Upapattīti upapajjanam, nibbattīti attho.

Yasmā pana suddakulajātāpi tihetukā honti, tasmā te sandhāya paṭhamapucchā. Yasmā ca yebhuyyena mahāpuññā tīsu mahāsālakulesu jāyanti, tasmā tesam tiṇṇam kulānam vasena tisso pucchā. Pāṭho pana saṅkhitto. Mahatī sālā etesanti mahāsālā, mahāgharā mahāvibhavāti attho. Atha vā mahā sāro etesanti mahāsārāti vattabbe ra-kārassa la-kāram katvā “mahāsālā”ti vuttaṃ. Khattiyā mahāsālā, khattiyesu vā mahāsālāti khattiyamahāsālā. Sesesupi eseve nayo. Tattha yassa khattiyassa gehe pacchimantena koṭṭisatam dhanam nidhānagatam hoti, kahāpaṇānañca vīsati ambaṇāni divasam valañje nikkhamanti, ayam khattiyamahāsālo nāma. Yassa brāhmaṇassa gehe pacchimantena asītikoṭṭidhanam nidhānagatam hoti, kahāpaṇānañca dasa ambaṇāni divasam valañje nikkhamanti, ayam brāhmaṇamahāsālo nāma. Yassa gahapatissa gehe pacchimantena cattālīsakoṭṭidhanam nidhānagatam hoti, kahāpaṇānañca pañca ambaṇāni divasam valañje nikkhamanti, ayam gahapatimahāsālo nāma.

Rūpāvacarānam arūpāvacarānañca ekantatihetukattā “ñāṇasampayutte”ti na vuttaṃ, manussesu pana duhetukāhetukānañca sabbhāvato, kāmāvacaresu devesu duhetukānañca sabbhāvato sesesu “ñāṇasampayutte”ti vuttaṃ. Ettha ca kāmāvacaradevā pañcakāmaguṇaratiyā kīlanti, sarīrajutiyā ca jotantīti devā, rūpāvacarabrahmāno jhānaratiyā kīlanti, sarīrajutiyā ca jotantīti devā, arūpāvacarabrahmāno jhānaratiyā kīlanti, ñāṇajutiyā ca jotantīti devā.

232. Kusalakammassa javanakkhaṇeti atītajātiyā idha tihetukapaṭṭisandhijanakassa tihetukakāmāvacarakusalakammassa ca javanavīthiyam punappunam uppattivāsena sattavāram javanakkhaṇe, pavattanakāleti attho. Tayo hetū kusalāti alobho kusalahetu adoso kusalahetu amoho kusalahetu. Tasmim khaṇe jātacetanāyāti tasmim vuttakkhaṇeyeva jātāya kusalacetanāya. Sahajātapaccayā hontīti uppajjamānā ca sahauppādanabhāvena upakārakā honti. Tena vuccatīti tena sahajātapaccayabhāveneva vuccati. Kusalamūlapaccayāpi saṅkhārāti ekacittakkhaṇikapaccayākāranayena vuttaṃ. “Saṅkhārā”ti ca bahuvacanena tattha saṅkhārakkhandhasaṅgahitā sabbe cetasikā gahitāti veditabbaṃ. Apisaddena saṅkhārapaccayāpi kusalamūlānīti vuttaṃ hoti.

Nikantikkhāṇeti attano vipākam dātuṃ paccupaṭṭhitakamme vā tathā paccupaṭṭhitakammena upaṭṭhāpīte kammanimitte vā gatinimitte vā uppajjamānānam nikantikkhāṇe. Nikantīti nikāmanā patthanā. Āsannamaraṇassa hi mohena ākulacittattā avīcijālāyapi nikanti uppajjati, kim pana sesesu nimittesu. Dve hetūti lobho akusalahetu moho akusalahetu. Bhavanikanti pana paṭṭisandhianantaram pavattabhavaṅgavīthito vuṭṭhitamattasseva attano khandhasantānam ārabha sabbesampi uppajjati. “Yassa vā pana yattha akusalā dhammā na uppajjittha, tassa tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti āmantā”ti evamādi idameva sandhāya vuttaṃ. Tasmim khaṇe jātacetanāyāti akusalacetanāya.

Paṭṭisandhikkhaṇeti tena kammena gahitapaṭṭisandhikkhaṇe. Tayo hetūti alobho abyākatahetu adoso abyākatahetu amoho abyākatahetu. Tasmim khaṇe jātacetanāyāti vipākābyākatacetana. Nāmarūpapaccayāpi viññāṇanti ettha tasmim paṭṭisandhikkhaṇe tayo vipākahetū sesacetasikā ca nāmam, hadayavatthu rūpaṃ. Tato nāmarūpapaccayatopi paṭṭisandhiviññāṇam pavattati. Viññāṇapaccayāpi

nāmarūpanti etthāpi nāmaṃ vuttappakārameva, rūpaṃ pana idha sahetukamanussapaṭisandhiyā adhippetattā gabbhaseyyakānaṃ vatthudasakaṃ kāyadasakaṃ bhāvadasakanti samatiṃsa rūpāni, saṃsedajānaṃ opapātikānañca paripuṇṇāyatanānaṃ cakkhudasakaṃ sotadasakaṃ ghānadasakaṃ jivhādasakañcāti samasattati rūpāni. Taṃ vuttappakāraṃ nāmarūpaṃ paṭisandhikkhaṇe paṭisandhiviññāpaccayā pavattati.

Pañcakkhandhāti ettha paṭisandhicittena paṭisandhikkhaṇe labbhamānāni rūpāni rūpakkkhandho, saḥajāta vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, sesacetasiḥ saṅkhārakkhandho, paṭisandhicittaṃ viññāṇakkhandho. Sahajātapaccayā hontīti cattāro arūpino khandhā aññamaññaṃ saḥajātapaccayā honti, rūpakkkhandhe cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ saḥajātapaccayā honti, arūpino khandhā ca hadayarūpañca aññamaññaṃ saḥajātapaccayā honti, mahābhūtāpi upādārūpānaṃ saḥajātapaccayā honti. Aññamaññaṃ hontīti aññamaññaṃ uppādanupatthambhanabhāvena upakārakā honti, cattāro arūpino khandhā ca aññamaññaṃ hontīti, cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ hontīti. Nissayapaccayā hontīti adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakārakā honti, cattāro arūpino khandhā ca aññamaññaṃ nissayapaccayā hontīti saḥajāta viya vitthāretabbā. Vippayuttapaccayā hontīti ekavattukādibhāvānupagamanena vippayuttabhāvena upakārakā honti, arūpino khandhā paṭisandhirūpānaṃ vippayuttapaccayā honti, hadayarūpaṃ arūpīnaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayo hoti. “Pañcakkhandhā”ti hettha evaṃ yathālābhavasena vuttaṃ.

Cattāro mahābhūtāti ettha tayo paccayā paṭhamam vuttāyeva. Tayo jīvitasāṅkhārāti āyu ca usmā ca viññāṇaṃ. Āyūti rūpajīvitindriyaṃ arūpajīvitindriyañca. Usmāti tejodhātu. Viññāṇanti paṭisandhiviññāṇaṃ. Etāni hi uparūpari jīvitasāṅkhāraṃ saṅkharonti pavattenti jīvitasāṅkhārā. Sahajātapaccayā hontīti arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ sampayuttakānaṃ khandhānañca hadayarūpassa ca aññamaññasahajātapaccayā honti, tejodhātu tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ aññamaññasahajātapaccayo hoti, upādārūpānaṃ saḥajātapaccayova, rūpajīvitindriyaṃ saḥajātarūpānaṃ pariyāyena saḥajātapaccayo hotīti veditabbaṃ. Aññamaññaṃ hontīti, nissayapaccayā hontīti dvayaṃ arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ sampayuttakhandhānaṃ aññamaññaṃ hontīti. Aññamaññanissayapaccayā hontīti vuttanayeneva yojetvā veditabbaṃ. Vippayuttapaccayā hontīti arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ paṭisandhirūpānaṃ vippayuttapaccayā honti. Rūpajīvitindriyaṃ pana aññamaññanissayavippayuttapaccayatte na yujjati. Tasmā “tayo jīvitasāṅkhārā”ti yathālābhavasena vuttaṃ. Nāmañca rūpañca vuttanayeneva catupaccayatte yojetabbaṃ. Cuddasa dhammāti pañcakkhandhā, cattāro mahābhūtā, tayo jīvitasāṅkhārā, nāmañca rūpañcāti evaṃ gaṇanāvasena cuddasa dhammā. Tesañca upari aññesañca saḥajātādipaccayabhāvo vuttanayo eva. Sampayuttapaccayā hontīti puna ekavattukaekārammaṇaekuppādaekanirodhasāṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā honti.

Pañcindriyānīti saddhindriyādīni. Nāmañcāti idha vedanādayo tayo khandhā. Viññāṇañcāti paṭisandhiviññāṇaṃ. Puna cuddasa dhammāti cattāro khandhā, pañcindriyāni, tayo hetū, nāmañca viññāṇañcāti evaṃ gaṇanāvasena cuddasa dhammā. Aṭṭhavīsati dhammāti purimā ca cuddasa, ime ca cuddasāti aṭṭhavīsati. Idha rūpassāpi pavitṭhattā sampayuttapaccayaṃ apanetvā vippayuttapaccayo vutto.

Evam paṭisandhikkhaṇe vijjamānassa tassa tassa paccayuppannassa dhammassa taṃ taṃ paccayabhedam dassetvā paṭhamam niddiṭṭhe hetū nigametvā dassento imesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hotīti āha. Kammāyūhanakkhaṇe tayo kusalahetū, nikantikkhaṇe dve akusalahetū, paṭisandhikkhaṇe tayo abyākatahetūti evam aṭṭha hetū. Tattha tayo kusalahetū, dve akusalahetū ca idha paṭisandhikkhaṇe pavattiyā upanissayapaccayā honti. Tayo abyākatahetū yathāyogaṃ hetupaccayasahajātapaccayavasena paccayā honti. Sesavāresupi eseva nayo.

Arūpāvacarānaṃ pana rūpābhāvā nāmapaccayāpi viññāṇaṃ, viññāṇapaccayāpi nāmanti vuttaṃ. Rūpamissakacuddasakopi ca parihīno. Tassa parihīnattā “aṭṭhavīsati dhammā”ti vāro ca na labbhati.

233. Idāni vimokkhassa paccayabhūtaṃ tihetukapaṭisandhiṃ dassetvā teneva sambandhena duhetukapaṭisandhivisesaṇca dassetukāmo gatisampattiyā ñāṇavippayuttetiādīmāha. Kusalakammasa javanakkhaṇeti atītajātiyā idha paṭisandhijanakassa duhetukakusalakammasa vuttanayeneva javanakkhaṇe. Dve hetūti ñāṇavippayuttattā alobho kusalahetu adoso kusalahetu. Dve abyākatahetūpi alobhādosāyeva.

Cattāri indriyānīti paññindriyavajjāni saddhindriyādīni cattāri. Dvādasa dhammāti paññindriyassa amohahetussa ca parihīnattā dvādasa. Tesam dvinnaṃyeva parihīnattā chabbīsati. Channaṃ hetūnanti dvinnaṃ kusalahetūnaṃ, dvinnaṃ akusalahetūnaṃ, dvinnaṃ vipākahetūnanti evam channaṃ hetūnaṃ. Rūpārūpāvacarā panettha ekantatihetukattā na gahitā. Sesaṃ paṭhamavāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Imasmiṃ vāre duhetukapaṭisandhiyā duhetukakammasseva vuttattā tihetukakammena duhetukapaṭisandhi na hotīti vuttaṃ hoti. Tasmā yaṃ dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ tipīṭakamahādhammarakkhitattheravāde “tihetukakammena paṭisandhi tihetukāva hoti, duhetukāhetukā na hoti. Duhetukakammena duhetukāhetukā hoti, tihetukā na hoti”ti vuttaṃ, taṃ imāya pāḷiyā sameti. Yaṃ pana tipīṭakacūḷanāgattherassa ca moravāpivāsimahādattattherassa ca vādesu “tihetukakammena paṭisandhi tihetukāpi hoti duhetukāpi, ahetukā na hoti. Duhetukakammena duhetukāpi hoti ahetukāpi, tihetukā na hoti”ti vuttaṃ, taṃ imāya pāḷiyā viruddhaṃ viya dissati. Imissā kathāya hetuadhiḥārattā ahetukapaṭisandhi na vuttāti.

Gatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kammakathāvaṇṇanā

Kammakathāvaṇṇanā

234. Idāni tassā hetusampattiyā paccayabhūtaṃ kammaṃ dassentena kathitāya kammakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha ahosi kammaṃ ahosi kammavipākotiādīsu atītabhavesu katassa kammasa atītabhavesuyeva vipakkavipākaṃ gahetvā “ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko”ti vuttaṃ. Tasseva atītassa kammasa diṭṭhadhammavedanīyassa upapajjavedanīyassa ca paccayavekallena atītabhavesuyeva avipakkavipākaṇca atīteyeva parinibbutassa ca diṭṭhadhammavedanīyaupapajjavedanīyaaparapariyāyavedanīyassa kammasa avipakkavipākaṇca gahetvā ahosi kammaṃ nāhosi kammavipākoti vuttaṃ. Atītasseva kammasa avipakkavipākassa paccuppannabhava paccayasampattiyā vipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā ahosi kammaṃ atthi kammavipākoti vuttaṃ.

Atītasseva kammassa atikkantavipākakālassa ca paccuppannabhava parinibbāyantassa ca avipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā ahosi kammaṃ natthi kammavipākoti vuttaṃ. Atītasseva kammassa vipākārahasa avipakkavipākassa anāgate bhava paccayasampattiyā vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā ahosi kammaṃ bhavissati kammavipākoti vuttaṃ. Atītasseva kammassa atikkantavipākakālassa ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa ca avipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipākoti vuttaṃ. Evaṃ atītakammaṃ atītapaccuppannānāgatavipākāvipākavasena chadhā dassitaṃ.

Paccuppannabhava katassa diṭṭhadhammavedanīyassa kammassa idheva vipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā atthi kammaṃ atthi kammavipākoti vuttaṃ. Tasseva paccuppannassa kammassa paccayavekallena idha avipaccamānañca diṭṭheva dhamme parinibbāyantassa idha avipaccamānañca vipākaṃ gahetvā atthi kammaṃ natthi kammavipākoti vuttaṃ. Paccuppannasseva kammassa upapajjavedanīyassa ca aparapariyāyavedanīyassa ca anāgatabhave vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā atthi kammaṃ bhavissati kammavipākoti vuttaṃ. Paccuppannasseva kammassa upapajjavedanīyassa paccayavekallena anāgatabhave avipaccitabbañca anāgatabhave parinibbāyitabbassa aparapariyāyavedanīyassa avipaccitabbañca vipākaṃ gahetvā atthi kammaṃ na bhavissati kammavipākoti vuttaṃ. Evaṃ paccuppannakammaṃ paccuppannānāgatavipākāvipākavasena catudhā dassitaṃ.

Anāgatabhave kātabbassa kammassa anāgatabhave vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipākoti vuttaṃ. Tasseva anāgatassa kammassa paccayavekallena avipaccitabbañca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbañca vipākaṃ gahetvā bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipākoti vuttaṃ. Evaṃ anāgatakammaṃ anāgatavipākāvipākavasena dvidhā dassitaṃ. Taṃ sabbaṃ ekato katvā dvādasavidhena kammaṃ dassitaṃ hoti.

Imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā tīṇi kammacatukkāni āharitvā vuccanti - tesu hi vuttesu ayamatto pākaṭaro bhavissatīti. Catubbidhañhi kammaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ upapajjavedanīyaṃ aparapariyāyavedanīyaṃ ahosikammanti. Tesu ekajavanavīthiyaṃ sattasu cittesu kusalā vā akusalā vā paṭhamajavanacetanā diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ nāma. Taṃ imasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkontaṃ pana “ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko, na bhavissati kammavipāko, natthi kammavipāko”ti imassa tikassa vasena ahosikammaṃ nāma hoti. Atthasādhikā pana sattamajavanacetanā upapajjavedanīyakammaṃ nāma. Taṃ anantare attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkontaṃ vuttanayeneva ahosikammaṃ nāma hoti. Ubhinnaṃ antare pana pañcajanacetanā aparapariyāyavedanīyakammaṃ nāma. Taṃ anāgate yadā okāsaṃ labhati, tadā vipākaṃ deti. Sati saṃsārappavattiyā ahosikammaṃ nāma na hoti.

Aparampi catubbidhaṃ kammaṃ yaggarukaṃ yabbahulaṃ yadāsannaṃ kaṭattā vā pana kammanti. Tattha kusalaṃ vā hotu akusalaṃ vā, garukāgarukesu yaṃ garukaṃ mātughātādikammaṃ vā mahaggatakammaṃ vā, tadeva paṭhamaṃ vipaccati. Tathā bahulābahulesupi yaṃ bahulaṃ hoti susīlyaṃ vā dussīlyaṃ vā, tadeva paṭhamaṃ vipaccati. Yadāsannaṃ nāma maraṇakāle anussaritakammaṃ vā katakammaṃ vā. Yañhi āsannamaraṇe anussarituṃ sakkoti kātuṃ vā, teneva upapajjati. Etehi pana tīhi muttaṃ punappunaṃ laddhāsevanaṃ kaṭattā vā pana kammaṃ nāma hoti. Tesam

abhāve taṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhati.

Aparaṃ vā catubbidhaṃ kammaṃ janakaṃ upatthambhakaṃ upapīlakaṃ upaghātakanti. Tattha janakaṃ nāma kusalampi hoti akusalampi. Taṃ paṭisandhiyaṃ pavattepi rūpārūpavipākaṃ janeti. Upatthambhakaṃ pana janetuṃ na sakkoti, aññaṃ kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhāṃ upatthambheti, addhānaṃ pavatteti. Upapīlakaṃ aññaṃ kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhāṃ pīleti bādhati, addhānaṃ pavattituṃ na deti. Upaghātakāṃ pana kusalampi akusalampi samānaṃ aññaṃ dubbalakammaṃ ghātetvā tassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti. Evaṃ pana kammena kate okāse taṃ vipākaṃ uppannaṃ nāma vuccati.

Iti imesaṃ dvādasannaṃ kammānaṃ kammantarañca vipākantarañca buddhānaṃ kammavipākāññasseva yāthāvasarasato pākaṭaṃ hoti asādhāraṇaṃ sāvakehi. Vipassakena pana kammantaraṃ vipākantarañca ekadesato jānitabbaṃ. Tasmā ayaṃ mukhamattadassanena kammaviseso pakāsitoti.

235. Evaṃ suddhikakammavasena paṭhamavāraṃ vatvā tadeva kammaṃ dvidhā vibhajitvā kusālākusalādiyugalavasena dasaḥ pariyāyehi apare dasa vārā vuttā. Tattha ārogyaṭṭhena kusalaṃ, anārogyaṭṭhena akusalaṃ, idaṃ dukkaṃ jātivāsena vuttaṃ. Akusalameva rāgādidosasaṃyogena sāvajjaṃ, kusalaṃ tadabhāvena anavajjaṃ. Akusalaṃ aparissuddhattā, kaṇhābhijātihetuttā vā kaṇhaṃ, kusalaṃ parisuddhattā, sukkābhijātihetuttā vā sukkaṃ. Kusalaṃ sukhavuddhimattā sukhudrayaṃ, akusalaṃ dukkhavuddhimattā dukkhudrayaṃ. Kusalaṃ sukhaphalavattā sukhavipākaṃ, akusalaṃ dukkhaphalavattā dukkhavipākanti evametesāṃ nānākāro veditabboti.

Kammakathāvaṇṇanā nīṭṭhitā.

8. Vipallāsakathā

Vipallāsakathāvaṇṇanā

236. Idāni tassa kammasa paccayabhūte vipallāse dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya vipallāsakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Suttante tāva saññāvipallāsāti saññāya vipallatthabhāvā viparītabhāvā, viparītasaññāti attho. Sesadvayesuṃ eseṃ nayo. Cittakiccassa dubbalatṭhāne diṭṭhivirahitāya akusalasaññāya sakakiccassa balavakāle saññāvipallāso. Diṭṭhivirahitasseva akusalacittassa sakakiccassa balavakāle cittavipallāso. Diṭṭhisampayutte citte diṭṭhivipallāso. Tasmā sabbadubbalo saññāvipallāso, tato balavatāro cittavipallāso, sabbabalavatāro diṭṭhivipallāso. Ajātabuddhidāraṇassa kahāpaṇadassanaṃ viya hi saññā ārammaṇassa upaṭṭhānākāramattaggahaṇato. Gāmikapurissa kahāpaṇadassanaṃ viya cittaṃ lakkhaṇapaṭivedhassāpi sampāpanato. Kammārassa mahāsaṇḍāsena ayogahaṇaṃ viya diṭṭhi abhinivissa parāmasanato. Anicce niccanti saññāvipallāsoti anicce vatthusmiṃ “niccaṃ ida”nti evaṃ gahetvā uppajjanakasaññā saññāvipallāso. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Na saññāvipallāso na cittavipallāso na diṭṭhivipallāsoti catūsu vatthūsu dvādasannaṃ vipallāsaggāhānaṃ abhāvā yāthāvaggaṇaṃ vuttaṃ.

Gāthāsu anattani ca attāti anattani attāti evaṃsaññinoti attho. Micchādiṭṭhihatāti na kevalaṃ saññinova, saññāya viya uppajjamānāya micchādiṭṭhiyāpi hatā. Khittacittāti saññādiṭṭhīhi viya uppajjamānena khittena vibbhantena cittena samannāgatā. Visaññinoti desanāmattametaṃ, viparītasaññācittadiṭṭhinoti attho. Atha vā saññāpubbaṅgamattā diṭṭhiyā paṭhamam catūhi padehi saññāvipallāso vutto, tato micchādiṭṭhihatāti diṭṭhivipallāso, khittacittāti cittavipallāso. Visaññinoti tihi vipallāsaggāhehi pakatisaññāvirahitā moḥam gatā “mucchito visavegena, visaññī samapajjathā”tiettha viya. Te yogayuttā mārassāti te janā sattā mārassa yoge yuttā nāma honti. Ayogakkhemini catūhi yogehi itīhi khemaṃ nibbānaṃ appattā. Sattā gacchanti saṃsāranti teyeva puggalā saṃsāraṃ saṃsaranti. Kasmā? Jātimaraṇagāmīno hi te, tasmā saṃsarantīti attho. Buddhāti catusaccabuddhā sabbañño. Kālattayasādhāraṇavasena bahuvacanaṃ. Lokasminti okāsaloke. Pabhaṅkarāti lokassa paññālokaṃ karā. Imaṃ dhammaṃ pakāsentīti vipallāsappahānaṃ dhammaṃ jotenti. Dukkūpasamagāminanti dukkhavūpasamaṃ nibbānaṃ gacchantam. Tesam sutvānāti tesam buddhānaṃ dhammaṃ sutvāna. Sappaññāti bhabbhūta paññavanto. Sacittaṃ paccaladdhūti vipallāsavajjitaṃ sakacittaṃ paṭilabhitvā. Paṭiladdhūti padacchedo. Atha vā paṭilabhiṃsu paṭiladdhūti padacchedo. Aniccatō dakkhūti aniccavaseneva addasaṃsu. Anattani anattāti anattānaṃ anattāti addakkhū. Atha vā anattani vatthusmiṃ attā natthīti addakkhū. Sammādiṭṭhisamādānāti gahitasammādaṇṇā. Sabbaṃ dukkhaṃ upaccagunti sakalaṃ vaṭṭadukkhaṃ samatikkantā.

Pahīnāpahīnapucchāya diṭṭhisampannassāti sotāpannassa. Dukkhe sukhanti saññā uppajjati. Cittaṃ uppajjati mohakālussiyassa appahīnattā saññāmaṃ vā cittaṃ vā uppajjati, anāgāmissapi uppajjati, kiṃ pana sotāpannassa. Ime dve arahatoyeva pahīnā. Asubhe subhanti saññā uppajjati. Cittaṃ uppajjati sakadāgāmissapi uppajjati, kiṃ pana sotāpannassa. Ime dve anāgāmissa pahīnāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tasmā idaṃ dvayaṃ sotāpannasakadāgāmīno sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Anāgāmīno kāmarāgassa pahīnattā “asubhe subha”nti saññācittavipallāsānaṃ pahānaṃ vuttanti veditabbaṃ. Dvīsu vatthūsūtiādihi padehi pahīnāpahīne nigamtvā dasseti. Tattha “anicce nicca”nti, “anattani attā”ti imesu dvīsu vatthūsu cha vipallāsā pahīnā. “Dukkhe sukha”nti, “asubhe subha”nti imesu dvīsu vatthūsu dve diṭṭhivipallāsā pahīnā. Kesuci potthakesu dveti paṭhamam likhitaṃ, pacchā chāti. Catūsu vatthūsūti cattāri ekato katvā vuttaṃ. Aṭṭhāti dvīsu cha, dvīsu dveti aṭṭha. Cattāroti dukkhāsubhavatthūsu ekekasmim dve dve saññācittavipallāsāti cattāro. Kesuci potthakesu “cha dvīsū”ti vuttaṭṭhānesupi evameva likhanti.

Vipallāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Maggakathā

Maggakathāvaṇṇanā

237. Idāni tesam tiṇṇam vipallāsānaṃ pahānakaraṃ ariyamaggaṃ dassentena kathitāya maggakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha maggoti kenaṭṭhena maggoti yo buddhasāsane maggoti vuccati, so kenaṭṭhena maggo nāma hotīti attho. Micchādiṭṭhiyā pahānāyātiādīsu dasaṃ pariyāyesu paṭhamo paṭhamo tassa tassa maggaṅgassa ujuvipaccanīkavasena vutto. Maggo ceva hetu cāti tassa tassa kiccassa

karaṇāya paṭipadaṭṭhena maggo, sampāpakaṭṭhena hetu. Tena maggassa paṭipadaṭṭho sampāpakaṭṭho ca vutto hoti. “Ayaṃ maggo ayaṃ paṭipadā”tiādīsu hi paṭipadā maggo, “maggassa niyyānaṭṭho hetuṭṭho”tiādīsu sampāpako hetu. Evaṃ dvīhi dvīhi padehi “maggoti kenaṭṭhena maggo”ti pucchāya vissajjanaṃ kataṃ hoti. Sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanāyāti attanā sahajātānaṃ arūpadhammānaṃ sahajātaaññaṃaññanissayādibhāvena upatthambhanabhāvāya. Kilesānaṃ pariyādānāyāti taṃtaṃmaggavajjhānaṃ vuttāvasesakilesānaṃ khepanāya. Paṭivedhādivisodhanāyāti ettha yasmā “ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ, sīlaṇca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā”ti vacanato sīlaṇca diṭṭhi ca saccapaṭivedhassa ādi. So ca ādimaggakkhaṇe visujjhati. Tasmā “paṭivedhādivisodhanāyā”ti vuttaṃ. Cittassa adhiṭṭhānāyāti sampayuttacittassa sakakicce patiṭṭhānāya. Cittassa vodānāyāti cittassa parisuddhabhāvāya. Visesādhigamāyāti lokiyato visesapaṭilābhāya. Uttari paṭivedhāyāti lokiyato uttari paṭivijjhanatthāya. Saccābhisamayāyāti catunnaṃ saccānaṃ ekābhisamayāya kiccanipphattivasena ekapaṭivedhāya. Nirodhe patiṭṭhāpanāyāti cittassa vā puggalassa vā nibbāne patiṭṭhāpanatthāya. Sakadāgāmimaggakkhaṇādīsu aṭṭha maggaṅgāni ekato katvā taṃtaṃmaggavajjhakilesappahānaṃ vuttaṃ. Evaṃ vacane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Yasmā uparūparimaggenāpi suṭṭhu ādivisodhanā suṭṭhu cittavodānaṇca hoti, tasmā tānipi padāni vuttāni.

Dassanamaggotiādīhi yāva pariyosānā tassa dhammassa lakkhaṇavasena maggaṭṭho vutto. Tāni sabbānipi padāni abhiññeyyaniddese vuttatthāneva. Evamettha yathāsambhavaṃ lokiyalokuttaro maggo niddiṭṭho. Hetuṭṭhena maggoti ca aṭṭhaṅgiko maggo niddiṭṭho. Nippariyāyamaggattā cassa puna “maggo”ti na vuttaṃ. Ādhipateyyaṭṭhena indriyāti ādīni ca indriyādīnaṃ atthavasena vuttāni, na maggaṭṭhavasena. Saccānīti cettha saccañāṇāni. Sabbepi te dhammā nibbānassa paṭipadaṭṭhena maggo. Ante vuttaṃ nibbānaṃ pana saṃsāradukkhābhībhūtehi dukkhanissaraṇatthikehi sappurisehi maggīyati gavesīyatīti maggoti vuttanti veditabbanti.

Maggakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Maṇḍapeyyakathā

Maṇḍapeyyakathāvaṇṇanā

238. Idāni tassa maggassa maṇḍapeyyattaṃ dassentena kathitāya bhagavato vacanekadesapubbaṅgamāya maṇḍapeyyakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha maṇḍapeyyanti yathā sampannaṃ nimmalaṃ vippasannaṃ sappi sappimaṇḍoti vuccati, evaṃ vippasannaṭṭhena maṇḍo, pātabbaṭṭhena peyyaṃ. Yañhi pivitvā antaravīthiyaṃ patitā visaññino attano sātākādīnampi assāmikā honti, taṃ pasannampi na pātabbaṃ. Mayhaṃ pana idaṃ sikkhattayasaṅgahitaṃ sāsanaḥbrahmacariyaṃ sampannattā nimmalattā vippasannattā maṇḍaṇca hitasukhāvahattā peyyaṇcāti maṇḍapeyyanti dīpeti. Maṇḍo peyyo etthāti maṇḍapeyyaṃ. Kiṃ taṃ? Sāsanaḥbrahmacariyaṃ. Kasmā sikkhattayaṃ brahmacariyaṃ nāma? Uttamaṭṭhena nibbānaṃ brahmaṃ nāma, sikkhattayaṃ nibbānatthāya pavattanato brahmatthāya cariyāti brahmacariyanti vuccati. Sāsanaḥbrahmacariyanti taṃyeva. Satthā sammukhībhūtoti idamettha kāraṇavacanaṃ. Yasmā pana satthā sammukhībhūto, tasmā vīriyapayogaṃ katvā

pivathetaṃ maṇḍaṃ. Bāhirakañhi bhesajjamaṇḍaṃ vejjaṣa asaṃmukhā pivantānaṃ paṃāṇaṃ vā uggamananiggamaṇaṃ vā na jānāmāti āsaṅkā hoti. Vejjaṣa saṃmukhā pana vejjo jānissatīti nirāsaṅkā pivanti. Evamevaṃ amhākañca dhammassāmi satthā saṃmukhībhūtoti vīriyaṃ katvā pivathāti maṇḍapāne sanniyojēti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsati satthā. Apica “satthā bhagavā satthavāho”tiādinaṃ niddesaṇaṇapettha attho veditabbo. Sandissamāno mukho bhūtoti saṃmukhībhūto.

Maṇḍapeyyaniddese tidhattamaṇḍoti tidhābhāvo tidhattaṃ. Tidhattena maṇḍo tidhattamaṇḍo, tividhena maṇḍoti attho. Satthari saṃmukhībhūtetī idam sabbākārapariṇāmaṇḍattayadassanaṭṭhaṃ vuttaṃ. Parinibbutēpi pana satthari ekadesena maṇḍattayaṃ pavattatiyeva. Teneva cassa niddese “satthari saṃmukhībhūte”ti avatvā katamo desanāmaṇḍotiādi vuttanti veditabbaṃ.

Desanāmaṇḍoti dhammadeṣanā eva maṇḍo. Paṭiggahamaṇḍoti desanāpaṭiggāhako eva maṇḍo. Brahmācariyamaṇḍoti maggabrahmācariyameva maṇḍo.

Ācikkhaṇāti desetabbānaṃ saccādīnaṃ imāni nāmaṇīti nāmaṇasena kathanā. Desanāti dassanā. Paññāpanāti jānāpanā, ñāṇamukhe ṭhapanā vā. Āsanaṃ ṭhapento hi “āsanaṃ paññāpetī”ti vuccati. Paṭṭhapanāti paññāpanā, pavattanāti attho, ñāṇamukhe ṭhapanā vā. Vivaraṇāti vivaṭakaraṇaṃ, vivaritvā dassanāti attho. Vibhajaṇāti vibhāgakariyā, vibhāgato dassanāti attho. Uttānīkammanti pākāṭabhāvakaraṇaṃ. Atha vā ācikkhaṇāti desanādīnaṃ channaṃ padānaṃ mūlapadaṃ. Desanādīni cha padāni tassa atthavivaraṇatthaṃ vuttāni. Tattha desanāti ugghaṭṭitaññūnaṃ vasena saṅkhepato paṭhamāṃ uddesaṇasena desanā. Ugghaṭṭitaññū hi saṅkhepena vuttaṃ paṭhamāṃ vuttañca paṭivijjhanti. Paññāpanāti vipaṇcitaññūnaṃ vasena tesāṃ cittatoṣaṇena buddhiṇisāṇena ca paṭhamāṃ saṅkhittassa vitthārato niddesaṇasena paññāpanā. Paṭṭhapanāti tesāmyeva niddiṭṭhaṣa niddesaṣa paṭiniddesaṇasena vitthārataravacaṇena paññāpanā. Vivaraṇāti niddiṭṭhaṣāpi punappunaṃ vacaṇena vivaraṇā. Vibhajaṇāti punappunaṃ vuttasaṃpi vibhāgakaraṇena vibhajaṇā. Uttānīkammanti vivaṭassa vitthārataravacaṇena, vibhattassa ca nidassaṇavacaṇena uttānīkaraṇaṃ. Ayaṃ desanā neyyānaṃpi paṭivedhāya hoti. Yevāpanaṇṇēpi kecīti piyaṅkaramātādikā vinipātikā gahitā. Viññātāroti paṭivedhavaṣena lokuttaraḍhammaṃ viññātāro. Ete hi bhikkhuādayo paṭivedhavaṣena dhammadeṣanaṃ paṭiggaṇhantīti paṭiggahā. Ayaṃevātiādīni paṭhamāññānaḍḍese vuttatthāni. Ariyamaggo nibbāṇena saṃsandaṇato brahmatthāya cariyāti brahmācariyanti vuccati.

239. Idāni adhimokkhamāṇḍotiādīhi tasmīṃ maggakkhaṇe vijjamaṇāni indriyabalabojjaṇgamaggaṇāni maṇḍapeyyavidhāṇe yojetvā dasseti. Tattha adhimokkhamāṇḍoti adhimokkhaṣaṅkhāto maṇḍo. Kasaṭoti pasāḍaviraḥito āvilo. Chaḍḍetvāti samucchedaṇasena pahāya. Saddhindriyaṣa adhimokkhamāṇḍaṃ pivatīti maṇḍapeyyanti saddhindriyato adhimokkhamāṇḍassa anaññatṭēpi satī aññaṃ viya katvā vohāraṇasena vuccati, yathā loke nisadapotako nisadapotasaṇīraṣa anaññatṭēpi satī nisadapotassa saṇīranti vuccati, yathā ca pālīyaṃ “phusitatta”ntiādīsu dhammato anaññopi bhāvo añño viya vutto, yathā ca atṭhakathāyaṃ “phusaṇalakkaṇo phasso”tiādīsu dhammato anaññaṃpi lakkaṇaṃ aññaṃ viya vuttaṃ, evamidanti veditabbaṃ. Pivatīti cettha taṃsaṃaṅgipuggalaṇoti vuttaṃ hoti. Taṃsaṃaṅgipuggalo taṃ maṇḍaṃ pivatīti katvā tena puggalaṇena so maṇḍo pāṭabbato maṇḍapeyyaṃ nāma hotīti vuttaṃ hoti. “Maṇḍapeyyo”ti ca

vattabbe “maṇḍapeyya”nti liṅgavipallāso kato. Sesānampi iminā nayena attho veditabbo. Apubbesu pana pariḷāhoti pīṇanalakkhaṇāya pītiyā paṭipakkho kilesasantāpo. Duṭṭhullanti upasamapaṭipakkho kilesavasena oḷārikabhāvo asantabhāvo. Appaṭisaṅkhāti paṭisaṅkhānapaṭipakkho kilesavasena asamavāhitabhāvo.

240. Puna aññena pariyāyena maṇḍapeyyavidhiṃ niddisitukāmo atthi maṇḍotiādīmāha. Tattha tatthāti tasmiṃ saddhindriye. Attharasotiādīsu saddhindriyassa adhimuccanaṃ attho, saddhindriyaṃ dhammo, tadeva nānākilesehi vimuttattā vimutti, tassa atthassa sampatti attharaso. Tassa dhammassa sampatti dhammaraso. Tassā vimuttiyā sampatti vimuttiraso. Atha vā atthapaṭilābharati attharaso, dhammapaṭilābharati dhammaraso, vimuttipaṭilābharati vimuttiraso. Ratīti ca taṃsampayuttā, tadārammaṇā vā pīti. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. Imasmiṃ pariyāye maṇḍassa peyyaṃ maṇḍapeyyanti attho vutto hoti.

Evaṃ indriyādibodhipakkhiyadhammapaṭipāṭiyā indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgānaṃ vasena maṇḍapeyyaṃ dassetvā puna ante t̥hitaṃ brahmacariyamaṇḍaṃ dassento maggassa padhānattā maggaṃ pubbaṅgamaṃ katvā uppaṭipāṭivasena maggaṅgabojjhaṅgabalaṇḍriyāni dassesi. Ādhipateyyaṭṭhena indriyā maṇḍotiādayo yathāyogaṃ lokiyaḷokuttarā maṇḍā. Taṃ heṭṭhā vuttanayena veditabbaṃ. Tathaṭṭhena saccā maṇḍoti ettha pana dukkhasamudayānaṃ maṇḍattābhāvā mahāhatthipadasutte viya saccañāṇāni saccāti vuttanti veditabbaṃ.

Saddhammappakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Maṇḍapeyyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca mahāvaggavaṇṇanā.

ΠΑΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΑΥΤΗ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η παρούσα μετάφραση αποτελεί μέρος του PaliVerse Project, της πρώτης πλήρους και ενιαίας αγγλικής μετάφρασης του Κανόνα Πάλι, μαζί με τα Σχόλια (Aṭṭhakathā) και τα Υποσχόλια (Ṭīkā) και συνοδεύεται από διαδραστικά εργαλεία μελέτης. Το PaliVerse είναι ένα έργο σε εξέλιξη. Οι μεταφράσεις που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη βελτιώνονται συνεχώς μέσω αναθεωρήσεων και σχολίων από ειδικούς. Το παρόν κείμενο αποτελεί την πιο πρόσφατη μετάφραση κατά την ημερομηνία λήψης.

Ημερομηνία δημιουργίας PDF: 14 Σεπτεμβρίου 2026

ΠΩΣ ΝΑ ΠΑΡΑΘΕΣΕΤΕ ΤΗΝ ΠΗΓΗ

PaliVerse (2026). Σχόλια. Ο Κανόνας των Ομιλιών - Σχόλια. 5. Η συλλογή των μικρών κειμένων. 18. Σχόλια για την οδό της αναλυτικής γνώσης. 1. Το μεγάλο κεφάλαιο έχει ανακτηθεί από το paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος
Κέντρο Μελέτης και Πρακτικής Βουδισμού Τεραβάδα
Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία εγγεγραμμένη στην Ελλάδα
Το παρόν PDF μπορεί να διανέμεται ελεύθερα για σκοπούς μελέτης και πρακτικής.

PaliVerse.org